

19 DECEMBER

2024

ISOC
INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
ONLINE
CONFERENCES

zenodo

OpenAIRE

digital
object
identifier

OPEN ACCESS

INTERNATIONAL SCIENTIFIC ONLINE CONFERENCE

BELARUS

INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

info.interonconf@mail.ru

2024

www.interonconf.com

ISOC

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
ONLINE
CONFERENCES

BELARUS International scientific-online conference
"INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE"

Part 29

December 19th

COLLECTIONS OF SCIENTIFIC WORKS

MINSK-2024

INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE: a collection of scientific works of the International scientific online conference (19th December, 2024) – BELARUS, MINSK : "CESS", 2024. Part 29 – 524p.

Chief editor:

Candra Zonyfar - PhD Universitas Buana Perjuangan Karawang, Indonesia Sunmoon University, South Korea.

Editorial board:

Martha Merrill - PhD Kent State University, USA

David Pearce - ScD Washington, D.C., USA

Emma Sabzalieva - PhD Toronto, Canada

Languages of publication: русский, english, belarus казахша, о'zbek, limba română, кыргыз тили, Հայերէն....

The collection consists of scientific researches of scientists, graduate students and students who took part in the International Scientific online conference.

"INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE". Which took place in MINSK on December 19th, 2024.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees. The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

© "CESS", 2024
© Authors, 2024

Table	
Mardanov Sardorbek Zafar o'g'li SIYOSIY ELITA SIRKULYATSIYASI, REKRUTLANISHI, REPRODUKSIYASI, TRANSFORMATSIYASIDA SIYOSIY JARAYONLARNING DINAMIKASI	14
Yunusova Nargiza Baxodir qizi. O'QUV JARAYONIDA MUSIQA TINGLASHNING FOYDALARI.	21
Dusmatov Umidbek Alisher ugli THE USE OF LARYNGEAL MASKS IN ANESTHESIA MANAGEMENT FOR DIFFICULT AIRWAY ACCESS	24
Kadirova Saida Maxsudovna PERSONAJ NUTQINI INDIVIDUALLASHTIRISH VOSITALARI	30
Akramova NA Tesdaev Sh.J. STOMACH MORPHO-PHYSIOLOGICAL FEATURES	34
Noralievna Dildora Berdimurodova Dilnoza Jo'rayeva Gulbahor XALQ DOSTONLARIDA O'XSHATISHLARNING LISONIY VA MADANIY XUSUSIYATLARI	37
Badalova Rushana Bahodirovna TARBIYA JARAYONIDA ZAMONAVIY OILA, MAKTAB VA MAHALLA INSTITUTLARINING O'ZARO MUNOSABATLARI.	42
Asqaraliyeva Xayotxon Akbarali qizi "NOVERVAL KOMMUNIKATSIYADA PARALINGVISTIKANING O'RNI VA MAQSADI"	46
Хасилов Хайрулла Хабибуллаевич "ICHKI ISHLAR SOHASIDAGI YANGI DAVR VA KADRLAR TAYYORLASHNING YANGICHA USULLARI"	50
Allayeva Mohichehra Abduxalilova Marjona "QOBUSNOMA" ASARINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI	54
Низомитдинова Маърифатхон Шоиржон кизи ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ, ПРОИСХОДЯЩИЕ В ОРГАНИЗМЕ ПЧЕЛ, КОРМЯЩИХСЯ СОЕВЫМ МОЛОКОМ	57
С.О.Абдурахмонов Д.М.Нумонова ТОЛАНІНГ ТЕХНОЛОГІК ХУСУСИЯТЛАРИГА ЭКИШ УСУЛЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ	61
M.F.Umidova	65

N.K.Raximova INNOVATIVE CLASSROOM ACTIVITIES FOR NEEDS ANALYSIS IN ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES (ESP) COURSES	
Raimova Nafolat Olimovna COMPARATIVE STUDY OF SOCIALLY RESTRICTED LEXICON IN ENGLISH AND UZBEK: STRUCTURAL, SEMANTIC, AND STYLISTIC FEATURES	69
Hayitova Dilnoza Xusanova Oltiboyeva Munisa Urolqizi UMAR XAYYOMNING "NAVRO'ZNOMA" ASARIDAGI HIKOYATLAR TAHLILI	73
Xasanov Axmad Shodiyorovich Qodirov Shohzodjon Asqar o'g'li Xudoyberdiyev Begzod Tulqin o'g'li MAMLAKAT IQTISODIYOTIDA SOLIQLARNING O'RNI	76
Manzura Mamatqulova TA'LIM TIZIMI MUOMMOLARI VA YECHIMLARI.	79
Kurbanov Elyor Ermamatovich IMPROVING THE MORAL AND ETHICAL QUALITIES OF FUTURE TEACHERS BASED ON PHILOSOPHICAL CATEGORIES CONTENT	82
Xabibullayeva Mohinur Dilshod qizi O'rinboyeva Sarvinoz Azim qizi MONOPOLIYANING DAVLAT IQTISODIYOTIGA IJOBIY VA SALBIY TA'SIRI	86
Shirnova Dilshoda Ortiq qizi KIMYO VA BARQAROR TARAQQIYOT MAVZUSIDA DEBAT METODI	90
Абдиназаров Жамшид Курбанов Асрорбек ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ	93
Chorshanbiyeva Marjona Xolmirzayeva Muhayyo UMAR XAYYOM NAVRO 'ZNOMA ASARINING BUGUNGI KUNDA AHAMYATI	97
Abdiyeva Gulnoza O'SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISHNING UMUMIY TASNIFI	100
Ганиев Ботир Мухитдинович "ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR"	103
Arslonova Nazira Anvar qizi. TIBBIY SAVODXONLIK VA SOG'LIQNI SAQLASH XIZMATLARIDAN FOYDALANISH. TIBBIY SAVODXONLIKNING TURLI GURUHLAR ORASIDA TADQIQI.	107
Musayeva Lobar Sayfullayevna	116

Po'latova Saboxat Usmanovna Alimova Dilnoza Ramazon qizi O'ZBEKISTONDA KO'PKARI-ULOQNI KELIB CHIQISH TARIXIVA RIVOJLANISHI	119
Aliyeva Mahliyo Abdinazarov Jamshid QO'SHIMCHA OZIQLALARNING INGICHKA TOLALI G'O'ZANI O'SISH VA RIVOJLANISHDA TA'SIRI	124
Hamrayeva Maxtara TUPROQ SHO'RLANISHI	127
Elmurodova Sarvinoz Normurod qizi , Muxammadiyeva Madina Abdunazar qizi YUSUF XOS HOJIBNING "QUTADG'U BILIG" ASARIDA RAMZLAR TASVIRI	130
Hojiqulova Feruza Dona qizi BOZOR IQTISODIYOTIDA INVESTITSİYALARNING O'RNI VA AHAMIYATI	134
S.Sh.Ubaydullaev S.A.Abdulxafizov ANDIJON VILOYATI TUPROQ IQLIM SHAROITIDA YANGI KARTOSHKANAVLARINING EKOLOGIK SINOV LARI	139
Eshboyeva Zarina KUNGABOQAR YETISHIRISH TEXNOLOGIYASI	141
Chorshanbiyeva Shohida Ikramovna MANZARALI ATIRGUL BIOLOGIYASI VA YETISHTIRISH TEXNOLOGIYSI	143
Кодиров Ахмаджон Абдурауфович Жўраева Муяссарбону Рашидовна ИНГИЧКА ТОЛАЛИ (GOSSYPIMUM BARBADENSE) ТЕРМИЗ-202 FЎЗА НАВИНИНГ ҚУРУҚ МАССА ТЎПЛАШИ	147
Худойкулов Эркин Абдуразокович ИММУННЫЙ СТАТУС У ДЕТЕЙ, РОЖДЕННЫХ ОТМАТЕРЕЙ, ИНФИЦИРОВАННЫХ КОВИД	151
Утепбергенов Ж. ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКИЛЛАНТИРИШ ДАВР ТАЛАБИ	155
Утепбергенов Жамалатдин Жанагабаевич ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТАБИИЙ-ИЛМИЙ САВОДХОНЛИК КОМПЕТЕНСИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ	158
Matchanova Dilfuza Djanabaevna HAMSHIRALIK ISHIDA MULOQOT VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	162
Sulaymonova Oygul Abdulatif qizi PARABOLIK TENGLAMALAR UCHUN KOEFFITSIENTLI TESKARI MASALALAR	

Arslonova Nazira Anvar qizi Mirzoeva Gulshoda Rizoqulovna. Salomova Hanifa Jahonovna <i>BIRLAMCHI SANITARIYA YORDAMINI AHOLI ORASIDA TUTGAN O'RNl.</i>	168
Рузибаев Мухаммад Нишанбаевич <i>ЭТИОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ НЕОНАТАЛЬНЫХ ПНЕВМОНИЙ У НОВОРОЖДЕННЫХ</i>	174
Saidova Marjona Sohibjon qizi <i>KAYKOVUSNING "QOBUSNOMA" ASARIDA TARBIYA MASALASI.</i>	178
Rajapova Dinora Rashid qizi <i>KAYKOVUSNING "QOBUSNOMA" ASARI TAHLILI</i>	180
Djabborova Ma'suma Turg'unovna <i>BIOECOLOGY AND MEDICINAL PROPERTIES OF BLACK SEDANA</i>	183
Tursunova Donohan Ibragimovna <i>BIOECOLOGY AND MEDICINAL PROPERTIES OF LANDSCAPE MEDICINAL PLANTS</i>	186
Tursunova Zulxumor Safarali qizi <i>EXPLANATORY DICTIONARY AND ITS IMPORTANCE</i>	190
Yoqubova Maftuna Ne'mat qizi <i>THE IMPACT OF THE SHADOWING METHOD ON ENHANCING STUDENTS' SPEAKING SKILLS</i>	194
Makhmudova Zulfiya Mukhiddinovna Rashidov Mahmud Muhammadovich <i>LINGUISTIC AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF EFFECTIVE VOCABULARY WORK IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE</i>	198
Tashmatova Gulzoda <i>IMPROVING THE METHODOLOGY OF IMPROVING THE PROFESSIONAL PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS IN THE ENVIRONMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES</i>	205
Abdumuminova Ozoda Anvarovna <i>PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS BASED ON CREATIVE APPROACHES</i>	209
Kamolova Tojigul <i>PSYCHOLOGICAL ONCOLOGICAL DISEASES IN ADULTS ANALYSIS</i>	214
Fatima Vahidova Iroda Urunova Nurulloyevna <i>SCIENTIFIC VIEWS OF SOME LINGUISTS ON CRAFTS AND CRAFTS TERMINOLOGY</i>	218
Turobova is the daughter of Khadicha Hasan	221

AN INTEGRATIVE APPROACH TO THE FORMATION OF INDIVIDUAL COMPETENCIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS	
Maftuna Yuldasheva Bahromjonovna	224
BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI	
Qurbonova Shohsanam Tojiddin qizi	231
ZAMONAVIY SHAROITDA O'ZBEKISTONDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATINING XUSUSIYATLARI	
Isaqjonova Xabibaxon Baxtiyorjon qizi	238
SHEKSPIRNING "QIROL LIR" ASARIDA PSIXOLOGIK KONFLIKT MASALASI	
Abduvohidov Behruz	241
Sheraliyev Jamshid	
FYODOR DOSTOYEVSKIYNING "JINOYAT VA JAZO" ASARINING TAHLILI	
Xasanov Axmadjon Shodiyarovich	244
Sultanov Jaloliddin Xusniddin o'g'li	
BARQAROR RIVOJLANISH UCHUN INNOVATSION YONDASHUVLAR	
Anvarova Umida Ravshan qizi	251
GENDER BYUJETLASHTIRISH VA UNI O'ZBEKISTONDA JORIY QILISH ISTIQBOLLARI.	
Jabborova Sayyoraxon Muxammadkobilovna	256
Axmedov Abdulhay Tosh-to'xtayevich	
Mo'sidinova Saodat Zohidjon qizi	
OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINI TAHLIL QILISH MADANIYATI VA UNI BAHOLASH	
Jabborova Sayyora Muhammadqobilovna	262
Qayumova Muslimaxon	
Rahmonberdiyeva Robiya	
Tursunova Mubina.	
BLOGGER VA JURNALISTLAR ORASIDAGI TAFOVUT.	
Mirzarakhimova Hilola Raimovna	267
«IMPROVING WRITING SKILL OF B1 LEVEL LEARNERS THROUGH INTERNET TECHNOLOGY»	
Adiba Fayziyeva Husniddinovna	271
MAQOLLARNI O'RGANISHDA LINGVOKULTURAL YONDASHUV	
Xayrullayev Axror Aktam o'g'li	274
O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARNING HUQUQIY AXBOROT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH	
Azzamova Aziza Abduaziz qizi	278

MAKTAB O'QUVCHILARINI JISMONIY TARBIYA DARSİ JARAYONIDA ORGANIZIMINING FIZIALOGİK O'ZGARISHLARI	
Zokirova Gulmira Erkinjon qizi	284
Ramazonov Nuraziz Ravshan o'g'li	
G'aybullayeva Dilnura Otabek qizi	
3D SWEET HOME DASTURI HAQIDA	
Qarshiyev Sardor Mamasoliyevich	287
Xasanov Axmadjon Shodiyarovich	
SOLIQ YUKINING INVESTITSION JOZIBADORLIKKA TA'SIRI	
Sayitmurotov Suxrobiddin Sirojiddinovich	293
Xasanov Axmadjon Shodiyarovich	
SOLIQ IMTIYOZLARI ORQALI INNOVATSION BIZNESNI RIVOJLANTIRISH	
Mamasoliyev Rustambek Zafarjon o'g'li	299
Xasanov Axmadjon Shodiyarovich	
SOLIQ SIYOSATI VA INNOVATSION EKOTIZIMLAR	
Egamova Sug'diyona Rustam qizi	306
Mavluda Abduvaliyevna Komiljonova	
THE ROLE OF THE TRANSLATION IN THE GLOBALIZATION OF LITERATURE	
Dauletbaeva Jadiraxan Aliy qizi	310
FUQAROLIK HUQUQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING HUQUQIY	
MADANIYATNI TAKOMILLASHTIRISH TIZIMIDAGI O'RNI	
Кимсанов Баходиржон Қосимжон ўғли	314
<i>ТУРКИСТОН СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАРИ ДАСТУРЛАРИДА ДАВЛАТ</i>	
<i>МУСТАҚИЛЛИГИ МАСАЛАЛАРИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ</i>	
Haqliev V.B	317
<i>SHIROQ – AFSONAVIY XALQ QAHRAMONI</i>	
Turopova Nigora Xolmurod qizi	321
MAHALLIY BUDJETLAR BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA BIRIKTIRILGAN	
SOLIQLARNING AHAMIYATI VA UNING TAHLILI	
Abdullayev Jasurbek Ahrorjon o'g'li	325
Sayitmurodov Zaynobiddin	
Xasanov Axmadjon Shodiyarovich	
O'ZBEKISTON HAMDA RIVOJLANGAN DAVLATLAR SOLIQ TIZIMI	
Abduga'niyev Nurbek Akram o'g'li	332
Jumayev Erkinjon Akmal o'g'li	
Xasanov Axmadjon Shodiyarovich	
SOLIQ TIZIMINING TARIXI VA RIVOJLANISHI	
Tursunov Mirzo Makhmudovich	337
Chullieva Malika Xolmurod kizi	

EXPLORING NATIONAL IMAGES IN MEDIA DISCOURSE: A STUDY OF CULTURAL NARRATIVES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	
Bekmirzaev Ilkhomjon Israiljonovich, Ergashov Hasanboy Faizullo o'g'li "THE DOCUMENTS OFFICIALLY REGISTERED AT KAZI COURTS IN TRANSOXIANA (10TH-13TH CENTURIES)"	341
Abduvali Pardayev NURIDDIN SOBUNIY ASARLARINING O'ZIGA XOSLIGI	349
Назаров Рустам Нурали угли ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ПСИХОЛОГИЮ ФУТБОЛИСТОВ 10-12 ЛЕТ	353
Нурали Назаров АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ И СПОРТУ В УЗБЕКИСТАНЕ.	356
Абдукаримова Шахноза Набиевна КРЕАТИВНОСТЬ КАК ОСНОВА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА .	360
Abdullayev Jasurbek Ahrorjon o'g'li Sayitmurotov Suxrobiddin Sirojiddinovich Xasanov Axmadjon Shodiyarovich GLOBAL CAPITAL OQIMI VA INNOVATSION LOYIHALARNING RIVOJLANISHIDAGI TENDENSIYALAR	366
Odilov Hasanjon Ulug'bek o'g'li PVA ASOSLI ARALASHMANING BIOSINTEZLANGAN ZnO NANOPARTIKULLARINI QO'SHISH ORQALI ANTIMIKROBIAL XUSUSIYATLARINI YAXSHILASH	371
Rustamov Uktamjon Rahmatjon o'gli BIOSINTEZLANGAN Ag NANOZARRALARI BILAN BOYITILGAN XITOZAN ASOSIDAGI NANOKOMPOZITLARNI GIDROTERMİK USULDA SINTEZ QILISH VA ULARNING ANTIMIKROBIAL XUSUSIYATLARINI O'RGANISH	374
Qarshiyev Husan Sobir o'gli TABIIY SUVLAR TARKIBIDAGI BA'ZI OG'IR METALLAR ASARINI AJRATISH VA KONSENTRLASH	378
Умида Курбанова Шакировна ХАЛФАЧИЛИК САНЪАТИДА АЁЛ САНЪАТКОРЛАРНИНГ ИЖРО ВОСИТАЛАРИ	381
Ulashov Fazliddin Mehriddin o'g'li Xasanov Axmadjon Shodiyarovich RAQAMLI IQTISODIYOTDA SOLIQQA TORTISH MUAMMOLARI	384
Ulashov Fazliddin Mehriddin o'g'li	390

Xasanov Axmadjon Shodiyarovich RAQAMLI IQTISODIYOTDA SOLIQQA TORTISH MUAMMOLARI	
Turg'unboyev Nurislom To'liqin o'g'li Xasanov Axmadjon Shodiyarovich SOLIQDAN QOCHISH VA UNING INVESTITSION MUHITGA SALBIY TASIRI	397
Xasanov Axmadjon Shodiyarovich Toshmurodov Ruslanjon O'rin o'g'li Abdurashidov Shohjahon G'ayrat o'g'li INVESTITSİYALAR VA SOLIQ YUKINING TA'SIRI: O'ZBEKISTON VA AQSH MISOLIDA	402
Omondavlatova Zuhra Omondavlatova Fotima Safarova Baxtigul INFLYATSIYA VA UNING IQTISODIY TA'SIRI	410
Xasanov Axmadjon Shodiyarovich Tilavov Sunnatillo Shavkat o'g'li To'xtayev Eldor Inomjon o'g'li KATTA MA'LUMOTLAR ASRIDA KORXONA TAHLILINING QAYTA KASHFI	414
Axmadkulova Feruza Abdinabiyevna ZAIIF ESHITUVCHI O'QUVCHILARNI TIKUVCHILIK O'QUV AMALIYOTI DARSLARIDA O'QITISH	421
Abdug'aniyev Mirjalol Jamshid o'g'li Xasanov Axmadjon Shodiyarovich SOLIQ QONUNCHILIGI VA INNOVATSION INVESTITSİYALARNI BOSHQARISHNING UYG'UNLIGI	425
Kenjayev Akbarali Abduraxmonovich Berdiyeva Zulfiya Murodullo qizi ADOBE PHOTOSHOP DASTURI VA PARAMETRLARI	432
Mirzakarimova Nigora Abdumuminovna 3-SINF TABIIY FAN DARSIDA "O'ZBEKISTONNING HAYVONOT DUNYOSI " MAVZUSINI 5 E TA'LIM MODELİ ASOSIDA O'QITISH	438
Askarova Nilufar Yunusaliyevna YUQUMLI KASALLIKLAR (COVID-19)	444
Turg'unboyeva Umida Fayzullojon qizi Toshtemirov Elyor Nuraliyevich SEMANTIC AND GRAMMATICAL APPROACH TO THE INTERPRETATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK	448
Toshtemirov Nodirjon Sayidazim o'g'li Xasanov Axmadjon Shodiyarovich	452

XALQARO SOLIQ TIZIMI VA TRANSMILLIY INVESTITSIYALARNING INNOVATSION RIVOJLANISHGA TA'SIRI	
Umedova Umeda Xayrullayevna	457
Egamberganov Rasulbek Farxod o'g'li	
MURAKKAB SIRTLI ISHCHI ORGANLI CHUQURYUMSHATKICH QURILMASINING GEOMETRIK SIRTINI QURISH	
Berdiyev Nazirjon Abduvoseyevich	460
Tilavov Sunnatillo Shavkat o'g'li	
To'xtayev Eldor Inomjon o'g'li	
KATTA MA'LUMOTLAR ASRIDA KORXONA TAHLILINING QAYTA KASHFI	
Кувватов Н.Б.	467
<i>МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШИШ ОСТОНАСИДАГИ ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ЎЗГАРИШЛАР</i>	
O'tkirov Islombek Oybek o'g'li	475
MASOFAVIY TALIM TEXNOLOGIYALARI.	
Sevinch Bozorova Hasanovna	479
ALEXANDR FEINBERG	
Karimova Ruxsora Begimqul qizi	481
Xidirov Temur Qurbonmurod o'g'li	
MAKTABGACHA YOSH DAVRDA PSIXOLOGIK TARAQQIYOTNING UMUMIY TAVSIFI	
Mamatova Nilufar Rimbaevna	424
<i>ТАСВИРИЙ САНЪАТ ВА РАНГ-ТАСВИРНИНГ МАЗМУН МОҲИЯТИ.</i>	
Yunusaliyev Diyorbek Rustamjon o'g'li	487
Bahromov Asliddin Azizjon o'g'li	
To'ychiyev Ubaydulloh Xasanboy o'g'li	
MAGNOLIYASIMON O'SIMLIKLAR URUG'LARINING TUZILISHI VA XILMA- XILLIGI	
Бекмуродова Саодат Икромовна	490
<i>МЕТОДИКА РАСЧЕТА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В РЕГИОНЕ, АНАЛИТИРУЕМОГО НА ОСНОВЕ МОДЕЛЕЙ ДИНАМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ</i>	
Ashurova Nafisa Qudratovna	495
MAKTABGACHA TA'LIMDA QO'LLANILADIGAN O'YINLAR VA ULARNI TASHKIL ETISH METODIKASI	
Muinova Farangiz Nuritdinovna	500
ICHKI ISHLAR XODIMLARINI STRESSGA CHIDAMLILIKNING PSIXOLOGIK TAHLILI	
Abdurazakov Farruh	504

Razov Marat <i>BENZINLI DVIGATELLARNING TA'MINLASH TIZIMI</i>	
Usmonova Shohsanam Shavkatovna Jabborova Sayyora Muxammadqobilovna Mo'minova Zarnigorxon Sherzodbek qizi Qobiljonova Mumtozbegim Odiljon qizi Muxtorova Mavludaxon Murodjon qizi Ne'matjonova Zuxra Farxodjon qizi <i>AYOLLARNING IJTIMOY HAYOTDAGI ROLI VA AHAMIYATI</i>	509
Xasanov Axmadjon Shodiyarovich Ulashov Fazliddin Mehriddin o'g'li <i>GLOBAL IQTISODIY INQIROZLAR DAVRIDA INNOVATSIYALAR VA INVESTITSİYALARNING O'RNI</i>	514
Пирназарова Махзуна Шавкат қизи, Умурзаков Элмурод <i>САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДА СОЯ ЎСИМЛИГИ ЕР УСТКИ ВА ЕР ОСТКИ ҚИСМЛАРИНИ ЧИРИШ КАСАЛЛИКЛАРИ.</i>	521

SIYOSIY ELITA SIRKULYATSIYASI, REKRUTLANISHI, REPRODUKSIYASI, TRANSFORMATSIYASIDA SIYOSIY JARAYONLARNING DINAMIKASI

Mardanov Sardorbek Zafar o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Ijtimoiy Fanlar fakulteti Siyosatshunoslik yo'nalishi

Siyosat-22/A1 guruhi 3-kurs talabasi

Abstract: In this article, the passage of political processes in the processes of circulation, recruitment, transformation, and reproduction of political elites, as well as the content, essence and meanings of each of these processes, a number of scientific approaches and discussions about these processes are highlighted on the basis of scientific data. The article also discusses the symbiosis of a number of political elites and political processes.

Key words: Elite circulation, elite recruitment, elite reproduction, elite transformation, state management and power system, political processes.

Аннотация: В данной статье рассматривается прохождение политических процессов в процессах обращения, рекрутирования, трансформации и воспроизводства политических элит, а также содержание, сущность и смыслы каждого из этих процессов, ряд научных подходов и дискуссий по поводу эти процессы выделены на основе научных данных. Также в статье рассматривается симбиоз ряда политических элит и политических процессов.

Ключевые слова: круговорот элиты, рекрутирование элиты, воспроизводство элиты, трансформация элиты, система государственного управления и власти, политические процессы.

Annotatsiya: Mazkur maqolada siyosiy elitalarning sirkulyatsiyasi, rekrutlashuvi, transformatsiyasi, reproduksiyasi jarayonlarida siyosiy jarayonlarning kechishi hamda mazkur jarayonlarning har birini mazmun-mohiyati va ma'nolari, bu jarayonlarga doir bir qator olimlarning yondashuvlari, muhokamalari ilmiy ma'lumotlar asosida yoritib beriladi. Maqolada shuningdek, bir qator siyosiy elitalar va siyosiy jarayonlarning sembiyozi (aralashmasi) ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Elita sirkulyatsiyasi, elita rekrutlashuvi, elita reproduksiyasi, elita transformatsiyasi, davlat boshqaruvi va hokimiyati tizimi, siyosiy jarayonlar.

KIRISH VA DALZARBLIGI

Siyosiy elita sirkulyatsiyasi, rekrutlashuvi, reproduksiyasi, transformatsiyasi davlat boshqaruvi va siyosiy hokimiyat tizimida siyosiy jarayonlar dinamikasi o'qlarida muhim defragmentatsion jarayonlarni vujudga keltiradi. Jumladan, mavjud siyosiy tizimning modernizatsiyasi, transformatsiyalashuvi, davlat boshqaruv usullari va funksiyalaridagi reformatsion ko'rinishlar, bir qator siyosiy oppozitsiya (muxolifat va qarama-qarshi) kuchlarining amaldagi hokimiyat elitalariga xayrixohligi, davlat va jamiyat munosabatlaridagi konfiguratsiyaviy nisbatlarning farqlari hamda siyosiy institutlardagi

dominant rolni bajaruvchi subyektlarning boshqasi bilan almashinishi kuzatiladi. Bu siyosiy jarayonlarning barqarorlik va beqarorlik ko'rinishida rol o'ynovchi: siyosiy rejimlarning, siyosiy madaniyat (qadriyat va normalar) va real siyosiy vaziyatning "difuziya" holatiga ya'ni bir ko'rinishdan ikkinchi ko'rinishga kelib qolishiga sabab va oqibat nuqtai nazaridan to'g'ri keladi. Siyosiy jarayonlar bu vaziyatda barqaror va beqaror kechishi bilan bir qatorda "inqilobiy", "islohatlar" yo'li bilan ham amalga oshiriladi. Agar bu siyosiy jarayonlarning kechishi inqilobiy yo'llar bilan (hard power – harbiy qurolli to'qnashuv) kechadigan bo'lsa, elitalr o'rtasidagi yo'qotishlar natijasi shuncha ko'p miqdorni qay etishi mumkin. Bu umummilliy, hududiy, mahalliy ko'lamdagi darajasiga ham bog'liqdir. Ikkinchi yo'l ya'ni islohatlar orqali amalga oshirilsa, mavjud hokmyatdagi elitaga nisbatan legitimlik ko'rsatkichlarini muayyan makon va zamonda saqlab qola olishi mumkin. Lekin bu holat ham qarama-qarshi kuchlardan mustasno emas, balki bunday kuchlar ham muayyan usullar bilan (soft power - yolg'on axborotlar hujumi, qarshi qaratilgan dasturlar, loyihalar) hokimiyat pog'onalariga va markaziga intiladi. Biroq ikkinchi usul o'zini birinchi usulga qaraganda oqlaydi. Siyosiy elitalardagi dolzarb muammo ular qo'llayotgan bir qator tendensiyalarning stabillik va muvozanat balanslaridagi bir qator avtaritar va totalitar ko'rinishlarning ortib ketishi. Meritokratiya – eng munosiblar hokimiyati. Elita rekrutlashuvida ham, sirkulyatsiyasi, reproduksiyasi, transformatsiyasida ham bu tendensiya samarali, biroq bu tendensiya orqali hokimiyatga kelganlar vaqt o'tishi bilan muayyan qoida va me'yorlarni o'zlarining manfaatlariga moslashtiradilar. Elitani kristallashib qolishiga olib keladi. Gerontokratiya – keksalar hokimiyati. Odatda gerontokratiyada tajribasi va malakasi jihatdan boshqalarga qaraganda, yosh maqomi va darajasi yuqorilar hokimiyati tushuniladi. Bu esa, davlatda konservatizm, istiqboldagi elitalarga to'siqlilik holatini keltirib chiqaradi. Texnokratiya – texnologiyalar orqali boshqariladigan hokimiyat. Bir bora-bora texnologiyalarning rivojlanishi va o'sishi bu hokimiyat boshqaruvi va jarayonidagi shaxs omilining texnologiya omiliga nisbatan ustunligining kamayishiga va elitada shaxs omilining yo'qolishiga olib keladi. Umuman olganda elitalar bu muammolarga turli nuqtai nazardan yondashib yechim izlamoqdalar va progressiv istiqbolning elitalar, davlat boshqaruvi hamda hokimiyat tizimida qanday imkoniyatlarni, tahdidlarni xavflarni, to'siqlarni yaratishini tahlilini ishlab chiqishmoqdalar. Meritokratiya, Gerontokratiya, Texnokratiya tendensiyalari hozirda ijobiy siyosiy jarayonlar uchun xizmat qilmoqda. Lekin bu istiqbolda yuqorida aytilgan ko'rinishlarga ham o'tib qolishi mumkin.¹

Tadqiqot usuli va metodologiya. Elitalar sirkulyatsiyasi – jamiyatda hukmron elitalarning almashinuv jarayonini anglatadi. Bu jarayon jamiyatdagi barqarorlikni saqlash va ijtimoiy dinamizmni ta'minlash uchun muhim. Bundan tashqar, elitalar sirkulyatsiyasi – bu jamiyatda hokimiyatdagi guruhlarining ma'lum muddatdan keyin o'zgarishi va yangi elitalar bilan almashinishi jarayonidir. Bu jarayon bir qator bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Elitaning shakllanishi;
2. Elitaning faoliyat ko'rsatishi;
3. Elitaning inqirozli holatga tushishi;

¹ K.M.Mirzaaxmedov. Davlat boshqaruvi asoslari. Ma'ruza. 2022. 3-4b.

4. Elita hokimiyatining qulashi;
5. Yangi elitaning vujudga kelishi.²

Elitalar rekrutlashuvi – jamiyatda yangi a'zolari elita safiga jalb qilish va ularning bu guruhlariga qo'shilish jarayoni. Bu jarayon orqali jamiyatda ijtimoiy mobillik yuzaga keladi, ya'ni ijtimoiy tabaqalar orasidagi o'zgarishlar va yangilanishlar amalga oshadi. Elitalar rekrutlashuvi ochiq va yopiq bo'lishi mumkin.³

Ochiq rekrutlashuv – jamiyatda barcha elita a'zolar tarkibiga kirish uchun imkoniyatga ega bo'lgan sharoitlarda sodir bo'ladi. Bu odatda, ijtimoiy mobillik darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda kuzatiladi.

Misol: AQSH va G'arbiy Yevropa davlatlaridagi aholining barcha qatlamlari eng iste'dodli odamlar yuqori lavozimga ko'tarilishi mumkin.

Yopiq rekrutlashuv – faqat ma'lum guruhlariga tegishli shaxslar safiga kiritiladi. Bunda ijtimoiy mobillik darajasi past bo'ladi va elita o'z pozitsiyasini avloddan-avlodga meros qilib qoldiradi.

Misol: O'rta asrlardagi Yevropa davlatlari hozirgi kunda qisman avtaritar davlatlarda kuzatiladi.⁴

Ijtimoiy mobillik va rekrutlashuv jarayoni. Ijtimoiy mobillik jarayoni ikki vektor o'qqa bo'linadi. Biri vertikal, ikkinchisi gorizantal. Vertikal o'q shaxslarning yuqoriga va pastga ko'tarilib, o'z ijtimoiy mavqeini o'zgartirishi tushiniladi. Gorizantal o'q shaxslarning bir xil ijtimoiy qatlam ichida harakatlanishi anglatadi. Rekrutlashuv jarayoni ijtimoiy mobillik bilan chambarchas bog'liq. Ijtimoiy mobillik jamiyatning turli qatlamlari o'rtasidagi shaxslar va guruhlarining harakatlanishi, ularning ijtimoiy mavqei o'zgarishi jarayonini anglatadi. Elitalar rekrutlashuvi ushbu jarayonning markaziy qismi hisoblanadi. Chunki elitaga kirish imkoniyati jamiyatning ochiqligi va ijtimoiy tenglik darajasini ko'rsatadi.⁵

Elitalar reproduksiyasi – bu elitalar tarkibidagi va shu elitalar o'rtasidagi aylanma harakat hisoblanadi. Elita reproduksiyasi klassik, o'zgargan, reproduktiv qon aylanish, kvazi-reproduktiv ko'rinishlarida amalga oshiriladi.⁶

Klassik aylanish. Aylanma darajasi keng va ijtimoiy qatlamlarning ko'p qismini qamrab oladi. Bu tip elita yangilanishining evolyutsion tabiati bilan tavsiflanadi. Bu konsensus elianing paydo bo'lishiga va mavjudligiga olib keladi. Aylanmaning ushbu turning shakllanishi moslashuvchan bo'lmagan elitaga qaraganda ko'proq moslashuvchanligi mavjud elitaning almashishi bilan ko'rsatiladi.⁷

O'zgargan reproduksiya. Bu klassik reproduksiya singari keng ko'lamda va ijtimoiy jihatdan chuqur bo'lib, inqilob natijasida oldingi elitaning ag'darilishi va yangisining

² Ашин.Г.К. Элитология: история, теория, современность: монография. Моск.гос. ин-междунар. Отношений (ун-т) МИД России, каф. Философии. – М.: МГИМО – Университет, 2010. – 85-91с.

³ Г.К.Ашин, А.В.Понедельков, В.Г.Игнатов, А.М.Старостин. Основы политической элитологии: Учебное пособие. Рекомендовано Министерством общего и профессионального образования Российской Федерации в качестве учебного пособия для студентов высших учебных заведений. – М.: 1999 – 45-49с.

⁴ А.Ю.Другова, Н.П.Малетина, О.В.Новаковой. Элиты стран востока: [сборник статей]/ Моск.гос.ун-тим. М.В.Ломоносова, Ин-т стран Азии и Африки, Центр изучения совр. Проблем Юго-Восточной Азии иАТР. – М.: Ключ-С, 2011. – 146-148с.

⁵ P.A.Sorokin. Social mobility. Harper&Brothers. 1927. 76-79p.

⁶ K.M.Mirzaaxmedov. Siyosiy elita va yetakchilik. Ma'ruza. 2023. 2-3b.

⁷ Michael Hartmann. The sociology of elites. B.: Routledge Taylor&Fransic Group. 34-47p.

shakllanishi, bunda aylanma eski tuzum elitasi bila kontrelita o'rtasidagi kurash, hokimiyatni qo'lga kiritish, undan avval hukmronlik qilganlarining olib tashlanishi bilan belgilanadi. Reproduktsiyaning bu ko'rinishi avtokratiya va totalitar tuzumni vujudga keltiradi.⁸

Reproduktiv qon aylanishi cheklangan, yuzaki, shuningdek, bosqichma-bosqich va evolyutsion tarzda sodir bo'ladi. Elita guruhi hokimiyatda qolish uchun eski doktrinal pozitsiyalardan voz kechadi yoki ularni sezilarli darajada o'zgartiradi. Ushbu manevrlar tufayli elitaning aksariyat a'zolari hokimiyatni saqlab qolishga muvaffaq bo'lishadi. Katta o'zgarishlar bo'lmasada elitaning ijtimoiy toifasi o'zgaradi elitaning ba'zi qismlari bo'linadi. Elita reproduktsiyasining bu turi mafkuraviy va total nazaratga ega ega elitaning parchalanishi oqibatida sodir bo'ladi.⁹

Kvazi-reproduktiv qon aylanishi elitadagi eng kam cheklangan o'zgarishlar bilan tavsiflanadi, lekin ularning to'satdan va majburiy tabiati. Elitaning bo'linishi bo'lib buning natijasida to'ntarishlar hokimiyat inqilobi sodir bo'ladi lekin siyosiy guruhlar o'z joylarini o'zgartiradi xalos ularning o'zgarganligi va boshqaruv usulining xilma-xilligiga qaramay kvazi-reproduktiv elitada jiddiy o'zgarish yoki aylanish kuzatilmaydi.¹⁰

Elita degradatsiyasi - bu elita guruhlarini yo'qotish jarayoni global ijtimoiy disfunktsiya bilan bog'liq maqom: elita guruhi avvalgi usullardan foydallangan holda endi hukmronlik qila olmaydi va ommaga mos keladigan yangi usullarni taklif qila olmaydi. Elitalarning emrilish tezligi har xil bo'lishi mumkin va degradatsiya ham evolyutsion, ham inqilobiy shakllarda sodir bo'lishi mumkin. Biroq, bitta narsa umumiy bo'lib qolmoqda: eskisi o'zini funktsionla ravishda tugatmaguncha yangi elita guruhi hokimiyatga kelmaydi.¹¹

Elitalar transformatsiyasi bu – mavjud siyosiy tizimning modernizatsiyalashuvi yoki o'zgarishi oqibatida amaldagi elitalarning o'z harakat pozitsiyalarini va ko'rinishini shu siyosiy tizim holatiga o'tkazish va unda faoliyatini davom ettirish hisoblanadi. Biroq elitalar o'rtasidagi raqobat va o'zaro almashinuvlar transformatsiyalashuvda muvaffaqiyatli chiqishi ham, chiqmasligi ham mumkin.¹²

Muhokama va natijalar. Elita sirkulyatsiyasi jarayonida ilmiy tadqiqot olib borgan Vilfredo Pareto, Robert Mixelis kabi italyan va nemis olimlarini keltirish mumkin. Ular elitaning siklik tabiati mavjudligini ko'rsatadilar. Vilfredo Pareto (1848-1923) "sherlar va tulkilar" nazariyasida elita sirkulyatsiyasida siyosiy liderlarning psixologiyasiga qarab bu ikki ko'rinishni quyidagicha baholaydi:

"Sherlar" bular elita sirkulyatsiyasiga harbiy kuch bilan ega bo'luvchilar, boshqaruvda ko'proq byurokraziyani qo'llab - quvvatlaydi. Hokimiyatning majburiy resursidan juda unumli foydalanadilalar.

⁸H. Best, J.Higley. The Plagrave handbook of political elites. 112-113p.

⁹ M.Dogan. Elite configurations at the apex of power. Brill. Leiden.Boston. 2003. 56-57p.

¹⁰ J.Abbink, T.Salverda. The anthropology of elites: power, culture, and the complexities of distinction. USA: Copyright. 2013 – 83-85p.

¹¹ J.P.Dalos. The sociology of elite distinction: from theoretical to comparative. CNRS University of Oxford & University of Oslo. 2010. 178-181p.

¹² G.Isanova. Siyosiy elita. Maruza. 2024. 8b.

“Tulklar” boshqaruvda manipulyatsion usullarni qo‘llaydi, hokimiyatga islohatlar yo‘li bilan erishadi, diplomatik va muzokaraviy usullarni ham qo‘llaydi.¹³

Italiyann maktabi va elitizim oqimining yorqin vakili Gaetano Moska (1858-1941) elitarni “Hukmron elita va quyi elitalar” bo‘ladi. “Ularning statuslari sirkulyatsiya jarayonida biri ikkinchisiga ta’sir qilgan holda yuz beradi” deya fikr bildiradi. Robert Mixel (1876-1936) esa “Oligarxiyaning temir qonuni” nazariyasida bu sirkulyatsion jarayo muqarrar bo‘lishi va siklik holatini davom etirishini qonuniyat sifatida ko‘rsatadi.¹⁴

Elita rekrutlashuvi masalasida Vilfredo Pareto “o‘zining “Elitalar sirkulyatsiyasi” nazariyasida elitalar doim yangilanib turadi, lekin bu ijtimoiy mexanizmlar orqali sodir bo‘ladi” deb ta’kidlaydi. Pitirim Sarakin esa elita rekrutlashuvi masalasida “Ijtimoiy mobillik” nazariyasini ilgari surib bu mexanizm ekanligini asoslaydi.¹⁵ Gaetano Moska esa “Siyosiy sinf” asarida elita rekrutlashuvi borasida yopiq modelini va ochiq modelini ilmiy tadqiqotlar orqali ko‘rsatib o‘tgan, Robert D. Putnam esa “The Comparative Study of Political Elites” asarida esa elitalar rekrutlashuvi elitalar o‘rtasidagi tafovutning ortishi sababli yuz berishini tushuntiradi¹⁶. Biroq zamonaviy yondashuv va tendensiyalar shuni ko‘rsatadiki, elitalar rekrutlashuvi:

1.Demokratiya va ochiqlik.¹⁷ Elita rekrutlashuvining keng tarqalgan modeli bu ochiq rekrutatsiya hisoblanadi. Bu borada Larry Diamond¹⁸ va Rabert Dall¹⁹ kabi olimlar yondashuviga ko‘ra bu jarayonda siyosiy institutlarning siyosiy elita shakllanishidagi muhim roli keltirilib o‘tiladi.

2.Globalizatsiya. Bu jarayonni Antoniy Giddens “globallashuv davrida davlatlararo va transmilliy elitalarining paydo bo‘lishi” deb ataydi²⁰

3.Ijtimoiy mobillik va inklyuzivlik. Bu elita rekrutlashuvi borasidagi asosiy tendensiya darajasiga chiqqan bo‘lib, bu borada Maykl Yangning “Meritokratiya nazariyasi” qarashlarida elita rekrutlashuvi borasida bu tamoyil ishlasa, mavjud elitaning tarkibi va yashovchanlig uzoq muddatli va samarador bo‘lishini ko‘rsatadi. Negaki, eng bilimli, eng iqtidorli va eng tajribalilar elitalar rekrutlashuvida raqobatga kirishadi.²¹

Pareto Vilfredo “Elitalarning aylanishi (o‘zgarishi)” degan tushunchalarni ilgari surgan bo‘lib, unga ko‘ra siyosiy jarayonlarning asosini elitaning hokimiyat uchun iqtisodiy kuchi va kurashi tashkil qiladi. Elita o‘z hokimiyatini ikki guruh vositalari orqali amalga oshiradi – instrumental (barcha turdagi resurlarni tasarruf etish, sanksiyalarni qo‘llash imoniyati) va qonuniy (qonuniylik va adolatni ta’minlash).²²

Xulosa. Bugungi kunda jamiyatning har bir institutsional segmentatsiyasi o‘z elitasiga ega, shuning uchun siyosiy, ma’muriy, iqtisodiy, cherkov, harbiy va boshqa elitarni

¹³ Pareto V. Trattato di sociologia generale. Firenze, 1916. Vol. 1. P. 317.

¹⁴ Моска Г. Правящий класс // Социс. 1994. № 10. С. 187.

¹⁵ Pareto V. Trattato di sociologia generale. Firenze, 1916. Vol. 1. P. 317.

¹⁶ Comparative Politics Today: A World View/ ed. by Almond G., Power G, New York, 1996. – P. – 98-101.

¹⁷ D.Held. Democracy and the global order: From the modern state to cosmopolitan governance. Stanford University Press. 1995. 7p.

¹⁸ L.Diamond. Deweloping democracy: Toward consolidation. JHU Press. 1999. 22p.

¹⁹ R.A.Dahl. Polyarchy: Participation and opposition. Yale University Press. 1971. 45p.

²⁰ A.Giddens. The consequences of modernity. Stanford University Press. 1990. 31p.

²¹ M.Young. The rise of the meritocracy:1870-2033. Thames & Hudson. 1958. 3p.

²² Pareto V. Les systems socialites. Lausanne, 1965. P. 60-61.

farqlash kerak. Ularning barcha jamiyat tuzilishida ma'lum o'rinlarni egallaydi, ma'lum funksiyalarni bajaradi va ma'lum manfaatlarga ega.²³ Siyosiy elitalar o'z pozitsiyalarini turli vositalar, usullar, texnologiyalar orqali mustahkamlash va davomiyligini saqlash uchun bir qator faoliyatni olib boradilar. Shuni masalani ham aniq qilib baholash maqsadga muvofiq bo'ladi. Elitalar tushunchasini qo'llaganimizda faqat ma'muriy, siyosiy, iqtisodiy, sohalardagi elitalar tushunilmasligi kerak. Elita definitsiyasi barcha sohadagi, barcha jarayondagi subyektlar, atributlarga tegishli bo'lishi mumkin. Chunki fenomen mazmun-mohiyatiga ko'ra, "saralangan" degan ma'noni ifodalaydi. Siyosiy elitalar va siyosiy jarayonlar tushunchasi bir-biriga aloqador bo'lib, siyosat subyektlari siyosiy jarayonlarni harakatlantiruvchi kuch sifatida siyosat maydonida "obyekt + subyekt" nisbatida proporsiyaga kirishadi. Siyosiy jarayonlarga aniq misollar bilan: saylov jarayoni, qaror qabul qilish jarayoni, diplomatik muzokaralar va aloqalar, siyosiy PR, kommunikatsion axborot jarayonlarida siyosiy elitalar dinamik harakatlanuvchilar bo'lib bu harakatlarni ular miqdorlarda ya'ni qanchalik ta'sir darajasiga ega ekanligiga, sifatiy darajada qanchalik pozitsion rolni bajarganligiga qarab farq qiladi yoki namoyon qiladi. Siyosiy jarayonlar muayyan siyosiy tizimlar, siyosiy tartibotlar, siyosiy vaziyat va siyosiy pozitsiyalarda turlicha kechadi. Yakuniy xulosa sifatida siyosiy elitalar tabiatan va ilmiy nuqtai nazardan siyosiy jarayonlarning kechishida o'zining sirkulyatsion, rekrutsion, reproduksion, transformatsion jihatlar bilan ta'sir xarakterini ifodalaydi.²⁴

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1) K.M.Mirzaaxmedov. Davlat boshqaruvi asoslari. Ma'ruza. 2022. 3-4b.
- 2) Ашин.Г.К. Элитология: история, теория, современность: монография. Моск.гос. ин-междунар. Отношений (ун-т) МИД России, каф. Философии. – М.: МГИМО – Университет, 2010. – 85-91с.
- 3) Г.К.Ашин, А.В.Понеделков, В.Г.Игнатов, А.М.Старостин. Основы политической элитологии: Учебное пособие. Рекомендую Министерством общего и профессионального образования Российской Федерации в качестве учебного пособия для студентов высших учебных заведений. – М.: 1999 – 45-49с.
- 4) А.Ю.Другова, Н.П.Малетина, О.В.Новаковой. Элиты стран востока: [сборник статей]/ Моск.гос.ун-тим. М.В.Ломоносова, Ин-т стран Азии и Африки, Центр изучения совр. Проблем Юго-Восточной Азии иАТР. – М.: Ключ-С, 2011. – 146-148с.
- 5) P.A.Sorokin. Social mobility. Harper&Brothers. 1927. 76-79p. K.M.Mirzaaxmedov. Siyosiy elita va yetakchilik. Ma'ruza. 2023. 2-3b.
- 6) K.M.Mirzaaxmedov. Siyosiy elita va yetakchilik. Ma'ruza. 2023. 2-3b.
- 7) Michael Hartmann. The sociology of elites. B.: Routledge Taylor&Fransic Group. 34-47p.
- 8) H. Best, J.Higley. The Plagrave handbook of political elites. 112-113p.

²³ K.M.Mirzaaxmedov. Siyosiy jarayonlarning tizimli tahlili. Ma'ruza 2024. 5-7b.

²⁴ K.M.Mirzaaxmedov. Siyosat nazariyasi va metodologiyasi. Ma'ruza. 2024. 9b.

- 9) M.Dogan. Elite configurations at the apex of power. Brill. Leiden.Boston. 2003. 56-57p.
- 10) J.Abbink, T.Salverda. The anthropology of elites: power, culture, and the complexities of distinction. USA: Copyright. 2013 – 83-85p.
- 11) J.P.Dalos. The sociology of elite distinction: from theoretical to comparative. CNRS University of Oxford & University of Oslo. 2010. 178-181p.
- 12) G.Isanova. Siyosiy elita. Maruza. 2024. 8b.
- 13) Pareto V. Trattato di sociologia generale. Firenze, 1916. Vol. 1. P. 317.
- 14) Моска Г. Правящий класс // Социс. 1994. № 10. С. 187.
- 15) Pareto V. Trattato di sociologia generale. Firenze, 1916. Vol. 1. P. 317.
- 16) Comparative Politics Today: A World View/ ed. by Almond G., Power G, New York, 1996. – P. – 98-101.
- 17) D.Held. Democracy and the global order: From the modern state to cosmopolitan governance. Stanford University Press. 1995. 7p.
- 18) L.Diamond. Deweloping democracy: Toward consolidation. JHU Press. 1999. 22p.
- 19) R.A.Dahl. Polyarchy: Participation and opposition. Yale Universitety Press. 1971. 45p.
- 20) A.Giddens. The consequences of modernity. Stanford University Press. 1990. 31p.
- 21) M.Young. The rise of the meritocracy:1870-2033. Thames & Hudson. 1958. 3p.
- 22) Pareto V. Les systems socialites. Lausanne, 1965. P. 60-61.
- 23) K.M.Mizraaxmedov. Siyosiy jarayonlarning tizimli tahlili. Ma'ruza 2024. 5-7b.
- 24) K.M.Mirzaaxmedov. Siyosat nazariyasi va metodologiyasi. Ma'ruza. 2024. 9b.

O'QUV JARAYONIDA MUSIQA TINGLASHNING FOYDALARI.

Yunusova Nargiza Baxodir qizi.

IIV -2 sonli Toshkent akademik litseyi ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya: Musiqa insoniyat madaniyatining asosiy qismi bo'lib, bizning his-tuyg'ularimizga, xatti-harakatlarimizga va hatto kognitiv jarayonlarga ta'sir qiladi. So'nggi yillarda o'qituvchilar va tadqiqotchilar musiqaning o'quv jarayonidagi rolini o'rganib chiqdilar, u diqqatni jamlash, xotira va umumiy akademik ko'rsatkichlarga qanday yordam berishi yoki to'sqinlik qilishi mumkinligiga e'tibor qaratdi. Ushbu maqolada musiqa tinglashning o'rganishga ta'siri batafsil tahlil qilingan bo'lib, tadqiqot natijalari va amaliy tushunchalar bilan tasdiqlangan.

Kalit so'zlar: musiqa, o'quvchi, jarayon, templar, ritmlar, samarali, klassik.

Musiqa miyaga qanday ta'sir qiladi.

Musiqa miyaning ko'plab sohalarini, shu jumladan his-tuyg'ularni, xotirani va diqqatni jamlash bilan shug'ullanadi. Neyrobiologlar musiqa tinglash zavq va mukofot bilan bog'liq bo'lgan neurotransmitter - dofamin ishlab chiqarishni rag'batlantirishini aniqladilar, bu motivatsiyani kuchaytiradi. Bundan tashqari, musiqa xotirani shakllantirish uchun muhim bo'lgan hipokampusni faollashtiradi va ma'lumotni saqlashga yordam beradi. Musiqaning ba'zi turlari, ayniqsa barqaror ritmli va so'zlari bo'lmagan musiqalar oqim holatini keltirib chiqarishi mumkin - bu odamlar o'z vazifalariga to'liq sho'ng'in his etadigan optimal ruhiy holat. Bu holat diqqatni jamlashga yordam beradi va chalg'itishni kamaytiradi, bu samarali o'rganish uchun juda muhimdir.

Ta'lim jarayonida musiqa tinglashning foydalari.

1. Diqqat va konsentratsiya yaxshilandi

Musiqa fon shovqini yoki uzilishlar kabi atrof-muhitni chalg'ituvchi omillarni maskalashi va o'rganish uchun qulay bo'lgan boshqariladigan eshitish muhitini yaratishi mumkin. Bax yoki Betxovenning klassik asarlari kabi instrumental musiqa, ko'pincha murakkab tuzilishi va tinchlantiruvchi tabiati tufayli yaxshilangan konsentratsiya bilan bog'liq.

2. Kengaytirilgan xotirani saqlash

Muayyan ohanglar bilan hissiy aloqalar mnemonik qurilmalar vazifasini o'tashi mumkin, bu esa o'quvchilarga ma'lum bir kuy bilan bog'liq ma'lumotlarni eslab qolishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, past ovoqli fon musiqasi stressni kamaytirish va xotirjam ruhiy holatni rivojlantirish orqali xotirani saqlashni yaxshilashi mumkin.

3. Stressni kamaytirish

O'rganish, ayniqsa bosim ostida, kognitiv ishlashga to'sqinlik qiladigan stress reaksiyalarini keltirib chiqarishi mumkin. Atrof-muhit yoki lo-fi zarbalari kabi sekin templi musiqa kortizol darajasini pasaytirishi va xotirjamlik tuyg'usini keltirib chiqarishi mumkin, bu esa diqqatni jamlash qobiliyatini oshiradi. Musiqa terapiyasi ko'pincha tashvishlarni boshqarish uchun ishlatiladi, bu o'quv mashg'ulotlari davomida ijobiy hissiy holatni yaratish orqali talabalarga bilvosita foyda keltirishi mumkin.

4. Ijodkorlik va muammolarni yechish kuchaygan

Har xil temp va ritmlar bilan musiqa tinglash ijodkorlik uchun zarur bo'lgan turlicha fikrlashni rag'batlantirishi mumkin. Masalan, jazz yoki elektron musiqa muammolarni hal qilishda innovatsion g'oyalarni ilhomlantirishi mumkin

Qiyinchiliklar va cheklovlar

1. Chalg'itish potentsiali

Matnli musiqa o'qish, yozish yoki chet tillarini o'rganish kabi tilga asoslangan vazifalarni bajarishga xalaqit berishi mumkin. Miya bir vaqtning o'zida qo'shiq matni va o'quv materialini qayta ishlashga qiynalishi mumkin, bu esa samaradorlikning pasayishiga olib keladi

2. Individual farqlar

Musiqa samaradorligi shaxsiy imtiyozlar va o'rganish uslublariga bog'liq. Ba'zi odamlar musiqani rag'batlantiradigan bo'lsa, boshqalari uni chalg'ituvchi deb bilishi mumkin. Vazifaning murakkabligi ham muhimdir; juda talabchan bilim vazifalari uchun jimlik yoki oq shovqin musiqadan ko'ra foydaliroq bo'lishi mumkin.

3. Ortiqcha stimulyatsiya

Og'ir metal yoki texno kabi baland yoki tez musiqa miyani haddan tashqari qo'zg'atishi mumkin, bu esa konsentratsiyani pasayishiga olib keladi.

O'rganish uchun mos musiqa turlari.

1. Klassik musiqa

Motsart, Vivaldi va Debussi kabi bastakorlarning asarlari ko'pincha diqqatni jamlash va xotirani saqlash bilan bog'liq. "Motsart effekti" klassik musiqa vaqtinchalik fazoviy-vaqtiy fikrlashni kuchaytirishi mumkinligini ko'rsatadi.

2. Lo-Fi va Ambient musiqasi

Yumshoq ohanglar va barqaror ritmli lo-fi zarbalari talabalar orasida mashhur. Ular zerikarli bo'lmasdan izchil eshitish fonini ta'minlaydi

3. Tabiat tovushlari

Yomg'ir, okean to'lqinlari va o'rmon tovushlari tinchlantiruvchi muhit yaratib, tashvishni kamaytiradi va diqqatni yaxshilaydi.

4. Oq shovqin

Musiqaga sezgir bo'lgan odamlar uchun oq shovqin yoki neytral tovushlar qo'shimcha kognitiv yuklamay, chalg'itadigan narsalarni blokirovka qilishga yordam beradi.

Musiqani ta'limga kiritishning amaliy strategiyalari.

1. Musiqani vazifaga moslang

O'qish va yozish vazifalari uchun instrumental musiqadan foydalaning

Aqliy hujum yoki ijodiy ish uchun ko'proq qiziqarli treklarni tanlang.

2. Ovoz balandligini past tuting

Musiqa fon elementi sifatida xizmat qilishi kerak. Katta hajmlar chalg'itishi va mahsuldorlikni kamaytirishi mumkin.

3. Tajriba va shaxsiylashtirish

O'qish odatlaringiz va afzalliklaringizga mos keladiganini topish uchun turli janr va templarni sinab ko'ring.

4. Mukofot sifatida musiqadan foydalaning

Ishni davom ettirishdan oldin dam olish va yoshartirish uchun musiqani o'quv tanaffuslariga qo'shing.

Musika tinglash o'quv jarayonida qimmatli vosita bo'lib, diqqatni yaxshilash, xotirani saqlashni yaxshilash va stressni kamaytirish kabi afzalliklarni taklif qilishi mumkin. Biroq, uning samaradorligi individual imtiyozlarga, musika turiga va o'quv vazifasining tabiatiga qarab o'zgaradi. Tegishli musiqani sinchkovlik bilan tanlab, uni strategik tarzda o'z ichiga olgan holda, talabalar o'zlarining akademik salohiyatlarini maksimal darajada oshiradigan muhitni yaratishlari mumkin.

ADABIYOTLAR:

1 Lems, K. (2018). Qo'shiq va musika yordamida ingliz tilini o'rgatish uchun yangi g'oyalar. Ingliz tilini o'qitish forumida (56-jild, №1, 14-21-betlar).

2 AQSh Davlat departamenti. Ta'lim va madaniyat masalalari byurosi, Ingliz tili dasturlari boshqarmasi, SA-5, 2200 C ko'chasi, NW 4-uy.

Floor, Vashington, DC 20037.

3 DeHaan, J., Reed, W. M. va Kuwanda, K. (2010). Musiqiy video o'yin bilan interaktivlikning ikkinchi til lug'atini eslab qolishga ta'siri. Til o'rganish va texnologiya, 14(2), 74-94.

4 Vera, B. B. va Luna, R. M. (2013). Musika orqali ingliz tilini o'rgatish: boshlang'ich maktab o'quvchilari uchun multimodal ta'lim faoliyati taklifi. Encuentro, 22 (2013), 1989-0796.

THE USE OF LARYNGEAL MASKS IN ANESTHESIA MANAGEMENT FOR DIFFICULT AIRWAY ACCESS

Dusmatov Umidbek Alisher ugli

INTRODUCTION:

Airway management is one of the critical components of safe anesthesia practice. In scenarios where conventional intubation techniques fail, or where airway access is anatomically or functionally compromised, the use of alternative airway devices becomes crucial.

Laryngeal Mask Airway (LMA) has emerged as a pivotal tool in the management of difficult airways. Since its introduction by Dr. Archie Brain in 1981, LMAs have undergone significant advancements, allowing for increased versatility and reliability in various clinical settings.

This article explores the use of laryngeal masks in anesthesia for patients with difficult airway access. By analyzing clinical studies, guidelines, and practical applications, we aim to highlight the efficacy, limitations, and best practices associated with this technique.

Materials and Methods:

Selection of Laryngeal Mask Airway (LMA)

Laryngeal masks are available in various designs to accommodate diverse clinical needs. The most commonly used models include:

1. Classic LMA: Ideal for routine anesthesia and controlled ventilation.
2. ProSeal LMA: Features an additional channel for gastric access, minimizing aspiration risk.
3. i-gel LMA: A non-inflatable cuff design for easier insertion and enhanced airway sealing.
4. Flexible LMA: Designed for head and neck surgeries requiring non-standard head positioning.

The choice of device depends on the clinical scenario, patient anatomy, and anticipated risk factors, such as the presence of gastric contents or a history of obstructive sleep apnea.

Patient Selection:

Patients presenting with difficult airways were selected based on the following criteria:

1. Inclusion Criteria:

- Previous history of difficult intubation.
- Anatomical abnormalities (e.g., micrognathia, retrognathia, macroglossia).
- Functional restrictions (e.g., limited neck extension, trismus).
- Emergency situations where rapid airway management is required.

2. Exclusion Criteria:

- Severe airway obstruction preventing insertion of the LMA.

High aspiration risk with significant gastric content.

Requirement for high-pressure ventilation (>20 cm H₂O).

Techniques for LMA Insertion:

Insertion of the LMA involves the following steps:

1. Preparation:

Preoxygenate the patient with 100% oxygen for 3–5 minutes.

Select the appropriate size of LMA based on patient weight.

2. Insertion:

Induce anesthesia using a standard protocol (e.g., propofol or sevoflurane).

Lubricate the posterior surface of the LMA cuff.

Insert the device along the hard palate, advancing until resistance is felt.

3. Confirmation:

Check for proper positioning using capnography and chest rise.

Adjust as needed to optimize ventilation and seal.

4. Maintenance:

Monitor airway pressure and seal integrity throughout the procedure.

Ensure minimal cuff inflation to avoid mucosal injury.

Data Collection:

A systematic review of clinical trials, case reports, and meta-analyses was conducted using databases such as PubMed, Scopus, and Cochrane Library. Key outcomes assessed included:

Success rates of LMA placement in difficult airways.

Incidence of complications such as aspiration, airway trauma, or hypoxia.

Comparison of LMAs with other airway management devices.

Results:

Efficacy of Laryngeal Mask Airway (LMA) in Difficult Airway Management

Studies demonstrate that LMAs are highly effective in managing difficult airways, with a success rate of 92–98% for first-attempt insertions. Key findings include:

1. Success Rates:

A retrospective cohort study reported a 94% success rate in patients with difficult airways, with fewer attempts compared to endotracheal intubation (ETI) devices, such as LMAs, significantly reduced time to secure the airway compared to fiberoptic intubation.

2. Ventilation Efficiency:

LMAs provided adequate ventilation in 95% of cases requiring mild-to-moderate airway pressure (<20 cm H₂O).

The ProSeal LMA demonstrated superior sealing pressure compared to the Classic LMA, allowing for safer use in mildly elevated airway pressures.

**** with Endotracheal Intubation (ETI)****

The LMA has been compared with ETI in difficult airway scenarios:

1. Insertion Time:

The average time for successful LMA placement was 15–20 seconds shorter than ETI in elective and emergency settings.

2. Trauma and Complications:

LMA use resulted in lower rates of airway trauma (e.g., dental injuries, vocal cord damage) compared to ETI.

Postoperative sore throat incidence was reduced by 30% in LMA cases compared to ETI .

Adverse ns:

Despite its high success rate, the LMA has limitations:

1. Aspiration Risk:

In patients with high aspiration risk, the LMA showed a higher incidence of aspiration (1.5%) compared to ETI (0.5%). The ProSeal LMA mitigated this risk due to its gastric drainage channel .

2. Failed Insertion:

Failed n <5% of cases, primarily in patients with significant upper airway obstruction or distorted anatomy.

Clinical Outcomes

Clinical outcomes of LMA use in difficult airways were favorable:

Rapid Airway Rescue: LMAs were effective in “cannot intubate, cannot ventilate” (CICV) scenarios, improving oxygenation and preventing hypoxia .

Postoperative Recovery: Patients managed with LMAs hrecovery times and fewer respiratory complications than those managed with ETI.

Discussion:

Advantages of Laryngeal Mask Airway (LMA) in Difficult Airway Management

The LMA has emerged as an essential tool in airway management due to its simplicity, versatility, and reliability in challenging scenarios. Its advantages include:

1. Ease of Use and Rapid Deployment

Unlike endotracheal intubation, which requires precise alignment of airway structures, LMAs can be inserted with minimal training, making them particularly valuable in emergencies.

Their rapid placement reduces the time required to secure the airway, especially in critical “cannot intubate, cannot ventilate” (CICV) situations.

2. Reduced Airway Trauma

LMAs bypass the need for laryngoscopy, decreasing the risk of trauma to the vocal cords and surrounding structures.

Postoperative complications, such as sore throat and hoarseness, are less common compared to endotracheal intubation.

3. Improved Patient Comfort and Recovery

LMAs are associated with smoother emergence from anesthesia, leading to faster recovery and fewer respiratory complications.

- The absence of a rigid endotracheal tube reduces postoperative coughing and airway irritation.

Limitations of LMA Use:

While LMAs offer numerous benefits, they are not without limitations:

1. Aspiration Risk

LMAs do not provide complete protection against aspiration, making them less suitable for patients with a high risk of regurgitation.

Specialized designs, such as the ProSeal and i-gel LMAs, mitigate this risk but do not eliminate it entirely.

2. Pressure Limitations

LMAs are best suited for patients requiring airway pressures below 20 cm H₂O. Patients needing higher pressures (e.g., those with severe restrictive lung disease) may experience inadequate ventilation.

3. Patient-Specific Challenges

Anatomical variations, such as severe airway obstruction or upper airway tumors, may prevent successful LMA insertion.

In such cases, other advanced techniques, such as fiberoptic bronchoscopy, may be necessary.

Role in Difficult Airway Algorithms

The inclusion of LMAs in difficult airway algorithms has significantly improved patient outcomes. Guidelines by the American Society of Anesthesiologists (ASA) and the Difficult Airway Society (DAS) recommend LMAs as a second-line or rescue device in scenarios where intubation and mask ventilation fail. Key applications include:

1. Bridge to Definitive Airway

LMAs can maintain oxygenation while preparing for definitive airway management, such as surgical tracheostomy or fiberoptic intubation.

2. Planned Use in Anticipated Difficult Airways

In elective cases with anticipated difficulty, LMAs may serve as a primary airway device, reducing the need for invasive procedures.

Recommendations for Clinical Practice:

To maximize the efficacy of LMAs in difficult airway management, the following recommendations are proposed:

1. Device Selection

Choose the appropriate LMA type based on patient-specific factors and surgical requirements.

2. Proper Training

Ensure all anesthesia providers are trained in LMA insertion techniques and troubleshooting.

3. Preoperative Assessment

Conduct thorough airway evaluations to identify potential challenges and contraindications.

4. Incorporation into Protocols

Integrate LMAs into institutional airway management protocols, emphasizing their use in emergency and elective difficult airway scenarios.

CONCLUSION:

The laryngeal mask airway (LMA) has proven to be an indispensable tool in the management of difficult airways, offering a rapid, reliable, and less invasive alternative to traditional endotracheal intubation. Its ease of use, minimal training requirements, and high success rates make it particularly valuable in emergency scenarios, such as "cannot intubate, cannot ventilate" situations.

Although LMAs have some limitations, including their reduced efficacy at high airway pressures and limited protection against aspiration, advancements in design, such as the ProSeal and i-gel variants, have addressed many of these concerns. Clinical studies consistently demonstrate superior outcomes in terms of reduced airway trauma, faster recovery, and fewer postoperative complications when compared to intubation.

The integration of LMAs into difficult airway algorithms by organizations such as the American Society of Anesthesiologists and the Difficult Airway Society underscores their critical role in modern anesthesia practice. Continued training, device innovation, and adherence to evidence-based guidelines will further enhance their utility.

Future research should focus on optimizing device design, expanding indications for use, and exploring novel applications in challenging airway scenarios. By doing so, the LMA will continue to be a cornerstone in the management of difficult airways, ensuring safer outcomes for patients worldwide.

REFERENCES:

1. Apfelbaum JL, Hagberg CA, Caplan RA, et al. Practice Guidelines for Management of the Difficult Airway: An Updated Report by the American Society of Anesthesiologists Task Force on Management of the Difficult Airway. *Anesthesiology*. 2022;136(1):31-81.
2. Brain AIJ. The Development of the Laryngeal Mask – A Brief History of the Invention, Early Clinical Studies, and Experimental Work from which the Laryngeal Mask Evolved. *European Journal of Anaesthesiology*. 2004;21(1):5-17.
3. Cook TM, Woodall N, Harper J, et al. Major Complications of Airway Management in the UK: Results of the Fourth National Audit Project of the Royal College of Anaesthetists and the Difficult Airway Society. *British Journal of Anaesthesia*. 2011;106(5):617-631.
4. Keller C, Brimacombe J, Kleinsasser A, et al. The Influence of Cuff Volume on the Seal and Ventilation of the Laryngeal Mask Airway. *Anesthesia & Analgesia*. 1999;89(6):1401-1404.
5. Das S, Bajaj N, Thompson M, et al. Comparison of Supraglottic Airway Devices in the Management of Difficult Airways: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Anesthesia*. 2020;75(6):720-733.
6. Han R, Tremper KK, Kheterpal S, et al. Laryngeal Mask Airway Insertion in Patients with Difficult Airways: A Retrospective Cohort Study. *Canadian Journal of Anesthesia*. 2021;68(3):345-352.

7. Difficult Airway Society. DAS Guidelines for the Management of the Unanticipated Difficult Intubation in Adults. 2015.

8. Law JA, Broemling N, Cooper RM, et al. The Difficult Airway with Recommendations for Management – Part 1 and 2. Canadian Journal of Anesthesia. 2013;60(11):1089-1182.

9. Aziz MF, Dillman D, Fu R, et al. Comparative Effectiveness of Laryngeal Mask Airway Versus Endotracheal Intubation in Difficult Airways. Critical Care Medicine. 2016;44(3):532-539.

10. Petrini F, Accorsi A, Adrario E, et al. Recommendations for Airway Control and Difficult Airway Management in Adults. Minerva Anestesiologica. 2005;71(11):617-657.

PERSONAJ NUTQINI INDIVIDUALLASHTIRISH VOSITALARI

Kadirova Saida Maxsudovna

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Ellikqal'a filiali Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası assistent o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada personaj nutqini individuallashtirish vositalari va ularning badiiy matndagi o'rni tahlil qilingan. Personajlarning xarakteri, ijtimoiy mavqei va ichki kechinmalarini ifodalashda leksik, frazeologik, grammatik, dialektal va emotsional-ekspressiv vositalarning roli yoritilgan. Ushbu vositalarning yozuvchi uslubini shakllantirish va asarning estetik ta'sirini oshirishdagi ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: *Personaj nutqi, individuallashtirish, leksik vositalar, frazeologizmlar, badiiy matn.*

Adabiyot va tilshunoslikda badiiy matn tili va undagi personajlar nutqini o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Badiiy asarda har bir personajning o'ziga xos nutqiy xususiyatlarga ega bo'lishi asar matnining estetik ta'sirini oshiradi, yozuvchining uslubini ifoda etadi va o'quvchi uchun qahramonning xarakterini ochib beradi. Personaj nutqini individuallashtirish vositalari sifatida leksik-frazeologik birliklar, dialektizmlar, sinonim va antonimlar, shuningdek, emotsional-ekspressiv vositalar faol ishtirok etadi. Bu vositalar har bir personajning ijtimoiy mavqei, xarakteri, ma'naviy dunyosi va dunyoqarashini ochib berishga xizmat qiladi. Badiiy asarda personajlar nutqini individuallashtirishning muhimligi shundaki, qahramonlarning o'ziga xos til uslubiga ega bo'lishi asar voqealarini haqqoniy va ishonarli tasvirlash imkonini beradi. Dialog va monologlar orqali har bir personajning ruhiy kechinmalari, ichki dunyosi, atrofdagi voqealarga munosabati ifodalanadi. Bu jarayonda yozuvchi turli lisoniy vositalar – badiiy tasvir vositalari, leksik-frazeologik birliklar, obrazli iboralar, xalq maqol va matallarini faol qo'llaydi. Shunday qilib, personaj nutqini individuallashtirish orqali yozuvchi qahramonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni, ularning ichki dunyosidagi ziddiyat va o'zgarishlarni ochib berishga erishadi.

Mustaqillik yillarida o'zbek tiliga bo'lgan e'tiborning ortishi, ona tilining jamiyatdagi mavqei mustahkamlanishi o'zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligida badiiy matn tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshirdi. Bu jarayonda olimlar tomonidan badiiy matndagi personaj nutqini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, A.Nurmonov, Sh.Shoabdurahmonov, N.Mahmudov, B.Yo'ldoshev, S.Karimov va boshqa tadqiqotchilar badiiy asar tilini, undagi leksik birliklar va frazeologik vositalarning funksional imkoniyatlarini o'rganish bo'yicha muhim ishlarni amalga oshirdilar. Ularning asarlarida personaj nutqini individuallashtirishning uslublari, metodologik asoslari va usullari ko'rsatib berilgan. Badiiy asarlar tili orqali xalqning milliy tafakkuri, ma'naviy olami, ruhiyati va dunyoqarashi aks etadi. Xalq og'zaki ijodi, sheva xususiyatlari, turli ijtimoiy qatlamlarning nutqiy xususiyatlari badiiy asar tilida aks etadi. Shu sababli, personaj nutqini individuallashtirish yozuvchi mahoratini namoyish etuvchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi. O'zbek tilida yozilgan badiiy asarlarda shunday uslubiy vositalar

faol qo'llaniladi. Bu jarayon tilshunoslikda, xususan, badiiy matn tili, uslubshunoslik va matnshunoslikning dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Personaj nutqini individuallashtirish masalasini o'rganish o'zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligida badiiy matn tilini tahlil qilishda muhim o'rin tutadi. Bu jarayon yozuvchi til vositalaridan qanchalik samarali foydalanganligini, uning individual uslubini ochib berish imkonini beradi. Personaj nutqining leksik va frazeologik vositalar orqali ifodalanishi matnning semantik va uslubiy xilma-xilligini ta'minlaydi. Ayniqsa, personajlarning dialog va monologlarida turli xil emotsional-ekspressiv vositalarning qo'llanilishi asarning ta'sirchanligini oshiradi. Yozuvchi bunday vositalar orqali har bir personajning ijtimoiy mavqei, xarakteri va ichki dunyosini o'quvchiga ko'rsatib beradi. Personaj nutqini o'rganish badiiy asar tilining xilma-xil imkoniyatlarini tadqiq qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Masalan, bir personajning o'ziga xos til uslubi, uning so'z boyligi, dialektal birliklardan foydalanish ko'nikmalari yoki o'ziga xos nutqiy o'zgarishlari qahramonning shaxsiyati haqida ko'plab ma'lumot beradi. Yana bir qahramonning esa nutqi odatdagi adabiy til me'yorlariga muvofiq bo'lishi, lekin o'ziga xos leksik birliklar bilan boyitiladi.

Badiiy adabiyot tilining o'ziga xosligi, undagi ifoda va tasvir vositalari asar matnining semantik boyligini oshiradi, yozuvchi uslubini belgilaydi va o'quvchida estetik zavq uyg'otadi. Badiiy asar tilida personaj nutqining individuallashtirilishi, ya'ni har bir qahramonning o'ziga xos til uslubiga ega bo'lishi asar voqealarini haqqoniy va ishonarli tasvirlash imkonini beradi. Personaj nutqini individuallashtirish jarayoni asosan quyidagi lisoniy vositalar orqali amalga oshiriladi:

- Leksik vositalar — personajning lug'aviy boyligi va so'z qo'llash uslubini belgilaydi.
- Frazeologik vositalar — personajlar nutqida xalq maqollari, matallar, frazeologizmlar ishlatilishi orqali tasvirning boyitilishi.
- Grammatik vositalar — so'zlarning morfologik o'zgarishi, dialog va monolog shakllarining o'ziga xos sintaktik qurilishi.
- Dialektizmlar — muayyan mintaqaga xos sheva birliklarining ishlatilishi.
- Emotsional-ekspressiv vositalar — personajning hissiy holatini ifodalash uchun qo'llaniladigan ifoda vositalari.

Personaj nutqining individuallashtirilishi adabiy asar tilini jonlantirish, personajlar o'rtasidagi dialoglarni ishonarli qilish va o'quvchida personajlarga nisbatan ma'lum munosabat uyg'otish imkonini beradi. Bu jarayonda nutqiy portret (ya'ni qahramonning so'zlashish uslubi), dialektizmlar, xalqona iboralar va so'zlashuv uslubiga xos bo'lgan vositalar muhim o'rin tutadi. Leksik vositalar personaj nutqini individuallashtirishda asosiy o'rin tutadi. Bu vositalar personajning ijtimoiy mavqei, kasbi, ma'naviy dunyosi va xarakterini ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Leksik vositalarga quyidagilar kiradi:

□ Sinonimlar va antonimlar: Sinonimlar va antonimlar personajning hissiy-emotsional holatini ifodalashda va nutqning ta'sirchanligini oshirishda faol qo'llaniladi. Misol uchun, bir personaj "yaxshi" so'zini ishlatishi mumkin, lekin boshqa personajning nutqida bu ma'no "zo'r", "ajoyib" yoki "a'lo" kabi boshqa so'zlar bilan ifodalanishi mumkin. Bu usul har bir personajning til uslubini o'ziga xos qilish imkonini beradi.

□ Ma'nodosh so'zlar (sinonimlar): Bitta ma'noni ifodalovchi, lekin emotsional bo'yoqlari va uslubiy vazifasi jihatidan farq qiluvchi so'zlar personajlar nutqini boyitadi. Masalan, "yig'lamoq" ma'nosini ifodalovchi "hiqillamoq", "yum-yum yig'lamoq", "o'krab yig'lamoq" kabi so'zlar o'quvchida personajning ruhiy holati haqida aniq tasavvur hosil qiladi.

□ Dialektal birliklar: Dialektal birliklar personajning qaysi mintaqaga tegishli ekanini ko'rsatib beradi. Mintaqaviy til xususiyatlarining qo'llanilishi personajning til uslubini o'ziga xos qiladi. Misol uchun, Toshkent shevasiga oid "jiyda" so'zini boshqa mintaqalarda "xurmo" deb atash mumkin. Shu usulda yozuvchi personajning tug'ilib o'sgan muhitini ifodalaydi.

□ Ijtimoiy leksika: Har bir ijtimoiy qatlamning o'ziga xos leksikasi mavjud. Bu qatlam tilini ifodalovchi so'zlar yozuvchi uchun muhim vositadir. Masalan, dehqon, ishchi, ziyoli yoki harbiy personajlari o'z nutqida kasbga oid maxsus termin va atamalardan foydalanadi. Bu esa personajning ijtimoiy mavqeini ko'rsatadi.

Badiiy asarda personaj nutqining individuallashtirilishi asarning estetik ta'sirchanligini oshiruvchi muhim vositalardan biridir. Yozuvchi asar qahramonlarining ichki olamini, xarakterini, ijtimoiy mavqeini, hayotiy qarashlarini, dunyoqarashini ochib berish uchun nutqning turli vositalaridan foydalanadi. Bu jarayonda leksik-frazeologik birliklar, dialektizmlar, ijtimoiy leksika, emotsional-ekspressiv so'zlar va sintaktik vositalar muhim rol o'ynaydi. Personaj nutqining o'ziga xosligi matnning estetik qimmatini oshiradi, qahramonlarning turli nutqiy xususiyatlarini aks ettirish orqali o'quvchiga qahramonlarning ichki kechinmalarini tushunish imkonini beradi. Personaj nutqini individuallashtirish, avvalo, qahramonning xarakteri, ijtimoiy mavqei, yoshi, jinsi, kasbi va yashash muhiti bilan bog'liq. Shu bois badiiy matndagi nutqiy o'ziga xoslik asarning badiiy-estetik mohiyatini belgilovchi asosiy elementlardan biri hisoblanadi. Yozuvchi bu jarayonda shunday vositalardan foydalanadiki, o'quvchi birgina dialog yoki monolog asosida qahramonning shaxsiyati, ichki olami haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, personaj nutqini individuallashtirish badiiy asar tilining eng muhim xususiyatlaridan biridir. Bu jarayon orqali yozuvchi personajning ichki kechinmalarini, xarakterini, dunyoqarashini o'quvchiga ko'rsatadi. Leksik, frazeologik, dialektal, grammatik va emotsional-ekspressiv vositalardan foydalanish personajning tilini o'ziga xos qiladi, asar tilining boyligini oshiradi. Shu sababli, personaj nutqini o'rganish tilshunoslik, uslubshunoslik va badiiy matnshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu masalani o'rganish badiiy asar tilining yangi qirralarini ochib berishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlik ifodalashning sintaktik usuli. – Toshkent: Fan, 1987. – 88 b.
2. Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi. –Toshkent: O'qituvchi, 1996. -246.

3. Aliqulov Z. Sosiumlar nutqining sosial tabaqalanishi haqida // Til taraqqiyotining derivation qonuniyatlari. Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi materiallari. - Samarqand: SamDChTI nashri, 2009. -B.77.
4. Bozorov O. O'zbek tilida darajalanish: filol. fan. dok. ...diss. avtoref. -Toshkent. 1997. -51 b.

STOMACH MORPHO-PHYSIOLOGICAL FEATURES

Bukhara State Medical Institute under Jo'yzar health improvement head nurse of the sanatorium

Akramova NA

and DSc., professor

Teshaev Sh.J.

Abstract: *Stomach main task food digestion is to do . Its inside digestion to do enzymes working releasing cells there is are , they are are called proteases , they molecules complicated food - meals our our organs and our tissues cells assimilation do able to simple to feed It turns . outside , in the stomach internal known as factors molecules working These proteins are secreted important importance has , because this food substances intestine through when passing , red blood corpuscles working release for necessary Vitamin B12, which is The stomach internal in part some feed of the substances absorption is also carried out Water amino acids , caffeine , alcohol stomach from the walls to pass possible .*

Stomach (Latin : gaster ; ancient Greek: ἀκάδα) Greek : γαστήρ) — food digestion to do system expanded part . In the stomach food stored , crushed and partially digestion will be . Stomach intestine previous specialized part as first times some slotted , flat worms and ringed in worms appearance Vertebrate in animals stomach intestine previous expanded part is considered . Some in fish stomach unspecialized , many in fish esophagus and from the gut clear not separated . In water and in the dry season in the inhabitants stomach digestion to do system other from parts clear separated . Birds stomach independent glandular and muscular from the department Milk mammals Stomach complicated structured to enter and exit part and Stomach bottom and from the body organization found . Many ruminant milk mammals stomach 4 compartments : large belly , belly , belly and from the rind consists of . Some whales stomach with 5 and 6 compartments will be . Glandular floor to the structure according to , glandular or intestine (humans , cats , dogs) , ungulates (yechidna , platypus) and mixed , that is esophageal -intestinal (in horses , pigs) type stomach difference will be done . Most milk in mammals stomach glands specialized will be .

In man stomach belly in the void located is , shape to beans It looks like . Its more part on the left rib under in the field , a little part and belly the hollow part of the upper part in the middle Stomach of the body high part (bottom) expanded and to the diaphragm Looking at the stomach exit part (pylorus) of the stomach middle line behind to the right passes . The stomach entrance part from the esophagus if it starts , exit part 12 fingers to the gut added . Food with average full Stomach from above liver bottom to the surface and to the diaphragm ; from below transverse intestine and his/her to the handle touching It stands . The stomach concave edge (small) slant (to the right) and upward , convex edge (large) slant (left) and down Looking at the stomach left - spleen , below and behind - stomach under There is a gland . Stomach everyone from the side belly curtain with wrapped . Stomach capacity every who has every type : new born 20-30 ml in a child , medium aged 1-3 l in humans ; men stomach to women relatively bigger will be .

Stomach wall mucus , mucus curtain subcutaneous , muscle and serous from the floor consists of . Stomach from outside serous curtain with covered . Its under muscle floor longitudinal (external), transverse and crooked directed from fibers structured . Mucus curtain under floor stomach muscle floor mucus to the curtain This layer connects blood vein and rich in nerves . The stomach internal surface mucus curtain with covered , this curtain folds under very many There are glands . To the stomach entrance part (cardia) and at the bottom from glands mucus , pylorus from the glands and enzymes worked comes out . Stomach with 12 fingers intestine on the border pylorus It has a sphincter , which is a how many floor circular from muscles structured is , of the stomach occasionally with empty to stand provides . Stomach smooth muscles contraction as a result in the stomach tonic peristaltic actions It will be . To the stomach fallen food to the amount looking at tonic contraction continuous long , continuous Peristaltic - wave - like actions Your stomach cardia from the part pylorus to the part side it will be , this actions the food mixes and to the gut passing gives . Empty stomach shrunken without stands ; hungry to the stomach drunk water in the stomach without stopping to the gut passes . The stomach entrance from the part fallen food stomach the walls expands and peristalsis because of slowly down side Stomach the food mixes , digests adapts , chemical changes and to the gut passing gives (evacuation) . Stomach in the juice chloride acid under the influence food hydrolysis doer enzymes impact to be able for comfortable environment to the body comes . The stomach bottom and in the body located tubular glands chloride acid , remaining glands and pepsin and mucus liquid separates , of these output food quality and to the amount related is , it is nerve system and humorous factors First (conditional) reflex) phase the food sight , smell to the nose enter , eat , mouth and larynx receptors to be affected to the body In the second (neurohumoral) phase of food Stomach mucus to the curtain directly impact juice In the third (intestinal) phase , 12 fingers intestine receptors from tickling to the body coming reflector impact and from the gut to the blood absorbable food substances impact from the stomach juice to the exit take comes . Food In the stomach from 3 hours to 8-10 hours to stand possible . At this time inside food stomach juice with full sucks and slowly little by little 12 fingers to the gut passes . Stomach from diseases gastritis , ulcer disease and tumors observed [1].

LITERATURE;

1. Guseynov TS, Guseynova ST, Garunova KA / Immunomorphometric characteristics of lymphoid organs in mineral water. // Mejdunarodnyi zurnal po immunoreabilitatsii. - 2003. -t.5. -#2.-S.340-348.
2. Guseynov TS, Guseynova ST, Gasanova MA, Kudaeva PD / Morphology of human-associated lymphoid tissue during balneoprocedure // Izvestiya vozov. Povolzhsky region. Medical science. 2017. - No. 3 [43]. - S. 13-22.
3. Abaturov SD / Feed resources, fish obespechennost and jiznesposobnost populyatsiy rastitelnoyadnyx mlekopitayushchix // Zoological magazine. - 2005. - T. 84, No. 10. - S. 1251-1271.

4. Adilbekova DS, Chorjeva Z.Yu., Ismatullaeva GX, Khaitmuradova GP / Histomorphological changes in the gastrointestinal tract of the offspring, newborns with chronic toxic hepatitis // "Evrazysky vestnik pediatrii". - 2020. - No. 1 [4]. - S. 211-221.

5 Aleksandrova VA . / Basis and immune system and gastrointestinal tract // SPb : MALO, -2006 - S.44.

6. Aliseyko Ye. A., Gromov IN / Vliyanie lithium carbonate neither morphology lymphoid apparatus organov pi shch evareniya s y plyat, vaccinirovann y x protiv infectious bursary diseases // Aktualn y e problem y intensivnogo razvitiya life science - 2011. - No. 14 [2]. - S. 101-107.

7. Al- Rayashi Salim Nasir . / Morphological change lymphoid x formation stomach price experimental name hemorrhagic stroke // [experimental-morphological issledovanie]: autoref . teeth sugar Medical science . - M., 2006. - S. 25.

8. Aminova GG / Cytoarchitectonics lymphoid tkani , assotsiirovannoy so stenkovy blind the man is a human being and a podrostkovom age // Morphology . -2002. - No. 4. - S. 53-55.

9. Andrushenko VV / Structural and functional peculiarity slimy obolonki slut m uriv riznih vkovix periodic price immune status // author ref . dis . na acquisition science . degree sugar Med . Nauk : \- 2006. - P.128.

10. Harutyunyan AD, Kyalyan GA / Age - related changes in my oral cavity stomach human // Morphology . - 2004.-T., No. 4.-S. 126-134.

XALQ DOSTONLARIDA O'XSHATISHLARNING LISONIY VA MADANIY XUSUSIYATLARI

Noraliyeva Dildora
Berdimurodova Dilnoza

Jo'rayeva Gulbahor
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot
instituti akademik litseyi o'qituvchilari

Annotatsiya. Bu maqolada xalq dostonlarida o'xshatishlarning lisoniy va madaniy xususiyatlari, badiiy matndagi vazifalari va uslubiy xususiyatlari ilmiy manbalarga tayangan holda tahlil qilishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: o'xshatish, o'xshatish etaloni, o'xshatish asosi, turg'un (doimiy) o'xshatishlar.

O'zbek tilshunosligida o'xshatishlarning lingvokulturologik jihatlarini xususida birinchilardan bo'lib fikr yuritgan N.Mahmudov o'xshatish tarkibiy qismlarini quyidagicha nomlashni tavsiya qiladi: o'xshatish subyekti, o'xshatish etaloni, o'xshatish asosi, o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi²⁵.

D.Xudayberganovning ishlarida o'xshatishning to'rt unsurdan tashkil topishi²⁶ va o'xshatishlarni «o'zbek tili egalarining obrazli tafakkur tarzini ko'rsatuvchi lingvomadaniy birlik sifatida namoyon bo'lishi»²⁷ ta'kidlangan. Darhaqiqat, o'xshatishlar milliy va madaniy dunyoqarash, ijtimoiy hayot va tabiatga munosabat, olamni tasavvur etishdagi o'ziga xos tafakkur, qiyoslash mahoratiga chambarchas bog'liqdir.

O'xshatishlar nutqda katta badiiy-uslubiy imkoniyatlarga ega bo'lganligi uchun nutqning ifodaliligi ta'minlaydigan alohida vosita vazifasini bajaradi. O'xshatishlarning ikki turi farqlanadi: 1) erkin o'xshatishlar; 2) turg'un (doimiy) o'xshatishlar.

Badiiy-estetik qimmat, lingvopoetik salmoq nuqtayi nazaridan erkin o'xshatishlar yozuvchining mahoratini namoyon etuvchi vositalardan biri sifatida badiiy nutqda alohida o'rin tutadi. Yozuvchi o'zining badiiy tasvir maqsadiga muvofiq ravishda xilma-xil original o'xshatishlar yaratadi, bu o'xshatishlar kutilmaganligi, ohorliligi bilan o'quvchini rom etadi, muayyan ruhiy yoki jismoniy holat, xususiyat, predmetlarni o'quvchi ko'z o'ngida yaqqol gavdalantiradi.

Turg'un o'xshatishlarda o'xshatish etalonida ifodalangan obraz barqarorlashgan bo'ladi, bunday o'xshatishlar, garchi muayyan shaxs yoki ijodkor tomonidan qo'llangan bo'lsa-da, vaqtlar o'tishi bilan til jamoasida urfga kirib, doimiy ifodalar sifatida turg'unlashgan, umumxalq tilidan joy olib ulgurgan bo'ladi. Bunday o'xshatishlar xuddi tildagi tayyor frazeologik birliklar kabi nutqqa olib kiriladi. Turg'un o'xshatishlar ham

²⁵ Mahmudov N. O'xshatishlar – obrazli tafakkur maxsuli // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2011. – № 3. – B. 19-24. Mahmudov N. O'xshatishlar va milliy obraz // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2013. – № 1. – B. 3-8

²⁶ Худойбергано́ва Д.С. Семантический и стилистический анализ конструкций уподобления в узбекском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Тошкент, 1989. – Б. 15.

²⁷ Xudoyberganova D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 122.

nutqning ifodaliligini ta'minlashda alohida o'rin tutadi. Umuman olganda, o'xshatishlar barcha ijod namunasida uchraydi. Xususan, xalq dostonlarida ham. G.Jumanazarova tadqiqotida an'anaviy xalq dostonlari tilida eng ko'p qo'llanadigan badiiy tasvir vositalaridan biri o'xshatish ekanligi ta'kidlangan²⁸. S.Yo'ldosheva o'xshatishlarning g'oyaviy-estetik funksiyasiga bag'ishlangan maqolasida aynan «Alpomish» dostonidagi o'xshatishlarga e'tiborini qaratadi²⁹.

Dostonning lisoniy-uslubiy vositalari sifatidagi o'xshatishlarga boyligi baxshining kuzatuvchanligi, so'z qo'llash mahorati va badiiy saviyasiga bog'liq. Baxshining o'xshatishlardan mohirona foydalanishi dostonning badiiyligini oshirib, ta'sir doirasini kengaytiradi. Doston va unin variantlarida qo'llanilgan o'xshatishlarni o'rganish va tahlil qilish natijasida xalq dostonlaridagi o'xshatishlarni quyidagi guruhlariga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq:

1. An'anaviy o'xshatishlar. 2. An'anaviy turg'un o'xshatishlar. 3. Individual o'xshatishlar.

An'anaviy o'xshatishlar o'zbek milliy madaniyati uchun umumiy va odatiy

bo'lib, ommaviylik va muntazamlilik xususiyatiga egadir. «Bunday o'xshatishlar o'zining jozibadorligi va kutilmaganligi bilan o'xshatish etaloni – poetik ramz darajasiga ko'tarilgan»³⁰. Ularda o'xshatish etaloni sifatida o'simliklar, hayvon va qushlar, predmetlar, samoviy jismlar nomlari faol qo'llanadi. Bunday o'xshatishlarning yuzaga kelishida asosiy madaniy kodlar alohida o'rin tutadi. 1) o'simlik nomlari bilan bog'liq (biomorf kodli) o'xshatishlar: gulday, olmadayin, za'faronday, ravochday, sabziday; 2) osmon jismlari va tabiat hodisalari nomi bilan bog'liq (fazoviy kodli) o'xshatishlar: oyday, yulduzday, Hulkarday, bulutday, qor-yomg'irday, shamolday, tumanday, jaladay, daryoday, chaqmoqning o'qidek; 3) hayvon va hasharot nomlari bilan bog'liq (zoomorf kodli) o'xshatishlar: ayiqday, toyday, quralayday, sherday, bo'riday, monandi tulki, dilgir qulunday, yovvoyi pishakday, takaday, itdek, novvosday, egasiz molday, norday, echkiday, kiyikdayin, chigirtkaday, chayondayin, qora qurtday, chumoliday; 4) qush nomlari bilan bog'liq (zoomorf kodli) o'xshatishlar: lochinday, qushday, burgutday, shunqorday, bulbulday, qarchig'ayday, qarg'aday;

5) narsa-buyum nomi bilan bog'liq (predmet kodli) o'xshatishlar: bo'zday, o'tday, simday, tangaday, bigizday, gavhar durday, toshday, yoyday, o'qday; 6) diniy tushunchalar nomi bilan bog'liq (diniy kodli) o'xshatishlar: malakdayin, hurday, Azroyilday, Yusuf tal'atli; 7) afsonaviy nomlar bilan bog'liq (mifologik kodli) o'xshatishlar: Rustam sifatli, ajdahorday kabi.

O'xshatish uchun etalon sifatida tanlangan so'zlar ham o'zbek tilining lingvokulturologik xususiyatlarini ko'rsatuvchi til birligidir³¹. O'zbek xalqida o'xshatish etaloni sifatida hayvon nomlari ko'proq ishlatiladi. Dostonning badiiyatini yanada

²⁸ Jumanazarova G. Xalq dostonlaridagi o'xshatishlarning lingvopoetik imkoniyatlari. – Toshkent: Fan, 2011. – B. 7.

²⁹ Yo'ldosheva S. «Alpomish» dostonidagi o'xshatishlarning g'oyaviy-estetik funksiyasi // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1986, №1. – B. 47-52.

³⁰ Jumanazarova G.U. Fozil Yo'ldosh o'g'li dostonlari tilining lingvopoetikasi (leksik-semantik, lingvostilistik va lingvostatistik tahlil): Filol. fan. dok. (DSc) dis. – Toshkent, 2017. – B. 22.

³¹ Xudoyberganova D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 95.

kuchaytirish maqsadida sherday, ayiqday, lochinday, burgutday kabi o'xshatishlardan unumli foydalanilgan. Ular matnda uslubiy vosita vazifasida keladi. Sher – hukmdorlik, qo'rqmaslik; ayiq – beso'naqaylik, baquvvatlik va soddalik; lochin – abjirlik; burgut esa mag'rurlik ramzi sifatida gavdalanadi.

Ikki obyekt o'rtasidagi o'xshashlik mazmunini ifodalovchi, til egalari lisoniy xotirasida ma'lum bir qoliplar shaklida saqlanadigan konnotativ turg'un birikmalar turg'un o'xshatishlar sifatida ta'riflangan. Bunday o'xshatishlar xalqning urf-odat va marosimlarini, hayotiy tajribalarini, qarashlarini, bir so'z bilan aytganda, xalq madaniyatining milliy belgilarini o'zida ifodalaganligi uchun milliylik kasb etadi. Binobarin, turmush sharoitlari, madaniyatda turg'unlashgan meyorlar tufayli narsa-hodisalarga turlicha etalonlar tanlanadi. Bu etalonlar tilda shunday turg'unlashgan bo'ladiki, birining o'rniga boshqasini qo'llab bo'lmaydi. Masalan, bo'taday bo'zlamoq, oy yuzli, daryoday toshmoq, bo'zday oqarmoq kabi turg'un o'xshatishlarni o'zga so'zlar bilan almashtirib qo'llasa, ma'no yo'qoladi. Bo'taday bo'zlamoq – toychoqday / xo'tikday / qo'zichoqday / buzoqday bo'zlamoq kabi.

Turg'un o'xshatishlar tarkibidagi bo'taloq, nor, qo'zi, qo'chqor nomlarining qo'llanishi xalqning chorvachilik bilan; suqsur, bo'ri, tulki, shunqor, qarchig'ay, burgut, lochin, sher, ayiq kabi nomlarning qo'llanishi esa ovchilik bilan shug'ullanganini ko'rsatadi.

Turg'un o'xshatishlar, tabiiyki, pretsedent nomlarni keltirib chiqaradi. Dostonda Alpomishning mard, baquvvat, pahlavonligini xalq qahramoni Rustami Dostonga, kelishgan, savlatli ko'rinishini Yusuf alayhissalomga, bag'ri kengligi Aliga o'xshatish orqali pretsedent birliklar hosil qilingan: Jasading kelibdi Rustam haybatli // Urush maydonida Ali himmatli, // Ajdahor nishonim, qaydin bo'lursan? Turg'un o'xshatishlarning asl paydo bo'lish manbai xalq ichidan yetishib chiqqan ijodkorlardir. Ular tomonidan qo'llanilgan iboralar vaqt chig'irig'ida sayqallanib, og'izdan-og'izga o'tib, muallifi unutiladi va xalq mulkiga aylanadi. Xalq tafakkurida muqim o'rnashib boradi. Aslini olganda, har bir o'xshatish kimningdir ijod mahsuli hisoblanadi..

Individual o'xshatishlar badiiy nutqda ijrochining til bilimdonligi mahoratini namoyon etuvchi vositalardan biri hisoblanadi. Ular an'anaviy o'xshatishlardan farqli tarzda bir so'z bilan emas, bir necha so'zlar yordamida hosil qilinadi: obdol talaganday (devona talaganday), ilon yalaganday, qush patiga sig'inganday, tog'ning cho'qqisi qulaganday, chillali muzlagan qishday kabi. Bu xildagi o'xshatishlarda asos ham, timsol ham, odatdan tashqari yoki ba'zida asosning an'anaviy bo'lishi aytiladi³².

"Alpomish" dostonining Fozil Yo'ldosh o'g'li variantida qahramonning bahaybat gavdasi Samarqandning minorasiga, Egamberdi Ollomurod o'g'li variantida esa Vobkentning minoriga o'xshatilmoqda. Demak, o'xshatishlarning hosil bo'lishida hududiy xoslanish ham muhim rol o'ynaydi. Fozil Yo'ldosh o'g'lining Samarqandda yashaganligi Samarqandning minorasiga o'xshatishga, Egamberdi Ollomurod o'g'lining Buxoroga yaqin hududda yashaganligi (Xatirchi tumani, Navoiy viloyati) Vobkentning minoriga o'xshatishga asos bo'lmoqda. Bu o'rinda minoraga o'xshatish an'anaviylik

³² Jumanazarova G.U. Fozil Yo'ldosh o'g'li dostonlari tilining lingvopoetikasi (leksik-semantik, lingvostilistik va lingvostatistik tahlil): Filol. fan. dok. (DSc) dis. – Toshkent, 2017. – B. 23.

kasb etadi, biroq qaysi hududdagi minoraga o'xshatish erkindir. Langarning chinoriday individual o'xshatishi haqida ham shunday xulosaga kelish mumkin. Bu o'xshatishlar orqali qahramonlarning nihoyatda katta, beso'naqay, bahaybat gavdasiga ishora qilinadi.

Individual o'xshatishlarda baxshi asar qahramonining xarakter xususiyatidan kelib chiqib, unga mos o'xshatishlarni tanlaydi. Doston variantlarida baxshilarning Kayqubod bilan bog'liq tasvirlarida individual o'xshatishlarning original variantlari kuzatildi: *Quygan sho'roba og'zidan qaytib, og'zi-burnidan keldi. Bir-bir toshni sochboviga boylab, qizlar Kayqubodni ura berdi. Qorniga tekxa, tarvuzday po'k etadi. Boshiga tekxa, cho'pkadiday tak etadi. Kayqubod: – O'zim qildim, o'zim qilgan ishimga huzur qildim, – deydi.* Matnda qorinning tarvuzga, boshning cho'pkadiga o'xshatilishi uchun asos vazifasini ularning tovush chiqarish funksiyasi bajargan. Shuningdek, qorinning shaklan tarvuzga, boshning ichi bo'sh oshqovoqqa o'xshatilishi, natijada Kayqubodning tashqi ko'rinishi, aqliy xususiyatlari implitsit tarzda ifodalangan.

Individual-muallif o'xshatishlari vaqtlar o'tishi bilan ommalashib, umumxalq tili leksikonidan joy oladi. Alqissa, Qultoy boboni ko'lining labiga olib bordi, sochlarini oldi, mo'ylovlarini oldi, soqollarini taradi, yana u yoq-bu yog'iga qaradi. Qultoy boboni tarashlangan sabziday qildi. O'zining kiyimlarining barisini Qultoy boboga berdi.

Xullas, o'xshatishlar muayyan xalqning idrok tarzi va o'ziga xos milliy xususiyatlarni aks ettiruvchi lingvokulturologik vosita sifatida katta ahamiyatga ega. Ular shu xalq tafakkuri, madaniyati va tili bilan uyg'un holda asrlar davomida birgalikda umr ko'radi. O'xshatishlarning barcha madaniy va lingvistik qirralari hali-hanuz mukammal va to'liq o'rganilib, yoritilmaganligin ta'kidlash o'rinlidir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov N. O'xshatishlar – obrazli tafakkur maxsuli // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2011. – № 3. – B. 19-24.
2. Mahmudov N. O'xshatishlar va milliy obraz // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2013. – № 1. – B. 3-8
3. Xudoyberganova D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 122.
4. Jumanazarova G. Xalq dostonlaridagi o'xshatishlarning lingvopoetik imkoniyatlari. – Toshkent: Fan, 2011. – B. 7.
5. Yo'ldosheva S. «Alpomish» dostonidagi o'xshatishlarning g'oyaviy-estetik funksiyasi // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1986, №1. – B. 47-52.
6. Jumanazarova G.U. Fozil Yo'ldosh o'g'li dostonlari tilining lingvopoetikasi (leksik-semantik, lingvostilistik va lingvostatistik tahlil): Filol. fan. dok. (DSc) dis. – Toshkent, 2017. – B. 22.
7. Xudoyberganova D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 95.

8. Jumanazarova G.U. Fozil Yo'ldosh o'g'li dostonlari tilining lingvopoetikasi (leksik-semantik, lingvostilistik va lingvostatistik tahlil): Filol. fan. dok. (DSc) dis. – Toshkent, 2017. – B. 23.

9. Xudoyberganova D.S. Semanticheskii i stilisticheskii analiz konstruksiy upodobleniya v uzbekskom yazike: Avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. – Toshkent, 1989. – B. 15.

TARBIYA JARAYONIDA ZAMONAVIY OILA, MAKTAB VA MAHALLA INSTITUTLARINING O'ZARO MUNOSABATLARI.

Badalova Rushana Bahodirovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi.

Annotatsiya. *Vatanimiz kelajagi bo'lgan yoshlarning, bolalarning mustaqil va erkin shaxs sifatida rivojlanishida oila, mahalla va maktab hamkorligi, ta'lim-tarbiya jarayonini har tomonlama takomillashtirish juda katta ahamiyatga ega bo'lib, o'zaro hamkorlikni yanada mustahkamlanishi samarali tashkil etilishi yoshlarni barkamol avlod sifatida kamol topishi uchun zamin hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *hamkorlik, jamiyat, mustahkam, barkamol, tashabbus, konsepsiya, temperament, haqqoniylik, oila, bola, vatanparvarlik, mahalla.*

Yosh avlodni tarbiyalashda asosiy ta'lim – tarbiya o'chog'i bu oila va maktabdir. Oilada bola tarbiyasi g'oyat nozik va murakkab masalalardan biri bo'lib, bu ota- onadan odob, bilim, tarbiyani talab etadi. Tarbiya ishi ta'lim muassasalari bilan oila hamda mahalla hamkorligida amalga oshiriladigan murakkab , mas'uliyatli vazifadir. Bolaning mustaqil va erkin inson sifatida rivojlanishi uchun birinchi navbatda oila mustahkamligini ta'minlash lozim.

O'tgan asr oxirlarida xorijiy mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar asosida ota-onalikning etnik-madaniy va gender jihatlari tahlil qilingan.

Xususan, "oilaviy tarbiya" ko'p jihatdan pedagogik, ba'zan esa hatto mafkuraviy "yuklangan" tushuncha bo'lib, u "ota-onalik" bilan kesishadi, lekin unga mos kelmaydi degan fikrdan keltirilgan. Ota-onalarning o'z muammolari haqida deyarli fikr yuritilmagan. Ota-onalar ta'sir sub'ektlari, bolalar esa ob'ektlari bo'lgan. Xuddi shunday, "oilaviy tarbiya" tushunchasi asrimiz boshida pedagog-madaniyatshunoslar tomonidan ko'rib chiqilgan: "Oilaviy tarbiya, agar u tabiiy va madaniy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lsa, tom ma'noda, bolalarning oiladagi kundalik faoliyatiga, oila a'zolarining his-tuyg'ulariga, joriy voqealarga turlicha baho beradigan o'zaro ta'sir vaziyatlarda amalga oshiriladi. Shu ma'noda, bolalar oilaviy birdamlik doimiy sharoitida o'z-o'zlarini tarbiyalashadi, kattalar esa ularning harakatlariga, qarorlariga, reaksiyalariga va o'zaro munosabatlariga moslashadilar".

Inson bolasi uchun oila asosiy go'sha, hayotga tayyor bo'lib chiqadigan qutlug' va mo'tabar dargoh. Uning xosiyati fazilatlarini, odam jismonan va ruhan quvvat-u tarbiya olishini oila bilan bog'lasak, turmush kechirishdagi hissasi juda ham ulug' ekanini his etamiz. Oila – jamiyatning bir bo'lagi hisoblanib, u qancha mustahkam va har tomonlama barkamol bo'lar ekan jamiyat ham tez rivojlanadi.

Oila, maktab va mahalla hamkorligi – ma'lum bir tizimni ifodalaydigan murakkab hosilardir. Mazkur tizimni hodisa sifatida ko'rib chiqishda uning oila tizimi bilan aloqasi masalasini o'rganish kerak, deb hisoblanadi. Oila – turmush qurgan er va xotin, ularning farzandlari va qarindoshlari qon-qarindoshlik aloqalari bilan bog'langan insonlar jamoasining shaklidir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ota-onalikni oila tizimidagi quyi

tizim sifatida, nisbatan mustaqil hosila sifatida kiritish mumkin. Ammo ota-onalik hodisasini oila tizimi bilan chambarchas bog'liq holda ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Oila hodisasi - tarbiyaning eng samarali usuli sifatida ota-ona sevgisi hodisasi bilan chambarchas bog'liq: bu erkak va ayol o'rtasidagi sevgi, Vatanga muhabbat, bola muhabbati va boshqa ba'zi turlari, va, nihoyat, ota-ona muhabbati. Muhabbat kabi tuyg'uning asl mohiyati aynan ota-ona muhabbatida namoyon bo'ladi. Bu tuyg'uning mohiyati fidoyilikda ifodalanadi. Shu bilan birga, u o'z farzandining kamolotga yetkazishga harakat qiladi, unga qo'yadigan talablarini kamaytirmaydi.

Ota-onalik hodisasini tizim sifatida o'rganib, R.V. Ovcharova quyidagilarni ajratib ko'rsatadi.

1. Ota-onalik hodisasi tizimli belgilangan, ya'ni u oila tizimiga nisbatan quyi tizim bo'lib, bir vaqtning o'zida nisbatan mustaqil tizimni ifodalaydi.

2. Ota-onalik hodisasi ko'p qirralidir. U ikki darajada ko'rib chiqilishi mumkin: ham shaxsning murakkab majmuaviy tuzilmasi sifatida, ham shaxsdan yuqori yaxlitlik sifatida. Shu bilan birga, bu darajalar shakllanish bosqichlari bo'lib hisoblanadi.

3. Ota-onalik hodisasining taqdimoti ayol yoki erkakning individual shaxsiy xususiyatlarini, ularni tahlil qilish va tavsiflashni o'z ichiga oladi. Ikkinchi reja bo'lib ota-onalarning qadriyatlari, ularning pozitsiyalari, his-tuyg'ulari va shu kabilar hisoblanadi. Ya'ni, ota-onalik oila tizimiga nisbatan qaraladi. Uchinchi reja ota-onalikni ota-onalar oilalari bilan o'zaro bog'liqlikda qayd qiladi. Jamiyatga nisbatan ota-onalik to'rtinchi rejani belgilaydi.

4. Ota-onalikning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar iyerarxik tashkil etilgan bo'lib, bir necha darajalarda namoyon bo'ladi: makrodaraja – jamiyat darajasi, mezodaraja – ota-ona oilasi darajasi, mikrodaraja – o'z oilasi darajasi va muayyan shaxs darajasi.

5. Ota-onalik hodisasi – shakllanish va rivojlanish jarayonini o'z ichiga olgan dinamik hodisa.

Demak, ota-onalik – ijtimoiy-psixologik hodisa bo'lib, u ota-onalik xatti-harakatlari komponentining barcha ko'rinishlarida amalga oshiriladigan, ota-ona sifatida o'zi haqidagi bilimlar, g'oyalar va tushunchalarning hissiy va baholovchi to'plamidan iborat. Shaxsdan yuqori yaxlitlik sifatida ota-onalik yangi hayotni keltirishga qaror qilgan har ikkala turmush o'rtog'ini va, albatta, bolalarni o'z ichiga oladi.

Ota-onalik – munosabatlari mohiyatan jamiyatning ijtimoiy turidir, lekin uning ildizlari bolalar va ota-onalar o'rtasidagi tabiiy, genetik bog'liqlikdan kelib chiqadi.

Zamonaviy jamiyatda ota-onalarning oilaviy rollarida o'zgarishlar yuz berdi. O'tgan asrning to'qsoninchi yillardan bolab, yangi ijtimoiy sharoitlarda, asosan, davlat ta'limidan oilaviy ta'limga o'tish sodir bo'ldi, bu ota-onalarning farzandlari uchun hech bo'lmaganda nazariy jihatdan mas'uliyatini oshirdi. Bu davrda ilmiy lug'atda ota-ona atamasi qo'llanila boshlandi. Biroq zamonaviy oila har doim ham bolaning rivojlanishi va ijtimoiy shakllanishi uchun hayotiy funksiyalarni bajarmaydi. Bunday oilalarni "notinch oila" tushunchasi birlashtiradi. Bu oilada bola noqulaylik, stress holatlariga, kattalarning e'tiborsizligi, shafqatsizlik yoki zo'ravonlikka uchraydi. "Notinch oila" tushunchasi faqat ushbu notinchlikka uchragan muayyan bolaga nisbatan paydo bo'lishi mumkin. Faqatgina "oil-

bola" munosabatlari tizimi tinch yoki notinch deb hisoblanish huquqiga ega. Tadqiqotchilar ushbu toifaga ota-onalarning pedagogik qobiliyatsizligi tufayli faoliyati buzilgan oilalarni kiritishadi. Pedagogik qobiliyatsiz oilalarda umumiy past madaniyat pedagogik madaniyatning yetishmasligi, eng muhimi, o'z-o'zlarida biror narsani o'zgartirish va tuzatishni istamaslik bilan birlashadi.

Agar oilada muhit yaxshi bo'lmasa ya'ni ota -ona farzandlariga befarq bo'lib va har doim janjallar sodir bo'laversa bu bolaning tarbiyasiga, rivojlanishiga qattiq ta'sir qiladi. Chunki oila farzandning dastlabki tarbiya maktabidir. Afsuski, o'ramizda shunday ota-onalar ham uchraydiki, bolaning hamma talab - ehtiyojlariga haddan tashqari e'tiborli bo'lib, barcha o'jarliklarini ko'taradilar. Natijada bola kelajakda yomon xulqli, jamiyatga zarari tegadigan inson bo'lib yetishadi. Ana shunday muammolar kelib chiqmaslikning oldini olish uchun biz bo'lajak yosh avlodga to'g'ri tarbiya berib, ularga adolatlilik, to'g'ri so'zlilik, haqqoniylik va hurmat-izzatni o'rgatishimiz kerak.

Ota-onaning bolaga ta'siri, anglangan yoki o'z-o'zidan bo'lishidan qat'i nazar, doimiy bo'ladi. Anglanmaydigan ta'sir, tarbiya maqsadlarini yo'qotish yoki shakllanmaganligi bashorat qilib bo'lmaydigan natijalarga olib keladi. Shu sababli ota-onalikni psixologik-pedagogik shakllantirishni ota-onalar sifatida o'zini anglash, bolaga pedagogik ta'sirini bilishga asoslashni taklif qilamiz. Binobarin, zamonaviy oilada ota-onalik turmush o'rtoqlarning maqsadlari, ularning dunyoqarashi, qadriyatlari va boshqa omillar bilan belgilanadi. Bundan kelib chiqadiki, boshlang'ich ta'lim sharoitlarida oila, maktab va mahalla o'rtasidagi o'zaro munosabatlar modelini yaratishda, ayniqsa, mikrotizim omillariga, ya'ni oilaning pedagogik salohiyati va ichki omillarga, ya'ni individual shaxsiy xususiyatlarga tayanish lozim.

Xulosa qilib aytganda, yosh avlodni tarbiyalashda asosiy ta'lim-tarbiya o'chog'i bu maktab hisoblanadi. Maktabga har xil oiladan turli xil xulq-atvordagi o'g'il-qizlar birga ta'lim olishadi. Bularda maktabning qonun va qoidalariga ko'nikma hosil qilish, jamoa bilan birga bo'lish odatini shakllantirish juda murakkab hisoblanadi. Ana shu narsa oila bilan maktab hamkorlikda o'tkazsa bolalar xulqidagi salbiy xususiyatlarni bamaslahat hal qilishsa, tarbiyasi yomon o'quvchi bo'lib shakllanmaydi.

Biz bilamizki, hamma narsa mahalladan boshlanadi. Yoshlar tarbiyasi ular ma'naviy kamolotining samarali yo'llaridan biri davlat huquq-targ'ibot organlari, xalq ta'lim tizimi hamda mahallalarning jamoat tashkilotlarining yaqin hamkorligidan tashkil topadi.

Bo'lg'usi kelajakda, jamiyatimizda komil insonni tarbiyalashga har bir oila, mahallaning ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Yosh avlodni yaxshi xulqli, davlat ramzlariga sadoqatli qilib tarbiyalashda ularning yosh jihatlariga, xarakteriga alohida ahamiyat berish kerak, chunki bularsiz tarbiyada maqsadga qo'lga kiritib bo'lmaydi.

Yosh avlodni tarbiyalashda "Oila, mahalla, maktab hamkorligi" konsepsiyasi jarayonida ularning har bir vazifalari bor. Masalan:

- avvalambor, oilada sog'lom muhitni rivojlantirish, bir-birlariga g'amxo'r bo'lish;
- farzandlarga dunyoviy bilimlar berish, ma'naviyatli inson bo'lib yetishish; -bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish va vatanga muhabbat tuyg'usini rivojlantirish;
- bolalarning bo'sh vaqtlarida qo'shimcha ta'lim berish;

– mahalla faollari bilan bolalarning ta'lim-tarbiyasiga oid majlislar o'tkazib, muammolarni hal qilish;

– mahalla tomonidan o'quvchilarga ko'rik-tanlovlar, bayram, sport musobaqalarini tashkil etish.

A.Avloniyning: " Tarbiya biz uchun yo hayot , yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir" iborasi oila ,maktab ,mahalla tamoyiliga aylanishiga erishildi. Hozirgi kunda bolalarning tarbiyasiga mahalla, jamoatchilik juda katta yordam ko'rsatmoqda. Jamoatchilikda yosh bolalarni tadbiq etish, sinfdan tashqari ishlar, tashkilotchilik bilan shug'ullantirish maqsadga muvofiq. Mahallaning yana foydali tomoni bu o'quvchilarni dasrdan tashqari vaqtlarida tarbiyasi qiyin bo'lgan o'smirlarni tarbiyalash va bolalar bilan yashash joylarida sport va madaniy ishlar olib borishdir.

Zero," Kelajak bugundan boshlanadi. Hozir tarbiya masalasiga e'tibor berilmasa, kelajak boy beriladi." degan edi I.Karimov. Haqiqatdan ham tarbiya bo'lmasa ta'lim bo'lmaydi.Ta'lim bo'lmasa agar kelajagimiz boy beriladi. Shuni aytishim mumkinki, kelajak yoshlarimiz har tomonlama yetuk, barkamol bo'lishi uchun tarbiyaga e'tibor qaratishimiz kerak. [12]

Tarbiya jarayonini raqamlar orqali ifodalasak, tarbiyani birinchi o'ringa qo'yib uni 1 raqami qilib tanlab olaylik, endi uni ortiga qancha ko'p nol qo'ysak u son shunchalik kattalashadi ya'ni insonning yaxshi hislatlari ortib boradi, lekin birgina bir raqamini olib tashlash bu sonning qiymatini butunlay o'zgartirib, qilib ma'no anglatmay qo'yadi. Bundan ko'rinib turibdiki, tarbiyasiz inson hech kimga aylanib qolgandik go'yo. Demak, insonni inson qilib turadigan, uning libosi bu tarbiyadir

Prezidentimiz amalga oshirilayotgan hech kimdan kam bo'lmagan, yuksak ma'naviyatli avlodni voyaga yetkazish yo'lidagi keng ko'lamli ishlarda oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligining ahamiyati kattadir. Ta'lim va tarbiyaning uyg'unlikda olib borilishi mustaqil fikrli, barkamol yoshlarni ulg'aytirishda asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A.Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.Toshkent, 2008.
2. Mavlonova R., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – Toshkent: "O'qituvchi nashriyoti", 2002.
3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: "NOSHIR", 2009.
4. Abdullayeva O.O. Abay ijodini o'rganishda savol va topshiriqlar ustida ishlash. Academic research in educational sciences, 2(3), 4-9. (2021). – P. 176-180
5. Abdullayeva O.O. Ibroyim Yusupov ijodi asosida o'quvchilarning vatanparvarlik tuyg'ularini o'stirish. Academic research in educational sciences, 2(3), – P.176-180.
6. Baranov S.P. va boshqalar Pedagogika. – Toshkent, "O'qituvchi", 1990. – B.165-242.
7. Savin N.V. boshqalar. Pedagogika. – Toshkent: "O'qituvchi", 1975. – B. 171-198.

"NOVERVAL KOMMUNIKATSIYADA PARALINGVISTIKANING O'RNI VA MAQSADI"

Farg'ona davlat Universiteti 1-kurs tayanch doktoranti
Asqaraliyeva Xayotxon Akbarali qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada noverbal kommunikatsiya muloqot jarayonida muhim vazifani bajaradi va aynan suhbat jarayonida kerakli vositani tanlash nutqning ta'sirchanligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kommunikatsiyaning bu turini o'rganishda psixologiya, madaniyatshunoslik, sotsiologiya fanlarining ham ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: intonatsiya, paralingvistika, noverbal kommunikatsiya, pauza, akustika, ovoz tembri, fonatsion, kinetik, grafik, proksemik.

Paralingvistika atamasi tilshunoslikka 1940 - yil amerikalik tilshunos A. Xill tomonidan olib kirilgan. Paralingvistikaning o'rganilish sohasi sifatida muloqotning noverbal ko'rinishini olishimiz mumkin. Muloqotda qulaylikka erishish uchun fonetik birliklar, yuz harakatlari, imo - ishoralar, qo'l harakatlari va boshqalardan bevosita foydalaniladi. Paralingvistika muloqot vositalarining tinglovchiga va muloqot jarayoniga ta'sir etishini, ularning muloqotdagi ahamiyatini o'rganadi. Shuningdek, muloqotda pauza va intonatsiyaning ham ahamiyati cheksiz. Neyropsixolog va neyrolingvist A.R.Luriyaning ta'kidlashicha "insoniyat paydo bo'lgan davrlarda muloqot jarayoni tovushlarsiz amalga oshirilgan. O'ylash mumkinki, birinchi muloqot faol mehnat jarayonida paydo bo'lgan, bunda ayni bir faoliyatga oid jestlar natijasida muloqot yuzaga kelgan va bu bevosita o'sha foaliyat jarayonining ishtirokchilarigagina tushunarli bo'lgan". Bu muloqot aynan bir predmetga yoki jarayonga ishora qilgan.

Hozirgi kunda noverbal vositalarning muloqotdagi ahamiyati haqida T.M.Nikolayeva va G.E.Kreydlinning turlicha qarashlari bor, lekin G.V.Kolshanskiyning fikricha noverbal vositalar til tizimi uchun yordamchi omil hisoblanadi. Muloqotning manbai sifatida noverbal vositalarning 3 ko'rinishi: vizual, akustik va taktil bor. Vizual vositalarga ko'z orqali ko'rib idrok etish mumkin bo'lgan omillar kiradi. Jumladan, mimika, imo-ishora. Akustikada bevosita intonatsiya, tovushning baland, pastligi o'rganiladi. Ovoz tembri ham suhbat jarayonida muhim omil hisoblanadi. Ushlab ko'rish orqali taktil vositalarni xis qilish mumkin (ishoralar: ritm, emotsional, ko'rsatish, tasvirlash, simollar).

O'z navbatida Ye.E.Shevtsova muloqotning paralingvistik vositalarining 3 ko'rinishini keltirib o'tadi:

Fonatsion - muloqotning tempi, ovoz tembri, balandligi, tildagi dialekt, tovushlar artikulyatsiyasi

Kinetik - so'zlovchining jesti, holati, mimikasi;

Grafik - yozma nutqning o'ziga xosliklari, harflarning grafik ko'rinishi va qisqartmalar.

Paralingvistik vositalar jestlardan farqli ravishda nutq bilan birgalikda kelib, muloqotning emotsionalligini oshirish uchun xizmat qiladi.

Muloqot faqat insonlarga xos bo'lgan jarayondir. Kishilarda faoliyat jarayonida bir birlari bilan muloqotda bo'lishga ehtiyoj tug'iladi. O'zaro muloqot esa, tabiiyki, kishilik jamiyati vujudga kelishining asosiy unsuri hisoblanadi. Psixologiya lug'atida muloqot tushunchasiga ikki xil ta'rif beriladi:

1. Muloqot - hamkorlikdagi faoliyat ehtiyoji bilan taqozolangan aloqa o'rnatish va uni rivojlantirish jarayoni;

2. Muloqot - belgilar tizimi orqali subyektlarning o'zaro ta'sirlashuvi.

Muloqot - odamlar o'rtasida birlikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir.

Muloqot (munosabat) birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayiriboshlashni o'z ichiga oladi. Bunda munosabatning kommunikativ (o'zaro aloqaga doir) jihati hisobga olinadi. Muloqot tushunchasini kommunikatsiyadan farqlash kerak. Kommunikatsiya - tirik va o'lik tabiatdagi tizimlar o'rtasida axborot almashinuvini anglatadi. Hayvonlar o'rtasidagi signallar almashinuvi, insonning texnik vositalar bilan aloqa qilishi - bularning barchasi kommunikatsiya. Muloqot esa faqat insonlar o'rtasidagina amalga oshirilishi mumkin.

Muloqotning yana bir jihati munosabatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati nutq jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki harakatlar bilan ham muloqot yuritishdan iborat. Munosabatning keyingi jihati muloqotga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok eta olishidadir.

Demak, muloqot jarayonida kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (o'zaro birgalikda harakat qilish) va perseptiv (o'zaro birgalikda) idrok etish amalga oshiriladi. Shuningdek, muloqotning vazifalari (funktsiyalari) ham mavjud. Muloqotning funksiyalari xilma-xil bo'lib, eng keng tarqalgan B.F. Lomov taklif etgan tasnifga ko'ra ular quyidagilardan iborat:

Informatsion-kommunikativ funksiya - axborot almashinuvini ta'minlash vazifasi. Axborot almashinuvi turli belgilar, tizimlar orqali amalga oshiriladi. Odatda verbal (unda belgilar tizimi sifatida nutq ishlatiladi) va noverbal (unda nolisoniy belgilar tizimi ishlatiladi) kommunikatsiya farqlanadi.

Noverbal kommunikatsiya bir necha shakldan iborat:

- Kinetika (imo-ishora, mimika, pantomima)
- Paralingvistika (ovoz lokalizatsiyalari, pauzalar)
- Proksemika (masofa va vaqt me'yorlari)
- Vizual aloqa (ko'zlar orqali)
- Takesika (jismoniy aloqa)

2.Kishilar muloqot jarayonida verbal, jismoniy, noverbal yo'llar bilan bir-birining motivlariga, maqsadlariga, qaror qabul qilishiga ta'sir o'tkazishi, biror harakatga undashi va harakatini nazorat qilishi, bir-birining xulq-atvoriga stimullashtiruvchi va korrektsionalovchi tarzda ta'sir ko'rsatishi mumkin.

3.Affektiv-kommunikativ funksiya - inson emotsional sohasining regulyatsiya (boshqarish) qilini shini ta'minlash vazifasi. Muloqot inson emotsional holatlarining eng

muhim determinantidir. Chunki turli-tuman emottSIONal holatlar muloqot jarayonida paydo bo'ladi va o'zgaradi.

L.A. Karpenko taklif etgan tasnifga ko'ra muloqotning quyidagi vazifalari ajratiladi:

- aloqa o'rnatish vazifasi - suhbatdoshni aloqaga kirishish uchun tayyorlash
- informatsion vazifa - suhbatdosh bilan muayyan ma'lumotlar, fikr va rejalarini almashish;
- faoliyatga undash - suhbatdoshni biror harakatni bajarishga stimullash (rag'batlantirish)
- koordinatsion vazifa - suhbatdosh bilan hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish va uni amalga oshirishdagi xarakatlarni muvofiqlashtirish;
- tushunishni ta'minlash vazifasi - suhbatdoshning fikrlari va xisSIYotlarini tushunish;
- amotiv vazifa -suhbatdoshda muayyan hisSIYotlarni uyg'otish hamda ularni o'zgartirish;
- munosabat o'rnatish vazifasi - munosabatlar tizimidagi shaxsiy o'rinni, mavqeyini aniqlash;
- ta'sir ko'rsatish vazifasi - suhbatdoshning xulq-atvori, shaxsiy xususiyatlari, maqsadlarini o'zgartirish.

Kommunikativ jarayon aktsial (bunda axborot ayrim konkret odamlargagina yo'naltiriladi) yoki retial (bunda axborot bir qancha ehtimol qilinayotgan retsipientlarga yo'naltiriladi) xarakterda bo'lishi mumkin. Kommunikator retsipient uni qanchalik tushunayotganini "kommunikativ rollar" o'zgargach biladi. Chunki retsipient kommunikatorga aylanib avvalgi kommunikatorga qabul qilgan axborotning mazmunini qanday tushunganligini bildiradi. Noverbal kommunikatsiyada belgilar tizimi sifatida quyidagilardan foydalaniladi: o Optik - kinetik tizimga imo-ishoralar (qo'l motorikasi), mimika (yuz motorikasi), pantomimika (butun gavda motorikasi) kiradi. Ushbu belgilarning muloqotdagi ahamiyati shunchalik kattaki, ularni o'rganish uchun alohida soha - kinesika shakllangan. o Paralingvistik tizim ovoz vokalizatsiyasidan iborat bo'lib, unga ovoz sifatleri, diapozoni kiradi.

Axborotni so'z bilan bayon etishning mazmuni va maqsadiga noverbal komunikatsiya vositalarining mos kelishi muomala madaniyatining bir turidir. Nutqsiz kommunikatsiyani amalga oshirish uchun turli yosh guruxlarida turlicha vositalar tanlanadi. Nutqsiz kommunikatsiyada qo'llanayotgan vositalarning axborotni so'z bilan yetkazish maqsadlariga va mazmuniga muvofiqligi munosabat madaniyatining tarkibiy qismlaridan xisoblanadi.

Bundan tashqari noverbal kommunikatsiya vositalari turli xalqlarda turlicha qo'llanilishi ham alohida e'tiborga molik. Lekin yana bir e'tiborli jihati ko'pgina xalqlarda eng ko'p qo'llaniladigan insonlarning hisSIYotlarini ifodalaydigan kommunikativ vositalar deyarli farqlanmaydi. Insonlarning noverbal muloqotdagi xatti xarakatlari ularning emotsional holatlari xaqida to'liq ma'lumot beradi. Chunki, muloqot jarayonida inson o'zi bilmagan holda his-tuyg'ularini namoyon qiladi va bu jarayonni boshqaro olmaydi. Albatta, ba'zi pozitsiyalar, imo-ishoralar taqlid qilinishi mumkin, ammo ongli ravishda boshqarilmaydigan juda ko'p xatti-harakatlar belgilari mavjud, shuning uchun ularni hech

qanday tarzda soxtalashtirish mumkin emas. Bunday belgilarga avtonom nerv tizimining faoliyatiga asoslangan belgilar (terlash, terining oqarishi va qizarishi, nafas olishning o'zgarishi (u kamdan-kam yoki tez-tez, yuzaki yoki chuqur bo'lishi mumkin va hokazo), qorin bo'shlig'ining ohangidagi o'zgarishlar kiradi. Inson mushaklari (tananing beixtiyor kuchlanishi mumkin), yo'talish, yutish). Noverbal belgilarning foydalanilishiga ko'ra, suhbatdosh tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarning noto'g'ri yoki haqiqatligini baholash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Andreeva G.M. Ijtimoiy psixologiya. - M., Aspect Press, 1996 yil.
2. Zimnyaya I.A. Maktabda chet tilini o'qitish psixologiyasi. - M., 1991 yil.
3. Leontiev A.N. Psixikani rivojlantirish muammolari. - M., 1972 yil.
4. Lomov B.F. Aloqa va individual xatti-harakatlarning ijtimoiy tartibga solinishi // Xulq-atvorni ijtimoiy tartibga solishning psixologik muammolari, - M., 1976.
5. Nemov R.S. Psixologiya. 1-kitob: Umumiy psixologiya asoslari. - M., Ta'lim, 1994 y

**"ICHKI ISHLAR SOHASIDAGI YANGI DAVR VA KADRLAR
TAYYORLASHNING YANGICHA USULLARI"**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Малака ошириш институти
Махсус-касбий фанлар катта ўқитувчиси, подполковник
Хасилов Хайрулла Хабибуллаевич*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi rivojlanib borayotgan jamiyatda ichki ishlar sohasidagi yangi davr, yangicha g'oyalr va yangicha qonun loyihalar, chiqarilgan farmonlar va bugungi kun talabi va muammosi kadrlar tayyorlash va malakasini oshirishga qaratilgan loyihalar to'g'risida qisqacha so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: huquq, professional, xodim, Kodeks, madaniyatli, vijdonli, sadoqatli, halol, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy.

So'nggi besh yillikda jamiyatning barcha sohalarida bo'lgani singari ichki ishlar organlari faoliyati samaradorligini oshirish borasida ham muhim tarixiy qadamlar qo'yildi. Sohaning huquqiy asoslari mustahkamlanishi bilan birga, kuch-tuzilmalar faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy sharti bo'lgan moddiy-texnik bazani zamon talablariga javob beradigan shakl va mazmun bilan boyitish masalasiga davlat siyosati darajasidagi vazifa sifatida qaralmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2023 yil 20 yanvarda "Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yana-da yaqin hamkorlikda ishlashga yo'naltirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori imzolandi. Unga ko'ra Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy madaniyat va xizmat intizomi kodeksi tasdiqlandi.

Yangi qabul qilingan Kodeks soha xodimlarini madaniyatli, vijdonli, sadoqatli, halol bo'lishga da'vat etib, yuqori mas'uliyat hamda odob-axloq normalariga so'zsiz rioya etish hissini shakllantirish, shu bilan birga korrupsion holatlarning oldini olishga qaratilgan. Hujjatda xodimlarning xizmatdan tashqari vaqtdagi odobi, rahbar va xodimning o'zaro munosabati, boshliqning majburiyati bo'yicha normalar ham belgilab qo'yilgan. Ushbu sohada faoliyat olib borayotgan har bir xodim, u rahbar bo'ladimi yoki oddiy xodim bo'ladimi kodeks talablarini bilishi va unga amal qilishi asosiy mezon bo'lib hisoblanadi.

Kodeksdagi qoida va talablarga amal qilmaslik yoki ularni qo'pol ravishda buzish esa xodimni ichki ishlar organlaridan xizmatdan bo'shatishgacha bo'lgan intizomiy jazo chorasini qo'llash uchun asos bo'ladi. Shuningdek, barcha darajadagi rahbarlar kodeks talablarining bajarilishiga qaratilgan ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish bo'yicha shaxsan javobgar ekanligi ko'rsatib o'tildi.

Kodeksga ko'ra, nomzodlarni saralash zamonaviylashdi. Shu paytgacha ichki ishlar organlari xizmatiga qabul qilish tizimi samaradorlik jihatidan ancha eskirgan, salohiyatli nomzodlarni saralab olish imkoniyatini bermayotgan edi. Qayd qilingan hujjat bilan ushbu masala ham qayta ko'rib chiqilib, xizmatga qabul qilishning mutlaqo yangi, takomillashgan zamonaviy mexanizmi yaratiladi. Xodimni «E-nomzod» yopiq axborot tizimini yaratish orqali xizmatga qabul qilish yo'lga qo'yiladi. Tanlov ikki: saralash va o'rganish bosqichlarida amalga oshiriladi. Suhbat tizimi bekor qilinadi.

Nomzod Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Bilim va malakalarni baholash agentligi tomonidan test sinovlarini qabul qilish va psixofiziologik (poligraf) tekshiruvdan o'tkazish tadbirlari amalga oshiriladi.

Bo'lajak xodim testlarni yaxshi va a'lo bahoga topshirgach, keyingi bosqichga qo'yiladi. Nomzodlarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish va shaxsiy yig'ma jildlarni shakllantirish saralash bosqichidan o'tgandan so'ng amalga oshiriladi. Shuningdek, hujjat rasmiylashtirish jarayonlari byurokratik to'siqlarni bartaraf etish nuqtai nazaridan soddalashtiriladi.

Yangi tartib bo'yicha xizmatga faqat salohiyatli nomzodlar tanlab olinadi hamda boshlang'ich kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallaganidan so'ng xizmat qilish uchun ruxsat beriladi. Dastlabki sinov muddati esa bir yilgacha uzaytiriladi.

Kodeksda murabbiylik faoliyatini tashkil etish jarayonini tanqidiy o'rganish hamda mazkur yo'nalishni zamon va amaliyot talablarini inobatga olgan holda tubdan takomillashtirish choralari belgilash ko'zda tutilgan. Yosh kadrlarga biriktirilgan murabbiylar faoliyatini o'rganish orqali ularning kasbiy o'sishlari uzluksiz monitoring qilinishi tashkil etiladi.

Hujjatga ko'ra, xodimlar dastlabki sinov muddati davrida kodeks qoidalari va talablarini buzgan hollarda ularga biriktirilgan murabbiylar ayblilik darajasidan kelib chiqib, egallab turgan lavozimidan ozod etishgacha bo'lgan intizomiy jazoga tortiladi. Bundan ko'rishimiz mumkinki, murabbiylar mas'uliyati ham keskin oshiriladi. Ushbu qarorga ko'ra, Ichki ishlar vazirligi Akademiyasida ichki ishlar organlari ta'lim muassasalarining pedagog kadrlarini qayta tayyorlash tizimi yo'lga qo'yilishi, amaliyotdagi kuchli xodimlarni pedagog sifatida tayyorlash hamda pedagoglarning mutaxassisliklariga sohaning o'ziga xos xususiyatlarini integratsiya qilish imkoniyatini yaratadi.

Qarorda shuningdek, ma'naviy-ma'rifiy ishlar va kadrlar bilan ta'minlash departamentiga shaxsiy tarkibning jismoniy, jangovar va psixologik tayyorgarligini yana-da yaxshilashga qaratilgan bir qator muhim vazifalar qo'yildi. Jumladan, ichki ishlar organlarida jismoniy va jangovar tayyorgarlikni tashkil etish konsepsiyasini ishlab chiqish, malaka toifasini berish tartibi va mezonlarini tanqidiy qayta ko'rib chiqish orqali ularni zamon talablariga mos ravishda malakalash va malakasiga ko'ra, haq to'lash tartibini takomillashtirish ko'zda tutilgan.

Shuningdek, barcha darajadagi ichki ishlar organlarining jangovar shaylik va jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirishni nazarda tutib, sportning yakka kurash turlari (qo'l jangi, sambo va kurash) bo'yicha hududiy terma jamoalar va sport seksiyalarini tashkil etish, psixologik xizmat ko'rsatish bo'yicha yangi tizimni joriy etish, uning moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, mutaxassislarni xorijiy ilmiy va ta'lim muassasalarida qayta tayyorlash va malakasini oshirishni nazarda tutuvchi choralarni belgilash vazifasi qo'yilgan.

Qarorning muhim jihatlaridan yana biri shuki, endi ichki ishlar organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati tizimini yaratiladi.

Shu maqsadda, Ichki ishlar vazirligi va uning hududiy bo'linmalarida jamoatchilik asosida faoliyat yurituvchi soha olimlari, faxriylari va jurnalistlardan iborat maslahat – kengash organi, ya'ni jamoatchilik kengashlari tuziladi. Qaror bilan kengashlarning ham vazifalari aniq belgilab berildi.

Umuman olganda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ichki ishlar organlari sohasidagi islohotlari bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda va bu o'zgarishlar xalqparvar bo'lib, inson manfaatlarini ifolaydi. Buni qarorda belgilangan vazifalardan ham yaqqol ko'rish mumkin.

Buning natijasida sohaning jamiyatdagi nufuzi oshib, Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan ustuvor tamoyil ichki ishlar organlari faoliyatining bosh maqsadiga aylandi.

Shu nuqtai nazardan, Prezidentimiz tomonidan joriy yilning 20-yanvar kuni qabul qilingan "Ichki ishlar organlarini xalqchil tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yana-da yaqin hamkorlikda ishlashga yo'naltirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, ichki ishlar organlarini aholining ishonchli himoyachisi sifatida xalqchil professional tuzilmaga aylantirish, ularning fuqarolar, jamoat tashkilotlari hamda keng jamoatchilik bilan yaqin hamkorlikda, o'zaro ishonch va hamjihatlik ruhida ishlashini ta'minlash, mahallalar, aholi turar joylari va butun yurtimizda qonun ustuvorligi, tinchlik-osoyishtalikni yana-da mustahkamlashga qaratilgan muhim huquqiy hujjatdir.

Hududiy ichki ishlar organlari ehtiyojini inobatga olib, Ichki ishlar vazirligining akademik litseylari bitiruvchilari uchun Ichki ishlar vazirligi Akademiyasida bakalavriatning "Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati" va "Tezkor-qidiruv faoliyati" ta'lim yo'nalishlariga, to'lov-kontrakt asosida o'qitishni nazarda tutgan holda, 200 nafargacha qo'shimcha har yillik qabul kvotasi kiritiladigan bo'ldi.

Shu bilan birga, Ichki ishlar vazirligi akademik litseylarining fan nomzodi yoki falsafa doktori (PhD), shuningdek, fan doktori yoxud fan doktori (DSc) ilmiy darajalariga, professor yoki dotsent ilmiy unvonlariga ega bo'lgan kafedra boshliqlarini mehnatga haq to'lash shartlariga ko'ra, oliy ta'lim muassasasi kafedra boshlig'i (mudiri)ga tenglashtirish, joriy yil 1 sentyabrdan boshlab huquqbuzarliklar profilaktikasi, yo'l-patrul va patrul-post xizmati bo'linmalari xodimlarini "Fuqarolar bilan ishlash moduli" bo'yicha uzluksiz o'qitish amaliyotini yo'lga qo'yish orqali ularning sohada samarali xizmat olib borishdagi shaxsiy mas'uliyati oshirish, bunda, Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutida davomiyligi 144 soatdan kam bo'lmagan dastur asosida xodimlarni har uch yilda bir marta o'qitib, maxsus sinovdan o'tkazish hamda sinovlarni muvaffaqiyatli topshirgan xodimlarga kelgusida ushbu sohada xizmat qilish huquqini ta'minlaydigan sertifikat berish bilan bog'liq islohotlar soha salohiyatini yana-da oshirishga xizmat qilishi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ерметов А. Туркистонда назорат органлари фаолияти (Ишчи-деҳқон милицияси ва Ишчи-деҳқон инспекцияси 1917 – 1924 йилларда). – Тошкент: Abu matbuot-konsalt, 2021. 3. P.
2. Репрессивная политика Советской власти и культура Узбекистана: трагедия выживания (1925-1953 гг.). – Тошкент: Тафаккур, 2020.
3. Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий ҳаракатлар ва сиёсий партиялар тарихи (1900-1924). – Т.: Akademnashr, 2019.
4. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. 2-китоб. – Тошкент: Шарқ, 2000.
5. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Учинчи китоб. Мустақил Ўзбекистон тарихи. – Т.: Шарқ, 2000.

6. <https://akadmvd.uz/uz/menu/istorija-akademii>
7. <https://e-tarix.uz/vatan-tarixi/480-maqola.html>
8. <https://iiv.uz/pages/vazirlik-tarixi>

"QOBUSNOMA" ASARINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Allayeva Mohichehra

Abduxalilova Marjona

Termiz davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Kaykovus qalamiga mansub "Qobusnoma" asari tahliliga to'xtalib o'tildi. "Qobusnoma" asarining yoshlar tarbiyasidagi o'rni va ahamiyati yoritib berildi.

Kalit so'zlar: Tarbiya, yaxshilik, yomonlik, hunar, odob-axloq, inson, sabr, donolik, ma'naviy dunyo.

Har bir millat milliy merosi bilan umumbashariy umuminsoniy qadriyatlarni bog'lagan holda muqaddasdir. Har bir millatning o'ziga xos meros va qadriyatlariga suyangan holda tarbiyalash milliy asosda yosh avlodga yetkazish doimo dolzarb jarayonlardan bo'lib kelgan.

Inson kamolotiga qaratilgan xalq yaratgan boy tajriba ilmiy tadqiqotga doir manbalarga O'rta osiyo va jahon ma'rifatparvar va mutafakkir olimlarning asarlariga suyangan holda komil insonni tarbiyalash, o'qitishning qoida va umumiy qonuniyatlariga asoslanadi.

Kaykovusning "Qobusnoma" asari XI asrda yuzaga kelgan yirik tarbiyaviy asardir. XI asrning 82-83yillarida Eron podshohining nabirasi Kaykovus ibn Iskandar o'z o'g'li Gilonshohga bag'ishlab "Nasihatnoma" sini yaratadi va o'sha davr a'anasiga ko'ra uni bobosi podshoh Shams ul-maoliy Qobus sharafiga "Qobusnoma" deb ataydi.

"Qobusnoma" asosini Qur'oni karim suralari, Muhammad(s.a.v.)ning faoliyati va ko'rsatmalarini ifodalovchi hadislar, hikmatli hikoyatlar tashkil etadi. Asar 44 bobdan iborat. Dastlabki 4 bobi Haqni tanish, Payg'ambarlarning xilqati(yaratilishi), Alloh ne'matiga shukur qilish haqida bo'lib, qolgan 40 bobi san'atni egallash, harb, savdo, dehqonchilik, ishlari va hunarni o'rganish, odob-axloq qoidlariga rioya etish, farzand tarbiyasi, saxovat va juvonmardlik kabi ko'plab masalalarni o'z ichiga oladi. Asarda hunar, ilm va odob-axloq jamiyat taraqqiyotining asosiy omillari deb qaraladi.

Kaykovusning "Qobusnoma" asari o'z davri uchun ayniqsa katta ahamiyatga ega bo'lib, insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan. Kaykovus bilim va aqlning ahamiyatini ulug'lar ekan uni mol-dunyodan ham yuqori qo'yadi: " Agar molsizlikdan qashshoq bo'lsang, aqldan boy bo'lmoqqa sa'y ko'rguzgilki, mol bilan boy bo'lg'ondan, aql bilan boy bo'lg'on yaxshiroqdir, nedinki, aql bilan mol jam etsa bo'lar ammo mol bilan aql o'rganib bo'lmas. Bilgilki, aql bir moldurki, uni o'g'ri olmas , u o'tda yonmas, suvda oqmas"- deb ta'riflar ekan, inson adabi ham aqlning belgisi deya xulosa chiqaradi.

Hozirgacha farzdand tarbiyasida dasturamal vazifasida qo'llanilayotgan asarlardan biri Kaykovusning "Qobusnoma" asari. Ushbu asar har tomonlama boshqa asarlardan ajralib turadi. "Qobusnoma" pand-nasihat tarzida yozilgan didaktik asar hisoblanadi. Asarni o'qir ekansiz, har bir bob boshlanmasi "Ey farzand" deb boshlanuvchi pand-nasihat ruhidagi

xitob bilan boshlanadi. Bundan bilishimiz mumkinki, asar muallifi bir kishigagina emas, balki butun millat farzandlariga qarata aytgan soʻzlaridir.

Ey farzand, ogoh boʻlki, hunarsiz kishi hamisha foydasiz boʻlur va hech kishiga naf yetkurmas. Bilursanki, xori mugʻilonning tani bordur, ammo soyasi yoʻqdur. Hunarsiz kishi ham xori mugʻilon yangligʻ na oʻziga va na oʻzgaga foyda foyda berur. Hunar oʻrganmoq haqida soʻz borar ekan, hunarli kishining elda aziz boʻlishi, hayotda oʻz oʻrnini topishi, mehnat qilishdan zavq olishi va hammasidan ham muhimi jismonan sogʻlikka erishish haqida qayta-qayta takrorlaydi. Yalqovlikni, dangasalikni bir dardga oʻxshatadi. Inson oʻzining mustahkam irodasi, tinimsiz mehnati bilan ulkan natijalarga erishishini taʼkidlaydi: "Hunarmand kishi uldirkim, fazli va hunar sababi bila qadr va martabasi oʻzgalardin baland boʻlgʻon ekanini bilib, fazli va hunarga avvalgidin ziyodroq harakat qilgʻay va burungʻidan ziyodroq fozil va hunarmand boʻlgʻay.

Kaykovus yoshlarga-onaning haqqiga din nuqtai nazaridan rioya qilmasang ham, aql yuzasidan, muruvvat yuzasidan rioya qil va koʻrgʻul: ota-ona aslida seni jon va dili bila parvarish qilmishlar. Agar ular haqida kamchiliklar qilsang, taqsir koʻrguzsang, sen hech yaxshilikka sazovor emasdursan, nedinkim har kishi aslini Kaykovus yoshlarga ota-ona haqqini ado etish, ularni hurmat qilish haqida ham nasihatlar aytgan: " Bas, yaxshiligʻin bilmasa, oʻzganing ham yaxshiligʻin bilmagʻusidir". Muallif ushbu bobda ota-onani daraxtga oʻxshatgan, chunki farzand qanchalik ota-onasiga mehr muruvvatli, shirin soʻz boʻlsa, kelajakda uning oʻzining farzandlari ham unga shunday munosabatda boʻlishadi. Oʻzbek xalq maqollaridan birida aytilganidek: "Nima eksang, shuni oʻrasan".

Kaykovusning katta xizmati shuki, u yoshlarni hayotga tayyorlashda ularni har tomonlama kamolga yetkazishning nazariy masalalarini amaliy faoliyatga tatbiqi nuqtai nazaridan ifodalashi bilan hamma zamondalarda, har qanday tuzumda ham oʻz qimmatini yoʻqotmadi va amaliy hayot dasturi sifatida oʻz oʻrniga ega boʻldi. Farzand tarbiyasi shaxsiy masala emas, u davlat, jamiyat ahamiyatiga ega boʻlgan buyuk ijtimoiy ishdir. A.Avloniy aytganidek: "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir".

Xulosa qilib aytganda, millatimiz kelajagi yoshlarimiz qoʻlida. Yosh avlod tarbiyasiga katta ahamiyat berishimiz lozim. Tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarimizdan andoza olgan holda ish koʻrishimiz kerakligi, zero oʻz qadriyatlarini va qadrini bilgan xalq olomonga aylanmaydi. Shuni unutmasligimiz kerakki, tarbiya berilmaydi, tarbiya koʻrsatiladi. Misol uchun, oʻzingizdan kichikroq ukangizga uni qil, bu bunday boʻladi, bu gapni aytsang yaxshi, bu soʻz odobsizlik deb oʻrgatsangiz-u, oʻzingiz aytgan gaplaringizga amal qilmasangiz oʻsha ukangiz aytgan gapingizdan emas, qilgan ishingizdan tarbiya oladi. Shunday ekan yosh avlod tarbiyasiga barchamiz masʼulmiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Habib Abdunazar. Unsur al-Maoliy, Qobusnoma, T., 1973 (to'ldirilgan 3 nashri), T., 1994.
2. Kaykovus. "Qobusnoma", T – 1994.
3. A. Zunnunov. "O'zbekiston pedagogical tarixi" (qo'llanma), T – 1997.
4. Abdullayev, S., & Abdullayev, O. (2023). O'ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDA IQTISODIYOT SOHASIGA DOIR ZAMONAVIY LEKSIKA. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(31).
извлечено от <https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1274>
5. A.Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq", "Yoshlar" nashriyoti 2019.

UDK: 638.144.5

ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ, ПРОИСХОДЯЩИЕ В ОРГАНИЗМЕ ПЧЕЛ, КОРМЯЩИХСЯ СОЕВЫМ МОЛОКОМ

Низомитдинова Маърифатхон Шоиржон кизи

Старший аспирант Ферганского государственного университета

Аннотация. В статье подробно рассматривается роль белковых кормов в улучшении роста и развития пчелиных семей, а также изменения содержания азота, воды, жиров и белка в организме пчел при кормлении соевым молоком, заменяющим белки.

Ключевые слова: белок, соевое молоко, пчелы, жир, азот, аминокислоты.

ВВЕДЕНИЕ

Чем разнообразнее состав аминокислот в белковом корме, тем полноценнее питание организма. Продукты переваривания белковой пищи всасываются эпителиальными клетками тонкой кишки, а затем через гемолимфу переносятся в различные органы. У пчел аминокислоты используются для строительства их тела. Кроме того, они применяются для кормления личинок и матки в виде молочка [1].

Как показывает А.Н. Сотников, дефицит белка в организме пчел часто приводит к их гибели. В случае дефицита белка у пчел в семье уменьшается воспроизводство, а жизнеспособность пчел значительно снижается. Так, содержание азота в организме пчел сокращается на 19,0% по сравнению с контрольными семьями. Точно так же кормление пчел сахарным сиропом в осенний период также приводит к большому расходу белка в организме пчел, в результате чего такие пчелы не живут долго и погибают. С учетом вышеизложенного рекомендуется кормить пчелиные семьи белковыми кормами весной и осенью [2].

Кормление пчелиных семей белковыми кормами имеет важное значение для улучшения их роста и развития [3]. Размножение и развитие пчелиной семьи можно оценить путем измерения площади расплода рабочих пчел [4; 5; 6].

В климатических условиях нашей республики карпатские пчелы, привезенные в конце прошлого века и адаптировавшиеся к местным климатическим условиям, зарекомендовали себя высокой продуктивностью и обильностью, хорошо приспособившись к природным условиям нашей страны. Поэтому, с целью повышения их продуктивности в условиях Ферганы и изучения полезных хозяйственных признаков, мы провели исследование воздействия соевого молока на различные физиологические изменения в организме пчел.

В последние годы в зарубежных странах использование соевого молока в пчеловодстве для повышения продуктивности пчелиных семей становится все более популярным. Учитывая это, наша основная цель заключалась в применении соевого молока для повышения продуктивности пчелиных семей карпатской породы в

условиях Ферганской области. Было установлено, что соевое молоко содержит 8 видов витаминов, 17 аминокислот, 22 макро- и микроэлементов, 4 сахара и 10 минералов. В связи с этим, с целью дополнительного развития карпатских пчел в регионе, мы наблюдали за физиологическими изменениями в организме пчел.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для исследования были выбраны контрольная и опытные группы пчелиных семей на основе их схожести. В этих семьях были определены сила семьи, суточное яйценоскость матки, количество корма в улье, а также отсутствие заболеваний пчел. В контрольной группе пчел кормились только 50% сахарным сиропом. В опытных группах добавляли 20, 30 и 40 мг соевого молока в 250 мл сахарного сиропа. Кормление проводилось ежедневно в течение 2 месяцев.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ОБСУЖДЕНИЕ

Физиологические изменения, происходящие в организме пчел опытных групп, такие как количество воды, жиров, азота и белка в организме рабочих пчел, были изучены в лабораторных условиях.

Данные о физиологических изменениях, происходящих в организме пчел, кормленных соевым молоком, представлены в таблицах 1 и 2.

Таблица 1

Физиологические изменения в организме пчел, кормленных соевым молоком ($X \pm Sx$)

Группы		Вес рабочих пчел		Количество воды, %	Количество жира, %
		Во влажном состоянии (мг)	В сухом состоянии (мг)		
Контрольная группа	0	103,4±0,14	32,4±0,01	71,0±0,04	3,8±0,02
I опытная группа	0	108,1±0,10	34,5±0,03	73,6±0,04	3,9±0,04
II опытная группа	0	109,1±0,04	35,0±0,05	74,1±0,05	4,4±0,05
III опытная группа	0	110,5±0,09	35,9±0,05	74,6±0,06	4,6±0,06

Таблица 2

Физиологические изменения в организме пчел, кормленных соевым молоком ($X \pm Sx$)

Группы		Вес рабочих пчел		Количество азота, мг	Количество белка, мг
		Во влажном состоянии (мг)	Во влажном состоянии (мг)		

Контрольная группа	0	103,4±0,14	5,4±0,10	8,5±0,11	3,8±0,02
I опытная группа	0	108,1±0,10	5,5±0,11	8,6±0,12	3,9±0,04
II опытная группа	0	109,1±0,04	5,6±0,15	8,8±0,15	4,4±0,05
III опытная группа	0	110,5±0,09	5,7±0,18	8,9±0,17	4,6±0,06

Согласно данным таблиц 1 и 2, в опытных группах, в весенний период, количество белка в организме пчел в первой опытной группе составило 8,6 мг. Этот показатель в контрольной группе был около 8,5 мг, что на 101,1% больше по сравнению с контрольной группой. Вес рабочих пчел в контрольной группе составил 103,4 мг, что в сухом состоянии равнялось 32,4 мг, или содержание воды в организме пчел составило 71,0%. В первой опытной группе этот показатель составил 73,6%, во второй группе — 74,1%, а в третьей группе — 74,6%, что на 105,0% больше по сравнению с контрольной группой.

Кроме того, в весенний период количество жира в организме рабочих пчел в контрольной группе составило 3,8 мг. В первой опытной группе этот показатель равнялся 3,9 мг, что на 102,6% больше по сравнению с контрольной группой. Во второй опытной группе он составил 4,4 мг, а в третьей группе — 4,6 мг, что на 121,0% больше по сравнению с контрольной группой.

Аналогичным образом были зафиксированы значительные изменения в содержании азота в организме пчел, который является необходимым для жизнедеятельности веществом. В весенний период содержание азота в организме пчел в контрольной группе составило 5,4 мг. В первой опытной группе этот показатель составил 5,5 мг, что на 101,9% больше по сравнению с контрольной группой. Во второй опытной группе он составил 5,6 мг, а в третьей группе — 5,7 мг, что на 105,5% больше по сравнению с контрольной группой.

Кроме того, в ходе нашего исследования мы изучили изменения содержания белка в гемолимфе односуточных и пятидневных личинок пчел во всех опытных группах. В период формирования рабочих пчел в семье, мы ежедневно кормили их соевым молоком. Это позволило выявить изменения содержания жизненно важных веществ, таких как жир, белок и азот, в организме пчел. Полученные результаты показали, что пчелиные семьи, получавшие соевое молоко, имели более быстрый процесс формирования и развития рабочих пчел. В частности, это ускорило физиологические процессы в организме личинок матки, что привело к более быстрому развитию маток (13-15 дней) и повышению их здоровья и жизнеспособности. В результате, из таких хорошо развитых здоровых личинок выросли крепкие и продуктивные пчелы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подводя итог, можно сказать, что поддержание оптимального уровня белка в организме пчел положительно влияет на их физиологическое состояние. Это значительно ускоряет физиологические процессы в организме личинок матки, что приводит к более быстрому развитию маток (13-15 дней) и улучшению их здоровья и жизнеспособности. Снижение уровня азота в организме также наблюдается.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ивченко В.М. Вид чого залежить активність збору пилку медоносними бджолами // Украинский пасечник. - Москва, 2005. - № 10. - С. 6.
2. Сотников А.Н., Дефицит белка в организме пчел – основная причина их гибели // Журнал Пчеловодство. - Москва, 2008. - № 9. - С. 42-44.
3. Kumar R., Mishra R.C., Agrawal O.P. A study on consumption of some artificial diet formulations by *Apis mellifera* colonies maintained at Panchkula and Gwalior // J. Ent. 2013. Res. 2. – P. 123–127.
4. Kumar R., Agrawal O.P. Comparative performance of honey bee colonies fed with artificial diets in Gwalior and Panchkula region // J. Ent. Zool. 2014. St. 4. – P. 104–107.
5. Okuyan S., Akyol E. The effects of age and number of grafted larvae on some physical characteristics of queen bees and acceptance rate of queen bee cell. Turk // J. Agric. Food Sci. Technol. 2018. 11. – P. 1556–1561.
6. Sihag R.C., Gupta M. Testing the effects of some pollen substitute diets on colony build up and economics of beekeeping with *Apis mellifera* L. // J. Ent. 2013. 3. – P. 120–135.

ТОЛАНИНГ ТЕХНОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИГА ЭКИШ УСУЛЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ

С.О.Абдурахмонов

*Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти директорининг илм фан ва
илмий фаолият бўйича маслаҳатчиси қ.х.ф.д, профессор*

Д.М.Нумонова

-Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялари институти ассистент

Аннотация: Мақолада ғўзанинг "Бухоро-102" нави чигитини униб чиқишига чилпиш муддатлари ва сугориш тартибларининг таъсирини ўрганиш бўйича ўтказилган тадқиқот натижалари баён қилинган.

Калит сўзлар: ғўза, нав, тупроқ, ҳосил шох, сугориш тартиби, ЧДНС, чилпиш, муддат, Бухоро-102.

Аннотация: В статье описаны результаты исследований по выращиванию хлопчатника сорта Бухара-102, влияние продолжительности рыхления и орошения на урожайность хлопка.

Ключевые слова: хлопок, сорт, почва, урожай, способ орошения, НПД, период, Бухара-102.

Annotation: The article describes the results of research on the cultivation of cotton variety Bukhara-102, the influence of the duration of loosening and irrigation on the yield of cotton.

Key words: cotton, variety, soil, crop, irrigation method, period, Bukhara-102.

КИРИШ

Кейинги йиллари ресурстежамкор агротехнологияларни кенг миқёсда жалб этишга катта эътибор қаратилмоқда.

Бу бўйича бир қатор қарорлар қабул қилинган бўлиб, қарорларда белгиланган вазифаларда этиштириладиган ғўза тола сифати юқори бўлган навлар майдонларини кўпайтирган ҳолда мўл ва сифатли ҳосил олишга қаратилган бўлиб, ресурстежамкор агротехнологияларини қўллаш тадбирлари ҳам ўз навбатида ушбу соҳани тобора ривожланишини таъминлайди. Шу сабабли олиб борилаётган ислохотларнинг асосий йўналишлари этиб, соҳага янги жадаллаштирилган сув ва ресурстежовчи агротехнологияларини тадбиқ этиш, янги сувсизликка чидамли навлар яратиш ҳисобига экинлар ҳосилдорлигини ошириш таннархини камайтириш, ишлаб чиқарилаётган пахта толасининг асосий қисмини республикаимизнинг ўзида қайта ишлаш асосий мақсад этиб белгиланган. Республика пахтачилик соҳасидаги катта муаммолардан бири, бу сув ресурслари чегараланганлиги бўлиб, сув танқислиги йилдан-йилга сезилмоқда. Бу борада парваришланаётган экинлардан юқори ва сифатли ҳосил олиш учун мавжуд сув ресурсларидан самарали фойдаланиш мақсадида

сув тежовчи технологияларни қўллаш ҳамда ҳар бир экин учун мақбул суғориш тартибларини ишлаб чиқиш бугунги кунда долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Ушбу вазифаларни ҳисобга олган ҳолда, тупроқ унумдорлигини сақлаш ва яхшилаш ҳамда ғўза экинидан юқори ва сифатли ҳосил етиштиришда Андижон вилояти тупроқ-иклим шароитларида ғўзанинг тола сифати ва тола чиқими юқори бўлган "Бухоро-102" навини етиштириш агротехнологиясини илмий асосда ишлаб чиқиш бўйича илмий изланишлар олиб бориш долзарб ҳисобланади.

Бу борада Андижон вилоятида олиб борилган ПСУЕАИТИ олимлари О.Махмудов, Ғ. Неъматов, С.Баҳромов, А.Ҳайдаров, Ф.Хасановаларнинг дастлабки тадқиқотларида бу усулнинг афзалликлари таърифланиб, исботлаб берилган.

ЎзПТИ Андижон филиалида сўнгги йилларда ўтказилган дала тажрибаларида плёнка усулида экилган ғўза агротехникасининг озиклантириш ва суғориш тартиблари тадқиқ қилиниб, мақбул меъёрлари ишлаб чиқаришга тавсия этилди. Жумладан, тажрибалардаги маълумотларнинг кўрсатишича, тупроқ намлиги ЧДНСга нисбатан 70-70-60 фоизли суғориш тартибига нисбатан 65-65-60 фоизли суғориш тартибининг барча плёнкали вариантлардаги пахта ҳосили кўпроқ териб олинди. Ҳосилнинг 65-70 фоизини 1-теримда (16-сентябр) териб олишга эришилди. Бунда маъданли ўғитлар меъёри гектарига НПК 200-140-100 ва 150-105-75 кг дан қўлланилган вариантларда ҳосилдорлик 37,7 ва 40,2 ц/га ни ташкил этди (Ҳайдаров, Юсупов, [1, III-III-6]).

А.Эрматовнинг маълумотига кўра, чигитлар плёнка остига экилганда, очик майдонга экилган назорат вариантга нисбатан, тупроқнинг 5 см қатламида ҳарорат ўртача 4,7 ° С га кўп бўлиши натижасида чигитларнинг униб чиқиши ўртача 3-7 кунга, ғўзанинг шоналаши, гуллаши 12-21 кунга (йиллик бўйича) кўсакларни очилиши 15-25 кунга тезлашганлигини таъкидлаган. етиштирилган ҳосилнинг асосий қисми сентябр ойида териб олинди, гектаридан 11,2-17,1 центнер кўшимча ҳосил олинган (2. 34-б).

Юқоридаги илмий тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб биз "Ўзанинг Бухоро-102 навини етиштириш агротехнология элементларини ишлаб чиқиш" мавзудаги дала тажрибаларимизни Андижон вилояти тупроқлари шароитида олиб боришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик ва тажрибалар олиб бордик.

Дала тажрибалари Андижон кишлок хўжалиги ва агротехнологиялари институти ўқув тажриба хўжалигининг тупроқлари шароитида 1-жадвалда келтирилган тизим бўйича олиб борилди.

1-жадвал

Тажриба тизими

Вар. №	Екиш усули	ЧДНС га нисбатан суғориш тартиби,%	Чилпиш муддатлари, ҳосил шохи, дона
1	Очик	70-75- 65	12-14
2			10-11

3	Шаффоф плёнка	65-70-	12-14
4		65	10-11
5		70-75-	12-14
6		65	10-11
7		65-70-	12-14
8		65	10-11

Андижон вилояти шароитида ғўзанинг Бухоро-102 навини икки хил экиш усулида Очиқ майдонга ва плёнка остига экилиб, икки хил суғориш тартибида ҳамда икки хил чилпиш муддатида ўтказилганда тола сифат кўрсаткичларига қисман бўлсада ўз таъсирни ўтказганлигини аниқланди. Олинган натижалар 2-жадвалда келтирилди.

Олинган маълумотларга кўра Бухоро-102 навини очик майдонга экилиб, суғориш тартиби 70-75-65 %, 12-14 ҳосил шохида чилпиш ўтказилган 1-вариантимизда 1000 дона чигит вазни 121,8 граммни ташкил этган бўлса, шу тизимда суғорилиб чилпиш ўтказилган ғўза плёнка остига экилган 5-вариантимизда эса 123,7 грамни ташкил этди. Шу суғориш усули ва чигит очик майдонга экилиб, чилпиш муддати 10-11 ҳосил шохида ўтказилган 2-вариантимизда 122,6 граммни ташкил этди. Худди шу тизимда чилпиш ва суғориш ўтказилиб плёнка остига экилган 6-вариантимизда эса 122,5 граммни ташкил этди. Ғўза очик майдонга экилиб, суғориш тартиби 65-70-65 %, 12-14 ҳосил шохида чилпиш ўтказилган 3-вариантимизда 120,7 гр, 10-11 ҳосил шохи бўлганда ўтказилган 4-вариантимизда 1000 дона чигитнинг вазни 122,5 гр бўлди. Юқоридаги тартибда 65-70-65 % суғорилиб, 12-14 ҳосил шохида чилпиш ва плёнка остига экилган 7-вариантимизда чигитнинг 1000 дона вазни 124,7 гр, 10-11 ҳосил шохи бўлганда ўтказилган 8-вариантимизда эса 120,2 грни ташкил этди.

Тажрибада толанинг асосий технологик сифат кўрсаткичлари тахлил қилинганда 1000 дона чигит вазнига мос равишда очик майдонга экилган вариантлар орасида энг яхши кўрсаткич суғориш олди тупроқ намлиги ЧДНС га нисбатан 65-70-65 % бўлганда суғорилиб, ғўзанинг ҳосил шохлари 10-11 та бўлганда чилпиш ўтказилган 4-вариантда кузатилиб тола чиқиши 36,1 %, тола узунлиги 32,2 мм, тонанинг нисбий узилиш узунлиги 26,7 г.к/текисни, толанинг микронеёр кўрсаткичи эса 4,4 ни ҳамда тола IV типни ташкил этганлиги қайд этилди.

Экиш усули, суғориш тартиблари ва чилпиш муддатларини ғўзани Бухоро-102 навининг пахта толасининг технологик хусусиятларига таъсири, 2020 йил

Вариант	Экиш усуллари	Чилпиш муддатлари, дона	Суғориш тартиблари ЧДНС га нисбатан, %	1000 дона чигит вазни, г	Тола чиқиши, %	Тола узунлиги мм.	Толанинг нисбий узилиш узунлиги г.к/текис	Микронер кўрсаткичи	Тола типи
1	Очиқ	12-14	70-75-65	121,8	36,1	32,1	26,6	4,3	IV
2		10-11		122,6	36,0	31,6	26,5	4,3	IV
3		12-14	65-70-65	120,7	36,2	32,0	26,5	4,3	IV
4		10-11		122,5	36,1	32,2	26,7	4,4	IV
5	Шаффоф плёнка	12-14	70-75-65	123,7	36,0	33,2	26,7	4,4	IV
6		10-11		122,5	36,2	32,6	26,5	4,3	IV
7		12-14	65-70-65	124,7	37,0	32,4	26,8	4,4	IV
8		10-11		120,2	36,1	32,0	26,0	4,3	IV

Бу кўрсаткич плёнка остига экилган вариантлар орасида эса суғориш олди тупроқ намлиги ЧДНС га нисбатан 65-70-65 % бўлганда суғорилиб, ғўзанинг ҳосил шохлари 12-14 та бўлганда чилпиш ўтказилган 7-вариантда яхши натижа бериб, тола чиқиши 37,0 %, тола узунлиги 32,4 мм, толанинг нисбий узилиш узунлиги 26,8 г.к/текисни, микронер кўрсаткичи 4,4 ни ҳамда тола IV типни ташкил этди. Бу очиқ майдонга экилиб яхши натижа берган 4-вариант кўрсаткичларига нисбатан 1000 дона чигит вазни 2,2 гр, тола чиқиши 0,9 %, тола узунлиги 0,2 мм, толанинг нисбий узилиш узунлиги 0,1 г.к/текисга юқори бўлганлигини кўриш мумкин.

Демак, ғўзанинг Бухоро-102 навини турли экиш усулида парваришлаб, турли ҳосил шохларида чилпиш ўтказиш 1000 дона чигит вазнига ва толанинг технологик сифат кўрсаткичларига ўз таъсирини ўтказгайиши аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. А.Ҳайдаров., С.Юсупов. Истиқболли ғўза навларини озиқлантириш ва суғориш. Андижон қишлоқ хўжалиги институти. Илмий мақолалар тўплами. 1-китоб, Андижон, 2002 йил, III-III4 саҳифа.
2. А. Эрматов – Чигитни плёнка остига экиш давр талаби. «Мамлакат пахтачилигида янги давр чигитни плёнка остига экиб ҳосилдорликни ошириш» (Андижон, 1997), Тошкент 1997, 34 бет.
3. Numonova , D. (2024). SUG'ORISH TARTIBLARINI G'O'ZANING "BUXORO-102" NAVINING PAXTA HOSILDORLIGIGA TA'SIRI. <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1870>
4. I.Ro'ziev, A.Jo'raev, D.Numonova, I.Kimsanov. "G'O'ZANING 'BUXORO-102' NAVINI PLYONKA OSTIGA EKISHNING SAMARADORLIGI". *HOLDERS OF REASON*, vol. 1, no. 1, Dec. 2023, pp. 65-75, https://sciencepromotion.uz/index.php/HOLDERS_OF_REASON/article/view/487

INNOVATIVE CLASSROOM ACTIVITIES FOR NEEDS ANALYSIS IN ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES (ESP) COURSES

Student: M.F.Umidova

Mentor: N.K.Raximova

Abstract: Needs analysis forms the foundation of English for Specific Purposes (ESP) course design by identifying learners' specific linguistic and professional requirements. Traditional methods, such as surveys and interviews, are essential but often fail to actively engage learners or uncover nuanced needs. This study investigates the role of interactive classroom activities in conducting effective needs analysis in ESP courses. The methods included professional role-play, peer brainstorming, and group discussions conducted with 20 intermediate-level students across three sessions. Findings indicate that these activities improve student engagement by 35%, enhance the depth of data collected, and facilitate more precise tailoring of ESP curricula. This paper discusses the implications for educators, challenges encountered, and future directions for integrating innovative practices in needs analysis.

Keywords: Needs Analysis, English for Specific Purposes, Classroom Activities, ESP Pedagogy, Learner Engagement, Curriculum Development

INTRODUCTION

Needs analysis is critical to the success of ESP courses, ensuring alignment between instructional content and the specific requirements of learners. Rooted in learner-centered approaches, needs analysis emerged prominently in the 1980s with works like Hutchinson and Waters (1987).³³ They emphasized the importance of tailoring courses to meet learners' professional and linguistic goals.

Traditional methods, such as surveys and structured interviews, are widely used in ESP needs analysis. However, these approaches often provide limited insights into implicit needs, such as workplace communication styles, cultural nuances, or long-term professional aspirations. To address these gaps, this study explores the integration of interactive classroom activities that engage learners while eliciting richer, more actionable data for ESP course design.

METHODS

Participants

The study involved 20 intermediate-level ESP students aged 21–28 from diverse professional fields, including business, engineering, and healthcare. Participants were enrolled in a six-month ESP program tailored to workplace communication.

Procedure

³³ Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach*. Cambridge University Press.

The study was conducted over three sessions in the first two weeks of the program. The methodology included three stages:

1. Preliminary survey

- Students completed a questionnaire to provide basic information about their current English proficiency, job roles, and goals. At the start of the week, students provided a detailed questionnaire to provide information about their current English language abilities, specific work-related communication challenges, learning expectations.³⁴

2. Interactive classroom activities

- Professional role-play: Students simulated workplace scenarios (e.g., business meetings, client presentations). Observations focused on linguistic strengths, weaknesses, and confidence levels.

- Peer brainstorming: Small groups discussed challenges in using English at work. Each group presented their findings, which were analyzed for recurring themes.

- Future self-projection: Students described their "ideal future self" in their professional roles and how English would play a part.

3. Reflection and feedback

- Group discussions allowed students to reflect on their performance and refine their goals.

- Post-session interviews were conducted to gather insights into their experiences with the activities.

Data Collection

Data were collected through:

- Audio and video recordings of activities
- Instructor observation logs
- Post-activity surveys and interviews

Results

Engagement Levels

Role-play and group discussions increased active participation by 35% compared to the baseline established during the preliminary survey.

Linguistic needs

- Common Weaknesses: Vocabulary gaps in technical jargon and difficulties in formal email writing were reported.

- Context-Specific Needs: Healthcare students highlighted the need for patient interaction language, while engineering students prioritized technical report writing.

Emotional responses

Students reported feeling more confident and motivated after participating in interactive activities. For instance, 80% of respondents stated that role-plays helped them identify previously unacknowledged weaknesses.

³⁴Brown, J. D. (2009). Language Curriculum Development. Cambridge University Press.

The interactive tasks revealed both shared and field-specific needs among the participants.

- Finding: Common needs included improved technical vocabulary and professional email writing skills, while field-specific needs varied by profession (e.g., patient communication for healthcare workers).³⁵

Discussion

The study highlights the effectiveness of integrating interactive classroom activities into needs analysis. Unlike traditional methods, these activities encourage active learner participation and provide richer data for course customization.

Comparison with Previous Research

These findings align with Dudley-Evans and St. John's (1998) emphasis on the dynamic nature of ESP instruction, which requires continuous adaptation based on learners' evolving needs.

Practical Implications

Interactive tasks like role-play not only enhance engagement but also provide instructors with observable data on learners' communication styles and confidence levels. This can lead to more targeted lesson plans, such as focusing on formal writing skills for business professionals or conversational techniques for healthcare workers.

Challenges

- Time Constraints: Conducting and analyzing interactive activities is time-intensive.
- Instructor Training: ESP educators require training to design and facilitate such activities effectively.

Future Directions

Future research should investigate the use of technology in needs analysis, such as virtual reality role-plays or AI-driven tools for analyzing linguistic performance. Additionally, large-scale studies across various ESP domains could validate the generalizability of these methods.

CONCLUSION

Incorporating interactive classroom activities into the needs analysis process enhances learner engagement and produces richer, more actionable insights for ESP course design. By blending traditional tools with innovative practices, educators can create courses that are not only effective but also highly relevant to learners' professional goals.

REFERENCES:

1. Brown, J. D. (2009). Language Curriculum Development. Cambridge University Press.

³⁵ Dudley-Evans, T., & St. John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge University Press

2. Dudley-Evans, T., & St. John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge University Press.
3. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach*. Cambridge University Press.

UDK 81.33

COMPARATIVE STUDY OF SOCIALLY RESTRICTED LEXICON IN ENGLISH AND UZBEK: STRUCTURAL, SEMANTIC, AND STYLISTIC FEATURES

Raimova Nafoat Olimovna

Independent researcher in

Uzbekistan State World Language University

Email:

Abstract: *This article examines the structural, semantic, and stylistic features of socially restricted lexicon, focusing on argot and jargon in English and Uzbek languages. The study highlights how these lexical categories function within specific social groups, the underlying cultural and linguistic influences, and the classifications of their expression. Through comparative analysis, the paper uncovers the unique characteristics and similarities in the usage of slang, argot, and jargon across these languages, emphasizing their role in communication, cultural identity, and linguistic diversity.*

Keywords: *socially restricted lexicon, argot, jargon, slang, sociolinguistics, stylistics, English, Uzbek.*

INTRODUCTION

This article aims to conduct a comparative analysis of socially restricted lexicon in English and Uzbek, focusing on structural, semantic, and stylistic features. Socially restricted lexicon encompasses words and phrases that are limited in their usage due to social factors such as social class, gender, age, profession, or ethnicity. The study will examine the linguistic mechanisms employed to create and convey social meaning through language, with a particular focus on taboo words, euphemisms, and slang. By comparing and contrasting the similarities and differences between English and Uzbek, this research seeks to shed light on the cultural and linguistic factors that shape the use of socially restricted language.

MAIN PART

Language, as a dynamic and multifaceted system, reflects the social, cultural, and professional spheres of its users. One of the less studied but equally significant layers of language is the socially restricted lexicon, which includes argot, jargon, and slang. These lexical categories serve as vital tools for informal communication, group identity, and exclusionary practices. Language is not merely a tool for communication but also a reflection of social and cultural values. Socially restricted lexicon, a subset of language that is limited in its usage due to social factors, provides valuable insights into the social dynamics and cultural norms of a particular society. This study delves into the comparative analysis of socially restricted lexicon in English and Uzbek, exploring the structural, semantic, and stylistic features that characterize this linguistic domain.

In English, slang and jargon have evolved with technological advancements and urban subcultures, while Uzbek argot and jargon retain a strong connection to traditional and

communal lifestyles. This paper explores the structural, semantic, and stylistic features of socially restricted lexicon in these languages, providing insights into their formation, evolution, and functional roles within society.

Definition and Scope of Socially Restricted Lexicon

Socially restricted lexicon refers to words and expressions used within specific social, professional, or cultural groups. Argot often carries secretive or subversive undertones, while jargon caters to the technical or professional requirements of its users. Slang, though more generalized, serves as a marker of informality and cultural trends.

One of the key structural features of socially restricted lexicon is its tendency to violate linguistic norms. Taboo words, for instance, often challenge grammatical rules and phonetic patterns, as in the English expletives "fuck" and "shit." Similarly, Uzbek taboo words may deviate from standard pronunciation and word formation. Euphemisms, on the other hand, often employ figurative language and metaphorical expressions to indirectly refer to sensitive topics. For example, the English euphemism "passed away" substitutes for the more direct "died," while Uzbek euphemisms may utilize religious or cultural references to soften the impact of taboo words.

STRUCTURAL FEATURES

- English: Slang in English often employs abbreviations (e.g., "LOL" – Laugh Out Loud), phonetic modifications, and borrowings from other languages. Argot and jargon show a tendency towards metaphorical usage and technical precision, respectively.

- Uzbek: Argot in Uzbek relies on metaphorical expressions derived from rural life (e.g., "*ketmon bosish*" – fruitless effort). Jargon in professional fields like agriculture and trade uses simple, functional phrases (e.g., "*traktorni maydon qilish*" – fixing a tractor).

Semantic Features

Semantically, socially restricted lexicon is characterized by its ability to convey social meaning beyond its literal denotation. Taboo words, in particular, can express strong emotions, challenge social conventions, and mark social identity. For example, the use of certain taboo words in English may indicate a speaker's level of education, social class, or regional background. In Uzbek, taboo words can also convey social status, gender, and age-related information. Euphemisms, on the other hand, often serve to mitigate negative connotations and maintain social harmony. They can be used to avoid offending others, to express politeness, or to create a sense of humor.

The semantic shifts in socially restricted lexicon often reflect societal changes and the communicative needs of specific groups.

English: Words like "sick" (originally "ill") now mean "great" in youth slang, showcasing semantic inversion.

Uzbek: Argot terms often employ idiomatic expressions or coded language to convey hidden meanings.

Stylistic Characteristics Stylistically, socially restricted lexicon is often associated with informal and colloquial language. Taboo words, slang, and certain euphemisms are typically used in casual settings and may be considered inappropriate in formal contexts. However, the stylistic appropriateness of socially restricted language can vary depending

on the specific social situation, the relationship between speakers, and the cultural norms of the speech community.

Emotional Tone: Both languages utilize socially restricted lexicon to inject emotional nuance into communication. English slang frequently adopts casual and rebellious tones, while Uzbek argot retains a humorous or ironic flavor.

Cultural Reflection: English jargon mirrors technological and industrial advancements, whereas Uzbek jargon reflects traditional practices and occupations.

Functional Roles

Socially restricted lexicon serves several purposes, including:

Group Identity: It reinforces social bonds among group members.

Exclusionary Practice: It maintains boundaries between in-groups and outsiders.

Creativity and Innovation: It drives linguistic innovation and diversity.

Comparative Analysis is while both languages use socially restricted lexicon to express identity and creativity, their sources and applications diverge significantly due to cultural and technological differences. English slang evolves rapidly, influenced by pop culture and the internet, whereas Uzbek argot and jargon remain deeply rooted in traditional contexts. English and Uzbek, while belonging to different language families, share some similarities in the use of socially restricted lexicon. Both languages employ taboo words, euphemisms, and slang to express social meaning and challenge linguistic norms. However, there are also significant cultural and linguistic differences in the way these linguistic devices are used. For example, English culture tends to be more tolerant of taboo language than Uzbek culture, which places a greater emphasis on politeness and respect. Additionally, the semantic and stylistic nuances of socially restricted language can vary considerably between the two languages, reflecting the unique cultural and historical contexts of each society.

CONCLUSION

The comparative study of socially restricted lexicon in English and Uzbek reveals both universal and unique linguistic traits. Argot and jargon function as tools for communication, social identification, and cultural expression. While English demonstrates a rapid evolution driven by technological and societal shifts, Uzbek retains a connection to its historical and cultural roots. These insights contribute to a broader understanding of sociolinguistics and the interplay between language and society. This comparative study has highlighted the structural, semantic, and stylistic features of socially restricted lexicon in English and Uzbek. By examining the similarities and differences between these two languages, we can gain a deeper understanding of the complex relationship between language, culture, and society. Socially restricted language serves as a powerful tool for expressing social identity, challenging social norms, and navigating the complexities of social interaction. Future research could explore the diachronic development of socially restricted lexicon in English and Uzbek, as well as the impact of globalization and cultural exchange on the use of these linguistic devices.

REFERENCES;

1. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press, 2003.
2. Хожиев А. *Ўзбек тилининг стилистикаси*. Тошкент, Фан, 2004.
3. Allan, K., & Burridge, K. *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge University Press, 2006.
4. Safarov, Sh. *Til va madaniyat*. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2007.
5. Partridge, E. *Slang Today and Yesterday*. Routledge, 1970.
6. Holmes, J. *An Introduction to Sociolinguistics*. Longman. 1992.
7. Romaine, S. *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford University Press. 2000.
8. Wardhaugh, R. *An Introduction to Sociolinguistics*. Blackwell Publishing. 2010.

UMAR XAYYOMNING "NAVRO'ZNOMA" ASARIDAGI HIKOYATLAR TAHLILI

Hayitova Dilnoza Xusanova

Termiz davlat universiteti, O'zbek filologiyasi fakulteti 2-bosqich talabasi

Oltiboyeva Munisa Urolqizi

Termiz davlat universiteti, O'zbek filologiyasi fakulteti 2-bosqich talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada nafaqat fors-tojik, balki o'zbek adabiyotining eng taniqli namoyondasi hisoblangan Umar Xayyomning "Navro'znoma" asaridagi hikoyatlar tahlili, milliy bayramimiz bo'lmish Navro'zning kelib chiqish tarixi haqida fikr-mulohazalar keltirilgan bo'lib, Sharq xalqlarining bu bayram bilan bog'liq an'ana va marosimlari haqida ham alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: "Navro'znoma", Navro'z bayrami, Quyosh taqvimi, urf-odatlar, Jamshid podshoh, o'q, yoy, may.

KIRISH

Umar Xayyom mumtoz adabiyotimizda fors-tojik she'riyatining yorqin namoyondasi hisoblanadi. Uning lirik asarlari bilan bir qatorda nasriy asarlari ham hozirgi kungacha ko'plab adabiyot muxlislarini o'ziga jalb etib kelmoqda. Al-Bayhaqiy o'zining "Sivon al-hikma" asarida Umar Xayyom haqida shunday fikrlar keltirib, uni "tilshunoslik, musulmon qonunlari va tarix mutaxassisi" deb ta'riflaydi. U buyuk faylasuf haqida: "Bir marta u Isfaxonda ketma-ket yetti marta bitta kitobni diqqat bilan o'qib chiqib yodlab oldi va Nishopurga qaytib kelganida, uni yoddan aytib berdi va uni asl nusxasi bilan solishtirganida, unchalik katta farq topmadilar" deb aytadi.

Ma'lumki, Umar Xayyom Nishopurda chodir tikuvchi oilasida dunyoga kelgan. Uning "Xayyom" taxallusi ham otasining chodir tikuvchilik hunariga monanddir. Uning matematika, falakiyotshunoslik, astronomiya va falsafaga oid bir qancha asarlari va kashfiyotlari ham ma'lumdir. Shuningdek, u badiiy adabiyotda ham o'chmas iz qoldirgan ijodkor hisoblanadi. Uning "Navro'znoma" asari XII asr fors adabiyotining eng nodir namunasi hisoblangan. Asarda milliy bayramimiz bo'lgan Navro'zning kelib chiqish tarixi, Sharq xalqlarining bu bayram bilan bog'liq an'ana va marosimlari aks ettirilgan. Shuningdek, "Navro'znoma" risolasi Umar Xayyomning xalqning urf-odatlarini mukammal bilganligidan dalolat beradi. Ushbu asar boshqa asarlar singari, odatdagidek, Allohga hamd aytish bilan boshlanadi. Keyin Umar Xayyom Quyosh taqvimining tarixi haqida ma'lumot beradi va bu taqvim bo'yicha Eron shohlarining Navro'z kunini qanday belgilaganligi hamda bu bayramning o'tkazilish marosimini tarixiy dalillar bilan isbotlab beradi, shuningdek, asarda Ajam podshohlarining marosimlari haqida ham ma'lumot beradi.

Xususan, risolada Navro'z haqida haqiqat, Ajam podshohlari davrida u qaysi kunda bo'lgani, qaysi podshoh joriy qilgani va nega nishonlashlari haqida bayon qilingan. Bu asarda Navro'zning vujudga kelishini Jamshid nomi bilan bog'laydi. Navro'zning vujudga kelishi sababi shundan iboratki, dastlab Ajam podshosi Kayumars podsho bo'lgandan

keyin u yilning oylariga nom berishga hamda odamlar bilsin deb yilnoma joriy qilishga qaror beradi. Ular oylarga o'n ikki farishtaning nomini beradi va yil hisobining boshlanishi belgilaydi. Shundan so'ng u qirq yil yashaydi va Kayumars vafot etgach Xushang taxtga o'tiradi. Xushang to'qqiz yuz yetmish yil podshohlik qiladi. Undan so'ng taxtga Taxmuras o'tiradi va u o'ttiz yil podshohlik qiladi. Undan so'ng ukasi Jamshid taxtga o'tiradi. Jamshid shu kunni "Navro'z" deb atalsin deya farmon beradi va xalq har yili farvardin kelganda bayram qilishadi, o'sha kunni "yangi yil" deb hisoblashadi. Shu kundan yangi yil hisobi boshlanadi.

"Naro'znoma" risolasini mutolaa qilar ekanmiz, unda ko'plab rivoyat va hikoyatlarga duch kelamiz. Umar Xayyom ushbu asarda dafinalarning alomatlari haqida bayon qilar ekan, unda quyidagi hikoyatni keltiradi. Hikoyatga ko'ra, bir odam taqir yer sotib olib, sholi ekkan bo'ladi. O'sha odam shunday guruch yetishtiradiki, bu guruch boshqa hech qayerda topilmaydi. Hosildan har yili ming dinor daromad qiladi. Xusrav shoh shu yerni sotib olib, kovlab chiqishni xizmatchilariga buyuradi. Yerdan ming botmon dinor topib oladi. Xusrav shohining buncha ko'p hosil berishining sababini shu yerdagi xazina deb biladi. Hikoya mazmunidan shuni anglashimiz mumkinki, dafina - bu yerga ko'milgan xazina. Umar Xayyom dafinaning alomatini urug' sepilmagan yerda rayhonning o'sib chiqishi deb aytadi. Hikoyadagi shohining ko'p hosil berishi ham yer ostidagi xazina ya'ni oltinga bog'liqdir. Bundan tashqari Xayyom oltinni qimmatbaho rangli metall bo'lgani uchun emas, balki inson undan bezak sifatida foydalangani, uning jismonan sog'lomlashuviga xizmat qilgani sababli go'zaldir deb ta'kidlagan.

Shuningdek, risolada muallif o'q va yoy, qurol-yarog' hamda ular haqida bilishimiz kerak bo'lgan narsalar to'g'risida ham qimmatli ma'lumot beradi. Umar Xayyom o'q va yoyni zarur qurol ekanligi, qurol-yarog'dan foydalanish yarshi tarbiyadan darak berishini ham ta'kidlab o'tadi.. Buni ushbu asarda keltirilgan hikoyadagi shoh Nushiravonning o'z sipohlariga aytgan gaplaridan ham bilib olishimiz mumkin. Shoh sipohlariga dushmani Abraxani otib kelishni buyuradi. Keyin birodarlarini yoniga chaqirib, ularga o'q va yoyning qurol-aslahalarning donishmandi ekanligini nasihat qiladi. Demak, Umar Xayyom yashagan davrda xalqning quroldan foydalanishga juda e'tiborli bo'lganligidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, asarda otning fazilati, mayning foydasi haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. Xayyom mayni ishonch bilan an'anaviy axloqiy-estetik vosita sifatida talqin etadi. Zotan, aynan shunday fikrlarni biz yuqorida tilga olganimiz «Navro'znoma» risolasidagi «Mayning foydasi haqida» degan bobda ham ko'ramiz: «Ba'zi ziyrak odamlar mayni haqiqiy insoniylik mahagi deyishadi. Ba'zilar uni idrok tanqidchisi, ba'zilar – bilish mezoni, ba'zilar – qobiliyat ko'zgusi deydilar... Kimda-kim besh jom mayi nob ichsa, o'zidagi yaxshilik va yomonlikni, ya'ni o'zining ma'naviyatini ko'rsatadi... Dono odam... ichishni boshlaganidan tugatguncha uning na so'zlarida va na xatti-harakatlarida hech qanday qo'pollik va yomonlik namoyon bo'lmaydi. Inson shu darajaga (maqomga) yetgandagina may ichishi mumkin», deb yozadi. Umar Xayyom bu risolada nafaqat etnograf tarixchi, balki bilimdon tabib sifatida ham korinadi. U inson organizmining o'zgarishini hisobga olib, eng kerakli tibbiy maslahatlarni beradi. Oddiy arpa o'simligining ming dardga davo ekanligini bu risolada to'la isbotini topgan.

Muxtasar aytganda, "Navro'znoma" asari faqatgina tarixga obida emas, balki bugungi kun uchun ham eng qimmatli asar hisoblanadi. Unda Umar Xayyom tavsif bergan Navro'z bilan hozirgi kunda biz nishonlaydigan Navro'z ayyomi bir- biridan farqlansa ham, aslida bu ayyomning kelib chiqichi tarixi ushbu asarda to'la-to'kis ifodalangan. Bu risolaning bugungi kundagi ahamiyati shundaki, unda biz Navro'z bayramining tarixi, kelib chiqishi, o'sha davrdagi marosimlar, turli foydali ma'lumotlardan bahramand bo'lishimiz mumkin. Navro'zning tarixi Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", Firdavsiyning "Shohnoma", Navoiyning "Tarixi muluki ajam" asarlarida bayon etilgan bo'lsa-da, Umar Xayyom "Navro'znoma" risolasini boshqacha yondashuv bilan yoritganligi kitobxonni o'ziga jalb qila oladi.

ADABIYOTLAR:

1. Umar Xayyom. Navro'znoma. - Toshkent. "Mehnat" nashriyoti. 1990.
2. Umar Xayyom. Ruboiylar. Toshkent. O'zKP MK nashriyoti, 1981.
3. kh-davron.uz. Xurshid Davron kutubxonasi.

MAMLAKAT IQTISODIYOTIDA SOLIQLARNING O'RNI

Xasanov Axmad Shodiyorovich

Samarqand Davlat Universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchi

Qodirov Shohzodjon Asqar o'g'li

Xudoyberdiyev Begzod Tulqin o'g'li

Samarqand Davlat Universiteti Kattaqo'rg'on filiali talabasi

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlashda soliqlarning o'rni, soliq tizimini optimallashtirish, soliq to'lovchilar uchun sharoitlarni yaxshilash va iqtisodiy jarayonlarni samarali boshqarish hamda xorij tajribasi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: soliq, moliyaviy barqarorlik, infratuzilma loyihalari, davlat byudjeti, soliq stavkalari, soliq imtiyozlari, kapital oqimi, investitsiya, soliq yuki, iqtisodiy sektor.

Аннотация: В статье изучены социально-экономическое развитие Республики Узбекистан, роль налогов в обеспечении стабильности экономики страны, оптимизации налоговой системы, улучшении условий для налогоплательщиков и эффективного управления экономическими процессами, а также зарубежный опыт. статья.

Ключевые слова: налог, финансовая устойчивость, инфраструктурные проекты, государственный бюджет, налоговые ставки, налоговые льготы, движение капитала, инвестиции, налоговое бремя, сектор экономики.

Abstract: The socio-economic development of the Republic of Uzbekistan, the role of taxes in ensuring the stability of the country's economy, optimization of the tax system, improvement of conditions for taxpayers and effective management of economic processes, and foreign experience are studied in the article.

Key words: tax, financial stability, infrastructure projects, state budget, tax rates, tax credits, capital flow, investment, tax burden, economic sector.

Soliqlar mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanib, davlatning moliyaviy-iqtisodiy barqarorligini, ijtimoiy siyosatini amalga oshirishini va iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda asosiy vositadir. Mamlakat iqtisodiyoti soliqlar orqali birinchi navbatda, davlat byudjetini daromadlar qismini shakllantiradi, mamlakatni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni to'playdi. Soliqlarni samarali va adolatli boshqarish iqtisodiy o'sishga, davlatning ijtimoiy va infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga va iqtisodiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi.

Soliqlarning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni. Soliqlar mamlakat iqtisodiyotiga ko'p jihatdan ta'sir ko'rsatadi. Ularning to'g'ridan-to'g'ri ta'siri davlat byudjetining shakllanishi, iqtisodiy sektorlarga investitsiya kiritilishi, ijtimoiy sohalarga ajratilayotgan mablag'lar va

boshqalar orqali ko'rinadi. Soliq tizimi davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirish uchun zarur vosita bo'lib xizmat qiladi.

Misol uchun, rivojlangan davlatlarda soliqlar orqali makroiqtisodiy barqarorlikni saqlashga qaratilgan ko'plab mexanizmlar mavjud. Soliq stavkalarining o'zgarishi, yangi soliq turlari kiritilishi yoki amaldagi tizimdagi islohotlar iqtisodiy o'sish, investitsiya oqimlari, iste'molchi talab va ishlab chiqarish hajmlariga ta'sir ko'rsatadi. Soliqlarni pasaytirish, masalan, ishlab chiqarishni rag'batlantiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi, bu esa o'z navbatida iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshiradi.

Shuningdek, soliqlar davlatga zarur infratuzilma va ijtimoiy xizmatlarni taqdim etish imkonini beradi. Misol uchun, sog'liqni saqlash, ta'lim, yo'l-transport tizimi, ekologik barqarorlik kabi sohalarda amalga oshirilayotgan loyiha va dasturlarni moliyalashtirishda soliqlar eng muhim manba hisoblanadi. Davlat bu sohaga ajratilgan mablag'lar orqali jamiyatning turmush darajasini oshirish va farovonligini yaxshilashga harakat qiladi.

Soliqlar va iqtisodiy barqarorlik. Iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun soliqlar nafaqat daromad manbai, balki iqtisodiy muvozanatni saqlash vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Soliqlar orqali davlat iqtisodiy tarmoqdagi bo'shliqlarni to'ldirishi, inflyatsiyani boshqarishi va mehnat bozorida tengsizliklarni kamaytirishi mumkin.

Soliq tizimining adolatli bo'lishi iqtisodiy tizimda tenglikni ta'minlashga yordam beradi. Yuqori daromadli shaxslar va kompaniyalar uchun yuqori soliq stavkalarini joriy etish, boshqa tomondan esa, kam daromadli fuqarolarni soliq to'lashdan ozod qilish, ijtimoiy tengsizlikni kamaytiradi va jamiyatda iqtisodiy adolatni mustahkamlaydi.

Misol uchun, Skandinaviya davlatlarida soliqlar nafaqat davlat byudjetini shakllantirish, balki jamiyatda tenglikni saqlash va farovonlikni oshirishga qaratilgan. Bu davlatlar yuqori soliqlarni belgilab, ijtimoiy ta'minot va sog'liqni saqlash tizimlarini mukammallashtirgan, natijada ularning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligi yuqori darajada.

Soliq islohotlari va iqtisodiy natijalar. Soliq islohotlari mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ular davlatning iqtisodiy siyosatini qayta ko'rib chiqish, soliq tizimini optimallashtirish, soliq to'lovchilar uchun sharoitlarni yaxshilash va iqtisodiy jarayonlarni samarali boshqarish imkonini beradi. Biroq, soliqlarning o'zgartirilishi iqtisodiyotga turli ta'sirlar ko'rsatadi. Soliqlarni ko'paytirish qisqa muddatda davlat byudjetiga qo'shimcha mablag'lar kiritadi, ammo bu iste'molchi va ishlab chiqaruvchi faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Masalan, yuqori soliq stavkalarini joriy qilish ko'p hollarda kichik va o'rta bizneslarning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi, yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyatlarini kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, soliq islohotlarini amalga oshirishda davlatning iqtisodiy strategiyasiga muvofiq ravishda soliqlarni eng kam darajada ko'paytirish, lekin ularni samarali yig'ish va boshqarish muhim ahamiyatga ega.

Soliqlar va investitsiyalar. Soliqlar mamlakatga investitsiyalarni jalb qilishda ham muhim omil hisoblanadi. Soliq stavkalari va soliq imtiyozlari investorlarga iqtisodiy faoliyat yuritishda qanday imkoniyatlar yaratishini ko'rsatadi. Agar davlatda soliq stavkalari past bo'lsa, bu investorlarga ish boshlash yoki yangi biznesni rivojlantirishda yengillik yaratadi.

Aksincha, yuqori soliqlar investitsiyalarni cheklashi, hatto kapital oqimining xorijga yo'nalishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, soliq imtiyozlarini joriy etish yoki soliqlarni kamaytirish, ayniqsa, innovatsion sohalarga, yangi texnologiyalarga investitsiyalarni jalb qilishda samarali bo'lishi mumkin. Bunday yondashuvlar iqtisodiy o'sishning yangi tarmoqlarini yaratishda, ayniqsa, raqamli iqtisodiyot va texnologiyalarga asoslangan sohalarda foydalidir.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasining soliq siyosati ham iqtisodiy, ham ijtimoiy taraqqiyotda hal qiluvchi o'rin tutadi. Soliqqa tortishning turli jabhalarini, jumladan, uning tuzilishi, undirish samaradorligi, biznes va investitsiya muhitiga ta'siri, daromadlar hosil qilish va ijtimoiy ta'minot dasturlarini qo'llab-quvvatlashni tahlil qilish orqali ko'rinib turibdiki, soliq siyosati mamlakatning rivojlanish traektoriyasini sezilarli darajada shakllantiradi.

Bundan tashqari, soliq siyosati ijtimoiy farovonlik dasturlariga chuqur ta'sir ko'rsatib, qashshoqlikni bartaraf etishga, sog'liqni saqlash va ta'limdan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilashga va umumiy ijtimoiy birdamlikka hissa qo'shadi. Daromadlarni qayta taqsimlash va ijtimoiy-iqtisodiy tengsizliklarni kamaytirish orqali soliq siyosati inklyuziv rivojlanishga yordam berishi va aholi farovonligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Soliqlarni isloh qilish, soliq yuki va stavkalarini optimallashtirish orqali iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va mamlakatni global iqtisodiy tizimda raqobatbardosh qilish mumkin. Shunday qilib, soliqlar mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida asosiy vosita sifatida davom etadi va ularni samarali boshqarish uchun davlat siyosatining to'g'ri yo'nalishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Jo'rayev A.S., Bozorov F.O. Soliqlar va soliqqa tortish: O'quv qo'llanma. T. 2019
2. Xudoyqulov S.K., Abdurasulov A.A., Xonto'rayev B.A. Soliq nazariyasi: Darslik. T. – «IQTISODIYOT» – 2020
3. Vaxobov A.V., Jo'rayev A.S. Soliqlar va soliqqa tortish: Darslik. T. "Iqtisod-moliya" - 2019
4. <https://lex.uz>
5. <http://em.tiiame.uz>
6. <http://www.researchgate.net>

TA'LIM TIZIMI MUOMMOLARI VA YECHIMLARI.

*O'zbekiston Jurnalistika va Ommaviy Kommunikatsiyalar
Universiteti. Oliy jurnalistika kurslari. Magistr
Manzura Mamatqulova*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim tizimi muommolari va uni bartaraf etish usullari muhokama qilingan. Ta'limdagi muommolar birma-bir sanab o'tiladi. Tarbiya va ta'limning uzviyligi va ta'limdagi muommolarni hal etish muhim masala ekanligi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, muommo, yechim, tengsizlik, mahalliyashtirish, test, ta'lim sifati.

Abstract: This article discusses the problems of the education system and ways to solve it. Problems in education are listed one by one. It was emphasized that the integration of upbringing and education and solving problems in education is an important issue.

Key words: Educational system, problem, solution, inequality, localization, test, quality of education.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы системы образования и пути их решения. Проблемы в образовании перечислены поочередно. Подчеркивалось, что интеграция воспитания и образования, решение проблем в образовании является важным вопросом.

Ключевые слова: Образовательная система, проблема, решение, неравенство, локализация, тест, качество образования.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini yanada yaxshilash maqsadida turli qarorlar qabul qilindi, yangilandi, qonunlar takomillashtirildi. Ta'lim va tarbiya uzviy bog'liq bo'lib undagi kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish muhim hisoblanadi. Bu esa ta'lim sifatini oshirish uchun qilinayotgan say-harakatlardandir. Shu bilan bir qatorda ta'lim tizimida bir qator kamchiliklar uchraydi-ki, uni hal etish muhim.

Ta'lim tizimidagi muommolardan asosiylaridan biri bu sifatli ta'limni ta'minlay olmaslik, bunda o'qituvchilarning malakasi yetishmasligi va o'quv materiallarining talabga javob bermasligi bo'lishi mumkin. Bunda darsliklarning sifatiga e'tibor berish, undagi mazmunni ko'rib chiqish lozim. Bundan tashqari, o'qituvchilarning malakasini oshirish ularni bilim va ko'nikmalari ustida muntazam ishlashlari ham muhim ahamiyatga egadir.

Ta'lim sohasidagi tengsizlik zamonaviy jamiyatdagi eng dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Bu talabalar o'rtasida ularning ijtimoiy-iqtisodiy holati, irqi va geografiasiga qarab ilmiy zahiralar va imkoniyatlarning tengsiz taqsimlanishini anglatadi. Bu nomutanosiblik nafaqat individual salohiyatga to'sqinlik qiladi, balki jamiyat tuzilishiga tahdid soladi, qashshoqlik davrlarini davom ettiradi va ijtimoiy harakatchanlikni cheklaydi.

Ta'limdagi tengsizlikning asosiy omillaridan biri bu ijtimoiy-iqtisodiy holat. Kam ta'minlangan oilalar o'quvchilari ko'pincha darsliklar, texnologiya va tajribali o'qituvchilar kabi zarur zahiralariga ega bo'lmagan maktablarda o'qishadi. Davlat maktablarini moliyalashtirish ko'pincha mahalliy mulk solig'i bilan bog'liq bo'lib, boy va qashshoq

hududlar o'rtasida sezilarli tafovutlarga olib keladi. Ba'zi maktablar malaka oshirish kurslari va maktabdan tashqari mashg'ulotlarni o'tkazishi mumkin, kam ta'minlangan hududlardagilar esa asosiy ta'lim ehtiyojlarini ta'minlash uchun kurashadilar. Ushbu moliyalashtirish bo'shlig'i kam ta'minlangan talabalarning kelajakdagi imkoniyatlarini cheklab, past darajadagi ta'lim olish ehtimolini yaratadi.

Mahalliyashtirish bilan bog'liq tafovutlar ta'limdagi tengsizlikni yanada kuchaytiradi. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, talabalar orasidagi mahalliyashtirish tengdoshlariga nisbatan sezilarli darajada qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ushbu nomutanosibliklarga sabab bo'lgan omillar orasida, kamsituvchi intizomiy amaliyotlar va o'quv dasturlarida vakillikning yo'qligi kiradi. Misol uchun, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, asosan ozchiliklar aholisiga xizmat ko'rsatadigan maktablarda ko'pincha kamroq tajribali o'qituvchilar va kamroq ilg'or kurslar mavjud bo'lib, akademik natijalarga to'sqinlik qiladi. Geografik joylashuv ham ta'limdagi tengsizlikda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shahar maktablari ko'pincha to'lib-toshganlik, zo'ravonlik va mos kelmaydigan sharoitlar kabi muammolarga duch keladi. Aksincha, qishloq maktablari yakkalanib qolish va ilg'or ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyati yo'qligi bilan kurashishi mumkin. Internet bilan bog'liq tafovutlar, ayniqsa, COVID-19 pandemiyasi davrida, qishloq joylaridagi talabalar internetga kirish cheklanganligi sababli onlayn o'qish uchun to'siqlarga duch kelganida, tobora aniq bo'ldi. Geografik jihatdan ta'lim imkoniyatlaridagi bu nomutanosiblik ko'plab talabalarni jiddiy noqulay ahvolga solib qo'yadi va bu ularning global iqtisodiyotda raqobatlashish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Testlar ko'pincha o'quvchilar faoliyatini o'lchash, maktab samaradorligini baholash va ta'lim siyosatini xabardor qilish uchun ishlatiladi. Biroq, ma'lum bir testlarga tayanish uning samaradorligi va adolatligi borasida jiddiy bahs-munozaralarga sabab bo'ldi, chunki u talabaning haqiqiy qobiliyati yoki salohiyatini to'g'ri aks ettirmasligi mumkin. Testning asosiy tanqidlaridan biri uning o'ziga xos tarafkashligidir. Testlar ko'pincha unga tayyorgarlik manbalari, xususiyl repetitorlik va qulay o'quv muhitiga ega bo'lgan badavlat talabalarni qo'llab-quvvatlaydi. Binobarin, quyi ijtimoiy-iqtisodiy qatlamlardan bo'lgan talabalar aql-idrok yoki qobiliyatning etishmasligi tufayli emas, balki ularga bir xil imkoniyatlar berilmaganligi sababli yomon ishlashlari mumkin. Bu tarafkashlik ta'lim tizimidagi mavjud tengsizliklarni davom ettirishi mumkin.

Bundan tashqari, testlarga e'tibor qaratilishi o'quv rejasining torayishiga olib keldi. Maktablar ko'pincha tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishdan ko'ra, har tomonlama puxta ta'lim olishdan ko'ra testga tayyorgarlik ko'rishni birinchi o'ringa qo'yadi. San'at, musiqa va jismoniy tarbiya kabi fanlarga kamroq e'tibor berilishi mumkin, chunki maktablar matematika va o'qish kabi jiddiy sinovdan o'tgan asosiy fanlarga e'tibor qaratadi. O'quv dasturining bunday qisqarishi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi va o'rganishga bo'lgan faolligini to'xtatishi mumkin.

Testlarni yaxshi bajarish uchun bosim o'quvchilarning ruhiy salomatligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yuqori darajadagi sinov muhiti tashvish va stressni keltirib chiqaradi, bu esa talabalarda charchashga olib keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, haddan tashqari test o'tkazish o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiyasini

kamaytirishi mumkin, chunki ular bilim olishga emas, balki ballarga ko'proq e'tibor qaratishadi. Diqqatning bunday o'zgarishi butun umr davomida ta'lim bilan shug'ullanish uchun juda muhim bo'lgan o'rganish quvonchiga putur etkazishi mumkin. Ta'lim sohasidagi tengsizlikni bartaraf etish siyosatni isloh qilish va jamoatchilik ishtirokini o'z ichiga olgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Siyosatchilar adolatli moliyalashtirishni birinchi o'ringa qo'yishlari, irqchilikka qarshi amaliyotlarni amalga oshirishlari va barcha talabalar, ularning kelib chiqishidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olishlarini ta'minlashlari kerak. Adolatli ta'limga sarmoya kiritish orqali jamiyat qashshoqlik shaklini sindirishi, ijtimoiy harakatchanlikni rag'batlantirishi va oxir-oqibat adolatli va inklyuziv dunyoni rivojlantirishi mumkin. Test o'quvchilarning ishlashi haqida ba'zi tushunchalarni berishi mumkin bo'lsa-da, uning cheklovlarini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Ushbu baholashlarga xos bo'lgan bir xillik, o'quv rejasining torayishi va o'quvchilar farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ularning ta'limdagi roli haqida muhim savollarni tug'diradi. Adolatli va samarali ta'lim tizimini yaratish uchun barcha o'quvchilarning rivojlanishiga imkon beruvchi yaxlit ta'lim va rivojlanishga urg'u beradigan muqobil baholash shakllarini o'rganish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mavlyanov A., va boshqalari "Ilg'or pedagogik texnologiya bo'yicha o'quv mashg'ulotini loyihalash". Zamonaviy ta'lim. 2016. №2. B.25-29.
2. Mavlyanov A., va boshqalar. O'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda ta'lim texnologiyalari. O'quv qo'llanma. Tafakkur bo'stoni nashriyoti. Toshkent, 2013. 142 b.
3. Mavlyanov A., va boshqalar. Pedagogik texnologiya tamoyillari asosida mashg'ulot mashg'ulotlarini olib borish texnologiyasi. O'quv-uslubiy qo'llanma. - Toshkent: Voris, 2010. - 117 b.
4. Ferdausovna, I. S. (2023). ISSUES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN PRIMARY CLASSES. *American Journal of Pedagogical and Educational Research*, 19, 65-70.
5. Muniskhon, R. (2023). Improving the use of design thinking methodology in teaching English for specific purposes (ESP). *Genius Repository*, 26, 58-60.
6. Munisxon, R. (2022). Theory of Teaching Skills in Pedagogy. *Czech Journal of Multidisciplinary Innovations*, 12, 31-33.
7. Pulatbek, S. (2023). Importance of digital educational technologies in teaching foreign languages. *American Journal of Pedagogical and Educational Research*, 18, 298-304.

IMPROVING THE MORAL AND ETHICAL QUALITIES OF FUTURE TEACHERS BASED ON PHILOSOPHICAL CATEGORIES CONTENT

Kurbanov Elyor Ermamatovich

Gulistan State University

elyor88@internet.ru

Annotation: *In the teaching practice, future educators need to develop skills such as expressing opinions freely, making responsible decisions, and acting with fairness, This article discusses the importance of philosophical categories in enhancing the moral and ethical qualities of future teachers and how they can be applied to teacher education.*

Keywords: *Moral, values, teacher, From a philosophical, education, improving, Philosophical categories.*

INTRODUCTION

Teaching is one of the most prestigious and responsible professions in society. Teachers are not only responsible for transferring knowledge and education to the younger generation but also for shaping their moral, ethical, aesthetic, and social perspectives. The process of improving the moral and ethical qualities of future teachers can be more effective and profound when approached through philosophical categories. This article discusses the importance of philosophical categories in enhancing the moral and ethical qualities of future teachers and how they can be applied to teacher education.

Moral and Ethical Qualities and the Role of Teachers

Moral and ethical qualities are characteristics related to an individual's social and ethical values, traditions, as well as their role in society and the ethical decisions they make. A teacher must possess high moral and ethical qualities, which should be demonstrated not only in their personal life but also during their teaching process.

From a philosophical perspective, moral and ethical qualities can be divided into individual and social dimensions. The individual aspect is related to a person's inner values and ethical beliefs, while the social dimension relates to the ethical norms and values of society. Therefore, applying philosophical categories in shaping the moral and ethical qualities of teachers can be highly effective.

Philosophical Categories and Their Connection to Moral and Ethical Qualities

Philosophical categories are fundamental concepts necessary for understanding human existence, their place in society, and their moral and ethical life. They have a positive influence on the personal and professional development of teachers. The following philosophical categories play an important role in improving the moral and ethical qualities of future teachers:

- **Freedom and Responsibility:** Freedom is the ability of an individual to express their opinion, make decisions, and act according to their will. Responsibility is closely related to freedom, as a teacher must be responsible for their actions and their students. Developing these categories in teachers helps them become leaders in their professional environment.

- **Justice:** Being just means a teacher should treat students equally, fairly, and responsibly. In philosophy, the concept of justice refers to serving the common good. Teachers need to instill this value in their students as well.

- **Spirituality and Ethics:** The philosophical study of spirituality enhances an individual's sense of higher purpose, their responsibility to society, and to others. Teachers, by teaching not only knowledge but also moral and ethical standards, prepare their students for life.

- **Honesty and Integrity:** Honesty refers to a teacher's ability to perform their duties and actions fairly, transparently, and with integrity. This influences students to follow the same path.

- **Intellectual and Ethical Responsibility:** The intellectual responsibility of a teacher to foster moral and ethical change in students influences their development. Philosophical categories help shape the teacher's impact on colleagues, students, and society.

- **Applying Philosophical Categories to Teacher Education**

Applying philosophical categories to the educational process helps improve the moral and ethical qualities of teachers. To achieve this, the following methods can be applied in teacher education:

- **Teaching Philosophical Knowledge:** Educating future teachers about philosophical concepts broadens their worldview and helps them guide students not only in academic learning but also in ethical decision-making.

- **Practical Experience:** In the teaching practice, future educators need to develop skills such as expressing opinions freely, making responsible decisions, and acting with fairness.

- **Teaching Ethical and Moral Standards:** One of the main responsibilities of a teacher is to convey ethical values to students. Philosophical categories can serve as a tool in this process.

- **Reflection and Self-Study:** Encouraging teachers to analyze their work and continuously improve helps enhance their moral and ethical potential.

CONCLUSION

Improving the moral and ethical qualities of future teachers based on philosophical categories plays a significant role in their personal and professional development. Applying categories such as freedom, responsibility, justice, spirituality, and honesty in teacher education helps not only in transferring knowledge but also in guiding students toward the right ethical path. This process contributes to the development of the teacher's personal qualities, enhances their sense of social responsibility, and leads to success in their pedagogical practice.

REFERENCES:

1. "Higher Education in Uzbekistan: Current Trends and Development." Journal of Educational Development, 2022.

2. Tashkent Institute of Education Research. (2021). "Philosophical and Educational Perspectives on Teacher Development." Tashkent University Press.
3. Ermamatovich, K. E. (2024). Bo 'Lajak Jismoniy Madaniyat O'Qituvchilarining Kasbiy Faoliyatga Tayyorlashning Pedagogik Mohiyati. Journal of Innovation in Education and Social Research, 2(2), 104-106.
4. Kurbanov, E. (2023). USE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN PHYSICAL EDUCATION LESSONS AND THEIR SIGNIFICANCE IN INCREASE OF LESSON EFFICIENCY. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(6), 125-127.
5. Baxtiyorov, D. B. O. G. L., Kurbanov, E. E., Akbarova, D. B. Q., & Saidov, U. A. (2022). IMKONIYATI CHEKLANGAN AMPUTANT FUTBOLCHILARNI JISMONIY VA TEXNIK-TAKTIK TAYORGARLIGINI NAZORAT QILISH. Scientific progress, 3(10), 132-138.
6. Курбанов, Э. Э. (2024). Жисмоний Тарбия Ўқитувчиларда Соғлом Турмуш Тарзи Маданиятини Ривожлантиришнинг Педагогик Усуллари. Journal of Innovation in Education and Social Research, 2(2), 1-3.
7. Курбанов, Э. (2023). БЎЛАЖАК ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАЙЁРЛАШДА ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ОМИЛЛАР. Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук, 3(3), 31-34.
8. Rakhimov, B. K., Jabborova, D. D., Khudayberdieva, D. B., Omonboev, B. I., Kurbanov, E. E., & Khayitov, S. T. (2023). Psychological Fundamentals of Formation of Creative Thinking of Future Teachers. Journal of Law and Sustainable Development, 11(12), e2704-e2704.
9. Bababekov, U. J., Kurbanov, E. S., Tukhtakuziev, A., Davlatov, P. D., Kurbanov, E. E., & Xudayberdiyev, R. H. (2023). Justification of the width of the tooth spacing and the distance between the rows of teeth of the ripper for the harrower. In BIO Web of Conferences (Vol. 71, p. 01057). EDP Sciences..
10. Ermamatovich, K. E. (2024). Methods of Organizing Circular Exercises in Physical Education of Students and Students. American Journal of Integrated STEM Education, 1(1), 18-23.
11. Ermamatovich, K. E. (2024). СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИНГ АСОСИЙ ВОСИТАСИ ЮРИШ, ЮГУРИШНИ КЕНГРОҚ ТАРГИБ ЭТИШ. Лучшие интеллектуальные исследования, 15(2), 46-52.
12. Ermamatovich, K. E. (2024). TALABALARINING SPORT TRENIROVKALARI, SOG 'LOMLASHTIRISH MASHG 'ULOTLARI. Лучшие интеллектуальные исследования, 15(2), 42-45.
13. Ermamatovich, K. E. (2024). JISMONIY MADANIYAT YO 'NALISHI TALABALARNI O 'QUV VA SPORT FAOLIYATIGA MOSLASHISHDAGI MUAMMOLARI. PSIXOLOGIYA VA SOTSIOLOGIYA ILMIY JURNALI, 2(2), 19-22.
14. Ermamatovich, K. E. (2024). ОСНОВНЫЕ СРЕДСТВА И МЕТОДЫ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ ЛЕГКОАТЛЕТАМИ ШКОЛЬНИКАМИ В РАЗВИТИИ

СКОРОСТНО-СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ. Лучшие интеллектуальные исследования, 15(2), 36-41.

MONOPOLIYANING DAVLAT IQTISODIYOTIGA IJOBIY VA SALBIY TA'SIRI

Xabibullayeva Mohinur Dilshod qizi

TKTI Yangiyer Filiali NMKT fakulteti

Menejment yo'nalishi 1-bosqich talabasi

O'rinboyeva Sarvinoz Azim qizi

TKTI Yangiyer Filiali "Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar"

kafedrasi stajyor o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola iqtisodiyotning eng katta mavzularidan biri bo'lib, bu monopoliyaning davlat iqtisodiyotiga ijobiy va salbiy ta'siri haqida ko'rib chiqamiz. Monopoliya atamasining kelib chiqishi bozorga oid tushuncha hisoblanadi. Monopoliyaning ta'rifiga kelsak monopol yuqori narxlarini o'rnatish hamda monopol yuqori foyda olish maqsadida tarmoqlar, bozorlar va yaxlit makroiqtisodiyot ustidan hukumronlikni amalga oshiruvchi yirik korxonalarining birlashmalari hisoblanadi. Maqolada monopoliyaning O'zbekiston iqtisodiyotiga ijobiy va salbiy ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: Monopoliya, tabiiy monopoliya, oligopoliya, monopsoniya, iqtisodiy kategoriya, iqtisodiyot, soliq, ishchi kuchi.

KIRISH

Monopoliya bu yagona ta'minotchi xizmat ko'rsatish uchun yaxlit o'rinni bosuvchi bo'lmagan holda butun sanoatni tashkil etadigan bozor holati deb ayta olamiz. Monopoliyaning bir qancha turlari mavjud bo'lib bular, tabiiy monopoliya, geografik monopoliya, texnologik monopoliya, hukumat monopoliyasi kabilar.

Tabiiy monopoliya bu – kommunal xizmatlar, transport xizmatlari kabel orqali xizmatlar ko'rsatuvchi provaydirlardir. Ular eng kam xarajat uchun eng katta miqdorni ishlab chiqaradigan katta mashtabli iqtisodga ega. Mashtabli iqtisodiyot: mahsulotning katta hajmidan kelib chiqadigan past ishlab chiqarish xarajatlardir. Geografik monopoliya — bu mahsulot yoki xizmat faqat muayyan geografik joyda mavjud bo'lganda yuzaga keladigan monopoliyaning bir turi. Bunda ma'lum hududda yagona yetkazib beruvchi yoki xizmat ko'rsatuvchi tashkilot bo'ladi, va iste'molchilar ushbu xizmat yoki mahsulotni boshqa joydan olish imkoniyatiga ega emaslar.

Geografik monopoliyaning asosiy xususiyatlari:

Joylashuvning o'rn: Monopoliyachi o'z faoliyatini aholiga yaqin yoki boshqa raqiblar kira olmaydigan joyda olib boradi. O'ziga xos ehtiyoj: Ushbu xizmat yoki mahsulotga talab yuqori bo'lib, boshqa alternativalar mavjud emas. Tabiiy chegaralar: Tabiiy sharoitlar yoki infrastruktura cheklavlari sababli boshqa raqobatchilar bu hududda faoliyat yurita olmaydi.

Monopoliya Kichik qishloqda bitta oziq-ovqat do'koni bo'lsa, u o'sha hududda monopol bo'ladi. Tog'li hududda joylashgan mineral resurslarni qazib olish kompaniyasi geografik monopoliyani egallashi mumkin. Ayrim mintaqaviy xizmatlar, masalan, suv ta'minoti yoki elektr energiyasi bilan ta'minlash, ko'pincha geografik monopoliyaga kiradi.

Texnologik monopoliya - bu bozorda bir nechta kompaniyalar yoki tashkilotlar

tomonidan texnologiya yoki innovatsiyalarni monopoliyalashgan holatni anglatadi. Bunday monopoliya holatida, bir kompaniya yoki kichik guruh texnologik resurslar, bilimlar, patentlar yoki boshqa o'ziga xos texnologik afzalliklarni to'plagan bo'lib, boshqa kompaniyalar uchun bu bozorga kirish va raqobatlashish qiyinlashadi. Texnologik monopoliya ishlab chiqarishni, xizmatlarni taqdim etishni yoki texnologik innovatsiyalarni boshqarishni boshqaradi, bu esa bozorni nazorat qilish va narxlarni manipulyatsiya qilish imkoniyatini yaratadi.

Hukumat monopoliyasi – bu bozorning muayyan sohasida faqat davlatga tegishli bo'lgan yoki davlat tomonidan nazorat qilinadigan monopoliyadir. Bunday monopoliyada hukumat biror mahsulot yoki xizmatni ishlab chiqarish va yetkazib berishda yagona tashkilot sifatida faoliyat yuritadi. Hukumat monopoliyalari ko'pincha milliy xavfsizlik, ijtimoiy adolat yoki iqtisodiy samaradorlik kabi sabablarni keltirib chiqargan holda tashkil etiladi.

Monopoliyaning davlat iqtisodiyotiga ijobiy ta'siri odatda aniq sharoit va sohalarda ko'rinadi. Monopoliya ko'pincha salbiy jihatlari bilan tanilsa-da, ba'zi holatlarda u ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin. Quyida monopoliyaning iqtisodiyotga bo'lgan ijobiy ta'sirini to'liq ko'rib chiqamiz. Monopoliyalar ko'pincha yirik miqyosdagi loyihalarni amalga oshirishi uchun resurslarni samarali yo'naltiradi. Ayniqsa, tabiiy monopoliyalarda (suv, elektr, transport infratuzilmasi) bir nechta kompaniya o'rniga bitta kompaniya xizmat ko'rsatishi resurslarning tejallishi va infrastrukturani yaxshilashga olib keladi. Bundan tashqari, katta daromad va bozor ustidan nazorat monopoliyalarga texnologiyalarni rivojlantirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatiga sarmoya kiritish imkoniyatini beradi. Bu esa uzoq muddatda iqtisodiy o'sishga yordam beradi. Masalan, farmatsevtika kompaniyalari dorilarni ishlab chiqish uchun katta xarajatlarni qoplashga qodir bo'ladi. Shuningdek, monopoliyalar strategik sohalarda muhim rol o'ynaydi.

Misol uchun: Mudofaa sanoati yoki transport infratuzilmasida bitta yirik kompaniya ishlashi davlatga xavfsizlik va nazoratni saqlash imkonini beradi. Shuni aytish ham joizki, monopoliyalarda foyda miqyosi katta bo'lgani sababli ular katta investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatiga ega. Bu, ayniqsa, infratuzilmani rivojlantirish va milliy iqtisodiy loyihalarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Monopoliyalar ayrim hollarda bozorni ortiqcha raqobatdan himoya qiladi. Haddan tashqari ko'p raqobat ba'zan iqtisodiy resurslarning isrof bo'lishiga olib keladi. Monopoliya esa ushbu resurslarni yaxlit boshqarib, iqtisodiy barqarorlikni saqlaydi.

Monopoliyaning davlat iqtisodiyotiga salbiy ta'siri ko'plab iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Monopoliya bozorni o'z nazorati ostiga olganda, raqobatning yo'qligi ko'pincha samaradorlikning pasayishiga, narxlarning oshishiga va innovatsiyaning sustlashishiga olib keladi. Quyida monopoliyaning salbiy ta'sirlarini batafsil ko'rib chiqamiz.

1. *Narxlarning oshishi va iste'molchilar zarar ko'rish:* Monopoliyalar bozor ustidan to'liq nazoratga ega bo'lganligi sababli, ular narxlarni sun'iy ravishda oshirishi mumkin. Raqobatning yo'qligi sababli iste'molchilar mahsulot yoki xizmatni boshqa joydan arzonroq narxda olish imkoniyatidan mahrum bo'ladi.

Bu aholi turmush darajasiga salbiy ta'sir qiladi, ayniqsa ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xizmatlar (elektr, suv, sog'liqni saqlash) sohasida.

2. *Sifatning pasayishi*: Monopoliyalar raqobatchilardan qo'rqmaganligi sababli, mahsulot yoki xizmat sifatini yaxshilashga undov kuchsiz bo'ladi. Sifatni oshirishga yoki xizmatlarni takomillashtirishga sarmoya kiritish istagi kamayadi, chunki iste'molchilar tanlov imkoniyatiga ega emas.

3. *Innovatsiyaning sustlashishi*: Raqobat bo'lmaganda, monopoliyalar yangi texnologiyalarni joriy etish yoki mahsulotni takomillashtirish uchun motivatsiyaga ega bo'lmaydi. Innovatsiya sustlashgani sababli iqtisodiy o'sish va samaradorlik darajasi past bo'ladi.

4. *Resurslarni noto'g'ri taqsimlash*: Monopoliyalar resurslarni iqtisodiyotning boshqa sohalardan tortib olishga olib kelishi mumkin. Bu iqtisodiy tizimda umumiy resurslar noto'g'ri taqsimlanishiga sabab bo'ladi. Ayrim sohalarga haddan tashqari sarmoya kiritilishi, boshqa sohalarning esa rivojlanishdan orqada qolishiga olib keladi.

5. *Bandlikka salbiy ta'sir*: Monopoliyalar ko'pincha ish o'rinlarini kamaytiradi, chunki ular ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga intiladi. Raqobatchilarning yo'qligi sababli kichik va o'rta korxonalar bozorni tark etadi, bu esa ishsizlik darajasining ortishiga olib kelishi mumkin.

6. *Bozor erkinligini cheklash*: Monopoliyalar kichik biznes va yangi kompaniyalar uchun bozorda o'z o'rnini topishni qiyinlashtiradi. Ular bozorni yopiq qilish uchun turli to'siqlar (masalan, yuqori kirish xarajatlari yoki davlat ruxsatnomalari) yaratadi.

Bu iqtisodiyotning umumiy dinamikasiga zarar yetkazadi, chunki yangi g'oyalar va raqobat kuchsizlanadi.

7. *Ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi*: Monopoliyalar o'z foydasini ko'paytirish uchun iste'molchilar va xodimlar hisobidan daromad olishga harakat qiladi. Bu boylarning noteng taqsimlanishiga olib keladi, iqtisodiy tizimdagi tabaqalanishni chuqurlashtiradi.

8. *Korrupsiya va siyosiy bosim*: Monopoliyalar davlat siyosatiga ta'sir qilish uchun lobbizm va boshqa usullardan foydalanishi mumkin. Bu siyosiy qarorlar aholining emas, balki monopoliyaning manfaatiga xizmat qilishiga olib keladi, bu esa iqtisodiy taraqqiyotga to'sqinlik qiladi.

9. *Tashqi bozorlardagi zaiflik*: Agar davlat iqtisodiyoti ko'plab strategik sohalarda monopoliyalarga tayanadigan bo'lsa, raqobatga dosh bera olmaydigan yirik kompaniyalar tashqi bozorda samarasiz bo'lishi mumkin. Bu xalqaro savdo balansi va iqtisodiyotning diversifikatsiyasi uchun salbiy oqibatlarga olib keladi.

Endi bu bo'yicha aniq misollar va keyslar keltirib o'tadigan bo'lsak: 1) Sanoat monopoliyalari: Ayrim korxonalar narxlarini oshirish yoki sifatni pasaytirish orqali iste'molchilarga zarar yetkazadi. 2) Tabiiy monopoliyalar: Suv va energiya ta'minotida raqobat bo'lmasa, sifat yomonlashishi va narxlar oshishi mumkin. 3) Texnologik monopoliyalar: Yirik texnologiya kompaniyalari kichik raqobatchilarni bozorga kiritmasligi sababli innovatsiya susayishi mumkin.

Xulosa: Monopoliyalar davlat iqtisodiyotiga ko'plab salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, jumladan, narxlarning oshishi, sifatning pasayishi va iqtisodiy samaradorlikning kamayishi.

Shu sababli monopoliyani boshqarish va nazorat qilish muhim. Davlat monopoliyalarga qarshi qonunlar, raqobatni rag'batlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish orqali iqtisodiyotda muvozanatni saqlashi kerak. Davlat monopoliyalarga qarshi qonunlar, raqobatni rag'batlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish orqali iqtisodiyotda muvozanatni saqlashi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni Raqobat to'g'risida. 2023-yil 3-iyul, O'RQ-850-son <https://lex.uz/mact/-6518381>
2. O 'zbekiston Respublikasi Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to 'g 'risida. 15.05.2029. Vazirlar mahkamasi, 402-son <https://lex.uz/docs/-4342729?ONDATE=01.06.2022>
3. Monopoliyaga oid 2 ta qonun birlashtirildi <https://xabar.uz/uz/iqtisodiyot/monopoliyaga-oid-2-ta-qonun-birlashtiriladi>
4. Erkin raqobat muhitini shakllantirish orqali tadbirkorlikni rivojlantirish. Aminova Sh. Formation of psychology and Pedagogy as interdisciplinary sciences.2023. <https://interoncof.com/index.php/italy/article/download/4705/4295>
5. Raqobat va monopoliyaning mohiyati. Saitov.S, Xaydarov.B, Risqulova.M. Formation of psychology and Pedagogy as interdisciplinary sciences.2023. https://muhaz.org/pars_docs/refs/133/132783/132783.pdf
6. Raqobatni rivojlantirish va monopoliyaga qarshi kurashish. N.Jo'rayeva, G.Umurzaqova. Central Asian Journal of Education and Innovation,2024.
7. staff.tiiame.uz
8. <https://uz.wikipedia.org>.

KIMYO VA BARQAROR TARAQQIYOT MAVZUSIDA DEBAT METODI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
Shirinova Dilshoda Ortiq qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti (O'zbekiston)

Annotatsiya: o'rta maktabda yoki oliy ta'limda barqaror taraqqiyot va kimyo fani orasidagi bog'liqlikni ko'rsatib berish uchun bahs munozarali dars tashkil qilish (debat) metodi o'tkazish tartiblari keltirilgan.

Kalit so'zlar: kimyo, barqaror taraqqiyot, debat, metod, interaktiv, ta'lim, amerika debati, ingliz debati, demokratiya.

Annotation: the methods of organizing a controversial lesson (debate) are presented to show the connection between sustainable development and chemistry in secondary school or higher education.

Key words: chemistry, sustainable development, debate, method, interactive, education, American debate, English debate, democracy.

Аннотация: представлены методы организации дискуссионного урока (дискуссии), чтобы показать связь устойчивого развития и химии в средней школе или высшем образовании.

Ключевые слова: химия, устойчивое развитие, дебаты, метод, интерактив, образование, американские дебаты, английские дебаты, демократия.

Interaktiv metodlar - bu jamoa bo'lib fikrlashdan iborat deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi

Chet el olimlaridan G.Spenser "Ta'limning buyuk maqsadi bilim berish emas, balki xatti harakatlarga o'rgatishdir" - deb bejizga aytmagan.

Oliy ta'lim muassasalarida kimyo mutaxassislik fanlarini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish hamda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, "Kimyo o'qitish metodikasi" fanida ko'proq dars jarayonida interfaol metodlar ya'ni "Debat" metodi qo'llansa talabalar umumiy o'rta ta'lim muassasalarida kimyo fanidan dars berish mahoratiga va kompetensiyalariga ega bo'ladilar.

"Debat" (fr. "debattere" so'zidan olingan bo'lib, "debats" - "bahslashmoq") metodi mashg'ulotlarda, shuningdek, turli yig'ilishlarda biror mavzu yuzasidan ishtirokchilar o'rtasida o'zaro bahs uyushtirish, ularning o'zaro fikr almashishlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

"Debatlar" metodi Qadimgi Gresiyada yaratilgan bo'lib, ular demokratiyaning muhim elementi sifatida namoyon bo'lgan. Afina fuqarolari taqdim etilayotgan qonunlarning afzal tomonlari va kamchiliklari haqida tortishib, masalani yaxshi tushunish uchun uni turli tomondan tahlil qilishar, shu bilan birga, tahlil qilib bahs qilishga o'rganar

edilar. O'rta asrlarda Yevropa ta'lim tizimi tarkibida nutq so'zlash mahorati va debatlar darslari mavjud bo'lgan. Hozirgi vaqtda debatlar butun dunyo maktablarida va universitetlarida o'tkazilmoqda.

Debatni o'tkazishda quyidagilarga amal qilish lozim:

- 1-debatlar ko'p narsaga o'rgatadi,
- 2-chin dillik va vijdonlilik majburiyati,
- 3- hurmat va ehtirom ko'rsatish.

Debatda ishtirok etish natijasida ta'lim oluvchilarda muammoni aniqlash va ajratish qobiliyati, dalillar va fikrlarni aniqlash mahorati, tanqidiy fikr yuritish, muhim bo'lgan ma'lumotni muhim bo'lmagan ma'lumotdan ajratish, sabab va uning bo'lishi mumkin bo'lgan oqibatlariga baho berish, xulosa chiqarish, muammolarni ajratish va samarali yechim topish malakalari, o'zining fikr yuritishiga, tafakkur jarayoniga baho berish ko'nikmalari, jamoada ishlash qobiliyati, nutq so'zlash madaniyati shakllanadi. O'tkazilgan pedagogik tajriba-sinov natijalariga tayanib, biz o'quv jarayonida debat o'tkazish tartibini ishlab chiqdik.

Debatning maqsad va vazifalari Debatlar qarama-qarshi nuqtai nazarlarning to'qnashuvidir. Uning maqsadi - ishtirokchilarda intellektual, mantiqiy fikrlash malakasini shakllangirish, o'zgacha fikrni inobatga olmasdan xulosa chiqarish noto'g'ri qaror qabul qilishga olib kelishi mumkinligini isbotlashdan iborat. O'yin sifatida debatlarida tanqidiy fikr yuritish, tanqidiy tafakkur, tadqiqiy va tashkiliy malakalar, eshitish, yozma qayd qilish malakalari shakllanadi.

Debatni tayyorlash va o'tkazish tartibi

1. Debat ishtirokchilari uchun qiziqish uyg'otuvchi mavzu yoki g'oya aniqlangach, debatning mavzusi tasdiqlovchi ma'nodagi fikr bilan ifodalanishi kerak. Masalan: "kimyo fanini o'qish barqaror taraqqiyotga hissa qo'shadimi" yoki "Barqaror taraqqiyotni o'rganish kimyoni o'rganishga yordam beradimi?" kabi. Debatning mavzusi dolzarb, kasbga yo'naltiruvchi, qadr-qimmat mavzularida bo'lishi mumkin.

2. Debatda ikkita jamoa ishtirok etadi. Birinchi jamoa -tasdiqlovchi tomon sifatida, ikkinchi jamoa - qarshi tomon sifatida. ishtirok etuvchilardan tasdiqlovchi tomonning so'zga chiquvchilari, ya'ni spikerlarini T1, T2, T3; qarshi tomonning so'zga chiquvchilari, ya'ni spikerlarini K1, K2, K3deb shartli ravishda belgilash mumkin.

Debat metodini qo'llashda eng asosiy ish ishtirokchilarni tanlab olish bo'lib, bunda har bir ishtirokchini debat jarayoni bilim orttirishga mo'ljallangan dastur ekanligiga ishontirish lozim; ma'muriyat tomonidan ko'mak olish, ya'ni tadbirlarni o'tkazish jarayonida rahbariyatning ishtirok etishini ta'minlash kerak. Shu bilan birga, jamoa ishini to'g'ri tashkil qilish va jamoa tartibini saqlab turish, jamoaning har bir a'zosi o'z vazifasini to'liq tushunishiga erishish lozim.

Debatning mazmuni Debatlar fikrni isbotlashga asoslangan bo'lib, ishtirokchilardan auditoriya e'tiborini jalb qilish uchun kutilmagan statistik ma'lumot yoki misollar keltirish orqali e'tibor qozonish talab etiladi.

Debatning davomiyligi Debatda mavzu oldindan e'lon qilinishi va mavzuni yoritish uchun vaqt hisobga olingan bo'lishi lozim. O'quv jarayonida tashkil etiladigan

debatlarning davomiyligi 1 soatdan 3 soatgacha belgilanishi mumkin. Lekin dars davomiyligini va unda boshqa dars qismlari ham borligini inobatga olib 10-20 daqiqa etib belgilaymiz.

Nazorat shakli va baholash. Hakamlar har ikkila jamoaning keltirgan faktlarini tinglagach, hakamlar jadvalini to'ldiradilar va debat natijasida qaysi jamoaga afzallik berilganligi haqidagi hakamlar qarorini yozib qo'yadilar.

Hozirda debatlarining quyidagi shakllari amaliyotda turli jarayonlarda qo'llaniladi: Amerikacha munozara (debat). Bunday tarzda dars o'tishda ikki nafar talaba belgilangan qat'iy tartib bo'yicha, munozaraga raislik qiluvchining rahbarligi ostida berilgan savol yoki muammo bo'yicha munozara olib boradilar. Ularning bildirgan fikrlarini hakamlar jamoasi baholaydi. Hakamlar jamoasining tarkibi o'quvchilardan belgilanadi.

Inglizcha munozara (debat). Munozaraning bu shaklida muhokama qilinayotgan muammo yechimiga yetkaziladi.

Ochiq munozara (debat). Qo'yilgan muammoni belgilangan qoida bo'yicha muhokama qilinib, uning debat natijasidagi yechimini qabul qilish yoki qilmaslikni mashg'ulot rahbariga, agar debat yig'ilishda o'tkazilgan bo'lsa, uning yuqori bo'g'iniga, rahbariyatiga topshirish bilan yakunlanadi.

Xulosa qilib aytganda, mutaxassislik fanlarini o'qitishning uzluksizligi va izchilligini ta'minlash, zamonaviy metodologiyasini yaratish, oliy ta'lim davlat ta'lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirilmoqda. O'tkazilgan mashg'ulotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, mashg'ulot davomidagi interfaol metodlar asosida ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar faoliyatini fikr yuritishining mantiqiy operatsiyalari: tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash va xulosa chiqarishga yo'naltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shirinova, D. O. (2022). Davriy jadval mavzusini o'qitishda barqaror ta'limtushunchasini tadbiq qilishning klaster usuli (yordamchi dasturli vositalardan foydalanish). Netherlands intellectual education technological solutions and innovative digital tools, 5(4), 402-406.
2. Shirinova, D. O. (2022). Kremniy mavzusini o'qitishda barqaror taraqqiyot ta'limining ahamiyati. Energetika sohasini rivojlantirish, 2(4), 53-56.
3. Shirinova, D. O. (2022). Kimyo fanidan suv mavzusini o'qitishda barqaror taraqqiyot ta'limi tushunchalarining tatbiqi. Образование и наука в XXI веке, 2(25), 666-670.
4. Shirinova, D. O. (2021). Kimyoni o'qitishda talabalarning ekologik intellektual qobiliyatini shakllantirish. Academic research in educational sciences, 2(9), 571-574.

УДК:633.51.631.879.4

ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ

Тошкент давлат муҳандислик ва агротехнологиялар университети в.б.доценти

Абдиназаров Жамшид

Тошкент давлат муҳандислик ва агротехнологиялар университети талабаси.,

Курбанов Асрорбек

Аннотация. *Илмий мақолада ингичка толали ғўза навига бентонит лойқаси ва гулоб фосфарити қўшимча озиқалар берилганида ингичка толали ғўзанинг унувчанлиги, ўсиши, ривожланиши ва ҳосил тўплашига таъсири баён этилган.*

Калит сўзлар: *Агрорудалар, Бентонит лойқаси, гулоб фосфарити, кампост, қўшимча озиқа*

КИРИШ

Республикаимизда кейинги йилларда қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган ислохотлар самараси натижасида ингичка толали пахтани етиштириш, хусусан ингичка толани пахтани миқдорини кўпайтириш бўйича кенг қамровли чоратadbирлар амалга оширилмоқда.

Тақир тупроқларда пахта ҳосилдорлигига қўлланилган қўшимча озиқаларнинг таъсири кўплаб олимлар илмий изланишлари олиб борилган [1;2;3;4;5;6;7;8;9;10;11;12;13;14;15;16;17;18].

Тадқиқот ўтказиш услублари. Тадқиқотда барча кузатувлар, таҳлиллар ва ҳисоб-китоб ишлари "Методы агрохимических, агрофизических и микробиологических исследований в поливных хлопковых районах" [19] ва «Дала тажрибаларини ўтказиш услублари», услубий қўлланмаси асосида олиб борилган [20].

Чигитни экиш муддати ва миқдоридан ташқари, тупроқнинг физик хоссалари, унинг мелиоратив ҳолати, унумдорлик қобилияти чигит экиш усули пахта ҳосилдорлигига бевосита ўз таъсири кўрсатади. Бундан

1-жадвал

Тажриба далаида теримлар ва қайтариқлар бўйича ҳосилдорлик, ц/га

№	Вариантлар		Теримлар			Ҳосилдорлик, ц/га	Қайтариқлар			Уртача ҳосил, ц/га
	2020- йил ўтказилган тажриба натижалари		1	2	3		I	II	III	
1	Андоза	-	26,4	3,4	0,6	30,4	30,7	31,0	29,5	30,4
2	Назорат	-	24,2	3,3	0,5	28,0	27,9	28,7	27,4	28,0
3	Бентонит	3,0 (бентонит) шудгор остига	26,5	3,7	1,0	31,7	31,7	31,8	31,6	31,7
4	Бентонит	3,0 (бентонит)+10 ярим чир гўнг билан тайёрланган компост шудгор остига	27,3	3,9	1,0	32,2	32,0	31,9	32,7	32,2
5	Гулиоб фосфорити	3,0 т (гулиоб фосфорити) шудгор остига	27,0	3,9	1,1	32,0	32,3	31,6	32,0	32,0
6	Гулиоб фосфорити	3,0 т.г. фосфорити+ 10 т ярим чирган гўнг шудгор остига	28,6	4,1	1,2	33,9	33,9	34,6	34,1	34,2

ташқари бизнинг тажрибада ғўза парвариш этилаётган дала тупроғи ўртача шўрланган бўлиб бундай тупроқ шароитида ғўзадан етарли қўчат олиш ва унинг мавсумий ривожланиш даврида тупроқ ҳайдов қатламида зарарли тузларнинг миқдорий ҳамда сифат жиҳатидан ўзгариб туриши ғўзанинг ўсиб ривожланиши ва ҳосил тўплашига ўзига хос таъсир этди 1-жадвал.

Тажрибада қўлланилган қўшимча озиқаларнинг озиқалик хусусияти борлиги сабабли мавсумий маъданли ўғитлар билан озиқлантириш барча вариантларда камайтирилган меъёрга берилиб, амал даврида тўрт марта суғорилди. Тупроққа қўлланилган қўшимча озиқалар кузда шудгордан аввал қўлланилганлиги учун ингичка толали ғўзанинг ривож ва ҳосил тўплаши турли таъсир этди. Иш дастурига кўра маъдан ўғитлар меъёрини барча вариантларда ҳам қўшимча озиқа сифатидаги тупроқ унумдорлиги ва мелиоратив ҳолатига таъсири, шунингдек қўшимча озиқаларнинг таъсирида ингичка толали ғўзанинг вариантлар бўйича ўсиши, ривожланиши, ҳосилдорлиги таҳлил этилади. Тажрибада 2020 йилда теримлар бўйича ҳосилнинг энг кўп терим салмоғи биринчи теримда 3,0 т/га гулиоб фосфарити ва 10 тонна чала чирган гўнг билан тайёрланган компост озиқа қўлланилган 6-вариантда бўлиб, бу вариант биринчи теримда 28.6 ц/га ни ташкил этди ва назорат вариантдан 4,4 ц/га ҳамда андоза вариантдан эса 2,2 ц/га устун бўлди.

Хулоса. Тажрибада қўлланилган қўшимча озиқаларнинг ҳам мелиоратив ҳамда қўшимча озиқалик хусусияти борлиги сабабли камайтирилган меъёр маъдан ўғитлар фонида 4-6-вариантларда биринчи ва умумий ҳосилдорлик бошқа вариантлардан юқори бўлганлиги аниқланди. Иккинчи ва учунчи терим салмоғи ҳам 4-6-вариантларда яхши бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати;

1. S.Boltayev, O.Boynazarov, F.Imamov, J.Abdinazarov, B.Turdiyev, D.Artikova. Tuproq unumdorligiga noan'anaviy orgona-mineral kompostlarni qo'llash samradorligi. Life sciences and agriculture. 2021 № 3 (7). 37-53 p.
2. Botirjon, T., Foziljon, I., Shoxrux, M., Ramozon, X., & Islom, H. UZOQ MUDDAT TA'SIR ETUVCHI SHISHASIMON FOSFORLI O'G'ITLAR VA ULARDAN TAYYORLANGAN KOMPOSTLARNING TUPROQDAGI HARAKATCHAN FOSFOR MIQDORIGI TA'SIRI. THE MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN TASHKENT STATE AGRARIAN UNIVERSITY МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН, 2
3. Sharofovich, B. O. (2022). WATER-FERTILIZER (NPK) STANDARD IRRIGATION REGIMES OF "BUKHARA-102" AND "PORLOQ-1" COTTON VARIETIES. Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities, 10(12), 816-818.
4. Turdiyev, B. A. o'g'li, & Ergasheva, E. O. qizi. (2023). CHIGITLARNI BENTONENT LOYQASI BILAN KAPSULALAB EKISHNING AHAMIYATI. SCHOLAR, 1(12), 4-9.
5. Abdinazarov J., "The effect of various composts on the amount of salts in the soil" Proceedings of International Scientific Conference on Multidisciplinary Studies Hosted online from Moscow, Russia. PP.13-16. 11.03.2024.
6. Abdinazarov, S.M.Boltaev "Surxondaryoning taqirsimon tuproqlari sharoitida ingichka tolali g'o'zani parvarishlashda qo'shimcha oziqalarning ta'siri o'rganish" World scientific research journal J2 Volume-5_Issue-1_July_2022 Y-2022
7. Jamshid, A., & Otabek, K. (2024). THE EFFECT OF COMPOSTS ON THE YIELD OF FINE-FIBER COTTON. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 3(27), 239-242.
8. Jamshid, A., Saydullo, B., Otabek, P., Umida, M., & Uligberdi, K. (2022). TO STUDY THE EFFECT OF ADDITIONAL NUTRIENTS IN THE CARE OF FINE-FIBER COTTON IN THE CONDITIONS OF BARREN SOILS OF SURKHANDARYA REGION. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1), 156-158.
9. Boltaev, S. M., Abdinazarov, J., & Yusupov, A. (2022). SURXONDARYONING TAQIRSIMON TUPROQLARI SHAROITIDA INGICHKA TOLALI G 'O 'ZANI PARVARISHLASHDA QO 'SHIMCHA OZIQALARNING TA'SIRI O 'RGANISH. World scientific research journal, 5(1), 50-54.
10. . Abdinazarov. (2024). THE EFFECT OF VARIOUS COMPOSTS ON THE AMOUNT OF SALTS IN THE SOIL. Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies, 3(3), 13-16. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/scms/article/view/4075>
11. Абдиназаров, Ж., & Болтаев, С. (2023). СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИНИНГ ТАҚИРСИМОН ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ. AGROINNOVATSIYA, 1(1), 118-121.

12. Sharofovich, B. O., & Shapoatovich, M. S. (2023). EFFECT OF POTASSIUM FERTILIZER RATE ON SUNFLOWER YIELD INDICATORS. JOURNAL OF AGRICULTURE AND LIFE SCIENCES, 6(4), 1-6.

13. Turdiyev B., Boboqulova Z., Mingnorova F., SHO'RLANGAN TUPROQLAR VA TUZLARNING O'SIMLIKLARGA ZARARLI TA'SIRI. (2024). AGROINNOVATSIYA, 2(1), 98-112.

14. Zokirjonovich, I. F., Ugli, T. B. A., & Qizi, K. S. O. (2021). The Effect of Phosphogypsum, Manure and Mineral Fertilizers on the Composition of the Absorbed Bases of Irrigated Bald Meadow. European Journal of Research Development and Sustainability, 2(6), 27-29.

15. Болтаев, С. М., Нормуратов, О. У., & Имамов, Ф. З. (2023). ВЛИЯНИЕ АЗОТНЫХ УДОБРЕНИЙ В РАЗНОЙ ДОЗЕ НА АГРОХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПОЧВЫ. AGROINNOVATSIYA, 1(1), 90-95.

16. Zokirjonovich, I. F., & Maxsudovich, B. S. (2023). INFLUENCE OF MINERAL AND ORGANIC FERTILIZERS AND PHOSPHOGYPSUM ON THE AMMONIA AND NITRATE NITROGEN IN THE SOIL. AGROINNOVATSIYA, 1(1), 65-68.

17. Turdiyev, B., Boboqulova, Z., & Boboqulova, Z. (2023). AMARANT EKININING QIMMATLI BELGILARI. Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(9), 14-16.

18. Болтаев, С., Абдиназаров, Ж., & Ибрагимов, Х. (2023). СУРХОНДАРЁНИНГ ТАҚИР ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ. Научный Фокус, 1(5), 193-196.

19. Методы агрохимических, агрофизических и микробиологических исследований в поливных хлопковых районах. Ташкент, «Меҳнат» 1963. -С. 16-133.

20. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари. – Тошкент, 2007. Б.144-146.

**UMAR XAYYOM NAVRO'ZNOMA ASARINING BUGUNGI KUNDA
AHAMYATI**

Termiz davlat universiteti talabalari
Chorshanbiyeva Marjona
Xolmirzayeva Muhayyo

Annotasiya: Ushbu maqolada faylasuf shoir munajjim, matematik va tabib bo'lgan G'iyosiddin Abulfatx Umar ibn Ibrohim Xayyomning "Navro'znoma" asarining tahlilini bu asrda sharq mamlakatlarining qadriyatlari, urf-odatlari, an'analari va kelib chiqishi haqida keng ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: Navro'z, bahor, ramz, yilning boshlanishi, bayram, obrazlar, qadriyatlar, urf-odatlar, an'analar, marosimlar.

Umar al-Xayyom 1048 -yil 18- mayda Nishopur shahrida chodir tikuvchi kosib oilasida dunyoga kelgan. Uning «Xayyom» laqabi xam otasining chodir tikuvchilik hunariga monanddir. Umar Xayyom Buxoro va Samarkand shaharlarida yashab, ta'lim olgan, ijod qilgan. Umar Xayyom Nishopur, Balx, Buxoro shaharlarida o'qiydi. Rivoyatlarga qaraganda Saljuqiylar vaziri Nizomulmulk unga Nishopur hokimligini taklif qiladi. Lekin Umar Xayyom bunga rozi bo'lmaydi. U 1074 -yildan boshlab Isfaxon rasadxonasi ishlariga rahbarlik qilib, matematika, astronomiya sohasida tadqiqotlar olib boradi. Uning matematika, falakiyotshunoslik, falsafaga oid bir qancha asarlari va kashfiyotlari ma'lum. Masalan, 1077- yilda u yunon olimi Evklid kitobiga sharh yozib, butun sonlarning ildizini topish yo'llarini ko'rsatib beradi. 1079- yilda Xayyom yangi isloh qilingan kalendar ishlab chiqaradi. Bu kalendar Yevropada undan 500 yil keyin qabul qilingan va hozirgi vaqtgacha qo'llanilayotgan Grigorian kalendaridan ham aniqroq bo'lgan. Shuningdek uning «Risolutul-kavn vat-taklif» («Koinot va uning vazifalari»), «Risola fil-vujud» («Borliq haqida risola»), «Risola fi kulliyati vujud» («Borliq umumiyligi haqida risola») kabi asarlari ham mashhurdir. Umar Xayyom o'zini sira ham shoir deb hisoblamagan. Ruboiylarini ilmiy izlanishlardan charchagan paytida turli dafgarlarning hoshiyasiga bitgan. Qismat o'yinini qarangki, olim o'z umrining asosiy qismini sarflagan fanning turli sohalaridagi buyuk kashfiyotlari bir chekkada qolib, u ikkinchi darajali hisoblagan ruboiylari Xayyom nomini dunyoga taratdi. Umar Xayyomni dunyoga mashhur qilgan uning ruboiyi va mashhur "Navro'znoma " asaridir Umar Xayyom shoir bo'lmagan, lekin hayot haqida ba'zi mulohazalarini 4qatorlik she'r qilib qog'ozga tushirib qo'yavergan. XVIII asrga qadar uning "Navro'znoma " asari va ruboiylari haqida tadqiqotlar olib borilmagan. U haqda dastlab Oksford universiteti professori Tomas Gayd, undan so'ng Fon Gomer Birgestel va Meme Nikoloslar tadqiqot olib borishgan. Navro'z nafaqat tabiatning yangilanishi, o'zgarishi va yasharishi, balki inson qalbi,

ruhiyati va tafakkurining ham o'zgarish davridir. Bahorning iliq tafti qalblarga o'zgacha

ruh bag'ishlaydi. Inson ko'nglida ishonch, ko'tarinkilik, jo'shqinlik, sevgi-muhabbat

tuyg'ulari ortadi. Shuning uchun mumtoz g'azalchilikda uning tarannumiga alohida e'tibor

qaratilgan. Tinchlik, omonlik, totuvlik, do'stlik, mehr-u muhabbat, obodlik va bunyodkorlik, yasharish va yangilanish timsoli bo'lib kelgan Navro'z barcha davrlarda ezgu ishlarga undash vositasi sifatida qadr topdi. Ana shu sabab barcha davr ma'rifatparlari

uni nishonlashga, undan bahra olib yashashga, uning an'analarini davom ettirishga barchani da'vat etib kelishdi. Jumladan, Narshaxiy, Beruniy, Umar Xayyom, Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy, Hafiz Tanish Buxoriy kabi allomalarning asarlarida, boshqa

turli tarixiy, adabiy va boshqa manbalarda Navro'z bayramining o'tish tartibi, u bilan bog'liq urf-odat hamda xalq o'yinlari haqida ko'plab ma'lumotlar keltirilgan. Ulug' bobokalonimiz Abu Rayhon Beruniy o'zining «Qadim xalqlardan qolgan yodgorliklar» deb nomlangan asarida ham bu bayram xususida qiziqarli ma'lumotlarni yozgan.

Jumladan, quyosh yili hisobida yilning birinchi oyi deb sanalgan Farvardin oyining birinchi

kuni Navro'z ekanligini ko'rsatgan. Bu kuni esa yerning Shimoliy yarim sharida bahorgi

kunduz bilan kecha teng keladigan kun 21-martga to'g'ri keladi

Yozma adabiyotda maxsus "Navro'znoma" nomli kitoblar juda ko'plab yaratilgan. Shunday

kitoblardan biri Umar Xayyomning "Navro'znoma"sidir. Unda Navro'z bayramining kelib

chiqishi, millatimizning va ajdodlarimizning unga bog'liq urf-odatlarimizning bugungi kundagi bayramlarimiz bilan farq va tafovutlarni ham kuzatamiz. Umar Xayyom

"Navro'znoma" asari muqaddimasida bir yaqin do'sti Navro'z bayrami tarixini, uni qaysi

podshoh joriy etganligini tushuntirib berishni iltimos qilganligi munosabati bilan yozganini

aytadi. Umar Xayyomning "Navro'znoma" risolasi uning tarixni, etnografiyani, xalq urf-odatlarini juda mukammal bilganligidan dalolat beradi. Mutafakkiriing bu asari Malikshoh

va Nizom-ul-mulk vafotidan keyin yaratilgan. Umar Xayyom "Navro'znoma" asarida Quyosh taqvimining tarixini bayon qiladi. Shu taqvim bo'yicha Eron podshohlarining Navro'z kunini qanday belgilaganliklari va bayramni qay tarzda o'tkazganliklarini tarixiy

dalillar bilan ma'lum qiladi. Risolada Navro'z bayrami bilan bog'liq bo'lgan juda ko'p odatlar, hodisalar, afsonalar keltirilganki, ular orqali hozirgi zamonda o'tayotgan Navro'z

bayrami bilan Umar Xayyom tasvir qilayotgan davrdagi Navro'z bayrami orasida katta farqlar mavjudligini bilib olish mumkin.

Umar Xayyom bu risolada nafaqat etnograf, tarixchi, balki bilimdon tabib sifatida

ham ko'rinadi. U inson organizmining fasldan faslga o'tganda o'zgarishini hisobga olib,

eng kerakli tibbiy maslahatlarni beradi. Masalan, kitobda arpaning ming dardga davo ekanligini bildiruvchi bir necha hikoyalar keltirilgan. Yoki may – uzumdan tayyorlangan

ichimlikning foyda va zararlari, uni iste'mol qilishda nimalarga rioya qilish kerakligi haqida ma'lumot ham berilgan. Bundan anglashiladiki, Umar Xayomning "Navro'znoma"

asari nafaqat tarixning obidasi, balki juda ko'p foydali maslahatlarni ilgari surgan ma'naviy tarbiya vositasi hamdir. Umar Xayyom ham «Navro'znoma» asarida Navro'z nishonlanishi haqidagi rivoyatlarini podshoh Jamshid davriga taqaydi. «Jamshid shu kunni

(Farvardin oyining boshi) Navro'z atalsin, deb farmon berdi va odamlarga har yili Farvardin oyi kirishini bayram qilishni, uni yangi yil deb hisoblashni buyurdi», – deb yozadi Umar Xayyom.

Xullas, rivoyatlardan ikki xil xulosa kelib chiqadi: birinchisi: Navro'z bilan bog'liq rivoyatlarning ko'pi podshoh Jamshidga mansub voqealardan iborat; ikkinchisi bu rivoyatlarda Navro'zni belgilashda tabiat qonuniyatlariga amal qilingani ma'lum bo'ladi. Bulardan tashqari qator yozma manbalarda ham Navro'zning qadimiyligiga ishora etuvchi talay rivoyatlar mavjud.

Fikr qaratishimiz kerak bo'lgan yana bir voqea shundaki, bugungi kunda navro'z bayrami nishonlanishida katta farqlarni kuzatamiz. Shuni ta'kidlash lozimki, turkiy xalqlarning kimligini va millatini tanitadigan muhim kuch bu ularning urf-odatlar va bayramlaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abu rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar"
2. Umar Xayyomning "Navro'znoma" asaridir

O`SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISHNING UMUMIY TASNIFI

Shahrisabz davlat pedagogika
Institutining 1-bosqich talabasi
Abdiyeva Gulnoza

Annotatsiya: Ushbu maqolada o`smirlik yosh davrining psixologik xususiyatlari, bilish jarayonlarining rivojlanishi va ushbu davrda yuzaga keladigan muammolar va ularning sabablari bayon etilgan

**Kalit so`zlar:** ontogenez, o`smirlik, shaxs, o`qish, muloqot, do`stlik, o`zgarishlar, tashqi qiyofa, jinsiy balog`at, jiddiy munosabat, portlash, qarama-qarshiliklar, yetuklik.

O`smirlik davrida bolalikdan kattalikka o`tish jarayoni sodir bo`lib bu fiziologik va psixologik jihatdan o`ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. "Endi o`smir bola emas biroq katta ham emas" aynan mana shu ta`rif o`smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi.

O`smirlar o`zlarini katta insonlardek tutishga harakat qiladilar. Ular o`zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma`lum darajada o`rtoqlari va o`qituvchilariga ko`rsatishga harakat qiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo`li bilan ham osongina ko`rish mumkin.

O`smirlik davri «o`tish davri», «krizis davr», «qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko`rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o`smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda va tengqurlari orasida o`z o`rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O`z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni «psixik rivojlanishdagi inqiroz» deb nomlagan. Kichik maktab davridan so`ng bola alohida olingan shaxs sifatida o`z-o`ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki bosqichni boshidan kechiradi. Bu bosqichlar o`smirlik yoshini ikki xil davrga —kichik o`smirlik davri va katta o`smirlik davrlariga to`g`ri keladi. Birinchi bosqichda o`smir o`zini «bola»lardan ajratib, endi o`zini kattalar olamiga mansubligini ta`kidlamog`chidek bo`ladi. Kattalar hayotiga kirishga qiziqish ularga taqlid qilishga urinish o`smirlarning asosiy xususiyati hisoblanadi. Ikkinchi bosqichda esa o`smir endi o`zining yosh bola emasligiga to`la ishonch hosil qiladi va o`zligini aniq anglay boshlaydi, o`z shaxsini ulug`lab, o`ziga xos harakatlar qila boshlaydi. O`smirlarni o`z shaxslari haqidagi fikrlar ko`proq qiziqtiradi, ular o`zlarini bilishga, maqsadli rivojlantirishga, tarbiyalashga harakat qiladilar.

O`smirlik inson shaxsining kamol topishida alohida o`rin egallaydi. U inson kamolotining muhim bosqichi hisoblanadi. O`smirlik davrida g`oyat katta ahamiyatga ega bo`lgan psixologik o`zgarishlar ro`y beradi, bolaning muayyan ijtimoiy turmush sharoitida keying kamol topishi uchun zarur ta`lim –tarbiya ta`sirida barqaror, mustahkam iz qoldiruvchi, ijobiy xislatlar namoyon bo`ladi.

Psixolog E.G`oziyev quyidagi omillar sabab o`smirlar muammolariga jiddiy e`tibor qaratish zarurligini ta`kidlaydi:

-Fan va texnologiyaning tobora rivojlanishi natijasida madaniyat, san'at va ijtimoiy – iqtisodiy shart sharoitlarning o'zgarayotgani;

-Ommaviy axborot tizimining kengayishi sababli o'smirlarning onglilik darajasi o'sganligi;

-O'smir o'g'il qizlarning dunyodan va jamiyatga bo'layotgan voqealardan, tarixdan yetarli darajada xabardorligi;

-Ularning jismoniy va aqliy kamoloti jadalashgani;

-O'quvchilar uchun mustaqil bilim olish, ijtimoiy fikr yu'ritish, o'zini o'zi boshqarish, anglash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgan.

Bu davrga kelib organizmda gormonal o'zgarish yuzaga keladi va o'smirlarda ayniqsa o'g'il bolalarda tana va bo'y nomutanosib ravishda o'sadi natijada o'smirlar ozg'in va nimjon bo'lib ko'rinishadi. Bundan tashqari jinsiy gormonlar ishlab chiqarish o'sishi natijasida yuz qismida husnbuzarlar toshib , qiz bolalarda ikkilamchi jinsiy bezlar rivojlanadi, o'g'il bolalarda dastlabki mo'ylovlar chiqa boshlaydi. Ovoz yo'g'onlashadi. Bu kabi o'zgarishlar esa o'ziga nisbatan etiborli va talabchan o'smirlarda tashqi ko'rinishidan qoniqmaslik hislarini tug'diradi. Psixologiya taraqqiyotining biologik omillariga o'smirlar ongiga og'ir, ba'zan kuchi etmaydigan bo'lib tushadigan, ularni jiddiy psixik inqirozga va hayajonga soladigan, masalan: o'smirlar uchun xarakterli bo'lgan norozilik, qo'pollik, qaysarlik, o'z-o'zini analiz qilishga moyillik sub'ektiv olamga va shunga o'xshash hislatlarni keltiradigan jinsiy etilishga nixoyatda katta ahamiyat beradilar. Jinsiy etilish munosabati bilan paydo bo'ladigan yangi sezgilar fikrlar, maylliklar, kechinmalar go'yo o'smirlar ongida xukmron bo'ladi. Ularning xulq-atvorini belgilaydi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki jinsiy etilishning boshlanish davri o'g'il bolalarda 12-13 yoshda, qiz bolalarda 11-12 yoshda boshlanadi. Ko'pchilik o'g'il bolalar hozirgi vaqtda jinsiy etilish 15-16 yoshda, qiz bolalarda 13-14 yoshlarda kuzatiladi. O'smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o'quvchilar atrof-olamdagi boglanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o'smirning bilishga bo'lgan qiziqishida progress sodir bo'ladi. Ilmiy nazariy bilimlarning egallab olinishi tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyat paydo bo'ladi.

Maktabda o'kitiladigan fanlar o'smir uchun o'z taxminlarini yuzaga keltirish yoki tekshirish uchun sharoit bo'lib xizmat kiladi J.Piajening ta'kidlashicha, "Ijtimoiy xayot uch narsaning ta'siri - til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi". Bu borada o'zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o'z-o'zidan tafakkurini yangi imkoniyatlarini yaratadi. 11-12 yoshdan boshlab o'smir endi mantiqiy fikrlab harakat qila boshlaydi O'smir bu yoshda xuddi kattalar singari keng qamrovli tahlil etishni o'rgana boshlaydi. O'smir tafakkurning nazariy darajaga kanchalik tez ko'tarila olishi, o'quv materiallarini tez va chuqur egallashi uning intellektini ham rivojlanishini belgilab beradi. O'smirlik davri yuqori darajadagi intellektual faollik bilan farqlanadi. Bu faollik o'ta qiziquvchanlik hamda atrofdagilarga o'z layokatlarini namoyish etish, shuningdek, ularda yuqori baho olish ehtiyojining mavjudligi bilan belgilanadi o'smirning kattalarga beradigan savollari mazmunli, mulohazali va aynan o'sha masala doirasida bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar turli farazlarni keltira oladilar tahminiy fikr

yuritib, tadqiqot o'tkaza oladilar xamda ma'lum bir masala buyicha mukobil variantlarni taqqoslay oladilar. O'smir tafakkur ko'pincha umumlashtirishga moyil bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda o'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim pallasi hisoblanadi. Inson bu davrda yaxshi, o'ziga xos va atrofdagilarga foyda keltiradigan ishlarni qilishga o'zlarini safarbar etish kerak. O'smirlik davrida inson qancha o'qib o'rgansa, shuncha kamdir. Bu davrda ota-onalarning va ustozlarning bolaga beradigan tarbiyasi muhim ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.G`oziyev E. Ontogenez psixologiyasi. T.: 2010 y. 298b
- 2.Nishanova, Z.T. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya Z.T. Nishanova va boshq. — Toshkent: « O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018. — 600 b.
- 3.M.G.Davletshin, Sh. Do'stmuhammedova, M. Mavlonov, S.To'ychiyeva.Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. O`quv metodik qo`llanma. T.:2004y 129b.
4. O'smirlik davrining psixik rivojlanish xususiyatlari. Odilova Shaxlo Oqilovna Buxoro viloyat Romitan tumani 37-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi. Maqola nashri.

**"ICHKI ISHLAR ORGANLARI TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN
ISLOHOTLAR"**

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Малака ошириш институти

Махсус-фанлар кафедраси катта ўқитувчиси, подполковник

Ганиев Ботир Мухитдинович

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda ichki ishlar organlari tizimida amalga oshirilgan islohotlar, bugungi kundagi ichki ishlar organlar tizimidagi istiqbolli rejalar va muammo va kamchiliklar haqida qisqacha so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: mustaqillik, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Ichki ishlar vazirligi, jinoyatchilik, Interpol, Xotin-qizlar.

O'zbekiston davlat mustaqilligini qo'lga kiritilishi natijasida ichki ishlar organlarining moddiy-texnik ahvolini yaxshilash, malakali milliy kadrlar tayyorlash tizimini joriy etishga qaratilgan dastlabki o'zgarishlar amalga oshirildi. Jumladan, 1991-yil 25-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 270-sonli qarori asosida O'zbekiston SSR IIV – O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligiga aylantirildi. Qaror bilan vazirlik Nizomi va strukturasi tasdiqlandi. Keyinchalik ushbu sana mamlakatimizda ichki ishlar organlari xodimlari kuni sifatida belgilandi.

Qisqa davr ichida ichki ishlar organlarining shaxsiy tarkibi etarli malakaga ega bo'lgan kadrlar bilan jamlandi, xodimlarning kasbiy va jangovar mahoratini oshirishga alohida e'tibor qaratildi. Natijada mamlakatda jinoyatchilik sezilarli darajada kamayib, sodir etilgan jinoyatlarning qisqa fursatlarda ochilishiga erishildi. Bundan tashqari, 1994-yilda O'zbekistonning Interpolga a'zo bo'lishi respublika huquq-tartibot organlariga xorijiy davlatlarning huquqni muhofaza qiluvchi organlari bilan hamkorlik qilish, uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashda hamkor davlatlarning kuch va vositalaridan foydalanish imkonini berdi. Ichki ishlar organlarining boshqaruv tizimi to'liq maqbullashtirilib, 85 foiz (ilgari 54 %) shaxsiy tarkib bevosita aholi uchun qulay joylarda xizmat qilinishi ta'minlandi. Buning uchun har 35-40 ming aholiga faoliyat ko'rsatadigan qo'shimcha 261 ta yangi (ilgari 108 ta) ichki ishlar bo'limlar (GOM) tashkil etildi. Yirik bozorlar, savdo majmualari va aholi gavyum joylarda mahalliy byudjet hisobidan 41 ta yangi ichki ishlar bo'linmalari tashkil etildi. Har bir rahbar va xodimning jinoyatchilikka qarshi kurashishga bo'lgan qarashi tubdan o'zgardi. Ularning kundalik xizmat faoliyati raqam va foizlar orqasidan quvish emas, balki fuqarolarning haq-huquqlarini himoya qilish birinchi navbatdagi vazifaga aylandi.

Jinoyatchilik statistikasini yuritishda xalqaro hamjamiyat umume'tirof etilgan ijobiy tajribasidan kelib chiqib, 100 ming aholi soniga nisbatan hisoblanishi yo'lga qo'yildi. Aholi soni 32 mln 120 mingdan 34 mln 860 mingga ko'paygan. 2021-yil 6 oyida har 100 ming aholi soniga nisbatan 132 ta jinoyatlar to'g'ri kelgan. Kriminogen vaziyatni xolisona tahlil qilish,

jinoyatlarni yashirmaslik maqsadida, xodimlar tashabbusi bilan aniqlanadigan jinoyatlar ijobiy natija sifatida baholash tizimiga o'tildi.

2021-yil 6 oyida 2017 yilning 6 oyiga nisbatan qariyb ikki baravar ko'p (8 592 / 15 321) jinoyatlar aniqlangan. Tizimdagi barcha sohaviy xizmatlar qaytadan isloh etildi. Zamon talabidan kelib chiqib, xavfsiz turizmni ta'minlash, probatsiya, surishtiruv va kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishga ixtisoslashgan bo'linmalar yangitdan joriy etildi.

Mahallalarda jinoyat oqibatlari bilan kurashish emas, balki, barvaqt oldini olishga o'tildi. Buning uchun, har bir mahallaga bir nafardan profilaktika inspektori ajratilib, ularning soni 9 784 nafargacha (ilgari 5 867) etkazildi va o'rtacha 3,5 ming aholiga (ilgari 5,5 ming) xizmat qilinishi ta'minlandi. Ularning uzluksiz xizmat faoliyati amalga oshirilishi uchun 6 787 ta xizmat uylari va 7 388 ta shaxsiy avtomashina xarid qilish uchun imtiyozli kreditlar ajratildi.

Profilaktika inspektori mahalla raisning huquq-tartibotni ta'minlash bo'yicha o'rinbosari etib belgilandi. Xotin-qizlarning qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarish va ularning xavfsizligini ta'minlash uchun 362 nafar ayollar masalalari bo'yicha inspektorlar faoliyati yo'lga qo'yildi. (ilgari bu vazifani profilaktika inspektori bajargan) Mahalladagi xavfsizlik holati har oyda aholi tomonidan, bu borada amalga oshirilgan ishlar natijalari esa Xalq deputatlari tuman-shahar kengashlari tomonidan baholab borish amaliyoti yo'lga qo'yildi.

2017-yil 6 oyiga nisbatan jinoyatlar sodir etilmagan mahallalar soni 3 855 tadan (jami 9 015 ta, 42,7 %) 4 559 taga (jami 9 251 ta, 49,3 %) ko'paygan. "Jinoyatga jazo muqarrar" printsiptini to'liq tatbiq etish maqsadida bir qator innovatsion yondashuvlar joriy etildi. Jinoyatlarni fosh etish borasidagi har bir (7 ta) protsessual harakatlarni audiovideoqayd etish majburiyligi belgilanib, sohaga ilg'or kriminalistik vositalar, masofadan turib so'roq qilish hamda mobil`tergov qilish platformalari joriy etildi. Ichki ishlar organlariga keltirilayotgan fuqarolarning haq-huquqlarini ishonchli ta'minlash uchun jami 1 123 ta alohida "So'rovxonalar" tashkil etildi va barchasi videokameralarga uzluksiz yozib olinishi qat'iy belgilab qo'yildi.

Aholiga qo'shimcha qulayliklar yaratish maqsadida ichki ishlar organlari tomonidan ko'rsatilayotgan 12 ta davlat xizmatlari interaktiv usulga o'tkazildi. Transport vositalarining oyna tusini o'zgartirish (qoraytirish), talabgor davlat raqam belgilarni auktsion shaklda xarid qilish uchun ruxsat berildi. Xalqaro standartlarga javob beradigan ID-karta, "biometrik" xorijga chiqish pasporti va haydovchilik guvohnomasining yangi namunalari amaliyotga joriy etildi.

Xizmat faoliyatini bosqichma-bosqich raqamlashtirish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda ichki ishlar organlarining 96 foizi optik-tolali aloqa tizimga ulandi, 89 foizi – zamonaviy komp'yuterlar bilan ta'minlandi. Tizimda 32 ta axborot-ma'lumotlar bazalari joriy etilib, hujjat almashinuvi 63 foizgacha elektron shaklga o'tkazildi. Faoliyat shaffofligini ta'minlash uchun 21 ta veb-sayt, ijtimoiy tarmoqlarda esa 47 ta rasmiy sahifalar yuritildi. Ular orqali har kuni 1,2 mln doimiy foydalanuvchilarga ma'lumotlar taqdim etilmoqda. Kadrlar salohiyatini oshirish, tizimda korrupsion omillarga barham berish choralari ko'rilmogda.

Bu borada, Vazirlik Akademiyasida 8 ta (ilgari 4 ta) yo'nalish bo'yicha kunduzgi va sirtqi shaklda o'qish tizimi yo'lga qo'yildi. Yoshlikdan boshlab kadrlar o'zagini shakllantirish maqsadida, 14 ta idoraviy akademik litseylar, "Temurbeklar maktabi" va ixtisoslashgan maktab-internati joriy etildi. Xodimlari jismonan chiniqtirish uchun 294 ta idoraviy sport ob'ektlari, shuningdek, sog'lom ovqatlanishni ommalashtirish uchun autsorsing asosida parhez oshxonalar tashkil etildi.

Har yili dekabr oyida tizimda "Korrupsiyaga qarshi kurashish" oyligi o'tkazilishi yo'lga qo'yildi. Profilaktika inspektorlari, tezkor, tergov, yo'l-patrul, patrul-post, migratsiya va fuqarolikni rasmiylashtirish hamda probatsiya xizmati xodimlarining faoliyatini reyting baholash tizimi joriy etildi.

Xodimlar uchun 241 ta xizmat uyi qurildi, 2 245 ta xonadonlarni olish uchun ipoteka krediti rasmiylashtirildi. Zamon talabiga javob beradigan 93 ta ma'muriy binolar qurilib, 2 868 ta xizmat transport vositalari xarid qilindi. Xizmatda halok bo'lgan xodimlarning 121 nafar farzandiga oliy ta'lim muassasalariga imtihonlarsiz o'qishga kirish uchun tavsiyanomalar berildi. 5 126 nafar xodim va oila a'zolariga sanatoriya-kurort muassasalariga yo'llanmalar berildi.

Xizmatda namuna ko'rsatgan hamda yuqori ko'rsatkichlarga erishgan 328 nafar xodimlar Davlat mukofoti bilan taqdirlandi. O'zining burchiga sadoqat bilan xizmat qilgan 77 884 nafar, shu jumladan o'ziga taklif etilgan porani rad etgan 246 nafar xodimlar Ichki ishlar vazirining buyrug'i bilan rag'batlantirildi. *** J.y. 12 fevralida Davlatimiz rahbarining raisligida ilk bor o'tkazilgan Ichki ishlar vazirligi Hay'atining kengaytirilgan majlisida berilgan topshiriqlar asosida tizimda islohotlarning 2-bosqichi boshlandi.

Birinchidan, jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasida ichki ishlar organlarining xizmat faoliyatini tubdan takomillashtirish choralari ko'riladi. Bu borada, ko'cha va jamoat joylarida jamoat tartibini saqlash bo'yicha Milliy gvardiya bilan javobgarlik hududlarni qat'iy ajratgan holda mavjud kuch va vositalarining yagona boshqaruv tizimini joriy etiladi. O'z navbatida, barcha naryad va patrullarni masofadan turib boshqarish, ularning xizmat faoliyati samaradorligini oshirish uchun zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimlari joriy etiladi.

Ikkinchidan, tizimda xizmat qilayotgan barcha shaxsiy tarkibning kasbiy bilimsaviyasini oshirish, har bir xodim tomonidan "Vatanga va xalqqa sadoqat bilan xizmat qilish – oliy burch!" ezgu g'oya asosida xizmat faoliyatini amalga oshirish borasida tizimda ma'naviy-ma'rifiy ishlar mutlaqo yangi shaklda yo'lga qo'yiladi. Bu borada, j.y. yakuniga qadar 17 mingdan ortiq xodimlarning kasbiy malakasi oshiriladi, 2 mingdan ortiq profilaktika inspektorlari bilan sayyor o'quv kurslar o'tkaziladi, xodimlarning jangovar shaylik darajasini oshirish maqsadida 200 ta taktik o'quv mashg'ulotlari o'tkaziladi. O'z navbatida, xodimlarning ma'naviy dunyoqarashini oshirish, fuqarolar bilan xushmuomalada bo'lishini ta'minlash borasida har bir xodimning xatti-harakatlariga alohida baho berishga hamda uning xulq-atvoridan kelib chiqib, aniq tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazishga qaratilgan "xodimbay" tizimi joriy etiladi.

Uchinchidan, jinoyatchilikni "mahallabay" jilovlash, ayniqsa, shaxsning hayoti, sog'lig'i va mol-mulkiga nisbatan jinoiy tajovuzlardan himoya qilish, bu borada,

uyushmagan yoshlar, deviant xulq-atvoridagi o'smirlar, nosog'lom va g'ayriijtimoiy hayot kechirayotgan shaxslar bilan "fuqarobay" ishlash amaliyotini har bir hududda jadallashtirish bo'yicha kompleks tezkor va profilaktik tadbirlar o'tkaziladi.

Xulosa o'rnida bugungi kunda, mamlakatimizda Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev rahbarligida "Yangi O'zbekiston"ni barpo etishdek buyuk maqsad sari keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. O'tkazilayotgan barcha islohotlarning zahirida yurtimizni har tomonlama rivojlantirib, jahonning rivojlangan davlatlari qatoriga olib chiqish, xalqimizning erkin va farovon hayotini ta'minlash, huquq va manfaatlarini ishonchli himoya qilish, ularni rozi qilish yotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги – инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва фаровонлигининг гарови. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
2. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
3. Мирзиёев Ш. М. Миллатлараро дўстлик ва ҳамжихатлик – халқимиз тинчлиги ва фаровонлигининг муҳим омилдир // Маърифат. – 2017. – 25 январь.
4. "Ichki ishlar organlari kadrlari bilan ishlash va ularning xizmatini tashkil etish tartibini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-3413-son Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори / <https://lex.uz/docs/3430641>
5. "Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида" ПФ-5938-сон Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони / <https://lex.uz/docs/4740345>

TIBBIY SAVODXONLIK VA SOG'LIQNI SAQLASH XIZMATLARIDAN FOYDALANISH. TIBBIY SAVODXONLIKNING TURLI GURUHLAR ORASIDA TADQIQI.

Arslonova Nazira Anvar qizi.

ZARMED universiteti, "Klinik fanlar" kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya: Mazkur maqola tibbiy savodxonlik darajasining turli ijtimoiy-demografik guruhlarda qanday shakllanganini va uning sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishdagi ahamiyatini chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot doirasida aholining sog'liqni saqlash tizimiga bo'lgan munosabati, tibbiy savodxonlik darajasi va xizmatlardan foydalanishga ta'sir etuvchi omillar o'rganildi. So'rovnoma natijalari asosida aholining tibbiy bilimlari va ularning kundalik hayotda qo'llanishi, shuningdek, sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishdagi to'siqlar, ayniqsa, kam ta'minlangan va noqulay sharoitda yashovchi guruhlar uchun, aniqlab berildi.

Maqolada tibbiy savodxonlik darajasining oshirilishi aholi sog'lig'ini yaxshilash, kasalliklarning oldini olish va sog'liqni saqlash tizimi samaradorligini oshirishdagi roli tahlil qilinadi. Bundan tashqari, sog'liqni saqlash xizmatlariga teng imkoniyatlar yaratish, axborotga asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. Mazkur maqola tibbiy savodxonlik bo'yicha ilmiy-tadqiqotlar va amaliy ishlanmalar uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению уровня медицинской грамотности в различных социально-демографических группах и его значимости в использовании услуг здравоохранения. В рамках исследования была проанализирована взаимосвязь между уровнем медицинской грамотности населения, их отношением к системе здравоохранения и факторами, влияющими на доступность медицинских услуг. На основе результатов опросов выявлены особенности медицинских знаний населения, их применение в повседневной жизни, а также барьеры, с которыми сталкиваются социально уязвимые группы, такие как малообеспеченные или проживающие в неблагоприятных условиях. В статье рассматривается роль повышения уровня медицинской грамотности в улучшении здоровья населения, профилактике заболеваний и повышении эффективности системы здравоохранения. Также приводятся рекомендации по обеспечению равного доступа к медицинским услугам, развитию навыков принятия информированных решений и формированию здорового образа жизни в обществе. Данная статья служит теоретической и практической основой для научных исследований и разработок в области медицинской грамотности.

Annotation: This article is dedicated to studying the level of health literacy across various socio-demographic groups and its significance in accessing healthcare services. The research analyzes the relationship between the population's level of health literacy, their attitudes towards the healthcare system,

and the factors influencing the accessibility of medical services. Based on survey results, the study identifies the population's medical knowledge, its application in daily life, and the barriers faced by vulnerable groups, including those with low income or living in unfavorable conditions. The article explores the role of improving health literacy in enhancing public health, preventing diseases, and increasing the efficiency of healthcare systems. Additionally, it provides recommendations for ensuring equal access to medical services, developing skills for informed decision-making, and fostering a healthy lifestyle within society. This article serves as a theoretical and practical foundation for scientific research and innovative developments in the field of health literacy.

Tayanch iboralar: Tibbiy savodxonlik, Sog'liqni saqlash xizmatlari, Sog'liqni saqlash tizimi, Axborot texnologiyalari, Jamiyat salomatligi, Sog'liqni saqlashga kirish, Sog'liqni saqlashda ta'lim, Digital tibbiy savodxonlik, Ijtimoiy-psixologik jihatlar, Tibbiy axborot tizimlari, Sog'liqni saqlashda innovatsiyalar, Sog'liqni saqlashda axborot almashish, Sog'liqni saqlashda raqamli texnologiyalar

KIRISH:

Tibbiy savodxonlik – bu shaxsning sog'liqni saqlash bilan bog'liq axborotni qabul qilish, tushunish, baholash va sog'lig'ini saqlash yoki yaxshilash uchun foydalanish qobiliyatini ifodalovchi muhim ko'rsatkichdir. Tibbiy savodxonlikning asosiy vazifasi – jamiyatda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, kasalliklarning oldini olish, sog'liqni saqlash tizimining samaradorligini oshirish hamda aholini sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishga jalb qilishdir.

Tadqiqotning dolzarbligi: Bugungi kunda jahon sog'liqni saqlash tizimida tibbiy savodxonlikni oshirish muhim vazifa sifatida e'tirof etilmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, sog'liqni saqlash xizmatlarining samaradorligi ko'p jihatdan aholining tibbiy savodxonlik darajasiga bog'liq. Tibbiy savodxonlik darajasi past bo'lgan aholida kasalliklarni erta aniqlash, to'g'ri davolanish va profilaktika choralarini ko'rishda muammolar yuzaga keladi. Bu esa davolash xarajatlarining ortishi, kasalliklarning surunkali tus olishi va o'lim ko'rsatkichining oshishiga olib keladi.

O'zbekistonda ham sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish doirasida aholining tibbiy savodxonligini oshirish muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, kasalliklarning oldini olish va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishni yaxshilash bo'yicha davlat dasturlari ishlab chiqilgan. Biroq, ushbu sohada hanz ayrim muammolar saqlanib qolmoqda, jumladan:

- Tibbiy axborotni yetkazib berishda samaradorlikning yetarli emasligi;
- Kam ta'minlangan va qishloq hududlarida yashovchi aholining sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi;
- Profilaktika choralariga yetarlicha e'tibor qaratilmasligi.

Tibbiy savodxonlik darajasini o'rganish va uni oshirish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqish, ayniqsa, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun dolzarbdir. Ushbu tadqiqot aholining sog'liqni saqlash xizmatlariga murojaat qilishdagi to'siqlarini aniqlash, tibbiy savodxonlikning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillar bilan bog'liqligini o'rganish va mavjud muammolarni hal qilish bo'yicha amaliy

tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Bu nafaqat sog'liqni saqlash tizimini yaxshilashga, balki jamiyatdagi umumiy sog'lomlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – aholining tibbiy savodxonlik darajasini baholash va uning sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishdagi rolini aniqlashdir. Tadqiqot doirasida turli ijtimoiy-demografik guruhlarda tibbiy savodxonlik darajasini o'rganish, bu boradagi mavjud muammolarni tahlil qilish va ularni hal etish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish maqsad qilib qo'yilgan.

Tadqiqot quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi:

- Aholining tibbiy savodxonlik darajasi va uni shakllantiruvchi omillarni aniqlash;
- Tibbiy savodxonlikning sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishga ta'sirini baholash;
- Kam ta'minlangan, chekka hududlarda yashovchi yoki maxsus ehtiyojga ega guruhlarining tibbiy savodxonlik va xizmatlardan foydalanishdagi muammolarini aniqlash;
- Tibbiy savodxonlikni oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalarni ishlab chiqish.

Ushbu maqsadlar aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, kasalliklarning oldini olish va sog'liqni saqlash tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks yondashuvni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Materiallar va usullar: Ushbu tadqiqotda tibbiy savodxonlik darajasini aniqlash va uning sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishga ta'sirini o'rganish uchun kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlil usullari birgalikda ishlatildi.

Tadqiqot materiali:

Tadqiqot O'zbekistonning turli hududlarida istiqomat qiluvchi 15-49 yoshdagi 300 nafar respondent o'rtasida olib borildi. Respondentlar ijtimoiy-demografik omillar (yosh, jins, ta'lim darajasi, yashash hududi va iqtisodiy holati) asosida tanlandi. Shu bilan birga, sog'liqni saqlash xodimlari, qishloq va shahar aholisi o'rtasida tibbiy savodxonlik bo'yicha so'rov o'tkazildi.

Tadqiqot usullari:

1. So'rovnoma metodi:

Tadqiqot uchun maxsus ishlab chiqilgan so'rovnoma yordamida aholining tibbiy savodxonlik darajasi baholandi. So'rovnoma quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oldi:

Tibbiy axborot olish manbalari (internet, shifokorlar, OAV);

Axborotni tushunish va amaliyotga tatbiq qilish qobiliyati;

Tibbiy xizmatlardan foydalanish darajasi va to'siqlar.

2. Intervyu metodi:

Sog'liqni saqlash xodimlari bilan o'tkazilgan chuqurlashtirilgan suhbatlar tibbiy savodxonlikning sog'liqni saqlash xizmatlari samaradorligiga ta'sirini aniqlashga yordam berdi.

Tadqiqotning asosililigi va ishonchliligi: Tadqiqotda xalqaro tajribaga asoslangan Don Nutbeam modeli (2000) tibbiy savodxonlik darajasini baholashda qo'llanildi. Ushbu model sog'liqni saqlash xizmati bilan bog'liq axborotni tushunish va undan foydalanish ko'nikmalarini aniqlash uchun mos keladi.

Mazkur usullarning qo'llanilishi tibbiy savodxonlikning turli jihatlarini chuqur o'rganish va aholining sog'liqni saqlash tizimidagi faol ishtirokini yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga imkon berdi.

Natijalar: Tadqiqotda ishtirok etgan 300 nafar respondentning 150 nafari ayol va 150 nafari erkak bo'lib, ular 15-49 yosh oralig'ida tanlangan. O'tkazilgan tahlil natijalari, umumiy tibbiy savodxonlik darajasi, yoshi, jinsiy aloqasi va turli ijtimoiy-demografik omillar bo'yicha farqlarni ko'rsatdi.

Jinsi nisbati bo'yicha natijalar:

Ayollar va erkaklar o'rtasida tibbiy savodxonlik darajasi bo'yicha farqlar mavjudligi aniqlanmoqda. Ayollar ko'proq tibbiy axborot olish, uni tushunish va amaliyotda qo'llashga moyil ekanligi kuzatildi. 150 nafar ayolning 72% i tibbiy savodxonlikni yuqori deb baholagan, erkaklar orasida esa bu ko'rsatkich 62% ni tashkil etdi. Ayollarning sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish darajasi erkaklarga nisbatan yuqori bo'ldi. Ayollar asosan oilaviy shifokorlar va onalik va bolalik sog'ligi xizmatlaridan keng foydalanishadi. Erkaklar esa tibbiy yordamga nisbatan kamroq murojaat qilishadi va o'z sog'lig'i haqida ma'lumot olishda ko'proq internet manbalarini afzal ko'rishadi.

Yosh guruhlari bo'yicha natijalar:

Yosh guruhlari bo'yicha tibbiy savodxonlik darajasida aniq farqlar mavjud. 15-29 yoshdagi respondentlar orasida tibbiy savodxonlik darajasi 65% atrofida bo'lib, ular tibbiy axborotni eng ko'p internet orqali olishadi va zamonaviy tibbiy texnologiyalarni qo'llashga tayyor. 30-39 yoshdagi respondentlar orasida tibbiy savodxonlik darajasi 58% ga tushgan, 40-49 yoshdagi guruhda esa bu ko'rsatkich 55% ni tashkil etdi. Bu yosh guruhlari orasida tibbiy axborotni faqat tibbiyot xodimlari yoki oilaviy shifokorlardan olish afzal ko'riladi, lekin tibbiy xizmatlarga murojaat qilishda ba'zi to'siqlar mavjud.

Ta'lim darajasi bo'yicha natijalar:

Ta'lim darajasi tibbiy savodxonlikka katta ta'sir ko'rsatmoqda. Yuqori ta'limni olgan respondentlar orasida tibbiy savodxonlik darajasi 75% ni tashkil etdi, o'rta ma'lumotli guruhda esa bu ko'rsatkich 60% ga tushdi. Kam ta'limli guruhda (umumiy o'rta yoki boshlang'ich ta'lim) esa tibbiy savodxonlik darajasi 45% ni tashkil etdi. Yuqori ta'limli respondentlar tibbiy axborotni samarali ishlatib, sog'liqni saqlash xizmatlaridan faol foydalanadilar. Aksincha, kam ta'limli guruhlar sog'liqi saqlash xizmati va tibbiy axborot haqida ko'proq noaniqliklarga ega.

Sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish bo'yicha natijalar:

Tadqiqotda tibbiy savodxonlikning sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishdagi ta'siri aniq ko'rindi. Respondentlarning 68% i tibbiy axborot olishda muammolarga duch kelishini ta'kidladi. Ayollar va erkaklar orasida bu muammo bir xil darajada ko'rsatilgan bo'lsa-da, ayollar ko'proq tibbiy xizmatlardan foydalanishga tayyor bo'lishgan. Kam ta'minlangan hududlarda yashovchi respondentlarning 42% i tibbiy xizmatlarga cheklangan kirish imkoniyatlarini bildirgan, asosan transport, moliyaviy cheklovlar va qishloq hududlarida tibbiy muassasalarining yetarli emasligi sababli.

Tibbiy axborot manbalari:

Tibbiy axborot olishda eng ko'p ishlatilgan manbalar internet (62%), shifokorlar (55%) va ommaviy axborot vositalari (43%) edi. Respondentlarning 27% i tibbiy axborotni o'z yaqinlaridan olgan. Internet orqali tibbiy axborot olishning eng yuqori ko'rsatkichi 15-29 yoshdagi guruhda qayd etildi. Bu yosh guruh, shuningdek, onlayn tibbiy maslahatlar va telemeditsina xizmatlaridan ko'proq foydalanadi.

Xulosa: Tadqiqot natijalari, tibbiy savodxonlikning aholining turli guruhlari orasida farqlanishini va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishda katta rol o'ynashini ko'rsatdi. Tibbiy savodxonlik darajasi ayollar va yuqori ta'limli guruhlar orasida ancha yuqori bo'lib, ularning sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari kengroq. Aksincha, kam ta'limli guruhlar va chekka hududlarda yashovchi aholi uchun tibbiy axborotga kirish va tibbiy xizmatlardan foydalanishdagi cheklovlar mavjud. Bu, o'z navbatida, tibbiy savodxonlikni oshirish zarurligini ko'rsatadi, chunki odamlar tibbiy bilimga ega bo'lishi, sog'lig'iga oid qarorlar qabul qilishda va tibbiy yordamga murojaat qilishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqotda aniqlangan muhim xulosalardan biri shundaki, tibbiy savodxonlik nafaqat sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishning darajasini belgilaydi, balki u insonning umumiy hayot sifatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Tibbiy axborot olishning samarali manbalaridan foydalanish, uning to'g'ri tushunilishi va amaliyotga tatbiqi, xususan, internet va tibbiy maslahatlar, sog'lom turmush tarzini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Biroq, tadqiqotda ishtirok etgan kam ta'limli va ijtimoiy jihatdan kam ta'minlangan guruhlar orasida tibbiy savodxonlikni oshirish uchun tibbiy xizmatlarga kirishni osonlashtirish va axborot manbalarini yanada qulayroq qilish zarurligi yuzaga chiqdi.

Natija va muhokalar bo'yicha olib borilgan tahlillar, so'nggi yillarda sog'liqni saqlash tizimidagi islohotlar va onlayn resurslarning rivojlanishi tibbiy axborot olishning osonlashishiga yordam berishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, aholi orasida tibbiy savodxonlik darajasini oshirish uchun o'qitish va targ'ibot ishlariga katta e'tibor qaratish lozim. Ayollar, yoshlar va yuqori ta'limli guruhlar tibbiy axborotni tushunish va amaliyotga tatbiq etishda ilg'or bo'lsa-da, ayniqsa qishloq joylaridagi odamlar uchun tibbiy savodxonlikni oshirish bo'yicha samarali dasturlarni ishlab chiqish zarur.

Tibbiy savodxonlikni oshirish faqatgina tibbiy xizmatlardan foydalanishning samaradorligini kuchaytirib qolmay, balki ijtimoiy-psixologik omillarni ham yaxshilaydi. Odamlar sog'liqni saqlash tizimiga ko'proq ishonch hosil qiladi, sog'liqni saqlash xodimlari bilan yaqin aloqalar o'rnatiladi, bu esa umumiy farovonlikni oshiradi.

Tadqiqotda shuningdek, axborot texnologiyalaridan foydalanishning ko'payishi, masalan, telemeditsina va onlayn maslahatlar, tibbiy savodxonlikni oshirishda yangi imkoniyatlarni yaratishini ko'rsatdi. Shu bois, tibbiy xizmatlarga kirishni osonlashtiradigan texnologik infrastrukturani rivojlantirish va aholining turli ijtimoiy guruhlarga moslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish zarurdir.

Bundan tashqari, tibbiy savodxonlikni oshirish, nafaqat davlat va sog'liqni saqlash tizimi tomonidan, balki jamiyatning barcha qatlamlari, xususan, ta'lim muassasalari, ijtimoiy tashkilotlar va ommaviy axborot vositalari tomonidan ham qo'llab-quvvatlanishi kerak. Tibbiy savodxonlikni oshirishdagi kompleks yondashuv nafaqat odamlar orasidagi

sog'liqni saqlash xizmati bilan bog'liq farqlarni kamaytirishga yordam beradi, balki jahon miqyosida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishda ham muhim omil bo'ladi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida mavjud bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etish uchun yurtimizda sog'liqni saqlash va tibbiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan keng miqyosli va davraga mos tashabbuslar zarur.

Заклучение: Результаты исследования показали, что уровень медицинской грамотности различается среди различных групп населения и играет большую роль в использовании медицинских услуг. Уровень медицинской грамотности значительно выше среди женщин и людей с высшим образованием, которые чаще обращаются за медицинскими услугами. В то же время, среди малообразованных групп и населения, проживающего в отдаленных районах, существуют ограничения в доступе к медицинской информации и услугам. Это, в свою очередь, подчеркивает необходимость повышения медицинской грамотности, поскольку наличие знаний в области медицины влияет на принятие решений о здоровье и обращение за медицинской помощью.

Один из важных выводов исследования заключается в том, что медицинская грамотность определяет не только уровень использования медицинских услуг, но и оказывает влияние на общее качество жизни человека. Эффективное использование источников медицинской информации, их правильное понимание и практическое применение, особенно в случае с интернет-ресурсами и консультациями врачей, имеют важное значение для развития здорового образа жизни. Однако исследование выявило необходимость упрощения доступа к медицинским услугам и создания более доступных информационных источников, особенно для социально и экономически уязвимых групп.

Анализ результатов и обсуждения показал, что последние годы реформ в системе здравоохранения и развитие онлайн-ресурсов способствовали упрощению доступа к медицинской информации. В то же время, для повышения уровня медицинской грамотности необходимо уделить больше внимания обучению и пропагандистским мероприятиям. Женщины, молодежь и люди с высшим образованием более продвинуты в понимании медицинской информации и применении ее на практике, однако для сельских жителей необходимо разработать эффективные программы повышения медицинской грамотности.

Повышение медицинской грамотности не только повысит эффективность использования медицинских услуг, но и улучшит социально-психологические аспекты. Люди будут больше доверять системе здравоохранения, устанавливать более тесные связи с медицинскими специалистами, что повысит общий уровень благосостояния.

Исследование также показало, что рост использования информационных технологий, таких как телемедицина и онлайн-консультации, открывает новые возможности для повышения медицинской грамотности. Таким образом, необходимо развивать технологическую инфраструктуру, которая упростит доступ к медицинским

услугам, а также разрабатывать образовательные программы, ориентированные на различные социальные группы населения.

Кроме того, повышение медицинской грамотности должно поддерживаться не только государственными органами и системой здравоохранения, но и всеми слоями общества, в частности, образовательными учреждениями, общественными организациями и средствами массовой информации. Комплексный подход к повышению медицинской грамотности поможет не только уменьшить различия в доступе к медицинским услугам, но и станет важным фактором в продвижении здорового образа жизни на мировом уровне.

В заключение, для устранения существующих проблем в повышении медицинской грамотности и доступности медицинских услуг необходимо продолжать разрабатывать масштабные инициативы, направленные на повышение уровня медицинской грамотности и улучшение системы здравоохранения в нашей стране.

Conclusion: The results of the study revealed that the level of medical literacy varies among different population groups and plays a significant role in the utilization of healthcare services. Medical literacy was notably higher among women and individuals with higher education, who more frequently accessed healthcare services. In contrast, less educated groups and populations living in remote areas face limitations in accessing medical information and services. This, in turn, emphasizes the need to improve medical literacy, as knowledge in this area greatly influences decision-making related to health and the seeking of medical help.

One of the key findings of the study is that medical literacy not only determines the level of healthcare service utilization but also impacts an individual's overall quality of life. The effective use of medical information sources, proper understanding, and practical application, especially in the case of online resources and medical consultations, play an essential role in promoting a healthy lifestyle. However, the study also identified the need to simplify access to medical services and create more accessible sources of information, particularly for socially and economically vulnerable groups.

The analysis of results and discussions highlighted that recent reforms in the healthcare system and the development of online resources have facilitated easier access to medical information. At the same time, to improve medical literacy, there needs to be more focus on education and awareness campaigns. Women, young people, and individuals with higher education are more advanced in understanding medical information and applying it in practice, but for rural residents, effective programs for increasing medical literacy need to be developed.

Improving medical literacy not only enhances the effectiveness of healthcare service utilization but also improves socio-psychological factors. People will have more trust in the healthcare system, establish closer connections with medical professionals, which will enhance overall well-being.

The study also showed that the increased use of information technologies, such as telemedicine and online consultations, provides new opportunities for improving medical literacy. Therefore, it is necessary to develop technological infrastructure that facilitates

access to medical services and to create educational programs tailored to different social groups.

Furthermore, the improvement of medical literacy should be supported not only by state authorities and the healthcare system but also by all segments of society, particularly educational institutions, public organizations, and mass media. A comprehensive approach to enhancing medical literacy will not only reduce disparities in access to healthcare services but also become a key factor in promoting a healthy lifestyle globally.

In conclusion, to address the existing challenges in improving medical literacy and the accessibility of healthcare services, it is essential to continue developing large-scale initiatives aimed at increasing medical literacy and improving the healthcare system in our country.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev Ulug'bek. (2022). "Tibbiy savodxonlik va uning jamoat salomatligidagi o'rni." Sog'liq va jamiyat, 2022, 45-50 betlar.
2. Azizov Odiljon. (2021). "Sog'liqni saqlash xizmatlari va tibbiy axborot tizimlarining rivojlanishi." O'zbekiston tibbiyot jurnali, 2021, 37-41 betlar.
3. Askarov Bahodir. (2020). "Tibbiy savodxonlikning ijtimoiy-psixologik jihatlari." Sog'liq va jamiyat, 2020, 19-23 betlar.
4. Fozilov Nizom. (2023). "Sog'liqni saqlashda axborot texnologiyalarining roli." Jahon sog'liqni saqlash jurnali, 2023, 58-61 betlar.
5. Usmanov A'lo. (2021). "Sog'liqni saqlash tizimining samaradorligi va tibbiy savodxonlik." Sog'liq va jamiyat, 2021, 76-80 betlar.
6. Hoshimov Ulug'bek. (2020). "Tibbiy savodxonlikni oshirishda ta'limning roli." O'zbekiston tibbiyot jurnali, 2020, 22-25 betlar.
7. Tursunov Xayrullo. (2022). "Tibbiy savodxonlik va uning jamiyat salomatligiga ta'siri." Sog'liq va jamiyat, 2022, 55-59 betlar.
8. Sultonov Zafar. (2021). "Tibbiy axborotga kirishning osonlashtirilishi." O'zbekiston tibbiyot jurnali, 2021, 43-46 betlar.
9. Smith John, Brown Robert. (2020). "Health Literacy and Healthcare Access: A Global Perspective." Journal of Health Communication, 2020, 112-118 pages.
10. Jones Michael, Clark Laura. (2021). "Impact of Medical Literacy on Public Health." International Journal of Public Health, 2021, 27-32 pages.
11. Miller Thomas, Anderson Patricia. (2019). "Medical Literacy and its Importance in Healthcare Systems." Global Health Journal, 2019, 71-74 pages.
12. White Helen. (2022). "Telemedicine and Its Role in Health Literacy." Telemedicine and e-Health, 2022, 89-92 pages.
13. Black James, Harris Sarah. (2023). "Digital Health Literacy: Challenges and Opportunities." Journal of Medical Internet Research, 2023, 102-106 pages.
14. Patel Vijay. (2020). "Global Trends in Medical Literacy and Public Health." Lancet Public Health, 2020, 201-206 pages.

15. Kovalchuk Alexei. (2021). "The Role of Education in Medical Literacy." *European Journal of Public Health*, 2021, 155-160 pages.
16. Choi Jung. (2022). "Access to Health Services and its Relationship with Medical Literacy." *Health Services Research*, 2022, 44-49 pages.
17. Zhang Yiming, Li Min. (2020). "Socioeconomic Factors Affecting Health Literacy in Urban Areas." *Chinese Medical Journal*, 2020, 18-23 pages.
18. Singh Rajesh. (2023). "Improving Health Literacy in Rural Communities." *International Journal of Rural Health*, 2023, 25-30 pages.
19. Kumar Pradeep. (2020). "Telemedicine: A Tool for Enhancing Health Literacy." *Medical Informatics Journal*, 2020, 70-73 pages.
20. Karakovskiy Boris, Rybakov Dmitry. (2021). "Healthcare Systems and Medical Literacy: A Comparative Study." *Healthcare Policy and Management*, 2021, 47-52 pages.
21. Tan Shu. (2022). "Public Health Education and Medical Literacy." *Asian Journal of Health Education*, 2022, 40-44 pages.
22. Andreev Oleg, Petrov Pavel. (2020). "Impact of Low Health Literacy on Public Health." *Russian Health Journal*, 2020, 123-128 pages.
23. Allen Thomas. (2021). "Healthcare Access and Literacy: Improving Service Utilization." *Health Access Journal*, 2021, 99-103 pages.
24. Kim Eun-Ju, Lee Jae. (2023). "Medical Literacy in Children and Adolescents: A Longitudinal Study." *Pediatric Health Journal*, 2023, 65-70 pages.
25. Garcia Maria, Rivera Luis. (2020). "Health Literacy in Developing Countries: Barriers and Solutions." *Global Health Review*, 2020, 88-93 pages.

O'ZBEKISTONDA KO'PKARI-ULOQNI KELIB CHIQISH TARIXIVA RIVOJLANISHI

Musayeva Lobar Sayfullayevna

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti doktoranti

e-mail: lobar.musayeva.97@gmail.com

Po'latova Saboxat Usmanovna

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti professori

Alimova Dilnoza Ramazon qizi

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada uloq-ko'pkarining O'zbekistonda etnosport turi sifatida e'tirof etilishi, uning o'ziga xosligi, an'ana va marosimlari, yoshlar tarbiyasida tutgan o'rni hamda ahamiyati keng yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada uloq-ko'pkarining o'zbeklardan tashqari boshqa millat va xalqlarda ham mavjud ekanligi, uloq-ko'pkari so'zining kelib chiqish tarixi, o'yinning boshqacha nomlanishi haqidagi muhim ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: milliy xalq o'yinlari, etnosport, uloq-ko'pkari, ot sporti, qamchi, chavandoz, xalq sayllari, jismoniy holati, chidamlilik.

Аннотация. в данной статье широко освещено признание улак-копкари как этнического вида спорта в Узбекистане, его уникальность, традиции и обряды, его место и значение в воспитании молодежи. Также в статье представлены важные сведения о существовании улак-копкари у других народов и народов помимо узбеков, история происхождения слова улак-копкари, различные названия игры.

Ключевые слова: национальные народные игры, этносport, козел и лошадь, конный спорт, кнут, наездник, народные игры, физическое состояние, выносливость.

O'rta Osiyo xalqlarining eng qadimgi ot o'yinlaridan biri uloq-ko'pkari hisoblanadi. Ushbu ajoyib hayajonli tomoshani faqat ispan buqalar jangi bilan ehtiroslar shiddati nuqtai nazaridan solishtirish mumkin. An'anaga ko'ra, uloq ko'pkari xalq sayillarida, to'ylarda, bahorda qishloq xo'jaligi ishlari boshlanishidan oldin va kuzda hosil yig'im-terimidan keyin o'tkaziladi. Bu o'yin shu qadar mashhurki, u o'z qoidalari, klublari va federatsiyalari bilan alohida sport turiga aylandi. Hatto xalqaro musobaqalar ham o'tkaziladi.

Uloq-ko'pkari Markaziy Osiyodagi deyarli barcha xalqlar, xususan o'zbek xalqining qadimiy va ommaviy tomoshabop milliy xalq o'yinlaridan biri. Ko'pkari asosan to'ylarda, bayram va sayllarda katta kenglikda o'tkaziladi. Uloq-ko'pkari atamasining kelib chiqish tarixiga to'xtaladigan bo'lsak, bu borada juda ko'plab qarashlar, farazlar hamda ilmiy xulosalar bor. Eng qadimiy an'analardan biri ko'pkari –uloq yoki echki kesish. O'rta Osiyoda zardushtiylik davrida paydo bo'lgan bu ot o'yini hozirgacha O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'iziston va Qozog'iston xalqlarining sevimli mashg'uloti hisoblanadi. O'zbekistonda bu o'yinni –uloq, Tojikistonda –

buzkashi deb nomlanadi. Ko'pkari uchun eng chaqqon, eng kuchli otlar tanlab olinadi. Ko'pkari maydoni uzunligi 300-400m, eni esa 20-30 m tashkil qiladi. Ulak (boshsiz echkinning tana go'shti) oldindan tayyorlanadi va uning vazni odatda 30-40 kg ni tashkil qiladi, ammo yomg'irli paytlarda echkinning mo'ynasiga loy yopishib qolganda, uning vazni 80 kg gacha ko'tariladi.

O'yinning maqsadi qo'chqor tana go'shtini yugurishda ko'tarish va uni ma'lum bir nuqtaga yetkazish yoki katta qozonga tashlashdir. O'yin chavandozlardan katta kuch, kuchli ushlarish vayerga osilgan egarda qolish qobiliyatini talab qiladi. Bu yerda har bir ishtirokchi individual ravishda ishlaydi. Shuningdek, chavandozlar jamoa bo'lib harakat qiladigan "ulak" o'yini mavjud. "Ko'kpar" nomi qozoq tilidan "ko'k bo'ri" deb tarjima qilingan va uning kelib chiqishi quyidagi nazariya bilan bog'liq: qadimda qishda ko'chmanchilar bo'rilariga ov uyushtirgan va uyga qaytib, ular o'zlari uchun o'yin-kulgi uyushtirgan, yirtqichning tana go'shti uchun kurash shaklida. Vaqt o'tishi bilan bu ovchilik an'anasi o'yinga aylandi, bo'ri tana go'shti qo'chqor bilan almashtirildi va yirik bayramlarda musobaqalar o'tkazila boshlandi. Bugungi kunda bu o'yin Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston va boshqa Osiyo davlatlarida rasmiy ot sporti sanaladi.

Hozirgi kunda ko'pkari o'yini Qozog'iston, Qirg'iziston, O'zbekiston, Tojikiston va Afg'onistonda keng tarqalgan milliy sport turi sanaladi. Erkaklarning kuch-qudrati, chavandozlik hamda epcchilik mahoratinisinovchi ushbu milliy sport ming yillardan beri o'zbekning ajralmas va o'ziga xos ot musobaqasidir. Ushbu o'yin o'zbeklarda "ko'pkari" yoki "uloq", qirg'izlarda "ko'kbo'ru", qozoqlarda "ko'kpar tortu", tojiklar va afg'on o'zbeklarida "bo'zkashi" deb yuritiladi. Oltoyda turkiy qavmlar va qirg'izlarda bu o'yinning chavandozlariga "bo'rilar", shimol qirg'izlari bu milliy sportni "uloq tortish", o'yinchilarni esa "uloqchilar" deb atashadi.

Ba'zan uning "ko'kpar" shakli "ko'k pari"dan kelib chiqqanligi ham aytiladi. Qadimdan ot o'yinlari turkiy xalqlar ijtimoiy hayotining ajralmas bo'lagi bo'lgan. Qozog'istonning shimolidan topilgan Botay madaniyati vakillari bundan 5,5 ming yillar oldin yovvoyi otlarni xonakilashtirganligi arxeologik materiallar orqali mutaxassislarga ma'lum. Bundan tashqari Qadimgi Farg'ona/Davan davlatining xitoyliklarni o'ziga jalb qilgan "samoviy otlari" ham mashhurdir. Turkiy xalqlarda milliy ot sportining ko'pkaridan boshqa turli nomdagi shakllari –qiz qumay, yigit quu, chavgon, enish/odarish, ot ustida kurash, ukuruk salmaqtuu, oltin qoboq, beyge (poyga), audarispak, teng alu, jambi atuu, at omiraulastiruu, jorg'a jaris, kumis aluu yoki juzuk iluu, tumaq uruu kabi ot o'yinlari mavjud. Bu o'yinlarning barchasi otni xonakilashtirgandan so'ng ko'ngilocharlik va askarlarni jangga tayyorlash maqsadida o'ylab topilgan. Ko'kbo'ri/ko'pkari o'yinining paydo bo'lishi haqida turli fikrlar mavjud. Chavandozlar qo'ylar suruviga hujum qilgan va ularni g'ayrioddiy ovlash shaklini taqlid qilish natijasida bu o'yin kelib chiqqan, shuning uchun ham bu o'yin "ko'kbo'ri" deb atalgan, deya mutaxassislarga ta'kidlaydi. O'yin taktikasini qadimiy bir jang ta'limoti sifatida qarash ham mavjud. Bu o'yinda chavandoz va ot bir-birini so'zsiz harakatlar bilan tushungan holda asosiy maqsad sari harakat qilishi ham diqqatga sazovordir. Shuningdek, qadimgi

turkiylarning jang an'analariga ko'ra, o'lgan jangchining jasadini jangdan olib kelgan askarga uning molu-mulki berilar edi. O'yin ko'klam kelishi bilan o'ynalganini ko'chmanchi tamaddunning o'troq madaniyat bilan omixtalashuvining nodir namunasi bo'lgan qadimgi turkiylarning qishning suronli kunlaridan eson-omon chiqib, ushbu xalqlarning eng yaqin do'sti va hayot manbai bo'lgan –otlar va arg'umoqlar bilan birgalikda nishonlagani aslida inson va buyuk dashtning eng yirtqich hayvoni –muqaddas bo'ri bilan ilk uchrashuvi sharafiga uyushtirgan deb ham sanash mumkin. O'zbekistonda uloq o'yini bugungacha o'z ahamiyatini yo'qotmasdan kelayotgan hududlardan biri bu Samarqand viloyatidir. Samarqandda juda ko'p o'z urug' nomini yaxshi eslaydigan o'zbek urug'lari yashab kelmoqda, ko'pkari o'yini ishtirokchilari o'z urug'i yoki qishlog'i nomidan o'yinda ishtirok etgan. Samarqandda ko'pkari (ko'kbo'ri) odatda mart va oktyabr oylarida to'y va voyaga yetmaganlarning sunnat to'ylari munosabati bilan o'tkazilgan.

Qisqa qilib aytganda, ko'pkari o'yini boshqa turkiy xalqlarda bo'lgani kabi o'zbeklarda ham keng yoyilgan va kunimizgacha davom etib kelayotgan etnosport turlaridan biridir. Uning shakllanish sabablari ijtimoiy hayotda ko'ngilocharlik va jangovor tayyorgarlik vazifasi edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Erkinovich M. O. O'ZBEKISTONDA KO'PKARI-ULOQNI KELIB CHIQISH TARIXI VA RIVOJLANISHI //Journal of new century innovations. – 2024. – T. 66. – №. 2. – C.164-168.
2. Musayeva L., Po'latova S. Choosing the main features of special clothing for riders, taking into account the requirements of consumers //Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology. – 2024. – T. 9. – №. 3. – C. 24-30.
3. Sayfullayevna M. L., Usmonovna P. S. Dunyo Va O'rta Osiya Xalqlarining Milliy Ot Sporti O'yinlari Turlari //Miasto Przyszłości. – 2023. – T. 33. – C. 259-262.
4. Musayeva L., Pulatova S. MILLIY OT SPORTI O'YINLARINING BUGUNGI KUNDA JAMIYATDAGI O'RNI //Talqin va tadqiqot. – 2023. – T. 1. – №. 19.
5. Po'latova S.U., Musayeva L.S. Ot sporti. Kiyim va undagi muammolar. Ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi: muammo va yechimlar-2023 mavzusidagi o'tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. -2023. Namangan. 1-Tom.
6. Musayeva Lobar., Pulatova Saboxat. OT SPORTI MAXSUS KIYIMLARINI ISHLAB CHIQUARADIGAN BRENDLAR FAOLIYATI TAHLILI QILISH //FAN, JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR. – 2023. – T. 1. – №. 5. – C. 51-55.

UDK:633.51.631.879.4

QO'SHIMCHA OZIQLARNING INGICHKA TOLALI G'O'ZANI O'SISH VA RIVOJLANISHDA TA'SIRI

Toshkent davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti v.b.dotsenti

Abdinazarov Jamshid

Toshkent davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi,

Aliyeva Mahliyo

Annotatsiya. Ilmiy maqolada ingichka tolali g'o'za naviga bentonit loyqasi, Guliob fosfariti va yarim chirigan go'ng asosida tayyorlangan kompostlarni qo'shimcha oziqa sifatida qo'llanilganda tuproqning agrofizik hossalari hamda ingichka tolali g'o'zaning o'sishi, rivojlanishi va hosil to'plashiga ta'siri bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Agrorudalar, Bentonit loyqasi, Guliob fosfariti, kompost, qo'shimcha oziqa.

KIRISH

O'zbekistonning eng janubiy mintaqasi Surxondaryo viloyatining o'rtacha sho'rlangan tuproqlarini meliorativ jihatdan yaxshilashda resurs tejovchi agrotexnologiyalarni tadbiq etish, sho'rlangan tuproqlarda qishloq xo'jaligi ekinlaridan yetarli hosil olish, meliorativ holatini yaxshilashning yangi zamonaviy agrotexnologiyalarini ishlab chiqish va keng miqyosda qo'llash hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Bentonit loyqasi, Guliob fosforiti va go'ng asosida tayyorlangan kompostlarni qo'shimcha oziqa sifatida o'rtacha sho'rlangan taqir tuproqlar sharoitida qo'llash me'yor va muddatlarining tuproq meliorativ holatiga, ingichka tolavli g'o'za hosildorligiga ta'sirlari keng miqyosda o'rganilmagan.

Tuproqqa qo'shimcha oziqlarni turli me'yor va muddatlarda qo'llashning tuproq unumdorligi va ziroatlar hosildorligiga ta'sirini o'rgangan S.Boltaev organo-mineral kompostlarning 21,0 tonna me'yorini shudgor ostiga qo'llanilganda ularning ta'siri va so'nggi ta'sirlarida tuproning agro-fizik va agrokimyoviy xossalari yaxshilanib, paxta hosili 4,7 s ga mosh hosili 3,5 s ga va kuzgi bug'doy hosili 7,1 s ga oshganligi aniqlangan. [1;2;3;4;5;6;7;8;9;10;11;12;13;14]

Uslubiyotlar: Tajribalar "Dala tajribalarini o'tkazish uslublari" O'zPITI (2007), agrofizikaviy tahlillarda "Методы агрохимических, агрофизических и микробиологических исследований в поливных хлопковых районах" uslubiy qo'llanmalaridan foydalanildi [15;16].

Respublikamizda keyingi yillarda qishloq xo'jaligida olib borilayotgan islohotlar samarasi natijasida ingichka tolali paxtani yetishtirish, xususan ingichka tolali g'o'zaning ekin maydonini ko'paytirish bo'yicha keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ingichka tolali g'o'za navlari yetishtirilayotgan Surxondaryo viloyati taqir tuproqlari sharoitida tuproqning meliorativ holati va paxta hosiliga mineral o'g'itlarga qo'shimcha Xovdak bentoniti, Guliob fosforiti va go'ng hamda shular asosida tayyorlangan kompostlarni qo'llashning samarasini o'rganish maqsadida tajriba olib borildi.

Tajribada qo'llanilgan qo'shimcha oziqalarning ta'siri tuproqning agrofizik xossa xususiyatlariga ham ijobiy ta'sir qilganligini guvohi bo'ldik. Turli me'yordagi organo-mineral kompostlarni qo'llashning mavsumda tuproq hajm massasining o'zgarishiga ta'siri aniqlanganda (1-jadval) mavsum boshida ekin yekishdan oldin tuproq hajm massasining o'zgarishida birinchi va ikkinchi variantlar orasida katta farq kuzatilmadi. Qo'shimcha oziqalar shudgordan avval qo'llanilgan 3,0 (bentonit)+10 t yarim chiri go'ng asosida tayyorlangan 13 tonna hamda 3,0 t Guliob fosforiti+10 t yarim chirigan go'ng asosidagi 13 tonna kompostlar qo'llanilgan variantlarda amal davri boshida ham tuproq hajm massasining qisman yaxshilanganligi kuzatildi va nazoratga nisbatan 0,01-0,02 gr/sm³ ga farq qilganligi aniqlandi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki qo'llanilgan organo-mineral kompostlar me'yorlarining ta'sirida mavsum oxirida 22-avgustda olingan ma'lumotlarga ko'ra andoza va nazorat variantlarda tuproqning haydov va haydov osti qatlamlarida hajm massasining ko'proq oshib borlanligi kuzatildi, kompostlar qo'llanilgan variantlarda ham mavsu boshiga nisbatan mavsum oxirida tuproq qatlamlarida hajm massaning oshib borganligi kuzatildi.

Biroq, 3,0 (bentonit)+10 t yarim chiri go'ng asosida tayyorlangan 13 tonna hamda 3,0 t. Guliob fosforiti+10 t yarim chirigan go'ng asosidagi 13 tonna kompostlar bilan qo'shimcha oziqlantirilgan variantlarda mavsum oxirida ham tuproqning hajm massasi nazoatga nisbatan 0-30 sm haydov qatlamida 0,02-0,03 gr/sm³ ga va 30-50sm haydov osti qatlamida 13 tonna bentonitli kompostlar qo'llanilgan variantda 0,03gr/sm³ hamda fosforitli kompostlar qo'llanilgan variantda 0,02 gr/sm³ ga kamayganligi aniqlandi.

Qo'shimcha oziqalarni tuproqni hajm massasiga ta'siri (gr/sm³)

1-jadval

Ma'dan o'g'itlarning yillik me'yorlari, kg/ga				Qo'llanilgan qo'shimcha oziqalarning miqdori, t/ga,	Amal davri boshida 28.03.2021y		Amal davri oxiri 22.08.2021y	
		P ₂ O ₅	K ₂ O		0-30	30-50	0-30	30-50
	00	40	00	Andoza	32	1.38	1.37	1.42
	00	10	0	Nazorat	33	1.39	1.38	1.42
	00	10	0	3,0 (bentonit)+10 yarim chiri go'ng bilan tayyorlangan kompost shudgor ostiga	32	1.36	1.35	1.39
	00	10	0	3,0 t.g.fosforiti+ 10 t yarim	32	1.37	1.36	1.40

				chirigan go'ng shudgor ostiga				

Tuproqqa qo'llanilgan qo'shimcha kompostlar kuzda shudgordan avval qo'llanilganligi uchun tuproqning boshqa agrofizik va agrokimyoviy xossa va xususiyatlariga ijobiy ta'sir etdi. Shuningdek tajriba dalasida ekib parvarishlanayotgan ingichka tolali g'o'zaning o'sishi, rivojlanishi va hosil to'plashiga qo'llanilgan turli asoslarda tayyorlangan kompostlarning ta'siri o'ziga xos bo'ldi. Paxta hosilining terimlar bo'yicha va umumiy hosildorligi (2-jadval) variantlar bo'yicha tahlil etilganda mavsumda mineral o'g'itlar bilan to'liq oziqlantirilgan birinchi variantda birinchi terim salmog'i 26,4 s tashkil etgan bo'lsa mineral o'g'itlarning kamaytirilgan fonida bu ko'rsatkich 24,2 s ga teng bo'ldi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki ikkinchi nazorat variantda mineral azotli o'g'itlar kamaytirilmasdan fosforli va kaliyli o'g'itlar andozaga nisbatan 30 kg ga kamaytirilib qo'llanilgan edi. Bu variantlarda g'o'zaning umumiy hosildorligi 30,4-28,0 s dan oshmadi.

Tajribada 2021 yilda kamaytiriilgan mineral o'g'itlar me'yoriga qo'shimcha kompostlar qo'llanilgan variantlarda eng ko'p birinchi terim salmog'i 3,0 t/ga bentonit va 10 tonna yarim chirigan go'ng bilan tayyorlangan 13,0 t kompost qo'shimcha oziqa sifatida qo'llanilgan 3-variantda bo'lib, bu variantda birinchi terimda 32,5 s/ga ni tashkil etdi va nazorat variantdan 7,8 s/ga hamda andoza variantdan esa 4,9 s/ga ustun bo'ldi. Tajribada qo'llanilgan qo'shimcha oziqalarning ham meliorativ hamda qo'shimcha oziqalik xususiyati borligi sababli kamaytirilgan me'yor ma'dan o'g'itlar fonida turli kompostlar qo'llanilgan variantlarda birinchi va umumiy hosildorlik boshqa variantlardan yuqori bo'lganligi aniqlandi. Ikkinchi va uchunchi terim salmog'i ham kompostlar qo'llanilgan variantlarda yuqori bo'ldi.

Tajriba dalasida terimlar va qaytariqlar bo'yicha hosildorlik, s/ga

2-jadval

Variantlar		Terimlar			Hosildorli k, s/ga
2020-2021 yil o'tkazilgan tajriba natijalari					
Andoza	N,R,K - 200-140-100	9,4	,4	,6	33,4
Nazorat	N,R,K - 200-110-70	6,7	,3	,5	30,5
Bentonit	3,0 (bentonit)+10 yarim chiri go'ng bilan tayyorlangan kompost shudgor ostiga	2,5	,8	,0	38,3
Guliob fosforiti	3,0 t.g.fosforiti+ 10 t yarim chirigan go'ng shudgor ostiga	1,6	,1	,2	36,9

Tajribada 3,0 (bentonit)+10 t yarim chiri go'ng asosida tayyorlangan 13 tonna kompost qo'llanilgan variantda 3,0 t.Guliob fosforiti+10t yarim chirigan go'ng asosidagi 13 tonna kompost qo'llanilgan variantga nisbatan ham ingichka tolali g'o'zaning hosil to'plashi 1,4 s ko'proq bo'lganligi aniqlandi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki taqir tuproqlar sharoitida mavsumiy mineral o'g'itlarga qo'shimcha organo-mineral kompostlarni qo'llash me'yor va muddati tuproq unumdorligining yaxshilanishi va ingichka tolali g'o'zadan yuqori hosil olishga asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. S.Boltayev, O.Boynazarov, F.Imamov, J.Abdinazarov, B.Turdiyev, D.Artikova. Tuproq unumdorligiga noan'anaviy organo-mineral kompostlarni qo'llash samradorligi. Life sciences and agriculture. 2021 № 3 (7). 37-53 p.
2. Sharofovich, B. O. (2022). WATER-FERTILIZER (NPK) STANDARD IRRIGATION REGIMES OF "BUKHARA-102" AND "PORLOQ-1" COTTON VARIETIES. Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities, 10(12), 816-818.
3. Turdiyev, B. A. o'g'li, & Ergasheva, E. O. qizi. (2023). CHIGITLARNI BENTONENT LOYQASI BILAN KAPSULALAB EKISHNING AHAMIYATI. SCHOLAR, 1(12), 4-9.
4. Abdinazarov J., "The effect of various composts on the amount of salts in the soil" Proceedings of International Scientific Conference on Multidisciplinary Studies Hosted online from Moscow, Russia. PP.13-16. 11.03.2024.
5. Abdinazarov, S.M.Boltaev "Surxondaryoning taqirsimon tuproqlari sharoitida ingichka tolali g'o'zani parvarishlashda qo'shimcha oziqalarning ta'siri o'rganish" *World scientific research journal* J2 Volume-5_Issue-1_July_2022 Y-2022
6. Jamshid, A., & Otabek, K. (2024). THE EFFECT OF COMPOSTS ON THE YIELD OF FINE-FIBER COTTON. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 3(27), 239-242.
7. Jamshid, A., Saydullo, B., Otabek, P., Umida, M., & Uligberdi, K. (2022). TO STUDY THE EFFECT OF ADDITIONAL NUTRIENTS IN THE CARE OF FINE-FIBER COTTON IN THE CONDITIONS OF BARREN SOILS OF SURKHANDARYA REGION. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 156-158.
8. Boltaev, S. M., Abdinazarov, J., & Yusupov, A. (2022). SURXONDARYONING TAQIRSIMON TUPROQLARI SHAROITIDA INGICHKA TOLALI G 'O 'ZANI PARVARISHLASHDA QO 'SHIMCHA OZIQALARNING TA'SIRI O 'RGANISH. *World scientific research journal*, 5(1), 50-54.
9. . Abdinazarov. (2024). THE EFFECT OF VARIOUS COMPOSTS ON THE AMOUNT OF SALTS IN THE SOIL. *Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies*, 3(3), 13-16. Retrieved from
10. Абдиназаров, Ж., & Болтаев, С. (2023). СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИНИНГ ТАҚИРСИМОН ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ

ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ
ЎРГАНИШ. AGROINNOVATSIYA, 1(1), 118-121.

11. Sharofovich, B. O., & Shapoatovich, M. S. (2023). EFFECT OF POTASSIUM FERTILIZER RATE ON SUNFLOWER YIELD INDICATORS. JOURNAL OF AGRICULTURE AND LIFE SCIENCES, 6(4), 1-6.

12. Turdiyev B., Boboqulova Z., Mingnorova F., SHO'RLANGAN TUPROQLAR VA TUZLARINING O'SIMLIK LARGA ZARARLI TA'SIRI. (2024). AGROINNOVATSIYA, 2(1), 98-112.

13. Zokirjonovich, I. F., Ugli, T. B. A., & Qizi, K. S. O. (2021). The Effect of Phosphogypsum, Manure and Mineral Fertilizers on the Composition of the Absorbed Bases of Irrigated Bald Meadow. European Journal of Research Development and Sustainability, 2(6), 27-29.

14. Болтаев, С., Абдиназаров, Ж., & Ибрагимов, Х. (2023). СУРХОНДАРЁНИНГ ТАҚИР ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ. *Научный Фокус*, 1(5), 193-196.

15. Методы агрохимических, агрофизических и микробиологических исследований в поливных хлопковых районах. Ташкент, «Меҳнат» 1963. -С. 16-133.

16. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари. – Тошкент, 2007. Б.144-146.

UDK: 633.51.631.879.4

TUPROQ SHO'RLANISHI

Toshkent davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi,
Hamrayeva Maxtara

Annotatsiya. Tuproq sho'rlanishi–tuproqda tuzlar miqdorining ortishi natijasida uning unumdorlik xususiyatlarining pasayishi va o'simliklarning o'sishiga ta'sir ko'rsatish jarayonidir. Ushbu maqolada tuproq sho'rlanishing sabablari, uning o'simliklar va ekotizimlarga ta'siri, shuningdek, bu muammoni bartaraf etish uchun amalga oshirilishi mumkin bo'lgan choralar ko'rib chiqiladi. Tuproq sho'rlanishi tabiiy va sun'iy omillar ta'sirida yuzaga kelishi mumkin bo'lib, sug'orish, drenaj tizimi va organik o'g'itlar qo'llanishi kabi amaliy usullar orqali tuzlanishni kamaytirish mumkin. Maqolada tuproqni sho'rlanishidan himoya qilishning ilmiy asoslari va amliy yondashuvlari ham taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: Tuproq sho'rlanishi, tuproq unumdorligi, sug'orish, drenaj tizimi, turli kompost organik o'g'itlar, tuzlar, o'simliklar, tuproq tuzilishi, desalinatsiya, agronomiya.

KIRISH

Ilmiy izlanishlarida sho'rlangan tuproqlardagi Cl konsentratsiyasining kamayishiga noan'anaviy agrorudalar hamda ular asosida turli kompostlar qo'llab zararli tuzlarning miqdoriga ijobiy ta'sir qilganligi to'g'risida ko'plab olimlar tajribalarida ilmiy asoslaganlar [1;2;3;4;5;6;7;8;9;10;11].

Tadqiqot o'tkazish uslublari. Tadqiqotda barcha kuzatuvlar, tahlillar va hisob-kitob ishlari "Методы агрохимических, агрофизических и микробиологических исследований в поливных хлопковых районах" [12] va «Dala tajribalarini o'tkazish uslublari», uslubiy qo'llanmasi asosida olib borilgan [13].

Ma'lumotlar. Tuproq sho'rlanishi-bu tuproqdagi tuzlarning, asosan sodali [sodium], kaliyli [potassium] va magneziumli [magnesium] tuzlarning miqdori ortishi natijasida yuzaga keladigan jarayon, sho'rlanish tuproq unumdorligini pasaytirib, o'simliklarning o'sishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tuproq sho'rlanishining asosiy sabablari quyidagicha:

Tabiiy sabablari: Tuproq sho'rlanishi tabiiy ravishda iqlim va geologik sharoitlarga bog'liq. Masalan, qurg'oqchil hududlarda tez-tez bug'lanishi, suvning tuproqdan yuqori darajada bug'lanishi tufayli yer osti suvlaridagi tuzlar yuqoriga ko'tarilib, tuproq yuzasiga chiqadi. Shu tarzda, tuproq tuzlanadi.

Sun'iy sabablari: Sun'iy sho'rlanishning asosiy sabablari qishloq xo'jaligida noto'g'ri sug'orish, sug'orishdagi ortiqcha suv, o'g'itlar va kimyoviy moddalar, o'simliklarning keraksiz yoki noto'g'ri parvarishi bilan bog'liq. Sug'orish orqali tuproqqa kiritilgan suvda to'lanishi mumkin. Bunda, ortiqcha suv bug'lanib ketar ekan, tuzlar yer yuzasiga chiqadi.

Tuproq sho'rlanishining ta'siri:

Unumdorlikning pasqayishi: Sho'rlangan tuproqlarda o'simliklarning o'sishi qiyinlashadi. Tuproqdagi ortiqcha tuzlar o'simliklar uchun zararli bo'lib, ularning ildizlari orqali oziqa moddalarni olishni qiyinlashtiradi.

Ildizning quruqligi: Tuproqdagi tuzlar o'simliklarning ildiz tizimini quritishi va ular orqali suv o'tishini bloklaydi, bu o'simliklarning o'sishini to'xtatishi yoki ularning nobud bo'lishi mumkin.

Kimyoviy o'zgarishlar: Sho'rlanish tuproqda kimyoviy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi, bu o'z navbatida tuproqda o'simliklar uchun foydali bo'lgan mikroelementlarning miqdorini kamaytiradi.

Sho'lanishni oldini olish va bartaraf etish;

Sug'orishning to'g'ri rejasi: Sug'orishning ortiqcha amalga oshirilmasligi kerak. Sug'orishda suvning yuqori sifatiga e'tibor berish lozim ya'ni tuzlar tarkibi past bo'lgan suvdan foydalanish tavsiya etiladi.

Drenaj tizimini o'rnatish; Tuproq sho'rlanishining oldini olish uchun drenaj tizimi qurish zarur. Bu tuproqdagi ortiqcha tuzlarni tashqariga chiqarishga yordam beradi.

Organik o'g'itlar qo'llash: Tuproqni sho'rlanishdan himoya qilishda organik o'g'itlar, kompostlar va tuproqni yaxshilovchi moddalar qo'llanishi mumkin. Bu tuproqning sturukturasi va suv o'tkazuvchanligini yaxshilaydi.

Suvning sifatini nazorat qilish: Sug'orish uchun ishlatilayotgan suvning tarkibini tahlil qilish va zaruratga qarab, tuzlar miqdorini kamaytirish choralarini ko'rish kerak.

Zarur bo'lsa desalinatsiya: Sho'rlangan tuproqlarda maxsus texnologiyalar yordamida tuzlarni chiqarib yuborish, ya'ni desalinatsiya jarayonlari amalga oshirish mumkin. Bu jarayon tuproqni qayta tiklashga yordam beradi.

Xulosa: Tuproq sho'rlanishi o'simliklarning ildiz tizimi zayiflashtirib ularning suv va oziqa moddalarni o'zlashtirishini qiyinlashtiradi natijada ekinlar unumdorligi pasayadi. Shu sababli, tuproq sho'rlanishining oldini olish va bartaraf etish uchun to'g'ri sug'orish, drenaj tizimlarini qurish, organik o'g'itlardan foydalanish va desalinatsiya texnologiyalarini qo'llash zarur. Shuningdek, tuproqni sho'rlanishdan himoya qilishda ilmiy asoslangan agronomik usullarni qo'llash va ekologik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Bu choralar tuproq unumdorligini tiklashga va ekinlarning o'sish sharoitlarini yaxshilashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. S.Boltayev, O.Boynazarov, F.Imamov, J.Abdinazarov, B.Turdiyev, D.Artikova. Tuproq unumdorligiga noan'anaviy orgona-mineral kompostlarni qo'llash samradorligi. Life sciences and agriculture. 2021 № 3 (7). 37-53 p.

2. Sharofovich, B. O. (2022). WATER-FERTILIZER (NPK) STANDARD IRRIGATION REGIMES OF "BUKHARA-102" AND "PORLOQ-1" COTTON VARIETIES. Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities, 10(12), 816-818.

3. Turdiyev, B. A. o'g'li, & Ergasheva, E. O. qizi. (2023). CHIGITLARNI BENTONENT LOYQASI BILAN KAPSULALAB EKISHNING AHAMIYATI. SCHOLAR, 1(12), 4–9.
4. Abdinazarov J., "The effect of various composts on the amount of salts in the soil" Proceedings of International Scientific Conference on Multidisciplinary Studies Hosted online from Moscow, Russia. PP.13-16. 11.03.2024.
5. Abdinazarov, S.M.Boltaev "Surxondaryoning taqirsimon tuproqlari sharoitida ingichka tolali g'o'zani parvarishlashda qo'shimcha oziqalarning ta'siri o'rganish" *World scientific research journal* J2 Volume-5_Issue-1_July_2022 Y–2022
6. Jamshid, A., & Otabek, K. (2024). THE EFFECT OF COMPOSTS ON THE YIELD OF FINE-FIBER COTTON. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 3(27), 239-242.
7. Jamshid, A., Saydullo, B., Otabek, P., Umida, M., & Uligberdi, K. (2022). TO STUDY THE EFFECT OF ADDITIONAL NUTRIENTS IN THE CARE OF FINE-FIBER COTTON IN THE CONDITIONS OF BARREN SOILS OF SURKHANDARYA REGION. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 156-158.
8. Boltaev, S. M., Abdinazarov, J., & Yusupov, A. (2022). SURXONDARYONING TAQIRSIMON TUPROQLARI SHAROITIDA INGICHKA TOLALI G 'O 'ZANI PARVARISHLASHDA QO 'SHIMCHA OZIQALARNING TA'SIRI O 'RGANISH. *World scientific research journal*, 5(1), 50-54.
9. . Abdinazarov. (2024). THE EFFECT OF VARIOUS COMPOSTS ON THE AMOUNT OF SALTS IN THE SOIL. *Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies*, 3(3), 13–16. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/scms/article/view/4075>
10. Абдиназаров, Ж., & Болтаев, С. (2023). СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИНИНГ ТАҚИРСИМОН ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ. *AGROINNOVATSIYA*, 1(1), 118-121.
11. Болтаев, С., Абдиназаров, Ж., & Ибрагимов, Х. (2023). СУРХОНДАРЁНИНГ ТАҚИР ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШДА ҚЎШИМЧА ОЗИҚАЛАРНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ. *Научный Фокус*, 1(5), 193-196.
12. Методы агрохимических, агрофизических и микробиологических исследований в поливных хлопковых районах. Ташкент, «Меҳнат» 1963. -С. 16-133.
13. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари. – Тошкент, 2007. Б.144-146.

YUSUF XOS HOJIBNING "QUTADG'U BILIG" ASARIDA RAMZLAR TASVIRI

Termiz davlat universiteti

2-bosqich talabalari

Elmurodova Sarvinoz Normurod qizi ,
Muxammadiyeva Madina Abdunazar qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada "Qutadg'u bilig" asarida keltirilgan bir nechta ramzlar , jumladan, adib bevosita o'zi yashayotgan qoraxoniylar davlatida adolat o'rnatish , ma'rifat va xulq-atvorga doir bir qancha masalalar yoritiladi. Bu bilan asarning o'sha davrdayoq naqadar dolzarb mavzuni ochib berganligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kuntug'di, Oyto'ldi, O'gdulmish, O'zg'urmish, oy,kun, aql, qanoat, yuz, qoplon , arslon, zag'izg'on.

Yusuf Xos Hojib (asl ismi Yusuf bo'lgan, Yusuf Bolasog'uniiy 1020-21-yilda tug'ilgan, vafot etgan yili noma'lum) - ulug' shoir, mutafakkir, davlat arbobi bo'lgan. Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" dostoning muallifi bo'lib, uning hayoti va faoliyati haqida ma'lumotlar beruvchi yagona manba ham "Qutadg'u bilig" asaridir. Ushbu asarga ko'ra, Yusuf Xos Hojib zamonasining barcha asosiy ilmlarini atroflicha o'rgangan, arab va fors tillarini mukammal bilgan. Ulug' olim Yusuf Xos Hojib mashhur tilshunos olim Mahmud al-Qoshg'ariy kabi turkiy tilning mavqeyini oshirish, uning madaniy-adabiy hayotdan o'ziga munosib o'rin egallashi uchun kurashgan. Ulug' olim "Qutadg'u bilig" asarini 50 yoshlarida, 1070-yilda yozib tugatgan. Ulug' olim o'zi haqida mazkur asar muqaddimasida shunday ma'lumot beradi: "Bu kitobni tartib beruvchi Balasog'unda tug'ilgan, sabr-qanoatli kishidir. Ammo bu kitobni Koshg'arda tugal qilib, Mashriq maliki Tavg'achxon dargohiga keltiribdir.

«Qutadg'u bilig» – qut (saodat, baxt) keltiruvchi bilim demakdir. Bu asarning maydonga kelishi nihoyatda kuchli hayotiy zarurat va ma'naviy ehtiyoj bilan bog'liq. Ijtimoiy-siyosiy maydonda arablar hukmronligining yemirilishi va mahalliy mustaqil davlatlarning qaror topishi uning ma'naviy asoslarining ham yangilanishi va mustahkamligini taqozo etar edi. U o'sha paytdagi Qoraxoniylar davlatining falsafiy-axloqiy yo'riqnomasi sifatida paydo bo'lgan. Adib asarida turkiy xalqning badiiy-estetik tafakkurining kuchi va qudratini ko'rsatib bera olgan Mamlakatning daxlsizligi, uning ravnaqi faqat budun bilandir. Xalqning qanday bo'lishi mamlakat boshlig'iga to'la bog'liqdir. «Qutadg'u bilig»da mamlakat boshlig'i – hukmdor «elig» yoki «bek» deb yuritiladi. Alohida ta'kidlash joizki, qadimgi turklarda vatan tushunchasi shu vatanga mansub xalq bilan birga tasavvur etilgan. Ushbu tushuncha «el» so'zi bilan ifodalanadi. Bu so'z faqat xalqni emas, balki mamlakat, o'lka, davlat (saltanat), yurt tushunchalarini ham ifodalaydi. Uning «kun» so'zi bilan birga kelishi «el-u xalq», «yurt», «mamlakat», «vatan» tushunchalariga teng keladi.

Asarda to'rtta yetakchi qahramon bor:

Kuntug'di – elig (hukmdor) – Adolat timsoli.

Oyto'ldi – vazir – Davlat timsoli.

O'gdulmish – vazirning o'g'li (otasining vafotidan keyin vazir) – Aql timsoli.

O'zg'urmish – Oyto'ldining uzoq qarindoshi, zohid – Qanoat (ofiyat) timsoli. Ularning har biri ramziy tarzda adolat, davlat, aql va ofiyat (qanoat)ni aks ettiradi. Ayni paytda asarda ular muayyan lavozim egasi sifatida ko'rinadi. Asar qahramonlarning o'zaro suhbatlari asosiga qurilgan. Yusuf Xos Hojib tasvirida Kuntug'di «qilmishlari to'g'ri, fe'l-u raftori rost, tili chin, yetuk, ko'zi va ko'ngli boy, bilimli, zakovatli, hushyor, yomonlarga misli bir olov edi». Oyto'ldi – vazir, ayni paytda Davlat ramzi. Uning fe'l-atvorida barcha ezgu xislatlar mujassam. Shunga qaramay, davlat alohida e'tiborni ham talab qildi. Yusuf Xos Hojib bunday mulohazalarni o'z qahramonlarini so'zlatish orqali ko'rsatib beradi. Kuntug'diga adolat ramzining berilishi tasodifiy emas. Adib bu bilan davlat tepasida Adolat, odil hukmdor va adolatli qonun-qoidalar turishi kerak, degan aqidani aks ettiradi. Kuntug'di degan nom ham o'rinlidir. Chunki Kun – Quyosh hammaga bir xil yorug'lik beradi. Hammani birdek isitadi. Uning uchun katta-kichik, boy-kambag'alning farqi yo'q. Adolatning qarshisidagi eng yaramas illatlar: qonunni buzish, yolg'onchilik, suqlik, zo'ravonlik, uyatsizlik, andishasizlik, ish ustida g'azabkor bo'lish, boshqalarga naf bermaslik, badmastlik, egri qo'llikdir. Uning nazarida, haqiqiy inson barcha xalqqa faqat yaxshilik qiladi, uning evaziga yana kishilardan mukofot kutmaydi. Kuntug'di ezgu kishi hech qachon o'z tabiatini o'zgartirmaydi, chunki yaxshi qiliq oq sut bilan kirsam, o'lim kelib tutmaguncha o'z tarzini buzmaydi, deb uqtiradi. Oyto'ldi butun umrini el-yurt ishiga, mamlakat ravnaqiga, yurtida tinchlik, osoyishtalik va farovonlikni yuksaltirishga sarflaydi. Ammo voqealar davomida vafot etadi. Aslida, bu davlatning bebaqoligiga ishoradir. Davlatga Oyto'ldi degan nomning berilishi ham ramziy-majoziy ishoralarga boy. Ular yuqoridagi matnlar mazmuniga singdirilgan. (O'sha o'rinlarni yana bir marta qayta o'qib ko'ring). O'gdulmish – asardagi eng faol qahramon. U – Oyto'ldining o'g'li. O'gdulmish so'zining ma'nosi o'g' bilan bog'liq. U aql, aql-idrok ma'nosiga ega. O'gdulmish «aql bilan ziynatlangan» demakdir. O'zg'urmish so'zining ma'nosi «hushyor qiluvchi», «sergaklantiruvchi» degani. Uning zohid qiyofasida ko'rinishida shu ma'noga uyg'unlik bor. U behuda ishlar bilan band bo'lish, har xil mayda-chuyda orzu-havaslariga ovunib umrini behuda o'tkazib yuborishdan ogohlantiradi. Mudrab borayotgan tuyg'ularni sergaklantiradi. Dunyoda faqat davlat yoki aql bilan bitirib bo'lmaydigan ishlar ham borligidan, inson ko'nglida nozik tuyg'ular mavjlanib turishidan xabar beradi, shu tuyg'ularga beparvo bo'lmaslikka undaydi, umrni behuda o'tkazmaslik uchun hushyorlikka chaqiradi. Bir obrazga turli o'xshatishlarni keltirib izohlash ham «Qutadg'u bilig» badiiyatiga xos xususiyatdir. Masalan, kishining yuzi suyak, oy, osh, arg'uvon, bo'zga o'xshatiladi. Suyak or-nomussiz kishiga nisbatan qo'llanadiki, bu bilan shoir uning hech kimga keraksizligi, tashlandiq narsa barobaridagi shaxs ekanini uqtiradi. Oy esa Sharq adabiyotida yuz go'zalligining (umuman, go'zallikning ham) ramzidir. Yuzning oshga o'xshatilishi kishi tashqi ko'rinishining yoqimlilikiga ishora. Arg'uvon – qizil yuz timsoli. Qizil yuz esa go'zallikning o'ziga xos «o'lchov birligi»dir. Bo'z qo'rqib ketgan yoxud noqulay ahvolda qolgan odam yuzining belgisi sifatida keladi. Bu hodisani lashkarboshiga nisbatan qo'llangan tashbehlar silsilasida ham ko'rish mumkin. Ularda lashkarboshining kuchliligi,

yovga dahshat solishi arslonga, doimiy hushyorligi zag'izg'onga, baquvvatligi qoplonga, hujumkorligi va dushmanga hamlasi to'ng'izga, mardonavorligi bo'riga, jang taktikasidagi mohirligi, hiyla va tadbirkorligi tulkiga, shiddati ayiqqa, qasoskorligi qo'tos va tuya erkagiga, tunlari hushyor va bedorligi ukki – boyo'g'liga o'xshatiladi. Umuman, bir predmetni tasvirlashda rang-barang o'xshatishlarni qo'llash mazkur predmetning turli qirralarini yoritishga, ularni bo'rttirib ko'rsatishga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, asarda davlat boshqaruvi, rahbar va xalq o'rtasidagi munosabatlar, halollik va oddiylik kabi tamoyillar keng yoritilgan. Yusuf Xos Hojib asar orqali hukmdorlarni adolatli bo'lishga, aql-idrok bilan ish tutishga undaydi. "Qutadg'u bilig" o'z davrida davlat boshqaruvi uchun qo'llanma sifatida katta ahamiyatga ega bo'lgan va bugungi kunda ham axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni o'rgatuvchi bebaho adabiy meros sifatida qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Boqijon To'xliyev, Bahodir Karimov, Komila Usmonova 11-sinf adabiyoti 1-qism "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Toshkent- 2018
- 2."Ma'naviyat yulduzlari" kitobi Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent- 1999

BOZOR IQTISODIYOTIDA INVESTITSİYALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Hojikulova Feruza Dona qizi
Termez davlat universiteti O'qituvchi

Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi, barqaror o'sishi va raqobatbardoshligini ta'minlash uchun investitsiyalarning o'rne juda katta ahamiyatga ega. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishi va unda investitsiyalarning rolini tushunish, iqtisodiy rivojlanishning samarali strategiyalarini ishlab chiqish muhimligini ko'rsatadi. Hududimizda investitsiyalarning o'rne va ahamiyatini ko'rsatadigan ba'zi asosiy jihatlariga to'xtalamiz. Buni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Hududlarda sanoat salohiyatini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2024-yil 15-avgustdagi PQ-295-sonli qarorida ham muhimligini yaqqol misolini ko'rishimiz mumkin.

1-jadval.

Investitsiyalar belgilariga ko'ra tasniflanishi³⁶

Belgilari	Investitsiyalar turlari
Investitsion obyektga nisbatan	Real investitsiyalar, Moliyaviy investitsiyalar, Inson kapitaliga investitsiyalar
Mahsulotning hayot aylanishini to'liq qamrab olish orqali	Mahsulot yaratishning to'liq hayot aylanishini qamrab olish Hayotiy siklning individual elementlarini qamrab olish
Investitsion faoliyat jarayonida ularning roli va o'rne bo'yicha	Moddiy (mulk) investitsiyalar, Nomoddiy investitsiyalar
Investitsion maqsad bo'yicha	Sof investitsiyalar (dastlabki), Reinvestitsiya Yalpi investitsiyalar
Investitsion davr bo'yicha	Qisqa muddatli investitsiyalar O'rta muddatli investitsiyalar Uzoq muddatli investitsiyalar
Investitsion resurslarga egalik turlari bo'yicha	Xususiy investitsiyalar, Davlat investitsiyalari, Xorijiy investitsiyalar, Aralash investitsiyalar
Investitsiyalarda ishtirok etish xususiyatiga ko'ra	To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar Bilvosita investitsiyalar
Xavf darajasi bo'yicha	Yuqori xavf O'rtacha xavf Xavfsiz

³⁶ Muallif ishlanmasi

	Bog'liq holda ishlab chiqarish-ning miqdoriy va sifat jihatidan o'sishi	Faol investitsiyalar Passiv investitsiyalar
0	Daromadlilik darajasi bo'yicha	Yuqori rentabellikdagi investitsiyalar O'rtacha daromadli investitsiyalar Past rentabelli investitsiyalar Daromadsiz investitsiyalar
1	Likvidlilik darajasi bo'yicha	Yuqori likvidli investitsiyalar O'rtacha likvidli investitsiyalar Past likvidli investitsiyalar Likvidli bo'lmagan investitsiyalar
2	Sektor va sohalari bo'yicha	Texnologik investitsiyalar Tijorat investitsiyalar Ishlab chiqarish va sanoat investitsiyalari
3	Investitsiya manbai bo'yicha	Ichki investitsiyalar Xalqaro investitsiyalar
4.	Investitsiyalar maqsad va yondoshuvlari bo'yicha	Kapitalni oshirishga yo'naltirilgan investitsiyalar Daromad olishga yo'naltirilgan investitsiyalar Xavfni diversifikatsiya qilishga yo'naltirilgan investitsiyalar

Ushbu jadvalda barcha belgilari va xususiyatlari ishlab chiqilgan. Bu holatni amaliy jihatlarida akslantiradigan bo'lsak, ularni iqtisodiyotda bajaradigan vazifalari jihatidan qaraydigan bo'lsak, investitsiyalar iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish asosida O'zbekiston iqtisodiyoti uchun investitsiyalar o'sishning muhim manbai hisoblanadi. Investitsiyalar ishlab chiqarishni kengaytirishga, yangi texnologiyalarni joriy etishga, sanoatni modernizatsiya qilishga yordam beradi. Yangi ishlab chiqarish quvvatlari, infratuzilma loyihalari va boshqa investitsiya turlari iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi va mamlakatni global bozorlarda raqobatbardosh qiladi. Sanoatni diversifikatsiya qilish ya'ni turli sohalarda investitsiyalar qilish orqali O'zbekistonning iqtisodiy diversifikatsiyasi xususan sanoatni diversifikatsiya qilish orqali O'zbekiston nafaqat xom ashyo eksportidan, balki sanoat mahsulotlari, texnologik ishlab chiqarish va xizmatlar eksportidan ham daromad olishni boshladi. Yangi texnologiyalar va sanoat tarmoqlari rivojlanishi bilan, ishlab chiqarish samaradorligi oshadi, yangi tarmoqlar va sohalar paydo bo'ladi. Bu esa iqtisodiy o'sishga va yangi ish o'rinlarini yaratishga yordam beradi.

Investitsiyalar orqali infratuzilma yangilanishini ko'p yillik investitsiyalar orqali O'zbekiston infratuzilmasini modernizatsiya qilinishi shakllantirilmoqda. Bu borada transport, energetika, suv ta'minoti, kommunikatsiya va boshqa sohalarda amalga oshirilayotgan investitsiya strategiyalari orqali mamlakatning ichki va tashqi aloqalarini mustahkamlanmoqda. Yangi ko'priklar, yo'llar, temir yo'llar va boshqa infratuzilma loyihalari iqtisodiy faoliyatni faollashtiradi va jamiyatning farovonligini oshiradi. Investitsiyalar yangi ish o'rinlarini yaratishi jihatidan investitsiyalar mamlakatda yangi

ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish va xizmatlar ko'rsatish sohalarini rivojlantirish orqali ko'plab ish o'rinlarini ochadi. Ko'p sonli yangi investitsiya loyihalari sanoat, qurilish, texnologiya va xizmatlar sohalarida yangi ish o'rinlarini taqdim etadi, bu esa aholi bandligini oshiradi va ijtimoiy farovonlikni ta'minlaydi. Investitsiyalar orqali innovatsiyalarni rivojlantirish jarayonida investitsiyalar texnologik yangilanishni rag'batlantiradi. O'zbekiston iqtisodiyotida yangi texnologiyalarni joriy qilish va innovatsiyalarni qo'llash zarurdir. Investitsiyalar orqali yangi texnologiyalarni olib kelish va mavjud ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi. Investitsiyalar yangi mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqishga imkon beradi, bu esa bozorni boyitadi va iqtisodiy raqobatni oshiradi.

Qishloq xo'jaligiga investitsiyalar kiritish jarayonida O'zbekiston qishloq xo'jaligi sohasini rivojlantirish uchun katta investitsiyalarni jalb qilmoqda. Yangi texnologiyalarni qo'llash, suv resurslarini boshqarish va mahsulotlar ishlab chiqarishni optimallashtirish orqali qishloq xo'jaligi rentabelligi oshadi. Investitsiyalar yordamida qishloq xo'jaligi sohasidagi resurslardan samarali foydalanish, meva-sabzavot yetishtirishni ko'paytirish va eksport salohiyatini oshirish mumkin.

Investitsiyalarning moliyaviy tizimdagi rolini qaraydigan bo'lsak, O'zbekistonning moliyaviy tizimi va bank sektori investitsiyalarning samarali oqimini ta'minlash uchun muhim vositadir. Investitsiyalarni jalb qilish uchun bozor mexanizmlarini ishlab chiqish, investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish va mamlakatning moliyaviy barqarorligini ta'minlash zarur. Yangi investitsiya vositalarini va instrumentlarini joriy etish orqali kapitalni jalb qilish va iqtisodiyotni yanada rivojlantirish mumkin.

Xalqaro investitsiyalarni jalb qilish borasida O'zbekiston xalqaro investorlarni jalb qilish uchun ko'plab iqtisodiy va huquqiy islohotlarni amalga oshirdi. Xalqaro investitsiyalar orqali texnologiyalar, kapital va bozorlarni rivojlantirish mumkin. Xalqaro savdo va eksportni oshirish uchun O'zbekistonning investitsiya salohiyatini kuchaytirish va eksportga yo'naltirilgan loyihalarni amalga oshirish muhimdir. Diversifikatsiya va risklarni kamaytirish borasida investitsiyalar orqali iqtisodiyotdagi turli tarmoqlarni diversifikatsiya qilish va xavflarni kamaytirish mumkin. Buning natijasida mamlakatning iqtisodiy barqarorligi oshadi va global iqtisodiy inqirozlar yoki salbiy tashqi omillardan kamroq ta'sirlanadi.

Xulosa o'rnida qaraydigan bo'lsak, bozor iqtisodiyotida investitsiyalar iqtisodiy o'sish, rivojlanish va barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular resurslarni samarali taqsimlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, texnologiyalarni rivojlantirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi. Investitsiyalar iqtisodiy tizimni mustahkamlash, xavflarni diversifikatsiya qilish va global bozorlar bilan aloqalarni kuchaytirishga yordam beradi. Umuman olganda, investitsiyalar bozor iqtisodiyotining muvaffaqiyatli ishlashiga va jamiyat farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Hududlarda sanoat salohiyatini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ 295-sonli prezident qarori, 15 avgust 2024 yil.
2. G'ozibekov D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish muammolari. - T.: 2002. i.f.d. diss. Avtoref. 11-14 b
3. Bozorov R. Investitsiya loyihalarini iqtisodiy samaradorligini baholash. 2017. 15b.
4. <https://registr.stat.uz/>
5. <https://lex.uz/uz/>

ANDIJON VILOYATI TUPROQ IQLIM SHAROITIDA YANGI KARTOSHKKA NAVLARINING EKOLOGIK SINOVLARI

S.Sh.Ubaydullaev

laboratoriya mudiri, q.x.f.f.d, (PhD)

S.A.Abdulxafizov

*laboratoriya mudiri., Sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkachilik ilmiy-tadqiqot instituti Andijon
ilmiy-tajriba stansiyasi*

Annotatsiya-ushbu maqolada Germaniya va Belarus seleksiyasiga mansub bo'lgan 4 ta kartoshka navlarini Andijon viloyati iqlimida va o'tloqi soz tuproqlarida o'tkazilgan ekologik nav sinovi orqali olingan qimmatli ilmiy ma'lumotlar keltirilgan. Dala tajribalari Sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkachilik ilmiy-tadqiqot instituti Andijon ilmiy-tajriba stansiyasi tajriba maydonlarida o'tkazilib, nazorat varianti sifatida O'zbekistonda yaratilib, keng maydonlarda ekib kelinayotgan Bog'izag'on navi tanlab olingan. Olib borilgan tadqiqotlar davomida ushbu navga nisbatan hosildorlik ko'rsatkichlari, kasallik va zararkurandalarga nisbatan chidamlilik ko'rsatkichlari taqqoslab o'rganilgan.

Kalit so'zlar-dunyo, qishloq xo'jaligi, kartoshka, yangi navlar, tuproq, ekologik sinov, aholi, oziq-ovqat, sabzavot, kraxmal, iste'mol.

Kartoshka dunyodagi eng ko'p iste'mol qilinadigan va keng tarqalgan sabzavot ekinlaridan biridir. U dunyo aholisi iste'moli uchun juda muhim oziq-ovqat mahsuloti hisoblanib, foydali moddalarning qimmatli manbai hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida kartoshka uchun eng yaxshi yerlar bu namlik va organik moddalar bilan to'liq ta'minlangan agrofizik xususiyatlari yaxshi bo'lgan tog' xududlar, tog' oldi va quyi daryo bo'yidagi gidromorf tuproqlar hisoblanadi. Kartoshka och yengil o'rta qumoqli soz tuproqlarda ham yaxshi hosil beradi [10]. Kartoshka uchun yaxshi o'tmishdosh ekinlar bu karam, bodring, poliz ekinlari, ildizmevalar, boshqli don hisoblanadi [5]. Bada kechki kartoshka uchun eng yaxshi o'tmishdosh ekin hisoblanadi. Kartoshkani takroriy ekish uchun ertagi sabzavot va donli ekinlar yeg'ishtirilgandan keyin joylashtirish mumkin. Dunyo qishloq xo'jaligida kartoshkaning ko'plab navlari mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Hans Ross, H.Schohl [7] kabi olimlarning fikricha ma'lumotlarda qayd etishicha kartoshka urug'lik tugunaklari o'stiruvchi stimulyatorlarda ishlangandan so'ng, ekish oldidan 20-25 kun davomida yorug' xam issiq xonalarda 2-3 qatlam qalinlikda yoyilib nishlatiladi [9]. Natijada yashil, baquvvat 0,5-10 sm uzunlikdagi o'simtalar hosil qiladi. Ushbu mualliflar ma'lumotlarida ta'kidlanishicha, urug'likni ana shunday nishlatib ekish mo'l hosil olishga qaratilgan muhim tadbir bo'lib, natijada kartoshka hosili 18-25% oshib, 10-12 kun erta pishib yetiladi. Xorijlik olimlardan B.Huber va HJ.Wicke.Amerlarning [10] ta'kidlashicha kartoshka urug'lik materiallarini ekishdan oldin yoki ekish oldidan fungitsidlar yoki insektofungitsidlar bilan ishlov berish agar tuganak quruq va kasallik belgilari bo'lmaganda ko'llaniladi. Boshqa ko'pchilik xolatlarda tuganaklarni kasallanishiga karshi kontakt ta'sir etuvchi preparatlar kullaniladi.

Hozirda mamlakatimizda kartoshkani Rozara, Fresko, Kondor, Marfona, Romano, Kuroda, Sante, Arnova, Diamant, Pikasso kabi xorijiy navlar, mahalliy To'yimli, Umid 2 kabi navlar ekib kelinmoqda [2]. Kartoshka o'simligi asosiy oziqa elementlariga o'ta talabchan hisoblanadi [3]. Kartoshka o'sish va rivojlanish uch davrga bo'linadi: Birinchi davr-kartoshkaning unib chiqishidan gullashigacha bo'lgan davr. Bu davrda asosan yer ustki poyalari tez o'sadi, tuganaklarning o'sishi deyarli kuzatilmaydi. Ikkinchi davr-gullashidan poyaning o'sishidan to'xtagunga qadar bo'lgan davr. Bu davrda tuganaklar shakllanadi va tez o'sadi. Uchinchi davr-kartoshka poyalarining sarg'ayishidan tabiiy qurishigacha, ya'ni tuganakning pishishigacha bo'lgan davr. Bu vaqtda tuganaklar ikkinchi davrga qaraganda sustroq o'sadi [6]. Bugungi kunda O'zbekistonda kartoshkaga bo'lgan talab 3,9 mln tonnani tashkil etadi (2016 yilda talab 3,4 mln tn). Ushbu talabning 1,0 mln tonnasi kartoshkachilik xo'jaliklari, 2,4 mln tonnasi dehqon xo'jaliklari va aholi tomorqalarida yetishtirilgan. Qolgan 532 ming tonna Pokiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Rossiya davlatlaridan import qilingan. Bundan tashqari, KFC, Wendy, LOOOK, EVOS kabi yirik umumiy ovqatlanish tarmoqlari va oziq-ovqat sanoatining talablariga mahalliy kartoshkaning javob bermasligi natijasida xorijiy davlatlardan yarim tayyor, kesilgan (fri), chips, yorma, kraxmal kabi qayta ishlangan kartoshka mahsulotlari importi oshgan [1]. Bugungi kunda 253 ming gektarda kartoshka ekilmoqda. O'zbekistonda o'rtacha hosildorlik 163 s/ga ni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich AQShda 490 s/ga, Niderlandiyada 440 s/ga, Eronda 300 s/ga, Pokistonda 250 s/ga, Rossiyada 200 s/ga, Qirg'izistonda 170 s/gani tashkil etadi [11]. Mahsulot yetishtiruvchilar tomonidan yillik urug'ga bo'lgan talab 500-600 ming tonnani tashkil etib, elita va R1 urug'lik kartoshka o'rniga import qilingan. R5-7 tovar (yillik urug' importi 23 ming tonna 10 mln dollar) yoki mahalliy sifatsiz urug'lik kartoshka ekilmoqda [6]. 2023 yil xolatiga ko'ra Qishloq xo'jaligi ekinlari davlat reestriga kartoshkani 7 ta davlatning 157 navlari kiritilgan bo'lib, ularning 19 tasi mahalliy navlar hisoblanadi [2]. Bu borada mamlakatimiz olimlari tomonidan bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan va tadqiqotlar davom ettirilmoqda. Shunday tadqiqotlardan biri Sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkachilik ilmiy-tadqiqot instituti Andijon ilmiy-tajriba stansiyasi tajriba Germaniya va Belarus seleksiyasiga mansub bo'lgan 4 ta kartoshka navini Andijon viloyati iqlimida va o'tloqi soz tuproqlarida o'tkazilgan ekologik nav sinovi orqali olingan qimmatli ilmiy ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu kartoshka navlariga nazorat varianti sifatida O'zbekistonda yaratilgan Bog'izag'on navi olindi. Bu nav ham O'zbekistonning turli mintaqalarida keng maydonlarda ekib kelinayotgan navlardan hisoblanadi. Dastlab Belarus seleksiyasiga mansub bo'lgan, tajriba olib borilgan kartoshka navlari to'g'risida qisqacha ma'lumotlarni keltirib o'tish lozim. Kartoshkaning Yuliya navi 2004 yilda Germaniyada yaratilgan bo'lib, shundan buyon dunyoning ko'plab mamlakatlarida ekilib kelinmoqda. Bu nav yuqori hosildorligi va ajoyib ta'mi bilan ajralib turadigan ertapishar navlardan biri hisoblanadi. Yuliyaning bo'yining balandligi 40-50 santimetr ga etadi. Yuliya navining poyalari tik va o'rtacha barg zichligiga ega bo'lib, barglari quyuq yashil rangda bo'ladi. Ushbu navining ildizlari yumaloq shaklga, silliq teriga va sarg'ish-krem rangga ega. Bitta tupning o'rtacha vazni 80-100 grammni tashkil qiladi. To'g'ri saqlanganda, 5-6 oygacha o'z sifatini saqlab qoladi. Bu qovurilgan kartoshka, kartoshka pyuresi, sho'rvalar va boshqalarni o'z ichiga

olgan turli xil ovqatlarni tayyorlash uchun juda yaxshi xususiyat hisoblanadi. Yuliya navi unib chiqqanidan keyin 60-70 kun ichida pishib etiladi. Bu iyun oyi o'rtalarida hosilni olish imkonini beradi. To'g'ri parvarish va qulay vegetatsiya sharoitlari bilan hosil har bir butada 2-2,5 kgga yetishi mumkin. Ushbu nav ko'pgina kasalliklarga chidamli hisoblanadi. Kartoshka hosilini oshirishda ekiladigan tuganaklarni yirikligi, shakli va boshqa belgilari bilan tanlab olish muhim tadbir hisoblanadi.

Yana bir ekologik nav sinovi o'tkazilgan kartoshka navlaridan biri Palats navidir. Palats kartoshka navi ertapishar nav bo'lib, vegetatsiya davri 60-70 kunni tashkil etadi. Hosildorligi yuqori hisoblanib, gektaridan 65 tonnagacha hosil olish mumkin. Kraxmal miqdori: 14,0% gacha bo'lib, kasalliklarga chidamli hisoblanadi.

Keyingi ekologik nav sinovi olib borilgan navlardan biri Lileya navi bo'lib, erta-o'rtapishar hisoblanadi. Belarus Milliy Fanlar Akademiyasining Kartoshka va meva-sabzavotchilik ilmiy-amaliy markazi olimlari tomonidan yaratilgan bo'lib, vegetatsiya davri 90-100 kunni tashkil etadi. Yengil va o'rta granulometrik tarkibli tuproqlarda yaxshi o'sib rivojlanadi. Kartoshka kasalliklariga chidamliligi yuqori hisoblanadi. Kartoshka uzun oval shaklda bo'lib, rangi sariq, tuzilishi silliq, ko'z chuqurligi sayoz joylashgan. Hosildorligi gektariga 70,5 tonnani tashkil etadi.

Yana bir ekologik nav sinovi olib borilgan navlardan biri Mastak navi bo'lib, erta-o'rtapishar hisoblanadi. Belarus Milliy Fanlar Akademiyasining Kartoshka va meva-sabzavotchilik ilmiy-amaliy markazi olimlari tomonidan yaratilgan bo'lib, erta-o'rtapishar nav hisoblanadi. Vegetatsiya davri 90-100 kunni tashkil etadi. Bu navni ham uzun oval shaklda bo'lib, rangi sariq, tuzilishi silliq, ko'z chuqurligi sayoz joylashgan. Hosildorligi gektariga 70,5 tonnani tashkil etadi. Mevasi tarkibidagi kraxmal miqdori 16,5% ni tashkil etadi. Kasallik va zararkunandalarga yuqori darajada chidamli hisoblanadi. Kartoshkani ekish oldindan tayyorlab qo'yilgan maydonga 2024 yilning 24 mart kuni SN-4B, KS-4 rusumli ekish moslamasi yordamida ekish amalga oshirildi. Ekish chuqurligi 7-9 sm ni, oralig'i esa 70 x 30 yoki 90 x 25 sm ni tashkil etdi. Ekilgan kartoshka urug'lari yerdan to'liq unib chiqqach qator oralaridagi begona o'tlarni yo'qotish maqsadida KRN-2,8 A rusumli yumshatgich bilan 14-16 sm chuqurlikda yumshatildi. Bunda 10-12 sm himoya maydoni qoldirildi. Ertagi kartoshkadan yuqori hosil olish uchun o'simliklarni o'suv davri davomida o'tloqi soz tuproqli maydonlarda 4-6 marotaba sug'orish amalga oshirildi. Har ikki sug'orish oralig'ida qator oralari 10-12 sm chuqurlikda yumshatildi. Bu tadbir KRN-2,8A rusumli yumshatgich bilan o'simliklar shonalaguncha amalga oshirildi. Kartoshkani Yuliya, Lileya, Palas va Mastak navlarini ekanimizda 18-30 kundan so'ng nihol hosil qildi. Agar u davr mobaynida ishlov berilmasa, qatqaloq hosil bo'ladi va yerni begona o'tlar bosadi. Ko'pchilik begona o'tlar urug'i kartoshka ekilganidan 4-5 kundan so'ng ko'karib chiqdi. Shuning uchun ko'karib chiqqan va ko'karib yer yuziga chiqmagan begona o'tlar yo'qotilishi kerak. Ekilganidan 5-7 kundan so'ng tuproqqa ishlov berish maqsadga muvofiq bo'ldi. Erta muddatda ekilgan kartoshkaga o'suv davrida qatordagi o'simliklar palagi bir-biriga tutashgunicha har sug'orishdan yoki kuchli yog'ingarchilikdan so'ng 3-4, yozda ekilganlarida esa 4-5 marta kultivatsiya qilindi. Kultivatsiya o'simliklarni oziqlantiradigan KRN-2,8A, KXO-4 rusumli kultivatorlar bilan bajarildi. Birinchi ikki kultivatsiya 10-12 sm

himoya zonasi qoldirib, keyingilarida esa 16-18 sm qoldirib o'tkaziladi. Tajriba davomida kartoshka qator orasini kultivatsiya qilish, qurg'oqchil zonalarga nisbatan chuqurroq o'tkazilib, bunda tuproqning 12-16 sm qatlami yumshatildi. Biz tajriba davomida o'simlikni 2 marta chopiq qilindi. O'simlik bo'yi 15-18 sm yetganda birinchi chopiq, ikkinchisi esa gullash oldidan o'tkazildi va oziqlantirildi. Chopiq ish kuchi yetarli bo'lgani uchun qo'lda ketmon bilan o'tkazilib, qatordagi tuplar orasi yaxshilab yumshatildi, tuproq poya pastki birinchi bargigacha uyub ko'mildi. Tajribada kartoshka yetishtirilganda sho'r yuvish, yaxob suvi, shudgorlash, ekish oldidan va ekilganidan so'ng, asosiy yoki o'suv davrida va maxsus maqsadlarda sug'orishlar o'tkazildi. O'suv davridagi sug'orishlar tuproq namligi zahirasini ko'paytirish maqsadida o'tkazildi. O'suv davridagi sug'orishlar soni va sug'orishlarni o'tkazish muddati, davomiyligi tuproqni suv fizik xususiyatlari, iqlim sharoiti, ekish muddati, o'simlikni rivojlanish bosqichlari va boshqa omillardan kelib chiqqan holda aniqlandi. Nam sig'imi kam bo'lgan qumloq tuproqlarda namlik, tarkibida ko'p suv saqlaydigan tuproqlarga nisbatan ko'p bo'lishi kerak. Kartoshka o'suv davri bosqichlarida namlikka turlicha munosabatda bo'ladi. Kartoshka nihol hosil qilganidan g'unchalash davrigacha urug'lik tugunak tarkibidagi suvdan qisman fodalanadi. G'unchalashdan gullash bosqichi tugagunicha tugunak hosil bo'lishi jadal sur'atda o'tadi, shuning uchun bu davrda suvga talabi juda yuqori bo'ladi, xususan gullash davri boshlanishida suvni ko'p talab etadi. Barg hamda poyasi sarg'aya boshlab va tugunaklari yetila boshlaganida o'suv davri oxirida suvga talabi kamaydi. Ertagi kartoshka hosildorligini oshirishda tungi soatlarda sug'orish ijobiy tasir etdi. Kartoshka o'suv davridagi sug'orishlar soni va uni taqsimlanishi, sizot suvini chuqur yoki yuza joylashishiga, ekish muddati va o'simlikni rivojlanish bosqichiga ko'ra aniqlandi. Tajribada kartoshka navlari 8-9 marta sug'orildi. Hosil to'plash davri boshlangunicha 7-8, tugunaklar jadal hosil bo'layotganda esa har 4-6 kunda bir marta sug'orildi O'suv davri boshlanishi va tugunaklar hosil bo'layotgan vaqtdagi tez-tez sug'orishlarda gektar hisobida 300-400 m³ suv berildi. O'suv davri o'rtalarida tuproqning namlanish qatlami ko'payadi, bunda tuproq namligi kamayganda sug'orish meyorlari esa 600-700 m³/ga gacha ko'paydi.

Sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkachilik ilmiy-tadqiqot instituti Andijon ilmiy-tajriba stansiyasida Belarus seleksiyasiga mansub kartoshka navlarining hosildorligi.

N	Nav nomi	Ekilgan maydon, m ²	Olingan hosil, kg	Hosildorlik k t/ga
1	Bog'izag'on(na zorat)	28	101	36,0
2	Lileya	28	105	37,5
3	Yuliya	28	106	37,8
4	Mastak	28	114	40,1
5	Palats	28	122	43,6

Tadqiqotlarda kartoshka o'simligi barg sathi bo'yicha kuzatuvlar olib borildi. Bunda har bir tupning barg vazni aniqlandi va so'ng ulardan barg satxini aniqlash uchun visechkalarda tangacha shakllar (100 sm^2) olinib so'ng torozida tortib aniqlandi. Har bir o'simlik barg sathi tajriba bo'yicha $0,73-0,94 \text{ m}^2$ ni tashkil etdi. Ekologik nav sinovlari uzunligi 10 metr, qator orasi 70 santimetrli 4 qatorda, 28 m^2 maydonda olib borildi. Har bir nav hosili alohida yig'ishtirilib, tuproqlardan tozalanib, tarozida tortib olinib ma'lumotlar dala daftariga qayd etildi. Unga ko'ra navi 105 kgni tashkil etib, gektariga hisoblanganda 37,5 tonnani, navi 106 kgni tashkil etib, gektariga hisoblanganda 37,8 tonnani, 114 kgni tashkil etib, gektariga hisoblanganda 40,1 tonnani, 122 kgni tashkil etib, gektariga hisoblanganda 43,6 tonnani tashkil etdi. Nazorat varianti hisoblangan Bog'izag'on naviga nisbatan hosildorlik Lileya navida 1,5 t/ga, Yuliya navida 1,8 t/ga, Mastak navida 4,1 t/ga, Palats navida esa 7,6 t/ga yuqori bo'ldi. Olib borilgan ekologik nav sinovlari davomida ushbu navlar kartoshka kasalliklari va zararkurandalariga qarshi o'zida imminutetining mavjudligi hamda ularga chidamliligi kuzatildi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, yangi kartoshka navlarini yetishtirish uchun ularni ekologik nav sinovlarini o'tkazish, tuproq-iqlim sharoitlariga mos tushishini o'rganish, oziqa elementlari va suvga bo'lgan talabini tadqiqotlar yordamida aniqlash ishlarini amalga oshirish dolzab masalalardan hisoblanadi. Shu maqsadlarni o'z ichiga olgan holda o'tkazilgan ekologik nav sinovlaridan ma'lum bo'ldiki, Andijon viloyatining o'tloqi soz tuproqlari sharoitida Belarus seleksiyasiga mansub bo'lgan Mastak va Palats navlarini parvarishlash yuqori hosil olish imkonini beradi. Kelajakda ushbu navlarni ko'paytirish, urug'ligini yo'lga qo'yish va katta maydonlarda ekish oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda, aholini sifatli kartoshka bilan ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Turkiya Respublikasi "Oziq-ovqat qishloq xo'jaligi vazirligi" hamda "Denizbank" hamkorligida tayyorlangan "100 ta kitob"dan iborat to'plami.
2. O'zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo'jalik ekinlari Davlat reestri. Toshkent.2020.
3. V.I.Zuev, H.Ch.Bo'riev, O.Qodirxo'jaev, B.B.Azimov. Kartoshkachilik. Navro'z.- Toshkent.2005
4. T.E.Ostonaqulov V.I.Zuev, O.K.Qodirxo'jaev Mevachilik va sabzavotchilik. Darslik.Toshkent.2010
5. Ostonaqulov T.E. O'zbekistonda tuganak mevali ekinlar. Monografiya: Navro'z.- Toshkent.2020.
6. Esanov I., Toshxo'jaev A.T. *Kartoshka yetishtirishning intensiv texnologiyasi. I., Mexnat, 1988.*
7. Hans Ross. *Potato Breeding-Problems and Perspectives, Vertogpaul Darey.* Berlin and Hamburg 1989, p. 134.
8. Schohl, H. Ertrag und Qualitat elurch uberlegt. Dungung, kartoffelbau, 22, 1990,
9. Huber B., Strass I *Starkesorten auf Zeitung getrimmt. Kartoffelbau, 21,1990.*
10. Wicke HJ.Amer, Potato, J, -1988,v.43. p-112
11. Hooker, W.J., 2001. Compendium of potato Diseases. The American Phytopathological Society, USA

KUNGABOQAR YETISHIRISH TEXNOLOGIYASI

Eshboyeva Zarina

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiya universiteti

Agronomiya ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Kungaboqar murakkabguldoshlar oilasiga mansub bir yillik o'simlik moyli ekinlardan biri, vatani shimoliy Amerika. Yovvoyi holda o'sadigan kungaboqarni ispanlar yevropaga 1510-yil da keltirilgan. Dastlabb manzarali o'simliklar sifatida ekilgan uzoq tanlash yo'li bilan madaniy kungaboqar navlari yaratilgan. Yer yuzida kungaboqarning ekiladigan maydonlari 22,84 mln ga, yalpi hosil 28,3 mln. tonna, o'rtacha hosildorlik 12,5 s/gani tashkil etadi. Kungaboqar yetirish bo'yicha etakchi mamlakatlar Rossiya 3,9 mln.ga, Argentina 3,8 mln ga, Ukraina 2,7 mln ga, Hindiston 2,2 mln, AQSH 1,3 mln ga, Ruminiya 1 mln, Turkiya 0,5 mln ga, O'zbekiston 4 mln ga maydonga ekiladi.

Kungaboqar o'q ildizli, poyasi tik o'sadigan, bo'yi 4 m ga boradi. Bargi oddiy, yirik, poyada ketma-ket joylashgan dag'al tuklar bilan qoplangan. To'pguli savatcha, diametri 35-40 sm, chetdan changlanadi. Mevasi pista, 4 qirrali rangi oq, kulrang, 1000 dona urug'i vazni 100-150 g. Moyli kungaboqar pistasi mayda 1000 donasining vazni 35-80 g, mag'zi tarkibida 53-63 foiz moy bor. Moyli kungaboqar asosan moy olish uchun yetishtiriladi.

- O'suv davri 80-140 kun. ozuqaga talabchan 1 t pista va poyabarg hosil qilishi uchun 50-60 kg azot 20-25 kg fosfor 120-160 kg kaliy talab qiladi.

- Kungaboqar erta bahorda tuproq harorati 8-12^oS ga yetganda va takroriy ekin sifatida kuzgi bug'doy va arpadan bo'shagan maydonlarga 3-5 sm chuqurlikda, qator oraliqlari esa 60-70 sm egatlarda ekiladi. Sug'oriladigan maydonlarda ko'chat qalinligi 50-60 ming tupda bo'lishi kerak. 1 gektar maydonga pista uchun 5-8 kg, silos uchun 35-40 kg meyyorda urug'lik sarflanadi.

- Kungaboqar boshloqlarida bitta o'simlikda 1000- 2000 tagacha urug' bo'lishi mumkin.

- Kungaboqar urug'i 4-6^oC da 10-15 kunda unib chiqadi. Maysasi - 6^oC sovuqqa bardoshli. Issiqlikka talabchan, yorug'sevar, qisqa kunli, qurg'oqchilikka chidamli, namsevar o'simlik, soya joyda yaxshi rivojlanmaydi. O'suv davri 80-140 kun.

- Hozirgi kunda O'zbekistonda kungaboqarning 50 navi yetishtiriladi.

- Kungaboqarni Dilbar, KK-1, KK-60, Navro'z, Nur-5, Osiyo, SamQXI 20-80, Slava, Jahongir, Yangi Zamon navlari ekilib kelinmoqda.

- Ildizi yaxshi rivojlanganligi tufayli kungaboqar qurg'oqchilikka chidamli, talab qilinadigan suvni tuproqning chuqur qatlamlardagi suvdan foydalanadi; poya va barg ustidagi qalin tuklari bug'lanishdan saqlaydi. Suvni amal davrida bir xil talab qilmaydi. Maysalanishdan savat rivojlanish davrigacha yillik me'yorning 20-25% ni talab qiladi. Suvni ko'p talab qiladigan davri -gullash davri, bu davrda talab qiladigan suvningumuiy me'yoridan 60%ni o'zlashtiradi. Qurg'oqchilik sharoitida hosil ancha kamayadi.

- Kungaboqar qurg'oqchilikka chidamli o'simlik bo'lib, butun o'suv davri davomida 3200-5000 m³/ga suvni o'zlashtiradi. Sug'orish me'yori 600-800 m³/ga bo'lib, gullash

davrigacha 2 marta, gullash davrida 2 marta, pishish davrigacha 1 marta sug'oriladi, yoki 1 tonna urug' shakllanishi uchun 1850 m³ suv talab etadi. O'simlikning suvga bo'lgan talabi rivojlanish fazalarida turlicha bo'lib, umumiy talab etiladigan suvni - urug' unib chiqishi uchun 3-5%, unib chiqqandan hosil savatchalari shakllangancha 23%, hosil savatchalarini shakllangandan gullashgacha 55% va gullashdan pishishgacha 17% suvni o'zlashtiradi.

● Hozirgi global iqlim isishi, qurg'oqchilik sharoitida kungaboqarni ekib yuqori va sifatli hosil yetirish mumkin. Kungaboqar ekinidan yuqori va sifatli hosil yetirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazilib ijobiy natijalar olinib keng joriy etib borilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov M., Toshmatov A., "O'simlikshunoslik asoslari" Toshkent, O'zbekiston Milliy universiteti nashri, 1990
2. Vasiley D.S. Podsolnechnik M.1990
3. <https://www.agro.uz/kungaboqar/>
4. https://www.researchgate.net/publication/386245048_kungaboqar
5. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/13193_2_1FAEB437B81159EE13652B507709221AE76ED3D2.pdf

MANZARALI ATIRGUL BIOLOGIYASI VA YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI

Chorshanbiyeva Shohida Ikramovna

*Termiz davlat muhandilik va agrotexnologiyalar universiteti,
Agronomiya ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi*

Atirgul ra'nodoshlar turkumining xushmanzara o'simligi hisoblanadi. Bu turkumning yovvoyi holda o'sadigan turlari xalq tilida ra'no, na'matak, qirq og'ayni va itburun nomlari bilan tanilgan. Osiya, Yevropa, Amerika mamlakatlarida ko'p tarqalgan. Atirgul AQSh, Eron va Angliyaning milliy guli sanaladi. Atirgulning yer yuzida 250 dan ortiq turi va 25 mingdan ziyod navi, O'zbekistonda 19 ta tur, 600 dan ortiq navi o'stiriladi. Bu navlar gulning katta-kichikligi, rangi, hidi, poyada o'rnashishi, gullash davri, poyaning tik yoki ilashib o'sishi kabi xususiyatlari bilan farq qiladi. Dunyodagi eng qadimgi atirgul Germaniyada Xildesxaym soborida o'sadi.

Atirgul, asosan, payvand, parxishlab va qalamchasidan ko'paytiriladi. Payvand qilish yo'li bilan ko'paytirishda iyulda terilgan na'matak mevalaridan ajratib olingan urug'lar nam joyda saqlanib, noyabr oyi oxiri dekabr oyi boshlarida ochiq dalaga urug'lari sepiladi. Urug'unib chiqqandan keyin aprel-avgust oylarida 4-5 marta chopiq qilinadi, 8-10 marta sug'oriladi, avgust-sentyabr oylarida atirgul navi kurtaklari na'matakka payvand qilinadi. Kelasi yili erta bahorda payvandtag unga ulangan kurtak hammasi yuqorisidan kesib tashlanadi. Yoz davomida bachki shoxchalari 1-2 marta kesib tashlanadi, payvand guli 15-20 sm o'sgach, uning bo'yiga cho'zilishiga va muddatidan oldin gullashiga yo'l qo'yilmaydi, vaqti-vaqti bilan yon shoxlari qisqartirilib turiladi.

Atirgul ko'chatlari tuprog'i oldindan 30-35 sm chuqurlikda yumshatilgan, go'ng solingan, ko'chatlar 70x70 sm oralig'ida kuzda va bahorda o'tkaziladi. Ko'chat o'tkaziladigan chuqurning kengligi 30-40 sm, chuqurligi 40-50 sm qilinadi. Yoz davomida gulzor 20 martagacha sug'oriladi, 6 martagacha chopiladi, 2 marta oziqlantiriladi, begona o'tlardan tozalaniladi. Kech kuzda novdalar 1-2 kurtak qoldirib kesiladi. Atirgul ko'chatlari asosan mahalliy o'g'itlar bilan oziqlantiriladi.

O'zbekiston sharoitida atirgul ochiq yerlarda apreldan noyabrning oxirigacha ochilib turadi. Fransiya, Bolgariya, Turkiya, Italiya davlatlarida ayrim turlari (damashq, fransuz va boshqalar) navlaridan qimmatbaho efir moyi olinadi.

Tabiiy atirgul moyi dunyodagi eng qimmat moylardan biridir. U oltin va platindan ko'ra ko'proq qadrlanadi. Bir kilogramm atirgul moyini olish uchun uch tonna gul barglari kerak bo'ladi.

Atirgulning gullari odatda yuqori dekorativ xususiyatga ega bo'lib, ko'plab turlaridan ijobiy estetik xususiyatlarga ega.

Atirgul guli o'zining xilma-xilligi bilan tanilgan bo'lib ba'zi mashhur turlari quyidagilar:

1) Madaniy atirgullar-ushbu turlari ko'plab ranglar, o'lchamlari va shakllarga ega bo'lib ko'pincha bog'larda, parklarda va landshaft dizaynida qo'llaniladi. Masalan, Floribunda, Grandiflora, Polyantha kabi turlari.

2) Yovvoi atirgullar tabiiy sharoitlarda o'sadigan kamroq parvashish talab qiladigan atirgul turlari. Ularda odatda kichikroq gullar va kamroq rang-baranglik mavjud ammo ular juda mustahkam va ko'plab iqlim sharoitlariga mostlashadi.

Atirgul gulidan parfyumeriya sanoatida atirgul moyi olinadi. Kosmetika va tibbiyotda terini yallig'lanishga qarshi va antioksidant sifatida ko'plab yuz niqoblari va kremlar tarkibida mavjud.

Atirgulning "Qora magiya", "Papilon", "Burgun", "Salvidor", "Kulin Yelezaveta", "Moskovskiy", "Prezident", "Anjelika" kabi navlarini yetishtirishga tavsiya etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.O'zMe.Birinchi jild.Toshkent 2000-yil
- 2.O'zbekiston milliy ensiklopediyasi(2000-2005)
- 3.Wayback Machine.,saytidan
- 4.uz.m.wikipedia.org
- 5.[https://www.google.com/search?q=atirgul+haqida+malumot&oq=Atirgul+ &gs_lcrp](https://www.google.com/search?q=atirgul+haqida+malumot&oq=Atirgul+&gs_lcrp)
6. <https://www.agro.uz/11-04536138/>

**ИНГИЧКА ТОЛАЛИ (GOSSYPIUM BARBADENSE) ТЕРМИЗ-202 ҒЎЗА
НАВИНИНГ ҚУРУҚ МАССА ТЎПЛАШИ**

Қ.х.ф.ф.д.

Кодиров Ахмаджон Абдурауфович

ТДМАУ, катта ўқитувчиси

Жўраева Муяссарбону Рашидовна

ТДМАУ, талабаси

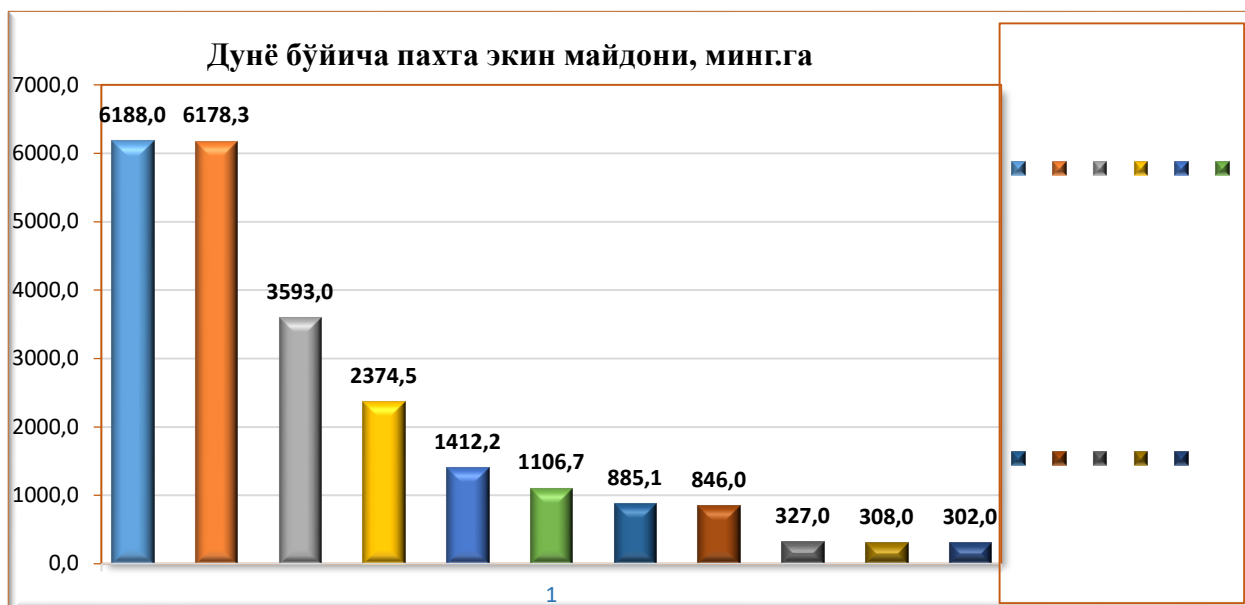
Анотация: Дунё бўйича пахта етиштирувчи давлатлар, жаҳонда пахта нархларининг динамикаси, Сурхондарё вилоятида экилган ингичка толали ғўза навлари майдони, шунингдек, Сурхондарё вилоятининг тупроқ-иқлим шароитида етиштирилган ингичка толали Термиз-202 ғўза навининг қуруқ масса тўплаши тўғрисида маълумотлар баён этилган.

Калит сўзлар: Ўзбекистон, Ҳиндистон, ХХР, АҚШ, Покистон, Бразилия, қуруқ масса, вегетация даври, ингичка толали Термиз-202 ғўза нави, гектар, 2-3 чин барг, Шоналаш, Гуллаш-ҳосил туғиш, поя, барг, чаноқ, пахта, грамм.

Ғўза навларини кенгайтириш ва ундан юқори ҳосил олишда, ушбу навга мос агротехник тадбирни ишлаб чиқиш муҳим ҳисобланади. Агротехник тадбирлар ичида дефолиация тадбири ғўзанинг пишиш даврида қўлланилиб, етиштирилган ҳосилни сифатли териб олишга ва кўсакларнинг тўлиқ очилишига хизмат қилиши бизга маълум. Чунки, яратилган ингичка толали ғўза навлари гарчи эртапишар бўлсада, юқори ярусдаги кўсакларнинг тўлиқ пишиб очилишининг кечикиши ёки умуман очилмасдан қолиб кетиши мумкин. Бу ҳол эса ўз навбатида ғўза етиштирилаётган майдонларда сифатли дефолиация ўтказишни тақозо этади. Бунда ғўза навларининг морфобиологик ҳолатига, қўллаш муддатига, тупроқ намлигига, қўлланиладиган дефолиантларнинг тури ва меъёрларига алоҳида эътибор қаратиш лозим ҳисобланади. Шундагина сифатли дефолиация ўтказишга эришиш мумкин.

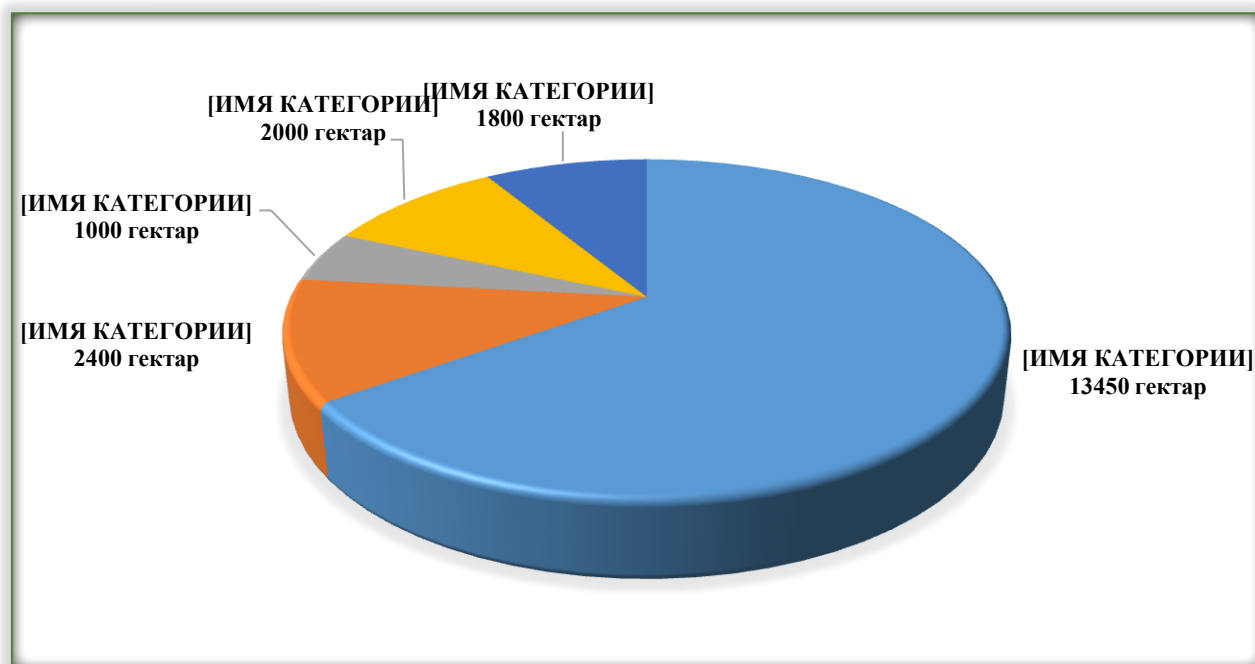
Дунё бўйича пахта етиштирувчи давлатлар

Бугунги кунда Ўзбекистон пахта етиштириш бўйича Ҳиндистон, ХХР, АҚШ, Покистон ва Бразилиядан кейин 6-ўринда турганлигини кўришимиз мумкин.

1-расм. Дунё бўйича пахта етиштирувчи давлатлар, минг гектар ҳисобида, 2020 й.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 4 мартдаги “Мавжуд ер майдонларидан самарали фойдаланиш ва 2021 йил ҳосили учун қишлоқ хўжалиги экинларини оқилона жойлаштириш тўғрисида” ги 121-сонли қарорига асосан Сурхондарё вилоятининг асосий майдонига (жами: 20 650 гектар) ингичка толали ғўза навларини жойлаштириш режалаштирилган. Ушбу ингичка толали ғўза майдонларида дефолиация самарадорлигини ошириш учун илмий изланишлар олиб бориш долзарб ҳисобланади.

2-расм. Сурхондарё вилоятида экилган ингичка толали ғўза навлари майдони, 2021 й.

Ингичка толали Термиз-202 ғўза навининг қуруқ масса тўплаши

Қишлоқ хўжалигида хусусан пахтачиликда олиб борилаётган барча агротехник тадбирлар ғўзанинг вегетация даври давомида ўсиб, ривожланиши пировардида эса ҳосилдорлигига ва унинг сифат таркибига бевосита таъсир этади.

Услубномаларга асосан биз ўрганаётган ингичка толали Термиз-202 ғўза навининг куруқ масса тўплаши, вегетация даврида ўрганилди яъни, чинбарг чиқариш, шоналаш, гуллаш ҳамда пишишда фазаларида электрон тарозида тортиш усули билан аниқлаб борилди. Олинган маълумотлар 2-жадвал ва 4-расмда келтирилган.

Олиб борилган тадқиқотларда олинган натижалар уч йил (2018-2020 йй) даги маълумотлар келтирилиб ўтилмоқда, жумладан, чинбарг чиқариш даврида Термиз-202 ғўза навининг куруқ модда тўплаши изланишлар олиб борилган йилларига мос ҳолда 1,3-1,5-1,6 г ни, шоналаш фазасида 10,2-11,3-12,4 г ни ташкил этган ҳолда, гуллаш-ҳосил туғиш даврида эса бу кўрсаткичлар 46,3-48,6-50,6 г га тенг бўлганлиги аниқланди.

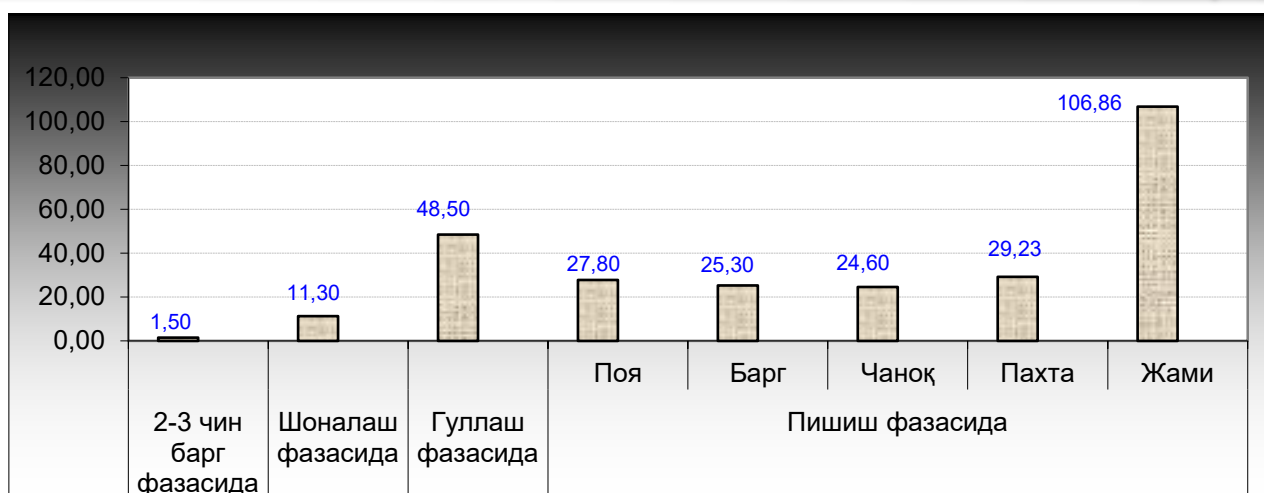
2-жадвал

Ўсимликнинг амал даврида куруқ масса тўплаши, гр

Ғўза нави	2 -3 чин барг	II она лаш	Гул лаш- ҳосил туғиш	Пишиш				
				оя	б арг	ч аноқ	п ахта	ж ами
2018 йил								
Термиз -202	1, 3	1 0,2	46,3	2 7,5	2 4,2	2 3,3	2 8,4	1 03,4
2019 йил								
Термиз -202	1, 5	1 1,3	48,6	2 8,7	2 5,0	2 4,1	2 9,2	1 07,0
2020 йил								
Термиз -202	1, 6	1 2,4	50,6	2 7,2	2 6,6	2 6,4	3 0,1	1 10,2

Таъкидлаш жоизки, ғўзани амал даври давомида ўсиши ва ривожланиши каби унинг куруқ масса тўплаши бўйича кўрсаткичлари 2020 йил шароитида нисбатан юқори бўлганлиги аниқланди.

Шунингдек, пишиш даврида ғўзанинг пояси изланиш йилларига мос ҳолда 27,5-28,7-27,2 г ни, барглари 24,2-25,0-26,6 г ни, чаноклари 23,3-24,1-26,4 г ни, пахтаси 28,4-29,2-30,1 г ни, жами куруқ массаси 103,4-107,0-110,2 г ни ташкил этганлиги аниқланди.

4-расм. Ўсимликнинг ривожланиш давлари бўйича 3 йилда ўртача қуруқ массаси тўплаши

Хулоса, ўрганилган ингичка толали ғўза навининг қуруқ масса тўплашида ўрта толали ғўза навларига нисбатан маълум даражада фарқ бўлиб, Термиз-202 ғўза нави дастлабки давларда кўпроқ қуруқ масса тўпланган бўлса, пишиш даврида айрим ўрта толали ғўза навларига нисбатан камроқ қуруқ масса тўпланганлиги маълум бўлди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Атабаева Х. Қодирхўжаев О. Ўсимликшунослик. Тошкент, Янги аср авлоди 2006. 30-31 б.
2. Бабаханов А. Эффективность дефолиантов и сроки их нанесения на посеы хлопчатника в условиях юга Узбекистана // Материалы пятой конференции молодых учёных по сельскому хозяйству Узбекистана «ФАН». Ташкент 1969. С-213.
3. Баусова Ю.А. Дефолиация десикация хлопчатника тонковолокнистых сортов в Туркмении. // Хлопководство. - М, 1960. - №9. - С.23-27.
4. Белоусов М. Ёўзанинг ўсиши ва ривожланиши. Тошкент-1979. Ўзбекистон. 6.24.
5. Ёўза китоби Тошкент 1961 й. 637-б.
6. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари.: Услубий қўлланма ЎзПТИ.- Тошкент, 2007.

ИММУННЫЙ СТАТУС У ДЕТЕЙ, РОЖДЕННЫХ ОТ МАТЕРЕЙ, ИНФИЦИРОВАННЫХ КОВИД

Ташкентской медицинской академии
Худойкулов Эркин Абдуразокович

Коронавирусная инфекция – заболевание, поражающее млекопитающих и птиц, имеющее строгую видовую принадлежность. У человека инфекция протекает как острое заболевание респираторного тракта с полиморфной клинической картиной – от слабовыраженного катара верхних дыхательных путей до тяжелых поражений нижних дыхательных путей с высокой летальностью. До настоящего времени были известны шесть коронавирусов человека (HCoV): 229E, HKU1, NL63, OC43, ассоциированных с ОРВИ, а также «реассортантные» вирусы SARS-CoV и MERS-CoV, вызвавшие вспышки тяжелых респираторных инфекций. Новый коронавирус, который появился в конце 2019 года в КНР, является третьим из «реассортантных» вирусов данной группы с начала XXI века. Вирус был идентифицирован в начале января 2020 года, первоначально получив название 2019-nCoV. 11 февраля 2020 года Международный комитет по таксономии вирусов с учетом генетического родства с возбудителем вспышки тяжелого острого респираторного синдрома (ТОРС, SARS) присвоил новому вирусу наименование SARS-CoV-2 8 (коронавирус тяжелого острого респираторного синдрома-2). В настоящее время SARS-CoV-2 отнесен к новым бетакоронавирусам, линии В (подрод Sarbecovirus), которая также включает вирус SARS-CoV, вызвавший ТОРС (тяжелый острый респираторный синдром) в 2002-2003 гг. Дети восприимчивы к COVID-19 так же, как и взрослые. Но причины более легкого течения инфекции у детей остаются неясными, и существует множество гипотез, которые требуют дальнейших исследований. С учетом высокой доли бессимптомных и легких 9 форм, дети в настоящее время рассматриваются как потенциальные источники инфекции. Вместе с тем, тестирование детского населения в очагах не подтверждает их высокую инфицированность, а основное заражение детей происходит в семейных очагах или медицинских учреждениях (родильных домах) [10,11]. В первом исследовании, проведенном в феврале 2020 года, у девяти беременных женщин с лабораторно подтвержденной пневмонией COVID-19, не обнаружено доказательств внутриутробной инфекции, вызванной вертикальной передачей от матери к ребенку, в связи с чем все случаи считаются приобретенными после рождения. По мере роста заболеваемости увеличилось количество новорожденных от матерей с COVID-19. В настоящее время имеется описание трех случаев постнатальной передачи, у детей, рожденных от беременных женщин с лабораторно подтвержденной COVID-19, протекающей с пневмонией. Все три ребенка были мужского пола, двое рождены в срок. Один ребенок родился на 32 неделе беременности с оценкой по Апгар 3/5 баллов. Родоразрешение во всех случаях было искусственным (кесарево сечение). Клинические симптомы манифестировали в первые 48 часов от рождения, в эти же

сроки был лабораторно подтвержден диагноз COVID-19. Лихорадка и сонливость отмечались у двух доношенных детей. У всех трех рентгенологически была установлена пневмония. У недоношенного ребенка развился острый респираторный дистресс-синдром с дыхательной недостаточностью. С учетом имеющихся сегодня данных критериями для предположительного диагноза неонатальной инфекции COVID-19 могут являться:

- хотя бы один клинический симптом, включая нестабильную температуру тела, низкую активность или плохое питание, или одышку;
- изменения на рентгенограмме грудной клетки, показывающие аномалии, включая односторонние или двусторонние изменения по типу «матового стекла»;
- наличие среди членов семьи или лиц, осуществляющих уход за больным людьми с подтвержденной инфекцией COVID-19 или
- тесный контакт с людьми, с подтвержденной инфекцией COVID-19, или пациентами с

тяжелой пневмонией. Как показывают проведённые исследования, клинические проявления при поражении нижних дыхательных путей у детей не выражены и неспецифичны. Ни в одном исследовании не описано аускультативных изменений, в связи с чем признаками воспалительного легочного процесса могут служить сочетание кашля, лихорадки, одышки и снижение сатурации кислородом. Присутствие всех четырех симптомов дает основание предполагать тяжелое течение COVID-19 и служит показанием к экстренной КТ грудной клетки. При этом изменения на КТ могут отмечаться у детей с легкими и бессимптомными формами, но эти же изменения могут не визуализироваться при обзорной рентгенографии, в связи с чем КТ грудной клетки является более предпочтительным методом при проведении визуализации. Изменения на КТ грудной Клетки 86,2% 64,9% Симптом «матового стекла» 56,4% 32,7% Локальные консолидаты 41,9% 18,7% Двусторонние консолидаты 51,8% 12,3% Интерстициальные Изменения 14,7% 1,2% Подозрение на COVID-19 у детей основывается на сочетании клиническоэпидемиологических данных с последующим лабораторных подтверждением диагноза в референс-лаборатории. Требования к диагностике одинаковые у детей и взрослых. Ключевой лабораторией в РФ является ФБУН ГНЦ ВБ «Вектор» Роспотребнадзора, на базе которого действует Референс-центр по мониторингу за коронавирусными инфекционными болезнями. Данный центр является одной из 16 опорных лабораторий ВОЗ (одной из пяти в Европейском регионе ВОЗ), обеспечивающих подтверждающее тестирование на SARS-CoV. Иммуносупрессивный эффект проявляется при многих вирусных инфекциях, особенно при развитии тяжелых клинических форм. Подавление иммунитета часто приводит к хронизации инфекционного процесса, развитию тяжелых осложнений вирусных инфекций. Регистрируют развитие иммунодефицита, подавление специфического и неспецифического клеточного и гуморального иммунитета: снижение функциональной активности ЕК, макрофагов, уровня взаимодействия иммунокомпетентных клеток, нарушение антителообразования и др. Выявляют также

интерферонодефицит: снижение способности лейкоцитов, фибробластов и иммунных лимфоцитов вырабатывать, соответственно, альфа-, бета- и гамма-интерфероны. Нарушение иммунитета носит не только общий системный характер, но и местный характер: снижение мукозального иммунитета (иммунитета слизистых), интерферонообразования в очагах вирусного поражения. Иммунодепрессивный эффект вирусных инфекций обусловлен аффинностью (тропизмом) многих вирусов к клеткам моноцитарно-макрофагальной системы (ММС), Т-хелперам, полиморфноядерным нейтрофилам и другим иммунцитам. При многих вирусных инфекциях развиваются транзиторные нарушения иммунитета. Учитывая вышеизложенное, алгоритм диагностической и лечебной деятельности врача в отношении больных вирусными инфекциями должен включать следующие этапы:

1) иммунологическая диагностика: выявление нарушений иммунитета путем исследования показателей общего и специфического противовирусного иммунитета, особенно при тяжелом, прогрессивном, торпидном течении вирусных инфекций. Следует отметить, что определение показателей иммунного статуса при рецидивирующих вирусных инфекциях более информативно на стадии обострения персистентных инфекций;

2) патогенетическая иммунотерапия с помощью иммуномодуляторов, адекватно выявленным нарушениям иммунитета с целью их коррекции;

3) повторное иммунологическое тестирование после проведенной иммунотерапии для

определения ее эффективности и достижения полной иммунореабилитации больных. Таким образом, в качестве критериев эффективной терапии больных помимо клинических, вирусологических (исчезновение маркеров репликации вируса), следует использовать также иммунологический критерий (нормализация, оптимизация показателей иммунного статуса), указывающий на наиболее надежную стабильную ремиссию. В условиях нынешней пандемии коронавирусной болезни 2019 года (COVID-19) беременные женщины задались вопросом, подвергаются ли они и/или их дети повышенному риску из-за прямых или косвенных последствий заражения коронавирусом тяжелого острого респираторного синдрома 2. (SARS-CoV-2). Новое исследование, недавно опубликованное в виде препринта на сервере medRxiv*, свидетельствует о том, что дети, рожденные от матерей, которые были инфицированы за два или более месяцев до родов, защищены материнскими антителами, помимо того, что они вызывают сильный иммунный ответ на случай, если они заразятся инфекцией во время беременности. перинатальный период. Передача пассивного иммунитета плоду через плаценту зависит от выработки высоких уровней эффективных нейтрализующих антител у матери и их персистенции у плода в течение длительного периода времени. Настоящее исследование было направлено на изучение этого явления при инфицировании SARS-CoV-2 во время беременности, чтобы помочь сформировать рекомендации по вакцинации будущих матерей и младенцев против COVID-19. Многие ранние исследователи показали, что материнские антитела к

COVID-19 передавались через плаценту, но большинство этих инфекций возникало на более поздних сроках беременности. Остается вопрос, на каком сроке беременности иммунная система реагирует наиболее сильно и когда наиболее эффективно происходит трансплацентарный перенос антител? Если ребенок заразится, какой иммунный ответ возникнет? И как долго антитела, активные или пассивные, сохраняются у ребенка после рождения? Для того, чтобы найти ответы на эти вопросы, были проведены эксперименты и исследования, проведенные экспертами правительства США. По экспериментам, в исследование были включены 145 матерей, преимущественно латиноамериканского происхождения, инфицированных SARS-CoV-2, и 147 детей. Из общего числа около 60% (86) имели симптомы, у большинства (78) проявлялись только легкие или умеренные симптомы. Было показано, что из 147 детей 16% (23) были госпитализированы в отделение интенсивной терапии новорожденных (ОИТН). Все они были протестированы на наличие вируса с помощью полимеразной цепной реакции с обратной транскриптазой (ОТ-ПЦР) через 24 часа после рождения. Это дало один положительный результат у недоношенного ребенка, родившегося на 31 неделе. Серологические тесты были проведены при родах у 129 матерей и в 144 образцах пуповинной крови. Их повторяли через <14 дней, 14-59 дней, 60-180 дней и >180 дней после первого положительного теста ОТ-ПЦР.

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКИЛЛАНТИРИШ ДАВР ТАЛАБИ

Утепбергенов Ж.

Аннотация: Мақолада ўқувчиларнинг экологик компетенцияларини шакллантириш ҳақида фикр айтилган.

Таянч сузлар: компетенция, компетентлилик, компетенциявий ёндашув, экологик онг, экологик маданият.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ШКОЛЬНИКОВ ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ

Аннотация: В этой статье рассматривается формирование экологической компетенции в учениках.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, компетентный подход, экологическое сознание, экологическая культура.

FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF SCHOOLCHILDREN TIME REQUIREMENTS

Summary: This article deals with formation of ecological competency in teaching.

Key words: competency, competence, competitive approach, ecological conscience, ecological culture.

Республикаимиз умумтаълим мактабларида фанлари бўйича ўқувчиларда компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган Давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурлари ишлаб чиқилган. Умумтаълим мактаблари ўқувчиларининг таянч ва фанлар бўйича хусусий компетенцияларини шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. Компетенция - фан бўйича эгаллаган назарий билим, амалий кўникма ва малакаларини кундалик ҳаётида дуч келадиган амалий ва назарий масалаларни ечишда фойдаланиб, амалиётда қўллай олишидир.

Компетентлилик деганда (лот: competens – лаёқатли, қобилиятли) шахс билим, кўникма ва тажрибаларининг унинг ижтимоий-профессионал мавқеи ва ўзига тегишли вазифаларни бажариш, муаммолар ҳал қилишга етарлилиги ҳамда ҳақиқий мослик даражаси. Компетентлилик таркибига соф касбий билим, кўникма ва малакалардан ташқари, ташаббускорлик, ҳамкорлик, гуруҳда ишлаш лаёқати, коммуникатив қобилияти, реал баҳолай олиш, мантикий фикрлаш, ахборотни саралаш ва фойдалана олиш хусусиятлари ҳам киради [2]. Демак, ҳар бир ўқитувчи фанидан таълим бериш жараёнида ўқувчиларда компетентлилик ёндашувини шакллантириш зарур бўлади.

Таълимда компетенциявий ёндашув ўқувчиларнинг шахсий, касбий ва ижтимоий ҳаётларида учрайдиган вазиятларда эгаллаган турли типдаги малакаларини самарали равишда қўллашга ўргатиш тушунилади.

Табиий ва иқтисодий жараёнлар натижасида юзага келган экологик муаммо ва масалаларни ечишига тўғри келади. Бунинг учун ўқувчиларга инсон ҳаёти, турмуш тарзи, хўжалик фаолиятига табиий шароитнинг таъсирини, атроф - муҳитнинг ифлосланишида табиий ва антропоген омилларнинг таъсирини, озон қатламининг юпқалашувини, маданий ва сунъий ландшафтларнинг ҳосил бўлишини, табиий ва сунъий омиллар таъсирида вужудга келадиган – зилзила, вулқон, сел, сурилма, нураш, эрозия каби жараёнларни, маҳаллий, минтақавий, умумсайёравий экологик муаммоларни вужудга келишини, хавфли табиат ҳодисаларининг (қурғоқчиллик, қора совуқлар, сел келиши, сув тошқинлари) инсон ҳаётига хавф солаётганлигини англаб етиш ва хавф чораларини кўра олишини, бутун борлиқни асраб-авайлаш ҳиссини ва она табиатга меҳр ўйғотиш керак.

Шу ўринда экологик онг ва экологик маданият тушунчаларига қисқача уз фикримни айтадиган бўлсам, экологик онг бу - атроф-муҳитни ундаги жонли ва жонсиз табиатни, биологик хилма-хилликни авайлаб асрашга ижобий муносабатда бўлиш, сув ҳавзаларини, тупроқни ифлослантормаслик, ҳавони мусаффо сақлаш, яъни ҳар бир инсон ўз онгида табиатга зиён етказмаслик ҳақидаги билимлар жамланмасидир. Экологик маданият эса юқорида такидланган тушунчаларга амал қилишдир.

Экологик онг ва экологик маданиятнинг асосий вазифаси халқимизнинг экологик маданиятини ошириш орқали ҳуқуқий фуқаролик жамияти тамойиллари асосида табиатдан фойдаланишни йўлга қўйиш, табиатни муҳофаза қилиш соҳасида Давлат назорати билан бир қаторда жамоатчилик назоратини кучайтириш, халқимиз онги ва маданиятида Она Ватанимиз табиатига бўлган меҳр-муҳаббатини ошириш, уни асраб-авайлаш ва келгуси авлод учун зарур ҳаётий шароитлар қолдиришимиз кераклигини кўрсатишдир [6].

Экологик онг ва экологик маданият тушунчаларини нафақат мактабда, мактабгача таълим, керак бўлса оилада шакиллантириши лозим. Бунинг учун ўқитувчи ва ота-оналардан фаоллик ва ташаббускорликни талаб этади. Афсуски, умумтаълим мактабларида фаолият олиб бораётган ўқитувчиларнинг аксарияти дарс жараёнида экологик онг ва маданият тушунчаларига тўла эътибор беришмай, бу тушунчаларни фақат табиий фанларда шакиллантириш керак деган фикрда. Ўқитувчилар ушбу тушунчаларни ва бугунги кундаги кечиктириб булмайдиган экологик муоммаларни тўла англаб етиб, эртанги кунимизнинг келажаги бўлмиш ёшлар онгига ўз фаолиятлари давомида сингдиришлари ва уларга амал қилиш кўникмаларини шакиллантириб боришлари лозим.

Масалан: География дарсларида Ўзбекистоннинг сув бойликларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш мавзусида инсон ҳаёти, турмуш тарзи, хўжалик фаолиятида айниқса дарёлар сувининг аҳамияти катта эканлиги, сўнги

йилларда аҳолиннинг сув бойликларидан кўр-кўрона фойдаланиш, турли чиқиндиларнинг ташланиши натижасида сувларнинг ифлосланиши ва ундаги тирик организмларнинг нобуд бўлаётгани ва турли мақсадларда келиб чиқаётган экологик муаммолар, ушбу муаммоларни ҳал қилишда ўқувчиларни география фанидан олган билимларига таяниб ўз ҳиссаларини қўшиши билан экологик муаммоларни олдини олиш орқали уларда экологик маданият, географик билимларни амалиётда қўллай олиш компетенциялари шакллантириш керак [4].

Бунга эришиш учун таълим жараёнини илмий-методик жиҳатдан тўғри ташкил этиш, энг самарали бўлган ўқитиш методларидан фойдаланиш талаб этилади. Ўқитувчи шуни ҳам инобатга олиши лозимки, таълим жараёнида қўлланилаётган ҳар бир метод ўқувчиларида мустақил фикрлаш, ўқув ва ижтимоий фаоллик кўникмаларини шакллантира олишига эътибор қаратиши мақсадга мувофиқдир.

Зеро, ёшлар онгига экологик билимларни шакллантиришда фанлараро алоқа мазмунидаги дарслар алоҳида ўрин тутади. Фанлараро алоқа асосида ёшларни экологик билимлар тизими билан қуроллантириш ўқув фанлари интеграциясини жорий этишни тақоза этади.

Шу туфайли, ёшларга билим беришда география ва экологиянинг ўзаро алоқаси катта аҳамият касб этади. Бу бир-бирига яқин фанлар табиатдаги ҳодиса ва жараёнларни ўрганишда ўзига хос хусусиятлардан фойдаланади. Бундай дарслар тизимининг асосий вазифаси «инсон-жамиyat-табиат» орасидаги муносабатларни очиқ беришдан иборат [3].

Бу жараён география дарсларида мактаб дастурига мос келувчи экологик таълим ва тарбия орқали амалга оширилади. Инсоннинг табиатга етказаётган ижобий ва салбий таъсирларини мулоҳаза қила оладиган, кўз олдига келтира оладиган, атроф-муҳитда инсон таъсирида бўлаётган турли ўзгаришларни идрок қила оладиган, салбий оқибатларнинг турли хил экологик ва ижтимоий-иқтисодий ҳодисаларни ривожланишига олиб келишини, ўқитувчи таълим жараёнида ҳар бир мавзунини табиат муҳофазасига яқинлаштирган ҳолда ўқувчиларга тушунтириши зарур. Шунингдек, ёшларни дунё миқёсида фикр юритишга ундайди ва илмий дунёқарашларининг шаклланишига олиб келади. Мактаб географияси курси буларни амалга ошириш учун бошқа фанларга нисбатан кўпроқ имкониятларга эга. Бу имкониятлар географик ва экологик таълимнинг мақсад ва вазифалари ҳамда мазмунининг узвий боғланганлиги, бир-бирини тўлдириши туфайли юзага келади.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки атроф-муҳитни муҳофаза қилишда ва табиат ресурсларидан оқилона фойдаланишда ҳозирги кунда қўлланилаётган иқтисодий механизмларни янада такомиллаштириш, табиатдан нотўғри фойдаланганларга табиат солиғини қўллаш ҳамда жамиятнинг экологик маданиятини шакллантиришни ривожлантиришда экологик таълим-тарбиянинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш керак. Бу билан республикамизда ишлаб чиқаришни ва инсоннинг табиатга бўлган муносабатини тартибга солиш имконияти туғилади.

Табиатимизни асраш, уни муҳофаза қилиш, табиатдан оқилона фойдаланиш ва жамиятда экологик маданият ва экологик онгни ривожлантириш нафақат табиатни муҳофаза қилиш ташкилотларнинг иши, балки шу Она юртда яшаётган ҳар бир инсоннинг табиат олдидаги бурчидир.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБЁТЛАР:

1. Гегорафия ўқув фани бўйча Давлат таълим стандарти. 2017 йил.
2. Х.Т. Турсунов. Экология ва барқарор ривожланиш. Ўқитувчилар учун услубий қўлланма. Т. 2009.
3. Х.Т. Турсунов. Экология. Ўқув қўлланма. Т. 2006.
4. П. Ғуламов, Х. Вахавоб, П. Баратов, М. Маматқулов. Урта Осиё ва Ўзбекистоннинг табиий географияси. 7-синф дарслик.Т.2017.
5. Рафиқов А.А. Геоэкологик муаммолар. Т.: Ўқитувчи, 1997. - 112 б.
6. Тиловов Т.Т. Экологиянинг долзарб муаммолари Қ.: Насаф, 2003. - 186 б.
7. Турдикулов Э.О. Экологиядан дастурлар. – Т.: Фан, 1995. – 33 б.

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТАБИЙ-ИЛМИЙ САВОДХОНЛИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ

Утепбергенов Жамалатдин Жанагабаевич

*Қорақалпоғистон Республикаси Педагогик маҳорат маркази «Аниқ ва табиий
фанлар методикаси» кафедраси катта ўқитувчиси*

Мамлакатимизда халқ таълими тизимини янги босқичга кўтариш, педагог кадрларни маҳоратини ошириш, таълимни сифат даражасини халқаро талаблар ва стандартларга мувофиқ тубдан яхшилаш, умумий ўрта таълимга халқаро баҳолаш дастурларини жорий этиш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Шундай халқаро тадқиқот дастурларидан бири бу - PISA дастури ҳисобланади. PISA (Programme for International Student Assessment) ўқувчиларнинг саводхонлигини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқот дастури бўлиб, дастурнинг асосий мақсади ўн беш ёшли ўқувчи ёшларнинг ўқиш, (матнни тушуниш), математика ва табиий фанлар бўйича саводхонлик даражаларини ҳамда ижодий фикрлаш кўникмаларини турли хил тестлар кўринишида баҳолашдан иборатдир. Ушбу лойиҳалар ўқувчи ёшларнинг ижодий ва танқидий фикрлашларига, олган билимларини ҳаётда қўллаш олиш қobiliятларига баҳо бериш ва кейинчалик бу кўникмаларни ривожлантиришга ундайди.

PISA тадқиқотида ўқувчиларга анъанавий баҳолашда қўлланиладиган типик ўқув топшириқлар ўрнига реал муаммоли вазиятларга яқин бўлган ҳамда ўқувчи математик тайёргарлигига мос бўлган топшириқлар таклиф қилинади.

PISA топшириқларини ечиш учун ўқувчилар ва ўқитувчилар топшириқлардаги контекстнинг турлари ва хоссалари билан таниш бўлиши керак. Бу эса топшириқларни ечишда ва бажаришда ёрдам беради. Ҳар бир топшириқдаги вазиятга оид бир нечта савол таклиф қилиниб, уларга жавоб бериш учун берилган вазиятга оид маълумотлардан фойдаланиши лозим. Шунинг учун бундай топшириқни тўғри бажариш учун нафақат фанга оид кўникмалардан, балки ўқувчиларнинг матн билан ишлаш ва маъноли ўқиш стратегиясидан фойдаланишига боғлиқ.

Табиий-илмий саводхонлик компетенцияларига қуйдаги компетенциялар киради

Табиий ҳодисаларни илмий жиҳатдан тушунириш:

Ҳаётий вазиятларда тушунча ва билимлардан фойдаланишни талаб қилади. Масалан, об-ҳаво прогнозларини тушуниш ёки соғлом ҳаёт тарзини сақлаш учун овқатланишнинг биологик асосларини билиш.

Илмий изланишлар учун лойиҳаларни тузиш ва баҳолаш ҳамда илмий маълумотлар ва далилларни танқидий талқин қилиш

Қарор қабул қилиш жараёнида илмий далилларни текшириш ва таҳлил қилиш муҳим. Масалан, янги маҳсулотнинг экологик таъсирини ёки соғлиқ учун хавфсизлигини баҳолаш.

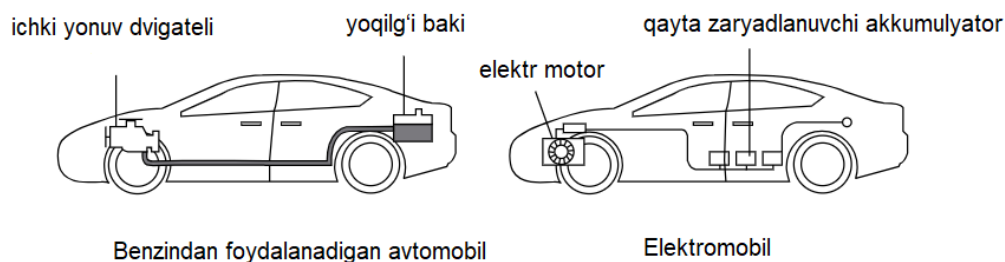
Қарор қабул қилиш ва амалга ошириш учун илмий маълумотларни излаш, баҳолаш ва улардан фойдаланиш

Ўзингиз ва жамият учун долзарб қарорлар қабул қилишда қўлланилади. Масалан, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш учун қайта ишлаш ёки қайта тикланувчи энергиядан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш.

Ўқувчиларнинг табиий – илимий саводхонлик компетенцияларини аниқлашда қўйдаги саволни бериш мумкин.

Савол: Кўп автомобиллар ёқилги сифатида бензиндан фойдаланадиган ички ёнув двигателлари ёрдамида ишлайди.

Сўнгги йилларда электромобиллар барқарор транспорт воситаси сифатида тобора оммалашмоқда. Бу автомобиллар электр энергияси билан зарядланадиган аккумуляторлар билан таъминланадиган электр моторлари ёрдамида ишлайди. Электр энергияси қазилма ёқилгиларни ёқиш орқали олинади.

Электромобилнинг энергия самарадорлиги тахминан 60 фоизни ташкил этади. Бу шуни англатадики, аккумулятордаги энергиянинг тахминан 60 фоизи автомобилни ҳаракатлантириш учун сарфланади. Бензинли автомобиль учун энергия самарадорлиги тахминан 20 фоизни ташкил этади.

Ҳаракатланаётган автомобиль двигатели ичида бензин ёнганда амалга ошадиган энергия ўзгаришини аниқлаб, бош жойларни толдилинг.

- ☐ Электр энергияси
- ☐ Кимёвий потенциал энергия
- ☐ Магнит майдон энергияси,
- ☐ Кинетик энергия
- ☐ Ядро энергияси

Қуйидаги жадвалда бензинда ҳаракатланадиган автомобиль ва электромобилларнинг ҳарорати улар ишга туширилгандан кейинги вақт давомида қандай ўзгариши кўрсатилган.

вақт (дақиқал арда)	Бензинда ҳаракатланадиган автомобиль ҳарорати (°C да)	Электромобиль ҳарорати (°C да)
0	0	0
1	15	15
2	32	20
3	48	25
4	60	28
5	70	30

Бензинда ҳаракатланадиган автомобиль ва электромобиль бир вақтда ишга туширилди. 10 дақиқадан сонг қайси автомобилнинг ҳарорати юқорироқ болишини аниқланг.

Ўқувчи қуйидаги фикрни билдирди:

“Бензинда ҳаракатланадиган автомобиллар ва электромобилларнинг иккаласи ҳам иқлим ўзгаришига ҳисса қўшади, чунки улар ўз энергиясини қазиб олинадиган ёқилгидан олади. Шунинг учун, бензинда ҳаракатланадиган автомобиллар ва электромобиллар атроф-муҳитга бир хил зарар етказади.”

Ўқувчининг фикрига қошилиш ёки қошилмаслигини айтинг?

Жавобини изоҳланг.

Мен бу фикрга қўшилмайман. Электромобиллар бензинда ҳаракатланадиган автомобилларга нисбатан атроф-муҳитга камроқ зарар етказади. Улар бензинда ҳаракатланадиган автомобилларга нисбатан юқори энергия самарадорлигига эга, шунинг учун карбонат ангидрид ажралиб чиқиши камроқ содир бўлади.

Хулоса килиб айтсак ўқувчилар бундай дарслар натижасида тажриба ва тадқиқотлар ўтказишни, савол бера олишни, ижодий фикрлаш ва масъулиятли болишни ўрганадилар. Бундан ташқари ўлар ҳамкорликда тадқиқот ўтказишнинг турли усулларни таклиф этадилар, далилларни урганиш ва илмий изланишга киришадилар.

Ўқувчиларда табиий фанлар саводхонлигини таркиб топтириш ва ривожлантириш келгусида уларнинг онгли равишда касб танлаши, мустақил ҳаёт ва жамиятда фаол фуқаролик позициясини эгаллашига имкон беради.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Assessing Reading, Mathematics and Scientific Literacy: A framework for PISA 2009. OECD, 2009
2. OECD (2013), PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy, OECD Publishing.
3. ИХТТ (OECD) сайти www.oecd.org

HAMSHIRALIK ISHIDA MULOQOT VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

Orolbo'yi tibbiyot va transport texnikumi

Tibbiyot fanlar kafedrası hamshiralik ishi fani o'qituvchisi

Matchanova Dilfuza Djanabaevna

Annotatsiya: *Ushbu maqolada hamshiralik ishida muloqotning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Psixoterapevtik, bemor, shifokor, muloqot, tomchi.*

KIRISH:

Ayrim hollarda psixoterapevtik ta'sir barcha davolash usullaridan ustun turadi. Shuning uchun muloqot (muomala) hamshiraning ishida muhim rol o'ynaydi. Muomala bilimi hamshira uchun bemor bilan uning oilasi, shifokorlar va boshqa mutaxassislar bilan birga davolash ishlarini samarali olib borish uchun kerakdir. Hamshira xushtabiatliligi, bilimli va madaniyatli muomalasi bilan bemor hamda uning oilasi ishonchini va hurmatini qozonishga sazovor bo'ladi.

<http://www.newjournal.org/>

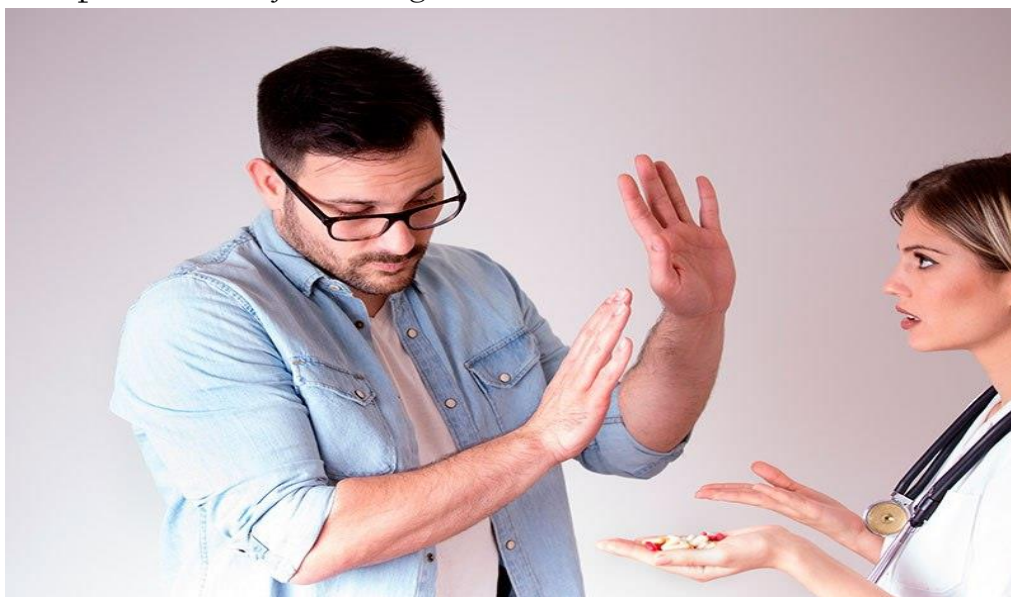

USULLAR:

Tadqiqot jarayonida muloqotni uch turga bo'lish mumkin: 1. Ichki shaxsiy muloqot - insonning o'z-o'zi bilan fikran muloqoti. Fikran rejalar tuzish, rivojlantirish, boshqa inson bilan muloqotga tayyorlanish. Masalan, ichki shaxsiy muloqotda o'z-o'ziga eslatish: bemorga tomchi usulida dori yuborishni tekshirish kerak, bu fikrni og'zaki aytmaydi. 2. O'zaro shaxsiy muloqot - 2 tadan ortiq insonning suhbat. Masalan, hamshira o'z hamkasblari bilan fikr-tajriba almashinuvi. 3. Jamoatchilik muloqoti - bir insonning kishilar guruhi bilan suhbat. To'g'ri muloqot insonning bir-birini tushunishini kuchaytiradi. Tekshiruvlar natijasida og'zaki muloqot (verbal) va so'zsiz muloqotdan (noverbal) insonning xatti-harakatidagi ko'pgina yangiliklar ma'lum bo'ladi. Muloqot texnikasi: Samarali muloqot 5 elementdan tashkil topgan: yuboruvchi - ma'lumot yuboruvchi; - ma'lumot - yuborilgan ma'lumot; - kanal - yuborilayotgan ma'lumot turi (og'zaki, yozma, yuzko'z ifodasi, qo'l harakati holati); - qabul qiluvchi - ma'lumot qaratilgan shaxs; -

tasdiqlash -ma'lumot qabul qilinganligi haqida tasdiq. Malumot kanallari: -og'zaki gap -qabul qiluvchi eshitadi; -so'zsiz muloqot -yuz ifodasi, qo'l harakatlari holati bilan qabul qiluvchiga tushuntirish; -yozma ma'lumot -sokz yoki timsollar orqali qabul qiladi.

<http://www.newjournal.org/>

TADQIQOT VA NATIJALAR:

Ba'zan tadqiqot jarayonida bir necha kanal birgalikda qo'llaniladi (masalan, og'zaki, so'ng yozma ravishda yoki og'zaki harakatlar bilan bir vaqtda). To'g'ri savol berish orqali muloqot samarali bo'lishi mumkin. Savollar «yopiq» bo'lishi mumkin. Bu savollarga qisqa «ha» yoki «yo'q» javobi olinadi. «Ochiq» savollarga nisbatan yopiq savollarga to'liq javob olish mumkin: «Siz qila olasizmi?», «Siz xohlaysizmi?», «Sizga kerakmi?», «Sizda bormi?» shu kabilardan boshlanadi. Ochiq savollar: «Aytolmaysizmi?», «Menga ko'rsata olmaysizmi?», «Nima?», «Qachon», «Qanday». Savol noto'g'ri berilsa, muloqot samarasiz bo'ladi. Kerakli ma'lumotlar o'rganilayotgan vaqtda bemorga yoki qarindoshlariga savol berilsa «Meni tushundingizmi» deb so'ralsa, bemor «ha» deb javob beradi. Haqiqatda esa bemor tushunmagan bo'lishi mumkin. Agar bemorga «Meni to'g'ri tushunganligingizga iqrar bo'lmoqchi edim» deyilsa, tasdiqlovchi javob olinib, muloqotning samaradorligiga erishish mumkin. Muloqotning 5 elementi bo'lgan taqdirda ham inson bir-birini tushunmasligi holati tez-tez uchrab turadi. Tushunmovchilikning sabablari bar hil: -ma'lum otning berilishi tushunarsiz yoki juda tez, yoki juda past; -ma'lum ot noto'g'ri olingan (masalan, inson yom on eshitishi yoki yozma ravishda berilgan ma'lum otni o'qiy olmasligi mumkin); -yuboruvchi ma'lum ot olinganligi yoki tushunilganligi haqida tasdiq olmagan. Verbal muloqotning 2 ta zarur elementi mavjud: nima gapirilayotganligi va qanday gapirilayotganligi. Nutq aniq va qisqa bo'lishi lozim. Verbal muloqot quyidagi holatlarda samarali bo'lishi mumkin: -sekin so'zlansa, nutq aniq bo'lsa, oson, qisqa jumlar qo'llansa; -maxsus atamalar ko'p ishlatilmasa, bemor uchun atamalar tushunarsiz bo'lsa, bemor atamalar mazmunini so'rashga uyaladi va muloqot natijasiz bo'ladi; -har bir bemor uchun alohida nutq tezligiga ahamiyat berilsa, hamshira bemor bilan sekin so'zlashsa, bemorda fikrlash qobiliyatini to'g'ri baholay olmayotganligi haqida tushuncha hosil bo'lishi mumkin; -agar hamshira tez so'zlashsa,

bemor «hamshira shoshayapti» deb, qolgan nutqini eshitmay qolishi mumkin; -muloqot uchun to'g'ri vaqt tanlansa, bemor hamshira bilan muloqotga xohishi va qiziqishi bo'lsa, bemor o'z xohishi bo'yicha muloqotga kirishishga moyillik bildirsa, bu eng yaxshi vaqt deb hisoblanadi. Bemor o'z xohishi bilan ahvoli, parvarish rejasi, hamshira muolajalari haqida savol beradi; —shifokor bilan su h batdan so'ng kasallikning yomonoqibatlari va davolanish samaradorligi haqida ma'lumot olganidan so'ng muloqot qilib bo'lmaydi; — nutq va tovush ohangiga ahamiyat berishi, sizning berayotgan ma'lum otingizga javob berishi lozim; —sizdagi kayfiyat bemor bilan muloqotga ta'sir qiladi, gapda, so'zda, tovush ohangida qayg'urish, farqsizlik, g'azab, qo'rquv, xafalik kabi hissiyotlaringizni namoyon qilmaslik zarur; —tovush balandligini to'g 'ri tanlash, sizni eshitadigan darajada suhbatlashish lozim, baqirib gapirishyaramaydi; —sizni tushunishganligi haqida xulosa hosil qilish uchun , insonga ochiq savollar berish lozim, «Siz tekshiruvga tayyorlanayapsizmi?», «Tekshiruvga tayyorlanishni tushundingizmi?» kabi savollar unga ozor berishi mumkin.

XULOSA:

Hamshira bemor bilan,suxbat davomida kasallikning og'irligi va natijasi haqidagi savollarga javob berayotganida bemorlar uning yuz ifodasiga qarab turadi, shuning uchun yuz ifodasini boshqara bilish lozim. Bemor tanasining holati, harakati uning jismoniy va ruhiy holatini ifodalaydi. Verbal va noverbal muloqot birgalikda bir vaqtda bo'ladi. Shuni aytib o'tish lozimki, ma'lum otni qabul qilishda noverbal muloqot ko'proq rol o'ynaydi. Muloqotning ikkala turi birbirini to'ldiradi. Insonning ruhiy holatini ifodalashda noverbal signallarsamarali natija beradi, bundan tashqari verbal muloqot m a 'lumotni yuborishda oddiy vosita hisoblanadi. Verbal muloqotning samaradorligi o'ylash, gapirish, eshitish, o'qish va yozishni bila olishga bog'liq.

TAVSIYALAR:

Bugungi kunda hamshira bemorlar bilan muloqot paytida bemorlar bilan samimiy va xushmolila,shirin soz bolishlar lozim bu nafaqat salomatlik jarayonini tezlashishiga tasir qilib gina qolmay bemorni ruwxiy holatiga ham oz tasirini korsatadi. Muloqat davomida iloji boricha verbal va no verbal usullardan foydalanish kasallikning qaysi boshqichidaligi va ruwxiy xolatini yanada aniq bilishga yordam beradi bundan tashqari bunday muloqat bilimi bemor va uning oilasi, shifokorlar va boshqa mutaxassislar bilan birga davolash ishlarini samarali olib borish uchun kerakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI;

1. M.A.Fozilbekova, N.A .N urmatova. Hamshiralik ishi nazariyasi asoslari. -«O'qiluvchi», 2002. 2. Q.S.Inamov. Hamshiralik ishi asoslari. -T., 2007. 3. T .I.Umarova, M.A.Qayumova, M.Q.Ibrohimova. Hamshiralik ishi. -T., «Zarqalam», 2005.

ILOVA:

1.<http://www.referat.ru> 2.www.inter-pedagogika.ru; 3.www.school.edu.ru 4.www.tdpu.uz 5.www.pedagog.uz 6.[www. Ziyonet.uz](http://www.Ziyonet.uz) 7.[www. Edu](http://www.Edu) 8.www.pedagog. Uz

PARABOLIK TENGLAMALAR UCHUN KOEFFITSIENTLI TESKARI MASALALAR

Farg'ona davlat universiteti.

*Amaliy matematika va informatika fakulteti 2-kurs magistri,
Sulaymonova Oygul Abdulatif qizi*

Teskari va nokorrekt qo'yilgan masalalar nima? Yagona qat'iy ta'rifi bo'lmagan teskari masalalardan farqli o'laroq, "nokorrekt qo'yilgan masala" atamasi masalaning yechimi yo'qligini (bizni qiziqtiradigan sinfda) yoki aksincha, ko'p yechimga ega ekanligini anglatadi (kamida ikkitasi) yoki yechimni topish tartibi turg'un (ya'ni, eng kichik o'lchov xatosi bo'lsa, natijada olingan yechim xohlagancha aniq yechimdan katta farq qilishi mumkin). Yechishdagi eng katta qiyinchilik - bu nokorrekt qo'yilgan masalalarning uchinchi xususiyati - turg'unlik.

Teskari masalalarning turli sinflarini aniqlash uchun avvalo to'g'ri masala nima ekanligini kelishib olishimiz kerak. Aslida, "teskari" faqat "to'g'ri" narsaga nisbatan sodir bo'ladi. Misol tariqasida matematik fizika masalalarini ko'rib chiqamiz.

Matematik fizikada to'g'ri masalalar deganda odatda har qanday fizik maydonlar, jarayonlar yoki hodisalarni (elektromagnit, akustik, seysmik, issiqlik va boshqalar) modellashtirish masalalari tushuniladi. To'g'ri masalalarda o'rganilayotgan sohaning har bir nuqtasida va vaqtning har bir momentida (agar maydon statsionar bo'lsa) fizik maydon yoki jarayonni tavsiflovchi funktsiyani topish talab qilinadi. To'g'ri masalani hal qilish uchun quyidagilarni bilish zarur:

- 1) jarayon o'rganilayotgan soha;
- 2) bu jarayonni tavsiflovchi tenglama;
- 3) boshlang'ich shartlar (agar jarayon statsionar bo'lmasa);
- 4) masalani o'rganish soha chegarasidagi shartlar.

Parabolik tenglamalar uchun chiziqli teskari va nokorrekt qo'yilgan masalalar quyidagi asosiy guruhlarga bo'linadi:

1) teskari vaqt bilan bog'liq masalalar yoki xuddi shu narsa, vaqtning ma'lum bir nuqtasida o'lchovlarning dastlabki holatini tiklash masalalari (retrospektiv teskari masalalar);

2) berilgan soha (yoki uning qismi) chegarasidan o'rganilayotgan sohaga yechimni davom ettirish masalalari (davom etish masalalari);

3) chegaraning yetib bo'lmaydigan qismida yechimni tiklashning chegaraviy teskari masalalari;

4) manbani qayta qurish masalalari, ya'ni parabolik tenglamaning o'ng tomonini aniqlash;

5) ichki teskari masalalar, ya'ni o'rganilayotgan sohaning ichki nuqtalarida noma'lum funktsiyaning qiymatlaridan foydalanib yechimni qayta qurish masalalari.

Albatta, ushbu tasnifni sanab o'tilgan guruhlarning har birini sinflarga bo'lish orqali batafsilroq qilish mumkin, ammo biz faqat eng oddiy misollarga e'tibor qaratamiz. Teskari

issiqlik o'tkazuvchanligi masalalarini hal qilish uchun nazariyaning tasnifi va qo'llanilishi va sonli usullari haqida batafsil ma'lumot [1, 2, 3] ishlarda keltirilgan.

E'tibor bering, chegaraviy teskari masalalar, manbalarni davom ettirish va tiklash masalalari o'zaro bog'liqdir. Masalan, o'tib bo'lmaydigan chegaragacha davom etish masalasini hal qilib, biz chegaraviy teskari masalani yechishga kelimiz. Va yechimni manba yo'nalishi bo'yicha davom ettirib, biz uning joylashuvi, shakli va intensivligi haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lamiz

Teskari retrospektiv masalalar turli xil dinamik ob'ektlarni aniqlashda bilimning ko'plab sohalarida muhim qo'llaniladi, buning uchun hozirgi vaqtda maydonning xususiyatlari to'g'risidagi ba'zi ma'lumotlarga asoslanib, uning dastlabki holatini yoki oldingi holatini aniqlash kerak [2, 4, 5, 6].

Matematik fizikada retrospektiv masalalarning eng dolzarb va muhim formulalari parabolik tipdagi tenglamalar – harorat va kontsentratsiyaning fazoviy-vaqt taqsimotini tavsiflovchi modellar va tebranishlarni tavsiflovchi giperbolik tipdagi tenglamalar uchundir. Bundan tashqari, bunday formulalar uchun muammolarni o'rganishning asosiy usullari yanada murakkab birlashtirilgan modellarga, masalan, termoelastiklik modellariga muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin. Ushbu maqolada

parabolik turdagi tenglamalar uchun koeffitsientli teskari masalalar haroratni o'lchashning turli usullari bilan issiqlik tarqalish tenglamasi uchun boshlang'ich chegaraviy masalalarni tahlil qilish asosida bir necha turdagi formulalarga ega. Koeffitsientli teskari masala yechimini baholashning har xil turlari [2, 6] monografiyalarda eng batafsil tahlil qilingan.

Qattiq jismlarning kuchlanish holatini hisoblashda harorat omillari muhim rol o'ynaydi, ularning hisobi bog'langan termoelastiklik modeliga asoslanadi [1, 9]. Ushbu model, elastik xususiyatlarga qo'shimcha ravishda, ba'zi termofizik tajribalardan aniqlanishi kerak bo'lgan termofizik miqdorlarni ham o'z ichiga oladi. Bunday holda, harorat maydonini aniqlashga xizmat qiladigan doimiy muhitning harakat tenglamalariga issiqlik oqimi tenglamasi qo'shiladi. Mexanik maydonlar va harorat maydonlari issiqlik o'tkazuvchanligi tenglamasini yechishdan boshlab ketma-ket aniqlanadigan bog'liq bo'lmagan masala modeli eng mashhurdir. Parabolik tipdagi tenglamalar uchun teskari masalaning bayonlari va ularni yechish usullari bilan [1, 6] monografiyalarda batafsil tanishish mumkin.

Ushbu paragrafda bitta parametrni - doimiy harorat o'tkazuvchanlik koeffitsienti a ni aniqlash bo'yicha eng oddiy teskari masala [9] ga muvofiq misol sifatida ko'rib chiqiladi. Cheklangan o'lchamli ozlarning yechimi odatda Laplasni o'zgartirish usuli bilan qurilgan to'g'ridan-to'g'ri muammoning analitik yechimiga tayanadi. a parametrini topish uchun ba'zi termofizik eksperimentlarni o'tkazish va o'zgaruvchan harorat maydonini yaratish kerak. Amalda, bu ma'lum bir noma'lum kontakt qarshiligiga ega bo'lgan va shunga mos ravishda tadqiqot obyekti xatti-harakatlarida sezilarli xatoga yo'l qo'yadigan isitish elementini oiga kiritish orqali amalga oshiriladi; bunday usullar ushbu omilni e'tiborsiz qoldirganda juda katta xatoga ega. Adiabatik deformatsiya usuli o'zini ancha aniqroq isbotlaganidek, unda qo'shimcha isitish elementlari talab qilinmaydi va harorat

maydonining o'zgarishi tadqiqot obyektiga mexanik ta'sir va deformatsiya va harorat maydonlarining o'zaro bog'liqligi tufayli yuzaga keladi [1, 9].

Model sifatida biz uzunligi l va qalinligi b bo'lgan sterjnni ko'rib chiqamiz, u m ning egilish momentlarini uning uchlariga qo'llash orqali aniq, kuchlanish, deformatsiya va harorat maydonlarining bog'lanishi va termoelastikada Duhamel - Neyman nisbatlarining bajarilishi tufayli egilishga uchraydi. (α_T - haroratning kengayish koeffitsienti)

$$\sigma_{ij} = \lambda \varepsilon_{kk} \delta_{ij} + 2\mu \varepsilon_{ij} - \alpha_T (3\lambda + 2\mu) u \delta_{ij} \quad (1)$$

namunada harorat gradienti hosil bo'ladi. Kuchlanish tensorining noldan boshqa komponenti σ_{11} chiziqli ravishda x koordinatasiga bog'liq bo'lganligi sababli, namunada dastlabki vaqt momentida $u(x, 0) = \gamma_x$ haroratining dastlabki taqsimoti hosil bo'ladi, bu erda γ — egilish momentining kattaligiga va tayoqning egilish qattiqligiga bog'liq bo'lgan ba'zi mutanosiblik koeffitsienti. Harorat maydonining keyingi o'zgarishi issiqlik o'tkazuvchanligi tenglamasiga muvofiq sodir bo'ladi

$$\frac{\partial^2 u}{\partial x^2} = \frac{1}{a} \frac{\partial u}{\partial t}, \quad (2)$$

bu erda a - harorat o'tkazuvchanligi koeffitsienti. Namunaning issiqlik izolatsiyasi holatida chegara shartlari quyidagicha bo'ladi:

$$\left. \frac{\partial u}{\partial x} \right|_{x=\pm \frac{b}{2}} = 0 \quad (3)$$

Chegara harorati $u(\frac{b}{2}, t) = g(t)$ (yoki uning ba'zi nuqtalar to'plamidagi qiymatlari) ni bilib, chegara harorati ifodasiga chiziqli bo'lmagan tarzda kiradigan a ta'rifi haqida teskari masalani shakllantirish mumkin, bu koeffitsient teskari masalalarga xosdir. Ruqsat berish nisbatini shakllantirish uchun Laplasning integral transformatsiyasi usuli bilan to'g'ridan-to'g'ri masalaning yechimini tuzamiz. Quyidagi

$$\bar{u}(x, p) = LU = \int_0^\infty u(x, t) e^{-pt} dt$$

Tenglikni kiritamiz va

$$\frac{\partial^2 \bar{u}}{\partial x^2} = \frac{1}{a} (p\bar{u} - u(x, 0))$$

ga ega bo'lamiz, yoki boshlang'ich shartni inobatga olgan holda

$$\frac{\partial^2 \bar{u}}{\partial x^2} = \frac{1}{a} (p\bar{u} - \gamma x) \quad (4)$$

Yechim (4) standart tarzda osongina quriladi va $\bar{u}(x, p) = Ae^{\lambda x} + Be^{-\lambda x} + \frac{\gamma}{p} x$, $\lambda = \sqrt{pa^{-1}}$

shaklga ega; doimiy A va B (3) chegara shartlaridan aniqlanadi

$$A = -\frac{\gamma}{2p\lambda ch(\lambda \frac{b}{2})}, \quad B = \frac{\gamma}{2p\lambda ch(\lambda \frac{b}{2})}$$

Shunday qilib, harorat transformatorini topish va Laplas almashtirishini teskari yo'naltirish orqali biz chegara haroratining quyidagi tasviriga egamiz:

$$u(\frac{b}{2}, t) = L^{-1} \bar{u} = \frac{\gamma}{2\pi i} \int_{d-i\infty}^{d+i\infty} [\frac{b}{2} - \frac{1}{\lambda} th(\lambda \frac{b}{2})] \frac{e^{pt}}{p} dp$$

Furye sonini aniqlaydigan o'lchovsiz $\beta = \frac{4at}{b^2}$ parametrini ko'rib chiqing va integralda $p = z/t$ o'zgaruvchisini almashtiring. Keyin bizda

$$u(\frac{b}{2}, t) = \frac{\gamma b}{4\pi i} \int_{d-i\infty}^{d+i\infty} [1 - \sqrt{\frac{\beta}{z}} th(\sqrt{\frac{z}{\beta}})] \frac{e^z}{z} dz \quad (5)$$

$\beta > \beta_0 > 0$ da (5) integral chegirma nazariyasi yordamida samarali hisoblanadi. Buning uchun integralning maxsus nuqtalarini topamiz. Ular orasida $z=0$ - bir -biriga mos keladigan maxsus nuqta va chap yarim tekislikda joylashgan $z_n = -\beta\pi^2(\frac{1}{2} + n)^2$, $n=0,1,\dots$, qutblarining hisoblangan to'plami mavjud. Chap yarim tekislikda xayoliy o'qqa parallel ravishda integratsiya sxemasini yoping. Iordaniya lemmasidan foydalanib, chegirma nazariyasiga asoslanib, chegara haroratining ketma-ket ko'rinishini topamiz

$$u(\frac{b}{2}, t) = \frac{4\gamma b}{\pi^2} \sum_{n=0}^{\infty} \frac{1}{(2n+1)^2} e^{-\beta\pi^2(\frac{1}{2} + n)^2} = g(t) \quad (6)$$

(6) tasviridan ko'rinib turibdiki, haroratning chegara maydoni tez yaqinlashuvchi qator bilan tavsiflanadi, bunda $g(t) \rightarrow 0$ $t \rightarrow \infty$ da va β parametri bilan bog'liq bo'lgan a qiymati bu tasvirga chiziqli bo'lmagan tarzda kiradi. Aslida, ushbu muammoda bitta parametrni topish uchun funktsional tenglama mavjud. E'tibor bering, berilgan vazifa faqat juda cheklangan funksiyalar to'plami uchun yechimga ega - aniq elementlar juda tez kamayib ketadigan (6) turdagi qator bilan o'rnatiladi. Eksperiment ma'lumotlaridan a parametrini aniqlash uchun ba'zi bir Transandantal tenglamani yechish yoki eksperimental ma'lumotlarni qayta ishlashda eng kichik kvadratchalar usulidan foydalanish kerak. Tabiiy savol tug'iladi-harorat maydonini tavsiflash va keyinchalik aniqlash protsedurasi uchun (6) turdagi nisbatni soddalashtirib, oddiyroq analitik ifodalardan foydalanish mumkinmi? Ma'lum bo'lishicha, vazifa parametrlarini o'zgartirishning ba'zi sohalarida buni amalga oshirish mumkin, bu esa teskari masalani hal qilish tartibini sezilarli darajada soddalashtiradi.

Shunday qilib, masalan, bu $t \gg t_0$, ($\beta \gg \beta_0$) bilan mumkin, bu yerda t_0 - chegara haroratining maksimal miqdorini tavsiflovchi ma'lum vaqt qiymati. (6) qatorining elementlari tezda kamayib borayotganligi sababli, bu sohada $u(\frac{b}{2}, t) \approx \frac{4\gamma b}{\pi^2} e^{-\frac{\pi^2}{4}\beta}$ yechimining bir a'zoli asimptotikasidan foydalanish va tajriba natijalarini uning asosida qayta ishlash, ikki xil t_1, t_2 momentlari uchun haroratni o'lchash mumkin. Keyin bizda

$$u_1 = u(\frac{b}{2}, t_1) = \frac{4\gamma b}{\pi^2} e^{-\frac{\pi^2 a}{b^2} t_1}, \quad u_2 = u(\frac{b}{2}, t_2) = \frac{4\gamma b}{\pi^2} e^{-\frac{\pi^2 a}{b^2} t_2} \quad (7)$$

Oxirgi ikkita (7) nisbatdan γ parametrini osongina chiqarib tashlash va $a = \frac{b^2}{\pi^2} \frac{1}{t_2 - t_1} \ln \frac{u_1}{u_2}$ ni topish mumkin. Bunday holda, kuch omiliga - momentga mutanosib bo'lgan γ qiymati yakuniy formulaga kiritilmaganligi ma'lum bo'ladi. Bundan tashqari, ushbu asimptotikaga asoslanib, t_k haroratini o'lchash vaqtining bir necha juftligi uchun eksperimentni statistik qayta ishlashni amalga oshirish mumkin.

E'tibor bering, agar $t \rightarrow \infty$, keyin $\beta \rightarrow \infty$ va (5) integralning barcha qutblari z_n koordinatalarning boshiga tortiladi; (6) qator ko'rinishidagi yechim amaliy hisob-kitoblar uchun yaroqsiz bo'lib qoladi. Kichik vaqtlar uchun $t \ll t_0$ vakillik (6) (va bundan ham ko'proq, monomial asimptotik (7)) harorat maydonini hisoblash uchun mos emas. Kichik vaqtlarda asimptotik tahlil qilish uchun $1 - \sqrt{\frac{\beta}{z}} \operatorname{th}(\sqrt{\frac{z}{\beta}}) = 1 - \frac{\sqrt{\beta}}{\sqrt{z}} (1 + 2 \exp(-\sqrt{\frac{z}{\beta}}) + \dots)$ ning parchalanishini, shuningdek $L^{-1}(\frac{1}{z}) = 1$, $L^{-1}(\frac{1}{z\sqrt{z}}) = \frac{2}{\sqrt{\pi}}$ shartlarini hisobga olgan holda kichik b da (5) integralning asimptotikasini qurish kerak. Bunday holda biz quyidagi formulani olamiz

$$u(\frac{b}{2}, t) = \frac{\gamma b}{2} [1 - \frac{2}{\sqrt{\pi}} \beta^{\frac{1}{2}} + o(\beta^{\frac{1}{2}})], \quad (8)$$

natijalarni kichik t (yoki kichik β) da qayta ishlashda foydalanish mumkin. Asimptotikaga asoslanib (8), yuqoridagi kabi, harorat o'tkazuvchanlik koeffitsientini aniqlash va statistik tahlil qilish uchun cheklangan formulani tuzish mumkin.

Taqdim etilgan eng oddiy misol identifikatsiyaning umumiy nazariyasi nuqtai nazaridan juda dalolat beradi [9, 10]. Bunday holda, berilgan funksiya $g(t)$ qat'iy belgilangan shaklga ega, β va γb ikkita parametr bilan to'liq aniqlanadi. Bunday holda, eksperimental ma'lumotlarning hajmini kamaytirish (masalan, $t \gg t_0$ vaqtlari bilan cheklash) va harorat maydonini tavsiflash uchun oddiy asimptotikadan foydalanish (7), har qanday vaqt uchun to'g'ri bo'lgan haroratni hisoblash uchun umumiy formulani qator shaklida ishlatishdan ko'ra, harorat o'tkazuvchanligi koeffitsientini aniqlashda yanada barqaror natijalarga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Алифанов О. М., Артюхин Е. А., Румянцев С. В. Экстремальные методы решения некорректных задач. Москва: Наука, 1988.
2. Лаврентьев М. М., Романов В. Г., Шишатский С. П. Некорректные задачи математической физики и анализа.: Наука Сиб. отд-ние, 1980.
3. Иванов В. К., Васин В. В., Танана В. П. Теория линейных некорректных задач и ее приложения. Москва: Наука, 1978.
4. Романов В. Г. Устойчивость в обратных задачах. Москва: Научный Мир, 2005.

5. Романов В. Г., Кабанихин С. И. Обратные задачи геоэлектрики. Москва: Наука, 1991.
6. Лаврентьев М. М. О некоторых некорректных задачах математической физики. Новосибирск: Наука, 1962.
7. Бек Дж., Блакуэлл Б., Сент-Клэр Ч. (мл.). Некорректные обратные задачи теплопроводности. Москва: Мир, 1989.
8. Крейн С. Г. О классах корректности для некоторых граничных задач // Докл. АН СССР. 1957. Т. 114, № 6. С. 1162-1165.
9. Кабанихин С. И. Обратные и некорректные задачи. Учебник для студентов высших учебных заведений. - Новосибирск: Сибирское научное издательство, 2009. - 457 с.
10. Ватульян А. О. Обратные и некорректные задачи: учебник / А. О. Ватульян, О. А. Беляк, Д. Ю Сухов, О. В. Явруян; Южный федеральный университет. - Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2011. - 232 с.
11. Каримов Ш.Т., Мамадалиева Ш. Решение коэффициентной обратной задачи для гиперболического уравнения сведением её к уравнению Гелфанда-Левитана первого рода. Fars Int J Edu Soc Sci Hum 10(12), 2022; Volume-10, Issue-12, pp. 142-151.
12. Каримов Ш.Т. О некоторых обобщениях свойств оператора Эрдейи-Кобера и их приложение. Вестник КРАУНЦ. Физ.-мат. науки. 2017. № 2(18). С. 20-40. DOI: 10.18454/2079-6641-2017-18-2-20-40.
13. Каримов Ш.Т. Новые свойства обобщенного оператора Эрдейи – Кобера и их приложения. Доклады АН РУз. – 2014. -№ 5 -С. 11-13

BIRLAMCHI SANITARIYA YORDAMINI AHOLI ORASIDA TUTGAN O'RNI.

Salomova Hanifa Jahonovna. PhD.

Buxoro davlat tibbiyot instituti "Preventiv tibbiyot, jamoat salomatligi va sogliqni saqlashni tashkil etish menejmenti" kafedrası o'qituvchisi.

Mirzoeva Gulshoda Rizoqulovna.

Buxoro davlat tibbiyot instituti "Preventiv tibbiyot, jamoat salomatligi va sog'liqni saqlashni tashkil etish menejmenti" kafedrası magistranti.

Arslova Nazira Anvar qizi

ZARMED universiteti "Klinik fanlar" kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni Saqlash tizimida bir qancha ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Jumladan Sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish doirasida birlamchi tibbiy-sanitariya yordamini ko'rsatishning zamonaviy tizimini shakllantirish, kasalliklarni profilaktika qilish va barvaqt aniqlash, aholining tibbiy savodxonligini oshirish maqsadida ko'pgina ishlar amalga oshirilmoqda. Buning uchun esa birlamchi tibbiy-sanitariya yordamini o'rni o'rni benihoyat katta hisoblanadi. Rivojlangan jamiyatda inson sog'lig'ini muhofaza qilish davlatning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu vazifani hal etishda, jumladan, kasalliklarning oldini olish, sog'lom turmush tarzini yaratishda tibbiyot xodimlari katta kuchdir. Tibbiyot xodimlari profilaktik tadbirlarni amalga oshirishlari uchun egallagan nazariy va amaliy bilimlarining o'zi kifoya qilmaydi, buning uchun kasalliklarning oldini olish tadbirlarini o'zida mujassam etgan hamda profilaktik tibbiyotga nazariy asos bo'la oladigan bilimlarni ham egallashlari kerak.

Annotation: A number of positive changes have taken place in the health care system of the Republic of Uzbekistan. In particular, within the framework of the reform of the health care system, a lot of work is being done in order to create a modern system of providing primary medical and sanitary care, prevention and early detection of diseases, and to increase the medical literacy of the population. For this, the role of primary medical and sanitary workers is extremely important. In a developed society, the protection of human health is one of the most important tasks of the state. Medical workers are a great force in solving this task, including preventing diseases and creating a healthy lifestyle. It is not enough for medical workers to have theoretical and practical knowledge in order to carry out preventive measures, for this they must also acquire knowledge that incorporates disease prevention measures and can be a theoretical basis for preventive medicine.

Аннотация: В системе здравоохранения Республики Узбекистан произошел ряд положительных изменений. В частности, в рамках реформы системы здравоохранения проводится большая работа по созданию современной системы оказания первичной медико-санитарной помощи, профилактики и раннего выявления заболеваний, повышению медицинской грамотности населения. При этом роль первичного медико-санитарного работника чрезвычайно важна. В развитом обществе охрана здоровья человека является одной из важнейших задач государства. Медицинские работники

являются огромной силой в решении этой задачи, в том числе в профилактике заболеваний и формировании здорового образа жизни. Медицинским работникам недостаточно иметь теоретические и практические знания для проведения профилактических мероприятий, для этого они должны также приобрести знания, включающие в себя меры профилактики заболеваний и могущие стать теоретической основой профилактической медицины.

Kalit so'zlar: *Proflaktika,gigiyena,sog'lom turmush tarzi,sanitariya,*

KIRISH

Respublikamiz mustaqillikka erishganidan so'ng aholining sog'lig'ini muhofaza qilish va mehnat qobiliyatini ko'tarish borasida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, kasalliklarning oldini olish, sog'lom turmush tarzini yaratishda tibbiyot xodimlarining roli kattadir. Tibbiyot xodimlarining asosiy vazifasi odamlarni davolash ekanligi hammaga ma'lum. Ammo tibbiyot xodimlari odamlarni davolash bilan birga kasallikning kelib chiqish sabablarini, ana shu sabablarni bartaraf etish chora-tadbirlarini ham bilishlari kerak

Birlamchi tibbiy sanitariya yordami (BTSYo),tibbiy sanitariya xizmatining muhim shakli bo'lib,aholi va mamlakatning imkoniyatlaridan kelib chiqib, aholining, jumladan har bir insonningfaol ishtirokidauning ehtiyojiga ko'ra ro'rsatiladigan kerakli va muhim yordam hisoblanadi.

Aholini birlamchi tibbiy sanitariya yordami bilan ta'minlash davlat siyosatining asosiy ustivor yo'nalishlaridan biri bo'lib, mamlakat rivojlanishining har bir bosqichida, ijtimoiy adolat ruhida aholiga iloji boricha yashash va ish joyiga yaqin joyda, jamoatchilikning barcha kuchlari yordamida ko'rsatiladigan sog'liqni saqlash chora - tadbirlardir.

Davlat sog'liqni saqlash tizimi muassasalari, ijtimoiy ta'minot hamda, jamoa birlashmalari tomonidan ko'rsatiladigan BTSYo tibbiy xizmatning asosiy va bepul turi hisoblanadi va o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- Eng ko'p tarqalgan kasalliklar, jarohatlanishlar va boshqa noxush holatni davolash;
- Sanitariya - gigiyena, epidemiyaga qarshi tibbiy profilaktik tadbirlarni o'tkazish;
- Oilani, onalik va bolalikni muhofazalash, yashash joyi bo'yicha tibbiy - sanitariya yordamini ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan boshqa tadbirlarni o'tkazish.

BTSYo muassasalarida umumiy (oila) amaliyot shifokori faoliyat yuritadi. Yoshi va jinsidan qat'iy nazar oilaning har bir a'zosiga birlamchi tibbiy sanitariya yordami ko'rsatish, profilaktik tadbirlar ishlab chiqish va ularni amalga oshirish BTSYo muassasalari faoliyatining asosiy qismini tashkil etadi. Ikkinchi Evropa - konferensiyasi qarori bilan tuzilgan ekspert guruhining ta'rifiga ko'ra Umumiy amaliyot shifokori - oliy tibbiyot o'quv yurtining bitiruvchisi bo'lib, "u alohida kishi, oila va aholiga yoshi, jinsi va kasalligining turidan qat'iy nazar individual birlamchi va uzluksiz tibbiy yordam ko'rsatuvchi shaxsdir".

Ambulatoriya, poliklinika xizmatini tashkil etish

Ambulatoriya poliklinika muassasalari, birinchi marta shaharlarda, tuman va viloyat markazlarida tashkil etilgan bo'lib, aholining qatnab davolanishi va uyda tibbiy yordam olishi uchun mo'ljallangan. Ambulatoriya va poliklinika xizmati sog'liqni saqlash tizimida muhim o'rinni egallaydi.

Birinchidan, ambulatoriya va poliklinikalar eng ommaviy va aholi uchun eng yaqin tibbiyot muassasalaridan biri bo'lib, unda yiliga 80%dan ortiq aholi tibbiy yordam oladi.

Ikkinchidan, bunday muassasalarda ishlovchi shifokorlarning faoliyati juda katta profilaktik ahamiyatga egadir (barvaqt tashxis qo'yish, yuqumli kasalliklarni o'z vaqtida aniqlash, aholi orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib etish va boshqalar).

Uchinchidan, ambulatoriya va poliklinikalarning faoliyati boshqa tibbiyot muassasalarining ishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Poliklinikaning ish sifati ayniqsa, kasalxonalarning faoliyatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, poliklinikada bemorlarga qanchalik o'z vaqtida to'g'ri tashxis qo'yilib, shifoxonaga yuborilsa, ularni shifoxonada davolanish muddati qisqaradi, kasallikdan xalos bo'lishi tezlashadi. Poliklinikalarda kasalliklar(bemorlar) qancha erta, malakali, sifatli aniqlansa va davolansa, ularning kasalxonalarda davolanishga bo'lgan ehtiyoji shuncha kamayadi.

Birlamchi tibbiy-saniyariya yordami tizimini yanada isloh qilishning asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

- birlamchi tibbiy-sanitariya yordami muassasalari tizimini kasalliklarning oldini olish, aholi o'rtasida profilaktika va patronaj ishlariga qayta yo'naltirish. Faoliyat samaradorligining asosiy mezonini sifatida xizmat ko'rsatish hududida qatnov va davolangan bemorlar sonining kamayishi ko'rsatkichlari o'rniga aholining shifoxonada davolanishi, kasallanish va nogironlik darajasini pasaytirish ishlariga o'zgartirish;

- qishloq oilaviy shifokor punktlari (bundan buyon - QOSHP), oilaviy va ko'p tarmoqli poliklinikalarda xizmat ko'rsatish vaqtini soat 8:00 dan 20:00 gacha uzaytirish hisobiga aholi uchun birlamchi tibbiy- sanitariya yordamidan foydalanish imqoniyatini kengaytirish, ularda tunu- kun davomida mobil ishlaydigan, yaxshi jihozlangan tez yordam podstantsiyalarini tashkil etish va foydalanish;

- fertil yoshidagi va homilador ayollar, bolalar, shuningdek o'zgalar yordami va ijtimoiy himoyaga muhtoj yolg'iz keksalar, nogironlar, surunkali kasallikka chalingan va boshqa shaxslar o'rtasida patronaj ishlarini muntazam olib borishni tashkil etish;

- qishloq aholisi, shu jumladan, bevosita ularning turar joylarida profilaktik ko'ruvlar, laboratoriya klinik-biokimyoviy va instrumental (UTT, EKG va boshqa) tekshiruvlarni olib borish, kasalliklarni erta aniqlash va ularning surunkali holga o'tishiga yo'l qo'ymaslik tizimini yaratish;

- qishloq aholisiga bevosita QOSHP va poliklinikalarda ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlar hajmini tuman darajasida, Respublika ixtisoslashtirilgan ilmiy-amaliy tibbiyot markazlar hamda tibbiyot oliygohlari klinikalari tomonidan ixtisoslashgan xizmatlar tizimini yaratishda amaliy yordam berishni tashkil etish orqali kengaytirish;

- QOSHP va poliklinikalar moddiy-texnik bazasini zarur diagnostika va davolash jihozlari, shu jumladan tez tibbiy yordam ko'rsatish uchun mobil brigadalarni joylashtirish hisobiga mustahkamlash; QOSHP va poliklinika shifokorlarining malakali faoliyatini ta'minlash uchun, shu jumladan ularni klinik protokol, tibbiy adabiyot, me'yoriy hujjatlardan foydalanish imqoniyatini ta'minlash, birlamchi tibbiy hujjatlarni

maqbullashtirish va elektron shaklini bosqichma-bosqich joriy etish hisobiga yetarli shart-sharoitlar yaratish;

➤ qishloq oilaviy shifokor punktlari va poliklinikalar shifokorlarini uy-joy va transport vositalari bilan ta'minlash.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, Iqtisodiyot vazirligi va Moliya vazirligining QOSHPlar tarmog'ini maqbullashtirish to'g'risidagi quyidagilarni ko'zda tutuvchi taklifi 1-ilovaga muvofiq amalga oshirish yo'lga qo'yilgan:

➤ QOSHPlar sonini 2 985 tadan 1 612 tagacha qisqartirish va 793 ta QOSHPlar negizida kunduzgi statsionari mavjud bo'lgan qishloq oilaviy poliklinikalarini tashkil etish;

➤ tashkil etiladigan qishloq oilaviy poliklinikalarining hududlarida aholi uchun arzon va sifatli dori vositalari hamda tibbiy buyumlar sotuvini yo'lga qo'yadigan «Dori-darmon» AK tizimining dorixonalarini joylashtirish;

➤ qisqartirilayotgan qishloq oilaviy shifokor punktlari negizida yangi 441 ta podstantsiyalarni tashkil etish orqali qishloq joylardagi tez tibbiy yordam tarmog'ini kengaytirish;

➤ faoliyati tugatilayotgan 658 ta QOSHPlar binolarini QOSHPlar va poliklinika shifokorlari uchun xizmat uy-joyi sifatida foydalanishga topshirish;

➤ qishloq oilaviy shifokor punktlarining yuridik shaxs maqomini tugatish va ularga moliyaviy-buxgalterlik xizmati ko'rsatishni tegishli tuman tibbiyot birlashmalari zimmasiga yuklash.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi Moliya vazirligi bilan birgalikda bir oy muddatda 2017 yilning 1 iyulidan tuman, viloyat va respublika miqyosidagi muassasalarda O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti hisobidan bemorlarni ko'rikdan o'tkazish va davolashni nazarda tutuvchi tartibni ishlab chiqilgan va tasdiqlangan.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi Moliya vazirligi va Mehnat vazirligi bilan birgalikda ikki oy muddatda 2017 yilning 1 oktyabridan boshlab, kunduzgi statsionari mavjud bo'lgan qishloq oilaviy poliklinikalari va qishloq oilaviy shifokor punktlari faoliyatini reyting tizimida baholash hamda ular tomonidan aholiga ko'rsatilgan tibbiy xizmat ko'lamini va sifatini baholash asosida tibbiyot xodimlarini moddiy rag'batlantirish tartibi to'g'risidagi Nizomni ishlab chiqilgan va unda qo'yidagilar belgilangan:

➤ ushbu qarorda ko'zda tutilgan chora-tadbirlarni bajarish amaldagi xodimlar shtat birligi va qishloq oilaviy shifokor punktlarini ta'minlash uchun ajratilgan byudjet mablag'lari doirasida amalga oshiriladi;

➤ qishloq oilaviy shifokor punktlari tarmog'ini maqbullashtirish natijasida bo'shaydigan mablag'lar qishloq oilaviy poliklinikalari va vrachlik punktlari tibbiyot xodimlarini rag'batlantirish, shuningdek, sog'liqni saqlash muassasalarining dori vositalari va tibbiy buyumlar, reagentlar, sarflov materiallari va transport vositalari bilan ta'minlanish darajasini yaxshilashga yo'naltiriladi.

Tadqiqotning maqsadi. Aholiga birlamchi tibbiy-sanitariya yordami ko'rsatishni yanada yaxshilash, kasalliklar profilaktikasi, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzi va

sanitariya-gigiyenik madaniyatni targ'ib qilish, aholi orasida kasalliklar va shikastlanishlar aniqlanganda o'z vaqtida to'g'ri tashxislab, ehtiyoj sezilganda kechiktirmasdan shifoxonaga yotqizish, kasalliklarga chalinish va nogironlik darajasining pasayishini, ayniqsa aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmat sifatidan aholining qoniqishini hamda tibbiyot xodimlari faoliyati samaradorligini baholashning asosiy mezonlari etib belgilashdan iborat. Sog'lom turmush tarzini targ'ibot qilish ishlarini tashkil qilish, boshqarib borish, tibbiyot muassasalari tomonidan olib borilayotgan sog'lom turmush tarzini targ'ibot qilish ishlarini tashkiliy-uslubiy ta'minlash, aholi orasida tibbiy va gigiyenik bilimlarni targ'ibot qilish, ommaviy axborot vositalarini qo'llash, yoshlar orasida targ'ibot ishlarini amalga oshirish, kasallikka moyillarni aniqlash va aniqlangan moyillik va salomatlik holatlariga qarab aholi orasida sog'lomlashtirish ishlarini olib borish.

Shu bilan birga birlamchi tibbiy-sanitariya yordami muassasalarining asosiy vazifalarini ustuvor darajada kasalliklarning oldini olishga, bolalar va o'smirlar gigiyenasi va vqatlanishi to'g'ri tashkil qilish, sog'lom turmush tarzi va aholi bilan patronaj ishlari olib borishga qayta yo'naltirishdir.

TADQIQOT USULLARI:

. Birinchi bosqichda aholiga birlamchi tibbiy- sanitariya yordami ko'rsatish bo'yicha mustaqillik yillarida olib borilayotgan ishlar tahlil etildi. Buning uchun mavzuga tegishli ilmiy adabiyotlar, sohaga mos hukumat qonunlari va qarorlari, meyoriy huquqiy hujjatlar chuqur o'rganildi.

. Ikkinchi bosqichda Vobkent tumanining sanitar - demografik ko'rsatkichlari, aholi salomatligi haqidagi ma'lumotlar, aholiga tibbiy xizmat ko'rsatilishi, hamda tumandagi oilaviy poliklinikalar holati statistik to'plamlariga asosan tahlil qilib chiqildi.

Uchinchi bosqichda aholiga birlamchi tibbiy yordam ko'rsatishda tibbiyot xodimlarining roli, oilalarning turmush tarzi, uy, mehnat, dam olish sharoitlari, uning salomatlikka tasiri, ota onalarning sog'lom turmush tarzi tog'risida tushunchasi va tibbiy xizmatlardan qoniqish hosil qilganligini o'rganish uchun anketa-so'rov usulidan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. Inson salomatligini asrash va mustahkamlash, qolaversa, uzoq umr ko'rishning garovi sog'lom turmush tarzi ekanligi bugun barchaga ayon haqiqat. Zero, har birimiz buni yosh avlodga tug'ilgandan sog'lom turmush tarzi, gigiyena va to'g'ri ovqatlanishni targ'ib qilib, ularning ovqatlanishi va gigiyenasini to'g'ri tashkil qilishimiz lozimligi to'g'risiga 300 nafar aholiga targ'ib qilindi va shu aholi o'rtasida turli xil kasallanishlar soni kamaydi.

Xulosa. . Aholiga ko'rsatilayotgan birlamchi tibbiy-sanitariya yordami yanada yaxshilanganda aholi o'rtasida kasalliklar profilaktikasi, sog'lom turmush tarzi va sanitariya-gigiyenik madaniyatni oshganligi va kasalliklar va shikastlanishlar o'z vaqtida aniqlanib tashxislanishiga juda katta yordam beradi. Shu bilan birga turli xil kasalliklarga chalinish va nogironlik darajasini pasayishiga imkon berdi. Sog'lom turmush tarzi, bu – har qanday kasalliklar profilaktikasi va salomatlik, kuch-quvvat garovi ekanligi hamda Sog'lom turmush tarzi qoidalariga rioya etgan odam oilasi, mehnat jamoasi, umuman, jamiyatda o'z

o'rniga ega bo'lishi, turli murakkab vaziyatlarni yengib o'tishi, hayot qiyinchiliklari oldida o'zini yo'qotmaslikka o'rgatishi aholiga targ'ib qilindi.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR:

- 1.B.Mamatkulov Jamoat salomatligi va sog'liqni saqlashni boshqarish Toshkent-2019.
- 2.I. E. Shomansurova. Oilaviy tibbiyotda hamshiralik ishi Toshkent 2008-y
- 3.Nuriddinova.P.Sh Birlamcigi tibbiy sanitariya yordami-2020
- 4.DALILLARGA ASOSLANGAN TIBBIYOT" moduli bo'yicha O'QUV –USLU BIY
MAJMUA Toshkent 2019
- 5.VALEOLOGIYA ASOSLARI yohud UZOQ UMR OMILLARI
(1-kitob)] Ro'ziqulov Q. Toshkent – 2007
6. SOG'LOM TURMUSH TARZI ASOSLARI. Rahmon Arziqulov. Toshkent-2009
7. Internrt ma'lumoti: <https://www.coaccess.com>

ЭТИОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ НЕОНАТАЛЬНЫХ ПНЕВМОНИЙ У НОВорожденных

Рузибаев Мухаммад Нишанбаевич

Ферганский медицинский институт общественного здоровья.

Актуальность изучения неонатальных пневмоний обуславливается ростом тяжести и исхода заболевания. Все чаще стали регистрироваться неонатальные пневмонии с крайне тяжелым и «молниеносным» течением, появляются устойчивые к антибиотикам и зависимые от них микроорганизмы, затрудняющие лечение и прогноз заболевания.

Патология дыхательной системы является одной из основных причин высокой заболеваемости и смертности новорожденных детей.

Врожденная пневмония – термин, используемый для обозначения воспаления в легких, развившегося у плода еще до рождения или в течение 3-х суток после рождения, при котором поражение легких является основной формой заболевания или частью генерализованного инфекционного процесса. Однако при выявлении пневмонии у ребенка в возрасте старше 48 часов, находящегося в условиях акушерского или педиатрического стационара, довольно трудно провести дифференциальный диагноз между врожденной и нозокомиальной пневмониями, поскольку клиническая манифестация часто не имеет специфических отличий.

И одним из наиболее тяжелых её проявлений являются неонатальные пневмонии.

Заболеваемость пневмонией составляет около 2% среди доношенных и около 10% среди недоношенных детей и достигает до 40% у новорожденных, находящихся в отделении реанимации и интенсивной терапии на различных видах респираторной терапии. В 2007 году M.D. Nissen опубликовал данные о том, что ежегодно в мире от пневмонии умирает от 750 000 до 1,2 млн. новорожденных, что составляет 10 % от мировой детской смертности.

Вместе с тем, по мнению N.J. Mathers, врожденной пневмонией считается заболевание, возникшее с рождения при наличии положительного теста на культуру трахеального аспирата в течение первых 4 ч после родов.

Некоторые исследователи применяют термин неонатальная пневмония (НП), - объединяющий врожденную, аспирационную и приобретенную пневмонии.

Клинические проявления врожденной пневмонии имеют различия в зависимости от гестационного возраста:

1. Недоношенные дети нуждаются в более длительном нахождении на ИВЛ, имеют большую площадь поражения легких, чаще - стафилококковую природу пневмонии.

2. Доношенные дети, перенесшие врожденную пневмонию имеют большую частоту аллергической патологии в сравнении с детьми без врожденной пневмонии при наличии сопоставимых факторов риска.

3. Гестационный возраст детей, перенесших врожденную пневмонию не является фактором риска формирования бронхиальной астмы.

Этиология и эпидемиология врожденных и нозокомиальных пневмоний отличаются в зависимости от популяции, к которой принадлежит младенец, установок клиники, особенностей перинатального периода, гестационного возраста и определений пневмонии, принятых в данном регионе. Предрасположенность новорожденных к возникновению инфекционных осложнений может быть обусловлена не только особенностями госпитальных штаммов микроорганизмов, но и состоянием иммунной системы новорожденных детей. Массивная и длительная антибиотикотерапия, проводимая пациентам ОРИТ новорожденных, негативно влияет на биоценоз слизистых оболочек, становление местного и общего иммунитета новорожденного ребенка.

Анализируя данные ряда исследователей следует констатировать, что в современных условиях этиология пневмоний у новорожденных полиморфна. Из микробной инфекции в этиологии заболевания в первую очередь играет роль грамположительная флора, особенно стрептококк с превалированием его пиогенного штамма.

Пневмококк, который является одним из основных этиологических факторов внебольничных пневмоний, у новорожденных с врожденными пневмониями отмечается в 3 раза реже. Из группы стафилококков наиболее часто выявляется эпидермальный штамм, и он преобладает над золотистым. На втором месте по частоте в этиоструктуре врожденных пневмоний стоит грамотрицательная флора с преобладанием энтеробактеров.

Особую медико-социальную значимость имеют неонатальные инфекции у недоношенных детей.

Внутриутробная трансплацентарная пневмония, источником является мать, заражение происходит в утробе. Инфекция к плоду попадает гематогенным путем, то есть через кровь. Характерно наличие очага инфекции в материнском организме. Нередко данный тип болезни может сопровождаться сепсисом. У младенцев в первые часы рождения, при наличии внутриутробной пневмонии, могут наблюдаться следующие симптомы:

- дыхательная недостаточность;
- одышка;
- посинение кожных покровов;
- влажные хрипы.

Рентген может сразу после рождения, подтвердить наличие очагов поражения.

Интранатальная, где источником выступает организм матери. Заражение происходит в период движения плода по родовым путям. Путь передачи инфекции контактный - обсеменение возбудителями, содержащимися в амниотической жидкости (околоплодных водах) и слизистых выделениях. Признаки проявляются не сразу, а

после 2-3 суток после рождения. Клиническая картина схожа с внутриутробным инфицированием. Начальный этап характеризуется:

- дыхательной недостаточностью;
- токсикозом;
- слабостью, вялостью;
- младенец отказывается от груди;
- из ротовой полости выделяется пена.

Нередки следующие признаки:

- диарея;
- отит;
- конъюнктивит.

Постнатальная пневмония (домашняя), источником инфекции являются окружающие малыша люди дома. Заражение происходит после выписки из роддома. Путь передачи возбудителя инфекции происходит по воздуху - аэрогенный способ. Чаще всего заболевание связывают с наличием пневмококковых возбудителей и массивным обсеменением верхних дыхательных путей.

Заболевание начинается остро, наблюдаются следующие признаки:

- кашель;
- высокая температура;
- отхождение мокроты;
- дыхание может быть слабым или жёстким;
- выслушиваются мелкопузырчатые хрипы.

Постнатальная нозокомиальная (внутрибольничная), источником инфекции выступают медицинские работники и оборудование. Инфицирование происходит после рождения. Путей заражения несколько - бронхогенный (болезнь зарождается в бронхах), контактный, аэрогенный (редкое заражение через воздух).

Внутриутробная амниотическая, источник инфекции – мать, возбудители болезни проникают в организм плода вместе с околоплодными инфицированными водами, которые младенец заглатывает. Одним из признаков поражения является диагностирование у женщины многоводия. Чаще начинаются на первой недели жизни с общих симптомов токсикоза.

Характеризуется признаками острого токсикоза и изменение кислотно-щелочного баланса в сторону увеличения кислотности. Чаще симптомы имеют стёртые признаки, может иметь быстрое течение со смертельным исходом. У младенцев на ИВЛ (искусственной вентиляции лёгких) может развиваться ранняя пневмония - в первые 5 суток, и поздняя - в последующие 5 дней.

При диагностике неонатальных пневмоний должны учитываться все факторы, так как, описанные клинические проявления неспецифичны и могут наблюдаться у новорожденных детей на фоне респираторного дистресс-синдрома, а нередко в сочетании с внутриутробной респираторной инфекцией. Поэтому в диагностике

большое значение имеют рентгенологическое и лабораторное обследования, вспомогательные диагностические критерии.

Этиологическая структура пневмоний у новорожденных представлена широким спектром возбудителей. Широкий спектр микроорганизмов и тяжелое течение заболевания связаны с иммунодефицитным состоянием у новорожденных. Клиническая картина неонатальной пневмонии зависит от гестационного возраста ребенка и редко характеризуется классическими клинико-рентгенологическими признаками. Ранние клинические проявления пневмонии у новорожденных неспецифичны и определяются на основании нарушения общего состояния. Все это позволит оптимально купировать воспалительный процесс респираторного тракта, сократить сроки искусственной вентиляции легких и предотвратить развитие осложнений у новорожденных.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Неонатология – национальное руководство / под ред. академика РАМН проф. Н.Н. Володина. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2008. – 749 с.
2. Геппе, Н.А. Новая рабочая классификация бронхолегочных заболеваний у детей / Н.А. Геппе, Н.Н. Розина, И.К. Волков // Доктор. Ру. – 2009. – № 2. – С. 7-13.
3. Антонов А.Г., Байбарина Е.Н., Балашова Е.Н., и др. Врожденная пневмония (клинические рекомендации). Неонатология: новости, мнения, обучение. 2017;4(18):133-48 [Antonov AG, Baibarina EN, Balashova EN, et al. Vrozhdennaya pnevmoniya (klinicheskie rekomendatsii). Neonatologiya: novosti, mneniya, obucheniye. 2017;4(18):133-48]
4. Anvarovna, A. I. (2022). Pneumonia in 1-year-old children: Symptoms, treatment and prevention.

KAYKOVUSNING "QOBUSNOMA" ASARIDA TARBIYA MASALASI.

Saidova Marjona Sohibjon qizi

Termiz davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Tarbiya masalasi yoritib berilgan juda ko'plab asarlar mavjudki, ular orasida Kaykovusning "Qobusnoma" asari o'zining badiiy qimmati bilan alohida ajralib turadi. Ushbu maqolada "Qobusnoma" asari va undagi tarbiya masalasi xususida so'z boradi.

Kalit so'z: "Qobusnoma", tarbiya, odob-axloq, hunar, sabr.

Sharq ma'naviyati va axloq ilmidagi "Qobusnoma" asari muhim o'rin tutadi. Kaykovusning "Qobusnoma" asari 1082-1083-yillarda yaratilgan bo'lib, bugungi kunda umumjahon boyligiga aylandi. Kaykovusning o'g'li Gilshohga bag'ishlab yozilgan bu "Nasihatnoma" o'sha davr an'anasiga ko'ra bobosi podshoh Shamsulmaoliy Qubus sharafiga "Qobusnoma" deb ataladi. Kaykovus asarining har bir bobida takrorlanib keluvchi "ey farzand" jumlasini orqali nafaqat o'g'liga, balki bizga ham pand-nasihat bermoqchi. Axloq masalalarini o'zida mujassam etgan ushbu asar 44 bobdan iborat bo'lib, dastlabki 4 bobi Haqni tanimoq, payg'ambarlarning xilqatlari, ne'matga shukr qilmoq haqida. Qolgan 40 bobi ota-onani xurmat qilish, ilmiy bilimlarni o'rganish, odob-axloq qoidalariga rioya qilish, farzand tarbiyasi kabi ko'plab masalalarni o'z ichiga oladi. Mo'jaz rivoyatlar, ixcham latifalar, kichik-kichik hikoyatlar kitobning yanada jozibador bo'lishini ta'minlaydi.

Asarning buyuk ahamiyati shundaki, unda asosan sharqona odob, axloq, madaniyat, urf-odatga yo'g'rilgan insoniy fazilatlar tarannum etiladi. Kaykovus yirik davlat arbobi sifatida o'g'li Gilshohga nafaqat podshohlik, vazirlik kabi ulug' martabadan tortib, yaxshilikka undaydigan jamiki umuminsoniy masalalar haqida ta'lim beradi. Asarning badiiy qimmati hamma zamonlarda, hamma ijtimoiy-siyosiy tuzumda ham yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalashda o'zining qiymatini yo'qotmaydi.

"Qobusnoma" pand-nasihat tarzida yozilgan didaktik asar bo'lib, unda farzand tarbiyasida eng muhim o'rinni egallaydigan axloq masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Kaykovus yoshlarda yuksak axloqiy fazilatlar tarkib toptirishni istaydi, yoshlarni doimo to'g'rilikka, rostgo'ylikka, yaxshilikka, adolatlilikka, mehnatsevarlikka undaydi: "Ey farzand, yaxshilik qil va qilg'on yaxshilikdin hargiz pushaymon bo'lmag'il. Bir kishig'a bir yaxshilik qilsang, ko'rgilki, yaxshilik qilg'on vaqtda u kishiga naqadar rohat yetg'on bo'lsa, sening ko'nglingga ham undan ziyodroq shodlik va xurramlik yetishur. Agar bir kishiga yomonlik qilsang, unga naqadar ranj yetsa, sening ko'nglingga ham ul miqdor tanglik yetishur. Demak, bu jahonda yaxshilik va yomonlik mukofoti, albatta, yetgusidir."

Muallif suxandon bo'lish uchun donishmandlar so'zini tinglashni tavsiya etadi. Sovuq so'z bo'lmag'il deb o'qtiradi. "Dononing pand-nasihati ko'ngil ko'zin ravshan qilur, nedinkim, ul pand aql va hikmat ko'zining surmasi va to'tiyosidir. Bas, bu toifaning so'zin hushqulog'i bilan eshitmak kerakdur. Bu jamoatning so'zinda manfaat ko'pdur", "Ey farzand, agar har negakim suxandon bo'lsang, o'zingni bilg'ondan kamroq tutg'il, to so'zlash vaqtida nodon va beburd bo'lib qolmag'aysan. Ko'p bilib, oz so'zlag'il va kam bilib ko'p soz

demag'il". Demak, kishi donolar so'zini tinglamoq orqali notiqlik darajasiga erishar ekan, o'z nutqi ustida ko'p mashq qilishi, xalq oldida nutq so'zlaganda yoqimli va bama'ni gapirishi, xalqning e'tiborini qozonishi zarur.

Kaykovus "Qobusnoma" asarida kishi faoliyatida so'z odobining naqadar buyukligini pand-nasihatlar bilan uqtirar ekan, turli hikoyatlar keltirib, fikrlarini isbotlab boradi. Shirin va o'rinli so'zlar orqali Xorun-ar-Rashid tushining ta'birini aytgan munajjimning yuz tillo bilan mukofotlanishi haqidagi hikoyat, donishmand Abuzurjmehrning bilmagan narsasini bo'yniga olishi haqidagi hikoyat, donishmand Shayx va Alaviy yigit haqidagi rivoyatlarda so'zning qudrati ochib beriladi.

Abdurahmon Jomiyning axloqiy qarashlari ko'p o'rinlarda "Qobusnoma" dagi pandlarga hamohangdir. Jomiy o'z farzandi Jiyovuddin Yusufga nasihat qilar ekan, otasi faqat mashhur kishi bo'lgani uchun uning , obro'si bilan maqtanmaslikni, balki uning nomiga munosib farzand bo'lib yetishishni talab qiladi. Shuning uchun ham Jomiy o'z o'g'liga ibratomuz she'r bilan murojaat qiladi:

Nodonlardek otangning qilmishini pesh qilma,
O'zingga sen hunardan o'zgani ota bilma.
Tutun garchi otangning farzandi bo'lsa ham, bas
Ne foydaki tutunga, otash ziyosi yuqmas!?

Jomiyning bu misrasi "Qobusnoma" ning ushbu so'zlarini eslatadi: "Agar kishi har qancha oliy nasab va asl bo'lsa-yu, ammo hunari bo'lmasa, u xaloyiqning izzat va hurmatidin noumid bo'lur. Ulug'lik aql va bilim biladur; nasl-nasab bila emas."

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, Kaykovusning "Qobusnoma" asari yosh avlodni tarbiyalashda juda katta ahamiyatga egadir. Zero, o'z qadriyatlarini va qadrini bilgan xalq buyuk ishlarga qodir ekanini his qiladi, farzandlarining kamoloti uchun qayg'uradi va kurashadi. Aynan shuning uchun ham milliy qadriyatlar jamiyatni yangilashga xizmat qiluvchi muhim omil hisoblanadi.

1. Kaykovus "Qobusnoma" Toshkent "Yangi asr avlodi" 2016
2. Egamova Shoxida, Anvarjonov Adaxamjon " Milliy tarbiyada "Qobusnoma" asarining ma'naviy ahamiyati"
3. arxiv.uz

KAYKOVUSNING "QOBUSNOMA" ASARI TAHLILI

Termiz davlat universiteti talabasi

Rajapova Dinora Rashid qizi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Kaykovusning "Qobusnoma" asarining tahlili, bu asarning inson hayotidagi o'rni va bugungi kundagi ahamiyati, asardagi tarbiya masalasi xususida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *parvardigori olam, yigitlik, sharob, mehmondo'stlik, omonatni saqlash, do'stlik, tarbiya, hunar.*

"Qobusnoma" asari Kaykovusning o'z hayoti davomida ko'rganlari asosida yaratilgan asar hisoblanadi. Bu kitobni o'g'li Gilonshohga bag'ishlagan, uni podshoh Shamsul-maoliy Qobus sharafiga "Qobusnoma" deb nomlagan. Bu asar yozilayotgan vaqtda Kaykovus oltmish yoshlarda edi.

Kaykovusning "Qobusnoma" asari qirq yetti bobdan iborat bo'lib, ularning deyarli barchasida insonparvarlik g'oyalari ilgari surilgan edi. Bu boblar: parvardigori olamni tanimoq zikrida, payg'ambarlarning xilqati zikrida, ota-ona xaqini bilmak zikrida, hunar haqida, baland qadr va oliy ta'b bo'lmoq bayoni zikrida, suxandonlik bilan martabali bo'lmoq zikrida, qarilik va yigitlik sifati zikrida, farzand parvarish qilish zikrida, do'st tutmoq zikrida, ilm talabi va qozilik zikrida va javonmardlik zikrida. Asarning birinchi bobi "Parvardigori olamni tanimoq zikrida" deb nomlanadi. Albatta, inson dunyoga kelar ekan, u bilguvchi, qiziquvchidir. Uning tanimagan va bilmagan hech narsasi yo'qdir. Inson o'z vaqtida o'zligini, o'zini tanisa, parvardigori olamni tanigan bo'ladi. Payg'ambarimiz aytadilarki, Allohning noz-u ne'matlari haqida fikr qil, o'zi haqida fikr qilma deydilar. Har bir inson boshiga yaxshilik, yomonlik yoki boshqa savdolar tushsa, unga insonlar emas, parvardigori olam yordam berishini unutmaslik kerak. Bir haqiqatda Allohdir. Undan o'zga hamma ikkidir. Har bir narsa ikkita bo'lsa, sifatida ham, tarkibida ham ikki bo'lur. Har bir insonning oliy maqsadi, parvardigori olamni tanimoq bo'lish kerak. Shundagina, inson o'z hayotida, jamiyatda o'z o'rnini topadi, komil inson sifatida qa'bul qilinadi. Bu esa har birimizning oliy vazifamizdir!

Asarning to'qqizinchi bobi "Qarilik va yigitlik sifati zikrida" deb nomlanadi. Bu hikoyada asosan yigitlik va qarilik davridagi sifatlar haqida hikoya qilinadi. Aytadiki, yigit bo'lsang ham, aqling qari bo'lmasin deb. Yigit kishiga og'ir tabiatlilik xosdir. Yigitlik davrini behuda o'tkazmaslik, bu davrda keksalar bilan suhbatda bo'lib, ularning nasihatlarini olish kerak. Barcha insonning umri quyosh kabi, yigitlarning quyoshi mashriqdadir, qarilarning quyoshi mag'ribdadir va mag'ribda bo'lgan quyosh tez botguchidir. Albatta, bu umrni yaxshi ishlarga sarf qilmog'i zarur.

O'n birinchi bob esa, "Sharob ichmoq zikrida" deb nomlanadi. Aytadilarki, shrob ichma, ammo ichma ham deb aytmasman, negaki yosh yigitlar keksa kishining so'zi bilan yigitlik vaqtidagi odatlarini tark etmaydilar. Qanchalik aytgani, unga pand-nasihat bergani befoydadir. U qachon o'zi tushunib yetsa, boshi devorga urilsa, sharob ichib yomonliklar qilsa, shundagina to'xtashi mumkin. Mastlikdan doim saqlan, ya'ni yiqilmagin deydi.

Ko'chada mast bo'lib yurish eng yomonidir. Mastlikni faqat uyingda qil deytilar. Bir hafta sharob ichmoqdan horigan dimog'ing, ko'zing, aqling va ruhing bir kechada osoyish topar, osudalik hosil bo'lar. Bundan so'ng esa xalq swn haqingda yaxshi so'zlar aytadilar. Demak, bunday foydali ishni odat qilish kerkadir. Agar bitta inson shunday qilsa, jamiyatga o'rnak bo'ladi. Sharob ichish insonni to'g'ri yo'ldan adashtirishini tushunib yetadi va boshqalar bu yo'ldan borishiga yo'l qo'ymaydi.

Asarning yigirma ikkinchi bobi "Omonatni saqlamoq zikrida" deb atalgan. Kimdir sizga omonat topshirmoqchi bo'lsa, uni aslo qa'bul qilmang. Omonatni qa'bul qilish nihoyatda qiyindir. Agarda qa'bul qilsangiz, uni yaxshi asrang, toki omonatni egasiga topshirguncha. Bizning insoniylik jihatdan vazifamizdan biri, omonatga xiyonat qilmaslik, birovning haqqiga ko'z olaytirmaslik, faqatgina halol luqma yeyishlikdir. Shunday qilib, inson hayoti davomida halol yo'l bilan kun kechirib, hech kimning haqqiga xiyonat qilmaslik kerak. Mayli, unda hashamatli uy-joylar bo'lmasin, faqirona hayot kechirishi mumkin, lekin inson bu hayotda to'g'ri bo'lishi kerak. O'ylaymanki, barcha insonlar shu tarzda umr kechirsa, maqsadiga erishgan bo'ladi.

Kaykovusning "Qobusnoma" asari o'z davri uchun ayniqsa, katta ahamiyatga ega bo'lib, insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan. Kaykovus bilim va aqlning ahamiyatini ulug'lar ekan, uni mol-dunyodan ham yuqori qo'yadi: «Agar molsizlikdan qashshoq bo'lsang, aqldan boy bo'lmoqqa sa'y ko'rguzgilki, mol bilan boy bo'lg'ondan, aql bilan boy bo'lgon yaxshirokdir, nedinkim, aql bilan mol jam etsa bular ammo mol bilan akl urganib bulmas. Bilgil, akl bir moldurki, uni ugri olmas, u utda yonmas, suvga oqmas» - deb ta'riflar ekan, inson adabi xam aqlning belgisi («al -adab-suratil aql») deya xulosa chiqaradi. Kaykovus javonmardlik tarbiyasi haqida asarning eng oxirgi bob qirq to'rtinchi bobda so'z yuritadi. U odamlarning xislatlarini uch xilga bo'ladi: biri aql, biri rostlik va yana biri javonmardlikdir. Javonmardlikni asosini Kaykovus uch narsada deb biladi. Birinchisi, aytgan so'zning ustidan chiqish, ya'ni rostlik; ikkinchisi rostlikka xilof qilmaslik; uchinchisi, insonparvarlik, xayr ishini ilgari tutish. Ey farzand, uagar sen juvonmardlardek harakat qilmoqtilasang, dastlab juvondmardlik nima ekanligin va uning qandog' paydo bo'lurin aniq bilgil. Bilgilki, odam uch xil sifatga egadur. Barcha shaxs u xoh dono, xoh nodon bo'lsin, shu uch narsa bila xushnuddur. Bu uch narsaning biri akl, biri rostlik va biri javonmardlikdir. Xalqnig da'vosigahaqiqat ila qarasang, hech kishi aql rostlik va javonmardlik bila yolg'on qilmagusidur. Nedinkim bu uch sifatga ega bo'lmagon hech kishi yo'kdur. Ammo odatning tundligi (shiddatligi, gazabi) va xiraligi(dahshatli qorongu) xalqning asli yo'lini bog'lab qo'yadi. Nedinkim, javonmardlik, dinoshlik, kamolot sharif - bularning hammasi aqlning sarmoyasidur va oliy aql tashabusi bila badanda paydo bo'ldilar. Har bir odamning nafasi bila aqli orasida jahl xiralik pardasi bo'lsa, aqldin jonga fikr, tadbir, javonmardlik va rostlik yetishmas. Demak, haqiqatan, aqli, hamiyatsiz bo'lmag'usidir.

Dunyoda mardumlik, ya'ni javonmardlik da'vosini qilmag'on hechodam yo'kdur, lekin, ey farzand, sen jahl qilib o'zgalardek bo'lmag'il va be'mani davo qilmag'il, Fayzi Oliyni o'rganmok va idrok qilmoq zikrinda ruhoniyo'lni ta'lim va tafxim (anglatish) bila ochiq tutgil, toki sendin ma'no da'vo qilmagaylar. Javonmardlik asli uch narsadur: biri ulkim,

aytg'on so'zingni o'zing qilsang, ikkinchisi ulkim, rostlikka xilof qilmasang, uchinchisi ulki, xayr ishnini ilgari tutsang. Odamdagi qolgan barcha sifatlar bu uch narsaning ostidadir. Insondagi boshqa barcha xislatlar shu uch narsaga bog'liq, deydi Kaykovus.

Xulosa qilib aytganimizda, "Qobusnoma" asari asosan hukmdorlar, davlat boshqaruvi, axloqiy qadriyatlar va insonning ma'naviy rivojlanishiga bag'ishlangan nasihatlar majmuasidir. Kaykovus, o'z asarida odamlarga to'g'ri yo'lni tanlash, yaxshi axloqni rivojlantirish va dono hukmdor bo'lishga chaqiradi. Umuman olganda, "Qobusnoma" — nafaqat o'zbek, balki jahon adabiyotida ham o'ziga xos ahamiyatga ega asar bo'lib, unda insoniyatning axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan maslahatlar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kaykovus. Qobusnoma. Toshkent-2007.
2. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari / Majmua (2-jild). Tuzuvchi, izoh va sharhlar muallifi: N. Rahmonov. – T.: Fan, 2007.
3. Yusupova D. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi (Alisher Navoiy davri). O'quv qo'llanma. – T.: Akademnashr, 2013.
4. Qosimov B. Milliy uyg'onish. – T.: Ma'naviyat, 2002.
5. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. Darslik – T.: Ma'naviyat, 2004.

BIOECOLOGY AND MEDICINAL PROPERTIES OF BLACK SEDANA

Djabborova Ma'suma Turg'unovna

*Kosonsoy named after Abu Ali Ibn Sina public health technical school Surgical and pediatric sciences
Head of the department*

Annotation: *Earth on the surface plants world main place People from plants the air cleaning food, diseases treatment, aesthetic pleasure to take and others. People in medicine very many from plants various diseases treatment for the purpose are used. These from the line the most main in place standing this black This plant is called healing features very many, if from it correct and reasonable if used.*

Key words: *black sedana, bioecology, morphology, medicinal feature, disease, kidney diseases, stomach diseases, intestines diseases, ether oil, glycoside.*

Nigella sativa L. is a genus of annual herbaceous plants of the marigold family; a spice crop. Mainly, wild nigella (Nigella integrifolia Rgl.), cultivated nigella (Nigella sativa L.) are found in the foothills and mountains of the Caucasus and Central Asia. It is cultivated as a spice plant. It is 20-75 cm tall, the leaves at the base of the stem are entire, the upper ones are divided into claws. The leaves (fruits) are covered with hairs. It blooms and seeds in April-May. Its dark fragrant seeds contain essential oil. It is used in baking, pickling cabbage and cucumbers, in veterinary medicine and medicine. The seeds are sown in open areas in early spring. The Damascus nigella (Nigella damasceana L.) species is cultivated as an ornamental plant. The seeds contain damascene alkaloid and essential oil

The plant Nigella sativa L. grows to a height of 20-75 cm, the leaves at the base of the stem are entire, the upper ones are divided into claws, the leaves (fruits) are covered with hairs, simple, without leaves, arranged in a row on the stem. The flowers are bisexual. The flowers are straight (actinomorphic), pollinated by insects, and when planted in early spring, they bloom and bear fruit in April-May. When planted as a second crop, nigella blooms blue, pink or white in summer. The flower produces good honey. Its seeds are oily, endospermic, and the fruits are achenes. Its fragrant seeds contain essential oil, alkaloids, saponins, and glycosides, and are considered a medicinal and poisonous plant. Nigella seeds are often used in cooking, baking, pickling cabbage and cucumbers, in veterinary medicine and medicine. Importance and application. Nigella is grown as a spice in our republic. Its seeds are sown in open areas in early spring. Nigella (Nigella Sativa L.) grows well in sunny areas. In addition to use in the kitchen, seed pods are often used in flower arrangements. Therefore, Nigella (Nigella Sativa L.) can also be grown for ornamental gardening, for example, in special containers, as a plant on the veranda and for decoration, in borders, beds, coastal and summer gardens. Medicinal properties. Nigella is used to increase urination during edema, to separate bile and phlegm. The fruits are used in diseases of the biliary and urinary tract and in combination with other drugs derived from plants - for hepatitis, functional disorders of the nervous system, some diseases of the cardiovascular system (angina pectoris, etc.). Biologically active substances are produced during the life of

the plant and accumulate in its specific organs. Acting on the human body, they have a certain physiological and pharmacological effect, have the ability to restore and normalize one or another pathological process in the patient, increase his overall resistance and return the patient to normal life.

Nigella sativa L. - the appearance of the flower and seeds of black cumin. Black cumin seeds have many healing properties and can have a positive effect on various biological processes in the body. Black cumin seeds have the following effects: they strengthen immunity, relieve flatulence and inflammation, eliminate many viruses, bacteria and fungi, enhance the regeneration process, prolong youth, protect the body from free radicals, have a positive effect on the thinking process, relieve stress and give a cheerful mood, have an analgesic and antispasmodic effect, protect the liver, help it recover, expel intestinal parasites, stimulate bile secretion, increase efficiency, reduce stomach acidity, improve digestion, effectively lower blood pressure in the early stages of hypertension, slow down the growth of cancer cells, prevent their occurrence, help hair growth, increase milk in women, and remove toxins from the body.

1- Picture. *Nigella sativa* L. - black calm plant, flower and seeds

Take a tablespoon of fenugreek seeds and grind them well in a mortar, then add a cup of pure mountain honey and mix well. Take half a teaspoon of this dark mass between 3 and 5 in the morning, boil it, dissolve it in 50 grams of slightly cooled water, and drink it in one gulp. Do this practice for 15 days and take a break for 10 days. It cures all diseases in the intestines and cleanses the intestines. The reason for doing this practice between 3 and 5 is that at this time the intestinal cycle in the human body is working intensively. It is recommended between 5:30 and 6:30 for patients with stomach diseases, and between 7 and 9 for patients with kidney diseases.

Conclusion: *Nigella sativa semolina* fenugreek plant plays an important role in human life with its medicinal properties, if we know how to use it effectively, it can cure any diseases. Preventing the decline of cultivated species and creating varieties suitable for changing environmental conditions are important issues facing us.

REFERENCES USED:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 apreldagi "Yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklarni muhofaza qilish, madaniy holda Yetishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4670-sonli qarori.
2. Ahmad A, Husain A, Mujeeb M, Alam SK, Najmi AK, Damanhoury ZA, et al. A review on therapeutic potential of *Nigella sativa*: A miracle herb. *Asian Pac J Trop Biomed* 2013; 3(5): 337-352.
3. M.N Yusupova, Sh.F Irisova "Biology Of Pomegranate Pests, Control Measures And First Aid In Case Of Pesticide Poisoning" International Scientific Research Conference 2022/11/19. №1/8 crp 114-116. <https://interonconf.org/index.php/brs/article/view/246/222>
4. Makhpuza Yusupova, Shakhnoza Irisova. "Agrotechnological protection of cotton from sucking pests in various ways of planting" E3S Web of Conferences 2023 y. tom 390 <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202339007028>.
5. MN Yusupova, Sh F Irisova «Measures Against Grain Pests» №2/17 crp 123-124. <https://interonconf.org/index.php/den/article/view/181>
6. Shakhnoza Irisova. «Protection Of Plants Sown After Cereals In The Fergana Valley» *Science And Innovation International Scientific Journal* Volume 2 Issue 11 November 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz <https://doi.org/10.5281/zenodo.10124008>.
7. Irisova Shaxnoza Faxriddinovna «Ekish oldidan chigitga elektrofaollashgan suv bilan ishlov berishning g'o'zaning o'sish davriga ta'siri» *International scientific journal "Science and innovation"* Special issue: "Sustainable forestry", November, 2023 <https://doi.org/10.5281/zenodo.10084136>.

BIOECOLOGY AND MEDICINAL PROPERTIES OF LANDSCAPE MEDICINAL PLANTS

Tursunova Donohan Ibragimovna

Kosonsoy is a senior lecturer at the Abu Ali ibn Sina College of Medical Technologies.

Abstract: *Ornamental trees and plants are used to decorate cities, streets and parks in our country. This, in turn, increases the need for ornamental plants. Higher economic efficiency will be achieved if landscape plants, in addition to their decorative properties, are studied and applied in practice for their medicinal properties. The study of ornamental medicinal plants requires identifying species among ornamental plants that have medicinal properties, agricultural technology for propagation and maintenance of medicinal plants, rules for collecting and drying medicinal parts of ornamental medicinal plants.*

Key words: *medicinal, ornamental plants, biology, ecology, vitamins, alkaloids, flavonoids, coumarins, saponins.*

The world of plants, including medicinal ones, is the wealth of nature. Nowadays, synthetic drugs are widely produced, but many of them cause "allergic" diseases. Therefore, 45% of drugs are extracted from plants or prepared from them. Alkaloids, flavonoids, coumarins, and saponins, which are important in medicine, are also obtained from plants. Concentrates rich in vitamins are prepared from medicinal plants. The medicinal properties of plants have been studied since ancient times. According to a number of scientists, drugs obtained from natural resources are better than those obtained chemically, since they almost do not emit poisonous toxins. Our country is famous as a place of medicinal plants. Therefore, one of the most important tasks is to increase the productivity of medicinal plants, know their medicinal properties when harvesting high-quality raw materials and use them effectively in the fight against diseases. The climate of Uzbekistan is a paradise country with four seasons: hot summer and cold winter. Several species of plants growing in other climatic conditions have been brought and acclimatized to this climate. Most acclimatized plants are decorative. Among the picturesque plants there are also species with medicinal properties. Using the medicinal properties of these decorative plants also provides economic benefits.

Among the picturesque medicinal plants, there are also species with life forms, such as annuals, perennials, trees and shrubs. Landscape medicinal plants include basil, mint, yarrow, chamomile, Japanese safflower, valerian, sedge, calendula, artichoke, pine, oak and palm.

Medicinal plants contain protein, protein, inulin, vitamins, amino acids and other organic substances necessary for human development.

Rayhon is an annual plant belonging to the family of weakly headed, the stem is tetrahedral, the flowers are collected in a spike-shaped inflorescence, the leaves are opposite in the shape of an egg, it grows up to 25-40 cm in height. There are about 60 species of Rayhon . A plant with picturesque, medicinal and spicy properties. Medicinal

properties: rubbing is useful for eye swelling, strengthens the heart, water is useful for bleeding and skin diseases.

Althea (*Althaea*) is a group of annual and perennial herbs belonging to the Altheaceae family. 12 species grow in the central regions of Europe and Asia. In Uzbekistan, there is one cultivated and 7 wild species. Flowers are found in groves, irrigated fields and other places. The flowers are erect, 5-lobed, bisexual. The Gulhairi flower is a medicinal and ornamental plant, a dye is obtained from it. The species *A. rosea* G. is widely cultivated in Uzbekistan as an ornamental and medicinal plant. The stem is 1.5-2 m, thick, covered with hairs. The leaves are 3-7-lobed, long-lobed. Flowers are single or 2-3 in the leaf axils and inside the stem. The petals are layered. It blooms in June-August, produces seeds in July-September. Its petals are used to color wine, vinegar, etc., as well as to dye leather, silk and wool. The species *A. officinalis* G. is used in medicine as a medicinal plant. Liquid extract from its root is used in diseases of the respiratory system (especially in children) as an expectorant, to soften the chest, as an anti-inflammatory and as an emetic in gastrointestinal diseases. Althea Armenian Ten . (*Althaea* Armenian) Description of the plant: a perennial herbaceous plant of the Malvaceae oil family. The stem is erect, simple or less pubescent, with soft stellate hairs, 70-150 cm high. Gulksayri root is used as an adjuvant in esophagitis, gastritis, peptic ulcer and duodenal ulcer, enterocolitis, food poisoning and dysentery. In acute gastrointestinal diseases, especially in patients with diarrhea, gulhairi tincture, which contains a large amount of starch, is used not only as a medicine, but also as food.

Oak is a large broad-leaved tree belonging to the Karakaindosa family and reaching 40 (sometimes 50) m in height. The branches are uncracked, silvery in color, the stem is covered with cracked bark of a brown-gray color. The leaves are inverted ovoid, with pinnate lobes, arranged in a row on the stem and branches with the help of a short bandage. The flowers are small, inconspicuous, monoecious and unisexual. Male flowers are collected in inflorescences, and female flowers are collected on young branches in groups of 1-3. The fruit is an elongated nut located in the axil of the flower mound. The main forest-forming species of the series are widespread in the forests of the CIS countries and the European part, growing along river banks. Other oak species are widespread in the Caucasus and the Far East. Oak species were brought to Central Asia, especially to Uzbekistan, more than 100 years ago. Oak species are grown as ornamental trees in parks, alleys and streets. In folk medicine, two types of oak are used - common oak or brown oak and sessile oak. Oak contains 7-20% of additives, flavonoids and other chemical compounds. Oak bark decoction is used as an astringent and antiseptic for diseases of the oral cavity (gingivitis, stomatitis, etc.), as well as for inflammation of the mucous membrane of the throat, bleeding gums, for rinsing the mouth with a runny nose. Sometimes a 20% decoction is used for skin burns.

Tall ailanthus is a tree reaching 30 meters in height. Introduced to Uzbekistan. The leaves are compound, unusually pinnate, consist of 15-20 leaflets, ovoid, lanceolate. The fruit is a reddish-yellow winged fruit with one seed in the middle. It blooms in May-July, the fruits ripen in August-October. Tall ailanthus or Chinese mulberry is a tree successfully introduced to our republic. Ailanthus bark contains ailanthus, lactone, sima ruby,

glycosides of oxycoumarin, saponins and a small amount of alkaloids, as well as up to 12% of additives. In medicine, the leaves and bark of the tree are used to treat wounds, goiter, and the fruits - for tonsillitis. Ailanthus bark has strong bactericidal properties.

False chestnut is an ornamental tree up to 30 m high, belonging to the family of false chestnuts. The false chestnut species was brought to Uzbekistan and has proven itself as a gas- and heat-resistant tree in urban conditions. There are 5-7 large claw-shaped leaves, the middle one is large, the two outer ones are smaller, complex, located on the stem and branches oppositely with the help of a long bandage. The leaves are inverted ovoid, with a pointed end and a double edge. White flowers with five petals, initially yellow, later with reddish spots, are collected on a high growing stem. The fruit is a round pod covered with green thorns, with one (sometimes up to three) seeds, which opens into three pods when ripe. False chestnut blooms in May-June, the fruits ripen in September-October.

The seeds, flowers and leaves of the chestnut are widely used in medicine. When the fruit is fully ripe, it is crushed, the pit is separated and dried in the open air – in the sun. The leaves can be collected throughout the summer, but only the shade is dried on the ground. An extract made from the seeds of the false chestnut is used to prevent and treat thrombophlebitis and varicose veins (especially in the legs), as well as varicose veins and atherosclerosis.

o.	Name of the picturesque medicinal plants	Life form	Homeland	Medicinal property	Medicinal indications in %
	Raikhan	1 year old grass	Janubiy Oshiyon	Skin diseases, cystitis	78 %
	Althea	Perennial grass	CIS countries	Antiseptic, painkiller	60 %
	Oak	tree	Caucasus	for burns , skin diseases	31 %
	Tall ailanthus	tree	Hit	Antiseptic	27 %
	False chestnut	tree	Bolton	varicose veins	18 %

In conclusion, it can be said that among the ornamental plants, trees and shrubs of Uzbekistan, there are many species with medicinal properties. These plants can be used to treat many diseases. However, since they are planted on the sides of roads, they are poisoned by toxic gases and dust. For this reason, if they are quickly washed using a special water spraying technique, their medicinal properties will be preserved.

LITERATURE;

1. M.N Yusupova, Sh.F Irisova "Biology Of Pomegranate Pests, Control Measures And First Aid In Case Of Pesticide Poisoning" International Scientific Research Conference 2022/11/19. №1/8 ctp 114-116. <https://interonconf.org/index.php/brs/article/view/246/222>
2. Makhpuza Yusupova, Shakhnoza Irisova. "Agrotechnological protection of cotton from sucking pests in various ways of planting" E3S Web of Conferences 2023 y. tom 390 <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202339007028>.
3. MN Yusupova, Sh F Irisova «Measures Against Grain Pests» №2/17 ctp 123-124. <https://interonconf.org/index.php/den/article/view/181>
4. Shakhnoza Irisova. «Protection Of Plants Sown After Cereals In The Fergana Valley» Science And Innovation International Scientific Journal Volume 2 Issue 11 November 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz <https://doi.org/10.5281/zenodo.10124008>.
5. Irisova Shaxnoza Faxriddinovna «Ekish oldidan chigitga elektrofaollashgan suv bilan ishlov berishning g'o'zaning o'sish davriga ta'siri» International scientific journal "Science and innovation" Special issue: "Sustainable forestry", November, 2023 <https://doi.org/10.5281/zenodo.10084136>.

EXPLANATORY DICTIONARY AND ITS IMPORTANCE

Tursunova Zulxumor Safarali qizi

Master of Kimyo International University of Tashkent Samarkand branch

Abstract: *This article about an explanatory dictionary is a critical linguistic resource that provides comprehensive definitions, usage examples and grammatical information about words. Unlike standard dictionaries that may offer concise meanings explanatory dictionaries delve deeper illuminating the nuances of language and offering insights into word original and contexts. Their importance extends beyond mere definition, serving as invaluable tools for language learners, writers and scholars. This article explores the multifaceted role of explanatory dictionaries, highlighting their contributions to language education, cultural awareness and effective communication in both everyday and professional contexts.*

Keywords: *Explanatory, language, dictionary, vocabulary:*

INTRODUCTION:

Education's relationship with its communities has been strained strong vocabulary and efficient vocabulary access are crucial for reading, listening, speaking and writing skills. The role of dictionaries in education is a topic of ongoing discussion, encompassing their benefits, students' challenges in using them, and the different types of dictionaries suitable for various learners. Dictionary user in language learning is under-researched. We lack a thorough understanding of how learners utilize dictionaries and the connection between dictionary use and vocabulary acquisition. However, It's clear that English as a Foreign Language (EFL) learners rely heavily on dictionaries.

(Fan, 2003; Kobayashi, 2000; Schmitt, 1997:)

Language is the cornerstone of human interaction, serving as a vehicle for expression, thought, and understanding. An explanatory dictionary plays a vital role in this process, providing users with detailed definitions, contextual usage, and grammatical information that facilitate a comprehensive understanding of language. The importance of explanatory dictionaries extends far beyond mere definitions. They serve as essential tools for students and educators, enabling learners to grasp new vocabulary and comprehend linguistic subtleties that enrich rhetorical skills. For writers, these dictionaries offer guidance in choosing words that convey precise meanings, ensuring that ideas are communicated effectively and accurately. Moreover, such resources foster cultural awareness by shedding light on the historical evolution of language and the contexts in which certain words are used. In a globalized world where communication transcends cultural and linguistic barriers, the role of explanatory dictionaries has become more crucial.

MAIN BODY:

An explanatory dictionary often referred to as a defining or encyclopedic dictionary, serves a crucial role in the realm of language and communication. Unlike traditional dictionaries, which may focus primarily on word definitions and phonetics, explanatory dictionaries provide comprehensive insights into the meanings, uses, and

contexts of words and phrases. Here are several reasons why explanatory dictionaries are important:

1) clarity of understanding: One of the primary purposes of an explanatory dictionary is to enhance the clarity of language. By offering detailed definitions that include connections, examples of usage, and contextual backgrounds, these dictionaries help users grasp the full meanings of a word. This is especially vital in academic or professional settings where precise language is essential.

2) Cultural and Contextual Insight: Language does not exist in a vacuum, it is deeply intertwined with culture and society. Explanatory dictionaries often include etymology which traces the origin of words, and sociolinguistic insights that reflect how language evolves over time within different cultural contexts. This information helps users understand how meaning can shift based on cultural norms and historical changes.

3) Support for language: Learning dictionaries are invaluable tools. They not only aid in vocabulary acquisition but also provide examples of word usage in sentences. This contextual learning reinforces proper grammar and facilitates better comprehension of how words function in real-life communication.

4) Diverse Audience Accessibility: An explanatory dictionary caters to a broad audience, including students, educators, researchers, writers and professionals from various fields. By being user-friendly and approachable it supports readers of all levels, turning complex terminology into manageable understanding.

5) Facilitating Effective Communication: Effective communication relies on a mutual understanding of language. Explanatory dictionaries bridge the gap between speakers and writers, ensuring that intended meanings are conveyed accurately. Misunderstandings often arise from ambiguous language, having access to an explanatory dictionary can mitigate these issues by offering clear definitions and usage examples.

6) Comprehensive Coverage of Terms: Explanatory dictionaries often include not just common words but also technical terms, jargon and colloquial expressions found in various disciplines. This inclusivity makes them essential tools for experts and amateurs alike, ensuring that everyone has access to a broad spectrum of vocabulary.

7) Reference for Writing and Research: Writers and researchers frequently rely on explanatory dictionaries as reference tools. They serve as a reliable source to verify the meanings of words, ensuring documents are both accurate and effective. This fosters credibility and professionalism in academic and professional writing.

8. Encouraging Lifelong Learning: Finally, the use of an explanatory dictionary promotes a culture of lifelong learning. Language is dynamic, and as society evolves, so does language. Regularly consulting an explanatory dictionary encourages curiosity and exploration, helping individuals expand their vocabulary and develop a deeper appreciation for language.

The Uzbek explanatory dictionary primarily uses methodological and symbols for a select group of words, significantly impacting its usefulness. Style markers indicate the word's usage and context. Therefore, the dictionary provides not only definitions, but also

other relevant word characteristics. Including these words on the Uzbek national corpus will highlight the richness and potential of the language.

While auxiliary words (linking, helping and filler words) can have multiple meanings a dictionary only needs to list those relevant to its function. Of an auxiliary word takes on a different meaning and function, this is noted separately.

For example: the conjunction "lekin" (but, however, nevertheless) can also function as a noun, a usage that would be specifically highlighted in the dictionary. The meanings of distinct artificial words and fixed phrases were also recorded. If these words or phrases have multiple meanings, they are listed sequentially, with numbers (1), (2), etc, to differentiate them.

For example: Qoyil qilmoq 1) o'rinlatib, boplab ado etmoq..., 2) [izoh] Boshiga ko'tarmoq 1) o'ta hurmat qilmoq..., 2) baqirib-chaqirib, shovqin-suron qilmoq..., To impress 1) to set, to do, to do..., 2) [note]. To raise one's head 1) to have too much respect..., 2) shouting, making noise...

A dictionary's value hinges on the thoroughness of its commentary on the meanings of the entries. The annotation is central to the annotated dictionary's purpose, and the success of such a dictionary depends heavily on the quality and completeness of this explanation.

A word's meaning is explained through methods like defining, describing, and explaining. Specifically, the meaning of an independent noun is explained by analyzing its constituent (semantic elements).

Example: Man 1. A living being with the ability to think, speak and work.

Ugly 1. Unpleasant beauty....

The meaning of pronouns depends on the content in which they are used, rather than the specific word they replace.

Example: Kim 1. A question about a person...

We 1. The speaker and the group of people to whom he belongs...

While every meaning recorded in the dictionary should be addressed, a complete interpretation of every possible meaning is not necessary. An exhaustive approach is impractical, as a dictionary would become overly repetitive. The vastness of language means there is no limit to possible meanings, but the dictionary should still aim to identify and explain the relevant interpretations within a given scope.

CONCLUSION:

Explanatory dictionaries are indispensable resources that provide clarity, cultural understanding, language learning support, and effective communication. Their comprehensive nature and broad accessibility makes them essential tools in educational institutions, work places, and for individual learners. Emphasizing their significance can lead to more informed speakers and writers, fostering better interactions and a richer understanding of our diverse language.

REFERENCES:

- 1) Fan, M. Y. (2003). The dictionary look-up behavior of Hong Kong students: A large-scale survey.
Education Journal, 123-138
- 2) Schmitt, N. (1997). Vocabulary learning strategies. In N. Schmitt & M. McCarthy (Eds.), Vocabulary description, acquisition and pedagogy (pp. 199-227).
- 3) Shahlo K. Morphotactic rules in the morphological analyzer of the Uzbek language // Middle European scientific bulletin. - 2020. - T. 6. - C. 45-49
- 4) Mengliev B, Karimov R. Theoretical fundamentals of Uzbek-English parallel corpus // Journal of critical reviews ISSN - 2394 - 5125. - 2020

THE IMPACT OF THE SHADOWING METHOD ON ENHANCING STUDENTS' SPEAKING SKILLS

Yoqubova Maftuna Ne'mat qizi

maftunayoqubov@gmail.com

Master of Kimyo International University In Tashkent

Branch Samarkand

Abstract: *Today, numerous researchers in modern linguistics have created various innovative methods to enhance students' speaking skills, integrating them into the educational process. This article discusses the significance of the "Shadowing" technique, recognized as one of these interactive approaches, for improving the speaking abilities of students learning English. The author outlines the benefits and drawbacks of the "Shadowing" technique.*

Key words: *"Shadowing" technique, oral speech, pronunciation, pronunciation competence, listening, stress, stressed word, imitation, phonetics, phonology, speaking skill, speaking technique, educational technique, interpreting skill, motivation.*

Introduction: The President of the Republic of Uzbekistan, Sh. M. Mirziyoyev, emphasized the importance of promoting foreign language learning among the population. He advocated for the establishment of conducive conditions for effective language acquisition, the coordination of internationally recognized programs and textbooks for foreign language instruction at all education levels, and the advancement of contemporary teaching methodologies for educators. According to N. N. Normatova, the process of developing oral speech skills in a foreign language differs between linguistic departments in higher education and non-philological departments, each having its own distinct characteristics. The quality of education, which is a collaborative effort between teacher and student, relies on the teacher's didactic expertise and, equally, on the student's level of motivation and active participation.

Speaking and pronunciation are closely linked, as both aim to communicate meaning to the listener. Effective pronunciation is crucial for clear communication, especially in terms of intelligibility (Jenkins, 2002). The shadowing technique was originally developed to enhance listening and speaking skills (Yajima, 1988). Introduced in Japan during the 1970s, it took nearly two decades to gain recognition in the field of language education, particularly in the teaching of English as a foreign language. The underlying concept of the shadowing technique aligns with McLaughlin's (1978) information processing theory, which views second or foreign language acquisition as a process that begins with controlled learning and gradually becomes automated. The Shadowing technique is not appropriate for beginners. To effectively replicate what the speaker says, one must understand pronunciation rules. Few individuals can acquire a language solely through auditory means from the outset. Without prior training, it may be challenging to discern differences in pronunciation. The Shadowing technique consists of five stages:

1. Blind Imitation: Listen to the recording without referring to the transcript, trying to grasp the main idea on your own. Replay the same segment multiple times and mimic the speaker as much as possible.

2. Imitation with Text: In this stage, you mimic the speaker's words while relying solely on the translation—without using the original foreign text. At this point, you may not focus on the design or grammar.

3. Shadow Repeat: Here, you replicate the speaker's delivery while having the full text available to you.

4. Development: Read the text aloud again, paying close attention to the nuances and specific aspects of pronunciation. Direct shadowing is the listener listens and repeats directly what the speaker says without looking at the script and indirect shadowing is the listener listens and repeats what the speaker says by looking at the script.

5. Writing: In the final stage, you manually transcribe the speaker's words, treating each sentence separately. You alternate between recording and reading aloud until the entire text is covered.

Ideally, this technique should be practiced while moving, such as walking, as suggested by Arguelles, as it enhances effectiveness. Brown (1992) noted that native speakers can perceive stress through various means, including the use of contractions or indirectly through the lack of emphasis on certain words. However, it cannot be assumed that non-native learners will inherently grasp these stress patterns. Thus, it is essential for foreign learners to acquire an understanding of stress patterns and phonological characteristics.

Some experts have shared their perspectives on defining the shadowing technique. According to Yajima, shadowing was initially created as a training method for simultaneous interpreting in Europe. Over time, it has attracted significant attention from language educators for its effectiveness in enhancing learners' listening and speaking skills, as it demands proficiency in both areas.

Shadowing educational technology in foreign language acquisition is a comprehensive concept, wherein learners repeat material—either aloud or silently—almost simultaneously. In this technique, learners follow the spoken language and articulate it in a similar clear voice while listening. This process of reproducing the spoken language engages multiple areas of the brain, particularly the language centers. Shadowing offers several advantages to learners, including: First, for students with limited comprehension, this method activates their ability to learn a language and aids them in reconstructing the original speech. Second, the echo memory, which temporarily holds auditory information, is stimulated to help retain the sounds they have heard. Third, the amount of information that can be stored in the learner's memory is enhanced. Shadowing enables the simultaneous development of two skills: listening and speaking. By listening to a native speaker, you will become adept at recognizing individual sounds as well as the characteristics of pronouncing entire phrases. Subsequently, you mimic their speech by imitating the correct accent. Kadota (2012) introduces two types of shadowing: "pre-shadowing" (shadowing before learning the lesson content) and "post-shadowing" (shadowing after learning the

lesson content). In pre-shadowing, learners can deliberately focus on the incoming sounds because those sounds comprise the only information on which they can rely. In post-shadowing, being familiar with the target passage can ease learners' anxiety (Hamada, 2011), which consequently lowers the psychological costs of shadowing. Against this background, the author was interested to explore whether shadowing is an effective technique to use in teaching receptive skills, through studying learners' improvement in producing the correct stress by using this technique.

According to Yo Hamada, shadowing assists in following rapid speech, a common challenge for non-native listeners. Native speakers often talk quickly and use linking verbs, making it difficult for non-native listeners to comprehend their conversations. By attempting to keep up with fast-paced speech, learners can acclimate to this style of listening. Over time, students are expected to become more comfortable with this speed, leading to improved listening skills compared to their previous abilities. Shadowing has been classified into several types. As noted by Murphey in Adachi (1997), there are different forms of shadowing. For instance, "lecture shadowing" involves listeners silently following a speaker in their mind while attending a lecture. In "reading shadowing," one person reads a passage while their partner shadows them. "Conversational shadowing" occurs during conversations where participants actively shadow each other aloud. "Complete/listening shadowing" requires repeating every word the speaker says. Lastly, "interactive shadowing" involves focusing on specific information and adding questions or comments, resembling a natural conversation. Except for lecture shadowing, shadowing can be done either silently or aloud. One of the key benefits of shadowing is the active participation it encourages among students..

- "Full Shadowing": Repeat everything you hear. This method is suitable for use in English classes but not in everyday conversation.
- "Slash Shadowing": Similar to full shadowing but includes pauses, giving listeners more time to repeat. It is easier than full shadowing and is recommended for classroom practice.
- "Key Word/Last Word Shadowing": Focus on repeating the most important words or the last words of a sentence. This method is highly effective and demonstrates active listening.
- "About You Shadowing": Repeat what you hear, but change "I" to "you." This technique, typically used in English classes, requires listeners to think about the sentence structure as they shadow.

Based on the classification of shadowing provided by an unknown writer, the researcher concluded that the types of shadowing related to speed are full shadowing and slash shadowing. In full shadowing, the listener immediately repeats what the speaker says without any pauses, whereas in slash shadowing, the listener repeats after the speaker but with pauses. Additionally, when considering the use of scripts, shadowing can be categorized into direct shadowing and indirect shadowing.

Conclusion: shadowing educational technology plays a crucial role in the teaching and learning of foreign languages. As a contemporary educational technique, it is increasingly

utilized within the field of educational technology, demonstrating significant effectiveness and yielding impressive results. Moreover, the enhancement of oral speech is significantly facilitated by shadowing educational technology.

REFERENCES:

1. Mirziyoyev Sh. M " on measures to effectively organize the popularization of foreign language learning " Resolution No. 312 of May 19, 2021 .
2. Normatovna, N. N. (2022). Problems in Enhancing Oral Speech Skills of English as a Foreign Language and Chances to Eliminate Them. International Journal on Integrated Education, 5(12), 96-99. Retrieved from <https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE/article/view/3762>
3. Brown, A. (1992). Approaches to Pronunciation Teaching (Vol. 2). Macmillan Publishers Limited.
4. Brown, D. (1994). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy. New Jersey: Prentice Hall Regents.
5. Carney, Edward. (1994). A Survey of English Spelling. Routledge.
6. Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). Research methods in education (6th ed.). New York: Routledge.
7. Hamada, Y. (2011b). Torikumi yasui shadowing hoho no kenkyu [A study on a learner-friendly shadowing procedure]. Journal of the Japan Association for Developmental Education, 6(1), 71-78.
8. Hamada, Yo. "The effectiveness of pre-and post-shadowing in improving listening comprehension skills". The Language Teacher 38.1 (2014): 3- 10.
9. Jenkins, J. (2002). A sociolinguistically based, empirically researched pronunciation syllabus for English as an international language. Applied linguistics, 23(1), 83-103.
10. Katamba, F. (1989). An introduction to phonology. London; New York: Longman.
11. Kadota, S. (2007). Shadowing to ondoku no kagaku [Science of shadowing and oral reading]. Tokyo: Cosmopier.
12. McKay, H. and A. Tom. (1999) Teaching Adult Second Language Learners. Cambridge: Cambridge University Press. p. 170. 12. Murphey, T. (2001). Exploring conversational shadowing. Language Teaching Research, 5(2), 128-155

LINGUISTIC AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF EFFECTIVE VOCABULARY WORK IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Makhmudova Zulfiya Mukhiddinovna

Senior Teacher

Tashkent State technical University

Tashkent, Uzbekistan

Rashidov Mahmud Muhammadovich

student

Abstract. *This article discusses the methodological methods of working with vocabulary in the process of teaching English as a foreign language. The article considers methods of working with vocabulary in teaching English as a foreign language. Methods aimed at developing vocabulary, improving pronunciation and learning idiomatic expressions are presented. The importance of dictionaries in expanding vocabulary, improving pronunciation, and understanding word forms is emphasized. Various methods of integrating dictionaries into language learning are shown, including vocabulary development, working with word families, pronunciation exercises, and the study of idiomatic expressions. With the help of practical examples and teaching techniques, students learn to use dictionaries effectively. These approaches are aimed at encouraging independent learning and improving language skills.*

Keywords: *English, dictionaries, vocabulary development, word families, pronunciation, idiomatic expressions, independent study.*

When learning English as a foreign language, students have difficulty understanding and using a wide vocabulary and the meanings of different words. The most necessary tool for solving this problem is the dictionary, which serves as the main resource for acquiring vocabulary, understanding and using the language effectively. However, effective vocabulary use is not limited to understanding the structure of vocabulary entries, but requires the acquisition of skills and strategies that enable students to use vocabulary as a methodical learning tool. In this article, the theoretical and practical aspects of linguistic and methodical features of working with the dictionary are considered in the process of teaching English as a foreign language.

Linguistic features of dictionaries in learning English as a foreign language

A dictionary is an important resource in language learning. It provides a linguistic framework for the form, meaning and usage of words. When working with a dictionary, students are exposed to several linguistic pieces of information that help them develop their language skills.

1. **Phonetic information:** The inclusion of phonetic transcriptions in dictionary entries is an important linguistic feature that helps to understand the correct pronunciation of words. Since the connection between writing and pronunciation in English is not always clear, this feature is essential. Students can learn pronunciation using phonetic symbols,

which is especially useful in places where language learning abroad is limited (Latham, S. 2006).

2. Morphological data: Dictionaries often provide information about the morphological structure of words, including word forms (eg, plural forms, tenses) and formative affixes. Understanding the morphemes (smallest units of meaning) of words can help students distinguish unfamiliar words and understand their meanings and functions. For example, a reader who is familiar with the suffix "-ly" can understand the use of the word as a pronoun (Schmitt, N., & Schmitt, D. 2002).

3. Syntactic information: Most dictionaries include word class (noun, verb, adjective, etc.), common collocations, and examples. This information helps students understand how words go into sentence structures and how they are used in context. For example, the word "advice" as a noun is often used with expressions such as "give advice" or "offer advice" to help students understand how to use the word in sentences (Merriam-Webster. 2023).

4. Semantic information: A dictionary provides essential information about a word's meaning, including a word's primary meaning (denotation) and its secondary meanings (connotation), which change due to cultural or contextual factors. The dictionary entry provides different meanings for polysemic (having more than one meaning) words, which help students differentiate the word depending on the context (Lewis, M. 1993).

5. Cultural and idiomatic information: A good dictionary explains not only linguistic information but also the cultural and idiomatic uses of words and phrases. This helps students understand the word in its cultural context and teaches correct usage. For example, an idiomatic expression such as "kick the bucket" (to die) can be explained with its cultural context, which helps readers understand its meaning.

The role of vocabulary in language learning

A dictionary is a resource that provides information about words, their meanings, pronunciation, spelling, and grammatical features. Dictionaries play several important roles in language learning:

Expanding vocabulary: Students use dictionaries to learn new words, understand their meanings, and learn how they are used in context.

Pronunciation Aid: Modern dictionaries often provide phonetic transcriptions and audio pronunciations to help learners pronounce words accurately.

Grammatical understanding: Dictionaries provide information about the grammatical properties of words, including their type of speech, forms, and syntactic behavior.

Collocations and usage: Learners can learn popular collocations or usage patterns between words through dictionaries.

Thus, the dictionary serves as a tool that helps to gain a deeper understanding of the system of understanding and using the language. It is necessary to develop and apply certain methodological approaches in order to fully use its potential in the classroom.

Before discussing practical methods, it is important to understand the theoretical basis of using dictionaries in the EFL classroom. Several theories of second language learning (SLA) emphasize the importance of vocabulary learning and how it affects

language proficiency. For example, the lexical approach (Lewis, 1993) views vocabulary as a central component of language learning. This approach emphasizes that the learning of words and phrases (collocations, idiomatic expressions) is fundamental to comprehension and production. In this context, dictionaries provide essential tools for students in language learning.

In addition, Vygotsky's sociocultural theory emphasizes the importance of interaction and mediation in learning. From this point of view, the use of dictionaries can be seen as a tool for students to help bridge the gap between their current level of knowledge and the target language, allowing for independent learning and discovery. Thus, the dictionary becomes not only a tool for finding meaning, but also a tool that promotes active participation in language learning.

Methodological features of working with the dictionary in learning English as a foreign language

Effective use of vocabulary in language learning is not limited to linguistic knowledge, but requires students to develop strategic skills to use vocabulary effectively as a learning tool. There are several methodological principles that determine how vocabulary should be incorporated into an English as a foreign language teaching program.

1. Active learning strategy: Working with a dictionary should not be limited to searching for information; this should include active learning methods. For example, when encountering new words, students should be encouraged to analyze its pronunciation, morphology, and syntactic features rather than just finding the word. This can be done through exercises such as matching words to their meanings, making sentences with newly learned words or comparing synonyms and antonyms (Widdowson, HG 2000).

2. Teaching vocabulary using dictionaries: Dictionaries are the most directly used tool in language teaching. Teachers can use dictionaries to help students understand the nuances of words, their meanings, and their use in context. For example, a teacher can use a dictionary to teach students how to interpret words, and then provide them with additional information so that they can learn the vocabulary on their own.

3. Encourage independent learning: One of the greatest benefits of using dictionaries is that they encourage students to learn independently (Vygotsky, L. 1978). By teaching students how to use vocabulary effectively, teachers make them more independent learners. Teachers should provide guided practice and independent study, starting with the demonstration of vocabulary skills.

4. Developing vocabulary skills: Developing vocabulary skills is an important aspect in teaching English as a foreign language. Students need to learn how to use a dictionary effectively, whether it is a paper dictionary or an electronic dictionary. This includes teaching students how to use alphabetical order, understand the conventions of dictionary entries (such as phonetic signs and abbreviations), and how to use additional features (such as synonyms or example sentences). These skills must be taught gradually over time.

5. Using context-based vocabulary: Learners should not limit themselves to just learning words. They must learn to use words in context. It helps the students to determine the meaning of the word or to use the words correctly. Such exercises can be combined

with reading and listening activities in English, as this helps to understand the contextual use of words.

Vocabularies can be used within different pedagogical approaches in the EFL classroom. Below are the main methods of working with the dictionary and practical examples for each.

1. Developing vocabulary through the dictionary

One of the most common ways to work with vocabulary is the vocabulary building approach. In this method, it is necessary to train students in effective ways of searching for new words and understanding them.

A practical example:

- Word meaning and context: Students are given a list of new words from the reading text and asked to look them up in a dictionary. For each word, students should do the following:

1. Finding meaning.
2. Identify the type of word.
3. Find sample sentences that show how the word is used in context.
4. Note the collocations related to the word.

This method encourages active learning because students have to work with words in different contexts. At the same time, words are studied not only separately, but as part of the language system.

2. Learning word forms

Most dictionaries provide different forms of the word - its plural, past tense, comparative and superlative forms. Learning these forms helps students to expand their vocabulary.

A practical example:

- Building a word family: Students are asked to choose a word from the dictionary and develop this word in different ways. For example, the word "create" can be changed to forms such as "creation," "creative," "creativity," "creator." Students can then use these new forms in sentences (Hornby, AS 2015).

This approach helps students understand how to change words according to grammatical rules and helps them use them in different contexts.

3. Practicing pronunciation

Dictionaries are very useful in improving pronunciation, as they often provide phonetic transcriptions and audio pronunciations. Teaching students how to use these resources can help with pronunciation.

A practical example:

- Phonetic transcription: Students are given a list of words and they look them up in a dictionary and write their phonetic transcription. Then, they try to pronounce words correctly, paying attention to stress and intonation.

Encouraging students to use dictionaries on a regular basis creates an opportunity for them to check the pronunciation of words, which increases their overall speaking fluency.

4. Collocations and word combinations

A dictionary is a great resource for learning how words go together in natural language. In English, some words are used more in combination with others (for example, "make a decision" or "do the dishes") (Cowie, AP 2001).

A practical example:

- Learning collocations: Students are given a few popular verbs (eg, "make," "do," "take") and look through the dictionary to find the most common collocations for each verb. Then, they use these collocations in their sentences.

This method helps students to learn natural and correct combinations and to be grammatically correct.

5. Idiomatic expressions and phraseological units

Idiomatic expressions and phraseological units are important components of the English language, but they are often difficult to interpret correctly. Learning them through a dictionary helps students understand their meanings and how they are used in context.

A practical example:

- Learning idiomatic expressions: Students are given a list of idiomatic expressions, such as "a piece of cake," "in the nick of time," or "under the weather." They are asked to look up each expression in the dictionary and understand its meaning. Then, they use these expressions in their sentences.

This method helps learners understand commonly used English expressions and allows them to express them more clearly and naturally.

Effective use of dictionaries in teaching English as a foreign language makes language learning more interesting and effective for students. Linguistic and methodological features of dictionaries play an important role in increasing the effectiveness of the language teaching process. At the same time, teachers should use vocabulary work as the most effective tool for developing students' language skills. Various methodological methods of working with vocabulary, including expanding vocabulary, improving pronunciation, learning collocations, and working with idiomatic expressions, prepare students for deeper and more accurate use of the language. Consistent use of these techniques in the classroom encourages independent learning and appropriate language use for students.

REFERENCES:

1. Uchqunovna, Y. D. (2023). ZAMONAVIY INGLIZ TILINI ONLAYN O'QITISHNING USULLARI. Научный Фокус, 1(2), 613-616.
2. Uchqunovna, Y. D. (2023). INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASI TURLARI. Научный Фокус, 1(2), 617-621.
3. Uchkunovna, Y. D. (2024, May). THE DIFFERENT TYPES OF ESSAYS. In INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE (Vol. 2, No. 20, pp. 389-390).

4. Uchkunovna, Y. D. (2024). THE IMPORTANCE OF USING TECHNICAL VOCABULARY IN TEACHING. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(5), 161-163.
5. Uchkunovna, Y. D. (2022, January). CLASSROOM OBSERVATION IN TEACHING PRACTICE. In Conference Zone (pp. 51-52).
6. Uchkunovna, Y. D. (2023). INGLIZ TILINI O'YINLAR ORQALI O'RGATISH METODIKASI. Научный Фокус, 1(2), 622-625.
7. Djalalovna, R. S. (2022). TEXT AND ITS CHARACTERISTICS IN LINGUISTICS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(2), 60-63. Djalalovna, R. S. (2023, November).
8. HOZIRGI KUN TILSHUNOSLIGIDA KONSEPTOLOGIK TADQIQOTLARNING FAOLLASHUVI. In Proceedings of International Educators Conference (Vol. 2, No. 11, pp. 62-65). Djalalovna, R. S. (2023, January).
9. EFFECTIVE TEACHING FOREIGN LANGUAGES USING PRINCIPLES. In Conference Zone (pp. 18-25).
10. Djalalovna, R. S. (2022, May). The ways of improving speaking ability in english. In Conference Zone (pp. 171-172).
11. Djalalovna, R. S. (2023). FORMATION OF READING TECHNIQUES FOR STUDENTS OF THE LANGUAGE FACULTY. PEDAGOG, 6(3), 355-358.
12. Расулова, С. Д. (2024). ПОТЕНЦИАЛ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ НОВОСТНЫХ ПОРТАЛОВ В РАЗВИТИИ МЕДИАГРАМОТНОСТИ СТУДЕНТОВ. Журнал гуманитарных и естественных наук, (16 [2]), 23-29.
13. Rasulova, S. J. (2023). ILMIY MATNLARNI TARJIMA QILISH JARAYONIDAGI ASOSIY QIYINCHILIKLARI TAHLILI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(11), 268-271.
14. Zakirova, S. I. (2019). THE IMPORTANCE OF COMMUNICATIVE METHODOLOGY IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(5), 326-328.
15. Zakirova, S. I. (2023). Educational web quests in organization and management independent work of students. Journal the Coryphaeus of Science, 5(4), 4-8.
16. Zakirova, S. I. (2023). THE ROLE OF INDEPENDENT WORK IN THE STUDY OF A FOREIGN LANGUAGE AT A UNIVERSITY. Innovation Scholar, 10(1), 19-24.
17. Zakirova, S. E. (2018). THE COMPONENTS AND GUIDELINES FOR TEST AND MATERIAL DESIGNING. Инновационное развитие, (1), 69-70.
18. IRGASHEVNA, Z. S. (2021). Word Teaching for all Levels of Education. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 1(6), 700-702.
19. Закирова, Ш. И. (2023). ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ-ИСЛОХОТЛАРНИНГ БОШ МАҚСАДИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(11), 248-254.

20. Закирова, Ш. И. (2024). ГЛОБАЛЬНЫЕ ТРЕНДЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ. Журнал гуманитарных и естественных наук, (16 [2]), 199-205.

21. Закирова, Ш. И. (2023). Интенсивность в юморе: анализ на основе английских фразеологизмов. Журнал гуманитарных и естественных наук, (1), 10-12.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF IMPROVING THE PROFESSIONAL PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS IN THE ENVIRONMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Tashmatova Gulzoda

Teacher of Gulistan State Pedagogical Institute

Annotation: *This article discusses the methods and content of improving the methodology of improving the professional pedagogical skills of future teachers in the environment of digital technologies, as well as effective tools. How to equip a teacher with new digital competencies is described on the example of world pedagogy. Digitization, the introduction of computerization, affects all spheres of life and society. The importance of digital technologies in higher education, requirements for their rational and effective use are presented. Key words: integration, result, experience.*

Key words: *digital technology, pedagogical skills, education, upbringing, development, information and communication technologies, virtual world, development, globalization, motivation.*

In today's age of digital technologies, improving the professional skills of future teachers in the environment of digital technologies through advanced foreign experiences is one of the urgent issues. It is known that the pedagogue works with the human object, which is constantly growing and changing. This means that it is impossible to use the same pattern and formed behavior in working with them, that is, it requires the pedagogue to constantly search and study foreign experiences.

The effectiveness of education depends on the activity of the teacher and the student, the availability of educational tools, the organizational, scientific, methodical perfection of the educational process, the need for knowledge of people in society, and other factors that have not yet been determined. In order to form the teacher's pedagogical skills, first of all, it is necessary to organize pedagogical activity on a scientific basis. For this, it is necessary to take into account the wishes and interests of the teacher, to harmonize his aspirations and other external factors, to increase his activity depending on his profession and personal characteristics. It requires careful study, observation, experience, analysis and conclusion

A pedagogue is a specialist engaged in scientific and practical work on teaching, helping and training students, young people or other people. An educator uses teaching methods, technologies, and programs to help students learn, develop student relationships, and increase their understanding of themselves and their world. First of all, in order to have these characteristics, the pedagogue must develop skills.

Pedagogical skill is the teacher's ability to organize and manage the pedagogical process based on the principles of humanity and subjectivity. Also, these professional and personal characteristics can be the basis for the successful performance of several pedagogical tasks, for example, to ensure the spiritual and physical development of students, to activate educational and cognitive activities. It is certainly not easy to provide every young specialist with thorough scientific and theoretical knowledge, to apply the acquired scientific knowledge in practical activities, to acquire skills and abilities. It is an

important task to educate young people who have a scientific, conscious attitude, who think independently, who need to acquire perfect information, who embody the culture of cognitive activity and intellectual work. In modern conditions, a teacher should have creative qualities.

Pedagogical skill is an art based on continuous improvement and improvement of educational work, characteristic of every teacher. This art is characterized by systematic regulation of cognitive activity, management and improvement of one's own work. It provides effective use of pedagogical and psychological theories.

The most important component of pedagogical skills is professional experience - the set of knowledge, skills and competencies acquired by a teacher during his career. It is formed in the following ways: □ constant self-education; □ familiarization with the best work experience; □ participation in scientific conferences; □ exchange of experience between teachers; □ conducting joint pedagogical researches; □ getting advice from experienced colleagues and experts

There are many rooted texts and articles on information technology and global integration, the transformation of observational traditions and students' need for more knowledge and skills, and now pedagogical research and teaching methods are undergoing interesting changes. is being announced. Basic pedagogic skills are essential in providing the basic understanding necessary to explain and embrace these changes.

Primary pedagogical skills are formed in several forms: 1. Education and psychology: pedagogical skills in this form include basic principles aimed at understanding and mastering the development of students. This includes understanding the psychological, social, and personal development of students, teaching them to monitor their learning and upbringing, teaching teaching methods and regular programs, and helping students improve their learning.

2. Programming: Pedagogical skills in this form include the basic principles of programming, which is a key aspect of education. It helps to teach students how to design educational programs, plan learning processes, monitor teaching methods, and monitor important skills for students. 3. Teaching methods: Pedagogical skills in this form include basic principles aimed at basic teaching methods for teachers. It helps to understand the students and to understand the teaching methods and characteristics in the processes of teaching them skills and knowledge, to assess the students, to monitor the curriculum, and to teach them to monitor the processes of their learning.

"Digital literacy", "digital education", "digital educational environment", "digital didactics" are the concepts that are currently receiving great attention all over the world. Currently, digitization is rapidly taking over all spheres of human activity. Society now faces the task of educating specialists with these digital professional competencies. In Uzbekistan, President Sh.M. Mirziyoyev also issued decisions and orders to train thousands of programmers to build digital economy, digital education, digital smart cities. The digital economy is included in the training program of a number of specialists in the field of digital tourism and digital education. Providing digital education to the entire

population by establishing state services, forming digital communication skills, telephone and computer skills in them.

Creation of a digital education system HEMIS program is a bright example of digitalization of education in higher education. Digitization of all types of education should be brought to such a level that it would make it possible for all strata of the population to receive education. Digitization of education should be brought to such a level that all educational organizations and employees of the management system can use it.

HEMIS in higher education, electronic diary in secondary special education, etc. should be systematically launched. Each participant should have competencies in digital education and digital economy. This means that the personal competences of every citizen are formed in the electronic environment. His skills, qualifications, knowledge, competencies, accumulated experience, and various achievements are visible. This shows the competitiveness of the citizen in the labor market.

Positive development of pedagogical skills can be done in one or more of the following ways: 1. Modernization of education: Pedagogical skills can be developed by using teaching methods that are compatible with modern methods of education and using new technologies. It helps to provide students with interesting, effective and innovative learning processes and contributes to their understanding of themselves and the world. 2. Individual analysis of students: By analyzing and evaluating each student individually, it is possible to understand their understanding, knowledge levels, preferences and safety requirements. This allows teachers to consider the special characteristics, strengths and weaknesses of students and also allows them to create individualized educational programs for them. 3. Adapting the educational process to business: Pedagogical skills can be developed in terms of business and projects. Learning processes can be adapted to business recruitment criteria, and at the same time, teachers prepare students for employment in business life by using business-related technologies in learning processes.

4. Improving educational materials: Pedagogical skills can be developed by preparing and using educational materials. Teachers help increase student understanding by creating new learning materials that fit their teaching methods. Learning materials can be manuals, textbooks, articles, interactive websites, and other types of analysis materials. 5. Collaborate and learn from experienced teachers: Leveraging the feedback, experiences, and technologies of other educators, and learning about their additional skills and technologies.

The teacher should be able to evaluate the students' activity and knowledge with a critical objective and analysis. It should use digital technologies to establish timely feedback. The fifth direction is that the teacher should be able to access digital resources, should have this ability. At the same time, it should educate a differentiated and individual, personal approach to education, thereby attracting students to digital technologies. It should solve the problems of digital education that arise in students. It should open the way for students to show themselves in digital education. The sixth direction is related to information and media literacy of the pedagogue. The pedagogue should be able to collect information in professional cooperation and solve the problems faced by the students in the digital educational environment at a high level. It should ensure that students can study

and learn effectively in digital technologies. The competencies listed above create conditions for the pedagogue to show himself and improve his work. According to G.V.Potemkina, the digital competencies of the pedagogue allow the use of digital didactic opportunities and resources of education. For the development of digital didactics, he envisages didactic projects and joint learning and assimilation of new knowledge.

In conclusion, modern pedagogues should have the skills of interactive processing of the collected data along with working in the digital environment, so that their professional skills will increase and the effectiveness of the lesson will be achieved.

LIST OF USED LITERATURE:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909- sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. D. Babaraximova. Ta'lim tizimida axborot texnologiyalarini qo'llashning ilmiy pedagogik masalalari; 6 – tom 3 – son / 2022 - yil / 15 – mart. <https://bestpublication.org/index.php/pedg/issue/view/81>
3. Orishev J.B. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayonini tashkil etishdagi o'rni // Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalari" mavzusida Xalqaro ilmiyamaliy anjuman materiallari. Jizzax 23 aprel. 2021 y. B. 167-170 Barkamol avlod-"O'zbekiston taraqqiyotining poydevori". Toshkent-1997.
4. Беликов В. А. Образование. Деятельность. Личность: мо-ногр. М.: Академия естествознания, 2010. 340 с.
5. Загвязинский В. И. О стратегических ориентирах развития образования на современном этапе // Образование и наука. Изв. УрО РАО. 1999. № 1. С. 34–36.

PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS BASED ON CREATIVE APPROACHES

Department of Primary Education Methodology
senior teacher Abdumuminova Ozoda Anvarovna

Annotation: *In this article, the stages of the development of professional competences of future elementary school teachers based on creative approaches and the diversity, complexity, and several dynamic changes in education are related to the future. the contents and analysis of improving the professional competence of specialists based on a creative approach are described. The article also analyzes the comments made by scientists of our republic and foreign pedagogues on terms such as creativity, competence, and professional skills.*

Key words: *professional competence, creativity, skill, pedagogue, non-standard thinking, development, process, student, teacher.*

In the world, the quality and competitiveness of higher education is achieved through the development of the professional competence of personnel, in particular, teachers. In particular, in the context of the "Sustainable Development Goals (SDGs)" of the United Nations and the "European Higher Education Area" (EHEA. 2010) Concepts of the European Union, the "competence-based learning" model has been introduced in personnel training and professional development. improvement of the mechanisms of continuous development of professional skills on the basis of humanization of education" is defined as one of the strategic directions of higher education.

In the continuous education system of our country, in addition to mastering theoretical and practical knowledge in the field of science, there is a need to equip them with professional competencies in accordance with world standards, and to improve the professional qualification system. After all, in the Address of the President of the Republic of Uzbekistan to the Parliament on January 24, 2020[1], the priority aspects of the reforms implemented and planned in the education system, as well as in all areas, were noted. In particular, in the Petition, effective continuation of the reforms started in the preschool education system, improvement of the quality of education and upbringing in general education schools, strengthening the integration of higher education with academic science and production among all stages of the education system. achieving interdependence, interdependence, as a result, priority aspects aimed at bringing the entire continuous education system to a new level have been expressed.

Researchers say that competence-based education (CBE) was formed in America in the 70s of the last century on the basis of the concept of competence proposed by N. Chomsky in connection with language theory and transformational grammar. R. White's work "Motivation reconsidered: the concept of competence" (1959) notes that the category of competence is a personal quality and it is filled with motivation.

A person who is competent in a certain field has knowledge and abilities related to that field, which enable this specialist to rationally and effectively evaluate his field and act effectively in it. Although this concept is not included in the "Annotated Dictionary of the Uzbek Language" (2006), in the lexicography of other languages "having knowledge that gives the opportunity to judge about something"; "awareness, knowledge, legal right, ownership of legal right"; It is interpreted as "prestige, prestige, full rights".

Many dictionaries distinguish between the concepts of "competence" and "competence". Since there is no single definition for "competency", it is interpreted differently: "the range of powers of a certain body or official defined in official documents; authority or a person's awareness of a certain field, the level of knowledge of this field"; "a set of powers, rights and obligations of an office or an official defined by laws, the charter of this office or other laws"; "having knowledge that allows you to make a judgment about something, possessing it"; "a field of issues in which one is well-informed, knowledgeable"; "personal capabilities, qualifications (knowledge, experience) of a person with certain knowledge and skills that allow him to participate in the development of a number of decisions or to make decisions himself."

As mentioned above, the idea of a competence-based approach to the methodology of teaching foreign languages came to us from the West. A key concept in the competency-based approach is competency. But when talking about competence, it is necessary to mention the concept of "competence". E.D. According to Bozovich, in scientific literature, these two terms are often used as synonyms, however, they are different from each other: "Competence is a field of knowledge that a person is aware of as a professional, perhaps an amateur, who may know; "Competence usually means a high level of competence in a certain field, and the expert's opinion in this field is considered reliable."

It should be noted that the distinction between the terms competence and competence in Russian methodical literature did not appear as a result of translation or specific features of Russian word formation. English also has two terms with different suffixes: competence, and there are different opinions about the meanings of similar monad terms. In German, only the term "kompetenz" exists, so there is no difference between the terms competence and competence. In foreign methodological literature, there is no unanimous opinion about the uniqueness or differentiation of these terms: some foreign researchers oppose these concepts, while others consider them complementary. As a result, it is quite controversial to come to a definite conclusion about the definitions. Regarding the term "Competency", there are cognitive, functional and social competencies, as well as meta-competencies required for mastering the other listed competencies; on this basis, various models used in both management and education have been created.

Russian researchers touch on this debate and give their own definitions, which also contradict each other to some extent. For example, I. Ya. According to Zimnyaya, the concept of "competence" has a broader meaning than the concept of "competence", as it includes cognitive-knowledge, motivational, "relational" and regulatory components. Competence develops on the basis of certain competencies (parts).

To this opinion M.D. Ilyazova also agrees: "... We consider ... competences and competences as mutually "subordinate" components of the activity of a certain subject. We consider competence as potential activity, readiness and desire for a certain type of activity.

The task of fundamentally improving the higher education system, improving the quality of training of specialists and the professional skills of teachers, preparing and forming a pedagogical corps that meets the requirements of modern life is important for the future of the country. In order to solve this problem, the teachers who are being trained in today's pedagogical educational institutions cannot fully meet the requirements of the modern school, and its elimination is becoming an important task. The development of several models for the comprehensive reform of the teacher training system: its organization, structure, content, qualification practice and the principles of interrelationship with innovative processes in the educational process, increasing the number of teachers and improving their quality and needs to be tested experimentally. Our modern schools need completely different pedagogical personnel. A teacher who is used to following the rules and expecting instructions at every step is not suitable for such schools. A modern school requires a lively attitude, an individual approach.

The concepts of "creativity" and "creative" come from the English language and mean the ability to create, creativity. Although D. Simpson, S. Kaplan, Dj. Renzulli and other scientists have researched the initial interpretations of these concepts, in our opinion, the views shown in their research are not sufficiently justified.

In the conditions of competence-based education, the teacher performs a slightly different function and role in the educational process compared to traditional education. competent adviser and assistant; it is necessary to be a specialist who can evaluate the behavior of students in a psychological and pedagogical aspect, who can quickly help them with their effective actions and eliminate difficulties in discussing and applying the acquired knowledge. This role is more complex than traditional education and requires professional competence from the teacher.

The educational process in any educational institution must be one step ahead of today's requirements of preparing young people for life, work and personality development, which, in turn, requires the professional training of teachers to "double" these requirements. " will only happen if it is higher. Only this situation is guaranteed by the successful implementation of any positive changes in the field of tomorrow, future-oriented education system and pedagogy. According to the researchers, in addition to the requirement to advance "double" in the training of pedagogues, in real life, if the teacher lags behind the school life, and the educational system lags behind the demands of the school, it "lags twice behind the demands of the society". This feature of pedagogical education shows that education should be taken into account in the improvement of all spheres of life and, above all, in the process of reforms.

Based on the scientific opinions and conclusions mentioned above, we agree that "competence" is a derivative of "competence".

There are the following main pedagogical conditions for the successful formation of the creative professional direction of the students of the pedagogical university:

1. A positive attitude to the chosen profession and the presence of a constant need for professional self-improvement (a clear idea about the content of future professional activity; strengthening of professional motivation; involving students in active professionally oriented activities; professional reflection).

2. Activation of professional self-education and self-education (targeted independent work of students on self-improvement; professional self-education; implementation of educational programs of university education ; professionalization of student teaching).

The following pedagogic conditions that help to form the professional competence of future elementary school teachers based on a creative approach were determined: - creation of an innovative and creative environment; - forming the subjective position of a person capable of self-realization; - organization of thinking and self-reflection; - strengthening the practice-oriented direction of activity; - use of computing, information, telecommunication technologies and systems; - effective management of students' educational, scientific and professional activities.

Pedagogical creativity implies that the teacher has a high level of qualification, and as a result of his non-standard thinking, pedagogical creative activity will be more effective and successful.

Specialists with professional competence:

- a mature expert in his field; - to be creative and creative; - ability to find solutions to problematic situations; - ability to use information and communication technologies, etc.

Based on the short theoretical information given above, it can be said that as a result of the use of person-oriented education in improving the professional competence of future primary school teachers, the student, that is, the future primary school teacher It is also an early preparation for the obstacles that may be encountered in establishing one's professional activity or awakening the strength to overcome these obstacles. In addition, it serves as a great motivation for the future elementary school teacher to start his professional career.

Thus, the result of using person-oriented education in improving the professional competence of future primary school teachers is positive. In particular, with a clear and complete awareness of the types of person-oriented education, their application in practical processes will make it possible to achieve high results in the development of the professional competence of future primary school teachers, and to make them a participant in the pedagogical process in the future. it can be said that when they become a teacher, it gives them the strength to fearlessly apply the knowledge they have acquired in the process of becoming a teacher. It should also be noted that cooperative teaching ensures the achievement of high results by developing the motivations of the future elementary school teacher and by implementing the principles of humanization of the educational process.

LIST OF USED LITERATURE:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvar kuni Oliy Majlisga murojaatnomasi.
2. Львов Л.В. Технология формирования учебно-профессиональной компетентности (концепт. – Челябинск: ЧГАУ; ЮУНОУ РАО, 2007. – С. 9-10.
3. Muslimov N.A. "Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi" /Monografiya. –T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013. 180 b.
4. Tolipov O.Q., Usmonboyeva M. "Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot". T.: "Fan", 2005. 276 b.
5. Sayidahmedov N."Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya". – T.: 2003. 336 bet.
6. Musurmonova G., Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishning ilmiy asoslari Образование и инновационные исследования (2024 год № 2) 165-168 bet

PSYCHOLOGICAL ONCOLOGICAL DISEASES IN ADULTS ANALYSIS

*Teacher of public health technical college
named after Republic No. 1 Abu Ali Ibn Sina
Kamolova Tojigul*

Annotation: *In this article, scientific opinions are presented about the course of oncological diseases in adults, its mental and emotional state, pathological features, and the pathogenesis of pathology. In the treatment of adults, first of all, the need to study their mental state takes a central place in the article.*

Key words: *Oncology, hematology, disease, patient, assessment, attitude, experience, goal, trust, rehabilitation, pathology, pathogenesis.*

It is known to everyone that in elderly patients with oncological and hematological diseases, self-esteem is restored based on the experience of respectful treatment of others. If the patient is treated with respect by those around him, he is able to treat himself with respect as well. To the patient: "Believe in yourself, everyone loves you, take care of you. It is appropriate to increase the patient's trust in the people around him by saying "trust those who are doing it". It is necessary not only to observe the existing symptoms, but also to understand what is hidden behind the customer's complaints and actions. Follow-up and assessment of self-care skills are performed. When the youth returns, specific psychohygienic problems arise. Old age should not be the end of life, but it is the blossom of life, - said Andre Renon. Therefore, the system of psychohygienic measures during old age should be focused on preventing the flower from wilting, its petals and leaves from falling off. In old age, the ability to see decreases, the ear becomes heavy, the legs gradually lose their ability to perform movements, it becomes difficult. This leads to a decrease in morale. Elderly people are easily hurt, they become sensitive, they worry a lot about negative experiences, they are filled with anxiety and fear. Loneliness plunges them into heavy thoughts. Sometimes young people move away from the family and start a new family. As a result, the elderly are left alone. Loneliness torments them. At such a time, neighbors, sons and daughters, grandchildren should be aware of the old man. Neighborhood activists should find suitable jobs for lonely seniors. The fact that they are always busy with something leads to mental health. In due course, we want to touch on the medical care of the elderly. Abu Ali ibn Sina advised the elderly to massage the body with oil, to do light exercises, to walk and ride horses, to eat green foods, to drink more milk and yogurt, not to be nervous, to sleep enough, and to push the stomach. In fact, the food of an elderly person should be small, high-quality, rich in nutrients and tasty. Drinks such as shovla, shirguruch, atala, holvaitar, shirchoy, lemon tea are quickly digested in the gastrointestinal tract. Liquid meals prepared with vegetables (carrots, turnips, cabbage) and greens have a beneficial, healing effect on the elderly and bring peace. Today, oncological diseases take the first place in the world in terms of death and disability, and in some countries the second place. All specialists working in the medical field have to work with malignant tumors in their practice. Because oncological diseases occur in almost all organs of the human body. In

particular, a study that studied the blood analysis of more than 6 thousand people, a group of Americans and British conducted by scientists and known to be sponsored by a startup from Silicon Valley. Scientists hope that such tests will help to detect tumors at an early stage and to treat them successfully. The study was conducted by a group of American scientists from the Institute of Oncology, Dana Farber and Harvard Medical School, Francis Crick Institute and University College London in collaboration with the British. Its results were published in the academic journal Annals of Oncology, Oxford University Press. Even though more than 99% of tests that detect cancer are confirmed, scientists want to make sure that their method does not miss oncology and does not give false hope. This requires further research. In addition, the results of clinical studies have shown that the blood test detects progressive oncology compared to the beginning of the development of the disease. "This blood test has all the properties to be widely used as an assay for all cancers," says one of the study's leaders, Professor Geof Oxnard. But it will be possible to talk about the widespread use of this analysis only after the results of such clinical studies are obtained. "Although this analysis is at an early stage of development, the first results are encouraging," said David Crosby, head of Cancer Research UK. "Early detection of cancer, which is less invasive and potentially life-saving if left untreated, has enormous potential, but technological innovation is needed to realize this potential." "Everyone is asking when such a test will be ready. Based on the successful clinical trials of thousands of patients, this test has already started for limited use in clinical trials." Not only medical workers, but also biologists, geneticists, chemists, physicists and other specialists working in several areas of science participate in the fight against oncological diseases. Olimiar's aspirations made it possible to achieve great progress in the field of early detection and treatment of oncological diseases. For example, taking the field of neurology as an example, computed tomography or magnetic resonance imaging can detect brain tumors. In addition to in-depth clinical examinations, a patient diagnosed with a "brain tumor" is subjected to a number of paraclinical examinations, i.e. X-ray, echoencephalography, electroencephalography, rheoencephalography, lumbar puncture. pneumoencephalography, cerebral angiography examinations were conducted. The last 3 examinations were of great diagnostic value. To conduct these tests, the patient was admitted to the hospital, that is, to the neurosurgery department. In addition to the above, it would be necessary for a neuropathologist, otoneurologist, ophthalmologist, and psychiatrist to see the patient and give their opinion. On the basis of the conclusions of these experts or with their participation, a council was held, and after that, an opinion was reached about the presence or absence of a tumor in the brain. So, it was impossible to diagnose a brain tumor without hospitalizing the patient and conducting so many tests, and almost 10 doctors had to work for at least 10 days to make an accurate diagnosis for one patient. However, every day lost to tests is every day lost to early treatment. During these days, from the behavior of the doctors, most of the patients learned that they were being diagnosed with a tumor, which caused great concern for the patient and his relatives. What about now? Now, it only takes about an hour to determine whether a patient has a brain tumor, the same time as CT or MRI scans. Of course, careful examination of one patient by several specialists and mutual consultation increases the

clinical thinking and skill of the doctor. But then, and now, the doctor's goal was and always will be. This means early diagnosis and early treatment. It should be mentioned here that "modern examination methods such as CT and MRI are invaluable investigations, but their appearance is making doctors lazy, they are not working on themselves." Does this situation prevent the formation of clinical thinking in doctors who are just entering medicine? This question can be answered both "yes" and "no". Let's analyze this problem on the example of neurology. Because topographic diagnosis is very important in determining the clinical diagnosis in neurology high. If a neuropathologist sends a patient for CT or MRI without examining the patient's neurological status, the development of clinical thinking may be delayed. If he examines the patient thoroughly and then sends him for a CT or MRI examination, his clinical thinking will surely develop. Because he will know whether he made the diagnosis correctly or incorrectly. He looks for the reasons for his mistake, he realizes where he made a mistake. He examines the patient again and compares the lesion found on the CT scan with the signs he has examined. Therefore, modern examination methods can only improve the skill of the doctor, which largely depends on how the doctor uses these examinations. It is not without reason that we start talking about the psychology of older patients with oncological diseases with the situations related to the diagnosis of brain tumor. Because unlike tumors located in other organs of the body, brain tumors themselves cause a number of mental disorders. In addition, a patient who has a brain tumor and knows that it can be treated by surgery is in a difficult mental situation. Because it's about the brain! Therefore, the doctor's task here is to alleviate the psychological tension associated with these procedures, and it is the neurosurgeon who should deal with this issue, not the psychologist. Although the operation is complicated, the neurosurgeon himself should explain to the patient that after it the condition will improve and he will get rid of the pains that torment him. A psychologist invited to a neurosurgery center or department should not only identify and treat mental disorders caused by a tumor in a patient, but also actively participate in the preparation of the patient for surgery and post-operative treatment in cooperation with neurosurgeons. It is known that a patient diagnosed with a malignant tumor should be unaware of the presence of this disease as much as possible. What should a doctor do in such situations? Usually, they say, "You really have a tumor, but it's safe, that is, it's not life-threatening, it can be treated." However, the doctor should tell his relatives that the patient has a malignant type of tumor. The fact is that sooner or later, the patient learns about his illness from his relatives or from the behavior and communication of doctors. Here, especially, nurses should be very careful. Because patients sometimes seek to find out the truth from nurses by deceitful means, and succeed in they also come out. Every medical worker should remember that there is a legal responsibility for this.

Legal responsibility can take many forms: from dismissal to imprisonment. Because a patient who knows that he has a dangerous disease can commit suicide. Sometimes the patient writes a letter to his relatives and can also indicate from whom he learned the secret. In some cases, the patient learns about his illness from other older patients. Therefore, doctors should not tell another patient about another patient's illness. A patient

who knows the secret can strongly resist treatment, refuse treatment and leave the hospital, or cause great difficulties in the treatment process. Usually, the patient who knows the secret first experiences mental paralysis, which he takes as a death sentence. He doesn't know what to do, he makes all sorts of plans in his mind, he can't come to a clear decision, he wonders if the doctors made a mistake, he asks them to re-examine him. It requires relatives to consult with other specialists or other medical centers. We live in the age of rapidly developing information technologies, and the number of Internet users is increasing day by day. Along with almost all educational institutions, hospitals, enterprises, the Internet is entering every home. A lot of information can be easily obtained from there. The patient can also use it and find the information he needs. Students should also be careful here, it is not difficult for the patient to learn the necessary information from them. When students come to see patients, they should not leave textbooks and study guides in the wards, nor should they give them to a patient who asks for them. The patient can learn the type of his disease from the diagnostic and treatment methods used. For example, most people know that radiation therapy is often used for malignant tumors, or that narcotic analgesics are prescribed for pain relief and that weight loss is characteristic of cancer. So, keeping a secret in oncology is a very difficult issue, but it is necessary to try to manage it, and after the patient learns the secret, the doctor should think about how to proceed. Usually, reactive neurosis or reactive psychosis develops in older patients who are aware of the secret. Here, of course, the help of a psychologist is needed and it should be used effectively. In general, oncology, neurosurgery, psychiatry, cardiology; Yes, there should be jobs for psychologists in scientific centers of surgery and traumatology and military hospitals. This is the case in almost all developed countries. Because there are many types of diseases and the number of patients in these centers.

REFERENCES:

- 1.X.Q. Shodmonov, X.Sh. Eshmurodov, O.T. Tursunova. Asab va ruhiy kasalliklar. - T., «Bilim», 2004.
- 2.M.M. Чеканова. Сестринское дело в психиатрии с курсом наркологии. Ростов-на-Дону, «Феникс», 2006.
- 3.Y.M. Fayziyev, E.H. Eshboyev. Umumiy va tibbiy psixologiya.- T., «Ilm ziyo», 2007.
4. Bo'riyev F., Yandashev J., Gematologik kasalliklar patogenezi. Navoiy - 2009.

SCIENTIFIC VIEWS OF SOME LINGUISTS ON CRAFTS AND CRAFTS TERMINOLOGY

Fatima Vahidova

F.f.f.d, Senior teacher of Bukhara State University

Iroda Urunova Nurulloyevna

1st year Masters Student

Abstract. *This thesis analyzes the words of prominent linguists who have addressed crafts and their terminology, exploring their diverse approaches. It examines the application of various linguistic frameworks to decipher the nuances of craft language. It also explores the relationship between language and the practice of craft, highlighting how linguistic understanding can inform the teaching, learning and appreciation of craft skills. The thesis aims to contribute to a deeper understanding of the role of language in shaping and preserving craft traditions, ultimately enriching both linguistic and craft scholarship.*

Key words: *woodworking, technological advancements, terms, terminology, craft, craftsman, semantic approach, morphemic variation.*

The degree of craft development varies across Central Asia, and this process is seen as fascinating and difficult. The quality of work and output produced by global artisans during the Middle Ages varied between cities and villages. We believe that the processes associated with the organization, the level of specialization of the various handicraft types, the conditions of product distribution, technical capabilities and organizational conditions related to technological processes, and others should be taken into consideration if the organization of production in handicraft workshops is regarded as a unique type of organization and the crucial factor determining the city is regarded as a socio-economic phenomenon in certain historical conditions. Belenitsky contends that the number and distribution of manufactured goods are not the only indicators of craft's importance. Its primary function is dictated by the cutting-edge trends that show craft to be a distinct and particular mode of production in the allocation of social labor. The ability of craftsmanship to flourish internally determines how actively it influenced the evolution of medieval towns³⁷.

According to Professor E. V. Sayko, "in exchange for increasing the efficiency of the craft production forces, improving the technologies considered to be an important factor of overall technical development, and increasing the total volume of the production capacity of labor, the possibility of internal development of the craft will be preserved"³⁸.

³⁷ Belenitsky A.M., Bentovich I.B., Bolshakov O.G. Medieval city of Central Asia, Leningrad, 1973. p. 269.

³⁸ Saiko E.V. Craft labor in the development of a medieval city in Central Asia // Medieval urban culture of Kazakhstan and Central Asia. Alma-Ata: Science, 1983. p. 187.

The growth indicators, specialization in a particular area of production, expansion of economic prospects, and concentration of production capacities—all demonstrate the active role that handicraft played in the development of medieval cities. The organization of production, the type of production volume and the degree of methods employed, the specialization of labor tools, the development and application of technological innovations, the provision of the equipment and materials required for product production, and the functioning of the primary production unit—the enterprise—are some examples of how these changes are expressed.

When considering crafts terminology, we are interested in its formation. Here, approaches considered by some linguists are stated. For example, the *semantic approach*. Semantic and semantic-syntactic techniques are used to create words associated with crafts. A lexical unit that is a "property" of one field's terminology is transferred to another field based on the metaphorical transfer of its meaning in the semantic technique of term formation. In the subject of botany, for instance, the phrase "қовоқ" is employed. The meaning of "wooden clothing installed on the upper part of the door, window, shelf, and altar in woodworking" is likewise conveyed by this lexical unit. "Боз", "қалам", "тароқ", and "тилча" are some more terminology that have been created in the carpentry sector by transferring the meaning.

The lexeme "дум" is used in the B.M. Buglay's manual, whereas the word "қуйрук" is used in the second component of the compounds to express the above concept in the examples taken from the textbooks of S. Mahkamov and S. Azim. The terms "дум" and "қуйрук" are used interchangeably in this context. "Дум" and "қуйрук" are listed as absolute synonyms in the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language. It was determined that more дум/қуйрук(tail) lexemes are utilized for birds in oral speech, so we can conclude that using "қалдирғоч дум" is preferable rather than "қалдирғоч қуйрук".

Compound terms occupy one of the main places in terms of quantity in the terminology of almost all fields," according to terminologist V. P. Danitenko. Based on research on the Uzbek language's sectoral lexicon, it is possible to be certain that this viewpoint is accurate. Regarding the evolution of contemporary technology, significant changes have occurred in the woodworking industry. Because of these compounds and combinations terminology used in this field has been improved.

Regarding the variant, A. Hojiev states: "It is the linguistic unit's form and appearance, which was produced as a result of numerous changes. The Uzbek language has *morphematic variations* in addition to lexical ones. Morphemes that can be used interchangeably in any context are referred to as morphematic variants: ҳунармандлиқ //ҳунармандчилик³⁹. It should be noted at this point that optionism was the term used to describe the process by which options emerged in the two above mentioned cases.

We have seen how language shapes the perception and understanding of craft, from the technical vocabulary used by artisans to the cultural narratives woven into their creations. The scientific lens offers a valuable framework for understanding the complex

³⁹ Hojiev A. Annotated dictionary of linguistic terms. - Tashkent, 1985. p. 25.

processes of craft creation and appreciation. As we move forward, further research is needed to explore the nuanced interplay between language and craft. By continuing to delve into the linguistic tapestry of craft, we can better appreciate the profound impact of language on this vital human endeavor.

REFERENCES:

1. Belenitsky A.M., Bentovich I.B., Bolshakov O.G. Medieval city of Central Asia. Leningrad, 1973. p. 269.
2. Saiko E.V. Craft labor in the development of a medieval city in Central Asia // Medieval urban culture of Kazakhstan and Central Asia. Alma-Ata: Science, 1983. p. 187.
3. Danitenko V.P. Russian terminology. 1977. p. 170.
4. Hojiev A. Annotated dictionary of linguistic terms. - Tashkent, 1985. p. 25.
5. Explanatory Dictionary of the Uzbek Language (Vol. I). Academy of Sciences of the Uzbek SSR (now Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan), 1981.
6. Saidovna, V. F. (2024). The Cult of Saints in Central Asia. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 2(2), 559-563.
7. Vakhidova Fotima Saidovna. (2022). Pilgrimage Tour in Tourism. Miasto Przyszłości, 28, 342-345. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/651>
8. Saidovna, V. F. (2022, January). Turizm Atamalarining Shakllanishida Terminologiyaning Roli. In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes (pp. 59-62). Saidovna, V. F. (2022). The Usage of Pilgrimage Tourism Terms in the English Language. International journal of inclusive and sustainable education, 1(4), 66-70.

AN INTEGRATIVE APPROACH TO THE FORMATION OF INDIVIDUAL COMPETENCIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Turobova is the daughter of Khadicha Hasan

*Master's student of Termiz University of Economics and Service, majoring in theory and methodology
 of education and training (primary education)*

Abstract: *In this article, primary school students independently the basis for developing understanding, culture of behavior, moral education discusses the use of competencies and their importance.*

Key words: *basic competence, primary school, science, technology, moral education, continuous education, culture of behavior.*

Based on the fact that education in our country is continuous and oriented towards educating a well-rounded person, in order to ensure consistency in content of general education subjects taught in general secondary, secondary special, vocational education, 6 basic competencies and all specific competences were determined based on the content of the academic subject. The formation of these competencies from the elementary grades is the main student of our day. In elementary grades, he can clearly express his opinion verbally and in writing, he can solve simple questions logically based on the topic, he can use the knowledge gained by students in everyday life, such as self-management, team behavior, vocabulary development, following cultural norms and a healthy lifestyle in walking and standing skills are formed. [1]

Kompetensiva (lat. compete, I'm getting, I'm worthy, I'm worthy) –

1) The scope of powers, rights and duties of a specific state body (local self-governing body) or official defined by the constitution, charter or other document

2) Knowledge and experience in the field: the competence approach in education means teaching the students to effectively apply the various skills acquired in the situations encountered in their personal, professional and social life. take their place in society, find solutions to the problems they face

to achieve, most importantly, to be a competitive staff in his field, profession considered that it is necessary to have the necessary basic competencies [2].

Basic competences include information processing competence as cognitive development competence, utmory active citizenship competence, universal cultural competence, mathematical literacy, science and technology Competences include being aware of news and using it. [2]. [3].

It is very important that we form communicative competence in elementary school students. As we know, communication is one of the most effective means of ideological education. Because the worldview, belief, faith, conscience, and responsibility that are formed in a person's heart or mind are nurtured by radio and television, newspapers and magazines, Bedouin and scientific literature. it can be said by confessing. The face-to-face exchange of ideas between people, the many words and emotions that are said while looking at people's faces and eyes are immeasurable. For this reason, if the teacher needs to

say something, he should turn the student's face towards him. , the necessary facial expression begins to express his thoughts with sincerity in his eyes. Using this type of communication is definitely effective. Therefore, communication between teacher-student, student-student and parent-student is of great importance in the educational process. [4]

Communicative competence of students in communication

It also has its own importance in forming the ability to follow culture and work effectively in a team. In general, the main results of schoolchildren depend on how successful this work is. In order to form the status of a growing person in life, to define his role in life path, it is necessary for the active and determined activity of the teacher and the children's community to be established [5]. speech, behavior, attitude and level of knowledge increases Working with information In order to improve educational efficiency in competence, modern information technologies, computers and computer networks, in order to develop the provision of information to the educational process, it is required to be able to know and use technical technologies, to know their functions and structures, and to be able to introduce their technologies. Acquiring the competence of the daughter's own development is also important in primary grades. Self-awareness and development takes place in every child in its own way. The following can be seen in the teaching of Singaporean pedagogy, one of the most advanced countries in the world.

- 1) Raising children in the spirit of confidence in their own strength and potential
- 2). To satisfy the smallest personality of the students struggle
- 3). Children should not be discriminated against, human values and pride should not be crushed

With such a simple but very necessary treat, children not only consider themselves mature individuals, but also allow them to treat the people around them in the same way. From the very first days, he taught us that we should educate students in the spirit of pride and pride in the profession. Also, teachers play a role as guides. Our main goal is to train the intellect and teach logical thinking. The development of self-awareness is inextricably linked with the formation of cognitive and motivational skills of a child. [6] As a result of the development of these spheres, the child is able to understand both himself and the situation he occupies, that is, he develops a sense of his own "I". This phenomenon plays an important role in the transition of the child to the next age stage. Voluntary active citizenship competence is one of the important signs indicating the level of team development - the student's passion for joint activities. It can be seen in activities that are regularly encountered in the school experience of students, such as preparing for the evening, participating in Saturdays. Ištumory develops active citizenship competence by analyzing students' attitudes that are manifested only in their activities outside the classroom. is lacking. The peculiarity of the work of the class leader is that he forms not a simple team of children, but a team of students. The main task of the students is to read. For this, the class leader first observes how the

children interact with each other during the study, how they behave in the class, so that they do not give each other a chance to give feedback and takes the necessary measures. In the formation of national and general cultural competence, the moral authority

of the primary school teacher is extremely important. A teacher can have an educational effect only in this way can be The teacher's personal qualities and moral image have a great influence on the formation of the mind and behavior of students. It is not enough for a teacher to have qualifications and skills.

High level of humanitarian qualities, loyalty to one's work, discipline, humaneness, moral, creative power with the qualities of mathematical literacy, awareness of science and technology innovations and the competence to use them, to have a conscious attitude to educational work lim's ytimory means understanding the personal importance of reading. [7].

Co-competent education is not only the acquisition of specific knowledge, but also the development, understanding and creation of personality, preserves the growth of abilities. Accordingly, the purpose and content of education advantage is also changing: the main goal of forming knowledge, skills and abilities is directed to the formation of the ability to freely use them in solving practical problems in their lives [8]

In conclusion, in the modern world, in the era of innovative research, it is certainly gratifying that not only adults, but also young children, i.e. elementary school students, express their opinion freely. Commentary education can serve as the foundation of our future and make it possible to be among the developed countries.

REFERENCES UCED:

1. Urazova M.B. Eshpulatoy, Sh.N. Project activity of the future teacher / Methodology, manual -T.: TDPU Rizografi, 2014.
2. Abdullayeva B. Contents of the training aimed at developing the information competence of the future primary school teacher/ Current issues of primary education, problems and solutions.
3. Rustamova N. Media education or media culture (in the example of general secondary educational institutions) T Turon zamin ziya" 2016. 131 p.
4. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ
5. Ganieva, M. A., & Jumaeva, Sh. X. (2018). Formirovanie metodov gruppovoy raboty s uchashchimisya obshcheobrazovatelnyx shkol. Voprosy science and education, (10 (22)), 149-151.
6. Maftuna, G. (2021). Effective ways to Use Triz (The Theory of Inventive Problem Solving) in Elementary School. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 9, 85-88.
7. Ganieva, M. (2021). VAGNOST ISPOLZOVANIYA "TRIZ" for RAZVITIYA THREE PRIMARY CLASS. Academic research in educational sciences, 2(5), 129-133
8. Ganiyeva, M. (2021). USE TRIZ (THEORY OF INVENTIVE PROBLEM SOLVING) IN PRIMARY CLASSROOMS EFFECTIVE METHODS. Scientific progress. 2(5), 108-112.

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONIVY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI

Maftuna Yuldasheva Bahromjonovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang'ich ta'lim) 1- bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni turli usullari o'rganiladi. Sinfda samarali muloqotning muhimligi va uning o'quvchilar o'rganishida faolligi oshirishdagi rolini ta'kidlaydi. O'qituvchilarning muloqot qobiliyatini yaxshilash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan til o'rganish ilovalari hamda onlayn kurslar bilan bir qator innovatsion yondashuvlar taqdim etilgan. U kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda texnologiyalarning afzalliklarini maksimal darajada oshirish uchun doimiy qo'llab-quvvatlash, aks ettiruvchi amaliyot va ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlar ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu usullarning qo'llanishi orqali boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'zlarining muloqot qobiliyatlarini oshirishlari hamda o'quvchilar uchun dinamik ta'lim muhitini yaratish imkoniyatlari haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: zamonaviy texnologiyalar, kommunikativ ko'nikmalar, boshlang'ich ta'lim, onlayn kurslar, til o'rganish ilovalari, zamonaviy yondashuvlar, dinamik o'quv muhitlari.

Аннотация: В данной статье исследуются различные методы использования современных технологий в развитии коммуникативных навыков учителей начальных классов. Подчеркивает важность эффективного общения в классе и его роль в повышении вовлеченности учащихся в обучение. Представлен ряд инновационных подходов в виде приложений для изучения языка и онлайн-курсов, которые можно использовать для улучшения коммуникативных навыков учителей. В нем подчеркивается важность постоянной поддержки, рефлексивной практики и подходов, основанных на данных, для максимизации преимуществ технологий в развитии коммуникативных навыков. Используя эти методы, учителя начальных классов могут улучшить свои коммуникативные навыки и создать динамичную среду обучения для учащихся.

Ключевые слова: современные технологии, коммуникативные навыки, начальное образование, онлайн-курсы, приложения для изучения языка, современные подходы, динамичная среда обучения.

Abstract: This article explores various methods of using modern technologies in developing primary school teachers' communication skills. It highlights the importance of effective communication in the classroom and its role in increasing students' engagement in learning. It presents a number of innovative approaches in the form of language learning apps and online courses that can be used to improve teachers' communication skills. It highlights the importance of ongoing support, reflective practice and data-driven

approaches to maximise the benefits of technology in developing communication skills. By using these methods, primary school teachers can improve their communication skills and create a dynamic learning environment for students.

Keywords: *modern technologies, communication skills, primary education, online courses, language learning apps, modern approaches, dynamic learning environment.*

Bilamizki, samarali muloqot boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun asosiy ko'nikma hisoblanadi, chunki u qiziqarli ta'lim muhitini yaratish, ijobiy o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini rivojlantirish va o'quvchining yutuqlarini osonlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Zamonaviy ta'limda texnologiyalarni jadal rivojlanishi bilan boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda ushbu vositalardan foydalanish uchun boy imkoniyatlarga ega.

O'qituvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ushbu zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishlari uchun doimo qo'llab-quvvatlash, o'qitish va yo'l ko'rsatish zarurligi ta'kidlangan. Ushbu usullarni qo'llash orqali boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining umumiy kommunikativ kompetentsiyalarini oshirishlari mumkin, buning natijasida sinfdagi o'zaro ta'sirlar boyitiladi hamda o'quvchilarning ta'lim natijalari yaxshilanib boradi. Umuman aytganda, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlash, ijobiy va inklyuziv ta'lim muhitini yaratish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishlari haqidagi tushunchalar, strategiyalar va amaliy takliflar berish uchun intiladi.

Zamonaviy texnologiyalarning integratsiyasi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishini istiqbolli yo'llarini taklif eta oladi. Bir qator tadqiqotlar virtual haqiqat simulyatsiyalaridan, video konferentsiyalardan va muloqot ko'nikmalarining onlayn kurslardan foydalanishning samaradorligini o'rganib chiqdi. Masalan, virtuellik simulyatsiyalari o'qituvchilar muloqot strategiyalarini mashq qilishlari, rol o'ynash stsenariylarida ishtirok etishlari hamda darhol fikr-mulohazalarni olishlari mumkin bo'lgan intensiv muhitni ta'minlaydi.

1). Virtual haqiqat simulyatsiyalari: Virtual haqiqat (VR) o'qituvchilarga xavfsiz va boshqariladigan muhitda muloqot qilish ko'nikmalarini mashq qilish imkoniyatini yaratib beradigan real, intensiv stsenariylarni taklif qilishi mumkin. VR garnituralaridan foydalanib, o'qituvchilar simulyatsiya qilingan sinf vaziyatlarida, ota-onalar va o'qituvchilar konferentsiyalarida yoki qiyin o'quvchilar o'zaro munosabatlarida qatnashishi zarur. Ushbu simulyatsiyalar o'qituvchilarga o'zlarining muloqot strategiyalarini takomillashtirishi, empatiyani rivojlantirishi va turli xildagi aloqa stsenariylarini samarali boshqarishi qobiliyatlarini oshirish imkoniyatini beradi.

2). Videokonferensiya va vebinarlar: Videokonferensaloqa platformalari va vebinarlari masofaviy kasbiy rivojlanish va muloqot ko'nikmalarini o'rgatish yo'llarini taqdim etadi. O'qituvchilar muloqot bo'yicha mutaxassislar boshchiligidagi jonli yoki yozib olingan sessiyalarda ishtirok etishlari mumkin, bu erda ular samarali so'rov usullari, faol tinglash yoki og'zaki bo'lmagan muloqot belgilari haqida bilib olishlari mumkin. Ushbu platformalar, shuningdek, hamkorlikdagi munozaralar va tengdoshlarning fikr-

mulohazalarini ta'minlaydi, o'qituvchilarning onlayn muloqotlar orqali muloqot qilish qobiliyatini oshiradi[1].

3. Onlayn muloqot kurslari: Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun mo'ljallangan onlayn kurslar muloqotning turli jihatlariga, masalan, notiqlik, sinfni boshqarish yoki inklyuziv muloqotni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Ushbu kurslar vaqt va joylashuv nuqtai nazaridan moslashuvchanlikni taklif etadi, bu esa o'qituvchilarga tajribali o'qituvchilardan ko'rsatmalar olib, mustaqil ravishda o'rganishga imkon beradi. Onlayn muloqot kurslari nazariy asoslar, amaliy strategiyalar va o'z-o'zini aks ettirish va takomillashtirish imkoniyatlarini taqdim etishi mumkin.

4. Til o'rganish uchun mobil ilovalar: Til o'rganish uchun mo'ljallangan mobil ilovalar boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun til bilish va muloqot ko'nikmalarini oshirishda qimmatli vosita bo'lishi mumkin. Ushbu ilovalar interfaol mashqlar, lug'atni rivojlantirish va talaffuz amaliyotini taklif qiladi. O'qituvchilar ushbu ilovalardan o'zlarining ravonligini oshirish, so'z boyligini kengaytirish va samarali muloqot qilish qobiliyatiga ishonch hosil qilish uchun foydalanishlari mumkin.

5. Ma'lumotlarga asoslangan fikr-mulohaza va mulohaza yuritish amaliyoti: Ma'lumotlarni tahlil qilish vositalarini o'z ichiga o'qituvchilarning muloqot usullari va yaxshilash sohalari haqida qimmatli tushunchalar berishi mumkin. Talabalarning faolligi, muloqotdagi to'siqlar yoki til rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish o'qituvchilarga o'quv amaliyotlarini yaxshilashga yordam beradi. Bundan tashqari, jurnal yoki videoga asoslangan aks ettirish orqali aks ettirish amaliyotini rag'batlantirish o'qituvchilarga o'zlarining muloqot strategiyalarini baholashga, kuchli va zaif tomonlarini va rivojlanish maqsadlarini aniqlashga imkon beradi. Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kasbiy rivojlanishga innovatsion va qiziqarli yondashuvlarni taklif etadi. Virtual haqiqat simulyatsiyasi, videokonferensiya, onlayn kurslar, mobil til o'rganish ilovalari va ma'lumotlarga asoslangan fikr-mulohazalar o'qituvchilarning muloqot qobiliyatini oshirishning samarali usullari bo'lishi mumkin. Ushbu usullarni qo'llash orqali boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'zlarining muloqot qobiliyatlarini mustahkamlashlari, inklyuziv ta'lim muhitini yaratishlari va pirovardida o'quvchilar natijalarini yaxshilashlari mumkin.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'rtasida kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'quv amaliyoti va o'quvchilarning bilim olish natijalarini oshirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Ushbu maqolada muhokama qilingan usullar, jumladan, virtual haqiqat simulyatsiyasi, video konferensiya, onlayn kurslar, mobil til o'rganish ilovalari va ma'lumotlarga asoslangan fikr-mulohazalar o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi va sinfdagi muloqot uchun bir qancha ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Zamonaviy texnologiyalarni o'z ichiga olishning asosiy afzalliklaridan biri bu chuqur va real tajribalar uchun imkoniyatdir. Virtual haqiqat simulyatsiyalari o'qituvchilarga o'zlarining muloqot qobiliyatlarini mashq qilishlari uchun xavfsiz va boshqariladigan muhitni ta'minlaydi. Simulyatsiya qilingan sinf stsenariylarida qatnashish orqali

o'qituvchilar turli yondashuvlar bilan tajriba o'tkazishlari, darhol fikr-mulohazalarni olishlari va strategiyalarini takomillashtirishlari mumkin. Ushbu amaliy tajriba ularning ishonchini va real aloqa muammolarini hal qilishda malakasini oshirishi mumkin[2].

Video konferentsiya va vebinarlar o'qituvchilarga masofadan turib muloqot qilish bo'yicha treningdan foydalanish imkonini beradi. Ular vaqt va joylashuv nuqtai nazaridan moslashuvchanlikni taklif qiladi, bu esa o'qituvchilarga mutaxassislar boshchiligidagi jonli yoki yozib olingan sessiyalarda qatnashish imkonini beradi. Ushbu platformalar, shuningdek, o'qituvchilarga bir-birining tajribasidan o'rganish imkoniyatini berib, hamkorlikdagi munozaralar va tengdoshlarning fikr-mulohazalarini osonlashtiradi. Videokonferentsiya va vebinarlarning interfaolliigi o'qituvchilarning dinamik va interaktiv tarzda muloqot qilish ko'nikmalarini oshirib, faollik va faol o'rganishga yordam beradi.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun mo'ljallangan onlayn muloqot kurslari malaka oshirishga tizimli yondashuvni taklif etadi. Ushbu kurslar muloqotning turli jihatlarini, masalan, notiqlik, sinfni boshqarish va inklyuziv muloqotni qamrab ola oladi. O'qituvchilar taqdim etilgan nazariy asoslar, baham ko'rilgan amaliy strategiyalar va o'z-o'zini aks ettirish va takomillashtirish imkoniyatlaridan foydalanishlari mumkin. Onlayn kurslarning o'z-o'zidan o'tish xususiyati o'qituvchilarga tajribali o'qituvchilardan ko'rsatmalar olib, o'zlariga qulay sharoitlarda o'rganish imkonini beradi.

Mobil til o'rganish ilovalari tilni bilish va kengroq muloqot ko'nikmalarini yaxshilash uchun qulay vositalar bo'lib xizmat qiladi. Bu ilovalar interfaol mashqlar, lug'atni rivojlantirish va talaffuz amaliyotini taklif etadi, bu esa o'qituvchilarga ravonlikni oshirish va so'z boyligini kengaytirish imkonini beradi. Ushbu ilovalarni kundalik ishlariga kiritish orqali o'qituvchilar o'zlarining til ko'nikmalarini yaxshilash ustida izchil ish olib borishlari mumkin, bu esa o'z navbatida ularning sinfdagi muloqot qobiliyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatmasdan qolmaydi.

Ma'lumotlar asosida fikr-mulohazalar va aks ettiruvchi amaliyotning integratsiyasi texnologiya bilan qo'llab-quvvatlanadigan aloqa ko'nikmalarini rivojlantirish samaradorligini yanada oshirishi mumkin. Talabalarning faolliigi, muloqotdagi to'siqlar va til rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish o'qituvchilarga o'quv amaliyotlarini o'zgartirishlari uchun qimmatli tushunchalar berishi mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchilarni jurnal yoki videoga asoslangan aks ettirish kabi aks ettiruvchi amaliyotlar bilan shug'ullanishga rag'batlantirish ularga o'zlarining muloqot strategiyalarini tanqidiy baholash, takomillashtirish sohalarini aniqlash va doimiy o'sish uchun maqsadlarni belgilash imkonini beradi.

Shuni aytish jiozki, zamonaviy texnologiyalar katta imtiyozlar bersa-da, ularni muvaffaqiyatli amalga oshirish o'qituvchilardan yetarlicha qo'llab-quvvatlash va malaka oshirishni talab qiladi. Kasbiy rivojlanish dasturlari ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish bo'yicha keng qamrovli ko'rsatmalar berishi va o'qituvchilarga yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilishda yordam berishi kerak. Bundan tashqari, doimiy qo'llab-quvvatlash, murabbiylik va hamkorlik uchun imkoniyatlar boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'rtasida muloqot ko'nikmalarini doimiy ravishda yaxshilash madaniyatini oshirishi mumkin. Xulosa qilib aytish mumkinki, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining

kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kasbiy o'sishning yangi yo'llarini ochadi. Virtual haqiqat simulyatsiyasi, videokonferensiya, onlayn kurslar, mobil til o'rganish ilovalari va ma'lumotlarga asoslangan fikr-mulohazalar o'qituvchilarning muloqot qobiliyatini oshirish uchun innovatsion va qiziqarli usullarni taklif etadi. Ushbu texnologiyalarni qo'llash va tegishli yordam ko'rsatish orqali boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'zlarining muloqot qobiliyatlarini oshirishlari, inklyuziv ta'lim muhitini yaratishlari va pirovardida o'quvchilarning ta'lim natijalarini yaxshilashlari imkonini beradi[3]

Kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish usullariga qaratilayotgan holda, ushbu usullarni amaliyotga tatbiq etish orqali erishilishi mumkin bo'lgan potentsial natija va natijalarni alohida ta'kidlash zarur. Muayyan natijalar individual kontekst va amalga oshirish strategiyalariga qarab farq qilishi mumkin bo'lsa-da, quyidagi potentsial foydalarni kutish mumkin:

1. Kengaytirilgan muloqot kompetensiyasi: virtual reallik simulyatsiyasi, videokonferensiya, onlayn kurslar va mobil til o'rganish ilovalari kabi zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'zlarining muloqot qobiliyatlarini oshirishlari mumkin. Amaliyot va fikr-mulohazalar uchun chuqur tajriba va imkoniyatlar bilan o'qituvchilar og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot qobiliyatlarini yaxshilashlari, muloqot uslublarini turli xil o'quvchilarga moslashtirishlari va sinfdagi o'zaro ta'sirlar uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin.

2. Ishonch va faollikni oshirish: Aloqa ko'nikmalarini o'rgatishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'qituvchilarning o'quvchilar, hamkasblar va ota-onalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatiga ishonchini oshirishi mumkin. Interfaol va dinamik ta'lim tajribalari orqali o'qituvchilar o'zlarining yangi egallagan ko'nikmalarini sinfda qo'llashda kuch va ishtiyoqni his qilishlari mumkin. Bu ortib borayotgan ishonch va faollik o'qituvchi va talaba munosabatlarining yaxshilanishiga va yanada ijobiy ta'lim muhitiga olib kelishi mumkin.

3. Kengaytirilgan til bilimi: Til o'rganish bo'yicha mobil ilovalarni kasbiy rivojlanish dasturlariga integratsiyalashuvi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining til bilish darajasini oshirishga yordam beradi. Interfaol mashqlar va so'z boyligini oshirish tadbirlari orqali til ko'nikmalarini muntazam ravishda mashq qilish orqali o'qituvchilar o'zlarining ravon so'zlashuvchanligini oshirishlari, so'z boyligini kengaytirishlari va umumiy muloqot qobiliyatlarini yaxshilashlari mumkin. Bu kengaytirilgan til bilimi ularning ta'lim olishiga va birinchi tili o'qituvchining tili bilan bir xil bo'lmashligi mumkin bo'lgan talabalar bilan muloqotga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

4. Reflektiv amaliyot va uzluksiz takomillashtirish: Ma'lumotlarga asoslangan fikr-mulohazalar va aks ettiruvchi amaliyotlarni birlashtirish o'qituvchilarga o'zlarining muloqot strategiyalarini baholash, yaxshilash uchun yo'nalishlarni aniqlash va o'sish maqsadlarini belgilash imkonini beradi. Talabalarning faolligi, muloqotdagi to'siqlar va til rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali o'qituvchilar o'zlarining ta'lim amaliyotlarini yaxshilash uchun asosli qarorlar qabul qilishlari mumkin. Ushbu aks

ettiruvchi amaliyot doimiy takomillashtirish madaniyatini rivojlantiradi va muloqot ko'nikmalarida doimiy professional o'sishni qo'llab-quvvatlaydi.

5. Qulay va moslashuvchan kasbiy rivojlanish: Zamonaviy texnologiyalar boshlang'ich ta'lim o'qituvchilariga mavjud va moslashuvchan kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etadi. Onlayn muloqot kurslari, video konferentsiya va vebinarlar o'qituvchilarga o'z tezligi va qulayligida treningda qatnashish imkonini beradi. Ushbu moslashuvchanlik o'qituvchilarga o'zlarining kasbiy rivojlanishini o'qituvchilik mas'uliyati bilan muvozanatlash imkonini beradi, ularning kundalik tartiblarini sezilarli darajada buzmasdan, ularning kommunikativ ko'nikmalarining doimiy o'sishini ta'minlaydi[4].

Kommunikativ ko'nikmalarni samarali rivojlantirish boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun juda muhimdir, chunki bu ularning qiziqarli ta'lim muhitini yaratish, o'qituvchi va o'quvchining mustahkam munosabatlarini o'rnatish va o'quvchilarning yutuqlarini osonlashtirish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning turli usullari ko'rib chiqilgan.

Virtual haqiqat simulyatsiyasi, videokonferentsiya, onlayn kurslar, mobil til o'rganish ilovalari va ma'lumotlarga asoslangan fikr-mulohazalarni integratsiyalash orqali boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'zlarining muloqot qobiliyatlarida transformativ yaxshilanishlarni boshdan kechirishlari mumkin. Ushbu usullar chuqur va real tajriba, professional rivojlanishga masofaviy kirish, tizimli o'rganish imkoniyatlari, til bilimini oshirish va mulohaza yuritish va doimiy takomillashtirish yo'llarini taqdim etadi.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot qobiliyatlarini oshirishlari, muloqot uslubini turli xil o'quvchilarga moslashtirishlari va o'quvchilar, hamkasblar va ota-onalar bilan samarali muloqot qilishlari mumkin. Potensial natijalar ishonchni oshirish, o'qituvchi va talaba munosabatlarini yaxshilash, tilni bilishni kengaytirish va muloqot qobiliyatlarini doimiy ravishda yaxshilash madaniyatini o'z ichiga oladi.

Shuni e'tirof etish kerakki, ushbu usullarni muvaffaqiyatli amalga oshirish o'qituvchilarni doimiy qo'llab-quvvatlash, o'qitish va yo'l-yo'riqni talab qiladi. Kasbiy rivojlanish dasturlari zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilish va o'sish uchun qulay muhitni yaratish bo'yicha har tomonlama ko'rsatmalar berishi kerak.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'z kasbiy rivojlanishida zamonaviy texnologiyalarni qo'llashda davom etar ekan, bu usullarning inklyuziv va jonli ta'lim muhitini yaratishga ijobiy ta'sirini tan olish muhimdir. O'zlarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish orqali o'qituvchilar o'zlarining ta'lim samaradorligini maksimal darajada oshirishlari, o'quvchilarning faolligi va yutuqlarini rag'batlantirishlari va ijobiy ta'lim natijalariga hissa qo'shishlari mumkin[5].

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalashuvi kasbiy o'sish va pedagogik mahorat uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari virtual reallik simulyatsiyasi, videokonferentsiya, onlayn kurslar, mobil til o'rganish ilovalari

va ma'lumotlarga asoslangan fikr-mulohazalarning kuchidan foydalangan holda, o'zlarining muloqot qobiliyatlarini kuchaytirishlari va barcha o'quvchilarning muvaffaqiyatiga yordam beruvchi dinamik va inklyuziv o'quv muhitini yaratishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Smit, J. (2019). Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini oshirish: virtual reallik simulyatsiyalarining o'rni. Ta'lim texnologiyasi jurnali, 25(2), 45-62.
2. Jonson, A. va Uilyams, B. (2020). Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun video konferentsiyadan foydalanish. Xalqaro o'qituvchilar ta'limi jurnali, 12(3), 78-94.
3. Braun, C. va Devis, E. (2021). Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun onlayn muloqot kurslari: Samarali strategiyalarni o'rganish. Ta'limda kasbiy rivojlanish jurnali, 35(4), 213-230.
4. Martinez, L. va Garsiya, R. (2022). Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini oshirish uchun mobil til o'rganish dasturlari. International Journal of Educational Technology, 18(1), 57-73.
5. Tompson, M. va Wilson, K. (2018). Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida muloqot ko'nikmalarini oshirish uchun ma'lumotlarga asoslangan fikr-mulohazalar va reflektiv amaliyot. O'qituvchilarni rivojlantirish jurnali, 42 (2), 189-205.

ZAMONAVIY SHAROITDA O'ZBEKISTONDA DAVLAT MOLİYAVIY NAZORATINING XUSUSIYATLARI

Qurbonova Shohsanam Tojiddin qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistri

Annotatsiya. Zamonaviy moliyaviy boshqaruv va nazorat kontekstida davlat sektori ko'proq e'tibor qaratiladigan obyektga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada davlat va jamoat tashkilotlarida moliyaviy nazorat tizimini rivojlantirishning bugungi holati va istiqboldagi yo'nalishlari har tomonlama tahlil qilingan bo'lib, davlat resurslaridan samarali foydalanish va strategik maqsadlarga erishish uchun nazorat jarayonlarini optimallashtirishga alohida e'tibor qaratilgan. Qolaversa, maqolada davlat sektorida moliyaviy nazorat oldida turgan muammolar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat moliyaviy nazorati, moliyaviy xatoliklar, nazorat tadbirlari, noqonuniy xarajatlar, mablag'larni o'zlashtirish.

ФИНАНСОВЫЙ КОНТРОЛЬ В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация. В условиях современного финансового управления и контроля государственный сектор становится объектом все большего внимания. В данной статье всесторонне анализируется современное состояние и перспективные направления развития системы финансового контроля в государственных и общественных организациях, особое внимание уделено оптимизации процессов контроля для эффективного использования государственных ресурсов и достижения стратегических целей. Кроме того, в статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкивается финансовый контроль в государственном секторе.

Ключевые слова: государственный финансовый контроль, финансовые ошибки, меры контроля, незаконные расходы, хищение денежных средств.

FINANCIAL CONTROL IN THE PUBLIC SECTOR: ISSUES AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. In the context of modern financial management and control, the public sector is becoming the object of increasing attention. This article comprehensively analyzes the current state and promising directions for the development of the financial control system in state and public organizations, with special attention paid to optimizing control processes for the efficient use of public resources and achieving strategic goals. In addition, the article examines the problems faced by financial control in the public sector.

Keywords: state financial control, financial errors, control measures, illegal expenses, theft of funds.

KIRISH

Davlat moliyasi mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlashda asosiy o'rin tutadi. U ijtimoiy dasturlar, infratuzilma loyihalari va boshqa strategik muhim tashabbuslarni amalga oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Davlat byudjeti xarajatlarning ko'payishi ko'pincha jamiyat ehtiyojlarining ortib borishi, shuningdek, turli ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga ta'sir ko'rsatish zarurati bilan bog'liq sanaladi. Xarajatlarning ko'payishi sharoitida ajratilgan mablag'lardan samarali va maqsadli foydalanishni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu moliyaviy nazoratning ahamiyatini yanada oshiradi. Moliyaviy oqimlarni nazorat qilish va byudjet operatsiyalari monitoringi davlat moliyasini boshqarishda shaffoflik, mas'uliyat va samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan vositalar xisoblanadi. Chunki, moliyaviy nazorat byudjet mablag'larining samarali va milliy ustuvorliklarga muvofiq taqsimlanishining kafolati bo'lib xizmat qiladi. Bu mablag'lardan noto'g'ri foydalanish, korruptsiya va suiiste'mol qilish holatlarining oldini olishga yordam beradi. Bundan tashqari, moliyaviy nazorat potensial xavflarni aniqlash va ularni minimallashtirish choralari ishlab chiqishda ham samarali vositasidir.

Murakkab iqtisodiy dinamika va ortib borayotgan ijtimoiy majburiyatlar sharoitida moliyaviy nazorat davlat moliyasini samarali boshqarishning ajralmas qismiga aylanadi. Bu nazorat nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, balki aholi turmush darajasini oshirish, ta'lim va sog'liqni saqlashni rivojlantirish, infratuzilma loyihalarini amalga oshirish kabi strategik maqsadlarga erishishga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Adams (1995), Arens (2000), Visser (2015), Konyng (2007) va Mozer (2015) kabi xorijiy mualliflarning fundamental ishlari davlat moliyaviy nazoratini tashkil etish va faoliyati nazariyasi va amaliyotini ochib berishga bag'ishlangan. Shuningdek, Don A. Moore, Philip E. Tetlock, Lloyd Tanlu va Maks H. Bazerman davlat auditorlarining mustaqilligi va halolligini qayd etadilar; Cris Shore moliyaviy nazorat madaniyati va davlat moliyaviy nazoratining biznesga ta'siri haqida gapiradi; Age Johnsen, Pentti Meklin, Lasse Oulasvirta, Jarmo Vakkuri Finlyandiya va Norvegiya misolida davlat moliyaviy nazorati davlat sektori samaradorligini oshirishda asosiy vosita ekanligini isbotlashga uringan; Maria Gustavson empirik tadqiqotlar orqali davlat auditining davlat sektori faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatishini va davlat moliyaviy nazoratining xar xil turlarini joriy etish zaruratini aniqlagan (Kuryanov, 2019).

Ilmiy adabiyotlarda moliyaviy nazoratni aniqlashga belgilangan normalar va qoidalarni hisobga olgan holda moliyaviy resurslarni shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog'liq moliyaviy munosabatlar prizmasi orqali ko'rib chiqishga asoslangan turli xil yondashuvlar keltirilgan (Anisiforov, 2020).

Moliyaviy nazorat turli asoslarga ko'ra tasniflanadi. Subyektiga ko'ra moliyaviy nazorat davlat va nodavlat turlarga bo'linadi (Xrebtova, 2021; Grigoryev va Samsonov, 2021). Moliyaviy nazoratning har xil turlari uchun umumiy bo'lgan narsa qo'llaniladigan usullar, amalga oshirish yo'llari va shakllari sanaladi. Ularning farqi moliyaviy resurslarning (byudjet yoki xususiy fondlar) tabiati bilan bog'liq (Lukashov, 2023).

Olimlarning fikricha davlat moliyaviy nazoratining evolyutsiyasi ko'p jihatdan mamlakatdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida sodir bo'layotgan o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi (Lukashov, 2022). Davlat moliyaviy nazorati - bu byudjet mablag'larini taqsimlash va ulardan foydalanishning huquqiy asoslarini tashkil etuvchi qonun hujjatlari va normativ-huquqiy hujjatlarga, shuningdek, boshqa me'yoriy hujjatlarga rioya etilishini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar va mexanizmlar tizimidir. Ushbu turdagi nazoratning asosiy maqsadi davlat moliyasini boshqarishda samaradorlik, mas'uliyat va shaffoflikni ta'minlashdan iborat.

Shunday qilib, davlat moliyasining ahamiyati, davlat byudjeti xarajatlarining ortishi va moliyaviy nazoratga bo'lgan ehtiyoj bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, jamiyatning barqaror rivojlanishi va farovonligining asosini tashkil etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Ushbu maqola boshqaruvning nazorat funksiyasining mohiyati va byudjet munosabatlarida nazoratni amalga oshirish haqidagi nazariy bilimlarga asoslangan. Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, induksiya, deduksiyadan foydalangan holda ilmiy natijalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar moliyaviy nazorat organlari faoliyatini ham takomillashtirishni taqozo etmoqda. Davlat boshqaruvi va moliyaviy tizimining samarali nazorati bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Moliyaviy nazorat davlatning iqtisodiy ko'rsatgichlarini o'sishida muhim o'ringa ega hisoblanadi. Moliyaviy nazoratni samarali tashkil etish va ko'zlangan maqsadga erishish uchun nazorat ostiga olingan moliyaviy nazorat obyektiga mos bo'lgan moliyaviy nazoratning shakllaridan, usullaridan va turlaridan foydalanish lozim.

A.V. Vahobov, T.S. Malikovlar amalga oshirish reglamentiga ko'ra: majburiy (tashqi) va tashabbuskorli (ichki) turlarga bo'ladilar. Majburiy moliyaviy nazorat jismoniy va yuridik shaxslarning moliyaviy faoliyati ustidan mustaqil nazoratchilar tomonidan qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda majburiy tarzda soliqlarning o'z vaqtida va to'g'ri to'lanayotganligini, budjetdan ajratilgan mablag'larning maqsadli sarflanayotganligi, korxona va tashkilotlarning buxgalteriya va boshqa hisobotlari ustidan asosan auditorlik firmalari tomonidan amalga oshiriladigan nazorat tushuniladi.

Tashabbuskorli moliyaviy nazorat esa moliyaviy nazorat sohasidagi qonunchilik hujjatlarida belgilab qo'yilmagan bo'lsa-da, strategik hamda taktik maqsadlarga erishish va moliyaviy boshqaruvni samarali tashkil etish maqsadida tashkil etiladigan moliyaviy nazorat turidir.

Shuni ham ta'kidlab o'tishimiz kerakki, moliyaviy nazorat to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarida, ya'ni Budjet kodeksida moliyaviy nazoratning usullari sifatida taftish, tekshirish (budjet to'g'risidagi qonunchilikning avvalgi taftishda yoki tekshirishda aniqlangan buzilish hollarini bartaraf etish yuzasidan nazorat tartibidagi tekshirish) va o'rganish shaklidal amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan.

Davlat moliyaviy nazoratining ushbu shakllarining tahliliga ham qisqacha to'xtalib ketadigan bo'lsak, tekshirish - bu xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tartibga

soluvchi qonunchilik hujjatlariga ularning qanchalik rioya qilayotganligini va qonunchilik hujjatlarini bajarayotganini nazorat qiluvchi organlar tomonidan bir martalik nazorat qilishidir. Moliyaviy nazorat shakli sifatida taftish moliyaviy nazoratni muhim ahamiyatli shakli bo'lib, o'zining maqsadi va obyektlari hamda moliyaviy nazoratni samarali ta'minlay olishi jihatidan eng muhim nazorat shakli deyishimiz mumkin. Taftish – nazorat qiluvchi organ tomonidan taftish qilinayotgan moliyaviy nazorat subyektlarining xo'jalik operatsiyalarining qonuniyligini va asoslilikini, ushbu subyektlarning buxgalteriya, moliya, statistika, bank hamda boshqa hujjatlarni, hisobotlarini o'rganish, ularda aks ettirilganlarni tekshirish va taqqoslashdan iborat bo'lgan moliyaviy nazorat harakatlari majmuidir. Tekshirish va taftishni qiyoslaydigan bo'lsak, biri nazoratning torroq ko'rinishi bo'lsa, ikkinchisi nazoratning kengroq olib borilishini anglatuvchi tushunchadir.

Moliyaviy nazoratning shakllarini ko'rib chiqishdan oldin, bu tushunchaning o'ziga ta'rif berib o'tsak. Moliyaviy nazoratning shakllari – nazorat qiluvchi organlar tomonidan amalga oshiriladigan nazorat funksiyasini bajarish uchun mo'ljallangan nazorat harakatlarini aniq ifodalash hamda tashkil etishning uslublaridir. Moliyaviy nazorat shakllari sifatida ilmiy adabiyotlarida va qonunchilik hujjatlarida quyidagilarni ko'rsatib o'tgan: dastlabki moliyaviy nazorat, joriy moliyaviy nazorat va yakuniy moliyaviy nazorat.

Bu tasniflanish bir-biriga uzviy bog'liq bo'lgan nazorat harakatlarini ifoda etib, ularning uzliksizligini ko'rsatadi. Turlarga bo'lishda nazorat harakatlarining amalga oshirish vaqti hamda ularni o'tkazishning ayrim o'ziga xos jihatlari asos qilib olingan.

Dastlabki moliyaviy nazorat moliyaviy operatsiyalarning bajarilishidan oldin ro'y berganligi uchun o'zida ogohlantiruvchi xususiyatni aks ettiradi hamda xo'jalik yurituvchi subyektlarni moliyaviy faoliyati davomida yuz berishi mumkin bo'lgan xato va kamchiliklarni sodir etishdan ogohlantiradi. Qonunchiligimizga ko'ra dastlabki moliyaviy nazoratni moliyaviy operatsiyalar amalga oshirilguncha g'aznachilik bo'linmalari moliya organlari hamda O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi bajaradi. Ushbu moliyaviy nazoratning ahamiyatli jihatini qonunbuzarliklarning oldini olinishida, xato va kamchiliklar ta'sirida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararlar, yo'qotishlarning yuz bermasligida deb aytishimiz mumkin.

Joriy moliyaviy nazorat avvalgisidan farqli ravishda moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish jarayonida o'tkaziladi. Ushbu nazoratni amalga oshirish vakolatiga ega bo'lgan moliyaviy nazoratning subyektlari sifatida g'aznachilik bo'linmalari, moliya organlari va davlat soliq xizmati organlari namoyon bo'ladi. Adik Lining fikricha, "joriy moliyaviy nazorat operativ boshqarish va tartibga solishning jarayoning uzviy qismidir?".

Budjet qonunchiligiga ko'ra moliyaviy nazoratni usullarga bo'lish ikki xil asos bo'yicha bo'ladi. Hujjatlarni tekshirish hajmiga qarab: yoppasiga va tanlov asosidagi nazoratga bo'linadi.

Yoppasiga nazoratda tekshirilishi belgilangan davr uchun barcha turdagi hujjatlar: buxgalteriya, moliya, statistika, bank hujjatlari va boshqa hujjatlar nazorat ostiga olinadi.

Tanlov asosidagi nazoratda esa muayyan davr uchun buxgalteriya, moliya, statistika, bank hujjatlari va boshqa hujjatlarning faqatgina ayrim qismlari nazorat qilinadi.

Moliyaviy nazoratning yo'naltirilgan maqsadiga va predmetiga qarab quyidagi:

- kompleks nazorat;
- mavzuli nazorat;
- muqobil nazorat usullariga bo'linadi.

Kompleks nazorat – moliyaviy nazorat obyekti hisoblanmish korxona, tashkilot va muassasaning moliyaviy va xo'jalik faoliyatining barcha yo'nalishlarni har tomonlama nazorat qilish tushuniladi. Ushbu nazorat turida korxona, tashkilot va muassasaning moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarining butligi hamda ulardan maqsadli foydalanish, buxgalteriya hisobi, hisobotning holati va sifati kabi jihatlar nazorat ostiga olinadi. Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, nazoratning tor texnikaviy va texnologik masalalari uchun ushbu sohaning mutaxassislari jalb etiladi. Mavzuli nazorat – bir turdagi korxona, tashkilot va muassasalarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatining ma'lum bir qismi uchun, jumladan, xo'jalikka xos bo'lgan tipik kamchiliklar va qonun buzilishlarini aniqlash hamda ularni bartaraf etish maqsadida tashkil etiladigan moliyaviy nazorat usuli hisoblanadi. Muqobil nazorat - operatsiyalar yagonaligi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan va turli davlat moliyaviy nazorati obyektlarida turgan hujjatlarni solishtirishni o'z ichiga olgan tekshirish, bundan tadbirkorlik subyektlari mustasno³. Muqobil nazorat o'zaro bog'liq bo'lgan turli xo'jalik yurituvchi subyektlarda yoki bir xo'jalik yurituvchi subyektning turli bo'linmalaridagi moliyaviy hujjatlarni taqqoslash orqali amalga oshiriladi hamda ushbu nazorat turida xo'jalik yurituvchi subyektlarga bormasdan turib o'tkaziladi. Muqobil nazorat jinoyat ishlari bo'yicha yoxud nazorat qiluvchi organning qarori asosida o'tkaziladi hamda muqobil tekshirish predmetiga taalluqli bo'lgan hujjatlarga talab qilib olinadi va tekshiriladi.

Moliyaviy nazoratning turli xil asoslarga ko'ra turlarga, usullarga va shakllarga bo'linishini tadqiqotchi olimlarning qarashlari hamda qonunchilik hujjatlarida belgilab qo'yilgani bo'yicha ko'rib chiqdik. Moliyaviy nazoratni samarali, maqsadli tashkil etish va ko'zlangan maqsadga erishishda moliyaviy nazorat obyekti, subyektining va ularning faoliyatining o'ziga xos jihatlarini inobatga olish hamda shu asosda nazorat usullari va turlaridan foydalanish muhim hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak so'nggi yillarda byudjet mablag'larini sarflashda qonun buzilishi holatlari ko'payib bormoqda. Bunga byudjet jarayonining murakkabligi, qonunchilikdagi o'zgarishlar, samarali nazorat mexanizmlarining yo'qligi kabi turli omillar sabab bo'lishi mumkin. Asl sabablarni aniqlash va tegishli profilaktika choralarini ishlab chiqish uchun ushbu qonunbuzarliklarni yanada chuqurroq tahlil qilish kerak.

Tahlil qilinayotgan davr mobaynida o'rganilgan vazirlik va idoralarda ichki audit nazorati tizimi yo'lga qo'yilganiga qaramay, byudjet mablag'larini noqonuniy o'zlashtirish holatlari saqlanib qolmoqda. Ehtimol, mavjud tekshirish mexanizmlari yanada takomillashtirish yoki islohotga muhtojdir. Shuningdek, ichki auditorlar ishining samaradorligini baholash va ularning yondashuvlari va metodologiyalarida mumkin bo'lgan o'zgarishlar to'g'risida savol ko'tarilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Davlat moliyaviy nazorati sohasida olib borilgan islohotlarning ijobiy jihati shundaki, tekshiruvlar samaradorligi oshdi. Bu qoidabuzarliklar va kamchiliklarni yaxshiroq aniqlashga yordam beradigan yangi usullar, texnologiyalar va tahliliy vositalarning joriy

etilishi bilan bog'liq. Yana bir muhim yutuq - byudjet mablag'larini qoplash darajasi oshdi. Bu noqonuniy harakatlar natijasida yetkazilgan zararni tiklash bo'yicha samaraliroq choralar ko'rilayotganidan dalolat beradi. Byudjetga mablag'larni maksimal darajada qaytarish uchun bu boradagi ishlarni yanada kuchaytirish lozim.

Yuqorida qayd etilganlardan kelib chiqqan holda, quyidagi tavsiyalarni berishni maqsadga muvofiq deb xisoblaymiz:

- asl sabablarni aniqlash uchun qonun buzilishining tuzilishi va xarakterini batafsilroq tahlil qilish;
- ichki audit tizimini takomillashtirish, jumladan, metodologiyani takomillashtirish va xodimlarni o'qitish masalalarini ko'rib chiqish;
- huquqbuzarliklarni yanada samarali nazorat qilish va oldini olish uchun ilg'or texnologiyalar va tahliliy vositalardan foydalanish;
- noqonuniy va maqsadsiz sarflangan byudjet mablag'larini qaytarish mexanizmlarini kuchaytirishni davom ettirish.

REFERENCES:

- 1, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 01.05.2023. <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
- 2, O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi 01.01.2014. <https://www.lex.uz/docs/-2304138>
- 3, Arens A.A., Loebbecke, J.K. (2000) Auditing: an integrated approach (8th ed.). London: Prentice-Hall International.
- 4, Konyng R. (2007) Public Internal Financial Control (in Russ.).
- 5, Miedviedkova N. (2016) Directions for improvement of state financial control in Ukraine.
- 6, Baltic Journal of Economic Studies, 2 (2), p.105-110.
- 7, Mozer J. (2015) The contribution of the WOFK in good governance and sustainable development through the promotion of transparency and accountability in public administration. EUROSAI (EUROSAI), 21, 102-105 (in Russ.).
- 8, Vysser A. (2015) XXI century and our future prospects. EUROSAI (EUROSAI), 21, 92-94 (in Russ.).
- 9, Анисифоров Т.С. (2020) Институт аудита в системе финансового права // Финансовое право. № 5. С. 3-6
- 10, Артюхин Р.Е. (2020) Роль Федерального казначейства в обеспечении "прослеживаемости" хода реализации национальных проектов // Финансовая безопасность. № 26. С. 6-9.
- 11, Григорьев А.В., Самсонов А.Г. (2021) Виды, формы и методы финансового контроля, их систематизация // Журнал прикладных исследований. № 6-5. С. 412-418.
- 12, Зиновьева А.В. (2022) Расходы бюджета. Международный научный журнал «Символ науки» № 2-1

13, Кильберг В. (2013) Ягона ғазна ҳисобварағи жорий этилган шароитда бюджет даромадларини маъмурлаш ва бюджетлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартиблаштириш масалалари. Ж.: Молиячи маълумотномаси. №1. 33 б.

14, Кур'янов В.В. (2019) Державний фінансовий контроль: сутність та синтез поглядів.

15, Экономіка, фінанси., менеджмент: актуальні питання науки і практики. №10. С.135 Курбонов Х., Бижанова М. (2015) Давлат бюджети харажатларининг амалдаги ижтимоий-иқтисодий ислохотлардаги аҳамияти. Biznes-daily.uz/ru. Номер: №9 (93)

16, Лукашов А.И. (2022) Новая парадигма бюджетного мониторинга // Финансы. № 6. С. 17–22.

17, Лукашов А.И. (2023) Государственный финансовый контроль: современные вызовы и направления совершенствования // Вопросы государственного и муниципального управления. № 1. С. 20–38

18, Сазонов А.С. (2010) Совершенствование кассового обслуживания исполнения бюджетов органами федерального казначейства. Автореферат на соискание к.э.н. С.17

19, Хребтова Т.П. (2021) Государственный финансовый контроль: сущность, содержание, виды // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Образование и педагогические науки. Т. 838, № 1. С. 279–286.

20, Эшназаров Т., Мансуров М. (2015) Ўзбекистон Республикаси бюджет тизими. Ўқув қўлланма. Тошкент. 74 б.

21, Vahobov A.V., Malikov T.S. (2012) Moliya. Darslik (Toshkent Til Moliya instituti. - Toshkent: "Noshir",

22, Li A. (2006) O'zbekiston Respublikasi moliya huquqi: Darslik/ A.Li. Mas'ul muharrir. M.X. Rustambayev. – 2-nashri (qayta ishlangan va to'ldirilgan) – T.: 115-bet.

SHEKSPIRNING "QIROL LIR" ASARIDA PSIXOLOGIK KONFLIKT MASALASI

Isaqjonova Xabibaxon Baxtiyorjon qizi

Alfraganus universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Shekspirning "Qirol Lir" asarida psixologik konflikt asarning markaziy mavzularidan biri bo'lib, u qahramonlarning ichki kechinmalari, qarama-qarshiliklari va ruhiy inqirozlari orqali yoritiladi. Bu konflikt nafaqat Qirol Lirning shaxsiy kechinmalarida, balki boshqa qahramonlar, masalan, Gloucester, Kordeliya va Regan kabi obrazlarning ichki dunyosida ham aks etadi.

Tayanch so'z va iboralar: monolog, dialog, konflikt, psixologizm, simvolik tasvir, metaforik tasvir, peyzaj tasviri.

Shekspirning "Qirol Lir" asarida psixologik konflikt asarning markaziy mavzularidan biri bo'lib, u qahramonlarning ichki kechinmalari, qarama-qarshiliklari va ruhiy inqirozlari orqali yoritiladi. Lirning ichki konflikti: Quvvat va qarilik o'rtasidagi ziddiyatdir. Qirol Lirning asosiy psixologik konflikti uning qarilik va kuch-qudrat o'rtasida tenglikni topishga bo'lgan urinishida namoyon bo'ladi. Lir qirollikdan voz kechib, uni qizlariga topshirishga qaror qilgan bo'lsa-da, hali ham o'zini qudratli shoh sifatida ko'rishni xohlaydi. Bu qarama-qarshilik uning ruhiy iztiroblarining boshlanish nuqtasi hisoblanadi. Ichki iztiroblar: Lir qizlariga qirollikni topshirgandan keyin ham ulardan hurmat va sadoqat talab qiladi. Ammo Goneril va Regan uning bu talablarini mensimaydi, bu esa Lirni o'z qarorlarining noto'g'riligini anglashga majbur qiladi.

Bo'ron sahnasi: Lirning ichki konflikti bo'ronli kechada eng yuqori cho'qqiga chiqadi. U tashqi tabiatdagi tartibsizlik orqali o'z ruhiy holatining beqarorligini ifodalaydi: "Men o'z farzandlarimni noto'g'ri baholadim. Bu bo'ron mening ichimdagi og'riqning aksidir."

Ota va farzand o'rtasidagi ziddiyat. Asarda ota va farzand o'rtasidagi munosabatlar katta psixologik ziddiyatlar manbai bo'lib xizmat qiladi. Bu konflikt ikki parallel hikoya chizig'ida namoyon bo'ladi:

Lir va uning qizlari: Lir o'z qizlari orasida sevgi va sadoqatni noto'g'ri baholaydi. U Goneril va Reganning yolg'on maqtovlariga ishonib, samimiy va oddiy gapirgan Kordeliyani rad etadi. Ammo voqealar rivoji davomida u Kordeliyaning haqiqiy sevgisini anglab, o'z xatosidan afsuslanadi. Gloucester va uning o'g'illari: Gloucester o'z o'g'li Edgarni yolg'on ayblovlar tufayli rad etadi va noto'g'ri tanlov qilib, Edgarni emas, uning makkor ukasi Edmundni qo'llab-quvvatlaydi. Bu holat ota va farzand o'rtasidagi psixologik qarama-qarshilikni kuchaytiradi.

Mag'rurlik va tavba o'rtasidagi konflikt. Qirol Lirning mag'rurligi uning asosiy zaifligidir. Asar boshida u o'z qizlaridan samimiy sevgi va sadoqatni so'zlar bilan isbotlashni talab qiladi. Ammo voqealar rivoji davomida Lir o'z mag'rurligi tufayli qilgan xatolarini anglaydi va tavba qilishga majbur bo'ladi. Misol: Lirning Kordeliyadan kechirim so'rash sahnasi uning ichki ruhiy o'zgarishini aks ettiradi. U mag'rurlikdan voz kechib, insoniylik va poklanishga intiladi.

Tabiiy va sun'iy sevgi o'rtasidagi konflikt. Asar davomida sevgi va sadoqatning turli shakllari o'rtasidagi ziddiyat ochib beriladi: Goneril va Reganning soxta sevgisi: Lir dastlab katta qizlarining soxta maqtoqlariga ishonadi, ammo ularning asl niyatlarini bilganida, ruhiy qulashga yuz tutadi. Kordeliyaning samimiy sevgisi: Kordeliya otasiga chin dildan sadoqatli bo'lsa-da, Lir uning oddiy va samimiy so'zlarini noto'g'ri tushunadi. Bu holat Lirning ichki ziddiyatini kuchaytiradi.

Aqlidan ozish va haqiqatni anglash o'rtasidagi ziddiyat. Lirning aqlidan ozish jarayoni aslida uning ichki ruhiy iztiroblarining tashqi ifodasidir. Ammo bu jarayon orqali u o'z xatolarini angelaydi va haqiqatni ko'ra boshlaydi. Aqlidan ozish Lirning ichki qulashining ramzi bo'lsa-da, aynan shu holat uni hayotning chuqur haqiqatlarini tushunishga olib keladi. U inson zaifligini va haqiqiy sevgi qiymatini angelaydi.

Tashqi va ichki dunyo o'rtasidagi uyg'unlik. Asar davomida Lirning ichki konfliktini tashqi dunyo bilan uyg'unlashadi. Tabiatdagi bo'ron uning ruhiy inqirozining ramzi sifatida xizmat qiladi. Misol: Lir bo'ronli kechada o'z ichki og'riqlarini tabiatdagi beqarorlik bilan bog'laydi. U tabiatdan adolat talab qiladi va insoniyatning zaifligini tan oladi: "Insonning qudrati tabiat qarshisida hech narsa emas".

Qirollik va insoniylik o'rtasidagi konflikt. Qirol Lir qirollikdan voz kechsa-da, hali ham o'zini shoh sifatida his qilishni xohlaydi. Ammo voqealar rivoji davomida u qirollik qudrati emas, balki insoniylik va sevgi muhimligini angelaydi. Bu konflikt uning ruhiy o'zgarishlarining asosiy sababidir. Misol: Asar oxirida Lir Kordeliyaga shunday deydi: "Biz qirollikdan voz kechamiz, lekin sevgi bizning qalbimizda qoladi." Bu uning ichki ziddiyatining hal qilinishi va insoniylikka qaytishini ifodalaydi.

"Qirol Lir" asaridagi psixologik konflikt inson ruhiyatining murakkab qirralarini yoritadi. Lirning ichki kechinmalari mag'rurlik, xiyonat, sevgi, tavba va insoniylik o'rtasidagi kurash orqali namoyon bo'ladi. Ushbu konfliktlar orqali Shekspir inson hayotidagi universal muammolarni, qarorlarning oqibatlarini va ruhiy o'zgarish jarayonini chuqur tahlil qiladi. Lirning ruhiy inqirozi va o'zgarishlari insoniyatning zaifligi va poklanish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Shekspirning "Qirol Lir" asarida Lirning qizlari – Goneril, Regan va Kordeliya – o'rtasidagi psixologik konflikt asarning markaziy mavzularidan biri hisoblanadi. Ushbu konflikt nafaqat ularning o'zaro munosabatlarida, balki har bir qizning ichki ruhiy kechinmalarida ham aks etadi. Quyida Lirning qizlari o'rtasidagi psixologik ziddiyatlar va har birining ichki konfliktlari tahlil qilinadi.

Goneril va Regan o'rtadagi raqobat. Goneril va Regan o'z otasiga nisbatan soxta mehr-muhabbatni ko'rsatish orqali uning hukmronligidan foydalanishni maqsad qilgan. Ammo ular o'rtasida ham ichki raqobat mavjud bo'lib, bu ularning shaxsiy manfaatlari va hokimiyatga bo'lgan intilishlari tufayli yuzaga keladi. Hokimiyat uchun kurash: Goneril va Regan otasining hokimiyatini qo'lga kiritgach, bir-birlariga qarshi harakat qila boshlaydilar. Ularning har biri Lirning qolgan kuchlarini o'z manfaatlari uchun ishlatishga intiladi. Edmund uchun raqobat: Goneril va Regan o'rtasidagi asosiy psixologik konfliktlardan biri Edmundga bo'lgan muhabbatdir. Ikkisi ham Edmundni o'ziga jalb qilishga harakat qiladi, bu esa ularning o'zaro munosabatlarini yanada keskinlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shekspir, V. Hamlet (yoki boshqa asarlar, masalan, "Otello", "Qirol Lir", "Makbet"). Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
2. Karamyshev, N. Shekspirning dramatik asarlarida inson ruhiyati. Moskva: Nauka, 1982.
3. Bloom, H. Shakespeare: The Invention of the Human. New York: Riverhead Books, 1998.
4. Tolstoy, L. N. Shekspir va dramatik san'at. Toshkent: Fan, 1970.
5. Asqarova, M. Shekspir ijodida dramatism va psixologizm. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
6. Shklovskiy, V. B. San'atda psixologizm. Moskva: Iskustvo, 1973.
7. Shakespeare, W. Complete Works of William Shakespeare. Oxford: Oxford University Press, 2005.
8. Javlonov, A. Shekspir tragediyalarida inson qalbi va dramatism. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2012.
9. Bradley, A. C. Shakespearean Tragedy: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, and Macbeth. London: Macmillan, 1904.
10. Zamonaviy adabiyotshunoslik (tahrir qiluvchi N. Karimov). Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010.

FYODOR DOSTOYEVSKIYNING "JINOYAT VA JAZO" ASARINING TAHLILI

Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti

3-bosqich 421-guruh talabalari

Abduvohidov Behruz

Sheraliyev Jamshid

Annotatsiya: *Fyodor Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" romanida inson ruhiyatining murakkabligi, jinoyatga yetaklovchi omillar va jazo orqali ruhiy poklanish masalalari o'rganiladi. Ushbu maqolada asarning mavzusi, bosh qahramonning ichki kurashlari va muallifning falsafiy qarashlari tahlil qilinadi. Asarning har bir qismi ijtimoiy, axloqiy va psixologik jihatdan chuqur o'rganilib, uning adabiy ahamiyati yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Fyodor Dostoyevskiy, Jinoyat va jazo, Raskolnikov, psixologik tahlil, axloqiy falsafa, adabiyot, jinoyat, jazo, ijtimoiy tengsizlik, ruhiy poklanish*

Fyodor Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" asari jahon adabiyotining eng buyuk asarlaridan biri hisoblanadi. Ushbu roman insoniy axloq, jinoyat va jazo o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganishga qaratilgan. Dostoyevskiy romanida insonning ichki dunyosidagi murakkabliklar, ijtimoiy tengsizlik va axloqiy mas'uliyat masalalari ko'tarilgan. Asarda asosiy e'tibor qahramon Rodion Raskolnikovning jinoyat qilish sabablari va undan keyingi ruhiy azoblariga qaratiladi.

Asarning mavzusi va g'oyasi: "Jinoyat va jazo" asarining asosiy mavzusi jinoyat va jazoning falsafiy mazmunidir. Raskolnikovning qilmishi orqali Dostoyevskiy inson ruhiyatidagi yorqin va qorong'i tomonlarni o'rganadi. Roman insonning qashshoqlik va adolatsizlik qarshisidagi ichki kurashini aks ettiradi. Asar bosh g'oyasi esa shundaki, har qanday jinoyat qilmish inson ruhiyatida chuqur iz qoldiradi va jazo, nafaqat qonuniy, balki axloqiy tozalikka ham olib keladi.

Bosh qahramon tahlili: Raskolnikov

Raskolnikov – murakkab obraz. U intellektual, lekin ijtimoiy qiyinchiliklar va qashshoqlik uni jinoyatga undaydi. Raskolnikovning jinoyati ikki qismdan iborat: birinchi qism – qotillik, ikkinchisi esa uning ichki ruhiy azobi. Uning "buyuk odamlar har qanday qilmishni amalga oshirishi mumkin" degan nazariyasi uni o'ziga ishonchsizlik va iztirob botqog'iga tushiradi. Raskolnikov jinoyat orqali jamiyatdagi adolatsizlikka qarshi kurashmoqchi bo'ladi, ammo o'z harakatlari natijasida ichki tinchligini yo'qotadi. Dostoyevskiy Raskolnikovning obrazida inson ruhiyatidagi murakkablikni, ayniqsa, gunoh va tavba jarayonini chuqur o'rganadi.

Ikkinchi darajali qahramonlar

Sonya Marmeladova – Raskolnikovning axloqiy najot manbai. Uning pokligi va fidoyiligi Raskolnikovni tavgaga undaydi.

Porfiriy Petrovich – tergovchi. U jinoyatchini jazolashdan ko'ra uning ruhiy tushkunligini ochib berishga harakat qiladi.

Marmeladov oilasi – qashshoqlik va jamiyatdagi adolatsizlikni ifoda etuvchi qahramonlar.

Fyodor Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" asari boshqa mashhur asarlar bilan bir qator o'xshashliklarga ega. Quyida bu o'xshashliklar tematik, falsafiy va qahramonlarning ichki kurashlari asosida qiyosiy tarzda tahlil qilinadi.

1. Jinoyat va jazo hamda Lev Tolstoyning "Anna Karenina" asari

O'xshash jihatlar:Ruhiiy iztirob: Har ikkala asarda bosh qahramonlar o'z qilgan harakatlari tufayli ichki azobga duch keladi. Raskolnikov jinoyatdan keyin o'zini qoralaydi, Anna esa o'zining ijtimoiy va oilaviy holati tufayli ruhiy tanglikka tushadi.

Axloqiy muammo: Tolstoy inson va jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy-axloqiy masalalarni ko'taradi. Dostoyevskiy ham jinoyat orqali inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritadi.

Farqli jihatlar:Dostoyevskiy psixologik tahlilni chuqur o'rganadi, Tolstoy esa qahramonning jamiyatdagi o'rniga ko'proq e'tibor qaratadi."Jinoyat va jazo" falsafiy asar bo'lib, "Anna Karenina" ko'proq ijtimoiy-psixologik romandir.

2. Jinoyat va jazo hamda Viktor Gyugoning "Sohibjamol va maxluq" (Fantastik tusdagi qahramonlar yondashuvi)

O'xshash jihatlar:Gunoh va jazo: Gyugo asarida Jin Valjan jamiyatdagi adolatsizlikka duch kelib, gunohkor sifatida qabul qilinadi, ammo keyinchalik insoniylikni qayta topadi. Raskolnikov esa o'z gunohini tushunib, ruhiy poklanishga erishadi.Yaxshilikka intilish: Ikkala asarda ham asosiy qahramonlar o'z ruhlarini tozalash uchun muhim qarorlar qabul qiladilar.

Ijodiy qiyos: Gyugo va Dostoyevskiy jamiyatdagi qashshoqlik va adolatsizlikni o'rganish bilan birga, qahramonlarning ichki dunyosini ham ko'rsatadi.

Farqli jihatlar:Gyugoning qahramonlari jamiyatdagi murosaga intilsa, Dostoyevskiy qahramonlari ko'proq shaxsiy ichki tinchlikka intiladi.

3. Jinoyat va jazo hamda Alber Kamyuning "Begona" asari

O'xshash jihatlar:Jinoyatning psixologik tahlili: Har ikkala asarda qahramon jinoyat sodir etadi va uning oqibatlari bilan yuzma-yuz keladi.

Hayotning ma'nosizligi: Kamyuning qahramoni Merso va Dostoyevskiyning Raskolnikovi hayotning murakkab va ba'zan ma'nosiz tomonlarini boshdan kechiradi.

Axloqiy masalalar: Asarlarda insonning axloqiy javobgarligi va ijtimoiy rollari muhokama qilinadi.

Farqli jihatlar:Kamyuning "Begona" asarida absurd falsafasi ustuvor, Dostoyevskiy esa xristianlik axloqini targ'ib qiladi.Raskolnikov tavba qilib, o'zini qayta kashf qiladi, Merso esa begonalikni qabul qiladi.

4. Jinoyat va jazo hamda Frans Kafka asarlari ("Jarayon" bilan qiyos)

O'xshash jihatlar:Sud va adolat masalasi: Kafka asarida Yozef K noaniq sabablar bilan sudlanadi, Raskolnikov esa aniq jinoyat sodir etib, ichki sud jarayonini boshdan kechiradi.

Ichki kurash: Har ikki asarda ham bosh qahramonlarning ichki dunyosidagi qo'rquv va noaniqlik yoritiladi.

Farqli jihatlar: "Jarayon" absurd roman bo'lib, sud jarayoni real emas, "Jinoyat va jazo" esa aniq voqealarga asoslanadi. Dostoyevskiy iymon va axloqiy tozalikka e'tibor beradi, Kafka esa insonning zamonaviy jamiyatdagi yolg'izligi va tushkunligini ko'rsatadi.

5. Jinoyat va jazo hamda Ibn Sinoning "Hayy ibn Yaqzon" falsafiy asari

O'xshash jihatlar: Insonni anglash: Har ikkala asar ham insonning o'zini va dunyoni anglash jarayonini o'rganadi.

Axloq masalasi: Ibn Sinoning qahramoni tabiat orqali haqiqiy bilimga erishsa, Raskolnikov insonning ichki axloqiy kurashi orqali o'zini anglaydi.

Falsafiy o'xshashlik: Hayy Ibn Yaqzon tabiat qonunlarini tushunib, ruhiy poklanishga erishsa, Raskolnikov jamiyat va jinoyat orqali axloqiy haqiqatni topadi.

Farqli jihatlar: Ibn Sinoning qahramoni hayot falsafasini tinch yo'l bilan o'rganadi, Dostoyevskiy qahramoni esa bu jarayonda og'ir ruhiy azoblarni boshdan kechiradi.

ASARNING FALSAFIY VA IJTIMOY AHAMIYATI

"Jinoyat va jazo" asarida Dostoyevskiy falsafiy va ijtimoiy masalalarni yoritadi. Asarda insonning "buyuklik" va "odatiylik" haqidagi nazariyalari, shaxsiy erkinlik va ijtimoiy javobgarlik orasidagi ziddiyatlar ko'rsatilgan. Dostoyevskiy jamiyatdagi tengsizlik va qashshoqlikni inson axloqiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar sifatida ko'rsatadi.

XULOSA

Fyodor Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" romani inson ruhiyati, axloq va jinoyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda betakror asar hisoblanadi. Raskolnikovning murakkab ichki kurashlari orqali Dostoyevskiy axloqiy poklanish va jamiyatdagi adolatsizlikning halokatli ta'sirini ochib beradi. Ushbu asar jahon adabiyoti tarixida inson ruhiy olamini eng chuqur o'rgangan durdona hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dostoyevskiy, F. Jinoyat va jazo.
2. Lidiya Ginzburg. Inson ruhiyatining adabiy tahlili.
3. Murodov, A. "Dostoyevskiy falsafasi va jamiyat".

BARQAROR RIVOJLANISH UCHUN INNOVATSION YONDASHUVLAR

Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

SamDUKF assistant

Sultanov Jaloliddin Xusniddin o'g'li

SamDUKF talaba

Annotatsiya: Mazkur maqola barqaror rivojlanishni ta'minlashda innovatsiyalar, investitsiyalar, iqtisodiy tahlil va soliqlar o'rnini tahlil qiladi. Ushbu mavzuda rivojlangan mamlakatlar tajribasi o'rganilib, O'zbekiston iqtisodiyotini yanada rivojlantirish bo'yicha amaliy takliflar berilgan. Innovatsiyalar va soliqlarni uyg'unlashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, innovatsiyalar, investitsiyalar, iqtisodiy tahlil, soliq tizimi, barqaror iqtisodiy o'sish.

Abstract: This article analyzes the role of innovations, investments, economic analysis, and taxation in achieving sustainable development. The study examines the experiences of developed countries and presents practical recommendations for advancing Uzbekistan's economy. It highlights pathways to improving economic efficiency through the integration of innovations and taxation systems.

Keywords: sustainable development, innovations, investments, economic analysis, tax system, sustainable economic growth.

Аннотация: В данной статье анализируется роль инноваций, инвестиций, экономического анализа и налогообложения в обеспечении устойчивого развития. Изучен опыт развитых стран и представлены практические предложения по дальнейшему развитию экономики Узбекистана. Особое внимание уделено повышению экономической эффективности через интеграцию инноваций и налоговых систем.

Ключевые слова: устойчивое развитие, инновации, инвестиции, экономический анализ, налоговая система, устойчивый экономический рост.

KIRISH

Barqaror rivojlanish, XXI asrda insoniyat va jamiyatning eng asosiy maqsadlaridan biriga aylangan. Har bir mamlakatning iqtisodiy o'sishi faqatgina uning resurslariga bog'liq emas, balki innovatsiyalarni joriy etish, investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish orqali amalga oshiriladi. Barqaror rivojlanish atamasi, uzoq muddatda jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik sohalarda o'sishini ta'minlashni anglatadi. Bugungi kunda iqtisodiy o'sishning barqarorligi uchun innovatsion usullar, resurslarni samarali taqsimlash va soliqqa tortish tizimi kabi muhim omillar muhim ahamiyatga ega.

Barqaror rivojlanishni ta'minlashda innovatsiyalar, iqtisodiy tahlil va soliqqa tortishning o'rne alohida e'tiborga molik. Innovatsiyalar, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, investitsiyalarni jalb qilish esa iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi. Soliq tizimi, davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda asosiy vosita sifatida, innovatsion jarayonlarni qo'llab-quvvatlash va barqaror

o'sishga erishishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Maqolaning maqsadi, innovatsiyalar, investitsiyalar, iqtisodiy tahlil va soliqqa tortishning barqaror rivojlanishdagi ahamiyatini tahlil qilish va O'zbekiston iqtisodiyoti uchun amaliy takliflar ishlab chiqishdir. Shu bilan birga, maqola innovatsiyalarni rivojlantirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va soliqqa tortishning samarali tizimini yaratish uchun zarur bo'lgan strategiyalarni o'rganishga qaratilgan.

Innovatsiyalar va investitsiyalarni rivojlantirish

Zamonaviy dunyoda innovatsiyalar iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Innovatsiyalar nafaqat iqtisodiyotning o'sishiga ta'sir qiladi, balki mamlakatlar raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Har bir yangi texnologiya, yangicha boshqaruv usuli yoki mahsulot, iqtisodiy jarayonlarni samarali tashkil etishga yordam beradi. Investitsiyalar esa innovatsiyalarni moliyaviy ta'minlovchi asosiy vosita bo'lib, iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy innovatsiyalarning iqtisodiyotga ta'siri

Innovatsiyalar iqtisodiyotga uch asosiy yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi:

Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish: Yangi texnologiyalar va usullar ishlab chiqarish jarayonlarida resurslardan yanada samarali foydalanishga imkon yaratadi. Masalan, avtomatlashtirish va raqamlashtirish ishlab chiqarishni tezlashtiradi va mehnat unumdorligini oshiradi.

Mahsulot va xizmatlarning sifati: Innovatsiyalar orqali yangi turdagi mahsulot va xizmatlar paydo bo'ladi, bu esa bozorda talabni oshiradi. Masalan, sun'iy intellekt texnologiyasi moliyaviy xizmatlar, sog'liqni saqlash va ta'lim kabi sohalarda yangi imkoniyatlarni ochmoqda. Barqaror iqtisodiy rivojlanish: Innovatsiyalar ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga investitsiyalar ekologik muammolarni bartaraf etish bilan bir qatorda iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Jahon bankining hisobotlariga ko'ra, texnologik innovatsiyalar joriy etilgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari o'rtacha 2-3% ga yuqori bo'ladi. Shu o'rinda Janubiy Koreya va Germaniya kabi davlatlarning tajribasi alohida e'tiborga molikdir. Ushbu mamlakatlar iqtisodiyotini innovatsiyaga asoslangan rivojlanish modeli asosida qurib, yetakchi texnologiya markazlariga aylanishgan.

Investitsiyalarni jalb qilish va innovatsiyalarni moliyalashtirish usullari Innovatsiyalarni rivojlantirish uchun kerakli moliyaviy manbalarni jalb qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyalashtirish usullariga quyidagilar kiradi:

Xususiy sektor investitsiyalari: Innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun xususiy sektor kapitalining iqtisodiyotga yo'naltirilishi zarur. O'zbekistonda yirik korxonalar va kichik biznes subyektlari o'rtasida texnologiyalarni joriy etishni qo'llab-quvvatlash maqsadida maxsus moliyaviy mexanizmlarni ishlab chiqish mumkin.

Davlat investitsiyalari: Davlat innovatsion loyihalarni moliyalashtirish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Masalan, O'zbekistonda 2020-2030 yillarga mo'ljallangan "Innovatsion rivojlanish strategiyasi" doirasida davlat tomonidan texnologik startaplar va ilmiy izlanishlarni moliyalashtirish mexanizmlari joriy etilgan.

Xalqaro moliyaviy tashkilotlar va investorlar: Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi va boshqa moliya institutlari rivojlanayotgan mamlakatlarda innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda muhim rol o'ynaydi. Xususan, xalqaro tajribalardan foydalangan holda, O'zbekiston iqtisodiyotiga chet el investitsiyalarini jalb qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi va O'zbekistondagi imkoniyatlar Rivojlangan davlatlarda innovatsiyalarni moliyalashtirish uchun quyidagi amaliy tajribalar qo'llaniladi:

Janubiy Koreya: Innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasida yaqin hamkorlik tashkil etilgan. Bunda kichik va o'rta biznes subyektlariga soliq imtiyozlari taqdim etiladi.

Yaponiya: Innovatsion ekotizim yaratish uchun ilmiy tadqiqotlar va texnologik rivojlanishga ajratiladigan davlat xarajatlari mamlakat YAIMining 3-4% ini tashkil etadi. O'zbekiston ham innovatsiyalarni rivojlantirish borasida katta imkoniyatlarga ega.

Katta yoshdagi mehnat resurslari va yoshlarning kreativ imkoniyatlari mamlakatda startap ekotizimini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratmoqda.

Sanoat va qishloq xo'jaligida innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin. Masalan, aqlli qishloq xo'jaligi va sun'iy intellekt yordamida hosildorlikni oshirish kabi loyihalar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda.

Iqtisodiy tahlil va samaradorlikni oshirish

Iqtisodiy tahlil – mamlakat iqtisodiyoti yoki alohida tarmoqlar faoliyatini kompleks o'rganish va uni optimallashtirishga yo'naltirilgan ilmiy uslubdir. Bugungi kunda iqtisodiy tahlilning ahamiyati yanada ortib bormoqda, chunki u resurslardan samarali foydalanish, investitsiyalarni to'g'ri yo'naltirish va umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Resurslarning cheklanganligi sharoitida to'g'ri iqtisodiy tahlil olib borish mamlakatning iqtisodiy salohiyatini maksimal darajada ochib berishga yordam beradi. Tahlil orqali har bir ishlab chiqarish sohasidagi mavjud imkoniyatlar, muammolar va ularga yechim topish yo'llari aniq belgilanadi.

Iqtisodiy tahlilning barqaror o'sishga ta'siri

Iqtisodiy tahlil barqaror o'sishga quyidagi uch asosiy yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi: Resurslarni samarali taqsimlash:

Iqtisodiy tahlil yordamida ishlab chiqarish jarayonida mavjud bo'lgan resurslardan optimal foydalanish imkoniyati yaratiladi. Misol uchun, xomashyo, kapital va ishchi kuchi to'g'ri taqsimlanganda iqtisodiy samaradorlik oshadi va ortiqcha xarajatlar kamayadi. O'zbekistonning sanoat tarmog'ida olib borilgan tahlillarga ko'ra, innovatsion texnologiyalarni joriy etish natijasida mehnat unumdorligi 20-25% ga oshishi mumkin. Bu esa iqtisodiy tahlil natijasida ishlab chiqilgan strategik qarorlarning samaradorligini yaqqol ko'rsatadi.

Investitsiyalar samaradorligini baholash:

Iqtisodiy tahlil investitsiyalarni qaysi sohalarga yo'naltirish kerakligini aniqlash imkonini beradi. Investitsiya loyihalari o'rganilganda, ularning kutilayotgan daromadi, risklari va uzoq muddatli ta'siri aniqlanadi. Xalqaro tajribaga ko'ra, Germaniya kabi

mamlakatlarda investitsiyalarning 70-80% i tahlil qilingan loyihalar asosida amalga oshiriladi. Bu esa iqtisodiy samaradorlikning yuqori bo'lishiga olib keladi.

Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish:

Iqtisodiy tahlil ishlab chiqarish korxonalarining moliyaviy holatini baholash, ishlab chiqarish jarayonidagi ortiqcha yo'qotishlarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan. Korxonalar tahlil natijasida ishlab chiqarishni rejalashtirish va texnologiyalarni joriy etish orqali o'z samaradorligini oshiradi. O'zbekistonda yirik sanoat korxonalarida o'tkazilgan moliyaviy tahlillar natijasida ishlab chiqarish tannarxi 15-20% ga pasaytirilib, korxona daromadliligi sezilarli darajada oshganligi kuzatilgan.

Resurslarni tahlil qilish va to'g'ri taqsimlash

Resurslarning to'g'ri boshqarilishi mamlakat iqtisodiyotida samaradorlikka erishishning asosiy shartlaridan biridir. Resurslar quyidagi yo'nalishlarda tahlil qilinadi:

Mehnat resurslarini boshqarish:

Iqtisodiy tahlil ishchi kuchining salohiyatini aniqlash va uni to'g'ri yo'naltirish imkonini beradi. Mehnat unumdorligini oshirish uchun o'qitish va qayta tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish zarur.

Misol uchun, Yaponiya kabi mamlakatlarda ishchi kuchining samaradorligi 90% ni tashkil qiladi, chunki har bir ishchi o'z kasbiy bilimlari asosida samarali faoliyat olib boradi.

Kapital resurslari va moliyaviy oqimlar:

Tahlil orqali mablag'larning to'g'ri taqsimlanishi aniqlanadi. Bu jarayonda tahlilchilarning roli katta, chunki ular moliyaviy oqimlar samaradorligini baholab, ortiqcha xarajatlarning oldini oladi.

Tabiiy resurslardan foydalanish:

Iqtisodiy tahlil ekologik barqarorlik bilan uzviy bog'liq. Tabiiy resurslarni iqtisodiy jihatdan samarali va atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan tarzda boshqarish – bugungi kundagi asosiy vazifalardan biridir.

Audit va shaffoflikning iqtisodiy samaradorlikdagi o'rni

Audit iqtisodiy tahlilning muhim tarkibiy qismidir. U shaffoflikni ta'minlash va moliyaviy intizomni mustahkamlash orqali iqtisodiy samaradorlikka xizmat qiladi. Mamlakatda audit tizimining yaxshi yo'lga qo'yilishi quyidagilarga olib keladi:

Samarali boshqaruv: Korxona va davlat sektori mablag'laridan samarali foydalanadi

Korruptsiyaning oldini olish: Moliyaviy mablag'larning noqonuniy ishlatilishiga chek qo'yiladi.

Investitsiya muhiti yaxshilanadi: Shaffof audit tizimi xorijiy investorlarga ishonch beradi va yangi investitsiyalarni jalb qilishga xizmat qiladi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida audit hisobotlari e'lon qilinishi orqali davlat byudjetining sarflanishi doimiy nazorat ostida bo'ladi.

O'zbekiston iqtisodiyotida iqtisodiy tahlilni rivojlantirish imkoniyatlari

O'zbekiston iqtisodiyotida iqtisodiy tahlilni rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish zarur: Tahlil institutlarini rivojlantirish:

Mustaqil iqtisodiy tadqiqot markazlari va tahlil institutlari faoliyatini kengaytirish zarur. Bu markazlar moliyaviy, sanoat va qishloq xo'jaligi sohaslarida chuqur tahlillar olib borishi kerak. Zamonaviy tahlil metodlarini joriy etish:

Sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) yordamida iqtisodiy tahlillarni avtomatlashtirish va aniqlikni oshirish mumkin.

Davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish:

Iqtisodiy tahlil xususiy sektor uchun ham samarali vosita bo'lishi kerak. Xususiy korxonalar moliyaviy faoliyatini tahlil qilish orqali ularning samaradorligi oshadi.

Soliqlar va barqaror iqtisodiy o'sish

Soliq tizimi har bir mamlakat iqtisodiyotining asosiy tayanchlaridan biri bo'lib, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatini moliyalashtirish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash va iqtisodiy tartibni saqlashda muhim rol o'ynaydi. To'g'ri tashkil etilgan va samarali soliq tizimi iqtisodiy o'sishga turtki berib, mamlakatda investitsiya muhitini yaxshilaydi.

Soliq tizimining iqtisodiyotdagi o'rni davlat byudjetini shakllantirish

Soliqlar – davlat byudjetining asosiy manbai hisoblanadi. Byudjet orqali ijtimoiy dasturlar, infratuzilma loyihalari va ta'lim, sog'liqni saqlash kabi strategik sohalarga mablag' yo'naltiriladi. Barqaror soliqlar tizimi davlat iqtisodiy siyosatini uzluksiz amalga oshirish imkonini beradi. Iqtisodiy o'sishga rag'bat berish soliq siyosati to'g'ri tashkil etilganda, u biznesni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Soliq imtiyozlari, ayniqsa, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish hamda innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Iqtisodiy adolatni ta'minlash

Soliq tizimi yordamida daromadlar va boylikni qayta taqsimlash amalga oshiriladi. Progressiv soliq stavkalari joriy etilsa, yuqori daromadli fuqarolar va korxonalar byudjetni ko'proq to'ldirishga hissa qo'shadi, bu esa ijtimoiy tengsizlikni kamaytiradi.

Sarmoyalarni jalb qilish

Soliq siyosati investitsiyalarni rag'batlantirishda bevosita ta'sir ko'rsatadi. Investorlar uchun qulay va barqaror soliq muhiti yaratilsa, mahalliy va xorijiy investitsiyalar hajmi ortadi. Innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlari Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda innovatsiyalar muhim rol o'ynaydi. Soliq siyosati innovatsiyalarni rag'batlantirish vositasi sifatida quyidagi shakllarda ko'rinadi:

Innovatsion loyihalarga soliq imtiyozlari

Ilmiy-tadqiqot ishlari (R&D) uchun ajratilgan mablag'lar soliq to'lovlaridan ozod qilinishi yoki kamaytirilishi mumkin. Bu tadbirkorlar va korxonalarning innovatsiyalarga sarmoya kiritishiga rag'bat beradi.

Misol: Janubiy Koreya hukumati ilmiy izlanishlar uchun soliq imtiyozlari taqdim etib, texnologik rivojlanishning tezlashishiga erishgan.

Kichik va o'rta biznes uchun soliq yengilliklari

Yangi tashkil etilgan startaplar va kichik korxonalar uchun soliq yuki kamaytiriladi, bu esa ularga moliyaviy barqarorlikni ta'minlash imkonini beradi.

Yashil texnologiyalar uchun soliq rag'batlari

Atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan texnologiyalarni rivojlantirish uchun soliq imtiyozlari joriy etilishi muhim. Bu ekologik barqarorlikni ta'minlash bilan birga, iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Soliqqa tortish tizimini takomillashtirish yo'llari

O'zbekistonda soliq tizimini isloh qilish iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Quydagi yo'nalishlar bo'yicha soliq siyosatini takomillashtirish zarur:

Soliq stavkalarini optimallashtirish

Soliq stavkalarining me'yorida belgilanishi iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi va noqonuniy iqtisodiyotning oldini oladi.

Soliq yig'implarining shaffofligini oshirish

Soliq to'lovchilar uchun soliqlarni hisoblash va to'lash jarayonlarini soddalashtirish zarur. Raqamlashtirish bu borada katta yordam beradi.

Soliq yukini kamaytirish va investitsiyalarni rag'batlantirish

Mahalliy va xorijiy investorlarga alohida soliq yengilliklari taqdim etilishi yangi sarmoyalarning iqtisodiyotga kirib kelishiga xizmat qiladi.

Soliq ma'murchiligini takomillashtirish

Soliq yig'implari tizimini avtomatlashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali tizimni samaraliroq qilish mumkin.

Barqaror rivojlanish uchun amaliy takliflar

Innovatsiyalarni rivojlantirish strategiyalari, iqtisodiyotning turli sohalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish va yangi mahsulotlarni ishlab chiqish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Innovatsiyalarni rivojlantirish uchun, avvalo, samarali siyosat va amaliy choralar zarur. Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun davlat tomonidan moliyaviy va huquqiy imtiyozlar taqdim etilishi kerak. Iqtisodiy tahlil va soliqlarni uyg'unlashtirish orqali barqaror rivojlanishga erishish mumkin. Iqtisodiy tahlil orqali resurslar samarali taqsimlanadi, soliqlar esa innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun qo'llaniladi. Bu ikki omilni birlashtirish orqali iqtisodiyotning barqaror o'sishi ta'minlanadi.

XULOSA

Innovatsiyalar, investitsiyalar, iqtisodiy tahlil va soliqlar – bularning barchasi barqaror rivojlanishni ta'minlashda hal qiluvchi omillardir. Ularning o'zaro bog'liqligi va birgalikda ishlashi mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Innovatsiyalarni rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish, iqtisodiy tahlilni samarali olib borish va soliqqa tortish tizimini takomillashtirish orqali, iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash mumkin. Maqolada keltirilgan takliflar va tahlillar asosida, O'zbekiston iqtisodiyoti uchun barqaror rivojlanishga erishishning yo'llari aniqlangan. Biroq, bu jarayonlarni amalga oshirish uchun samarali davlat siyosati, to'g'ri boshqaruv va xalqaro tajribalarni hisobga olish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. ● Мирзиёев, Ш. М. (2017). Ўзбекистоннинг энг асосий вазифаси ва мақсади – халқимизнинг ҳаёт даражаси ва сифати ошишига эришиш. Тошкент: Ўзбекистон.
Мирзиёев, Ш. М. (2020). Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш – янги босқичдаги устувор вазифаларимиздир. Тошкент: Ўзбекистон Abulkosimov T., Yo'ldoshev B. Iqtisodiyot nazariyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF) hisobotlar. Janubiy Koreya iqtisodiy rivojlanish tajribasi. – Seul, 2016. G'ulomov S.S. Iqtisodiy tahlil asoslari. – T.: Iqtisod-moliya, 2010. Innovatsion iqtisodiyot: xalqaro tajriba va O'zbekiston imkoniyatlari. – T.: Fan, 2019. Yevropa Ittifoqining audit va soliq siyosati tajribasi
● Schumpeter, J. A. (1942). Capitalism, Socialism, and Democracy. Harper & Brothers.
● Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. Free Press.
2. ● Freeman, C., & Soete, L. (1997). The Economics of Industrial Innovation. MIT Press. World Bank. (2023). World Development Report 2023: Technology and Innovation for Sustainable Development. Washington, DC: World Bank Publications. bo'yicha ma'lumotlar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari (2017-2024 yillar) Internet manbalari: Jahon banki, OECD ma'lumotlari va tahlillari.

GENDER BYUJETLASHTIRISH VA UNI O'ZBEKISTONDA JORIY QILISH ISTIQBOLLARI.

Anvarova Umida Ravshan qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistri

Annotatsiya: Maqolada mahalliy va xorijiy olimlarning mavzuga doir tadqiqot ishlari hamda gender byudjetlashtirishda muhim sanalgan sikllar o'rganilgan. Asosan mamlakatimizda gender byudjetlashtirish borasida davlat mablag'lari sarfini xaqqoniy va maqsadli tashkil qilish istiqbollarini o'rganishga qaratilgan. Hozirgi kunda jahon tajribasidagi gender byudjetlashtirishning amaliy tahlili va mamlakatimizda ushbu tajribalarni amalga oshirish istiqbollarini tahlil qilingan.

Kalit so'z: gender tenglik, gender byudjetlashtirish, genderga muvofiq byudjetlashtirish, moliyaviy nazorat, davlat mablag'lari nazorati, byudjetlashtirish sikli, barqaror rivojlanish maqsadlari loyihasi.

Abstract: The article examines the research works of local and foreign scientists on the topic and the cycles considered important in gender budgeting. It is mainly aimed at studying the prospects of fair and purposeful organization of state budgeting in our country in terms of gender budgeting. Currently, the practical analysis of gender budgeting in the world experience and the prospects of implementation of these experiences in our country have been analyzed.

Key words: gender equality, gender budgeting, gender budgeting, financial control, control of public funds, budgeting cycle, sustainable development goals project.

KIRISH

Gender byudjeti - bu davlat resurslarini qanday yig'ish va sarflashga e'tibor qaratish orqali ayollar va erkaklar o'rtasidagi tenglikka erishish strategiyasidir. "Gender byudjeti - bu byudjetlashtirishga yondashuv bo'lib, uni yaxshilash mumkin bo'lgan byudjet siyosati va ma'muriy tartib-qoidalar gender tengsizligini bartaraf etish uchun tuzilgan bo'lsa ... To'g'ri amalga oshirilganda, gender byudjetini yaxshi byudjetlashtirish deb aytish mumkin".

Evropa Kengashi gender byudjetini "byudjet jarayonining barcha darajalarida gender nuqtai nazarini o'z ichiga olgan va gender tengligini ta'minlash maqsadida daromadlar va xarajatlarni qayta tashkil etuvchi byudjetlarni genderga asoslangan baholash tamoyili" sifatida belgilaydi.

Gender byudjetining uchta asosiy maqsadi mavjud bo'lib bular:

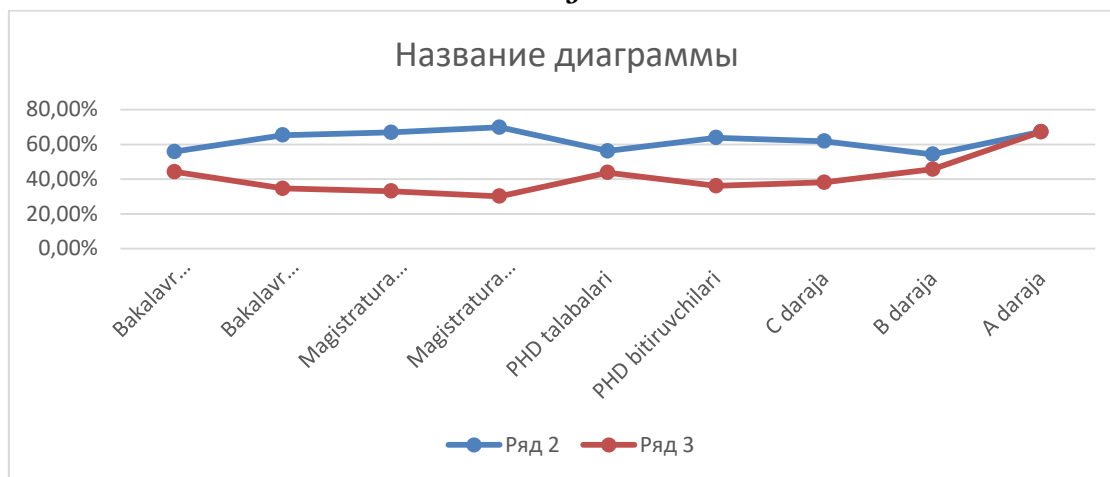
- fiskal rejalashtirishda hisobdorlik va shaffoflikni oshirish;
- byudjet jarayonida gender ishtirokini oshirish, masalan, ayollar va erkaklarni byudjetni tayyorlashga teng ravishda jalb qilish choralari ko'rish;
- gender tengligi va ayollar huquqlarini ilgari surish.

Gender byudjetini samarali amalga oshirish gender tamoyillarini hisobga olish uchun texnik imkoniyatlarga mos keladigan siyosiy majburiyatni talab qiladi. Gender tengligi rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlariga integratsiyalashuvini ta'minlash va davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari ayollar va erkaklarga teng foyda keltirishini ta'minlash uchun jalb qilingan etakchilik alohida ahamiyatga ega.

Gender byudjetini shakllantirishning asosiy omillari quyidagilardan iborat:

- siyosiy iroda va siyosiy yetakchilik;
- davlat boshqaruvi institutlarining yuqori darajadagi majburiyatlari;
- davlat xizmatchilarining texnik salohiyatini oshirish;
- fuqarolik jamiyatining ishtiroki;
- jins bo'yicha ajratilgan ma'lumotlar.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Odatiy akademik martabadagi lavozimlardagi erkaklar va ayollarning ulushi (%): 2022/2023 yillarda oliy ta'limdagi talabalar va akademik xodimlar (kompozit indeks).

⁴⁰Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2022/2023 o'quv yilida milliy miqyosda bakalavriyat va magistratura bosqichidagi talabalarning 55,8% va 66,9%, bakalavriyat va magistratura bitiruvchilarining 65,3% va 69,9% ayollarni tashkil qiladi. Bundan tashqari, doktorantura darajasidagi talabalar ulushi gender tengligiga yaqin bo'lgan 56,2% va bu darajadagi bitiruvchilar 63,9% ayollar bo'lib, yana ayollar vakilligining o'sishini ko'rsatdi. Shuni ta'kidlash kerakki, 2023 yilgi talabalar va bitiruvchilar ikki xil odamlar guruhidir. Biroq, akademik xodimlar orasida ayollarning ulushi akademiyadagi eng yuqori lavozimlarda sezilarli darajada pasayishni boshladi. 2023-yilda ayollar ulushi C darajasidagi lavozimlarda 61,8 foizdan B darajali lavozimlarda 54,3 foizgacha tushib, vakillikdagi gender tengligiga yaqinlashdi; ayollar vakilligidagi eng aniq pasayish eng yuqori lavozimlarda (A darajasi) bo'lib, taxminan 40% ga kamaygan. Butun martaba traektoriyasi bo'yicha ayollarning vakilligi 32,7% ni tashkil etdi. Bu holat shuni ko'rsatadiki, erkaklar ayollarga nisbatan milliy darajada A darajali lavozimlarni egallash ehtimoli ikki baravar ko'p (erkaklar uchun 67,3% va ayollar uchun 32,7%).

O'zbekistonda Gender Byudjetlashtirish istiqbollari.Xulosa.

O'zbekiston hukumati mamlakatda davlat moliyasini boshqarish sohasidagi islohotlarni amalga oshirishni davom ettirmoqda. Uning muhim yo'nalishlaridan biri byudjetlashtirish ishtirokidagi byudjetlashtirish orqali fuqarolarni byudjet jarayoniga yanada kengroq jalb etish va yanada faollashtirishni nazarda tutadi.

Xalqaro amaliyotga ko'ra, ishtirokchi byudjetlashtirish ochiqlik va shaffoflik bilan bir qatorda hukumatning hisobdorligini ta'minlash vositalaridan biri sifatida qaraladi. Bu

⁴⁰ www.mdpi.com

jarayonning yana bir muhim jihati – davlat ishini kuchaytirish vositasi sifatida ishtirokchi byudjetlashtirishdan foydalanishdir.

O'zbekistonda 2019-yilda ishtirok etgan byudjetlashtirishni amalga oshirish boshlandi va hozirgacha ma'lum tajriba to'plangan. Hamkorlik asosida byudjetlashtirishni amalga oshirish jarayoni qanday edi? Milliy amaliyotning o'ziga xos xususiyatlari va muvaffaqiyatlari qanday? Yana nima amalga oshirilishi kerak? Bu savollarga BMTTD ko'magida tayyorlangan "O'zbekistonda byudjetlashtirishning birgalikdagi amaliyotiga sharh" nashrida javob berilgan. Ushbu nashrda keltirilgan ma'lumotlar ham O'zbekistonda hamjamiyat byudjetini yanada rivojlantirish va tajriba almashish uchun foydali bo'lad

Osiyo ayollar forumi doirasida BMT Ayollar tashkiloti va O'zbekiston Iqtisodiyot va Moliya vazirligi o'rtasida o'zaro anglashuv memorandumini imzolangan bo'lib, ular mamlakatda gender tengligini ta'minlash va ayollarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish borasidagi majburiyatlarini mustahkamladilar.

Memorandum BMT Ayollar tashkiloti va O'zbekiston vazirligi o'rtasidagi ko'p qirrali hamkorlik uchun zamin yaratadi va bir nechta asosiy maqsadlarni o'z ichiga olgan keng qamrovli yo'l xaritasini belgilaydi. Davlat moliyasi va byudjet qonunchiligini strategik boshqarishga gender tamoyillarining integratsiyalashuvi shular jumlasidan eng muhimi. Mutaxassis maslahatlari va qonunchilikni mustahkamlash orqali hamkorlar fiskal tuzilmalar doirasida gender tengligini rag'batlantirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan integratsiya va monitoring jarayonlarini yaxshilashga intilishadi.

Bundan tashqari, memorandum boshqa davlatlar bilan genderga mos byudjetlashtirish amaliyoti bo'yicha bilim almashish va o'rganish imkoniyatlarini osonlashtirishga, inklyuziv iqtisodiy siyosatni ilgari surishda O'zbekistonning mintaqaviy yetakchi sifatidagi rolini oshirishga qaratilgan. Unda davlat va mahalliy budjet mablag'larini taqsimlash mezonlariga gender mezonlarini kiritish, resurslarning adolatli taqsimlanishi va samarali ishlatilishini ta'minlash muhimligi ta'kidlanadi.

Bitim gender tengligi bo'yicha milliy siyosatni tegishli byudjet mablag'lari bilan uyg'unlashtirishda davlat institutlarining mas'uliyatini oshirish majburiyatini ta'kidlaydi. Genderga mos byudjet mexanizmlarini qo'llash orqali hamkorlar tizimli o'zgarishlarni amalga oshirish va yanada inklyuziv va adolatli jamiyatni rivojlantirishga intiladi.⁴¹

O'zbekistonning gender tengligini ta'minlashga sodiqligi Oliy Majlis Senatining 2021-yil 28-maydagi "2030-yilgacha O'zbekistonda gender tengligiga erishish bo'yicha strategiya"ni tasdiqlagan qarorida yanada ta'kidlangan. aspektlarini rejalashtirish va amalga oshirish jarayonlari va genderga mos byudjetlashtirishni bosqichma-bosqich qabul qilish amaliyotlar. Ushbu ko'rsatmalarga muvofiq, Iqtisodiyot va Moliya vazirligi BMT Ayollar tashkiloti bilan hamkorlikda hamkorlikni yo'lga qo'ydi. Bu hamkorlik mamlakatning gender tengligi strategiyasi doirasida erishilgan yutuqlarga asoslanadi, jumladan, ayollarning yetakchi rollarda vakilligini oshirish hamda ta'lim va tadbirkorlik imkoniyatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

O'zbekiston Bosh vaziri o'rinbosari, Iqtisodiyot va moliya vaziri Jamshid Qo'chqorov O'zbekiston gender tengligi tarafdori ekanini yana bir bor ta'kidlab, jamiyat va davlat

⁴¹ Eca.unwomen.org

ishlarida ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar mavjudligini ta'kidladi. BMT Ayollar tashkiloti ijrochi direktori Sima Sami Baxous O'zbekistonning bandlik va ijtimoiy himoya sohasidagi sa'y-harakatlarini yuqori baholab, ayollarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish tashabbuslariga ustuvor ahamiyat berish muhimligini ta'kidladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. "Gender budgeting make cents. Understandings Gender Responsive Budgets" 2002 Budlender, Debbie, Elson Diane, Guy., Commonwealth secretariat.
2. European Union (2020), Official Journal of the European Union, Vol. 63, L 344, Publications Office of the European Union. Available at:<https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN>
3. EIGE, Economic Benefits of Gender Equality in the European Union (2017)https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/policy_areas/economic-andfinancialaffairs/economic-benefits-gender-equality
4. EIGE, Gender budgeting, Mainstreaming gender into the EU budget and macroeconomic policy framework (2019) <https://eige.europa.eu/publications/genderbudgeting-mainstreaming-gender-eu-budget-andmacroeconomic-policy-framework>
5. EIGE, Gender Equality Index 2019 <https://eige.europa.eu/news/gender-equalityindex-2019-still-far-finish-line> EIGE, Toolkit for gender budgeting in the EU funds (2020) <https://eige.europa.eu/publications/toolkit-gender-budgeting-eu-fund>
6. European Parliament, Directorate for Internal Policies, Gender responsive EU Budgeting, Update of the study 'The EU Budget for Gender Equality' and review of its conclusions and recommendations (2019)<https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document>
7. Usmanova, S. (2022). Comparative analysis of landscape terms in Uzbek and English and usage of terms. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 14, 1-3.
8. Usmanova, S. (2022). An analysis of" assimilation" of landscape terms. Eurasian Scientific Herald, 14, 32-36.
9. Усмонова, Ш. (2021). МЕДИАДИСКУРСДА ЭКСПРЕССИВЛИК ТЕНДЕНЦИЯСИ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 4(2).
10. Shaxnoza, U. (2022). Comparative Study of Cosmonims (Sun, Moon...) In Uzbek and English. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 7, 72-75.
11. Shaxnoza, U. (2022). BASICS OF COMPARATIVE STUDY OF COSMONIMS (SUN, MOON...) IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 2, 25-28.
12. Уринова, Ф. У., & Эркинова, Ш. Ё. (2013). Значение инновационной индивидуальной работы в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности студентов. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (12-2), 293-295.

13. Urinova, F. A., & Usmonova, S. Y. Q. (2019). IN CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM HUMANISTIC CHARACTERISTICS OF PARTNERSHIP PEDOGOGY. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(12), 317-322.

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINI TAHLIL QILISH MADANIYATI VA UNI BAHOLASH

Andijon davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi
Jabborova Sayyoraxon Muxammadkobilovna
Axmedov Abdulhay Toshto'xtayevich
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi
Mo'sidinova Saodat Zohidjon qizi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada ommaviy axborot vositalarini (OAV) tahlil qilish madaniyati va uning ahamiyati, shuningdek, OAVlarning jamiyatdagi roli va ta'siri keng muhokama qilinadi. Maqola, OAV tahlilini to'g'ri amalga oshirish uchun zarur bo'lgan metodologik yondashuvlar, tahlil qilish madaniyati va tanqidiy fikrlashning o'рни haqida atroflicha so'z yuritadi. Shuningdek, bu maqolada OAVlarning ijtimoiy va siyosiy kontekstda qanday baholanishi, xususan, axborot manbalarining ishonchliligi va ularning ta'siri tahlil etiladi. Ommaviy axborot vositalarini baholash jarayonidagi xatoliklar va ularni bartaraf etish yo'llari, shuningdek, axborot manbalarini tanlashda ehtiyotkorlikning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqola ijtimoiy kommunikatsiya sohasida ishlovchi mutaxassislar, talabalar va ommaviy axborot vositalari tahlilini o'rganayotganlarga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: ommaviy axborot vositalari, axborot oqimi, OAVning jamiyatdagi roli, ijtimoiy ma'suliyat, tahlil va baholash, ob'ektivlik va xolislik, axborotning haqqoniyligi, OAV manbalarining ishonchliligi, siyosiy va iqtisodiy ta'sir, jurnalistika, metodologiya, tahlil metodlari kommunikatsiya texnologiyalari.

Abstract: This scientific article discusses the culture and importance of analyzing mass media (MM), as well as the role and impact of mass media in society. The article elaborates on the necessary methodological approaches, the culture of analysis, and the role of critical thinking in carrying out proper media analysis. It also explores how mass media is assessed in social and political contexts, particularly the reliability of information sources and their influence. The article examines errors in the media evaluation process and ways to address them, as well as the importance of caution when selecting information sources. The article is intended for specialists working in the field of social communication, students, and those studying media analysis.

Keywords: mass media, information flow, the role of mass media in society, social responsibility, analysis and evaluation, objectivity and impartiality, authenticity of information, reliability of mass media sources, political and economic influence, journalism, methodology, analysis methods, communication technologies.

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются культура и важность анализа массовых СМИ, а также их роль и влияние в обществе. Статья подробно объясняет необходимые методологические подходы, культуру анализа и роль критического мышления при проведении правильного анализа СМИ. Также

рассматривается, как оцениваются массовые СМИ в социальном и политическом контексте, в частности, надежность источников информации и их влияние. Обсуждаются ошибки в процессе оценки СМИ и способы их устранения, а также важность осторожности при выборе источников информации. Статья предназначена для специалистов в области социального общения, студентов и тех, кто изучает анализ массовых СМИ.

Ключевые слова: *средства массовой информации, информационный поток, роль СМИ в обществе, социальная ответственность, анализ и оценка, объективность и беспристрастность, достоверность информации, надежность источников СМИ, политическое и экономическое влияние, журналистика, методология, методы анализа, коммуникационные технологии.*

KIRISH

Ommaviy axborot vositalari (OAV) jamiyatning fikrini shakllantirishda va ijtimoiy ongni tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Har kuni yangiliklarni olishda va jamiyatda sodir bo'layotgan voqealar haqida ma'lumot olishda insonlar OAVlarga murojaat qilishadi. Shuning uchun OAVlarning sifatli va to'g'ri tahlil qilinishi hamda ularni baholash madaniyati jamiyatdagi axborot oqimining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tahlil qilish madaniyati axborotning haqiqiyligi, adolatligi va ishonchligini aniqlashda juda muhim o'rin tutadi.

Ommaviy Axborot Vositalarini Tahlil Qilish Madaniyati

Ommaviy axborot vositalarini tahlil qilish madaniyati — bu axborot manbalarini tanqidiy va obyektiv tarzda baholash jarayonini o'z ichiga oladi. Tahlil qilish madaniyati jamiyatda sodir bo'layotgan voqealar va jarayonlarni to'g'ri anglash uchun zarur bo'lib, u axborotning mohiyatini, uning ijtimoiy kontekstini va muallifning maqsadini tushunishga yordam beradi. Tahlil qilishning bu jarayonida quyidagi asosiy tamoyillarni e'tiborga olish lozim:

1. Obyektivlik va xolislik – Tahlilchi axborotni baholashda o'zining shaxsiy nuqtai nazaridan chetlanib, faqat faktlarga asoslanishi kerak. Tahlil qilinayotgan axborot manbasining har tomonlama yoritilishi muhim. ⁴²

2. Kritik fikrlash – OAVlarni baholashda tanqidiy yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bu, axborot manbalarining ishonchligini va uning jamiyatdagi ta'sirini to'g'ri baholash imkonini beradi.

3. Ehtiyotkorlik – OAVlardan olingan axborotning haqqoniyligini va to'g'riligini tekshirish zarur. Ko'p hollarda ommaviy axborot vositalari manipulyatsiya va yolg'on axborot tarqatish uchun ishlatiladi, shuning uchun har bir manba ishonchli ekanligini aniqlash muhim.

4. Ijtimoiy kontekstni inobatga olish – OAVni baholashda uning ijtimoiy va siyosiy konteksti hamda axborotning tarqatilish maqsadi va auditoriyasini tushunish zarur.

⁴² Xudoyberganov, T. (2019). Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari : Tahlil va baholash metodlari . Samarqand:Samarqand davlat universiteti nashriyoti.

Ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy roli. OAVlarning ijtimoiy roli juda kengdir. OAVlar nafaqat yangiliklar tarqatish bilan shug'ullanadi, balki ular jamiyatdagi ijtimoiy va siyosiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatadi. OAVlar orqali keng auditoriyaga etkazilgan axborotlar, odamlarning dunyoqarashini shakllantiradi, ularda o'z hayoti va jamiyatda sodir bo'layotgan voqealar haqida fikrlar hosil qiladi.⁴³ Bundan tashqari, OAVlar faqat axborot tarqatish bilan cheklanmaydi, balki ularning vazifasi axborotning sifatini oshirish, jamiyatdagi ijtimoiy masalalarga e'tibor qaratish va bu masalalar yuzasidan ijtimoiy muhokamalarni keltirib chiqarishdan iborat.⁴⁴ OAVlar insonlarning qaror qabul qilish jarayonlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin, shuning uchun ular axborotning aniq va ishonchli bo'lishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ommaviy axborot vositalarini baholash jarayonlari ham ularning faoliyatini tartibga solinishi va jamiyatning axborot madaniyati rivojlanishida muhim omil xisoblanadi. Shu o'rinda ommaviy axborot vositalarining baholanishiga doir bir qator qarashlarni ko'rib chiqsak.

OAVlarni baholash jarayonida bir nechta yondashuvlar mavjud. Ular orasida axborotning manbasini aniqlash, uning ishonchliligi va haqqoniyligini tekshirish, shuningdek, axborotning til va uslub jihatdan qanday taqdim etilganligini o'rganish muhimdir. OAVlarni baholashda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanilishi mumkin:

1. Manba tahlili – Axborot manbasining ishonchliligi tekshirish, uning kimga tegishli ekanligini aniqlash va uning tarixiy kontekstini o'rganish.
2. Xabar mazmuni tahlili – Xabar mazmunining objektivligini, faktlarga asoslanganligini va muallifning fikrlari bilan manipulyatsiya qilishda qanday omillar ishtirok etganini o'rganish.
3. Auditoriya ta'siri – OAVlarning auditoriyaga ta'sirini baholash, xususan, axborotning ijtimoiy va siyosiy xatti-harakatlarga qanday ta'sir qilishini o'rganish.
4. Ethik tahlil – Axborotning tarqatilishida axloqiy tamoyillarga rioya qilinishini tekshirish.

Ommaviy Axborot Vositalarining Ijtimoiy Ta'siriga E'tibor

OAVlarning ijtimoiy ta'sirini baholashda, ularning o'zgaruvchan va dinamik tabiatini hisobga olish zarur. OAVlar nafaqat jamiyatning fikrini shakllantiradi, balki o'zgaruvchan siyosiy va iqtisodiy sharoitlarga ham tezda moslashadi. Jamiyatda axborotning qanday qabul qilinishi, undan qanday foydalanilishi va u qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganilishi lozim. Bundan tashqari, axborotning tarqatilish uslubi, uning auditoriyaga yetib borish yo'llari ham muhim. Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar orqali OAVlar tezda o'z auditoriyasini kengaytirishi mumkin, lekin bu jarayonning ham salbiy va ijobiy tomonlari mavjud. OAVlarning ta'sirini baholashda shu jihatlarni hisobga olish zarur.

OAVlarning Rolini Yaxshilash va Tahlil Madaniyatini Rivojlantirish

Ommaviy axborot vositalarini baholashning samarali va har tomonlama to'g'ri amalga oshirilishi, jamiyatdagi ma'lumot oqimini yaxshilash va uning sifatini oshirishga yordam beradi. OAVlar nafaqat yangiliklarni taqdim etishda, balki ijtimoiy, siyosiy va

⁴³ F.(2018). Ommaviy axborot vositalari va ularning jamiyatdagi ta'siri. Buxoro :Buxoro davlat universiteti nashriyoti

⁴⁴ Zohidov, R. (2020). Ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy roli .Toshkent :O'zbekiston davlat nashriyoti.

iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda ham muhim rol o'ynaydi. OAVlarning ta'sirini baholashda etiborga olinishi kerak bo'lgan yana bir muhim omil — bu jamiyatdagi axborot erkinligi va uning ta'siri. Axborot erkinligi, o'z navbatida, tahlilchilarni adolatli va to'g'ri axborot olishda ishtirok etish imkonini beradi. OAVlarning ta'sirini baholashda tahlilchining mustaqilligi va ob'ektivligi katta ahamiyatga ega. Agar tahlilchi biron-bir siyosiy yoki iqtisodiy manfaatlarga asoslangan holda ishlasa, natijada OAVlarning ta'siri noto'g'ri baholanishi mumkin. Shuning uchun, har bir OAV manbasini tahlil qilishda muallifning nuqtai nafari va uning axborotni qanday shakllantirishi haqida chuqur tushuncha hosil qilish zarur.

OAV Tahlili: Qanday Mezonlar Bilan Baholash Kerak?

Ommaviy axborot vositalarini tahlil qilishda bir qancha asosiy mezonlar mavjud. Quyida ular haqida batafsil ma'lumot beriladi. 1. Axborotning haqiqatga mosligi: Tahlilchi, birinchi navbatda, axborotning haqiqatga mosligini, ya'ni ma'lumotning to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini aniqlashi kerak. OAVlarning asosiy vazifasi — ob'ektiv va haqqoniy axborotni keng auditoriyaga taqdim etishdir.⁴⁵ Axborotning haqiqatga mosligi tahlil qilishda asosiy mezonlardan biridir. 2. Manba ishonchliligi: Har bir OAV manbasining ishonchliligi tahlil qilinishi kerak. Bunga manbaning tarixiy asoslari, ekspert fikrlari, ilmiy yondashuvlar va tajribali tahlilchilarning nuqtai nazarini o'rganish kiritiladi. 3. Ijtimoiy mas'uliyat: OAVlarning jamiyatdagi ijtimoiy mas'uliyatini baholash juda muhimdir. OAVlar nafaqat yangiliklarni tarqatish, balki jamiyatdagi axloqiy me'yorlarni va huquqiy normalarni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. OAVlar orqali tarqatilgan axborot odatda keng auditoriyaning qarashlarini shakllantiradi, shuning uchun axborot manbasining mas'uliyatli bo'lishi juda muhim.

4. Muallifning niyati va maqsadi: OAV manbasini tahlil qilganda, uning muallifining maqsadiga diqqat qilish lozim. OAVlar bir vaqtning o'zida axborot tarqatish, fikr yuritish va auditoriyani ma'lum bir nuqtai nazarga yo'naltirish vazifasini bajaradi. Shuning uchun, muallifning axborot orqali maqsadi, uning qanday taqdim etilishi va jamiyatga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinishi kerak.

5. Usul va uslub: OAVlarda axborot qanday usul va uslubda taqdim etilayotganiga e'tibor qaratish kerak. Hamma axborotlar bir xil usulda taqdim etilmaydi. Ba'zi axborot manbalari faktlarni shaxsiy fikrlar bilan aralashtirishi mumkin, ba'zilarida esa ob'ektiv va professional uslub asosida yangiliklar beriladi.

6. Axborotning tarqatilish kanallari: OAVlarning axborot tarqatish kanallari ham tahlil qilinishi kerak. Bugungi kunda OAVlar nafaqat an'anaviy shakllarda, balki internet orqali ham keng tarqalmoqda. Onlayn platformalar va ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilayotgan axborotning ishonchliligi va ta'siri alohida muhokama qilinishi lozim.

Ommaviy Axborot Vositalarining Jamiyatdagi Ijtimoiy Ta'siri

OAVlar nafaqat ijtimoiy ongni shakllantirish, balki siyosiy jarayonlarni boshqarishda ham katta ta'sirga ega. OAVlar, shuningdek, jamiyatdagi adolat va tenglikni targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi. Ular orqali jamiyatda yuzaga kelgan ijtimoiy

⁴⁵Shavkatov, O(2020). Ommaviy axborot vositalarini baholashda metodologik yondashuvlar. Tashkent: O'zbekiston jurnalistika akademiyasi.

muammolarni keng jamoatchilikka yetkazish, shu bilan birga, muammolarni hal qilish yo'llarini izlash ham mumkin bo'ladi.

Bundan tashqari, OAVlarning siyosiy va iqtisodiy jarayonlarga ta'siri ham beqiyosdir. Yangiliklar tarqatish uslubi, ma'lumotlarni qanday ifodalash va auditoriyaga qanday taqdim etish tahlilchilarning jamiyatdagi ijtimoiy fikrni shakllantirishda qanday rol o'ynashini belgilaydi.

Shuning uchun, OAVlarning baholanishi nafaqat axborotning to'g'ri va haqqoniy bo'lishini, balki uning auditoriyaga ta'sirini ham inobatga olishni taqozo etadi.⁴⁶

Xulosa: Ommaviy axborot vositalarini tahlil qilish madaniyati va uni baholash jamiyatdagi axborot oqimining sifatini oshirishda, jamiyatni yanada axborotga boy qilishda va ijtimoiy ongni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. OAVlarni baholashda yondashuvlar va metodologiyalarni tushunish, shuningdek, axborotning to'g'riligini va ishonchliligini aniqlash, jamiyatning mustahkam axborot bazasini shakllantiradi. OAVlarni tahlil qilishning har tomonlama rivojlanishi, xususan, jurnalistika sohasidagi mutaxassislarning yuksak ma'lumot darajasini shakllantiradi va axborot sohasida yangiliklarni to'g'ri tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, OAVlar jamiyatning fikrini shakllantirishda bevosita ta'sir etuvchi omil bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zohidov, R. (2020). Ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy roli. Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti.
2. Xudoyberganov, T. (2019). Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari: Tahlil va baholash metodlari. Samarqand: Samarqand Davlat universiteti nashriyoti.
3. Mustafoev, D. (2022). Jurnalistika va axborot kommunikatsiyalarini tahlil qilish. Toshkent: Universitet nashriyoti.
4. Karimov, F. (2018). Ommaviy axborot vositalari va ularning jamiyatdagi ta'siri. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
5. Umarov, M. (2021). Tahlil va baholash metodologiyasi: Jurnalistika sohasida. Toshkent: «Fan va texnologiya» nashriyoti.
6. Xusanov, S. (2023). Ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy va siyosiy ta'siri. Toshkent: «Uzbekistan» nashriyoti.
7. Shavkatov, O. (2020). Ommaviy axborot vositalarini baholashda metodologik yondashuvlar. Tashkent: O'zbekiston jurnalistika akademiyasi.
8. Jabborova, S., Erkinova, I., & Shokirova, Z. (2024). VIRTUAL O'YINLARNING YOSHLAR ONGIGA TA'SIRI. Ilm-fan va ta'lim, (6 (21)).
9. Jabborova, S., Mirzadavlatova, U., & Kozimova, G. (2024). TA'LIM VA TARBIYA JARAYONIDA AXBOROTNING O'RNI VA AHAMIYATI. Ilm-fan va ta'lim, (6 (21)).

⁴⁶Umarov, M. (2021). Tahlil va baholash metodologiyasi : Jurnalistika sohasida. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.

10. Jabborova, S., Ismatillayeva, I., Fozilova, R., & Sultonboyev, A. (2024). *TEKNOLOGIK TARAQQIYOTNING ISTIQBOLLARI*. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).
11. Jabborova, S., Daminjonova, S., Ismoilova, G., & Mamatqodirova, M. (2024). *AXBOROTNING INSON HAYOTIGA TA'SIRI*. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).
12. Jabborova, S., Olimjanova, H., & Shodmonova, S. (2024). *INTERNETDAN SAMARALI FOYDALANISH-DAVR TALABI*. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).
13. Bahodir o'g'li, V. S. (2024). *YURTIMIZDA ARABLAR BOSQINI VA ISLOM DININING KIRIB KELISHI*. *WORLD OF SCIENCE*, 7(10), 40-44.
14. Asadbek, M., & Davronbek, I. (2023). *O'ZBEKISTON-2030 STRATEGIYASINING YANGI O'ZBEKISTONNI BARPO ETISHNING KAFOLATI*. *Ustozlar uchun*, 24(1), 204-207.
15. Dilshodbek o'g'li, I. D. (2023). *O'ZBEKISTONDA SIYOSIY PARTIYALARNING JAMIYAT HAYOTIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI*. *Journal of new century innovations*, 29(4), 115-120.
16. Dilshodbek o'g'li, I. D. (2023). *O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA'LIM TIZIMIDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARI, METODLARI VA TEKNOLOGIYALARINI JORIY QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI*. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 21(7), 102-110.
17. Ahmedov, A. T. (2024). *KASABA UYUSHMA TASHKILOTINING HUQUQIY ASOSLARI-DEMOKRATIYA VA OSHKORALIK PRINSIPLARINI SHAKLLANISHI*. *Экономика и социум*, (4-1 (119)), 54-59.
18. AHMEDOV, A. (2024). *KASABA UYUSHMA TASHKILOTLARINING BOSHQA JAMOAT TASHKILOTLARI BILAN O'ZARO HAMKORLIKLARI*. *News of the NUUZ*, 1(1.9), 60-63.

BLOGGER VA JURNALISTLAR ORASIDAGI TAFOVUT.

Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
Jabborova Sayyora Muhammadqobilovna
Andijon davlat pedagogika instituti,
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi,
1-bosqich talabalari **Qayumova Muslimaxon,**
Rahmonberdiyeva Robiya
Tursunova Mubina.

Annotatsiya. Mazkur maqola blogger va jurnalistlarning farqi va vazifalari haqida ma'lumot beradi. Shubhasiz, hozirgi kunda ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilayotgan, ommaga manzur bo'luvchi videolar, yangiliklar, qiziqarli faktlar asosan bloggerlar tomonidan joylanmoqda. Bugungi kunda ko'plab insonlar blogger va jurnalistlarni farqiga bormaydilar. Ular: "bloggerlar ham jurnalistlardek, chunki ikkisi ham insonlarga malumot tarqatish bilan shug'ullanadi"-degan fikrda.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, OAV, blog, bloggerlar, jurnalistlar.

Аннотация. В этой статье представлена информация о различиях и обязанностях блогеров. Несомненно, видео, новости, интересные факты, которые сейчас распространяются в социальных сетях, в основном публикуются блогерами. Многие люди сегодня не имеют значения между блогерами и журналистами. Они говорят: «Блоги также являются журналистами, потому что они оба участвуют в распространении информации среди людей», — сказали они.

Ключевые слова: Социальные сети, СМИ, блоги, блогеры, журналисты.

Abstract: Undoubtedly, videos, news, interesting facts, which are now distributed on social networks, are mainly posted by bloggers. Many people today do not make a difference between bloggers and journalists. They say, "Bloggers are also journalists, because they are both involved in distributing information to people," they said. This article provides information on the differences and responsibilities of bloggers and journalists.

Keywords: Social networks, media, blogs, bloggers, journalist.

KIRISH

Ijtimoiy tarmoq - bu qiziqishlari o'xshash yoki oflayn-aloqaga ega bo'lgan odamlar o'rtasida muloqot qilish, tanishish, ijtimoiy munosabatlar yaratish yoki ko'ngilochar (musiqa, kino) va ish maqsadlarida ishlatiladigan onlayn platforma. Ro'yxatda keltirilgan ijtimoiy tarmoqlarga qo'shimcha ravishda Web 2.0 formatida quyidagi manba turlari mavjud: 1. Ijtimoiy xatcho'plar (inglizcha: social bookmarking). Ba'zi veb-saytlar foydalanuvchilarga xatcho'plar yoki mashhur veb-saytlar ro'yxatini boshqalar bilan baham ko'rish imkonini beradi. Bunday saytlardan umumiy qiziqishlarga ega foydalanuvchilarni topish uchun ham foydalanish mumkin. Masalan: Delicious, Pinterest, Snapchat, Tik tok. 2. Ijtimoiy kataloglar (inglizcha: social cataloging) ijtimoiy xatcho'plarga o'xshaydi, lekin

akademik maqsadlarga qaratilgan bo'lib, foydalanuvchilarga ilmiy maqolalardan olingan iqtiboslarning ma'lumotlar bazalari bilan ishlash imkonini beradi. Masalan: Academic Search, Premier, LexisNexis, Akademik universitet, CiteULike, Connotea. 3. Ijtimoiy kutubxonalar — bu sayt mehmonlariga o'zlarining to'plamlari, kitoblari, audio yozuvlari va boshqalarga havolalarni qoldirish imkonini beruvchi ilovalardir. Tizimni qo'llab-quvvatlovchi tavsiyalar, reytinglar va boshqalar ko'zda tutilgan. Masalan: discogs.com, IMDb.com. 4. Ijtimoiy media omborlari — media fayllarni birgalikda foydalanish uchun saqlash xizmati. Ularni ushbu serverlarda joylashgan fayllar turiga qarab tasniflash mumkin. 5. Ixtisoslashgan ijtimoiy tarmoqlar. Odamlarni ma'lum mezonlarga ko'ra birlashtiradi (masalan, yoshi, jinsi, dini, ma'lum bir sevimli yoki doim shugullanadigan mashg'ulotlari va boshqalar narsalar kiradi).

- Professional ijtimoiy tarmoqlar professional mavzularda muloqot qilish, tajriba va axborot almashish, bo'sh ish o'rinlarini qidirish va taklif qilish, biznes aloqalarini rivojlantirish uchun yaratiladi. Masalan: LinkedIn, Moy Krug.

- Korporativ ijtimoiy tarmoqlar kompaniya faoliyatini tashkil etish va qo'llab-quvvatlash muammolarini hal qiladi. 6. Hujjatlar bilan birgalikda ishlash uchun xizmatlar. 7. Geosotsial tarmoqlar foydalanuvchining geografik joylashuvidan kelib chiqib ijtimoiy aloqalarni o'rnatish imkonini beradi. Bunday holda, turli xil geolokatsiya vositalaridan foydalaniladi (masalan, GPS yoki AlterGeo texnologiyasi kabi gibrid tizimlar), ular ma'lum bir foydalanuvchining hozirgi joylashuvini aniqlash va uning pozitsiyasini turli maskanlar va odamlarning joylashuvi bilan solishtirish imkonini beradi deyishimiz mumkin.⁴⁷ Tarixi 1803-1869-yillarida yashagan XIX asr rus yozuvchisi, faylasufi va jamoat arbobi Vladimir Odoyevskiy o'zining 1835-yilda yozilgan utopik romanida zamonaviy bloglar va umuman internetning paydo bo'lishini bashorat qilgan edi. Unda aytilishicha, "tanish uylar o'rtasida magnit telegraflar joylashgan bo'lib, ular orqali uzoq masofaga yashovchilar biri-biri bilan gaplashadi". Ijtimoiy tarmoqlarning eng avvalgisi shakli elektron e'lonlar taxtasi bo'lib, ularning birinchisi CBBS nomi ostida IBM xodimi U. Kristensen tomonidan 1978-yilda yaratilgan.⁴⁸ Ommaviy aloqada ommaviy axborot vositalari axborot yoki ma'lumotlarni saqlash hamda etkazib berish uchun ishlatiladigan aloqa vositalari yoki vositalaridir. Bu atama bosma ommaviy axborot vositalari, nashriyot, axborot vositalari, fotografiya, kino, radioeshittirish (radio va televideniye), raqamli media hamda reklama kabi ommaviy axborot vositalari kommunikatsiyalari sanoatining tarkibiy qismlarini anglatadi. Pochta singari uzoq masofali aloqa tizimlarini, shu jumladan Fors imperiyasi (Chapar Khaneh va Angarium) va Rim imperiyasidagi dastlabki yozuv va qog'ozning rivojlanishi ommaviy axborot vositalarining dastlabki shakllari sifatida talqin qilinishi mumkin. Govard Reynold kabi yozuvchilar insoniy muloqotning dastlabki shakllarini, masalan, Lasko g'ori rasmlari va erta yozuvlarni ommaviy axborot vositalarining dastlabki shakllari sifatida belgilagan. Ommaviy axborot vositalari tarixining yana bir ramkasi Chauvet g'oridagi rasmlardan boshlanadi va qisqa ovoz oraliq'idan tashqari odamlar bilan muloqot qilishning boshqa usullari bilan davom etadi: tutun signallari, iz belgilari va

⁴⁷ <https://uz.wikipedia.org/wiki/ijtimoiytarmoq>

⁴⁸ Internet I blogi predskazal Vladimir Odoyevskiy 1837 godu - Лента, py, 3.10.20

haykal. Aloqa kanallari bilan bog'liq zamonaviy qo'llanilishida media atamasi 1-marta kanadalik aloqa nazariyotch Marshall MakLuhan tomonidan qo'llanilgan, u Counterblast (1954) asarida shunday degan: "Ommaviy axborot vositalari o'yinchoq emas; ular Mother Goose va Piter Pan rahbarlarining qo'lida bo'lmasligi kerak. Ular faqat yangi rassomlarga ishonib topshirilishi mumkin, chunki ular san'at turlaridir." 1960-yillarning o'rtalariga kelib, bu atama Shimoliy Amerika hamda Buyuk Britaniyada umumiy foydalanishga tarqaldi. HL Menckenning so'zlariga ko'ra, ommaviy axborot vositalari iborasi 1923-yilda Qo'shma Shtatlarda ishlatilgan. Ommaviy axborot vositalari atamasi (ommaviy axborot vositalarining yagona shakli) "jamiyatdagi umumiy aloqa, axborot yoki ko'ngilochar vositalar yoki kanallardan biri, gazetalar, radio yoki televideniye" sifatida ta'riflanadi.⁴⁹ Shuningdek, 1983-yilda allaqachon dunyoda 800ta, 1988-yilda esa 5000ta elektron doskalar mavjud edi. Bugungi kunda "blog" tushunchasi inglizcha "Web log" - "Veb kundalik" birikmasida kelib chiqqan. Bu ibora boshida "web blog" keyinchalik "webblog" so'ngra "blog" holiga kelgan. Demak, blog - bu onlayn kundalik. Bloger esa uni yuritadigan odam. O'z-o'zidan blogerlik degani blog yuritish ekanligi kelib chiqadi.⁵⁰ Shuningdek, mamlakatimizda so'z erkinligi, OAVga berilgan imkoniyat va sharoitlar sabab, shu sohada ma'lum masalalar muhokama markaziga tushib qoldi. Jumladan, hozirda axborot haqida gap ketganda, jurnalistlar qatori blogerlar ham tez-tez tilga olinadigan bo'ldi. Rasmiy va norasmiy tadbirlarga OAV xodimlari qatori blogerlar ham taklif etilmoqda. Bu ochiq jamiyatda so'z erkinligi barqarorlashayotganidan darak beradi. Darhaqiqat, ko'pchilik blogerlar deganda faqat jamiyatdagi kamchilikni aytib, tanqid qiluvchi shaxsni tushuniladi. Aslida u juda ajoyib kasb. Blogerlar:

1) yuqori kompyuterlar savodxonligiga ega odamlar, chunki ular doimo internet bilan ishlaydilar.

2) biznesmenlardir, hozirgi kunda internet orqali foyda topish urf bo'ldi. Biror nimani reklama qilish orqali ham foyda ko'rmoqdalar. Bu nafaqat o'zlari uchun hatto reklama egalari uchun ham daromad keltirmoqda.

3) yaxshi boshqaruvchilar, sababi vaqtni taqsim qila olgan blogerlar blogi doimiy ravishda yaxshilanib turadi.

4) ijodkorlar, chunki insonlarni diqqatini tortish uchun ularni qiziqtirish lozim va buni hozirda blogerlar amalga oshirmoqdalar. Ular qiziqarli faktlar, videolar bilan hammani o'zlariga jalb qilmoqdalar.

5) mukammal insonlardir, chunki bloger bir video olmoqchi bo'lsa, u rejissorlik, aktyor, muallif va operator ham bo'ladi.⁵¹

Jurnalist-bu muhim faktlar, voqealar, odamlar hodisalar haqidagi axborotni yig'ish, qayta ishlash va uni auditoriyaga etkazish orqali OAVni axborot bilan to'ldiruvchi kishi. Shuningdek, nima uchun bloger jurnalist emasligiga bir qancha sabablar mavjud: Birinchidan, blogerda hech qanday javobgarlik yo'q, blogerlar xohlagan mavzusini amalda bo'rttirib, aldash yoki nogahon xatoga yo'l qo'yishi ham mumkin. Biroq, jurnalistlarni ancha

⁴⁹ https://uz.wikipedia.org/wiki/ommaviy_axborot_vositalari

⁵⁰ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Blog>

⁵¹ <https://uzhackersw.uz/blog/blog-nima-va-blogger-kim-,HTML>

mas'uliyatli bo'lishi talab qilinadi. Ikkinchidan, blogerlar doim ham OAV qonunlari va jurnalistlar qonuni doirasida ish ko'rishmaydi. Balki, ular o'zlari guvohi bo'lgan voqea-hodisa, xabar, imkon va bilimi etgan mavzuni yoritishi mumkin. Lekin, jurnalistlar to'liq o'rganib ommaga tarqatishi lozim. Uchinchidan, blogerlar jurnalistlardan farqli o'laroq xabar tarqatayotganda his-hayajonga berilishi mumkin, jurnalistlar esa doimo publitsistik uslubda ma'lumot tarqatishlari lozim.⁵²

Xulosa qilib aytganda, bloger jurnalist emas. Jurnalistlarning vazifasi blogerlarga nisbatan ancha katta ahamiyatga ega. Mashhur jurnalist Vladimir Posner aytganidek, blogerlik jurnalistlikdan farqli ravishda kasb emas. Biroq bu "bloger jurnalistdan ustun", degani emas. Chunki ayrim blogerlar jamiyatimizdagi muammo va masalalarni echishda ba'zi jurnalistlardan yaxshiroq jonbozlik ko'rsatmoqda. Ammo bu ham blogerni jurnalistdan ustun qo'yishga asos bo'la olmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Интернет И блоги предсказал Владимир Одойевский в 837году-Лента.ру,3.10.2005
- 2.https://uz.wikipedia.org/wiki/ijtimoiy_tarmoq
- 3.Rislig'oy Xamidova :media savodxonlik va axborot madaniyati 2023.
- 4.<https://uzhackersw.uz/blog/blog-nima-va-blogger-kim-.html>
- 5.<https://uz.wikipedia.org/wiki/Blog>
- 6.https://uz.wikipediya.org/wiki/ommaviy_axborot_vositalari
7. Jabborova, S., Erkinova, I., & Shokirova, Z. (2024). VIRTUAL O'YINLARNING YOSHLAR ONGIGA TA'SIRI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).
8. Jabborova, S., Mirzadavlatova, U., & Kozimova, G. (2024). TA'LIM VA TARBIYA JARAYONIDA AXBOROTNING O'RNI VA AHAMIYATI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).
9. Jabborova, S., Ismatillayeva, I., Fozilova, R., & Sultonboyev, A. (2024). TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING ISTIQBOLLARI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).
10. Jabborova, S., Daminjonova, S., Ismoilova, G., & Mamatqodirova, M. (2024). AXBOROTNING INSON HAYOTIGA TA'SIRI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).
11. Jabborova, S., Olimjanova, H., & Shodmonova, S. (2024). INTERNETDAN SAMARALI FOYDALANISH-DAVR TALABI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).
12. Bahodir o'g'li, V. S. (2024). YURTIMIZDA ARABLAR BOSQINI VA ISLOM DININING KIRIB KELISHI. *WORLD OF SCIENCE*, 7(10), 40-44.
13. Asadbek, M., & Davronbek, I. (2023). O'ZBEKISTON-2030 STRATEGIYASINING YANGI O'ZBEKISTONNI BARPO ETISHNING KAFOLATI. *Ustozlar uchun*, 24(1), 204-207.
14. Dilshodbek o'g'li, I. D. (2023). O'ZBEKISTONDA SIYOSIY PARTIYALARNING JAMIYAT HAYOTIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI. *Journal of new century innovations*, 29(4), 115-120.

⁵² Risligoy Xamidova:media savodxonlik va axborot madaniyati 2023

15. Dilshodbek o'g'li, I. D. (2023). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA'LIM TIZIMIDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARI, METODLARI VA TEXNOLOGIYALARINI JORIY QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 21(7), 102-110.

16. Ahmedov, A. T. (2024). KASABA UYUSHMA TASHKILOTINING HUQUQIY ASOSLARI-DEMOKRATIYA VA OSHKORALIK PRINSIPLARINI SHAKLLANISHI. Экономика и социум, (4-1 (119)), 54-59.

17. AHMEDOV, A. (2024). KASABA UYUSHMA TASHKIOTLARINING BOSHQA JAMOAT TASHKIOTLARI BILAN O'ZARO HAMKORLIKLARI. News of the NUUz, 1(1.9), 60-63.

**«IMPROVING WRITING SKILL OF B1 LEVEL LEARNERS THROUGH
INTERNET TECHNOLOGY»**

Mirzarakhimova Hilola Raimovna

*Teacher of the Uzbek Language and Literature at Tashkent branch No. 2 Academic Lyceum of the
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan*

Abstract. Writing is claimed to be the most difficult skill for foreign language learners. Thus, it needs an effective model of teaching to improve students' writing skill. The present study investigates the use of internet technology in improving writing skill of B1 level students and examines the effectiveness of the use of internet technology in the teaching of writing by observing students' writing in the classroom.

Keyword: Writing skill, internet technology, B1 level students.

Аннотация. Утверждаются, что письмо является самым сложным навыком для изучающих иностранный язык. Таким образом, для улучшения навыков письма учащихся необходимо использовать эффективную модель обучения. В настоящем исследовании исследуется использование интернет-технологии для улучшения навыков письма учащихся уровня B1, а также изучается эффективность использования интернет-технологии в обучении письму путем наблюдения за письмом учащихся в классе.

Ключевые слова: Навыки письма, интернет-технологии, студенты уровня B1.

Annotatsiya. Yozish chet tilini o'rganuvchilar uchun eng qiyin mahorat sifatida baholanadi. Shuni inobatga olgan holda, talabalarining yozish qobiliyatini oshirish uchun samarali o'qitish modeli zarur. Ushbu tadqiqot B1 darajasidagi 167 o'quvchilarning yozish malakasini oshirishda internet texnologiyasidan foydalanishni o'rganadi va sinfda o'quvchilarning yozma ishini kuzatish orqali yozishni o'rgatishda internet texnologiyasidan foydalanish samaradorligini tahlil qiladi.

Kalit so'z: Yozish mahorati, internet texnologiyasi, B1 darajasidagi talabalar.

INTRODUCTION

Writing is one of the language skills used for expressing the ideas, opinions, and the feelings in a form of written language. In this modern era, people use this skill almost every day through e-mail, short message service in phone, and chatting in social media. These examples are as proves that writing is an important skill to enable people to communicate with each other. From this perspective, technology can support to enable and liberate thoughts from mechanics and free up the expression of ideas. In fact, research shows that technology-supported writing not only enables skills but also teaches them at the same time, so that users grow their understanding of mechanics, spelling, organizing, and so on when they write with technology tools.

Thus, this study was conducted to investigate the use of internet technology for B1 level students in the teaching of writing. Particularly, the study examines writing practices commonly utilized by EFL teachers to teach writing skills for B1 level students in EFL classrooms. Advances in technology in education are inevitable as technology has become

an integral part of our everyday life. The new generations of students have a high level of technology literacy. Hence, it is important to investigate the teachers' perception on the use of internet technology in the teaching of writing classrooms as information regarding the benefits, implementation, and attitudes of teachers will be a further probe.

LITERATURE REVIEW

It is important for teachers to explore multiple ways to make learning processes significant and successful. Learning writing should be meaningful, as fostering the use of internet technology in EFL classrooms, should support the development of writing skill especially with B1 level learners. Having said this, the principal objective of this review is to define the main concepts in this research. It is important to clarify that these constructs are writing skill, and internet technology as a didactic tool. In addition, this review not only shows the definition of the concepts, but it also presents the principles of scholars in terms of writing as well as using internet technology in the classroom.

From the point of Richards and Renandya, writing covers the process of developing ideas, logical thinking, and language forms and transfers them into graphic symbols on a paper by using appropriate conventions including content, organization, vocabulary, language use, and mechanics. Learning to write seems as a developmental process that helps B1 level students to write and choose their own topics. Most of B1 level students may find some difficulties in accomplishing their writing test. It is the most difficult skill for B1 level students to master. [Richards & Renandya: 2002, p 83]

In addition, Warschauer also highlights that computers can be used to teach new types of writing considering the online age that we live in today. He states that new technologies can help us teaching writing in foreign language. [Warschauer: 2007, pp. 907-912]

Following this, Healey stated that technology can help in many ways to achieve some goals; improving writers' ability to communicate with their readers, having a sense of audience and writing to the expectations of that audience, using peer review effectively, and revising and editing as needed. She also explained that some learners are quite motivated at the thought of their work being read publicly as their writing posted to a class newsgroup that gives sense of an audience larger than one consisting only of the teacher. Moreover, other real-world tools for writing such as on-line dictionaries, thesauruses, and style and grammar checkers are beneficial for the learners as writers.

Considering the concepts of writing, Grabes outlined some principles in order to guide teachers and students thinking about writing in the classroom. These principles include the following ideas:

- Writing is a process; there are many writing processes
- We get better at writing by writing
- Clear, logical writing reflects clear, logical thinking. Because students think in all content areas, it follows that students should write in all content areas
- Writing is communication; the ability to communicate is essential

- Fluency must be developed before clarity; clarity (control) must be developed before accuracy and correctness (precision). Writers need to get it down before they worry about getting it right [Grabe: 2007, p. 67]

Taking into account the principles of writing, Nicolini developed main principles to structure how technology can support learning in the classroom environment. These principles provided a lens to view technology in writing classroom. They are as follows:

- ✓ Classroom instruction and information management can be strengthened through the efficient use of technology

- ✓ Technology can support student learning

- ✓ Students need to know how to access and select from the avalanche of information to help them solve problems

- ✓ Technology can and should facilitate the rethinking and the restructuring of what takes place in the classroom . [Nicolini: 2006, p. 67]

Based on these ideas, technology was viewed as infusing the writing classroom as a social area that provides multiple uses of technology-mediated writing opportunities that offer a variety of experiences and choices for B1 level students. Technology mediated writing in a socially constructed space allows students to construct meaning from their writing with peers, teachers, and environments in addition to the technology itself.

Research methods.

This study employed a qualitative research design in the form of descriptive case study in regard to the consideration that the researcher focused on the observing, interpreting, and understanding what the teacher and students did in writing class that used the internet. This was done to gain an in-depth understanding of the situation and meaning for those involved. The subjects of the study were B1 level learners that the English ability of the students is intermediate.

The data was collected through non-participant observation. It was an observation in which the researcher only observed the process of teaching and learning. To obtain the data related to the use of internet technology in teaching writing, students' writing was taken to investigate their writing ability since the use of internet technology was expected to help students to create a text based on structure and language feature.

Analysis and result.

This study sought to investigate the use of the internet technology in teaching writing to B1 level learners. It also investigated the development of students' writing abilities. From the result of the findings and discussion, it can be stated as follows.

The major conclusion of the study is that the use of the internet technologies as an aid in writing class is successfully applied in some ways. With respect to the internet use in teaching writing, it indeed gave benefits to the students as well the teacher. Though the internet did not use as a tool to teach and learn writing in the classroom, but it is useful as a medium for information collection, publication, and deferred-time communication. In relation to the students' writing skills, it is significantly improved, in that they achieved the target genre. They learned to write at greater length, with a clear schematic structure, indicating students' improvement in constructing text organization. The students were

able to make a cohesion texts as indicated by the conjunction system the students used in their writings after several practices.

CONCLUSION

It can be concluded that using internet technology for teaching writing affect a better result of writing performance for B1 level students. To reach optimum writing achievement, the classroom environment should be provided by an internet access. The teacher also has to provide specific sites dealing with the genre of writing and determining the most current and hottest issues to teach writing. It may help the students to explore the intended materials and find out the sample essays for the selected sites. Thus, it is recommended that the teacher has to apply internet technology for classroom activities in teaching writing and improve the students' writing achievement.

REFERENCES:

1. GRABE, W. (2007). Theory and practice of writing: an applied linguistic perspective. Harlow, Essex, UK: Longman.
2. Nicolini, M. B. (2006). Making Thinking Visible: Writing in the Center. Clearing House, 80(2), 66-69.
3. Richards, J. C. & Renandya, W. A. 2002. Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Warschauer, M. (2007). Technology and writing. In C. Davison & J. Cummins (Eds.) The International Handbook of English Language Teaching (pp. 907- 912). Norwell, MA: Springer.
5. Warschauer, M. (2010). Invited commentary: New tools for teaching writing. Language Learning & Technology, 14 (1), 3-8.

MAQOLLARNI O'RGANISHDA LINGVOKULTURAL YONDASHUV

Adiba Fayziyeva Husniddinovna

Katta o'qituvchi,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya: Maqolada tavsifiy, lingvokulturologik, konseptual tahlil metodlaridan foydalanib o'zbek tilidagi maqollar tahlili orqali o'zbek xalqining olam lisoniy manzarasida mavjud "vatan" qiyofasi bilan bog'liq qoliplashgan tushunchalarni aniqlangan. O'zbek tilidagi maqollarda "vatan" bilan bog'liq konseptsferalarni aniqlash. V.N. Telianing ta'kidlashicha, lingvokultura o'rganish, "avvalo jonli kommunikativ jarayonlar va ularning lingvistik birliklarini o'rganish bo'lib, ular millatning tafakkuriga bog'liq".

Har bir xalqning o'ziga xos an'analari bor. Bu qadriyatlar yillar davomida avlodlardan avlodga o'tib kelmoqda. Har bir xalqning bunday qadriyatlari ularning maqol va matallarida o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: Konsept, lingvokultural yondashuv, vatan, maqol va matallar, iboralar, lingvistik tahlil.

Maqollar xalq og'zaki ijodining o'ziga xos xususiyati bo'lib, o'zi mansub bo'lgan xalq hayotini, uning tafakkuri va xarakterini aks ettiradi. Garchi maqollar orasida ma'lum o'zlashtirishlar uchray tursa-da, bu maqollarning kelib chiqishi, bu xalqlarning milliy qiyofasini bildiradi. Shuning uchun ham maqollarni o'rganish bilan dastlab tarixchi va etnograf olimlar shug'ullanganlar. Lingvistik nuqtai nazaridan, maqollarda ma'lum lisoniy vositalar qanday aniqlanganligi, his-tuyg'ularni ifodalash uchun qanday badiiy nutq vositalaridan foydalanilganligi qiziq. Bu jihatlarning barchasini hisobga olgan holda, o'rganilayotgan xalqlar dunyoqarashining asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Maqollarda ifodalangan xalq hikmatlari milliy madaniyatlarning o'ziga xos manbai sifatida, albatta, ilmiy-tadqiqot ishlari uchun qiziqish uyg'otadi. Ushbu ish olamni idrok etishning milliy xususiyatlarini aks ettiruvchi o'zbek va ingliz maqollarida "vatan" konseptini o'rganishga bag'ishlangan.

Masalan, "Uy" tushunchasi deyarli barcha milliy madaniyatlarda asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi, chunki unga inson kundalik maishi jihatlari barchasini o'z ichiga oladi. O'zbek tilining etimologik lug'atida "uy" qadimgi turkiy so'z bo'lib, yashashga, ishlashga xizmat qiladigan qurilma, bino, xona ma'nosini bildiradi.⁵³ Undan tashqari, O'zbek tilining izohli lug'atida bu so'zning bir qancha ma'nolari jumladan, "yashash uchun va turli tashkilot, muassasa joylashishi uchun mo'ljallangan bino; yashash uchun mo'ljallangan bino ichidagi har bir xona, biror ijtimoiy qondirishga qaratilgan muassasa; oila, xonadon; biror oila yoki xonadon o'rnashgan bino va shu bingoga taalluqli yern, ovli" deb ta'rif berilgan.

⁵³ Rahmatullaev Sh. "O'zbek tilining etimologik lug'ati (turkiy so'zlar)." 2-jild. Toshkent. "Universitet". 2000. –B.: 382.

Milliy guruhning madaniy makonini diaxronik va sinkronik metodlar orqali o'rganish, hamda sivilizatsiyaning paydo bo'lishi, uning asosiy prinsiplari, faoliyat shakllari va rivojlanish istiqbollari, yaratilgan yarimotim tizimlar, jumladan, til tizimlari orqali ilmiy tahlilga olish – bu inson fikrini turli millat va etnik guruhlarining matnlarida saqlovchi asbobni tashkil etadi.

Lingvokultural tadqiqotlar bo'yicha masalalarni yechishda eng ko'p indekslangan, barqaror va shablonlashgan til birikmalarini o'rganish samarali va mahsuldor yo'nalishdir. Bunday iboralar o'z navbatida ma'lum (mikro) hamjamiyatning tegishli kontseptsiyalariga bo'lgan chuqur munosabatini aks ettiradi, uning tilshunoslik tafakkurining va nutq faoliyatining xosligining o'ziga xosligini aniq ko'rsatadi. Bunday iboralar albatta, maqollarni o'z ichiga oladi.

Lingvokultural tadqiqotlarning asosiy maqsadi kundalik hayot dunyoqarashini o'rganishdir. Bu, madaniy jihatdan ahamiyatli birliklarning kontseptlar bilan aloqasini izohlashga intiladi.

Ona yerning tuprog'i — ona sutidan aziz.

Ona yurtning — oltin beshiging.⁵⁴

To'ygan yerdan tuqqan yer yaxshi.

Kishi yerida sulton bo'lguncha, o'z elingda cho'pon bo'l.

O'zga yurtning gulidan, o'z yurtningning cho'li yaxshi.⁵⁵

Lingvokultural tadqiqotlar til va madaniyatni o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, ularning o'zaro bog'liqligi, shuningdek, milliy xususiyatlar va an'analar til orqali qanday ifodalanishini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu yondashuv, tilni faqat kommunikatsiya vositasi sifatida emas, balki biror madaniyatning butun dunyoqarashini, qadriyatlarini, an'analarini va hayot tarzini aks ettiruvchi tizim sifatida ko'radi.

Bunday yondashuvda, milliy tafakkur va madaniyatning tilga ta'siri o'rganiladi. Maqollar, idiomatik iboralar va boshqa lingvistik birliklar, bir xalqning qadriyatlari, an'analari, va dunyoqarashining aksidir. Ular millatning o'ziga xos tafakkurini, ijtimoiy o'zaro munosabatlarni, tarixiy tajribalarni va madaniy qiyofani ifodalaydi.

Maqollarni o'rganish, til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini tushunish uchun muhim vosita bo'lib, ularning mazmuni va tuzilishi orqali milliy tafakkur, qadriyatlar, va jamiyatning ijtimoiy-psixologik jihatlari haqida ko'p ma'lumot olish mumkin. Maqollar har bir millatning dunyoqarashini, uning ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarini aks ettiruvchi tili va madaniyatining yuksak namunalidir.

Har bir mamlakatda ilm-fan, madaniyat va tarixga beqiyos hissa qo'shgan mashhur shaxslar, yozuvchilar, siyosatchilar bo'lib, ular buyuk voqealar markazida bo'lganlar.⁵⁶ Ularning asarlaridagi yoki ma'ruzalaridagi hikmatli, lo'nda va ixcham aytilgan fikrlar ham maqollarning yana bir manbasiga aylangan.

⁵⁴ O'zbek xalq maqollari. Tuzuvchilar: T. Mirzaev, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov. Toshkent. «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2005. –B.: 14.

⁵⁵ Shomuqsudov Sh. Shorahmedov Sh. Hikmatnoma. O'zbek maqollarining izohli lug'ati. O'zbekiston Sovet Ensiklopediyasi Bosh redaksiyasi. Toshkent. 1990. –B.:418.

⁵⁶ Гордеева Н.В., Кузнецова С.В., Шепелева Е.В. Источники происхождения пословиц в английском и немецком языках// Наука без границ. 2019. № 7(35).- С. 97-101.

Maqolga adabiy nuqtayi nazardan qiziqish, asar badiiyligini oshirish va badiiy til ravonligini ta'minlash uchun undan foydalanish hamma zamon so'z san'atkorlarining diqqat markazida bo'lgan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Rabg'uziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abulg'azi Bahodirxon, Munis, Ogahiy, Nodira, Muqimiy, Furqat, Avaz, Hamza, Sadridin Ayniy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur G'ulom va boshqa o'nlab ijodkorlarning asarlari sinchiklab o'rganilsa, ularning tarkibida qanchadan qancha maqollar ba'zan aynan, ba'zan o'zgargan holda mavjudligiga ishonch hosil qilamiz.⁵⁷

O'zbek tilining leksikografik manbalarida maqol mazmuni shunday ifodalanadi: "Hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda pand-nasihat mazmuniga ega bo'lgan ixcham, obrazli, tugal ma'noli va hikmatli ibora, gap".

Maqollar, shuningdek, xalqning tarixiy tajribasini o'z ichiga oladi, ularning ijodiy tafakkurini, turmush tarzini va jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlarga nisbatan munosabatini ifodalaydi. Lingvokultural tadqiqotlar, maqollar orqali millatning tilshunoslik va madaniy an'analari bilan bog'liq bilimlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Lingvokultural yondashuv, tilshunoslikda til va madaniyatni birgalikda o'rganishga imkon beradi. Bu, nafaqat til birliklarini, balki ularning ma'nolarini, shuningdek, ularning madaniyatdagi o'rnini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, lingvokultural yondashuv, turli millatlar va madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni va o'xshashliklarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Lingvokultural yondashuv, tilni o'rganishning samarali va aniq yo'nalishini taqdim etadi. Bu yondashuv, tilshunoslik, madaniyatshunoslik va antropologiya sohalari o'rtasidagi chegaralarni aniqlaydi va ularning o'zaro bog'liqligini tushunishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES);

1. Rahmatullaev Sh. "O'zbek tilining etimologik lug'ati (turkiy so'zdar)." 2-jild. Toshkent. "Universitet". 2000. –B.: 382.
2. O'zbek xalq maqollari. Tuzuvchilar: T. Mirzaev, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov. Toshkent. «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2005. –B.: 14.
3. Shomuqsudov Sh. Shorahmedov Sh. Hikmatnoma. O'zbek maqollarining izohli lug'ati. O'zbekiston Sovet Ensiklopediyasi Bosh redaksiyasi. Toshkent. 1990. –B.:418.
4. Гордеева Н.В., Кузнецова С.В., Шепелева Е.В. Источники происхождения пословиц в английском и немецком языках// Наука без границ. 2019. № 7(35).- С. 97-101.
5. Mirzaev T. So'zdan so'zning farqi bor. O'zbek xalq maqollari. Tuzuvchilar:T. Mirzaev, A Musoqulov, B. Sarimsoqov. Mas'ul muharrir. Sh. Turdimatov. Toshkent. «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik korapaniyasi Bosh tahririyati, 2019. –b.: 2.

⁵⁷ Mirzaev T. So'zdan so'zning farqi bor. O'zbek xalq maqollari. Tuzuvchilar:T. Mirzaev, A Musoqulov, B. Sarimsoqov. Mas'ul muharrir. Sh. Turdimatov. Toshkent. «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik korapaniyasi Bosh tahririyati, 2019. –b.: 2.

O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARNING HUQUQIY AXBOROT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Xayrullayev Axror Aktam o'g'li

Samarqand viloyati IIB huzuridagi Tergov boshqarmasi katta tergovchisi, kapitan.

Maqolada hozirgi globallashuv, ilmiy-texnik taraqqiyot davrida o'quvchilarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishning innovatsion usullaridan, targ'ibotning ilg'or va ta'sirchan vositalaridan, xorijiy davlatlarning bu boradagi ijobiy tajribalaridan foydalanish asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar. O'smir, o'quvchilar, huquqiy savodxonlik, qonun, ta'lim tizimi, pedagog

В статье освещаются основы использования инновационных методов повышения правосознания и правовой культуры читателей, передовых и действенных средств пропаганды, положительного опыта зарубежных стран в этой области в период современной глобализации, научно-технического прогресса.

Ключевые слова. Подросток, ученики, юридическая грамотность, право, система образования, педагог

The article covers the basics of using innovative methods of raising the legal consciousness and legal culture of students in the current era of globalization, scientific and technical progress, advanced and influential means of propaganda, positive experiences of foreign countries in this regard.

Key words. Teenager, pupils, legal literacy, law, education system, educator

Ta'lim tizimini shakllantirish, ta'lim sifatini oshirish, barcha sohalarida sifatli ta'limga bo'lgan talabni qondirish – bugungi kunda har qachongidan ham muhim.

Bugungi XXI asrda ijtimoiy munosabatlar shu darajada tezlashdiki, buning natijasida insonlarning axborotlarni qabul qilishi, bu ijtimoiy munosabatlarga huquqiy idealistik kayfiyat bilan munosabatda bo'lishligi qiyinlashib bormoqda. Bu esa barcha insonlarning amaldagi huquq me'yorlari bilan talab darajasida tanish bo'lishligini taqozo etadi. Ayni vaqtda yurimiz ta'lim muassasalarida huquqiy ta'limning ahvoli qanday? Yurtimizda olib borilayotgan islohotlar va ularning huquqiy asosiga keng aholi vakillari qanday munosabatda bo'lishmoqda? Bugungi huquqiy ta'limimiz jadal rivojlanayotgan iqtisodiy-ijtimoiy jarayonlar vaqtida mahoratli kadrlar bilan qay darajada ta'minlamoqda?"

O'zbekiston taraqqiyotining bugungi bosqichida mamlakatda islohotlar kolami to'g'risida to'xtalib davlatimiz rahbari shunday deydi: "Jamiyatni siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy modernizatsiya qilish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlarimiz natijasida yangi O'zbekiston shakllanmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizdagi demokratik o'zgarishlar ortga qaytmaydigan tus oldi

Joriy yil 7-fevralda Prezidentimizning "O'zbekiston Respublikasida Inson huquqlari sohasidagi Milliy ta'lim dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori qabul qilingani ulkan voqea bo'ldi. Qarorda mamlakatimizda inson huquqlari sohasidagi ta'limni yanada takomillashtirishga oid dolzarb vazifalarni samarali va o'z vaqtida amalga oshirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilab berildi.

Inson huquqlari sohasidagi Milliy ta'lim dasturining asosiy maqsadi:

- Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson huquqlari sohasida ta'lim va tarbiya to'g'risidagi deklaratsiyasi qoidalari va Inson huquqlari sohasidagi Jahon ta'lim dasturining to'rtinchi bosqichini amalga oshirish;

- Aholi barcha qatlamlarining inson huquqlari va erkinliklari to'g'risidagi milliy va xalqaro standartlar to'g'risida xabardorligini, ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlar samaradorligini yanada kuchaytirishdir.

Bugungi kunda aksar yoshlar huquq va erkinliklarini bilmaganlari sabab mukammal bilim egasi bo'lishda intilishlari ortga surilmoqda. Ushbu yo'lda bu Dastur ularning huquqiy bilimlarini yanada boyitishga xizmat qiladi.

Yoshlarning inson huquqlari va erkinliklari sohasidagi xabardorligini oshirish, bilim va ko'nikmalarini shakllantirish nihoyatda ulkan ahamiyatga ega. Ayni chog'da, inson huquqlari sohasidagi Milliy ta'lim dasturida ayni yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash, fuqarolik jamiyati institutlarining faolligini oshirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish masalalari ham qamrab olingan.

Huquqiy madaniyat uchun huquqiy ong zaruriy element ekanligini hisobga olgan holda shuni e'tirof etish kerakki, huquqiy ong bo'lishi uchun avvalo huquqiy savodxonlik juda zarurdir. Huquqiy savodxonlik fazilati shaxs – jamiyat –davlat munosabatlariga muhim ta'sir ko'rsatadi, hayotda mehnat faoliyatida yoki boshqa bir sohada yuzaga keladigan muammolarni adolatli va xolis hal qilish imkonini beradi. Yuridik adabiyotlarda huquqiy savodxonlik tushunchasiga yakdil ta'rif berilmagan bo'lsa-da, ulardan quyidagicha tushuncha hosil qilish mumkin: huquqiy savodxonlik – bu yuridik matnlardagi atamalarni tushunish, ulardan umumiy xulosalar chiqarish va bu bilimlarni amaliyotda qo'llay olish qobilayatidir.

Xorijiy yuridik adabiyotlar ham shunga yaqin mazmunni ifodalaydi, ya'ni shaxsning o'z huquq va majburiyatlarini tanishi, qaysi holatlar yuridik nizo ekanligini bilishi va ularga qonuniy yechim topa olishi, huquqiy axborotni qayerdan topishni, yuridik yordamni qayerdan va qanday qilib olishni, qonunchilik tizimida qaysi choralar borligini hamda protsessual tartibni bilishi huquqiy savodxonlik belgilari hisoblanadi.

Yoshlar orasida huquqiy savodxonlikning pastligi nafaqat, ularning o'zlari uchun, balki jamiyat va davlat uchun ham zararlidir. Huquqiy savodxonlikning yetarli emasligi yoshlarning o'z huquqlaridan to'laqonli foydalana olmasliklariga, majburiyatlaridan bexabar qolishlariga sabab bo'ladi. Majburiyatlardan bexabarlik yoki harakatlarining huquqiy oqibatini anglamaslik bugungi kunda yoshlar orasida huquqbuzarliklarning sodir bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Biz huquqiy-demokratik davlat qurishni oldimizga maqsad qilgan ekanmiz, buning uchun huquqiy ongi va madaniyati yuksak yoshlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bunga esa huquqiy savodxonlikni oshiribgina erishishimiz mumkin. Qisqasini aytganda, "Faqat chuqur o'ylangan va tezkor davlat siyosatigina yoshlarning huquqiy madaniyatini ko'tara oladi va ularning huquqiy ongi darajasini yuksaltirishga yordam beradi"

Yoshlarning huquqiy ta'lim-tarbiyasini rivojlantirishning hududiy dasturlarini yaratish ayni davrda juda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Viloyat va tumanlar miqyosidagi,

o'ziga xos dasturlarning bo'lishi yoshlar orasida huquqiy savodxonlik ko'lamining oshishiga olib keladi. Masalan, "Yosh huquqshunos" nomli tuman hokimi mukofoti, "Konstitutsiya bilimdonlari" nomli viloyat hokimi kubogi kabi yangicha tadbirlar yoshlar orasida huquqiy bilimlarga qiziqishning yanada oshishiga olib kelishi mumkin.

Yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirishda 3 tomon piramida "davlat – ota-ona – maktab – huquqni muhofaza qiluvchi organlar" tizimini joriy qilish lozim. Bunda davlat joylarda shart-sharoit yaratib bersa, o'quv muassalari tadbirlarni tashkillashtiradi va ota-onalar bolalarni jalb qilishadi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning xodimlari esa tizimli tarzda yoshlarni o'z huquqlarini himoya qilishda kerak bo'ladigan huquqiy bilimlar bilan tanishtirib boradilar. Bu tadbirlar suhbat, munozara, taqdimotlar, filmlar namoyish qilish kabi ko'rinishlarda o'tkazilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli farmoni bilan yettita ustuvor yo'nalishdan iborat 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi qabul qilindi. Ushbu strategiyaning Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish deb nomlangan 5-ustuvor yo'nalishida 70-maqсад: Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish borasida belgilangan vazifalardan biri "Yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish" bo'lib, unga ko'ra tegishli muassasa va tashkilotlarning joriy masala bo'yicha aniq chora-tadbirlarni amalga oshirishlari belgilab berilgan.

Bizning milliy huquqiy tizimimiz butunlay yangi asosda, jahon huquqiy jarayonining yutuqi bo'lgan demokratik prinsiplar negizida yangitdan yaratilganligi shubhasiz. Konstitutsiyadan boshlab deyarli barcha qonunlarimiz tub o'zgarishga uchradi. Qonunlarimizda huquq mustaqil demokratik davlatning huquqi bo'lgan bugungi kun voqeligi hisobga olindi. O'zbekiston qonunlarida xalqaro huquqning jahonda tan olingan prinsiplari va normalari o'z ifodasini topdi va mustahkamlandi. Ular rivojlangan mamlakatlar huquqiy tizimining ilg'or yutuqlarini davom ettirdi, qadimiy mamlakatimizning tarixiy-huquqiy tajribasini qamrab oldi.

Bugungi kunda olib borilayotgan islohotlar yoshlarni huquqiy savodxonligini yuksaltiriga hamda ularni qonun ijodkorligi faoliyatiga qiziqtirib huquqiy tashabbuskorlikka undamoqda. Oliy Majlis qoshida qonun ijodkorligi strategiyasini belgilash bilan shug'ullanadigan, qonun loyihalarini ishlab chiqib, ekspertizadan o'tkazadigan Qonunchilik ilmiy tadqiqot institutini tashkil etish zarur deb hisoblaymiz. Amaldagi qonunlar monitoringi instituti esa parlamentga qonunlarning

ijro etilishini nazorat qilishda yordam berishi, sotsiologik tadqiqotlar o'tkazishi, qonunlarni o'zgartirishga doir takliflarni ishlab chiqishi kerak.

O'zbekiston demokratik huquqiy davlatni qurish va adolatli fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lidan dadil borib, jahon hamjamiyatida mustahkam o'rin egallamoqda. Barqarorlik va tartib, millatlararo totuvlik va fuqarolar ahilligi tufayli yosh davlatimiz ishonch va hurmatga sazovor bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi o'z rivojlanish istiqboli

va yo'lini belgilar ekan, o'ziga xos siyosiy islohotlarni o'tkazishi va uning natijasida ma'lum siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy o'zgarishlarga yuz tutishi tabiiy.

Bugun O'zbekiston demokratik huquqiy davlatdan fuqarolik jamiyatiga o'tish yo'lida ko'plab salmoqli ishlarni amalga oshirmoqda. Bundan asosiy maqsad nafaqat yoshlarni balki barcha o'zbekiston fuqarolarini huquq va erkinliklari, burch hamda majburiyatlarini anglab etishi, uni amaliyotda to'g'ri qo'llay olishi bilan bir qatorda davlat hokimiyatini boshqarishda siyosiy salohiyatini yuksaltirishdan, jamiyatda munosib o'rin egallashi nazarda tutib kelinmoqda. Vatanimizning ko'p jihatdan rivojlanishi va islohotlarning muvafaqqiyati ko'p jihatdan xalqning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasiga bog'liqdir. Shaxsning siyosiy faolligi, uning chinakam fuqaroviy munosabati, demokratik islohotlarga intiluvchanligi belgilangan maqsadlarga erishishning muhim omilidir. Yuksak huquqiy madaniyat demokratik jamiyat poydevori hamda huquqiy tizim yetukligi ifodasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026" yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-conli farmoni / <https://lex.uz/docs/5841063>.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.: 2020.
3. Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyat tizimidan tubdan takomillashtirish to'g'risidagi PF. T. 2019.

MAKTAB O'QUVCHILARINI JISMONIY TARBIYA DARSI JARAYONIDA ORGANIZIMINING FIZIALOGIK O'ZGARISHLARI

O'zbekiston-Fillandiya pedagogika universiteti Pedagogika va jismoniy madaniyat fakulteti talabasi
Azzamova Aziza Abduaziz qizi

Annotatsiya: Maqolada Jismoniy tarbiya jarayonida organizimning fizialogik o'zgarishlari takomillashtirish va ulardan foydalanish masalalari muhokama qilinadi. Oxirgi yillarda o'quvchilarining jismoniy tiklanishi jarayonida jismoniy holatni kuzatish tizimlarini joriy etish va ulardan foydalanishga qiziqish bo'lganiga qaramay va bolalarning jismoniy holatining pastligini hisobga olgan holda, jismoniy holatni kuzatish tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish davom etmoqda va bu jarayon o'z navbatida ushbu jarayonlarni modernizatsiyalash yO'lidagi o'ta dolzarb muammolarni hal qilish va yechimlarni topishni talab qiladi. Muallif tomonidan o'tkazilgan eksperiment jarayonida maktab o'quvchilarining jismoniy holatining axborot ko'rsatkichlari aniqlanadi va tasdiqlanadi. KO'rsatkichlar boshqaruv tizimining asosini tashkil etadi. Jismoniy tarbiya jarayonida o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari masalalari ochib berilgan. Jismoniy holatni kuzatish uchun avtomatlashtirilgan tizim taklif etiladi. Tizim modullik bilan ajralib turadi va integral yondashuvga asoslangan.

Аннотация: В статье обсуждаются вопросы совершенствования физиологических изменений организма в процессе физического воспитания и их применения. Несмотря на интерес к внедрению и использованию систем мониторинга физического состояния учащихся в последние годы, а также учитывая низкий уровень физического состояния детей, разработка и внедрение таких систем продолжаются. Этот процесс требует решения актуальных проблем и поиска решений на пути модернизации данных процессов. В ходе эксперимента, проведенного автором, были определены и подтверждены информационные показатели физического состояния школьников. Эти показатели формируют основу системы управления. Рассмотрены вопросы использования современных информационных технологий в учебном процессе на уроках физического воспитания. Предложена автоматизированная система мониторинга физического состояния, которая характеризуется модульностью и основана на интегральном подходе.

Abstract: The article discusses the issues of improving and using systems for assessing the physical condition of schoolchildren in the educational process of physical education. Despite the interest in the introduction and use of physical monitoring systems in the physical rehabilitation of schoolchildren in recent years, as well as taking into account the low physical condition of children, the development and implementation of physical monitoring systems continues, and this process is very relevant for the modernization of these systems requiring solutions to these tasks and problems. In the course of the experiment carried out by the author, information indicators of the physical condition of schoolchildren are identified and confirmed. The author presented a system consisting of five independent blocks for regulating and determining indicators of monitoring the physical condition of children: a diagnostic block, an information block, a multimedia block, a "Sports ground" block, a "Self-control Diary" block. Indicators

form the basis of the management system. The possibilities of using modern information technologies in the educational process in the process of physical education are revealed. An automated physical condition monitoring system is proposed. The system is modular and based on an integrated approach

Kalit soʻzlar: *takomillashtirish, tizim, sogʻlomlashtirish, jismoniy tarbiya, jismoniy holat, holat koʻrsatkichlari, axborot texnologiyalari, integral yondashuv.*

Ключевые слова: *Совершенствование, система, оздоровление, физическое воспитание, физическое состояние, показатели состояния, информационные технологии, интегральный подход.*

Key words: *improvement, system, health improvement, physical education, physical condition, condition indicators, information technology, an integrated approach.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatning chuqur oʻzgarishlari sharoitida maktab oʻquvchilari nafaqat asosiy dasturda koʻzda tutilgan bilim, koʻnikma va malakalarni egallabgina qolmay, balki vujudga kelgan jismoniy va irodaviy sifatlariga ega boʻlgan yuqori darajadagi sogʻliqqa ega boʻlishi, har tomonlama rivojlangan, ijodiy ishlarga tayyor boʻlishi kerak. [1]. Koʻplab mualliflar [4,5,6] jismoniy tarbiya jarayonini tashkil etishning muvaffaqiyati bolalarning jismoniy holati (jismoniy va irodaviy sifatlar) darajasini yaxshilash diagnostika bilan uzviy bogʻliqligini taʼkidlaydilar. Chunki jismoniy holatni baholash maktab oʻquvchilari sogʻligʻining holati va darajasining muhim koʻrsatkichi boʻlib, mashgʻulotlarni rejalashtirishda katta ahamiyatga ega boʻladi. Tadqiqotchi mualliflar jismoniy tarbiya ishlarida nazoratni tashkiliy va uslubiy tizimini asoslashga bagʻishlangan ilmiy ishlari bilan tanilgandirlar. Ular jismoniy holatni doimiy ravishda kuzatib borish bolaning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur degan fikrni bildirishadi [2]. Mutaxassislarning fikriga koʻra avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish jismoniy tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlarni ochib beradi [7]. Soʻnggi yillarda maktab oʻquvchilarining jismoniy tiklanishi jarayonida jismoniy holatni kuzatish tizimlarini joriy etish va ulardan foydalanishga qiziqish boʻlganiga qaramay va bolalarning jismoniy holatining pastligini hisobga olgan holda, jismoniy holatni kuzatish tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish davom etmoqda va bu jarayon oʻz navbatida modernizatsiya yoʻlidagi oʻta dolzarb muammolarni hal qilish va yechimlarni topishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqotning maqsadi - jismoniy tarbiya jarayonini boshqarish samaradorligini oshirish uchun maktab oʻquvchilarining jismoniy holatini nazorat qilishning avtomatlashtirilgan tizimini nazariy asoslash va ishlab chiqish. Maxsus adabiyotlarni oʻrganish jarayonida muallif jismoniy tarbiya amaliyotida bolalarning jismoniy holatining tarkibiy qismlarini baholashda foydalaniladigan turli xil tizim va dasturlarni koʻrib chiqdi va tahlil qildi. Koʻpgina mualliflar bolalar organizmining rivojlanishi va shakllanishi jarayonini tahlil qilish bilan shugʻullanishgan, tanadagi funksiyalarni oʻrganishning alohida usullarini [9] va murakkab usullarni ishlab chiqishgan [1,8,10]. Ushbu ilmiy tadqiqotlar jarayonida mualliflar pedagogik va psixologik yondashuvlarning inson organizmining

rivojlanishida murakkab funksiyalarga ta'sir etishini ta'kidlab o'tishgan. Maktab o'quvchilarining jismoniy holatini aniqlashda ularning jismoniy va irodaviy sifatlarini hisobga olish kerakligi ta'kidlangan [5]. Tadqiqot usullari: maxsus ilmiy va uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish, tizimga yondoshish, bashorat qilish, omillarni tahlil qilish. 5-7 yoshdagi bolalarning jismoniy holati darajasini diagnostika qilish va baholash usuli A.A. Vetoshkina [3] tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy holatining integral ko'rsatkichini aniqlashga asoslanadi va bu maktabda o'qishga "jismoniy" tayyorgarlikni tavsiflaydi. o'spirinlar jismoniy va irodaviy holatini baholashda D.Y. Turdimurodov [4,5,6] pedagogikik va psixologik ko'rsatkichlarga tayangan holda bolalarning harakat qobiliyatlari darajasini aniqlash uchun taklif qilingan ko'rsatkichlar tizimi - indekslar tizimidan foydalangan. Barcha ko'rsatkichlar ballar bilan baholanadi. Maktab o'quvchilarining jismoniy rivojlanish darajasi, jismoniy tayyorgarligi darajasi, kasallanish darajasi va o'quv ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik asosida o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi me'yorlari aniqlanadi, bu bolalarning maktabda o'qishga tayyorligini belgilaydi. Sinovlar to'plamiga quyidagilar kiradi: joyda turib uzunlikka sakrash, 30 sekund davomida devorga 1 m masofadan to'pni otish va ushlash, qo'llarga tayanib yotgan holda qo'llarni bukish va yozish, arg'amchi bilan sakrash, yotgan holda gavgani ko'tarish va tushirish, o'tirib turish. Ushbu testlar tizimi, muallifning fikriga ko'ra, bolaning maktabda o'qishga tayyorligini baholashga to'liq imkon beradi. Zamonaviy biomexanik metodologiyaning yutuqlari mushak-skelet tizimining buzilishlarini tuzatish vositalari va usullarini yanada takomillashtirish istiqbollarini ochmoqda. Shunday qilib, T.Yu. Krusevich [8] 7-16 yoshli maktab o'quvchilari tanasining fazoviy tashkil etilishini boshqarishning modulli texnologiyasini ishlab chiqdi. Nazorat ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: keng qamrovli tekshirish va maktab o'quvchilari tanasining fazoviy tashkil etilishining nazorat qilish. Jismoniy holatni baholashda kompleks yondashuvni N.D. Davidenko [7] amalga oshirgan. Unda baholash antropometrik, yurak-nafas olish tizimi, avtonom asab tizimini baholash, maksimal kislorod iste'molini baholash, jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash bloklarda amalga oshiriladi. Olingan test natijalari tabaqalashtirilgan shkala bo'yicha baholanadi va ballarning umumiy sonini aniqlash uchun jamlanadi. Boshlang'ich sinf bolalarining jismoniy tarbiya jarayonini amalga oshirishga differensial yondashuvni amaliy amalga oshirish vositalaridan biri N.M. Kustova [9] O'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini ob'ektiv baholash zarurligini belgilaydi. B.X.Landaning [10] sog'lik holatini ekspress-baholash uchta mezonni (salomatlik, ishlash, kayfiyat) besh balli tizimda baholashni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, salomatlik miqdori taxminan jismoniy salomatlik darajasini baholashning ball tizimi yordamida aniqlanishi mumkin. Bunday tizimlardan biri L. Apanasenko tomonidan taklif qilingan [1]. Jismoniy salomatlik darajasini ekspress baholash jismoniy salomatlikning "xavfsiz" darajasini aniqlashga imkon beradi. Ushbu usulda tana massasi indeksining ko'rsatkichlari, o'pka hajmi sig'iminining tana vazniga nisbati, qo'l kuchining tana vazniga nisbati, mashqdan keyin yurak urish tezligini tiklash vaqti va boshqalar hisobga olinadi. Amaliy tajribani tadqiq etish va umumlashtirish asosida muallif sodda va osonlikcha erishiladigan ko'rsatkichlar orasida eng aniq ma'lumotli Robinson indeksi, Rufe indeksi, Kettle indeksi, Skibinskiy indeksi ko'rsatkichlariga tayandi.

Shunday qilib, jismoniy tarbiya jarayonini boshqarish, bolalarning jismoniy holati to'g'risida muntazam ma'lumot berish, ta'lim va tarbiya jarayonini to'g'irlash orqali natijalarga ta'sir o'tkazishga vaqt ajratish uchun eng muhim mexanizm bu bolalarning jismoniy holatini nazorat qilishdir. Ayni vaqtda, bir qator mualliflarning fikriga ko'ra [6,9], jismoniy tarbiya jarayonining samaradorligini baholash mezonlarini qayta ko'rib chiqishning dolzarb muammosi mavjuddir. Hozirgi vaqtda jismoniy tayyorgarlikni sinovdan o'tkazishning mavjud tizimi jismoniy rivojlanish darajasi, jismoniy salomatlik darajasi, tana tizimlari va mushak-skelet tizimining funksional holati kabi ko'rsatkichlarni hisobga olmaydi.

NATIJALAR

Jismoniy holatning tarkibiy qismlarini baholash va maktab yoshidagi bolalar jismoniy holatining tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabatlar tuzilishini aniqlash tizimlari va omillari tahlili o'tkazildi. Tadqiqot davomida bolalarning jismoniy holatini belgilaydigan "umumiy" omillar aniqlandi: tananing tarkibiy tarkibi (20,3%), tana tizimlarining funksional holati (13%), jismoniy tayyorgarligi (12,3%) , jismoniy rivojlanish (11,7%), mushak-skelet tizimining holati (8,5%). Ushbu omillarning umumiy dispersiyasiga qo'shgan hissasi 69,86% ni tashkil etdi.

MUHOKAMA

Omialarning tahlili natijalari bolalarning jismoniy holatini har tomonlama baholaydigan eng aniq ma'lumotli ko'rsatkichlarni aniqlashga imkon berdi. Bular bola tanasining tarkibiy komponenti; jismoniy rivojlanish (tana uzunligi va vazni, ko'krak qafasi o'lchami , bel atrofi o'lchami, qo'l kuchi); turli o'lchov zonalarida teri haroratining qiymati; jismoniy tayyorgarligi (30 metrga yugurish, 4x10 metrga mokisimon yugurish va joydan turib uzunlikka sakrash, yelka va qorin mushaklarining kuch chidamliligi), tana tizimlarining funksional holati (nafas olish va nafas chiqarish paytida nafasni ushlab turish davomiyligi, belgilangan yuklamadan keyin yurak urish tezligi). Ushbu qoidalar beshta mustaqil blokdan iborat bo'lgan bolalarning jismoniy holatini nazorat qilishning avtomatlashtirilgan tizimini ishlab chiqish uchun asos bo'ldi. Avtomatlashtirilgan tizimning diagnostika bloki bolalarning jismoniy holatini baholash va jismoniy tarbiya jarayonida uning dinamikasi to'g'risida tezkor ma'lumot olish uchun ishlatiladi. Ushbu blokning mazmuni bolalarning jismoniy holatini baholash mezonlari bo'yicha maxsus adabiyotlarda mavjud bo'lgan qoidalar asosida tuzilgan. Axborot blokida amaliy bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish bo'yicha vazifalar, jismoniy mashqlar komplekslarini, jismoniy tarbiya pauzalari va daqiqalarini, ertalab gigienik gimnastikani, individual dasturlarni va ularni sog'lomlashtirish tadbirlarida amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar, shuningdek nazariy bilimlar mavjuddir. Sog'lomlashtirish haqidagi darsliklarning dasturga kiritilganligi bolalarning jismoniy tarbiya va sport haqida bilimlari pastligi bilan izohlanadi. "Sport maydonchasi" blokida bola tanasiga ta'sirini diversifikatsiya qilish uchun qurilgan jismoniy mashqlar majmualari keltirilgan. Majmualar yosh va jins xususiyatlarini, jismoniy holatning boshlang'ich darajasini hisobga olgan holda tuziladi va turli xil harakat sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Murakkab harakatli tuzilishga ega bo'lgan jismoniy mashqlar rasmlar, animasion slaydlar va videomateriallar ko'rinishida namoyish etildi. Bu esa bolalarga jismoniy tarbiya jarayonining ko'rgazmalilik prinsipini tushunish va yorqin hissiy

rang berishini ta'minladi. "o'z-o'zini nazorat qilish kundaligi" blokini kiritish zarurati bolaning e'tiborini ularning jismoniy faoliyatiga jalb qilish va sog'lom turmush tarzini olib borish muhimligidan kelib chiqadi. "o'z-o'zini nazorat qilish kundaligi" blokida jismoniy tarbiya o'qituvchisi tomonidan bolalarda sog'lomlashtirish tadbirlarini o'tkazishda ongli motivatsiyani shakllantirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan usullar to'plami keltirilgan. "o'z-o'zini nazorat qilish kundaligi" ning tarkibiy elementi "Keys texnologiyalari" bo'lib, u majburiy va ixtiyoriy qismlardan iborat o'quv materialini o'z ichiga oladi. Jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish ishlari amaliyotida maktab o'quvchilarining jismoniy holatini nazorat qilish uchun ishlab chiqilgan dasturdan jismoniy tarbiya o'qituvchilari, o'quvchilar va ularning ota-onalari bir necha yo'nalishda foydalanishlari mumkin: bular, bolalarning jismoniy holatini nazorat qilishni tashkil etish, mustaqil ravishda jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish tadbirlarini tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirish, maktab yoshidagi bolalarni sog'lom turmush tarzini olib borish uchun bilim va motivatsiyasini oshirish va nazariy mashg'ulotlarning asosiy yo'nalishlari va jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirishni tashkil etish usullari bo'yicha nazariy bilimlarni oshirish, ota-onalar faoliyatini takomillashtirishdir.

XULOSA

Maktab yoshidagi bolalarning jismoniy holatini yaxshilash, uni baholashda kompleksli yondashuvni qo'llash, keyin jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish mumkin. Ishlab chiqilgan dasturdan foydalanish o'qituvchiga o'quvchilarning jismoniy holati to'g'risida ma'lumot olishga imkon beradi va jismoniy tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga yordam beradi. Keyingi tadqiqotlarning istiqbollari ushbu rivojlanishni boshqa yosh guruhlaridagi bolalarning jismoniy tarbiya jarayoniga yanada kengroq joriy etish va umumta'lim maktablarida o'qish davrida jismoniy holatni doimiy ravishda kuzatib borish tizimini shakllantirishdan iborat.

ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES):

1. Апанасенко Г.Л. Эволюция биоэнергетики и здоровья человека / Г.Л. Апанасенко. – СПб.: МГП«Петрополис», 1992. – 124 б. (Apanasenko G.L. Evolution of bioenergy and human health / G.L. Apanasenko. - SPb.: MGP "Petropolis", 1992. – p. 124.)
2. Бальсевич В.К. Онтокинезиология человека / В.К. Бальсевич. – М.: Теория и практика физической культуры, 2000. – 275 б. (Balsevich V.K. Human Ontokinesiology / V.K. Balsevich. - M.: Theory and practice of physical culture, 2000. – p.275.)
3. Ветошкина Е.А. Повышение уровня физического состояния детей 5-7 лет в условиях дошкольного общеобразовательного учреждения на основе преимущественного развития выносливости: автореф. дис. .. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Е.А. Ветошкина. – Смоленск, 2003. – 22 б. (Vetoshkina E.A. Increasing the level of physical condition of children 5-7 years old in a preschool educational institution based on the predominant development of endurance: author. dis. PhD: spec. 13.00.04 / E.A. Vetoshkina. - Smolensk, 2003.- p. 22.)

4. Турдимуродов Д. Й. Педагогические факторы внешней стимуляции влияющие на волевые усилия школьников при физических упражнениях разного характера / Д. Й. Турдимуродов // Инновации в педагогике и психологии. – 2020. – № 9. Выпуск 3. – 21-25 б. (Turdimurodov D.Y. (2020) Pedagogical factors of external stimulation affecting the volitional efforts of schoolchildren during physical exercises of a different nature / D.Y. Turdimurodov // Innovations in pedagogy and psychology. No. 9. Issue 3. - pp. 21- 25. ISSN 2181-9513 Doi Journal 10.26739/2181-9513)

5. Turdimurodov D. Y. Testing volitional qualities for students of high schools of secondary school / D. Y. Turdimurodov // The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. Volume 3. Issue 03. - pp. 405 - 413. ISSN 2689- 100X Scientific Journal Impact Factor SJIF-5.857 DOI-10.37547/TAJSSEI 6. Турдимуродов Д.Ю. Особенности проявления волевых усилий в процессе внешней стимуляции у школьников 10-12 лет. // Academic research in educational sciences. Volume 2, Issue 4, 2021. –pp. 1348 -1354. ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 (Turdimurodov D.Y. Features of the manifestation of volitional efforts in the process of external stimulation in schoolchildren 10-12 years. // Academic research in educational sciences. Volume 2, Issue 4, 2021. –pp. 1348 -1354. ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723)

7. Давиденко Д.Н. Соматическое здоровье и методы его оценки: учеб.- метод. пособ. / Д.Н. Давиденко, В.А. Пасичниченко. – Минск: БГТУ, 2006. – 44 б. (Davidenko D.N. Somatic health and methods of its assessment: study guide. manual. / D.N. Davidenko, V.A. Pasichnichenko. - Minsk: BSTU, 2006.- p. 44.)

8. Круцевич Т.Ю. Контроль в физическом воспитании детей, подростков и юношей/ Т.Ю. Круцевич, М.И. Воробьев. – К., 2005. – 196 б. (Krucevich T.Yu. Control in physical education of children, adolescents and youth / T.Yu. Krucevich, M.I. Vorobyov. - К., 2005.- p.196.)

9. Кустова Н.Н. Методика педагогического контроля в процессе физического воспитания учащихся компенсирующих классов начальной школы: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Н.Н. Кустова. – СПб, 1998. – 25 б. (Kustova N.N. Methodology of pedagogical control in the process of physical education of pupils of compensating classes of elementary school: author. dis. PhD: spec. 13.00.01 / N.N. Shrub. - SPb, 1998. -p 25.)

10. Ланда Б.Х. Организационно-управленческая модель комплексного педагогического мониторинга показателей здоровья и результаты ее внедрения в практику работы образовательных учреждений/ Б.Х. Ланда// Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2003. – №1. – 57 б. (Landa B.Kh. Organizational and managerial model of complex pedagogical monitoring of health indicators and the results of its implementation in the practice of educational institutions / B.Kh. Landa // Physical culture: upbringing, education, training. - 2003. - No. 1. - p. 57.)

3D SWEET HOME DASTURI HAQIDA

Chilonzor tuman 1-son politexnikumi Informatika va AT maxsus fan katta o'qituvchisi

Zokirova Gulmira Erkinjon qizi

Chilonzor tuman 1-son politexnikumi Informatika va AT maxsus fan o'qituvchisi

Ramazonov Nuraziz Ravshan o'g'li

Chilonzor tuman 1-son politexnikumi Informatika va AT maxsus fan o'qituvchisi

G'aybullayeva Dilnura Otabek qizi

Anatatsiya: Sweet Home 3D dasturi uy dizaynini rejalashtirishda juda foydali va qulay vositadir. Ushbu dastur yordamida foydalanuvchilar o'z xonalarini va uylarining ichki dizaynini yaratishi mumkin.

Kalit so'zlar: Sweet Home 3D, format, ochiq kodli dastur, aksessuarlar, Dastur Windows, macOS va Linux, ekran, Asosiy oyna.

Sweet Home 3D – bu o'z uy va ichki makonlarni 3D formatda loyihalash va rejalashtirish uchun mo'ljallangan bepul va ochiq kodli dastur. Ushbu dastur yordamida foydalanuvchilar o'z xonalarini va uylarining ichki dizaynini yaratish, mebel va aksessuarlarni joylashtirish, shuningdek, ularni 3D ko'rinishda ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Quyida Sweet Home 3D dasturida ishlash bo'yicha to'liq qo'llanma keltirilgan:

1. Dasturiy Ta'minotni O'rnatish

- Sweet Home 3D dasturini rasmiy saytdan bepul yuklab olishingiz mumkin. Dastur Windows, macOS va Linux tizimlarida ishlaydi.

- O'rnatish jarayoni oddiy: dastur yuklab olgandan so'ng, o'rnatish faylini ishga tushiring va ekrandagi ko'rsatmalarga amal qiling.

2. Dasturga Kirish va Interfeys Bilan Tanishish

Dastur ishga tushgandan so'ng, quyidagi asosiy qismlar bilan tanishasiz:

- Asosiy oynaning yuqori qismida menyular: Fayl, Tahrirlash, Ko'rsatish, Ko'rinish va boshqa turli xil sozlamalar mavjud.

- Loyihalar paneli: Bu yerda yangi loyiha yaratish, mavjud loyihalarni ochish va saqlash imkoniyatlari mavjud.

- Asosiy ish maydoni: Bu yerda siz xonalarni chizish va mebelni joylashtirishingiz mumkin.

- Panel va asboblari: O'ng tomondagi panelda mebel va boshqa ob'ektlar ro'yxati mavjud. Bu yerda turli mebellar, oynalar, eshiklar, derazalar va boshqa elementlarni topishingiz mumkin.

3. Yangi Loyihani Yaratish

- Dastur ochilganda "Yangi loyiha" yaratish tugmasini bosing.
- Ekranda yangi xonalar yoki uyning o'lchamlari uchun blank oynasi ochiladi. Bu joyga uyning o'lchamlarini kiriting (masalan, xonalar uzunligi, eni va balandligini).

- Dastur o'zi sizga dastlabki asosiy sxemani yaratadi va siz uni tahrirlashni boshlashingiz mumkin.

4. Xonalarni Yaratish va Tahrirlash

- Xona yaratish: Ekraningizning pastki qismida bo'lg'an asboblardan foydalanib, xonalarni va devorlarni chizishingiz mumkin. "Draw" menyusidan "Room" yoki "Wall" funksiyalarini tanlang va kerakli shaklni chizing.

- Devorlarni tahrirlash: Har bir devorni ko'chirish yoki o'lchamini o'zgartirish mumkin. Buning uchun devorni tanlab, kerakli joyga siljitishingiz yoki o'lchamlarini o'zgartirishingiz mumkin.

- Shaklni o'zgartirish: Xonalar va devorlar geometrik shakllarda bo'lishi mumkin. O'zgartirish uchun "Modify" menyusidagi kerakli variantlardan foydalaning.

5. Mebel va Aksessuarlarni Joylashtirish

- Mebel qo'shish: O'ng panelda mebellar to'plami ko'rinadi. Ularni o'ziga mos joyga drag-and-drop usuli bilan qo'yish mumkin.

- Mebelni tahrirlash: Mebelni joylashtirgandan so'ng, ularni siljitish, aylantirish yoki o'lchamini o'zgartirish mumkin.

- Mebelning xususiyatlarini sozlash: Har bir mebelning xususiyatlarini o'zgartirish uchun, mebelni tanlang va uning o'lchamlari yoki pozitsiyasini ko'rsatadigan menyuga kirib, kerakli o'zgartirishlarni qiling.

6. Ishni 3D Ko'rinishda Ko'rish

- 3D Ko'rinish: Sweet Home 3D dasturida o'z loyihangizni yaratganingizdan so'ng, uni 3D formatda ko'rish mumkin. Buning uchun yuqori panelda 3D ko'rinish tugmasini bosing.

- 3D ko'rinishni boshqarish: 3D rejimida, siz turli burchaklardan ko'rish, kamerani harakatlantirish va ichki makonning har bir detalini tekshirishingiz mumkin.

- Harakat qilish: Kamera oynasida sichqoncha yordamida burilishingiz yoki yuqoridagi tugmalar orqali harakat qilishingiz mumkin.

7. Materiallar va Ranglar Qo'shish

- Devor va polni o'zgartirish: Xonadagi devor va polning ranglarini, materiallarini o'zgartirish uchun, xonani tanlang va uning xususiyatlar panelidan kerakli materialni tanlang.

- Materiallar qo'shish: Sweet Home 3D dasturida devorlar, pol va mebellar uchun turli xil materiallar va ranglar mavjud. Ularni qo'shish uchun "Textures" yoki "Materials" panelidan foydalaning.

8. Loyihani Saqlash va Eksport

- Loyihani saqlash: Ishni tugatgandan so'ng, "Fayl" menyusidan "Saqlash" yoki "Yangi fayl sifatida saqlash" variantini tanlab, loyihani saqlang.

- Eksport qilish: 3D ko'rinishni eksport qilish uchun "Fayl" menyusidan "Eksport qilish" funksiyasidan foydalaning. Ushbu variantda siz rasm, video yoki boshqa formatlarda eksport qilishingiz mumkin.

9. Kengaytmalar va Qo'shimchalar

- Sweet Home 3D dasturiga turli kengaytmalar qo'shish imkoniyatlari mavjud. Dastur rasmiy saytida yangi mebellar, materiallar va boshqa qo'shimchalar bilan tanishib, o'z loyihangizni yanada boyitishingiz mumkin.

• Shuningdek, Sweet Home 3D uchun boshqa foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan modellardan foydalanishingiz mumkin.

10. Sweet Home 3D Dasturining Afzalliklari

• Bepul va ochiq kodli: Sweet Home 3D bepul dastur bo'lib, foydalanuvchilar o'z ehtiyojlariga mos ravishda ishlatishlari mumkin.

• Foydalanish osonligi: Dastur interfeysi sodda va tushunarli bo'lib, yangi foydalanuvchilar uchun ham qulay.

• 3D vizualizatsiya: Yaratilgan loyihalarni 3D formatda ko'rish va tahrirlash imkoniyatlari mavjud.

• Kengaytirilgan funktsiyalar: Ko'plab mebel modellari va boshqa elementlarni qo'shish mumkin.

Sweet Home 3D dasturi uy dizaynini rejalashtirishda juda foydali va qulay vositadir. Agar siz o'zingizning uy yoki ichki makonning dizaynini yaratmoqchi bo'lsangiz, bu dastur siz uchun mukammal tanlov bo'lishi mumkin.

FIYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://chatgpt.com/>
2. www.google

SOLIQ YUKINING INVESTITSION JOZIBADORLIKKA TA'SIRI

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Qarshiyev Sardor Mamasoliyevich

e-mail address: qarshiyevsardor93@gmail.com

hasanovahmadzon559@gmail.com

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada soliq yukining mamlakat iqtisodiyotidagi investitsion jozibadorlikka ta'siri tahlil qilinadi. Soliq siyosati va soliq stavkalarining o'zgarishi mahalliy va xalqaro investorlar qarorlariga qanday ta'sir ko'rsatishi, shuningdek, qulay soliq muhiti yaratilishining iqtisodiy o'sishga qo'shadigan hissasi yoritiladi. Shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi asosida soliq yukini optimallashtirish orqali investitsion faoliyatni rag'batlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Soliq yukining ta'siri, Investitsion jozibadorlik, Soliq siyosati, Soliq stavkalari, Mahalliy va xalqaro investorlar, Soliq imtiyozlari, Iqtisodiy o'sish, Investitsion muhit

ASOSIY QISM

Soliq yuki iqtisodiyotda muhim tushunchalardan biri bo'lib, davlat tomonidan fuqarolar va xo'jalik yurituvchi subyektlardan olinadigan soliqlar yig'indisining ularning umumiy daromadlariga yoki yalpi ichki mahsulotga (YAIM) nisbati sifatida tushuniladi. Bu ko'rsatkich davlatning iqtisodiy resurslarni boshqarishdagi roli va soliqlarni to'plashdagi intensivligini aks ettiradi.

Soliq yuki biror davlat yoki hududdagi soliqlar tizimining qancha darajada iqtisodiy faoliyatga ta'sir ko'rsatishini o'lchaydi. Uni quyidagicha ifodalash mumkin, formula:

$$\text{Soliq yuki} = (\text{Yig'ilgan soliqlar summasi} / \text{YAIM}) \times 100\%$$

Bu formula orqali biror davlatning iqtisodiyotidagi soliqlarning foiz nisbatini aniqlash mumkin. Yuqori soliq yuki davlat tomonidan ko'proq mablag' jalb etilayotganini, past soliq yuki esa iqtisodiyotga davlat aralashuvi kamroq ekanini bildiradi.

Soliq yukining ahamiyati iqtisodiy faoliyatni tartibga solish va davlatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda juda katta. Quyida soliq yukining asosiy ahamiyatini yoritib beramiz:

Davlat byudjetini shakllantirish: Soliq yuki davlat byudjeti uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Byudjet mablag'lari davlat funksiyalarini bajarish, ijtimoiy xizmatlarni taqdim etish va infratuzilmani rivojlantirish uchun ishlatiladi. Ijtimoiy tenglikni ta'minlash: Soliq tizimi va soliq yuki orqali davlat ijtimoiy tenglikni saqlashga harakat qiladi. Progressiv soliqlash tizimi yuqori daromadli fuqarolar va korxonalardan ko'proq soliq undirishni ko'zda tutadi.

Iqtisodiy barqarorlik: Soliq yukini to'g'ri boshqarish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. U davlatga iqtisodiyotda turli inqirozlarni bartaraf etish imkonini beradi.

Ishbilarmonlik muhitiga ta'siri: Soliq yuki biznes subyektlari uchun muhim ko'rsatkichdir. Yuqori soliq yuki korxonalarining rentabelligini pasaytirib, investitsiyalarni kamaytirishi mumkin. Shu sababli, soliq yukini optimallashtirish tadbirkorlik muhitini yaxshilashga yordam beradi.

Raqobatbardoshlikka ta'siri: Past soliq yuki davlatni xalqaro miqyosda raqobatbardosh qiladi. Shu sababdan, ko'plab davlatlar soliq yukini pasaytirish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga harakat qiladi.

Investitsion jozibadorlik — bu biror hudud, davlat yoki sohaning investitsiyalarni jalb qilish qobiliyati, ya'ni moliyaviy resurslarni o'ziga tortish imkoniyati va ularni samarali boshqarish uchun yaratilgan shart-sharoitlarning majmui. Investitsion jozibadorlik turli omillar yig'indisidan iborat bo'lib, ular investorlarga o'z mablag'larini ma'lum bir hudud yoki loyihaga kiritishda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

Investitsion jozibadorlikning asosiy omillari

Investitsion jozibadorlikni baholashda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega: Iqtisodiy barqarorlik: Davlatning iqtisodiy siyosati, yalpi ichki mahsulotning o'sishi, valyuta kursining barqarorligi investorlar uchun asosiy omillardandir.

Huquqiy muhit: Investitsiyalarni himoya qilishga qaratilgan qonunlarning mavjudligi, shaffof soliq tizimi va qonun ustuvorligi jozibadorlikni oshiradi.

Infratuzilma: Zamonaviy transport, aloqa va logistika tizimlarining rivojlanganligi investitsion loyihalarni amalga oshirishni osonlashtiradi.

Ishchi kuchining sifati: Malakali ishchi kuchi va raqobatbardosh ish haqi darajasi investitsiya kiritish uchun muhim hisoblanadi.

Tabiiy resurslar: Tabiiy resurslarning boyligi va ulardan foydalanish imkoniyatlari ko'plab investorlarni jalb qiladi, ayniqsa energetika va tog'-kon sanoatida. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash: Investorlarga imtiyozlar va subsidiyalar berilishi, maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etilishi investitsion jozibadorlikni oshiradi.

Investitsion jozibadorlikning iqtisodiyotdagi roli

Investitsion jozibadorlikning ahamiyati davlatning iqtisodiy rivojlanishi va barqarorligini ta'minlashda juda muhimdir. Quyida uning iqtisodiyotdagi asosiy roli keltirilgan:

Kapital oqimini jalb qilish: Investitsion jozibadorlik xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qiladi, bu esa iqtisodiyotning rivojlanishiga turtki beradi. Ish o'rinlari yaratish: Yangi investitsion loyihalar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida yangi ish o'rinlarini yaratadi, bu esa ishsizlik darajasini kamaytiradi.

Texnologiyalarni rivojlantirish: Investitsiyalar yangi texnologiyalarni joriy etish imkonini beradi, bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Infratuzilmani yaxshilash: Investitsiyalar infratuzilmani rivojlantirishni rag'batlantiradi, masalan, yo'llar, transport tizimlari, elektr tarmoqlari va boshqa sohalar.

Eksport salohiyatini oshirish: Investitsion jozibadorlik orqali ishlab chiqarish hajmi oshadi, bu esa xalqaro bozorga eksport hajmini ko'paytirishga yordam beradi. Solik tushumlarini ko'paytirish: Investitsion faoliyat natijasida korxonalar tomonidan to'lanadigan soliqlar davlat byudjetini to'ldiradi.

Hududiy rivojlanishni ta'minlash: Investitsiyalarni hududlarga yo'naltirish orqali iqtisodiy notekisliklarni kamaytirish va barqaror rivojlanishga erishish mumkin.

Investitsion jozibadorlikni oshirish strategiyalari

Davlatlar va hududlar investitsion jozibadorlikni oshirish uchun quyidagi strategiyalarni qo'llaydilar:

Soliq imtiyozlari va preferensiyalar berish: Investorlar uchun qulay soliq rejimlarini joriy qilish.

Qonuniy kafolatlarni ta'minlash: Investitsiyalarni himoya qiluvchi qonunlarni ishlab chiqish va amalda qo'llash.

Infratuzilmani rivojlantirish: Transport, logistika va texnologik infratuzilmani zamonaviylashtirish.

Raqobatbardosh mehnat bozorini yaratish: Ta'lim tizimini takomillashtirish va malakali kadrlar tayyorlash.

Tashqi reklama va targ'ibot: Hudud yoki mamlakatning investitsion imkoniyatlarini xalqaro miqyosda targ'ib qilish.

Soliq yukining investitsion muhitga ta'siri

Davlatning iqtisodiy siyosati va soliqlar tizimi mamlakatdagi investitsion muhitning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Soliq yuki iqtisodiyotga davlat aralashuvi darajasini ifodalaydi va u investitsiyalar oqimiga, ishlab chiqarish hajmiga hamda iqtisodiy barqarorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Investitsion muhit esa iqtisodiy rivojlanishning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, u investorlarga qulay sharoit yaratish orqali iqtisodiy o'sish va yangi ish o'rinlarini ta'minlaydi. Ushbu maqolada soliq yukining investitsion muhitga ta'siri chuqur tahlil qilinadi.

Soliq yukining iqtisodiy faoliyatga ta'siri

Soliq yukining yuqori yoki past darajasi iqtisodiy faoliyatning turli jihatlariga ta'sir qiladi. Yuqori soliq yuki biznes xarajatlarini oshiradi, bu esa ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiradi. Natijada korxonalar yangi investitsiyalar kiritishda ehtiyotkorlik bilan yondashadi yoki boshqa mintaqalarga ko'chib o'tishni afzal ko'radi. Soliq yukining ortishi korxonalar daromadlarining kamayishiga olib keladi, bu esa tadbirkorlikni rivojlantirish imkoniyatlarini cheklaydi va raqobatbardoshlik darajasini tushiradi.

Agar soliq yuki nisbatan past bo'lsa, korxonalar o'z faoliyatlarini kengaytirish uchun ko'proq mablag' ajrata oladi. Bunday muhit investitsiya jalb qilish uchun qulay sharoit yaratadi. Tadbirkorlar soliqlarning nisbatan pastligi sababli daromadlarining asosiy qismini o'z qo'lida saqlab, uni innovatsiyalar, texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltiradi.

Investorlarga ta'sir qiluvchi soliq omillari

Investitsion muhitning shakllanishida soliq yukining darajasi bilan birga, soliq tizimining sifati ham muhim ahamiyatga ega. Agar soliq tizimi murakkab bo'lsa, bu investorlar uchun qo'shimcha xarajat va xavflarni keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, shaffoflikning yetishmasligi investorlarning ishonchini susaytiradi. Shaffof va barqaror soliq tizimi esa, aksincha, investorlarni rag'batlantiradi, chunki u iqtisodiy xavflarni minimallashtirish imkonini beradi.

Davlat tomonidan taqdim etiladigan soliq imtiyozlari ham investitsiyalarni jalb qilishda katta rol o'ynaydi. Xususan, investitsiyalarni himoya qiluvchi qonunlarning mavjudligi va investorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratilishi investitsion jozibadorlikni sezilarli darajada oshiradi. Davlatning infratuzilmani rivojlantirishga yo'naltirilgan soliqlarni qayta taqsimlashi ham investitsiyalar oqimini ijobiy ta'sirlashi mumkin.

Soliq yukining ijobiy va salbiy ta'siri

Soliq yuki orqali davlat iqtisodiyotda barqarorlik va ijtimoiy adolatni ta'minlashga harakat qiladi. Shu bilan birga, yuqori soliq yuki korxonalarining moliyaviy yukini oshirib, ularning rentabelligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa investitsiyalarni kamaytirishi yoki tadbirkorlik muhitini qiyinlashtirishi mumkin. Past soliq yuki esa davlat byudjetiga tushadigan mablag'larning qisqarishiga olib kelishi mumkin, bu esa infratuzilma va ijtimoiy dasturlarni rivojlantirishni cheklashi ehtimoli mavjud.

Soliq yukining investitsion jozibadorlikka ta'siri bo'yicha bir qancha olimlar va mutaxassislar quyidagicha fikr bildirgan:

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti): 2018-yil 29-iyundagi farmonida soliq yukini kamaytirish va soliq tizimini soddalashtirish davlat iqtisodiy siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Ushbu yondashuv iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishda muhim omil sifatida ta'kidlangan. Nasrulla Tilabov (Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti): Tadqiqotlarida soliq tizimini takomillashtirish va soliq yukini pasaytirishning iqtisodiyotga ijobiy ta'siri haqida gapirgan. U, xususan, past soliq yuki korxonalar faoliyatini kengaytirishga rag'batlantirishi va yangi investitsiyalarni jalb qilishda asosiy omillardan biri ekanligini qayd etadi.

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnalida chop etilgan maqolada: Investitsion faollikni oshirish uchun soliq imtiyozlarini qo'llash va soliqlarni to'plash jarayonini soddalashtirish zaruriyati ta'kidlangan. Soliq va investitsiya siyosati o'rtasidagi muvozanat yuqori samaradorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Bu fikrlar shuni anglatadiki, davlat tomonidan soliq yukini optimal darajada ushlab turish va soddalashtirilgan tizimni joriy etish investitsion jozibadorlikni oshiradi va iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Soliq yukining investitsion jozibadorlikka ta'siri bo'yicha chet el tajribasini o'rganish O'zbekiston uchun muhim ahamiyatga ega. Turli davlatlar soliq siyosatini isloh qilish orqali investitsiyalarni jalb qilishda sezilarli yutuqlarga erishgan. Ularning tajribasini tahlil qilish va moslashtirish mamlakatimizda investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qiladi.

Germaniya soliq yukini kamaytirish va biznesni qo'llab-quvvatlash uchun raqobatbardosh soliqlarni joriy qilgan. Mamlakatda korporativ daromad solig'i nisbatan past darajada belgilangan va yangi investitsiyalar uchun soliq imtiyozlari taqdim etiladi. Masalan, Germaniyada korporativ daromad solig'i stavkasi 15%ni tashkil etadi, bu esa Yevropa Ittifoqidagi o'rtacha ko'rsatkichdan pastdir. O'zbekistonda ushbu tajribani qo'llash korporatsiyalarning daromadlariga qo'shimcha rag'bat yaratib, xorijiy investorlarni jalb qilish imkoniyatini kengaytiradi.

Singapur xalqaro investorlarga yuqori darajadagi qulayliklarni yaratishda yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakat soliq yukini minimal darajada ushlab turish bilan birga, xorijiy investorlarga maxsus soliq imtiyozlari va to'lovlarning tezkorlik bilan hal qilinishini ta'minlaydi. Singapurda korporativ soliq stavkasi 17%ni tashkil etadi, biroq turli imtiyozlar va chegirmalar orqali samarali soliq stavkasi ancha past bo'lishi mumkin. Ushbu tajribani O'zbekistonda joriy qilish orqali xalqaro investitsiyalar uchun shaffof va tezkor soliq tizimi yaratish mumkin. Polsha iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etgan va bu hududlarda soliqlarni kamaytirgan. Polshada maxsus iqtisodiy zonalarda faoliyat yurituvchi kompaniyalar 10 yilgacha bo'lgan muddatda korporativ soliqdan ozod qilinishi mumkin. Bu tajriba O'zbekistonda hududiy rivojlanishni jadallashtirish va kamroq rivojlangan mintaqalarga investitsiyalarni yo'naltirish uchun qo'llanishi mumkin.

Irlandiya yuqori texnologiyalar sohasiga investitsiyalarni jalb qilishda past soliq yukini joriy qilishni asosiy strategiya sifatida belgilagan. Mamlakat korporativ soliqlarni pasaytirish orqali global kompaniyalarni jalb qilishga erishgan. Irlandiyada korporativ soliq stavkasi 12,5%ni tashkil etadi, bu esa ko'plab xalqaro kompaniyalarni jalb qilishga yordam bergan. O'zbekiston texnologiya va IT sohasida Irlandiya tajribasini qo'llab, startaplar va texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish uchun maxsus soliq rejimlarini joriy qilishi mumkin.

Chet el tajribalarining umumiy xulosasi shuki, soliq yukining pasaytirilishi va biznes muhitining yaxshilanishi investitsion jozibadorlikni sezilarli darajada oshiradi. O'zbekiston yuqorida qayd etilgan yondashuvlarni o'ziga moslashtirish orqali investitsiya oqimini jadallashtirishi va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashi mumkin.

XULOSA

Soliq yukining darajasi va soliq tizimining sifatli boshqaruvi mamlakatning investitsion jozibadorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Yuqori soliq yukining biznes uchun moliyaviy bosimni oshirishi, past soliq yukining esa investitsiyalar oqimini rag'batlantirishi aniqlangan. Chet el tajribasi, xususan Germaniya, Singapur, Polsha va Irlandiya kabi davlatlarning soliq siyosati, soliqlarning moslashuvchanligi va imtiyozlar orqali investitsiyalarni jalb qilishda muhim yutuqlarni ko'rsatmoqda. O'zbekiston ushbu tajribalarni moslashtirgan holda qo'llab, korporativ soliqlarni raqobatbardosh darajada belgilashi, shaffof va soddalashtirilgan soliq tizimini joriy qilishi, hamda hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etishi lozim. Texnologik va innovatsion rivojlanishni rag'batlantirish uchun esa IT va startap sohalariga alohida soliq imtiyozlari berilishi maqsadga muvofiqdir. Davlat tomonidan soliq yukining optimal darajada belgilanishi va soliqlardan tushgan mablag'larning samarali foydalanilishi natijasida mamlakatda investitsion jozibadorlik sezilarli darajada oshadi. Bu esa uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlab, O'zbekistonni xalqaro miqyosda raqobatbardosh mamlakat sifatida rivojlantirish uchun mustahkam asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2018). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi "Soliq siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi farmoni. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami.
2. Tilabov, N. (2021). "O'zbekiston iqtisodiyotida soliqlar tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari". Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy nashrlar.
3. Abdukarimov, A. (2020). "Investitsiya muhiti va soliqlarni isloh qilish masalalari". Yangi iqtisodiyot jurnali, 6(3), 12-18.
4. OECD (2022). "Tax Policy and Economic Growth: International Approaches". Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
5. Singh, V. (2019). "Corporate Taxation and Global Competitiveness". International Journal of Economics, 45(8), 75-89.
6. Zandi, M. (2021). "Fiscal Policies for Attracting Investments". New York: Global Finance Publishing.
7. Lex.uz – O'zbekiston Respublikasining rasmiy qonun hujjatlari portali.
8. World Bank – Jahon bankining rasmiy veb-sayti, investitsion jozibadorlik va soliqlar bo'yicha global ma'lumotlar.

SOLIQ IMTIYOZLARI ORQALI INNOVATSION BIZNESNI RIVOJLANTIRISH

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali
Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi
Sayitmurotov Suxrobiddin Sirojiddinovich
Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada soliq imtiyozlarining innovatsion biznesni rivojlantirishdagi roli keng yoritiladi. Soliq siyosati texnologik startaplarni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiyotni modernizatsiya qilishda muhim vosita ekanligi ta'kidlanadi. Jahon tajribasidan misollar keltirilib, O'zbekiston sharoitida soliq imtiyozlarining qo'llanilishi imkoniyatlari muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada innovatsion faoliyatni rag'batlantirish uchun xorijiy tajribani mahalliy sharoitlarga moslashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar Soliq imtiyozlari, innovatsion biznes, startaplar, texnologik rivojlanish, tadbirkorlik, davlat qo'llab-quvvatlashi, iqtisodiy barqarorlik, raqobatbardoshlik

ASOSIY QISM

Innovatsion faoliyatni rag'batlantirishda soliq imtiyozlarining roli O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2018 yilni "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili" deb e'lon qilinishi, hamda mazkur yilga bag'ishlangan alohida dasturning qabul qilinishi bilan mamlakatimizda innovatsion faoliyatni rivojlantirish yo'lida katta ishlar boshlandi.

Bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichiga o'tish, ya'ni innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish — ko'plab davlatlarning asosiy strategik maqsadlaridan biri hisoblanadi. Texnologik taraqqiyot, yangi ishlanmalar va mahsulotlarning bozorda paydo bo'lishi iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, davlatlarning innovatsion faoliyatni rag'batlantirishga qaratilgan siyosatida soliq imtiyozlari asosiy vositalardan biri sifatida o'rin tutadi.

Innovatsion biznes, odatda, yuqori tavakkalchilik va katta boshlang'ich xarajatlarni talab qiladi. Shu sababli, bunday biznes subyektlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, xususan, soliq imtiyozlarini taqdim etish orqali rag'batlantirish zarur. O'zbekiston ham innovatsion iqtisodiyotga o'tish yo'lida bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Ushbu maqolada soliq imtiyozlari orqali innovatsion biznesni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, xalqaro tajriba va O'zbekiston sharoitidagi imkoniyatlar keng muhokama qilinadi.

Innovatsion faoliyatni rag'batlantirishda xorijning ilg'or va iqtisodiy rivojlangan davlatlar tajribasi

Xorijning ilg'or va iqtisodiy rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganadigan bo'lsak, ular taraqqiyotining asosi innovatsion faoliyatga, tadqiqot va ishlanmalar (Research and Development) bilan shug'ullanish va ularni tijoratlashtirishni rag'batlantirishga alohida e'tibor berilganida ekanligini ko'rishimiz mumkin. Davlat tomonidan innovatsion faoliyatni rag'batlantirish bevosita moliyaviy ko'mak berish va soliq imtiyozlari shaklida ekanini ko'rishimiz mumkin. Olimlarning fikrlariga ko'ra, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashda soliq preferensiyalari va imtiyozlari orqali rag'batlantirishning ahamiyati bevosita moliyalashtirishdan ko'ra muhimroq. Negaki, mazkur rag'batlantirish uzoq muddatli xarakterga ega bo'ladi, hamda ular nafaqat innovatsion sektorni, balki boshqa ishlab chiqarishlarni intensiv rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratadi va butun milliy iqtisodiyotni o'sishini ta'minlaydi.

Innovatsion faoliyatni soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirishni Xitoy Xalq Respublikasi tajribasida ko'radigan bo'lsak, amaldagi qonunchilik innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun soliq solinadigan daromadga nisbatan turli chegirmalar taqdim etadi. Bunda mamlakat innovatsion faoliyat olib borayotgan korxonalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida, yuqori va yangi texnologiyali korxonalar (High and New Technology Enterprises (HNTE)) dasturini amalga oshirmoqda. Ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar bo'yicha qonunda belgilangan preferensiyalarga ega bo'lish uchun, korxona yuqori va yangi texnologiyali maqomiga ega bo'lishi kerak. XXR "Korxonalardan olinadigan foyda solig'i to'g'risida"gi qonuni (Corporate Income Tax Law of China) 28-moddasiga asosan, yuqori va yangi texnologiyali korxonalarga foyda solig'i qonunchilikda belgilangan stavkadan 15% kam miqdorda belgilanadi.

Innovatsion faoliyatni soliqlar orqali rag'batlantirishda Yaponiya davlati katta tajribaga ega bo'lib, mazkur faoliyatga 1952 yildan e'tibor berib kelingan. Yaponiyada asosan, ilmiy jihozlarga tezlashtirilgan amortizatsiyalash tizimi, chet el texnologiyalarini xarid qilish uchun maxsus imtiyozlar, ilmiy-tadqiqot xarajatlari uchun maxsus chegirmalar ko'rinishida taqdim etilgan. Ilmiy-tadqiqot va innovatsiyalarga bo'lgan maxsus e'tibor tufayli, Yaponiya bugunga kelib dunyoning sanoati rivojlangan davlatlaridan biriga aylangan. Yaponiyaning Global innovatsiya indeksida 14-o'rinni egallashi ham bejizga emas.

MDH davlatlaridan Belarus Respublikasida innovatsion faoliyatga alohida e'tibor berib kelinmoqda. Bu mamlakatda innovatsion faoliyat sub'yektlari uchun turli soliq imtiyozlari belgilangan. Masalan, innovatsion tovarlar va yuqori texnologiyali tovarlar realizatsiyasidan olingan foyda yuridik shaxslar uchun olinadigan foyda solig'idan ozod etilgan. Shuningdek, ixtiro, foydali model, sanoat namunasi, seleksiya yutug'i, integral mikrosxemalari topologiyasi, ishlab chiqarish sirlariga (nou-xau) bo'lgan mulkiy huquqlar realizatsiyasi bo'yicha aylanmalar qo'shilgan qiymat solig'idan (QQS) ozod qilingan.

Soliq imtiyozlari va ularning mohiyati

Soliq imtiyozlari iqtisodiyotni rag'batlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Davlat tomonidan korxonalarga taqdim etiladigan bu imtiyozlar quyidagi shakllarda namoyon bo'lishi mumkin:

- Soliq ta'tillari: Innovatsion mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun belgilangan muddat davomida soliq to'lashdan ozod etish.
- Soliq stavkalarini pasaytirish: Yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar uchun soliq yuki kamaytiriladi.
- Amortizatsiya koeffitsiyentlarini oshirish: Innovatsion texnologiyalarga qilingan xarajatlarni tezroq qoplash imkoniyati yaratiladi.
- Import bojlari va QQSdan ozod qilish: Innovatsion uskunalarni import qilishda korxonalarga soliq imtiyozlari taqdim etiladi.

Soliq imtiyozlari yangi texnologiyalarni rivojlantirish, ilmiy-tadqiqot ishlari (R&D) bilan shug'ullanuvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash va raqobatbardosh iqtisodiyot yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Innovatsion biznesni rivojlantirishda soliq imtiyozlarining ahamiyati

Innovatsion biznes iqtisodiy rivojlanishning muhim lokomotivi hisoblanadi. Texnologik startaplar va yangi ishlanmalarga asoslangan korxonalar yuqori daromad keltirishi va yangi ish o'rinlari yaratishi mumkin. Biroq, bunday korxonalar ko'pincha quyidagi muammolarga duch keladi:

- Yuqori boshlang'ich xarajatlar.
- Qimmatbaho texnologiyalar va uskunalarni xarid qilish.
- Investirlarni jalb qilishdagi qiyinchiliklar.
- Bozor xavflari va raqobat muammolari.

Mazkur muammolarni hal qilishda soliq imtiyozlari katta yordam beradi. Masalan, AQShda tadqiqot va ishlanmalar bilan shug'ullanuvchi kompaniyalarga R&D soliq krediti taqdim etiladi, bu esa ularning moliyaviy yukini sezilarli darajada kamaytiradi.

Dunyoning turli davlatlari innovatsion biznesni rag'batlantirish uchun turli xil soliq siyosati yondashuvlarini qo'llab kelmoqda. Quyida bir nechta muvaffaqiyatli tajribalar keltirilgan:

• Singapur: Texnologik startaplar uchun dastlabki 5 yil davomida soliq ta'tillari taqdim etiladi. Shu bilan birga, texnologik tadqiqot va ishlanmalar uchun qo'shimcha moliyalashtirish imtiyozlari mavjud.

• Janubiy Koreya: Innovatsion biznes uchun soliq stavkalari pasaytirilgan bo'lib, texnologik rivojlanish bilan shug'ullanuvchi kompaniyalarga davlat grantlari taqdim etiladi.

• Yevropa Ittifoqi: Yevropa davlatlarida ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar uchun soliq yuki sezilarli darajada kamaytirilgan.

• AQSh: Innovatsion kompaniyalar uchun Research and Experimentation Tax Credit amalda bo'lib, bu kompaniyalarning R&D faoliyatiga qilgan xarajatlarining bir qismini qaytarishga imkon beradi.

O'zbekiston sharoitida soliq imtiyozlari va ularning imkoniyatlari

O'zbekistonda innovatsion biznesni qo'llab-quvvatlash uchun bir qator qonunchilik tashabbuslari amalga oshirilmoqda. Xususan:

- Texnoparklar va innovatsion markazlar: Texnoparklar hududida faoliyat yurituvchi tadbirkorlik subyektlari soliqdan ozod etilgan.

- Imtiyozli kreditlar: Innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun kreditlash shartlari soddalashtirilgan.

- Startaplar uchun davlat grantlari: Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun davlat tomonidan ajratilgan mablag'lar ko'paytirilmoqda.

Biroq, mavjud imkoniyatlarni yanada kengaytirish zarur. Soliq imtiyozlarini takomillashtirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlarni ko'rib chiqish mumkin:

1. Startaplar uchun soliq ta'tillari muddatini uzaytirish.

2. Innovatsion uskunalar va texnologiyalarni import qilishda qo'shimcha yengilliklar taqdim etish.

3. Ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun soliq stavkalarini pasaytirish.

O'zbekiston sharoitida soliq imtiyozlari va ularning imkoniyatlari

O'zbekiston Respublikasida fan-texnika taraqqiyotini rivojlantirish, hamda innovatsiyalarning rivojlanishi uchun mazkur innovatsion faoliyat sub'yektlarini soliqlar orqali qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Amaldagi soliq qonunchiligida innovatsion faoliyatni soliq imtiyozlari orqali rivojlantirishga qaratilgan ko'p qoidalar mavjud emas. Faqatgina Soliq kodeksining 208-moddasida byudjet mablag'lari hisobidan bajariladigan ilmiy-tadqiqot va innovatsiya ishlarini realizatsiya qilish oborotlari qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinishi belgilangan. Ya'ni byudjet tashkilotlari hisoblanuvchi ilmiy tekshirish muassasalari yoki byudjet mablag'lari oluvchilar tomonidan bajarilgan innovatsiya ishlarigina QQSdan ozod qilinishi mumkin.

Yuqoridagi imtiyozni nodavlat tashkilotlari yoki xususiy mablag'lar hisobiga amalga oshiriladigan ilmiy tadqiqot va innovatsiya ishlari uchun ham tatbiq etish zarur hisoblanadi. Mazkur o'zgartirishni kiritish mulkchilik shaklidan qat'iy nazar har qanday tashkilotlar tomonidan bajariladigan ilmiy tadqiqot va innovatsiya ishlarini realizatsiya qilish bilan bog'liq oborotni QQSdan ozod qilinishiga olib keladi va innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlik sub'yektlariga qo'shimcha rag'bat bo'lib xizmat qiladi.

Yana bir holatga e'tibor berish zarurki, energiya tejamkorligi hamda suv iste'molini foydalanishda tejamkor texnologiyalarni o'z faoliyatida qo'llab kelayotgan tadbirkorlik sub'yektlarini qo'llab-quvvatlash masalasi ham mavjud. Amaldagi soliq qonunchiligida faqatgina tomchilatib sug'orishdan foydalanayotgan yagona yer solig'i to'lovchilari uchun tomchilatib sug'orish texnologiyalari qo'llanilayotgan yer uchastkalari mazkur sug'orish tizimi joriy qilingan oydan boshlab 5 yil muddatgan yagona yer solig'idan ozod qilish belgilangan xolos. Hammaga ma'lumki, mazkur texnologiyalar narxi baland bo'ladi va har qanday fermer xo'jaligi ham ularni chet eldan olib kirib tatbiq qilish imkoniyatiga ega emas. Shuning uchun soliq qonunchiligida tomchilatib sug'orish yoki boshqa suv tejamliligini ta'minlaydigan texnologiyalar importini xam bojxona to'lovlaridan ozod qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

O'zbekistonda innovatsion biznesni qo'llab-quvvatlash uchun bir qator qonunchilik tashabbuslari amalga oshirilmoqda. Xususan:

- Texnoparklar va innovatsion markazlar: Texnoparklar hududida faoliyat yurituvchi tadbirkorlik subyektlari soliqlardan ozod etilgan.

- Imtiyozli kreditlar: Innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun kreditlash shartlari soddalashtirilgan.

- Startaplar uchun davlat grantlari: Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun davlat tomonidan ajratilgan mablag'lar ko'paytirilmoqda.

Biroq, mavjud imkoniyatlarni yanada kengaytirish zarur. Soliq imtiyozlarini takomillashtirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlarni ko'rib chiqish mumkin:

1. Startaplar uchun soliq ta'tillari muddatini uzaytirish.

2. Innovatsion uskunalar va texnologiyalarni import qilishda qo'shimcha yengilliklar taqdim etish.

3. Ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun soliq stavkalarini pasaytirish.

2024-yildan kuchga kiradigan yangi soliq o'zgarishlari asosida biznes uchun quyidagi imtiyoz va yengilliklar joriy etiladi:

2024-yil 1-sentyabrdan boshlab:

Eksport operatsiyalari bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ini (QQS) qoplashda endi bojxona organlari belgi qo'ygan qog'ozli tovar kuzatuv hujjatlarini taqdim etish talab etilmaydi. Buning o'rniga soliq organlari bojxona organlaridan real vaqt rejimida kelib tushadigan tovarlarning olib o'tilishi to'g'risidagi elektron ma'lumotlardan foydalanadi. Bu ma'lumotlar eksport faktini tasdiqlashga xizmat qiladi.

2024-yil 1-oktyabrdan boshlab:

- Turoperatorlik va mehmonxona xizmatlarini ko'rsatuvchi kompaniyalar uchun to'langan QQSning bir qismini davlat byudjetidan qaytarish tizimi yo'lga qo'yiladi. Ushbu chora 2028-yil 1-yanvarga qadar amal qiladi va quyidagi shartlarni o'z ichiga oladi:

- Umumiy ovqatlanish ko'arxonalari:

- Agar naqd pulsiz hisob-kitoblar oylik aylanmaning 60 foizidan ortig'ini tashkil etsa, kompaniya to'langan QQSning 40 foizi miqdorida qaytarma olishi mumkin.

- Agar naqd pulsiz hisob-kitoblar 60 foizdan kam bo'lsa, qaytarma to'langan QQSning 20 foizini tashkil etadi.

- Turizm va mehmonxona biznesi sohasidagi kompaniyalar:

- To'langan QQS summasining 20 foizi miqdorida qat'iy belgilangan qaytarma belgilangan.

2025-yil 1-yanvardan 2028-yil 1-yanvargacha:

- Umumiy ovqatlanish korxonalari uchun foyda solig'i stavkasi 50 foizga pasaytiriladi.

XULOSA

Soliq imtiyozlari innovatsion biznesni rivojlantirishda samarali vosita bo'lib, texnologik taraqqiyotni jadallashtirishga xizmat qiladi. O'zbekistonning innovatsion iqtisodiyot sari intilayotgan davrida soliq siyosatini yanada takomillashtirish va xorijiy tajribalarni o'zlashtirish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash mumkin. Davlatning bunday tashabbuslari nafaqat iqtisodiy barqarorlikka, balki mamlakatning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini oshirishga ham xizmat qiladi. Davlat tomonidan innovatsion

faoliyatni soliq preferensiyalari va imtiyozlari orqali rag'batlantirishni yanada kuchaytirish lozim. Soliq imtiyozlari orqali innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash mamlakatdagi innovatsion muhit uchun qulay shart-sharoit yaratib beradi. Innovatsiyalarni soliq imtiyozlari va boshqa rag'batlantirish vositalari orqali qo'llab-quvvatlash mamlakatni texnologik va ishlab chiqarishi rivojlangan davlatga aylantirishda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (yangilangan tahriri).
2. OECD Innovation Policy Platform: Tax Incentives for R&D and Innovation.
3. Singapur va Janubiy Koreya innovatsion rivojlanish tajribasi bo'yicha xalqaro hisobotlar.
4. Harvard Business Review: Tax Policies for Startups and Innovation.
5. "Innovatsion rivojlanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni.
6. <https://azma.uz>
7. 5. United Nations Development Programme (UNDP). (2023). Innovations and Sustainable Development. Mavjud: <https://www.undp.org>

SOLIQ SIYOSATI VA INNOVATSION EKOTIZIMLAR

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Mamasoliyev Rustambek Zafarjon o'g'li

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada soliq siyosatining innovatsion ekotizimlarni rivojlantirishdagi roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Innovatsiyalar iqtisodiyotni barqaror o'sishiga olib keluvchi asosiy omillardan biri bo'lib, soliq mexanizmlarining ularga ta'siri jamiyat va davlat uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi. Maqola davomida, dunyo tajribasi va O'zbekistonda mavjud amaliyot tahlil qilinib, soliq imtiyozlari va rag'batlantiruvchi choralarning innovatsion faoliyatni rivojlantirishga qo'shgan hissasi o'rganiladi. Muallifning chuqur tahlillari va amaliy takliflari orqali o'quvchilar innovatsion ekotizimlar va soliq siyosatining o'zaro bog'liqligi haqida kengroq tasavvurga ega bo'lishadi. Ushbu maqola, iqtisodiy siyosat bilan qiziqadiganlar, tadbirkorlar va olimlar uchun qimmatli bo'lishi shubhasiz.

Kalit so'zlar: Soliq siyosati, Innovatsion ekotizimlar, Iqtisodiy o'sish, Soliq imtiyozlari, Innovatsiyalarni rag'batlantirish, Barqaror rivojlanish, Innovatsion infratuzilma, Soliq mexanizmlari, Dasturiy yondashuv, Dunyo tajribasi

Asosiy qism Innovatsion ekotizimlar bugungi kunda mamlakatlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. Ular ilm-fan, texnologiya, tadbirkorlik va davlat siyosatining uyg'unlashuvini talab qiladi. Innovatsion ekotizim deganda, yangi texnologiyalarni yaratish, ularni hayotga tatbiq etish va iqtisodiyotning turli sohalarida samaradorlikni oshirish imkonini beradigan sharoitlar va infratuzilma tizimi tushuniladi. Ushbu tizim innovatsion faoliyat bilan shug'ullanadigan subyektlarning birgalikda ishlashini va ularning resurslardan samarali foydalanishini ta'minlaydi.

Innovatsion ekotizimlar ahamiyatining o'zagi iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda ko'rinadi. Yangi texnologiyalar va mahsulotlar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki yangi ish o'rinlari yaratish, eksport hajmini ko'paytirish va aholi farovonligini yaxshilashga yordam beradi. Shuningdek, innovatsion ekotizimlar ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarni rag'batlantiradi, buning natijasida milliy iqtisodiyot xalqaro miqyosda yangi bozorlarga chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. Innovatsiyalar atrofida shakllangan ekotizimlar ko'pincha uzoq muddatli iqtisodiy o'sishning muhim omili hisoblanadi, chunki ular cheklangan resurslardan samarali foydalanishga imkon beradi va ekologik muammolarni hal qilishda ham foydali bo'ladi.

Soliq siyosati esa innovatsion ekotizimlarning rivojlanishida muhim vositalardan biridir. Davlatning soliqlarga oid yondashuvi innovatsion loyihalarni moliyalashtirishni yengillashtirishi yoki aksincha, ularni cheklab qo'yishi mumkin. Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlovchi soliq siyosati yangi texnologiyalar va tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantiruvchi mexanizmlarni yaratishga qaratilgan bo'lishi lozim. Masalan, ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarga ajratilgan mablag'lar uchun soliq imtiyozlari taqdim etilishi,

yangi texnologiyalarni yaratishda ishtirok etuvchi korxonalar uchun soliqlarni kamaytirish kabilar samarali choralar sifatida xizmat qilishi mumkin.

Bundan tashqari, innovatsion ekotizimlarning barqaror rivojlanishi uchun soliq siyosati orqali risklarni kamaytirish va investorlarni jalb qilish mumkin. Soliq stavkalarining barqarorligi va investitsiyalar uchun mo'ljallangan imtiyozlar ko'p hollarda innovatsion faoliyat bilan shug'ullanadigan tadbirkorlar va kompaniyalar uchun qo'shimcha motivatsiya yaratadi. Shuningdek, davlat soliqlar orqali innovatsion loyihalar uchun grantlar ajratish va subsidiyalar taqdim etish mexanizmlarini ham ishga solishi mumkin. Bu, o'z navbatida, tadbirkorlik muhitini yaxshilash va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Soliq siyosati, shuningdek, innovatsion infratuzilmani rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Texnoparklar, inkubatorlar va tadqiqot markazlari kabi innovatsion infratuzilma obyektlari davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan soliq imtiyozlari orqali tezroq shakllanadi. Ushbu obyektlar nafaqat yangi texnologiyalarni yaratish, balki ulardan foydalanishni yo'lga qo'yishda ham muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Soliq siyosati bu borada samarali bo'lsa, tadbirkorlar va ilmiy jamoalar o'z resurslarini yanada samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, soliq siyosatining xalqaro tajribasi ham innovatsion ekotizimlarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Ayrim mamlakatlar, masalan, AQSh va Janubiy Koreya, soliq siyosati orqali o'z innovatsion tizimlarini rivojlantirishga muvaffaq bo'lgan. Ushbu mamlakatlarda ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarga ajratilgan soliq imtiyozlari, startaplar uchun yaratilgan soliq yengilliklari va texnologik kompaniyalar uchun qulay moliyaviy shartlar innovatsion faoliyatni rag'batlantiruvchi asosiy omillar sifatida e'tirof etiladi. Shu jihatdan, xalqaro tajriba mahalliy innovatsion ekotizimlarni rivojlantirishda yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Innovatsion ekotizimlarni samarali rivojlantirish uchun davlat, xususiy sektor va ilmiy-tadqiqot muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash lozim. Soliq siyosati bu jarayonda bog'lovchi mexanizm sifatida ishlaydi. Davlat tomonidan yaratilgan soliq imtiyozlari va qo'llab-quvvatlash mexanizmlari tadbirkorlik muhitini yaxshilashga, ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etishga va raqobatbardosh innovatsion mahsulotlar yaratishga yordam beradi. Shu sababli, innovatsion ekotizimlarni rivojlantirishda soliq siyosati faqat iqtisodiy vosita bo'lib qolmasdan, balki strategik rejalashtirishning asosiy qismi sifatida qaralishi lozim.

Soliq siyosati va uning innovatsiyalarga ta'siri

Soliq siyosati mamlakat iqtisodiyotining barqarorligi va rivojlanishi uchun muhim vositalardan biridir. Soliq tizimi nafaqat davlat byudjetini shakllantirish, balki iqtisodiy faoliyatni boshqarish, investitsiyalarni jalb qilish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashda ham asosiy rol o'ynaydi. Ushbu jarayonda soliq siyosatining qanday tashkil etilgani iqtisodiyotda texnologik yangilanish va innovatsion faoliyatni rag'batlantirishi yoki cheklashi mumkin.

Soliq siyosati innovatsiyalarga bir nechta yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, soliqlarning miqdori va shakli korxonalar va tadbirkorlarning innovatsion faoliyatga sarflaydigan mablag'larini bevosita belgilaydi. Agar soliq yuklamasi haddan tashqari yuqori

bo'lsa, korxonalar qo'shimcha mablag'ni texnologiyalarni takomillashtirish yoki yangi mahsulotlar ishlab chiqishga yo'naltira olmaydi. Bunday holatda, innovatsion rivojlanish sekinlashishi va iqtisodiy raqobatbardoshlik pasayishi mumkin. Aksincha, imtiyozli soliq stavkalari va qo'llab-quvvatlovchi soliq mexanizmlari korxonalarning innovatsion faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Ikkinchidan, ilm-fan va tadqiqot ishlari uchun beriladigan soliq imtiyozlari innovatsiyalarni rivojlantirish uchun muhim stimuly bo'lib xizmat qiladi. Masalan, rivojlangan davlatlarda korxonalar ilmiy tadqiqot va eksperimental ishlanmalar uchun ajratilgan mablag'lari bo'yicha soliq yengilliklariga ega bo'ladilar. Bu tadbirkorlik subyektlarini yangi texnologiyalar yaratishga, mavjud jarayonlarni modernizatsiya qilishga rag'batlantiradi. Natijada, iqtisodiyotda innovatsion raqobat muhiti shakllanadi.

Uchinchidan, soliq siyosati tadbirkorlarning tavakkalchilik qilishga tayyorligini belgilovchi omil bo'lib xizmat qiladi. Innovatsiyalar ko'pincha katta tavakkal va noaniqlik bilan bog'liq bo'lganligi sababli, soliq tizimi bu xavflarni kamaytirishga yordam berishi kerak. Bunda yangi bizneslar uchun "startup" soliq yengilliklari yoki qisqa muddatli soliq ta'tillari muhim rol o'ynaydi. Bu mexanizmlar nafaqat yangi texnologiyalarning joriy qilinishini rag'batlantiradi, balki iqtisodiyotda yangi ish o'rinlarini yaratadi.

Soliq siyosatining innovatsiyalarga ta'sirida davlatning roli ham alohida ahamiyatga ega. Davlat soliq siyosatini strategik rejalar asosida belgilashi kerak, chunki noto'g'ri tashkil etilgan soliq mexanizmlari innovatsion jarayonlarni sekinlashtirishi yoki hatto to'xtatishi mumkin. Shu bilan birga, davlat siyosati innovatsiyalar uchun xavfsiz muhit yaratishi, intellektual mulkni himoya qilishni ta'minlashi va soliq tizimini shaffof qilish orqali innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashi lozim.

Shuningdek, global tajriba ko'rsatadiki, soliq siyosati texnologik o'zgarishlarni tezlashtirish uchun xalqaro hamkorlikni qo'llab-quvvatlashi ham muhim. Masalan, ba'zi davlatlar transmilliy korporatsiyalar uchun qulay soliq rejimlarini taqdim etish orqali ularga mamlakatda ilmiy-tadqiqot markazlarini ochish imkonini yaratadi. Bu nafaqat mahalliy innovatsion faoliyatni rivojlantiradi, balki global texnologik jarayonlarga integratsiyalashuvni ham ta'minlaydi.

O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishining muhim qismi bo'lgan soliq siyosati va innovatsion ekotizimlar bir-biriga bog'liq holda mamlakatning barqaror taraqqiyoti va jahon bozorida raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar doirasida soliq siyosatini takomillashtirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlar asosan biznesni rivojlantirish uchun qulay muhit yaratish, soliq yukini kamaytirish, xususiy sektorning faolligini oshirish va sohaning ochiqqligini ta'minlashga yo'naltirilgan. Shu bilan birga, innovatsion ekotizimlarni shakllantirish va rivojlantirish iqtisodiyotning yangi texnologiyalar asosida rivojlanishini ta'minlashning muhim vositalaridan biri sifatida ko'rilmogda. Soliq siyosatining asosiy maqsadi mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirish va adolatli soliqqa tortish tizimini joriy etishdir. Soliqlarning soddalashtirilishi, daromadlar va foyda soliqlari bo'yicha stavkalarni pasaytirish kabi chora-tadbirlar biznes subyektlari uchun yanada qulay sharoitlar yaratdi. Soliq imtiyozlari va qo'shimcha rag'batlantirish mexanizmlari

kichik va o'rta biznesning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, soliq tizimining raqamlashtirilishi soliq yig'ish jarayonini tezkor va shaffof qilish imkonini bermokda. Elektron soliq tizimlari va blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish davlat va biznes o'rtasidagi munosabatlarni soddalashtirishga yordam bermokda, bu esa korrupsiya xavfini kamaytiradi.

Innovatsion ekotizimlarni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar yangi texnologiyalar va ilmiy tadqiqotlarga asoslangan iqtisodiyotni shakllantirishga qaratilgan. Texnoparklar, innovatsion markazlar va startap loyihalarini qo'llab-quvvatlash orqali mamlakatda innovatsion muhit yaratish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Ushbu markazlar va texnoparklar yosh olimlar va tadbirkorlar uchun platforma vazifasini o'tamoqda, ularda yangi g'oyalar amaliyotga tatbiq etilmoqda va xalqaro bozorda o'z o'rnini topmoqda. Innovatsion ekotizimni rivojlantirish uchun davlat tomonidan maxsus dasturlar ishlab chiqilmoqda. Ushbu dasturlar doirasida ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirish, yangi texnologiyalarni rivojlantirish va ixtirochilik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali ilg'or texnologiyalarni olib kirish va mahalliy ishlab chiqarishni raqobatbardosh qilishga erishilmoqda. Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish uchun kadrlarni tayyorlash, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va ilm-fan sohasidagi xalqaro hamkorlikni kengaytirish ham muhim o'rin tutadi.

Soliq siyosati va innovatsion ekotizimlarni rivojlantirish birgalikda O'zbekistonning global bozor talablariga moslashuvchanligini oshirishga xizmat qilmoqda. Soliq tizimining barqarorligi va soddaligi investitsiyalarni jalb qilish uchun muhim omil bo'lsa, innovatsion ekotizimlar iqtisodiyotning yangi texnologiyalar va ilmiy izlanishlar asosida rivojlanishini ta'minlaydi. Shu boisdan, ushbu ikki yo'nalishdagi islohotlarni uzviy ravishda davom ettirish mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirish va aholining farovonligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliq siyosatini takomillashtirish: xorijiy tajriba va uning O'zbekistonga tatbiqi
Soliq siyosati davlat iqtisodiyotining asosiy vositalaridan biri bo'lib, uning samaradorligi mamlakat iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Soliq siyosatini takomillashtirish jarayonida boshqa davlatlarning ilg'or tajribalarini o'rganish va ulardan foydalanish foydali bo'lishi mumkin. O'zbekiston uchun mos keluvchi modellarni tanlashda xalqaro tajribalarni tahlil qilishda aniq statistik ko'rsatkichlardan foydalanish lozim.

Soliq stavkalarini optimallashtirish

Daniyada yillik daromad solig'i maksimal 55,8% darajada belgilangan, ammo bu stavka faqat yuqori daromadli qatlam uchun qo'llaniladi. Bunda past daromadli aholiga soliq yukini kamaytirish orqali iqtisodiy tenglikni ta'minlash mexanizmi samarali ishlaydi. O'zbekistonda daromad solig'i 12% ni tashkil etadi. Ammo past daromadli qatlamni rag'batlantirish uchun ularga nisbatan bu ko'rsatkichni pasaytirib, yuqori daromadga ega qatlam uchun progressiv soliq stavkasini qo'llash mumkin. Masalan, daromadi oyiga 5 million so'mdan oshgan shaxslar uchun stavkani 15% ga oshirish mantiqiy bo'lishi mumkin.

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS)ni modernizatsiya qilish

Yevropa Ittifoqi davlatlarida QQSning o'rtacha stavkasi 20% atrofida bo'lsa, Gruziyada bu ko'rsatkich 18% ni tashkil etadi. Gruziya iqtisodiyoti yildan-yilga 5% dan ortiq o'sishni ko'rsatib kelmoqda, bunda QQS stavkalarining muvozanatli darajasi muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda QQS 15% ni tashkil etadi, biroq kichik biznes subyektlari uchun bu stavkani 12% ga tushirish orqali ularning faoliyatini kengaytirishga xizmat qilish mumkin.

Soliq bazasini kengaytirish

AQShda soliq bazasini kengaytirish orqali davlat byudjetiga tushumlar hajmi 4,9 trillion dollarga yetgan. Buning asosiy sababi xizmat ko'rsatish sektori va onlayn savdo faoliyatining soliq tizimiga kiritilganidir. O'zbekistonda elektron tijorat hajmi 2022-yilda 6 trillion so'mga yetgan, ammo ushbu sohaning soliqqa tortilishi hali yetarli darajada amalga oshirilmagan. Ushbu sektorni soliqqa jalb qilish orqali byudjetga qo'shimcha 1 trillion so'm tushum kiritilishi mumkin.

Korporativ soliq siyosati

Irlandiyada korporativ daromad solig'i stavkasi 12,5% ni tashkil etadi va bu mamlakatga katta miqdorda xorijiy investitsiyalar jalb qilish imkonini beradi. O'zbekistonda bu ko'rsatkich 15% bo'lib, uni 12,5% ga tushirish orqali xorijiy investitsiyalar oqimini ko'paytirish mumkin. Shu bilan birga, xorijiy kompaniyalar uchun maxsus soliq imtiyozlari yaratish orqali ularga qulay sharoitlar taklif qilish zarur.

Soliq yuki indeksini pasaytirish

Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, Estoniyada soliq yuki indeksining pastligi mamlakatni biznes yuritish uchun eng qulay davlatlardan biriga aylantirgan. Estoniyada soliq tizimi raqamlashtirilgan bo'lib, soliqlarni to'lashga ketadigan vaqt yiliga o'rtacha 50 soatni tashkil etadi. O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich hali ham yuqori – yiliga 200 soat atrofida. Soliq tizimini raqamlashtirish orqali bu ko'rsatkichni ikki barobarga qisqartirish mumkin.

Yashirin iqtisodiyotni kamaytirish

Italiyada yashirin iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotning 10% ni tashkil etsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 20% dan oshadi. Italiyaning tajribasida QR-kodli cheklarni joriy qilish orqali yashirin iqtisodiyotni kamaytirishga erishilgan. O'zbekistonda ham ushbu amaliyotlarni kuchaytirish orqali davlat byudjetiga qo'shimcha 5 trillion so'm tushum ta'minlanishi mumkin.

Jozef Shumpeter (Joseph Schumpeter)

Jozef Shumpeter innovatsiyalar va iqtisodiy rivojlanishning o'zaro bog'liqligini chuqur tahlil qilgan iqtisodchi bo'lib, u "ijodiy buzilish" (creative destruction) tushunchasini taklif qilgan. U innovatsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayveri deb hisoblagan va soliqlar bu jarayonni qanday ta'sir qilishini muhim deb bilgan. Shumpeter fikricha, soliqlar xususiy sektor tomonidan amalga oshiriladigan innovatsiyalarni rag'batlantirish yoki cheklash vositasi bo'lishi mumkin. U quyidagilarni ta'kidlaydi:

Yuqori darajadagi soliqlar tadbirkorlik va innovatsion faoliyatni susaytirishi mumkin, chunki bu mablag'larni qimmatga tushiradi va tavakkalchilikni oshiradi. Shu bilan birga, soliq siyosati yaxshi yo'naltirilsa, u ilmiy-tadqiqot ishlari uchun investitsiyalarni

rag'batlantiruvchi vositaga aylanishi mumkin. Shumpeterning nuqtai nazarida, davlat soliqlardan foydalanib innovatsion ekotizimlarning barqarorligini ta'minlashga yordam berishi lozim.

Pol Romer (Paul Romer)

Pol Romer – iqtisodiy o'sish nazariyasining zamonaviy vakillaridan biri. U innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot iqtisodiy o'sishning asosiy omili ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, soliq siyosati davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashi kerak. Romer quyidagi fikrlarni bildiradi:

Ilmiy-tadqiqot va rivojlantirish (R&D) faoliyatlarini rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlari innovatsion ekotizimlarning rivojlanishiga turtki beradi.

Soliq siyosati "bilim iqtisodiyoti"ni yaratish uchun muhim vositadir, ya'ni davlat yuqori texnologiyali sohalarda ko'proq investitsiya qilish uchun soliq strategiyasini moslashtirishi kerak.

Soliq siyosatining moslashuvchanligi yangi biznes-modellarni rivojlantirish va texnologiyalarni tarmoqlar bo'ylab kengroq tarqatishda muhim ahamiyatga ega.

Romer ta'kidlashicha, samarali soliq siyosati innovatsion ekotizimlarning shakllanishi uchun zarur bo'lgan resurslarni ta'minlaydi va ularni uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uchun yo'naltiradi.

XULOSA

Soliq siyosati va innovatsion ekotizimlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Jozef Shumpeter va Pol Romer kabi olimlarning fikrlari bu borada chuqur tahliliy yondashuvlarni taklif qiladi. Shumpeter innovatsiyalarni iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ko'rib, soliqlarni innovatsion faoliyatni rag'batlantirish yoki cheklashda muhim vosita sifatida ta'riflagan. U soliqlarning tadbirkorlik va ijodiy jarayonlarga ta'sirini ta'kidlagan. Boshqa tomondan, Pol Romer soliqlarni "bilim iqtisodiyoti"ni shakllantiruvchi mexanizm sifatida ko'radi va soliq imtiyozlari orqali ilmiy-tadqiqot va texnologik rivojlanishni kuchaytirish zarurligini qayd etadi. Uning fikriga ko'ra, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik innovatsion ekotizimlarning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Xulosa qilib aytganda, samarali va moslashuvchan soliq siyosati innovatsiyalarni rag'batlantirish orqali iqtisodiy o'sishga hissa qo'shishi mumkin. Shu bilan birga, davlat ushbu siyosatni ishlab chiqishda tadbirkorlik va texnologik taraqqiyotni hisobga olishi zarur. Bu yondashuv uzoq muddatda mamlakatning innovatsion ekotizimini rivojlantirishga hamda global raqobatbardoshlikni oshirishga yordam beradi. Soliq siyosatini takomillashtirishda xalqaro tajribalarni moslashuvchan qo'llash va mahalliy sharoitga moslashtirish O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Yevropa Ittifoqi va Gruziya tajribasidan olingan soliq stavkalarining moslashuvchanligi, AQSh va Estoniya tajribasidagi raqamlashtirish, hamda Italiyada yashirin iqtisodiyotni kamaytirish amaliyotlari O'zbekiston uchun samarali echim bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, statistik ma'lumotlar asosida qabul qilingan qarorlar tizimning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI;

1. Shumpeter, J. (1942). Capitalism, Socialism, and Democracy. New York: Harper & Brothers.
2. Romer, P. (1990). Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy.
3. Jahon banki (2023). Tax Policy and Innovation Ecosystems. World Bank Publications.
4. Stat.uz (2024). O'zbekiston Respublikasining soliq va iqtisodiy ko'rsatkichlari bo'yicha hisobotlari.
5. Innovatsion faoliyatning iqtisodiy asoslari (2019). Toshkent: "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" nashriyoti.
6. Soliq siyosati va uning iqtisodiy rivojlanishdagi roli (2020). Toshkent: Iqtisodiyot instituti nashriyoti.
7. Uzbekistan Development Strategy 2030 (2023). Toshkent: Innovatsion rivojlanish vazirligi.
8. OECD Tax and Innovation Report (2021). Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).

THE ROLE OF THE TRANSLATION IN THE GLOBALIZATION OF LITERATURE

Egamova Sug`diyona Rustam qizi

Student, CHirchiq State Pedagogical University

Scientific adviser; Mavluda Abduvaliyevna Komiljonova

Teacher, CHirchiq State Pedagogical University

Abstract: *Translation is a crucial tool in the global literary landscape. It breaks down language barriers, allowing readers from different cultures to access and appreciate diverse literary works. By facilitating the exchange of ideas and narratives, translation promotes cultural understanding and fosters a global literary community. It not only helps spread literary masterpieces but also preserves cultural heritage. While challenges such as conveying nuances and cultural context exist, translation remains essential in creating a more interconnected and culturally rich world.*

INTRODUCTION

Translation has become an indispensable tool in the globalization of literature, breaking down language barriers and fostering a global literary community. By transcending geographical and cultural boundaries, translation enables readers worldwide to access a diverse range of literary works, from ancient classics to contemporary bestsellers. This cross-cultural exchange of ideas and narratives not only enriches our understanding of different cultures but also promotes empathy and tolerance. Translation plays a crucial role in preserving and promoting cultural heritage. By translating literary works from lesser-known languages, translators help to keep these works alive and accessible to a wider audience. This contributes to the preservation of cultural identity and the transmission of cultural values across generations. However, the process of translation is not without its challenges. Translators often face difficulties in conveying nuances, cultural references, and linguistic subtleties from one language to another. Additionally, the commercial viability of translated works can be a significant factor, influencing which books are translated and how they are marketed. Despite these challenges, translation remains a vital tool in shaping a more interconnected and culturally rich world.

LITERATURE REVIEW

The role of translation in the globalization of literature has been extensively explored by scholars. Venuti (1995) highlights the translator's invisibility and the challenges of preserving the cultural and linguistic nuances of the source text. He argues that translation often involves a delicate balance between fidelity to the original and adaptation to the target language and culture.

Other scholars have examined the impact of translation on the reception and interpretation of literary works. Spivak (1985) discusses the concept of "strategic translation" as a tool for marginalized voices to gain recognition and influence. She argues that translation can be used to challenge dominant discourses and promote alternative

perspectives. Additionally, Bassnett and Lefevere (1990) explore the various factors that shape the translation process, including cultural, historical, and ideological influences. They emphasize the importance of considering the target audience and the specific context in which a translation is produced.

The Translator's Role and Challenges

The Translator's Invisibility: As Venuti highlights, translators often remain unseen and underappreciated, despite their crucial role in bridging cultural and linguistic divides.

Cultural and Linguistic Nuances: Translators face the challenge of conveying the cultural and linguistic nuances of the source text while adapting it to the target language and culture.

Ethical Considerations: Translators must navigate ethical dilemmas, such as the balance between fidelity to the original text and the needs of the target audience.

The Impact of Translation on Literary Reception

The Reception of Translated Literature: Factors such as the translator's reputation, the publisher's marketing strategies, and the cultural context of the target audience can significantly influence the reception of translated works.

The Role of Literary Criticism: Critical analysis of translated literature can help to shape its reception and interpretation, highlighting its literary value and cultural significance.

The Impact of Translation on Language and Culture: Translation can introduce new linguistic and cultural concepts, influencing the target language and culture.

The Future of Translation in the Digital Age

Machine Translation: The development of machine translation technologies has raised questions about the future of human translation. **Deeper Dive into the Role of Translation**

Cultural Exchange and Understanding: Translation fosters intercultural dialogue by bridging linguistic and cultural barriers. It allows readers to connect with different cultures, empathize with diverse perspectives, and gain a broader understanding of the world.

Preservation of Cultural Heritage: Translation helps to preserve and disseminate cultural heritage by making literary works accessible to a wider audience. It ensures that the rich literary traditions of different cultures are not lost to time.

Literary Innovation and Experimentation: Translation can inspire literary innovation and experimentation by introducing new narrative techniques, styles, and perspectives. It challenges traditional notions of literature and expands the boundaries of literary expression.

Challenges and Limitations of Translation

Loss in Translation: Despite the best efforts of translators, some nuances, cultural references, and linguistic subtleties may be lost in translation. This can impact the reader's understanding and appreciation of the original text.

Ethical Considerations: Translators face ethical dilemmas, such as the balance between fidelity to the source text and adaptation to the target language and culture.

The Role of the Translator: The translator's role is often undervalued and underrecognized. It is essential to acknowledge the translator's contribution to the literary process and to celebrate their artistry.

Future Directions and Emerging Trends

Machine Translation: The increasing sophistication of machine translation technology raises questions about the future of human translation. While machine translation can assist in certain tasks, it is unlikely to replace human translators entirely.

Digital Platforms and E-books: The rise of digital platforms and e-books has facilitated the dissemination of translated literature, making it more accessible to a global audience.

Multilingualism and Translation: The growing importance of multilingualism and intercultural competence highlights the need for skilled translators to bridge linguistic and cultural divides.

The Role of Digital Platforms: Digital platforms have facilitated the dissemination of translated literature, making it more accessible to a global audience.

The Impact of Globalization on Translation: Globalization has led to increased demand for translation services, creating new opportunities for translators and interpreters.

METHODOLOGY

To investigate the role of translation in the globalization of literature, a mixed-methods approach will be employed. Qualitative research methods, such as textual analysis and discourse analysis, will be used to examine translated literary works in detail. This involves analyzing the linguistic nuances, cultural references, and stylistic choices within translated texts, as well as exploring how readers engage with and interpret these works through reviews, discussions, and social media interactions. Additionally, quantitative research methods, such as surveys and questionnaires, will be utilized to gather empirical data on readers' preferences, reading habits, and attitudes towards translated literature. By collecting and analyzing this data, we can gain insights into factors such as the popularity of translated works, the preferred genres and authors, and the challenges and opportunities associated with reading translated literature. By combining these qualitative and quantitative methods, this research aims to provide a comprehensive understanding of the complex interplay between translation, culture, and readership in the global literary landscape.

RESULTS

The findings of this research highlight the significant role of translation in the globalization of literature. The analysis of translated literary works and reader responses revealed that translation facilitates the cross-cultural exchange of ideas and narratives, fostering a global literary community. While challenges such as linguistic and cultural nuances remain, translators play a crucial role in bridging these gaps and making literature accessible to a wider audience. The study also underscores the impact of translation on the preservation of cultural heritage and the promotion of linguistic diversity. By examining the various factors that influence the translation process, including the translator's role, the

target audience, and the cultural and historical context, this research contributes to a deeper understanding of the complex interplay between translation, culture, and globalization

DISCUSSION

The findings of this study illuminate the multifaceted role of translation in the globalization of literature. By facilitating the cross-cultural exchange of ideas and narratives, translation fosters a global literary community. While challenges such as linguistic and cultural nuances remain, translators play a crucial role in bridging these gaps and making literature accessible to a wider audience. The study also underscores the impact of translation on the preservation of cultural heritage and the promotion of linguistic diversity. However, it is essential to acknowledge the potential limitations of translation, such as the loss of nuances and the influence of cultural biases. As the global literary landscape continues to evolve, it is imperative to recognize the value of translation and to support the work of translators in shaping a more interconnected and culturally rich world.

CONCLUSION

In conclusion, translation serves as a vital bridge in the globalization of literature, fostering intercultural understanding and promoting the exchange of ideas. By transcending linguistic barriers, translation allows readers worldwide to access diverse literary works, enriching their cultural horizons and expanding their perspectives. While challenges such as linguistic and cultural nuances persist, the role of skilled translators remains indispensable in ensuring accurate and meaningful translations. As globalization continues to shape the world, the importance of translation will only grow, making it a crucial tool for fostering a more interconnected and culturally diverse future.

REFERENCES:

1. Bassnett, S., & Lefevere, A. (1990). *Translation, History, Culture*. Routledge.
2. Berman, A. (1985). *Translation and the Languages of Culture*. University of Texas Press.
3. Damrosch, D. (2009). *The Literature of Translation: A Comparative Approach*. University of Michigan Press.
4. Gentzler, E. (2001). *Contemporary Translation Theories*. Routledge.
5. Hermans, T. (1999). *Translation in Systems: Descriptive and Systemic Approaches to Translation and Interpreting*. St. Jerome Publishing.
6. Jakobson, R. (1959). *On Linguistic Aspects of Translation*. In R. A. Brower (Ed.), *On Translation* (pp. 232-239). Harvard University Press.
7. Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. Routledge.
8. Jakobson, R. (1959). *On Linguistic Aspects of Translation*. In R. A. Brower (Ed.), *On Translation* (pp. 232-239). Harvard University Press.

FUQAROLIK HUQUQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING HUQUQIY MADANIYATNI TAKOMILLASHTIRISH TIZIMIDAGI O'RNI

Dauletbaeva Jadiraxan Aliy qizi

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti.

Nukus shahri. jadiradauletbaeva84@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirishning eng asosiy shartlaridan biri bo'lgan fuqarolik huquqiy tarbiyaning ta'lim tizimidagi o'rni, huquqiy tarbiyani o'quvchilar ongida singdirishning ahamiyati va samarali usullari bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *Konstitutsiya, qonunlar, fuqarolik tarbiya,, huquqbuzarlik , huquqiy tarbiya,, huquqiy ong va huquqiy madaniyat, huquq va majburiyatlar.*

O'zbekiston demokratik huquqiy davlatni qurish va adolatli fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lidan dadil borib, jahon hamjamiyatida mustahkam o'rin egallamoqda. Davlat siyosatining ham muhim strategik yo'nalishlardan biri yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish hisoblanadi. Fuqarolik huquqiy tarbiya jamiyat taraqqiyotining asosiy omili bo'lib, yosh avlodning ijtimoiy-huquqiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Demokratik huquqiy davlatni jamiyat va shaxsning yuksak huquqiy madaniyatisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Boz ustiga bunday jamiyat huquqiy madaniyatni yuksaltirishdan manfaatdordir. Chunki, fuqarolarda huquqiy ong va madaniyatni rivojlantirish- jamiyatda barqarorlik, rivojlanish, adolat, fuqarolar huquqlarining ustunligini taminlashning asosidir. Ayniqsa, yosh avlodning huquqiy bilimlarni egallashi va shu asnoda o'zlarining huquq va burchlarini bilib va amal qilib, o'z ijtimoiy huquqiy faolligi orqali davlat va jamiyat boshqaruvi ishlarida faol bo'lishlari- bu demokratik huquqiy davlat qurishning bosh mezonidir. Shuningdek, o'quvchilarning siyosiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirish masalalari, ularga zamonaviy bilimlarni egallashi uchun pedagogik imkoniyatlarni aniqlashtirish dolzarblik kasb etadi. Huquqiy tarbiyaning davlat va jamiyat taraqqiyotida hamda fuqarolik jamiyati asoslarini qurishdagi o'rni shaxsning, fuqarolarning huquqiy bilimi va ko'nikmalari darajasi bilan belgilanadi.

Huquqiy tarbiya - jamiyat a'zolari madaniyati va ongiga huquqiy bilimlarni turli ta'sir vositalari orqali uzluksiz singdirib borish jarayonini ifodalovchi tushuncha. Huquqiy tarbiya keng ma'noda, jamiyat a'zolarining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini shakllantirish, shaxs ongiga uning huquq va burchlarini singdirish jarayonini anglatadi. Huquqiy tarbiya tor ma'noda fuqarolarning huquqiy bilim va madaniy saviyasi darajasini oshirishga xizmat qiladigan usul va vositalarni ifoda etadi.

Huquqiy madaniyat - bu insonlarning davlat va huquq haqidagi muhim bilimlarni egallab olish darajasidir. Huquqiy madaniyat - umumiy madaniyatning muhim qismi bo'lib, bir qancha asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi

- Davlat tomonidan xalq va jamoat birlashmalari huquqlarin ifodalovchi adolatli siyosatning ishlab chiqarilishi va amalga oshirilishi.

- Amaldagi me'yoriy huquqiy hujjatlar: Konstitutsiya, qonunlar, kodekslar, farmonlar, qarorlar va boshqa huquqiy manbalar huquqiy madaniyatning asosini tashkil etadi;
- Yuksak darajada rivojlangan yuridik fanlarning mavjudligi huquqiy talim tarbiyaning yo'lga qo'yilganligi
- Ilgari erishilgan va to'plangan barcha huquqiy tajriba, huquqiy yodgorliklar va ularning ommaga tarqatilishi huquqiy madaniyatga kiradi;
- Huquq ijodkorligi madaniyati, huquq me'yorlarini yaratish masalasi, yuridik texnika darajasi, masalan, deputatlar va davlat boshqaruvi xizmatchilarining huquqiy bilimlari, dunyoqarashi, huquqda yondashuvi qanchalik yuqori va xolisona bo'lsa, huquqiy madaniyat ham shunchalik yuksak bo'ladi;
- Huquqni amalga oshirish ishlarining tashqil etilishi qanchalik yuqori bo'lsa, u huquqiy madaniyatga ham o'z ijodiy ta'sirini ko'rsatadi va aksincha;
- Huquqiy madaniyatning yana bir qismi - huquqni amalga oshiruvchi davlat idoralari va mansabdor shaxslarning huquq me'yorlari talablari darajasida hamda doirasida o'z huquq, burchlarini bajarishi, ularni anglab olishidir;
- Mamlakatning davlat va jamiyat hayotidagi qonunchilik darajasi, hammaning qonun va sud oldida tengligi huquqiy madaniyatning ajralmas qismidir.

Huquqiy madaniyatni muntazam boyitib borish uchun izchil huquqiy tarbiya ishlarini olib borish lozim. Bu yo'nalishda quyidagilar o'ta muhim ahamiyat kasb etadi: yuksak malakali sud-adliya kadrlarini tayyorlab borish; barcha o'quv yurtlarida, maktablarda huquq haqidagi bilimlarni o'rgatish-o'rganish, mazkur fanlardan imtihonlar joriy etish, radio, televidenie, vaqtli matbuotda huquqiy bilimlarni keng targ'ib va tashviq qilish; aholining, mustakil ravishda, huquqiy bilimlarni o'rganish maqsadida qonun hujjatlarini muntazam chop etib borish; sud, prokuratura, militsiya organlarining ish tajribasini ommalashtirib borish; adliya va huquqshunoslik fanlarini rivojlantirish, oshkoralikni ta'minlash; boshqa davlatlarning huquqiy tajribasini o'rganish va ulardan foydalanish; badiiy adabiyotda, san'atda huquqiy bilimlarni tarqatish; huquqiy xulqni rag'batlantirish. Xullas, huquqiy madaniyat inson madaniyatining muhim qismi, uning bilan o'zaro bog'liqir.

Har bir huquqiy bilim beruvchi ustoz o'z oldiga aniq maqsad qo'yishi lozim. Huquqiy bilimning asosiy maqsadi shaxsda, guruhda huquqiy tushunchani shakllantirish va uning asosida huquqiy tarbiyaga erishishdan iboratdir.

Huquqiy bilim olish jarayonida o'quvchilar qonunlarni bilishga, ulardan foydalanshiga, hayotga tadbiq etishga erishishlari, o'z huquq erkinliklarini mukammal bilib, qonunga rioya qilish majburiyatini o'rganishi lozim.

Huquqiy bilim bilan bog'liq huquqiy tarbiyada shaxslar huquqbuzarlik sodir etmasliklari, qonun doirasida ish tutishlari, o'zlarini va boshqa shaxslarni hurmat qilishlari, davlat, jamiyat va oilada o'rnatilgan tartib-qoidalarni buzmasliklari kabi tarbiyaga erishishlari kerak.

Bu maqsadni amalga oshirishda eng birinchi o'rinni huquqiy ta'lim va shunday ta'limni beruvchi shaxs egallaydi. Fanning vazifasi ham shundadir. Konstitutsiya davlatning asosiy qonuni ekanligi, unda davlat suverenligi, inson huquq va erkinliklari, burchlari nima ekanligi, shaxsning qanday huquqlari mavjud, ularning qanday

kafolatlanganligi, davlat hokimiyati kabi muhim savollar javobini egallash darajasida o'quvchi bilim olishi kerak. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan o'quv fanlarining mavzularini uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash, ularni bir-biriga moslashtirishni ta'minlash ta'limning bir qator sohalari bo'yicha o'quvchilarning bilim darajalarini oshirishga samarali ta'sir o'tkazadi. Xususan, huquqshunoslik va tarbiya darslarida o'quvchi tomonidan egallanadigan bilimlari shaxs, jamiyat, davlat, fuqaro, fuqarolik jamiyati, demokratiya, davlatning tuzilishi singari asosiy tushunchalarni o'rganish orqali ularda jamiyatning a'zosi ekanligi va shaxs sifatida Davlat, jamiyat va oila oldidagi burchlarini bajarishi kerakligi va Davlat boshqaruvi va jamiyat rivoji masalalariga befarq bo'lmasligi uqtirilib boriladi.

Tadqiqotlar yoshlarning huquqiy ongida hisobga olinishi zarur bo'lgan bir qator o'ziga xos jihatlar mavjudligidan dalolat beradi. Ko'pgina yoshlar o'zlarining xulq-atvorini qonun bilan solishtirish va huquqiy tushuncha bilan fikrlashga o'rganmaganlar. O'quvchilar ongida odob axloq qoidalari va huquq normalarining manosi va ularning farqini, jamiyatimizda huquqiy davlat qurishdagi o'rni va mohiyatini tushuntirish darkor. O'quvchilar asosan «yomon», «yaxshi» degan baholarga asoslanib ish ko'rishga odatlanishganki, bu, albatta, yetarli emas. Chunki bu odob axloqning baholash mezonini hisoblanib, huquqiy jihatdan baholash qonuniy va qonunga zid tushunchalari qo'llaniladi. «Yomon» degani – bu shunchaki axloqqa zid bo'lishi mumkin va ayni bir vaqtda tegishli oqibatlariga olib keladigan huquqqa zid harakat haqida berilgan baho bo'lishi mumkin.

Ayrim yoshlar qonunning ijtimoiy rolini, uning jamiyat munosabatlarini tartibga solib turuvchi sifatida real tasavvur etolmaydilar, balki huquq normalarini mavjud taqiqlashlar tizimi deb o'ylaydilar. Maktab o'quvchilaridan o'tkazilgan so'rovlar natijasiga ko'ra, qonunlar faqat jinoyatlarga qarshi kurash uchun mavjud bo'lib bolalarning ko'pchiligi ana shunday deb javob berishgan.

Ko'pincha ba'zi o'smirlar psixologiyasida qonunlarga qarshi chiqish, yomon ko'rish, mensimaslik, qonunlarni hurmat qilmaslik, javobgarlikdan bo'yin tovlash singari ilatlar kuzatiladi. Bunday harakatlar orqali ular o'zlarini kuchli sezishi va tengdoshlari oldida etiborni tortishi, o'zini ko'rsatib qo'yish va shu kabi maqsadlarda odob axloq qoidalari buzganligi aniqlangan. Ayrim yoshlarning huquqbuzarliklari va noto'g'ri huquqiy qarorlari ular ega bo'lgan qadriyatlar tizimidagi nuqsonning oqibatidir, bunday qadriyatlar tizimida huquq nisbatan yuqori o'rin tutmagan bo'ladi. O'g'irlik, bezorilik harakatlarining «o'rtoqlardan qolmaslik uchun» yoki «qo'rqqoq bo'lib ko'rinmaslik uchun» sodir qilinishi hollari ma'lum.

Ular qonunlarning qanday, nima uchun yaratilishi, masalalarni ular nima uchun kerakligi, qonunlarning jamiyat va har bir kishi turmushida qanday rol o'ynashi, nima uchun ularni buzmaslik kerakligi xususida o'ylamaydilar.

Demokratik jamiyatning a'zosi bo'lgan faol fuqarolik pozitsiyasidagi shaxslarni kamol toptirish va huquqiy ta'lim - tarbiyani ta'minlash yoshlar huquqiy tarbiyasining umumiy vazifalari hisoblanadi. Huquqiy tarbiyaviy faoliyat samaradorligini oshirish maqsadida o'qituvchi yoshlarda quyidagi bilim va ko'nikmalarni shakllantirishi zarur. Ular quyidagilar: davlat va huquq masalalariga doir bilimlarning zarur tizimini shakllantirish,

Konstitutsiyamizga, Davlat ramzlari, suverenitetiga hurmat, faol fuqarolik pozitsiyasining, har xil huquqbuzarliklarga nisbatan toqatsizlik munosabatini tarbiyalash, davlat va huquq, qonuniylik prinsiplariga nisbatan hurmatni shakllantirish, qonunda belgilangan tartibda o'zining, davlat, jamiyat va boshqa shaxslarning manfaatlar va huquqlarini faol himoya qilishga tarbiyalash hisoblanadi.

Bilimlar xususida gapirganda, bu o'rinda, avvalo, yoshlarga bilimlarni qanday hajmda yetkazish kerak, degan savol ko'ndalang qo'yiladi. Nazarimizda, umumiy ta'lim maktabi doirasidagi huquqiy ta'lim - tarbiya birinchi navbatda voyaga yetmaganlarni ular hozirda ijro etayotgan va kelgusida bajarishi lozim bo'lgan umumiy ijtimoiy rollarni «davlat fuqarolari, oila a'zosi, o'quvchi» ado etishga tayyorlashga xizmat qilishi kerak.

Yoshlar ularga bevosita tegishli bo'lgan umumiy o'rta ta'lim maktabi nizomi; O'quvchilar uchun qoidalar; Bolalar va o'smirlarning jamoat joylardagi xulq - atvor qoidalari; bolalar va ota -onalar munosabatlarini tartibga soladigan nikoh-oila huquqi normalari; sog'likni saqlash haqidagi qonunlar; Fuqarolik qonuni; jinoyat haqidagi qonun va boshqa huquqiy hujjatlarni bilishlari lozim.

Huquqlar bilan majburiyatlarning mustahkam aloqadorligi prinsipi muhim prinsiplaridan biri bo'lib, bu prinsipi mohirona qo'llay olgan holda o'quvchilarda qonunlarga hurmat va majburiyatlarga bo'lgan javobgarlikni shakllantirish mumkin, bu esa o'quvchilarning shaxs, jamiyat, davlat tushunchalari va bu tushunchalar mazkazida turuvchi huquq tushunchasiga bo'lgan qiziqishini yanada ortishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5618-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/4149765>

2. Topildiyev V.R. Ta'lim – tarbiya jarayonlarini tashkil etishning qonunchilik normalari–T., 2016.

3. Saidkulov N. Huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya asoslari. –Guliston, Universitet. 2020.

4. Abdullaeva B.S., Xoliqov A.A., Farsaxanova D.R., Muhammadiyeva S.V., Sheranova M.B. Umumiy peadgogika. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo. 2021

ТУРКИСТОН СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАРИ ДАСТУРЛАРИДА ДАВЛАТ МУСТАҚИЛЛИГИ МАСАЛАЛАРИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Кимсанов Баходиржон Қосимжон ўғли

Наманган вилояти, Норин тумани адлия

бўлими бош маслаҳатчиси

XX аср бошларида Туркистон ҳудудида бир мунча таранг ва қизғин вазият юзага келган эди. Жумладан, Россия империяси томонидан амалга оширилган муштамлақачилик сиёсати натижасида маҳаллий аҳоли илм-маърифатдан, ижтимоий-иқтисодий ривожланишдан, сиёсий жараёнлардан тийиб турилди. Бироқ ушбу даврда, бир томондан, жаҳон сиёсатида юз бераётган воқеа-ҳодисалар, хусусан, I жаҳон урушининг бошланиши ҳамда бошқа ички ва ташқи омиллар натижасида империяда ижтимоий-сиёсий аҳвол оғирлашди, иккинчи томондан эса, бир муддат олдин бошланган жаҳид маърифатпарварлик ҳаракати натижасида Туркистонда ватанпарвар зиёлилар қатлами шаклланиб улгурган бўлиб, ушбу қатлам маҳаллий аҳолини ўзлигини англаш, ижтимоий-иқтисодий аҳволни ўнглаш сари эргаштириб келаётган эди.

Дастлаб, маърифатпарварлик ҳаракати ўлароқ юзага келган жаҳидчилик қулай вазият юзага келиши билан сиёсий майдонга кириб келди ва юрт мустақиллиги учун курашди. Айниқса, XX аср бошларида Туркистон ҳудудида шаклланган сиёсий партияларнинг фаолияти давлат мустақиллигига эришиш ва миллий уйғониш жараёнларига туртки берган омил сифатида муҳим аҳамият касб этди. Ушбу партияларнинг дастурлари, уларда давлат мустақиллиги масалаларининг қандай акс этганлиги ҳамда партияларнинг сиёсий фаолияти бугунги кунда миллий давлат барпо этиш ва уни янада муштаҳкамлаш ғояларини чуқурроқ англаш учун долзарб мавзу ҳисобланади.

Жумладан, "Шўрои Исломия", "Шўрои Уламо" ҳамда "Иттиҳод ва тараққий" каби партияларнинг ҳаракатлари ва сиёсий дастурлари Туркистон халқларининг шуурида озодлик ғояларининг илдиз отиши ҳамда маҳаллий аҳолининг ўзлигини англашида муҳим рол ўйнади. Яъни, партияларнинг фаолияти ва мақсадлари давлат мустақиллигига эришиш ғояларининг асосларини яратиб берди.

Шу сабабдан Туркистон маҳаллий-сиёсий партиялари дастурларида давлат мустақиллиги масалаларининг қандай акс этганлигини аниқлаш ва аҳамиятини таҳлил қилиш ҳуқуқшунослик фани нуқтаи назаридан муҳим саналади. Чунончи, маҳаллий-сиёсий партиялар давлат мустақиллигига эришиш масаласида яқдил фикрга эга бўлган бўлсалар-да, партия аъзоларининг дунёқарашлари, эътиқодлари турлича бўлганлиги сабабли мустақилликка эришишнинг турли усулларида фойдаланганлар.

Ушбу даврда сиёсий партиялар дастурлари, мустақиллик учун кураш жараёнларининг оммавий ахборот воситаларида ёритиб борилиши ҳам ижобий характерга эга бўлган ва ижтимоий-сиёсий жараёнларга сезиларли таъсир ўтказган.

Партияларнинг илк сиёсий ютуғи бўлган Туркистон мухториятининг қонга беланиши эса партияларнинг мустақилликка эришиш йўлида ўз усуллариини ўзгартиришларига олиб келган. Масалан, дастлабки вақтларда “Шўрои Ислом” партияси дастурларида аҳолини босқинчиларга қарши кўзғалишга, қуролли ҳаракатларни бошлашга чақириқлар кўзга ташланмайди. Бу эса “Шўрои Исломия” дастлаб мустақиллик учун курашнинг демократик усуллариини тарғиб этганидан, қурол кучисиз, дипломатик воситалар орқали юрт озодлигига эришмоқчи бўлиб ҳаракат қилганидан дарак беради. “Шўрои Уламо” партияси аъзолари эса аввалбошданок Туркистон мустақиллигига эришишнинг ягона йўли босқинчиларга қарши қуролли кўзғолонни бошлаш деб ҳисоблардилар. Туркистон мухториятининг қонга беланиши эса юрт мустақиллигига дипломатик воситалар билан эришиш мумкин эмаслигини кўрсатиб берди. Натижада, мустамлакачилар томонидан “босмачилик” ҳаракати деб ҳаспўшланган миллий озодлик ҳаракатлари бошланди.

Ушбу курашларда ҳам партиялар аъзолари фаол иштирок этдилар. Жумладан, маҳаллий партиялар асосчилари “босмачилик ҳаракати” нинг Туркистон давлат мустақиллигини қўлга киритишдаги аҳамиятини ҳам ўз вақтида англаб етдилар. “Мана шунинг учун ҳам жаҳидлар “босмачилик уруши” ни ягона қўмондонликка бўйсундиришга ва унга ғоявий ташкилий раҳбарлик қилишни ўз қўлларига олишга ҳаракат қилдилар. Уларнинг баъзи бирлари тўғридан тўғри кўрбоши бўлиб, душманга қарши жанг қилди. Бошқалари эса, кўрбошилар қароргоҳи ва ҳукуматларида маслаҳатчи ва ғоявий раҳбарлик вазифасини бажаришди. Шу билан бирга жаҳидлар кўрбошилар ўртасидаги ўзаро ихтилофларни бартараф қилишга катта куч сарфладилар”⁵⁸.

Партиялар фаолиятининг расман тақиқланиши, партия аъзоларининг сиқувга олиниши натижасида зиёлилар курашнинг янги усулларидан фойдаландилар. “Тадқиқотчилар миллий-озодлик кураши иштирокчилари тўртта тактик усуллардан фойдаланганлигини таъкидлайдилар: биринчидан, мустақиллик учун кўтарилган умуммиллий “босмачилик уруши” га махфий равишда ғоявий раҳбарлик қилиш; иккинчидан, махфий уюшган аксилкоммунистик сиёсий ташкилотларни ташкил этиб, бунга ёшларни кенг жалб этиш ва уларни тарбиялаш орқали миллат ва халққа мустақиллик руҳини сингдириш; учинчидан, совет ҳукумати ва унинг ғоявий-ташкилий асосчиси компартиянинг мустамлакачилик сиёсатини демократик асосда ошкора танқид қилиш; тўртинчидан, мусулмон коммунистик партияси (фирқа) ташкилотларини расман ташкил этиб, унга ёшларни кенг жалб этиш ва бу партиянинг ўша пайтдаги яқка ҳукмронлик мавқеидан фойдаланган ҳолда миллий мустақилликни ҳамда миллат ва халқнинг манфаатларини ҳимоя қилиш”⁵⁹.

⁵⁸ “Миллий истиқлол”. Жаҳид яширин ташкилотлари истиқлол йўлида. И.Турсунов, С.Холбоев. Ишонч. 1997 йил 19 феврал.

⁵⁹ Ўзбекистон мустақиллиги учун курашда сиёсий партияларнинг роли. Н.П.Азизов. Мақола. Қонунчилик муаммолари ахборотномаси. 2021 йил, 3-сон

Тадқиқотчиларнинг ушбу фикрларини маъқуллаган ҳолда, шуни таъкидлаш мумкинки, мустақиллик учун кураш усуллари юқоридагилар билан чегараланмайди. Мустақиллик учун коммунистик партия сафида туриб кураш олиб борилганлигини (Т.Рискулов, А.Авлоний, Мунавварқори ва бошқалар), болшевикларнинг зуғуми, тазйикдан қувғинга учраб, хорижда бу курашнинг давом эттирилганлигини (А.Р.Бойсуний, А.З.Валидий, М.Чўқай ва бошқалар) ёддан чиқармаслигимиз керак⁶⁰.

Бундан ташқари Туркистон мустақиллиги учун курашда яширин ташкилотлар ҳам фаол иштирок этдилар. Шундай ташкилотлардан бири "Иттиҳод ва тараққий" эди. "Туркистон, кейинчалик бутун Ўрта Осиёда мустамлакачиликка барҳам бериб, ягона мустақил давлат барпо этиш масаласи ўлкада болшевиклар ҳокимияти зўрлик билан ўрнатилгандан кейин вужудга келган "Микий иттиҳод", "Миллий истиқлол" каби партиялар фаолиятида марказий ўрин эгаллайди. "Иттиҳодий тараққий", "Иттиҳодий миллий" ва "Миллий истиқлол" аслида бир ташкилот бўлган, улар сиёсий вазият ва зарурият нуқтаи назаридан давр талабига кўра номини ўзгартириб, бир мақсад – миллий рух, ҳис-туйғу, юрт мустақиллиги учун курашган. Бу мақсадга эришиш учун жадидлар реал тарихий омилларни ҳисобга олиб, ишонч билан ҳаракат қилганлар"⁶¹.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, XX аср бошларида Туркистон мустақиллигига эришиш йўлидаги ҳаракатлар мағлубиятга учраган бўлса-да, сиёсий партиялар давлат мустақиллиги учун курашда марказий рол ўйнади. Партиялар вакиллари томонидан дастлаб маданий-маърифий ислохотлар орқали миллий ва сиёсий онг уйғотилган бўлса, кейинги босқичда мустақиллик учун сиёсий кураш олиб борилди. Яъни, Туркистон сиёсий партиялари дастурларида давлат мустақиллиги масалаларининг акс этиши XX аср бошларида юз берган миллий озодлик курашларининг муҳим қисми бўлди. Бу мавзунини ўрганиш нафақат тарихий ҳақиқатларни англаш, балки ҳозирги миллий давлатчилик тажрибасини бойитиш учун ҳам катта аҳамиятга эга саналиб, давлат-ҳуқуқий нуқтаи назардан қиймати юқори бўлган хулосаларга олиб келади.

⁶⁰ Туркистон сиёсий партиялари дастурларида давлат мустақиллиги учун кураш ғояларининг ифодаланиши. Н.П.Азизов. Монография. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги академияси. –Т. 2018 йил. 88-б.

⁶¹ I.Tursunov, S.Xolboyev. "Milliy istiqlol". Jadid yashirin tashkilotlari istiqlol yo'lida. Ishonch. – 1997-yil. 19-fevral.

SHIROQ – AFSONAVIY XALQ QAHRAMONI

Haqliev V.B

O'zbekiston Respublikasi IIV 2-son Toshkent Akademik litsey yetakchi o'qituvchisi, dotsent, tarix fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk vatanparvar ajdodlarimizdan Shiroqning qahramonligi, uning jasoratini yosh avlodning tarbiyalashdagi ahamiyati haqidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Muqaddas zamin, buyuk vatanparvar farzandlar, ajdodlar orzusi, Vatan bitta, yurtning tinchlik osoyishtaligi, adolat, Shiroq jasorati, jasurlik, xalq qahramoni.

Muqaddas zaminimiz Alp Er To'nga (Afrosiyob), To'maris, Shiroq, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temurdek ko'plab buyuk vatanparvar farzandlari bilan tarix sahnida o'z o'rnini topgani bunga bir misoldir.

O'zbekistonda yashayotgan har bir insonning qalbida vatanparvarlik, Vatanga daxldorlik hissi jo'sh urib turishi kerak. Ajdodlarimiz orzu qilgan huquqiy demokratik davlat, fuqarolik jamiyatida yashab, mehnat qilyapmiz. Bu – katta baxt.

Prezident Shavkat Mirziyoev: "Barchamiz uchun Vatan bitta. Bizni yagona, ulug' bir maqsad birlashtiradi."⁶²-deb bejiz ta'kidlamagan. Chunki asosiy maqsad yurtimizni, uning tinchlik osoyishtaligini ko'z qorachig'idek saqlashdir. Ma'lumki, qaerda mehr-oqibat bo'lsa, o'sha joyda adolat, tenglik, taraqqiyot qaror topadi. Mehr-oqibat insonlarni birlashtiradi, jamiyatni mustahkamlaydi, mamlakatni barqaror qiladi.

Xalqimiz bejiz «Vatan ostonadan boshlanadi» demaydi. Vatanni himoya qilish – insonning o'z uyini, oilasini, sevimli yori va bolalarini, yaqinlarini, ota-bobolarining tabarruk xoki yotgan muqaddas tuproqni himoya qilish, degani.

Xotira kunida o'z Vatanini himoya kilishda shirin jonini ayamagan Shiroq, To'maris, Spitamen, Muqanna, Najmiddin Kubro, Abu Muslim, Jaloliddin Manguberdi, Mahmud Tarobiy, Amir Temur, Zahiriddin Bobur, istiqlochlilar, jadidlar (Abdulla Qodiriy, Behbudiy, Munavvarqori, Cho'lpon, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Usmon Nosir) kabi vatanparvar kahramonlarimizni ruhini shod etib eslash ham farz ham qarzdir.⁶³

Ona yurtimizning jannatmakonligi jahondagi mamlakatlarni o'ziga chorlab turgan. Tekin boylik orzusidagi dushmanlar asrlar osha yurtimiz xazinasini egallashga, talashga harakat qilgan. Bobo va momolarimiz ularga qarshi turgan. Biz quyida ozodlik uchun jonini ham ayamagan insonlardan biri Shiroq jasorati to'g'risida fikr yuritamiz.

Shiroq jasorati asosida ertaklar, multfilmlar yaratilgan. Asrlar osha uning hayratga sazovor jasurligi tillardan-tillarga o'tib kelmoqda.

⁶² <https://yuz.uz/news>

⁶³ F.A.Muxitdinova, TDYuU professori, tarix fanlari doktori, "Ma'rifat" targ'ibotchilar jamiyati a'zosi // marifat-ziyo.uz/articles/ulugxalqning

Shiroq (yunon manbalarida Sirak) (mil.av.6-asr) Turon xalqlarining axamoniylar podshosi Doro I bosqiniga qarshi kurashgan xalq qahramoni sanaladi.⁶⁴ Shiroqning hayoti haqida manbalarda juda oz ma'lumotlar saqlanib qolgan. Mil. av. 6-asr boshlarida Eron shohi Doro I qo'shini Turon hududiga bostirib kirgan. Yunon tarixchisi va notig'i Polien (mil. 2-asr) ning 8 kitobdan iborat «Harbiy hiylalar» («Strategmalar») asarida ilk marta Shiroq jasorati tilga olingan.⁶⁵

Shuningdek Doro I davrida sodir bo'lgan voqealar, xususan Turon qabilalarining milliy ozodlik harakatlari Bihistun kitobalarida aks ettirilgan.⁶⁶

Tarix zarvaraqlarida keltirilishicha, Eron shohi Doro I saklarga qarshi katta qo'shin bilan yo'lga chiqadi. Bu xabarni eshitgan saklar, massagetlar, derbiklar,⁶⁷ xorazmliklar va chochliklarning oqsoqollari kengashga to'planishadi.

To'rga solingan ayiq terisi ustida chordona qurgan Rustak oqsoqollariga vaziyatni tushuntirardi:

— Eron shohi Darayavush O'kuzdan kechib, So'g'diyani bosib oldi. Eroniylar el-yurtini talab, erkaklarni qul, xotinlarni asir qilib olib ketayotirlar. Endi navbat bizga keldi. Darakchilarimiz shohning biz tomonga Ronosbat boshchiligidagi katta bir qo'shinni yubormoqchi bo'lganligidan darak berayotirlar...⁶⁸

Miloddan avvalgi 7-asrda sharqda, Sirdaryoning quyi oqimida yashovchi skif doirasi qabilalari kelajakdagi Fors davlatining asosi bo'lgan Midiyaga hujum qildi. Bu saklar qabilasi edi. Miloddan avvalgi 530 yilda Kir II qo'shinlari To'maris boshchiligidagi massagetlar bilan bo'lgan jangda mag'lubiyatga uchradi. Forslar ko'chmanchilarni bu sharmandali mag'lubiyatlari uchun kechirmadilar va miloddan avvalgi 520 yilda Doro I nihoyat ko'chmanchilarning qarshiligini sindirish uchun saklarga qarshi yurish qilishga qaror qiladi.

Doro I saklarga qarshi 700 ming jangchi to'pladi. Bu uning niyati nafaqat saklarni zabt etishni, balki boshqa maqsadlarni ham ko'zlaganligini ko'rsatadi. Saklarni zabt etib, u sharqiy qarindoshlarining yordamisiz forslarga bo'ysunishi mumkin bo'lgan Qora dengiz skiflarining mavqeini zaiflashtirgan bo'lardi. Qora dengiz mintaqasini egallab olgan Doro I yunon shahar-davlatlariga qarshi muvaffaqiyatli yurishni boshlashi mumkin edi.

O'rta Osiyoning cho'l yerlari bo'ylab "sayohati" ni Doro I umrining oxirigacha unutmadi. Sak qabilasidan bo'lgan yosh yigitning forslarga qarshi kurashdagi jasorati Susaninning jasoratidan ikki ming yil oldin bo'lgan edi.⁶⁹ Endi u ko'proq ertakga o'xshaydi. Biroq, bu ertakmi? Hikoyaning to'g'riligi shundaki fantastika ham emas. Miloddan avvalgi

⁶⁴ Doro I (Darayavauxsh) — qadimgi Erondagi ahamoniylar sulolasiga mansub podshohlardan biri bo'lib, mil. av. 522—486 yillarda hukmronlik qilgan. Doro I davrida sodir bo'lgan voqealar, xususan Turon qabilalarining milliy ozodlik harakatlari Bihistun kitobalarida aks ettirilgan.

⁶⁵ Polien Strategemy. 2002. 259-B.

⁶⁶ https://uzpedia.uz/pedia/doro_i

⁶⁷ Derbiklar — massagetlar siyosiy uyushmasi (konfederatsiyasi)ga kiruvchi sak qabilasi.

⁶⁸ Mirkarim Osim «Shiroq»

⁶⁹ Ivan Susanin (1613-yilda vafot etgan) – XVII asr boshlaridagi muammolar davrining rus milliy qahramoni hisoblanadi. Mashhur afsonaga ko'ra, podsho Mixail Romanovni o'ldirishni maqsad

512 yildagi voqealar bizga tirik guvoh bo'lgan qadimgi yunon tarixchisi Ktesiyaning yozuvlarida yetib kelgan. Bundan tashqari, Gerodotning asarlarida sak qabilalari tasvirlangan. Saklarning yerlarini Qizilqum va Qoraqum cho'llari o'rab olgan. U yerda, ikki daryo o'rtasida saklar dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanardi. Fors shohi Doro I cheksiz orzularga berilib sak qabilasini yo'q qilishga qaror qildi.

Shiroq sak qabilalaridan birining boshlig'i Skunxning o'g'li edi. Bu qabilaning erkaklari yaxshi jangchilar edi. Shiroq nomi sher degan ma'noni anglatadi. Yigit jasur va mag'rur edi. Ammo shu bilan birga, u urush yo'lidan borishni xohlamadi. U o'z xalqini, oilasini sevardi.

Doro I sak qabilalarining bir-biriga dushmanligidan foydalanib, katta qabilalarni mag'lub etishga qaror qildi. Forslar tomonidan Shiroq qabilasiga hujum qildi. Hujum qaytarildi, ammo bu jangda Shiroq ning rafiqasi va uning onasi halok bo'ldi. Shiroq yetti kun davomida yaqinlariga motam tutdi. Ushbu muddat tugashi bilan u fors bosqinchilari va sak xoinlaridan qasos olishga va'da berdi. Nufuzli sak boshliqlari Omar, Skunha va Tamir o'z yerlarini qanday himoya qilishni hal qilish uchun kengashga yig'ilishdi. Ularning qo'shinida 20 ming jangchi bor edi. Hamma bu Doro I qo'shinlari uchun kam ekanligini tushundi. Shiroq o'z rejasini taklif qildi. U jang bilan ular forslarni mag'lub etmasligini va oilalarini himoya qilmasligini tushundi. Bu yerda taktika bilan harakat qilish kerak edi. Shiroq o'z rejasini bajarishga kirishdi. U faqat boshliqlardan bolalariga g'amxo'rlik qilishlarini so'radi. Boshliqlar rozi bo'lishdi.

Bu vaqtda saklar mamlakatida yagona hukumat mavjud emasdi. Ko'p sonli sak qabilalari hududlar va yaylovlar uchun kurashib, doimiy ravishda bir-birlariga hujum qilishgan. Ular orasida qabila boshlig'i Skunxa ham bor edi, uning o'g'li Shiroq saklar orasida eng yaxshi jangchilardan biri edi. Ammo Shiroq tinch hayot tarzini olib borishni va qo'y boqishni, oilasi bilan muhabbat va baxtda yashashni afzal ko'rdi. Ammo kunlarning birida Shiroq qabilasiga Doroga sotilgan qo'shni saklar hujum qiladi. Jang paytida Shiroqning xotini halok bo'ldi, o'zi esa yaralandi. U uzoq dashtga yo'l oldi va u yerda sevgilisini dafn etib, yetti kun aza tutdi. Yettinchi kuni u sotqin saklar va forslardan o'ch olishga qasam ichdi.

O'sha paytdagi oqsoqollar kengashida nafaqat zodagonlar, balki oddiy fuqarolar qatnashishi ham mumkin bo'lgan.

— Shiroq! — deb qoshini chimirdi Rustak, — Kim u? — Shiroq bizning urug'dan. Butun umri cho'ponlik bilan o'tgan, — dedi Saksfar. — O'zi juda farosatli, dono, dostonchi chol. Eski chaldivorlardan chayon ushlab o'zini chaqtiradi. Og'riq sezmaydi. Aytishlaricha, yoshligida ilon uni chaqib olganda allaqanday giyohlarni surtib tuzalib ketgan emish. O'shandan beri ilon-chayondan qo'rqmaydi.

— Andog' bo'lsa, chaqir buyoqqa o'sha cholni. Shu sabab oddiy cho'pon Shiroq kengashga kirib, o'z rejasini ma'lum qiladi. Oqsoqollar uning gaplariga diqqat bilan quloq tutib, fidoyiligi, jasurligiga tan berishadi. Shiroq bir o'zi

qilgan polyak askarlari Susaninni yo'l boshlovchi sifatida yollashgan. Susanin ularga rus o'rmonlari orqali sirli yo'ldan borishni tavsiya qilgan va ularni yo'ldan adashtirib, halok qilgan.

dushmani daf qilishini aytib, bu yo'lda halok bo'lishini, shuning uchun oilasi ta'minotini oqsoqollar o'z bo'yniga olishlarini iltimos qiladi.

U burun va quloqlarini xanjari bilan kesib, qonga bo'yalgan holda forslar manziliga yo'l oladi. Shiroq Doro I qarorgohiga kelib, unga qabiladoshlari nohaq sitam yetkazganligi uchun u Eron qo'shinini saklar (shaklar) qabilasi turgan yerga qisqa yo'l bilan olib borishini aytib, dushman qo'shinini Qizilqum cho'li ichkarisiga boshlaydi.

Eron shohi uning gaplariga ishonsa ham, baribir sinovdan o'tkazishga qaror qiladi. Bu sinov rejasi ustalik bilan ishlangan bo'lib, fors podshosi huzuriga asir olingan sak mo'ysafidini keltirishadi va Shiroqning qo'liga qilich tutqazib uni o'ldirishni buyurishadi.

Shunda Shiroq fors hukmdoriga qarab: «Bizning urf-odatimizga ko'ra, kattalarga nafaqat qo'l ko'tarish, hatto qattiq gapirish gunohi azimdir», deydi. Shunda forslar bu yigitni nomusli va bir so'zli ekanligiga ishonadi. Shiroq ularga yetti kunlik oziq-ovqat va suv g'amlashni aytib, yog'iyini Qizilqum cho'liga boshlaydi. Yetti kundan so'ng oziq-ovqati tugagan, tashnalikdan madori qurigan bosqinchilar aldanganliklarini sezadi.

Dahshatga tushgan shoh va uning sarkardalari Shiroqqa yolvorib, unga suvsiz cho'ldan olib chiqishi uchun katta boylik va'da qilishadi. Shiroq vatan ozodligi yo'lida jon fido qilishini aytgach, Doro I ning sarkardasi Ranosbat uni qilich bilan chopib tashlaydi. Qo'shinning asosiy qismi suvsizlik va ochlikdan Qizilqum cho'lida qirilib ketgan. Faqat Doro I va uning oz sonli a'yonlari yomg'ir yog'ishi natijasida halokatdan qutulib, Baqtra daryosi (Amudaryo) qirg'og'igacha yetib kelishgan.

Shiroq o'limi oldidan dushmanlarga viqor bilan tik qarab, shunday deydi: «*Men g'alaba qildim! Aziz yurtdoshlarimning siz tufayli chekkan jabr-sitamlari hisobiga barchangiz ochlik va suvsizlikdan qirilib ketasiz!*»⁷⁰

Shiroqning bu jasorati xalq orasida dostonga aylanadi va xalq qahramoni sifatida tarixga muhrlanadi.

Shiroqning jasorati haqida turkiy xalqlar o'rtasida jangnoma va rivoyatlar yaratildi. Bu rivoyatlar «Shiroq» nomi bilan mashhur. Buxoro cho'ponlari o'rtasida bu rivoyatlar hozir ham aytiladi. U turkiy xalqlarga qo'shni boshqa hududlardagi xalq og'zaki ijodiga ham kuchli ta'sir ko'rsatgan. Bu tarixiy voqeani oradan 800 yil o'tgach, Polien o'z asarida yuqoridagicha keltirib o'tgan. Yozuvchi Mirkarim Osim «Shiroq» qissasi va shoir Usmon Qo'chqor «Shiroq» dostonida Shiroq jasoratini ulug'lashgan. Toshkentda Shiroq nomli ko'cha mavjud. Shiroq milliy qahramon sifatida O'zbekiston tarixiga oid turli kitoblardan o'z munosib o'rnini egallagan.⁷¹

Yoshlarimizni Yangi O'zbekiston talablari darajasida tarbiyalash, vatanparvar, jasoratli bo'lishi, Vatanga sadoqatni singdirish, mustaqil fikrga ega avlodni voyaga yetkazish va tarbiyalash O'zbekiston siyosatining ustuvor vazifasidir.

⁷⁰ <https://mv-vatanparvar.uz/kr/1916/>

⁷¹ Qahramon Rajabov. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti, 1-qism, T., 2000.

MAHALLIY BUDJETLAR BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA BIRIKTIRILGAN SOLIQLARNING AHAMIYATI VA UNING TAHLILI

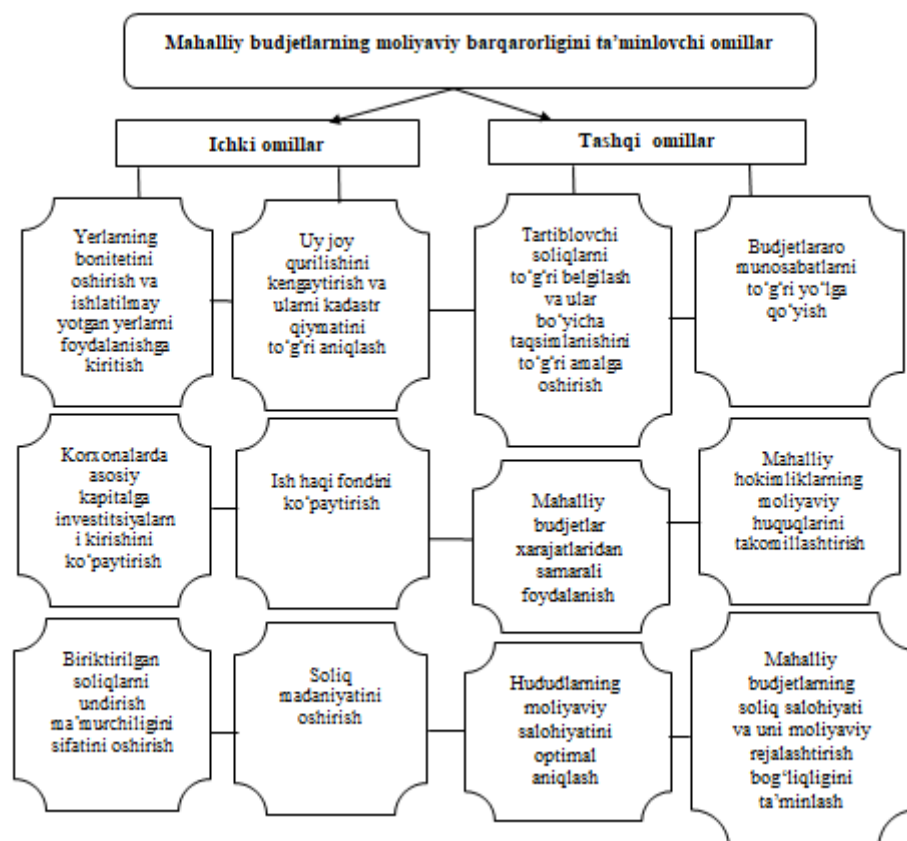
Turopova Nigora Xolmurod qizi
Termiz Davlat Universiteti erkin tadqiqodchisi

Annotatsiya: *Mahalliy byudjetlar moliyaviy barqarorligini ta'minlash mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biridir. Shu ma'noda, byudjet daromadlari manbalarini shakllantirishda biriktirilgan va tartibga soluvchi soliqlarning o'rni katta. Bu soliqlar mahalliy darajada moliyaviy mustaqillikni ta'minlash bilan birga, mamlakatdagi soliqqa oid siyosatni muvozanatlashga xizmat qiladi. Ushbu maqolada mahalliy byudjetlarni moliyalashtirishda biriktirilgan va tartibga soluvchi soliqlarning ahamiyati, ulardan foydalanish mexanizmi va bu tizimni yanada takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *mahalliy byudjetlar, moliyaviy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish, biriktirilgan soliqlar.*

Agar, mazmunan olib qarasak, biriktirilgan va tartibga soluvchi soliqlardan mahalliy budjetlarni moliyaviy boshqaruvdan asosiy maqsad bu mahalliy budjetlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgandir. Mahalliy budjetlar barqarorligi ulardan qilinishi rejalashtirilgan xarajatlarni moliyalashtirish uchun yetarli mablag'lar bo'lishini taqozo etadi. Shu maqsadda ham tartibga soluvchi soliqlar orqali bu barqarorlikni ta'minlash uchun moliyaviy munosabatlar yuzaga keladi, aniqroq qilib aytganda bu davlatning maxsus moliyaviy siyosati orqali ta'minlanadi. Albatta moliya tizimidagi eng muhim muammolardan biri ham bu mahalliy budjetlarning barqarorligini ta'minlash bo'lib, bu aslida mahalliy hokimliklarning moliyaviy huquqlari bilan birgalikda samarali moliya-soliq siyosatini yuritilishini talab etadi. Shu bilan birgalikda aytish kerakki mahalliy budjetlarning barqarorligi ta'minlash bir qator moliyaviy instrumentlarni to'g'ri qo'llash va ulardan samarali foydalanishga ham bog'liqdir.

Mahalliy budjetlarning barqarorligi ta'minlash deganda nazarimizda bir necha jarayonlar va munosabatlarning o'zaro uyg'unligi tizimi tushunilishi kerak va ular o'zaro ketma-ketlikda bir birini to'ldirish lozim bo'ladi. Bular jumlasiga biriktirilgan soliqlar bazasini kengaytirish, mahalliy budjetlar xarajatlaridan samarali foydalanish, tartibga soluvchi soliqlarni optimal taqsimlash, mahalliy hokimliklarning moliyaviy huquqlarini tartiblash va rag'batlantirish nuqtai nazaridan takomillashtirish, budjetlararo munosabatlarni oqilona yo'lga qo'yish, mahalliy budjetlarning moliyaviy salohiyati va soliq salohiyatini to'g'ri baholash va shu kabi instrumentlardan to'g'ri foydalanish hamda to'g'ri yo'lga qo'yishga bog'liqdir.

1.1-rasm. Mahalliy budjetlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi omillar⁷²

Mahalliy budjetlarning biriktirilgan soliqlari ularning muhim moliyaviy manbai hisoblanadi. Shu boisdan ularning davlat budjeti nuqtai nazaridan o'rnini tahlil qilishdan boshlash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Buni quyidagi keltirilayotgan 1.2 –javdalda keltiramiz.

1.2-jadval.

Mahalliy budjetlarning biriktirilgan soliqlarining Davlat budjetida tutgan o'rni (mlrd so'm)⁷³

Ko'rsatkichlar	yillar			
	2020	2021	2022	2023
Yalpi ichki mahsulot	602 551	734 588	888 342	1 066 569
Jami davlat budjeti daromadlari	132 938	164 799	202 043	232 664
Mahalliy budjetlarning biriktirilgan soliqlari	623 6,2	8873, 9	12538 ,1	15186, 5
Mahalliy budjetlar biriktirilgan soliqlarining YaIMdagi ulushi (%)	1,0	1,2	1,4	1,4

⁷² Muallif tomonidan tuzilgan.

⁷³ Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Mahalliy budjetlarning biriktirilgan soliqlarining jami budjet daromadlarigi ulushi (%)	4,7	5,8	6,2	6,5

Keltirilgan ushbu jadvaldan ko'rish mumkinki, davlat budjeti nuqtai nazaridan mahalliy budjetlarning biriktirilgan soliqlari 2020-2023 yillarda har yili oshib borgan, bunga asosiy sabab asosiy biriktirilgan yer solig'i bo'yicha soliq stavkalarining har yili indeksatsiya qilib borilishi bo'lsa, yuqorida tahlil qilganimizdek, mol-mulk solig'i stavkasida keskin oshish bo'lmasada, qurilish ishlarining oshib borishi va mol-mulk solig'i bazasining ortib borishi bilan izohlash mumkin. Tahlil sifatida biriktirilgan soliqlar sifatida Budjet kodeksining 52-moddasida keltirilganidik, yer solig'i (yuridik va jismoniy shaxslar uchun), mol-mulk solig'i, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, aylanmadan olinadigan soliqlar olingan. Biriktirilgan soliqlarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushiga qaraydigan bo'lsak, ular o'rtacha 1-1,4 foizda bo'lgan bo'lsa, ularning jami budjet daromadlarigi ulushi 4-6 foizni tashkil qilib, umumiy davlat budjetiga ulushi unchalik yuqori emas.

Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, mahalliy budjetlarning daromadlarini shakllantirishda tartibga soluvchi soliqlar hozircha asosiy daromad manbai sifatida rol o'ynamoqda, bulardan tashqari soliqsiz to'lovlar ham katta fiskal ahamiyatga egadir. Ayniqsa, ushbu holat Surxondaryo viloyatida tartibga soluvchi soliqlarning roli yanada yuqoridir. Bu esa, mahalliy budjetga biriktirilgan soliqlarning rolini oshirib borishni taqozo etadi, qachonki, biriktirilgan soliqlarning roli yuqori bo'lsa, mahalliy budjetlarning moliyaviy salohiyatining yuqoriligidan dalolat beradi. Demak, mahalliy budjetlarning biriktirilgan va tartibga soluvchi soliqlarning rolini oshirish uchun ularda budjetlararo munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yishni va mahalliy budjetlarning biriktirilgan soliqlarga ta'sir qiluvchi omillarni alohida tadqiq etishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –T.: "O'zbekiston", 2017. – 104 b.
3. O'zbekiston Respublikasining 2013-yil 26-dekabrda "Budjet kodeksi".Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 27.07.2018-y., 03/18/488/1579-son.
4. O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 9-aprelda "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonuni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.04.2018 y., 03/18/472/1050-son.
5. O'zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi Qonuni. 1993 yil 2 sentabr.
6. O'zbekiston Respublikasining «2024 yil uchun Davlat budjeti to'g'risida»gi Qonuni. 2023 yil 20 dekabr.

7. Vahobov A., Qosimova G. Davlat moliyasini boshqarish. O‘quv qo‘llanma. - T.: Iqtisod-moliya, 2008. -287b.;
- 8 Vahobov A., Malikov T. Moliya. Darslik. – T.: Noshir, 2011. – 712 b.

O'ZBEKISTON HAMDA RIVOJLANGAN DAVLATLAR SOLIQ TIZIMI

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Abdullayev Jasurbek Ahrorjon o'g'li

Sayitmurodov Zaynobiddin

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston soliq tizimi hamda rivojlangan davlatlar soliq tizimlari o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar tahlil qilinadi. Soliq tizimi mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi va uning samaradorligi davlatning global maydondagi o'rniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada O'zbekistonda amalga oshirilayotgan soliq islohotlari, soliq yuki va undirish mexanizmlari rivojlangan davlatlar tajribasi bilan solishtiriladi. Raqamli texnologiyalarning soliqlarni boshqarishda qo'llanilishi, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarning soliq tizimlari o'z iqtisodiyotini barqarorlashtirishga qanday xizmat qilayotgani va ularning tajribasidan O'zbekiston qanday saboq olishi mumkinligi haqida fikr yuritiladi. Ushbu maqola soliq siyosati va iqtisodiyotga qiziqqan mutaxassislar, tadbirkorlar hamda ilmiy izlanish olib borayotgan olimlar uchun foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston soliq tizimi, rivojlangan davlatlar tajribasi, soliq islohotlari, soliq siyosati, soliq yuki, raqamli boshqaruv, kichik biznes va tadbirkorlik, iqtisodiy barqarorlik, soliq mexanizmlari, global iqtisodiy tajriba

ASOSIY QISM

Soliq tizimi har bir davlatning iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy rivojlanishining asosi hisoblanadi. Soliqlar orqali shakllantirilgan davlat byudjeti nafaqat mamlakat infratuzilmasini rivojlantirish, balki aholining farovonligini ta'minlashda ham asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Har bir mamlakatning soliq tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning samaradorligi davlatning iqtisodiy salohiyatini oshirishda katta ahamiyatga ega.

O'zbekiston so'nggi yillarda o'z soliq tizimini isloh qilish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va soliq yuki darajasini pasaytirish bo'yicha bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Biroq, global maydonda o'z o'rnini mustahkamlash va iqtisodiy barqarorlikka erishish uchun rivojlangan davlatlarning soliq tizimlari tajribasini o'rganish va ulardan tegishli saboq olish zarur.

Ushbu maqola O'zbekistonning soliq tizimi bilan rivojlangan mamlakatlar tajribasi o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni tahlil qilish, shuningdek, ularning samarali jihatlarini o'zimizga moslashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Shu orqali soliq tizimining yanada samarali va shaffof bo'lishiga, iqtisodiy o'sishni jadallashtirishga hissa qo'shish mumkinligi yoritiladi.

O'zbekiston soliq tizimi: hozirgi holati va islohotlar
O'zbekiston soliq tizimi mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda va ijtimoiy

rivojlanishga xizmat qiluvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Mamlakat mustaqillikka erishganidan so'ng soliq tizimini shakllantirishda bir qancha muhim qadamlar qo'yilgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan xalqaro talablarga moslashish va ichki iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tizimni takomillashtirish zarurati tug'ildi.

Bugungi kunda O'zbekiston soliq tizimi quyidagi asosiy soliq turlaridan iborat:

Yuridik shaxslar daromad solig'i;

Jismoniy shaxslar daromad solig'i;

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS);

Aktsiz solig'i;

Mulk solig'i va yer solig'i;

Yer qaridan foydalanganlik uchun soliq;

Foydali qazilmalarni qazib olganlik uchun maxsus renta solig'i;

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;

Yer solig'i;

Ijtimoiy soliq.

So'nggi yillarda, xususan, 2019-yilgi soliq islohotlari natijasida, soliq stavkalarini pasaytirish, soliq yuki yuklangan sohalarni engillashtirish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha bir qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Qo'shilgan qiymat solig'ining yagona stavkasi belgilandi, jismoniy shaxslar daromad solig'i kamaytirildi, kichik tadbirkorlik subyektlari uchun qulayroq shart-sharoitlar yaratildi.

Islohotlar va ularning natijalari

O'zbekistonda amalga oshirilgan soliq islohotlarining asosiy yo'nalishlari quyidagicha:

1. Soliq tizimining soddalashtirilishi: Soliq turlarining qisqartirilishi va undirish mexanizmlarining soddalashtirilishi natijasida tadbirkorlik subyektlari uchun jarayon yanada qulaylashdi.

2. Raqamlashtirish: Soliq tizimida raqamli texnologiyalarni joriy qilish orqali shaffoflikni oshirish, soliqlarni hisoblash va to'lash jarayonini avtomatlashtirish amalga oshirildi. Elektron hisob-fakturalar tizimi va onlayn kassalarning keng qo'llanilishi bunga misol bo'la oladi.

3. Soliq yukining kamaytirilishi: Yuridik shaxslar uchun daromad solig'i stavkasi pasaytirildi, kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari uchun imtiyozlar taqdim etildi. Bu islohotlar iqtisodiyotning xususiy sektorini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

4. Soliq nazoratining kuchaytirilishi: Soliq to'lovlaridan bo'yin tovlashning oldini olish uchun nazorat tizimlari joriy qilindi, noqonuniy iqtisodiy faoliyatni aniqlash va jazolash mexanizmlari takomillashtirildi.

Mavjud muammolar va istiqboldagi vazifalar

Shunga qaramay, soliq tizimida ayrim muammolar hali hamon dolzarb bo'lib qolmoqda:

Soliq yuki hali ham ba'zi tarmoqlar uchun yuqori bo'lib, bu ularning raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Soliq

undirishning ayrim mexanizmlari hamon eskirgan bo'lib, ularni yangilash zarur.

Moliya bozorida norasmiy iqtisodiy faoliyat ulushi yuqori bo'lib, bu soliq bazasini kengaytirishga to'sqinlik qilmoqda.

Kelgusida O'zbekiston soliq tizimini yanada shaffof, samarali va raqobatbardosh qilish uchun rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish, raqamli texnologiyalarni yanada kengroq joriy etish va kichik biznesni rag'batlantirish choralari ko'rilishi zarur. Shu yo'nalishda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar davlat iqtisodiyoti va xalq farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Rivojlangan davlatlarning soliq tizimi

Rivojlangan davlatlarning soliq tizimlari odatda samaradorligi, shaffofligi va innovatsion yondashuvlari bilan ajralib turadi. Bu mamlakatlarda soliqlar davlat byudjetining asosiy manbai bo'lib, ular orqali nafaqat iqtisodiyotning barqarorligi ta'minlanadi, balki ijtimoiy himoya, infratuzilma va ta'lim kabi sohalarga mablag' yo'naltiriladi.

Masalan, AQSh soliq tizimi federal, shtat va mahalliy darajalarda tashkil etilgan bo'lib, har bir daraja o'zining soliq turlari va stavkalariga ega. Federal darajada daromad solig'i eng asosiy manba hisoblanadi va progressiv stavkalarda qo'llaniladi, ya'ni daromad qanchalik yuqori bo'lsa, soliq stavkasi shunchalik yuqori bo'ladi. Shuningdek, AQShda kapital daromadlar va ko'chmas mulk solig'i ham muhim ahamiyatga ega. Soliq tizimining samaradorligi ko'proq soliq to'lovchilarning o'z majburiyatlariga mas'uliyat bilan yondashishida aks etadi. Germaniya soliq tizimi ham dunyodagi eng samarali tizimlardan biri hisoblanadi. Bu mamlakatda daromad solig'i progressiv tarzda undiriladi, bunda yuqori daromadga ega bo'lgan shaxslar yuqoriroq stavkalar bilan soliqlanadi. Shuningdek, qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) Germaniyada byudjetning katta qismini tashkil etadi. QQS darajasi boshqa ko'plab davlatlarga nisbatan nisbatan yuqoriroq bo'lsa-da, soliq tushumlarining asosiy qismi ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirishga yo'naltiriladi. Germaniyada korporativ soliqlarni undirish tizimi ham yuqori samaradorlikka ega bo'lib, kompaniyalarning ijtimoiy mas'uliyatni bajarishiga katta e'tibor qaratiladi.

Yaponiya soliq tizimi yuqori darajadagi shaffoflik va tartib-intizom bilan ajralib turadi. Bu mamlakatda daromad solig'i va iste'mol solig'i asosiy manbalar hisoblanadi. Yaponiyaning iqtisodiy modelida soliq tizimi ijtimoiy farovonlikni oshirish va iqtisodiy barqarorlikni saqlash uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Korporativ daromad solig'i, mulk solig'i va meros solig'i mamlakat iqtisodiyotini barqarorlashtirishda asosiy rol o'ynaydi. Yaponiyada raqamli texnologiyalarning soliq tizimida keng joriy etilishi to'lovlarni nazorat qilishni va undirishni sezilarli darajada yaxshilagan.

Skandinav davlatlari, masalan, Shvetsiya va Norvegiya, yuqori soliqlar bilan tanilgan. Bu mamlakatlarda daromad solig'i va ijtimoiy sug'urta soliqlari aholining yuqori farovonligini ta'minlash uchun ishlatiladi. Soliq tizimining samaradorligi byudjet mablag'larining shaffof sarflanishi va davlat xizmatlarining yuqori sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu davlatlarda soliq to'lovchilar davlat xizmatlaridan yuqori darajada mamnun bo'lib, soliqlarni to'lashga ijobiy yondashadilar.

Rivojlangan davlatlarning soliq tizimlari umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda, ijtimoiy tenglikni qo'llab-quvvatlashda va biznes muhitini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tizimlarning samaradorligi soliq siyosatining barqarorligi,

shaffof boshqaruv va texnologiyalardan unumli foydalanish orqali ta'minlanadi. Bunday tajribalar O'zbekiston uchun ham muhim ahamiyat kasb etishi mumkin.

O'zbekiston va rivojlangan davlatlar soliq tizimlarini solishtirish

O'zbekiston va rivojlangan davlatlarning soliq tizimlari iqtisodiy rivojlanish darajasi, soliq siyosati maqsadlari, boshqaruv usullari va undirish mexanizmlaridagi farqlar bilan ajralib turadi. Ushbu solishtirish soliqlarni undirish samaradorligini oshirish va iqtisodiyotni yanada rivojlantirish uchun O'zbekistonda qanday o'zgarishlarni amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Soliq stavkalari va yuki

O'zbekistonda soliq stavkalari ko'plab rivojlangan davlatlarga nisbatan nisbatan past bo'lsa-da, soliq yuki ba'zi sohalar uchun hali ham yuqori hisoblanadi. Masalan, kichik biznes subyektlari uchun maxsus imtiyozlar mavjud bo'lsa-da, yirik korxonalar uchun soliq yuki nisbatan katta. Rivojlangan davlatlarda esa, masalan, Germaniya yoki AQShda, soliq tizimi progressiv bo'lib, yuqori daromadga ega bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslar yuqoriroq stavkalar bilan soliqlanadi. Bu esa iqtisodiy tenglikni ta'minlashga yordam beradi.

Soliq turlari va xilma-xillik

O'zbekistonda soliq turlari nisbatan soddalashtirilgan bo'lib, ularning umumiy soni kam. Rivojlangan mamlakatlarda esa soliq turlari ko'p va ularning har biri ma'lum bir iqtisodiy faoliyat yoki tovar va xizmatlar uchun maxsus mo'ljallangan. Masalan, Yevropa davlatlarida qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) byudjetning katta qismini tashkil qiladi va boshqa soliqlardan ajratilgan tarzda undiriladi. O'zbekistonda esa QQS nisbatan yangi tizim bo'lib, undirish mexanizmlarini takomillashtirish talab etiladi.

Raqamlashtirish va texnologiyalar

Rivojlangan davlatlar soliq tizimida raqamli texnologiyalardan keng foydalanadi. Masalan, AQShda soliq to'lovlari uchun elektron tizimlar mavjud bo'lib, ular orqali soliqlarni hisoblash va to'lash jarayonlari avtomatlashtirilgan. Shvetsiya va Norvegiya kabi davlatlarda elektron hisob-faktura tizimi va avtomatik monitoring tizimlari shaffoflikni oshirishga xizmat qiladi. O'zbekistonda ham soliq tizimini raqamlashtirish bo'yicha qadamlar tashlangan, biroq ushbu jarayonni tezlashtirish va kengaytirish zarur.

Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash

O'zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirish uchun soliq imtiyozlari tizimi faol qo'llanilmoqda. Bu kichik biznes subyektlariga soliq yuki kamaytirilishi orqali bozor faoliyatida faollik ko'rsatishga imkon beradi. Biroq, rivojlangan davlatlarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash faqat soliq imtiyozlari bilan cheklanmaydi. U yerda tadbirkorlar uchun soliq kreditlari, subsidiyalar va boshqa moliyaviy mexanizmlar mavjud bo'lib, ular iqtisodiyotni rag'batlantirishning samarali vositasi sifatida xizmat qiladi.

Rivojlangan davlatlar tajribasidan o'rganish imkoniyatlari

Rivojlangan davlatlarning soliq tizimi tajribasi O'zbekiston uchun iqtisodiy islohotlarni yanada samarali amalga oshirish va soliq siyosatini takomillashtirishda qimmatli manba hisoblanadi. Ularning tajribasini o'rganish orqali O'zbekiston iqtisodiy barqarorlikni

ta'minlash, biznes muhitini yaxshilash va byudjet tushumlarini ko'paytirish yo'llarini topishi mumkin.

Raqamlashtirish orqali samaradorlikni oshirish

Raqamli texnologiyalar rivojlangan davlatlarda soliq tizimini samarali boshqarishning asosiy vositasiga aylangan. Masalan, Estoniya dunyoda soliq tizimining to'liq raqamlashtirilgan kam sonli davlatlardan biridir. Ushbu tizim tufayli Estoniyada jismoniy va yuridik shaxslarning soliq deklaratsiyalarini topshirish jarayoni o'rtacha 3-5 daqiqa vaqt oladi. O'zbekistonda raqamli texnologiyalarni kengroq joriy qilish orqali soliqlarni to'plash tezligi va samaradorligini oshirish, shuningdek, soliq nazorati xarajatlarini kamaytirish mumkin.

Soliq yuki va daromadlarning progressivligi

Germaniyada daromad solig'i progressiv stavkalar asosida undiriladi. Masalan, 60 000 yevrodan yuqori daromadga ega shaxslar 42 foizlik yuqori soliq stavkasi bilan soliqlanadi, bu esa ijtimoiy tenglikni ta'minlashga yordam beradi. O'zbekistonda esa yirik daromadga ega shaxslar va korporatsiyalar uchun soliq yuki optimallashtirilishi va progressiv tizimni mukammallashtirish orqali aholi farovonligini oshirish maqsadida qayta ko'rib chiqilishi mumkin.

QQS tizimi samaradorligini oshirish

Rivojlangan davlatlarda QQS byudjet daromadlarining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Masalan, Fransiyada QQS umumiy byudjet tushumlarining qariyb 50 foizini tashkil qiladi. O'zbekistonda esa QQS tizimi nisbatan yangi bo'lib, uning samaradorligini oshirish uchun rivojlangan davlatlarning texnologiyalarni qo'llash va soliqlarni boshqarish tajribasidan foydalanish muhimdir.

Kichik va o'rta biznesni rag'batlantirish

Yaponiya kichik va o'rta biznesni rivojlantirish uchun maxsus soliq imtiyozlari va subsidiyalar tizimini qo'llaydi. Masalan, yangi tashkil etilgan korxonalar dastlabki yillarda kamaytirilgan soliq stavkalaridan foydalanadi va bu ularga tezroq o'sish imkonini beradi. O'zbekistonda ham tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash uchun soliq imtiyozlari yanada kengaytirilishi va aniq sohalarga yo'naltirilgan subsidiyalar joriy qilinishi mumkin.

Mazkur mavzuga doir olimlarning qarashlari soliq tizimini takomillashtirish jarayonida muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Jozef Shtiglits, iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofoti sovrindori, soliq tizimining iqtisodiy tenglikni ta'minlashdagi roliga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, soliq tizimi nafaqat davlat byudjetini to'ldirish vositasi, balki ijtimoiy adolatni qaror toptirish vositasi sifatida ham samarali ishlatilishi kerak. Shtiglits soliq siyosatining progressivligini kuchaytirish orqali iqtisodiy farovonlikni oshirishni tavsiya qiladi.

Gregori Mankiv, zamonaviy iqtisodiyot nazariyalarining taniqli vakillaridan biri, soliq tizimini soddalashtirish va samaradorligini oshirish masalasini ko'taradi. U iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun soliqlarning byurokratik to'siqlarini kamaytirish muhimligini ta'kidlaydi. Mankivning tadqiqotlarida soliqlarni undirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish bo'yicha konkret tavsiyalar berilgan. Unga ko'ra, raqamli texnologiyalarni joriy qilish soliqlarning samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Olimlarning fikrlari

Olimlarning qarashlari soliq tizimini takomillashtirish jarayonida muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Jozef Shtiglits, iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofoti sovrindori, soliq tizimining iqtisodiy tenglikni ta'minlashdagi roliga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, soliq tizimi nafaqat davlat byudjetini to'ldirish vositasi, balki ijtimoiy adolatni qaror toptirish vositasi sifatida ham samarali ishlatilishi kerak. Shtiglits soliq siyosatining progressivligini kuchaytirish orqali iqtisodiy farovonlikni oshirishni tavsiya qiladi.

Gregori Mankiv, zamonaviy iqtisodiyot nazariyalarining taniqli vakillaridan biri, soliq tizimini soddalashtirish va samaradorligini oshirish masalasini ko'taradi. U iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun soliqlarning byurokratik to'siqlarini kamaytirish muhimligini ta'kidlaydi. Mankivning tadqiqotlarida soliqlarni undirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish bo'yicha konkret tavsiyalar berilgan. Unga ko'ra, raqamli texnologiyalarni joriy qilish soliqlarning samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Yan Tinbergen, iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofoti laureati, davlatning fiskal siyosati va soliqlar o'rtasidagi muvozanat masalasini o'rganib, soliqlarni undirishning barqaror tizimini shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi. Tinbergenning fikricha, soliqlarning optimal stavkalari mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi va aholining to'lov qobiliyatini inobatga olgan holda belgilanmogi lozim. Uning qarashlari soliq tizimini iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida foydalanish g'oyasiga asoslanadi. Bu olimlarning fikrlari O'zbekistonning soliq tizimini takomillashtirish jarayonida muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ularning qarashlari soliqlarni boshqarish va undirishda innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi.

XULOSA

O'zbekiston soliq tizimi mamlakat iqtisodiyotini barqarorlashtirish va ijtimoiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar tizimni soddalashtirish, soliq yuki va stavkalarini optimallashtirish, shuningdek, raqamli texnologiyalarni joriy qilish orqali samaradorlikni oshirishga qaratilgan. Biroq, rivojlangan davlatlarning tajribasini o'rganish va ulardan saboq olish orqali bu jarayonni yanada takomillashtirish imkoniyati mavjud. Rivojlangan davlatlar, masalan, Germaniya, AQSh, Shvetsiya va Yaponiya, soliq tizimining progressivligi, raqamlashtirilishi va shaffofligini ta'minlash bo'yicha o'ziga xos usullarga ega. Ushbu mamlakatlar tajribasi soliqlarning samaradorligini oshirish, soliq yuki adolatli taqsimlanishini ta'minlash va byudjet tushumlarini ko'paytirishda O'zbekiston uchun yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilishi mumkin. Xususan, raqamlashtirish jarayonini jadallashtirish, soliq nazorati mexanizmlarini takomillashtirish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlarni kuchaytirish lozim. Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston soliq tizimi uchun asosiy maqsad shaffoflik va samaradorlikni oshirish, iqtisodiyotni rag'batlantiruvchi siyosatni shakllantirish va aholining ijtimoiy farovonligini ta'minlashdan iborat bo'lishi kerak. Ushbu maqsadlarga erishish uchun rivojlangan davlatlarning tajribasidan ilhomlanish va milliy sharoitlarga mos bo'lgan innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarur. Bu nafaqat iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, balki O'zbekistonning global iqtisodiyotdagi o'rnini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Statistika qo'mitasi rasmiy sayti. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi: <https://stat.uz>.
2. O'zbekiston soliq tizimiga oid ma'lumotlar. Davlat soliq qo'mitasi rasmiy sayti: <https://soliq.uz>.
3. Xodjayev B. "Soliq tizimining iqtisodiyotdagi o'rni." Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti, 2019.
4. Karimov N. "O'zbekiston iqtisodiy islohotlari: soliq tizimining rivojlanish bosqichlari." Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2020.
5. Stiglitz J. "Iqtisodiyotning shaffof soliq siyosati." O'zbek tiliga tarjima. Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2021.
6. Tinbergen Y. "Fiskal siyosat va iqtisodiy barqarorlik." O'zbek tilida tarjima. Toshkent: "Akademnashr", 2022.
7. Mankiv G. "Soliq nazariyasi va amaliyoti." O'zbek tiliga tarjima. Toshkent: "Nashr-ma'naviyat", 2020.
8. "O'zbekiston soliq islohotlari va xalqaro tajriba." Ilmiy maqola to'plami. Toshkent: "Oliy iqtisodiyot instituti", 2023.

SOLIQ TIZIMINING TARIXI VA RIVOJLANISHI

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Abduga'niyev Nurbek Akram o'g'li

Jumayev Erkinjon Akmal o'g'li

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya. Ushbu maqolada soliq tizimining tarixi, uning rivojlanish bosqichlari va zamonaviy shakllanish jarayoni yoritilgan. Soliq tizimining qadimdan boshlab bugungi kungacha qanday evolyutsiyani bosib o'tgani va jamiyat taraqqiyotiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqola davlat boshqaruvi, iqtisodiy barqarorlik va adolat tamoyillariga asoslangan soliq siyosatini tushunishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar. Soliq, soliq tizimi, iqtisodiy tarix, davlat moliyasi, rivojlanish bosqichlari, soliq islohotlari, zamonaviy soliq siyosati.

Soliqlarning kelib chiqish tarixi

Soliqlar murakkab bo'lishi mumkin va ularni tushunish joriy soliq kodeksini va uning xatti-harakatlarga qanday ta'sir qilishini bilishdan ko'ra chuqurroq bo'lishni talab qiladi. Soliqqa tortish tarixi, nima uchun qo'llanilganligi va oldingi jamiyatlarga qanday ta'sir qilgani bizga joriy va taklif qilinayotgan soliqlarning potentsial foydalari va oqibatlarini tushunishga yordam beradi. Bu tarix, shuningdek, siyosatchilarga o'tmishdagi natijalar va namunalar asosida yaxshiroq qonunlar ishlab chiqishda yordam berishi mumkin.

Soliqlar bevosita davlatning paydo bo'lishi bilan bog'liqdir, ya'ni davlat o'z vazifalarini bajarish uchun moliyaviy manba sifatida soliqlardan foydalanadi. Soliqlarning amal qilishi bu ob'ektivlikdir, chunki jamiyatni tashkil etuvchi barcha sub'ektlar ham real sektorda, ya'ni ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko'rsatmaydi. Soliqlarning amal qilishi bu ob'ektivlikdir, chunki jamiyatni tashkil etuvchi barcha sub'ektlar ham real sektorda, ya'ni ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko'rsatmaydi.

«Dunyoda hech narsa soliq va o'lim kabi muqarrar emas», degan edi Benjamin Franklin. Insoniyat doimiy tartibda to'lashga o'rganib qolgan soliqlarning ham ko'p yillik rivojlanish tarixi bor. Dunyoda ilk sivilizatsiya davrlaridanoq soliq munosabatlari shakllana boshlagan.

Ilk soliq yig'imi joriy etilishi tarixi miloddan avvalgi uchinchi ming yillikda qadimgi Misrda shakllangan. Bibliyaning 47-bo'limida aytilishicha, Misr fir'avnlari aholini yetishtirgan hosilning beshdan bir qismini soliq sifatida to'lashga majbur qilgan.

Keyinchalik soliq amaliyoti yunon tsivilizatsiyasida ham rivoj topdi. 1799 yilda tarixiy Aleksandriya shahrining sharqiy hududidan topilgan «Rozetta yodgorligi» buning isboti bo'la oladi. Unda miloddan avvalgi 196-yillarda Ptolomeylar sulolasida soliq munosabatlari amalda bo'lgani tasvirlanadi.

O'rta asrlarda Yevropada meros, egalik va xarid uchun yangi soliq turlari amalga kiritila boshlanadi. Bu soliqlardan olinadigan tushum, asosan, urush davrlarida mudofaa

uchun zarur bo'lgan. Quyida ushbu soliqlar haqida qisqacha gap boradi.

Savdo solig'i. Qadimgi Rim savdo solig'ini boshqargan. Yuliy Tsezar birinchi bo'lib savdo solig'ini joriy qildi: butun imperiya bo'ylab qo'llaniladigan 1 foizli tekis stavka. Tsezar Avgust davrida savdo solig'i 4 foizni tashkil etdi, bu biz bugungi kunda AQShning ko'plab shtat savdo soliqlarida ko'rayotgan stavkaga yaqinroq edi.

Mulk solig'i. Qadimda Misr, Fors va Xitoyda mulk solig'i undirilgan. Dastlab, bu soliqlar erning ishlab chiqarish qiymatiga yoki uchastkadan qancha mahsulot olishi kutilayotganiga asoslanardi va shuning uchun odatda fermerlar tomonidan to'lanadi. O'rta asrlarda Yevropada Angliyada bosqinchi Uilyam davrida mulk solig'i davom etdi. Mashhur Ledi Godiva eri to'lashga majbur bo'lgan mol-mulk solig'i stavkasiga norozilik sifatida yalang'och holda ko'chalarda ot minib yurgan.

Meros solig'i. Meros solig'i Rim imperiyasida paydo bo'lgan va faxriylarning pensiyalarini moliyalashtirgan, meros mulkidan 5 foiz miqdorida undirilgan. Meros solig'i, biz tan olganimizdek, "relyef" dan, ya'ni o'rta asrlarda feodal o'limida merosxo'rga o'tkazilganda feodalga to'lanadigan to'lovdan kelib chiqqan.

Xitoy ham ilk soliq tartiblarini joriy etgan davlatlardan biri. Tan sulolasi (618-907) va Song sulolasi davrida (1127-1279) aholi ro'yxatga olinadi va bu asosida ularga soliq to'lash majburiyati yuklanadi. Yig'ilgan pul esa armiyaga, bundan tashqari, irrigatsiya va transport qatnovi uchun zarur bo'lgan kanallar qurilishiga yoki shunga o'xshash ijtimoiy loyihalarga sarflangan.

Miloddan oldingi birinchi ming yillikning boshlaridayoq Markaziy Osiyo hududlarida ko'chmanchilik sharoitida, o'zlari uchun qulay joy izlab yurgan ko'plab urug' va qabilalar yer maydonlari, suv, o'tloqlarni egallash maqsadida kurashib kelishgan. Ayrim hollarda esa ular o'zlaridan kuchliroq qabilalarga yer solig'i, ya'ni o'lpon to'lab turganlar.

Lekin fors hukmdori Doro davriga kelganda ilk bor doimiy tartibdagi soliqlar joriy qilinadi. Doro soliq tizimini faqat o'z mamlakatida emas, balki egallab olgan mamlakatlari ham joriy etadi. Eronning qadimgi Persapoli shahridan topilgan uzoq ajdodlarimiz – baqtriyaliklar, xorazmliklar, so'g'dlar va saklar tasvirlagan rasmlarda, saklar kiyim-kechak, baqtriyaliklar tuya va idishlar, xorazmliklar dudama xanjar, jangavor bolta, bilaguzuk va otni shohga olib borayotgan manzara chizilgan. Bu ular to'layotgan soliq turlari sifatida taxmin qilinadi.

Keyinchalik Aleksandr Makedonskiy Markaziy Osiyoni bosib olgach esa yerlik aholi soliqlarni yunonlar tamoyili bo'yicha to'lay boshlagan: soliqlar daromad solig'i va ehsonlardan iborat bo'lgan. Daromad solig'i daromadning o'ndan yoki yigirmadan biri miqdorida undirilgan, sabab sifatida esa jamoat manfaatlarini himoya qilish maqsadi ko'rsatilgan.

651-yildan boshlab, Markaziy Osiyo hududida arablar hukmronligi o'rnatiladi. Bu davrda soliqqa tortish tizimi murakkablashgan va turli xildagi soliqlar paydo bo'lgan. Masalan, zakot mol-mulkning 2,5 foiz miqdorida olinadigan soliq bo'lib, kambag'allar, yetimlar va yo'lovchilarga xayr-ehson berish maqsadida undirilgan. Yer uchun xiroj solig'i olingan. Juzyani musulmon bo'lmagan fuqarolar (ozod erkaklar) to'laganlar. Xotin-qizlar,

keksalar, kambag'allar va qullar bu soliqni to'lashdan ozod qilingan. Juzyani hisoblashda o'ziga to'qlik darajasi hisobga olingan va soliq pul yoki natura shaklida undirilgan. Bundan tashqari, chorvadorlardan, hunarmandlardan va savdogarlardan soliqlar olingan.

Amir Temur soliq siyosatining asosiy yo'nalishlari «Temur tuzuklari»da ifodalangan: «Amr etdimki, raiyatdan mol-xiroj yig'ishda ularni og'ir ahvolga solib qo'yishdan yoki mamlakatni qashshoqlikka tushirib qo'yishdan saqlanish kerak. Negaki, raiyatni xonavayron qilish (davlat) xazinasining kambag'allashishiga olib keladi. Xazinaning kamayib qolishi esa sipohning tarqalib ketishiga sabab bo'ladi».

Amir Temurgacha bo'lgan davrda soliq yig'uvchilarning ish haqi soliq to'lovchilar hisobidan bo'lgan. Shuning uchun ular qonunda ko'zda tutilmagan soliqlarni undirishga ham harakat qilar edilar. U soliq undiruvchilarga xalqning ustiga yuk bo'lmasligi uchun ularga maosh tayinladi. Amir Temur davrida asosan dehqonchilik bilan bog'liq bo'lgan xiroj va ushr soliqlari amal qilgan. Savdogarlar va hunarmandlar tamg'a yoki zakot to'lashgan, chegaradan o'tgan mollar hisobidan boj olingan. Bu soliqlar davlat xazinasining asosiy manbayi hisoblangan. Yevropa davlatlarida ham soliq undirishning o'ziga xos tarixi bor. Masalan, Angliyada qirol Jon tomonidan 1203-yilda junga eksport solig'i joriy etilgan. 1275-yilda esa qirol Eduard vino solig'ini joriy etadi. 1572-yilda Angliyada kambag'allarni qo'llab-quvvatlash maqsadida kambag'allik solig'i ham amalga kiritiladi. 1707-yil 1-may kuni Buyuk Britaniya tashkil topgach, Angliya va Uyelsda 1696-yilda yuzaga kelgan pul defitsiti muammosini bartaraf etish uchun yangi soliqlar haqida o'ylana boshlanadi. Va tez orada daromad solig'i g'oyasi vujudga kela boshlaydi. Odamlar dastlab daromad solig'i to'lashdan bosh tortishadi. Ular o'zlari topgan daromadning ma'lum qismini davlatga o'tkazish shaxs erkinligiga tahdid deb hisoblashgan. Bular tufayli Buyuk Britaniyada daromad solig'i doimiy ravishda joriy etilishi uchun 1842-yilga qadar vaqt o'tadi.

AQSh da daromad solig'ining rivojlanish tarixi

AQShda daromad solig'ini joriy etish fuqarolar urushi (1861-yil) tarixi bilan bog'lanadi. Abraham Linkoln AQSh tarixida birinchi bo'lib, 1861-yil 5-avgustda shaxslarning topayotgan daromadlaridan davlatga daromad solig'i to'lashlari lozim ekani to'g'risidagi qonunga imzo chekadi. Soliqlar tushumi urush harakatlarini qo'llashga yo'naltirilishi ko'zda tutilgan edi. 1894-yilda esa Kongress tomonidan federal daromad solig'i joriy qilinadi. Biroq bir yildan so'ng AQSh Konstitutsion sudi uni qonunlarga zid deb topgan. Sababi federal daromad solig'ini to'lash tartibida har bir shtatning aholisi soni alohida tartibda hisoblab chiqilmagan edi. Keyinchalik esa Kongress tomonidan 1909-yilda Konstitutsiyaga 16-o'zgarish kiritiladi. Bu o'zgarish shtat aholisining sonidan qat'i nazar, har bir odamning shaxsiy daromadlarini soliqqa tortishga imkon bergan. O'zgarish 1913-yilga kelibgina yetarli sonli shtatlar tomonidan ratifikatsiya qilingan va hozirga qadar amerikaliklar o'z daromadlaridan davlatga soliq to'lab kelishadi. AQSh soliq tizimi progressiv tizimga asoslangan: ya'ni qancha ko'p daromad olinsa, soliq stavkasi ham shuncha balandroq bo'ladi. Soliq to'lovchilar ba'zida soliq yukini kamaytirish uchun turli imtiyozlardan ham foydalanishi mumkin. Soliq stavkalari ham hozirga qadar turlicha bo'lgan. Bu, ayniqsa, yuqori daromadli shaxslar uchun seziladi. Daromad soliqlari doimiy asosda to'lana boshlangan 1913-yilda esa stavkalar 7 foizni tashkil etgan.

O'zbekistonda soliq tizimining tarixiy bosqichlari

O'zbekiston o'zining mustaqillik yillarida soliqlarni isloh qilib soliq siyosatini olib bormoqda. 1991 yildan boshlangan Respublika soliqlar tizimini isloh qilish kabi siyosati tarixini to'rt bosqichga bo'lib ko'rsatish mumkin.

Birinchi bosqich. 1991-1994 yillar. O'zbekiston soliqlar tizimining tashkil etilishi, byudjetni daromad qismini soliqlar bilan ta'minlash.

Ikkinchi bosqich. 1995-1997 yillar iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishi va yuridik shaxslarga soliq yukini kamaytirishga bo'lgan xarakatlar.

Uchinchi bosqich, 1997-2020 yillar soliq islohotlarini chuqurlashtirish.

To'rtinchi bosqich, 2020-yildan hozirgi davrgacha bo'lgan, soliq tizimini soddalashtirish va soliq yukini kamaytirish

Birinchi bosqich. 1991-1994 yillar. O'zbekiston soliqlar tizimining tashkil etilishi, byudjetni daromad qismini soliqlar bilan ta'minlash. 1991-yil 15-fevralda qabul qilingan «Korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar to'g'risida»gi qonun Respublika soliqlar tizimiga asos solgan dastlabki qonun bo'ldi. 1992-yildan boshlab respublikada qo'shilgan qiymat solig'i amal qila boshladi. Korxonalardan olinadigan o'rmon solig'i («To'nka to'lovi») va bir qator boshqa soliqlar bekor qilindi. Daromad (foyda)ga soliq qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, mol-mulk solig'i, respublikadan tashqariga olib chiqiladigan mahsulotlarga va xom-ashyo resurslariga soliq joriy etildi. 1993-yilda belgilangan tartibga ko'ra asosiy vositalarga hisoblangan amortizasiyaning 30%i byudjetga olib qo'yiladigan bo'ldi. Xazinani to'ldirish, shuningdek resurslardan oqilona foydalanish maqsadini ko'zlab byudjetga 6 foizli resurslar solig'i joriy etilgan edi. 1993-yil 7-may kuni «Mahalliy soliqlar va yig'imlar to'g'risida»gi qonun qabul qilindi va ushbu qonunda ularga ta'rif berildi.

Ikkinchi bosqich. 1995-1997 yillar iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishi va yuridik shaxslarga soliq yukini kamaytirishga bo'lgan xarakatlar. 1994-yil 30-noyabrda Prezidentimizning yuridik shaxslardan undiriladigan soliqlar miqdorini kamaytira borish va ishlab chiqarishni soliqlar orqali rag'batlantirish to'g'risidagi farmoni qabul qilingan edi. Ko'plab korxonalar va tashkilotlarni foydaga soliq to'lashdan daromadga soliq to'lashga o'tkazildi. Uning o'rtacha stavkasi 37 foiz qilib belgilandi. Soliq to'lovchilar uchun imtiyozlar tizimi ko'zda tutildi. 1995-yildan boshlab soliqlar tizimini bir xillashtirish ishlari boshlab yuborildi. Fuqarolar daromadiga solinadigan soliq shkalasi o'zgartirildi.

Uchinchi bosqich, 1997-yildan keyingi yillar soliq islohotlarini chuqurlashtirish. 1997-yil 24-aprelda O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi tasdiqlandi. Soliq Kodeksining qabul qilinishi katta tarixiy ahamiyatga ega bo'ldi va soliqqa tortishning barcha asosi bo'luvchi huquqiy me'yorlarni yagona hujjatga to'pladi.

XULOSA

Soliq tizimining tarixi insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida jamiyat rivojlanishida muhim o'rin tutgan. Qadimgi davrlardan boshlab soliq davlat boshqaruvining asosiy moliyaviy manbai bo'lib xizmat qilgan va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida keng qo'llangan. Amir Temur davridagi tartib-qoidalar va adolat tamoyillaridan to

zamonaviy O'zbekistonning soliq islohotlarigacha bo'lgan davrda soliq tizimining evolyutsiyasi davlatning iqtisodiy siyosatidagi muhim bosqichlarni tashkil etgan. Soliqlar orqali davlat iqtisodiy siyosatini amalga oshirishi, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashi va aholi farovonligini oshirishi mumkin.

Zamonaviy soliq tizimida raqamlashtirish, adolatli soliq yukini ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish maqsadida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonlar mamlakat iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi.
2. Musayev A. "Soliq nazariyasi va amaliyoti". Toshkent, 2020.
3. Benjamin Franklin. Tarixiy iqtiboslar va asarlar.
4. Smith A. "Xalqlar boyligi haqida tadqiqot". 1776-yil.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi rasmiy veb-sayti: soliq.uz.
6. O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini isloh qilishga oid Prezident farmonlari va qarorlari.
7. History of Taxation in the United Kingdom" – Britaniya soliq tizimi haqida kitob.
8. AQShdagi Federal soliq tizimi rivojlanishiga bag'ishlangan tadqiqotlar, masalan, Charles Adamsning "For Good and Evil: The Impact of Taxes on the Course of Civilization".

EXPLORING NATIONAL IMAGES IN MEDIA DISCOURSE: A STUDY OF CULTURAL NARRATIVES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Tursunov Mirzo Makhmudovich

BSU, dotsent at English linguistics department, e-mail: mirzobek.tursunov81@gmail.com

Chullieva Malika Xolmurod kizi

2nd-year master student,

Annotation. This article explores how national identity and cultural perceptions are constructed through media discourse in English and Uzbek contexts. It examines the cultural narratives, historical figures, and values emphasized in each media landscape, highlighting differences such as the global influence and multiculturalism in English media versus the focus on cultural heritage and sovereignty in Uzbek media. Theoretical perspectives on image construction, using metaphors and symbols, are analyzed to illustrate the interplay between language and cultural identity. A comparative analysis sheds light on how both media shape collective consciousness, fostering national pride and shaping international perceptions.

Keywords: Media discourse, national identity, cultural perceptions, English media, Uzbek media, cultural heritage, sovereignty, multiculturalism, historical figures, collective consciousness.

Аннотация. Статья исследует, как национальная идентичность и культурные представления формируются через медиадискурс в английском и узбекском контекстах. Рассматриваются культурные нарративы, исторические фигуры и ценности, подчеркиваемые в медиа каждой страны, с акцентом на различия: глобальное влияние и мультикультурализм в английских медиа против акцента на культурное наследие и суверенитет в узбекских медиа. Теоретические подходы к конструированию образов с использованием метафор и символов анализируются, чтобы показать взаимосвязь между языком и культурной идентичностью. Сравнительный анализ подчеркивает, как медиа формируют коллективное сознание, способствуют национальной гордости и формируют международное восприятие.

Ключевые слова: Медиадискурс, национальная идентичность, культурные представления, английские медиа, узбекские медиа, культурное наследие, суверенитет, мультикультурализм, исторические фигуры, коллективное сознание.

Annotatsiya. Maqola ingliz va o'zbek mediadiskursi orqali milliy identitet va madaniy tasavvurlar qanday shakllanishini o'rganadi. Har bir media kontekstida madaniy hikoyalar, tarixiy shaxslar va qadriyatlar ta'kidlanadi, bunda ingliz mediadagi global ta'sir va ko'p madaniyatlilik hamda o'zbek mediadagi madaniy meros va suverenitetga qaratilgan e'tibor o'rtasidagi farqlar ko'rsatiladi. Metafora va ramzlar orqali obrazlarni shakllantirishning nazariy yondashuvlari tahlil qilinib, til va madaniy identitet o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ochib beriladi. Taqqoslash natijasida media qanday qilib jamoaviy ongni shakllantirishi, milliy faxrni oshirishi va xalqaro qarashlarni shakllantirishini ochib beradi.

Kalit so'zlar : Mediadiskurs, milliy identitet, madaniy tasavvurlar, ingliz mediasi, o'zbek mediasi, madaniy meros, suverenitet, ko'p madaniyatlilik, tarixiy shaxslar, jamoaviy ong.

INTRODUCTION

In the contemporary age of global interconnectedness, media has become a pivotal force in shaping national identities and cultural perceptions. Media discourse, encompassing the language and narratives utilized in various platforms, does more than merely inform; it reflects and reinforces societal values, beliefs, and ideologies.

This study investigates how "national images" or concepts of national identity are constructed and communicated through English and Uzbek media discourses. By examining cultural narratives, historical figures, and values, this research sheds light on how these representations contribute to fostering national pride and identity. Particular emphasis is placed on the key differences between the two, such as the focus on global influence and multiculturalism in English discourse versus cultural heritage and sovereignty in Uzbek discourse. This comparative exploration offers insights into the role of media in shaping the collective consciousness of diverse societies.

Understanding Media Discourse and National Identity

Media discourse transcends the mere transmission of facts. It encompasses the linguistic and semiotic processes that shape collective consciousness, constructing national identities and cultural perceptions. National images, as symbolic representations of a nation's identity, history, and culture, are vital in fostering a shared sense of belonging. These images are often framed through historical narratives, cultural values, and socio-political contexts.

In English media, themes of modernity, global leadership, and multiculturalism dominate. For instance, the British monarchy is often portrayed as a symbol of continuity and stability, while the American Dream emphasizes freedom, opportunity, and innovation (Fairclough, 1995; Anderson, 2006). Iconic symbols such as the Statue of Liberty or Big Ben reinforce these narratives, tying national identity to recognizable cultural landmarks. In contrast, Uzbek media focuses on cultural heritage and national sovereignty, frequently invoking historical figures like Amir Temur as emblems of pride and resilience (Karimova, 2019). The emphasis on traditional music, cuisine, and family values further solidifies this cultural narrative.

Theoretical Perspectives on the Concept of Image
Modern linguistics defines "image" as a representation or mental picture of concepts, persons, or nations conveyed through language. These images are crafted through metaphors, symbols, and cultural references, resonating with the audience's sense of identity. In English media, national images are constructed through narratives of individualism and democratic values (Hall, 1997). For example, the depiction of the British monarchy highlights tradition and historical significance, while the American Dream narrative underscores personal agency and success.

Uzbek media employs historical symbols and cultural motifs to construct national images. Amir Temur's portrayal as a symbol of strength and unity reflects the emphasis on historical pride, while depictions of traditional family values and celebrations like Navruz underscore cultural continuity (Nurmuhamedova, 2018). The emphasis on architectural heritage, such as Samarkand's Registan Square, serves as a visual representation of

Uzbekistan's rich history and its connection to the Silk Road. These images serve as paradigms in linguocultural studies, revealing the interplay between language and cultural identity.

Comparative Analysis of English and Uzbek Media Discourses

Global Influence vs. Cultural Heritage English media often highlights global leadership and innovation. For instance, narratives around Brexit in the UK framed national identity as a matter of protecting sovereignty while maintaining global influence (Higgins & Smith, 2013). Similarly, American media's focus on technological advancements and cultural exports reinforces its image as a leader on the world stage. Global sporting events, such as the Olympics, are leveraged to showcase national strength and unity through contemporary achievements.

In contrast, Uzbek media emphasizes cultural heritage and national unity. Post-Soviet independence has significantly shaped media discourse, with a strong focus on reclaiming cultural traditions and asserting national sovereignty (Hasan, 2010). Celebrations of historical achievements and traditional practices are central themes. National holidays, such as Independence Day, often highlight Uzbekistan's achievements in cultural preservation and economic development, framing them as victories of national resilience.

CONCLUSION

Every nation has a story, and the media is its storyteller. English and Uzbek media may tell their tales differently—one highlighting innovation and the other embracing tradition—but they both celebrate the unique identities of their people. These narratives shape not just national pride but also how nations interact on the world stage.

Our national identities are shaped and reshaped daily by the media we consume. Whether through English media's celebration of modern achievements or Uzbek media's homage to historical legacies, these stories bind people together and offer a lens through which they view their world. The narratives crafted reflect who we are but also guide who we aspire to become.

In a rapidly changing global media landscape, the challenge lies in adapting these portrayals without losing their cultural essence. By understanding these evolving narratives, we not only preserve the richness of our heritage but also find opportunities to build a future where identity is as much about pride in one's roots as it is about finding common ground with others. Researchers, creators, and audiences alike have a stake in this process, ensuring the stories we tell truly represent us.

REFERENCES:

1. Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
2. Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: SAGE Publications.
3. Machin, D., & Mayr, A. (2012). *How to Do Critical Discourse Analysis: A Multimodal Introduction*. London: SAGE Publications.

4. Rogers, R. (Ed.). (2004). *An Introduction to Critical Discourse Analysis in Education*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
5. Karimova, D. M. (2019). *The Representation of National Identity in Uzbek Media: Post-Soviet Developments*. Tashkent: Uzbekistan State University of World Languages.
6. Hasan, A. A. (2010). *National Identity and Media in the Post-Soviet Central Asia*. Bishkek: Academy of Sciences.

**"THE DOCUMENTS OFFICIALLY REGISTERED AT KAZI COURTS IN
TRANSOXIANA (10TH-13TH CENTURIES)"**

Bekmirzaev Ilkhomjon Israiljonovich,

*Doctor of historical sciences, professor
International Islamic Academy of Uzbekistan
A.Kadiri str. 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.*

E-mail: ilhomorient@gmail.com

Ergashov Hasanboy Faizullo o'g'li

*International Islamic Academy of Uzbekistan
Department of "Islamic Studies and Islamic
Civilization Studies ISESCO"*

39 Jararik St., 10011, Tashkent, Uzbekistan.

E-mail: hasanboyergashov184@gmail.com

Abstract. *The study delves into the role of Hanafi scholars in the political and legal landscape of Central Asia, particularly in cities like Bukhara and Samarkand, during the 10th-13th centuries. This period saw the Hanafi madhab actively shaping governance and social structures, as the sultans of the region appointed both religious and political leaders. Scholars from the region, particularly those from the Hanafi tradition, played a critical role in advancing Sunni Islam while countering Shi'ite influence. The research focuses on the judicial system of the time, especially the use of legal documents in court procedures, such as shurūt (conditions), mahzar (record of proceedings), and sijill (register). These documents were crucial for the legitimacy of social and legal agreements, aligning with Islamic law (Shari'a). The study traces the evolution of these legal practices and examines their significance in medieval Islamic governance.*

Keywords: *Hanafi madhab, Central Asia, Transoxiana, 10th-13th centuries, legal documents, Shari'a law, shurūt, mahzar, sijill, judicial system, Islamic courts, Sunni Islam, Shi'a influence, legal history*

The scholars of Hanafi madhab in such big cities of Central Asia as Bukhara and Samarkand were actively involved into social-political life during 10th-13th centuries. And the introduction of Hanafi madhab into this area and the way of its development was studied by many Western scholars. (See, Madelung W. The Early Murjiya and the Spread of Hanafism/Der Islam, 43 (1982), pp. 32-39.).

As it known that *faqih* (Islam lawyers) were the main executors of social and political government of a society in Transoxiana during the 10th-13th centuries. The specific feature of that period was that, Sultan appointed both *rais* (who was occupied with religious affairs) and *amir* (the representative of the government) in one city. *Rais* made policy to strengthen *Sunnism* in the territory of the occupied countries. Here *faqih* families members as *Ali Moza* family assisted them. They also paid much attention to weaken their political enemies, especially *shi'a* groups who were near the capital of the country *Hurāsān*. In order to accomplish these tasks they used Hanafi scholars of *Hurāsān* and Transoxiana. Those

scholars made a lot of effort to strengthen Hanafi madhab in Central Asian countries and decrease *shi'as* status. The ruling dynasties as *Samanids*, *Karahanids*, *Gaznavids* and *Saljukids* Sultans in order to obey the people made benefit of Islam faqihs' participation in it.

The period which the project will cover is considered as the second part of development of Islamic History in Central Asia. That is mutual impact and assimilation of Islamic cultures. The project will also deal the activities of *kāzī* and *kāzī* courts which were as means between Sultan and his people in social life of Transoxiana during 10th-13th centuries.

Judicial-legal problems in Islam were always in connection with the level of statehood development, the complexity or simplicity of relations in society. That is why *kāzī*'s activity was developed in specific level in every period.

And beginning from the 10th-13th century in the territory occupied by Arabs, *kāzī* courts become an important body in state governing system.

Because of this reason, the order of work in courts of medieval Transoxiana (Mukhamedov, N., & Turambetov, N. (2023). HUMANISTIC IDEAS: KINDNESS, GENEROSITY, AND TOLERANCE IN THE WORK OF MAVERANNHAR SCIENTISTS. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 8(12), pp. 322-325) was the same as *kāzī* courts of Abbasids period (132-656/750-1258). At that time Hanafi madhab was ruling and all *kāzīs* were working based on teaching of Hanafi madhab which was formed in Irak.

It is observed that in the 10th-13th century's contracts of various social aspects formed by *kāzī* courts were registered according to Islam *shari'at*. According to various sources the rules of forming such agreements were called as "*shurūt*".

Moreover there were other significant documents in *kāzī* court as "*mahẓar*", "*sijill*", "*ṣakk*", "*hukmī kitāb*" – "a book of sentence" (the explanation of these terms come below) which attracted all the legal proceedings and were officially registered in *kāzī* court. Studying of them is important while researching the activity of *kāzī* courts in medieval Islam territories. Because the order of drawing up the documents used by *kāzī* has the modern analogy as in Diplomacy eksorsium, prologue, preamble, publication, narration, disposition, sanction, corroboration.

I've began my research with studying the sources containing legal documents as *shurūt*, *mahẓar*, and *sijill* documents which were used in the activity of *kāzī* court. And the way of registering of the other documents in *kāzī* court. I tried to analyse them from the point of my view and to find the conclusions from new angle of attitude.

The rules of drawing up the contracts in Islamic Law are enlightened in "*shurūt*" chapter of fiqh literature. The scholars from France and Canada who led and are leading researches on general problems of "*shurūt*" science.

Ch. Chehata is a scholar from France who studied the rules of creating the contracts in Islamic Law. According to him "*shurūt*" in Islamic Law includes all the types of contracts as: trade, crime, "*ḥad*" punishment – fixed punishment in Islam and other privileged contracts (Chehata Chafik T. *Theorie Generale de l'obligation en Droit Musulman*. Cairo:

1936. - P. 41).

So according to Ch. Chehata's explanation various agreements, covenants, "wasiqa"- (judge document), "waqf" (property at the disposal of religious organization) and other official kaži documents given in furu' al-fiqh, concern shurūt science.

Proffessor of McGill University of Canada, department of Islamic researches, W. Hallaq claims that the science of "shurūt" is the process of legalizing and registering the documents of shariah sentence concerning social relations of furu al-fiqh. The shurūt science is a collection of rules for legally registering the contracts. That rules were drawn up by kaži or were in the framework of constant regulations. (Hallaq Wael. B. Model *Shurūt* Works // Jurnal, Islamic Law and Society, Vol. II. 1995.- pp. 109-134). According to French scholar E.Tyan, who studied kaži documents in Islam, the science studying the kaži contracts of medieval Islam is called شرط (شروط) – *shurūt* (condition, rule, regulations), – وثيقة *wasiqa* (judge document, trust, document), – صك *šakk* (deed, document, receipt), – محضر *mahzar* (meeting, sitting, deed, record, entry) and سجل – *sijill* (list, registr, a list notebook, archive) (Emile Tyan. Le Notariat. 1945. - P.19).

Shurūt rules are met initially in the works of Hanafi scholars from Irak. For example, the first scholar who wrote "shurūt" work in Islamic history was Ahmad-al-Hassof (died. 261/875). "Kitāb al- shurūt al-kabīr" and "Kitāb al- shurūt as-sağ'ir" were of his works. (Al-Nadīm. Al-fihrist. pp. 264-268).

It also should be mentioned that, the works concerning shurūt rules were written not only by Hanafi scholars. From the beginning of the 4th century A.H. because of spreading Shafi'y madhab, the scholars of Shafi'y madhab also began writing literature on shurūt science. The leading faqih of that madhab Abu Ibrahim al-Muzaniy (died. 264/878) devoted his work "Kitāb al- shurūt va-l-wasā'iq" to shurūt science. (Al-Nadīm. Al-fihrist. pp. 264-268).

The biggest "shurūt" work of Shafi'y madhab which is still kept, was written by Badruddin al-Halabiy (died. 536/1142) and was copied in naskh style of Arabian language by Muhammad ibn Ibrahim in Damaskus in 698/1299. (Al-Halabi. Kitāb al-Shurūt. Istanbul, Suleymaniya. Manuscript 00559. – 179 p).

Ispanian researchers P. Chalmeta, F. Carriente (Chalmeta P., Carriente F. Formulario notarial Hispano. Madrid: 1983. - 675 p.), J. Riberta (Riberta J., Asin M. Este formulario. Paris: 1991. - 256 p.), F.Sadaba (Ahmad B. Mugit al-Tulaytuliyy (m. 459/1067). Al-Muqnī' fi 'ilm al-shurūt (formulario natarial).ed. Francisco Javier Aguirre Sadaba Madrid, 1994. - 405 p.) studied "shurūt" works of Malikiy madhab. According to their opinion, Malikiy madhab shurūt science were written by kažis of Kordova and Granada cities of Andalucia mainly from 399/1009 to 767/1365. The first "shurūt" work of Malikiy madhab is "al-Wasa'iq va-s-sijillāt" by Muhammad al-Attar (died. 399/1009). After him Ahmad at-Tulaytuliyy (died. 459/1067) also wrote "al-Muqnī' fi 'ilm al- shurūt". The last work concerning shurūt was "al-'Iqd al-munazzam li-l-hukkām" written by Abū Muhammad al-Kin'oni (died. 767/1365) lived in Granada, Andalusiya.

Shafi'y and Malikiy madhab scholars differ from Hanafiy scholars studied the shurūt

science – about notarial contracts made up by *kaži*, *mahžar* – about decisions of *kaži* courts and *sijill* sciences inseparable from each other. It is seen from the titles of the books. And, Hanafi scholars studied “*shurūt*”, “*al-mahāzīr va-l-sijillāt*” chapters separately and widely. The reason of that most of Hanafi scholars in medieval centuries worked as *kaži* and had a lot of experience in this field.

The first “*shurūt*” work which reached us “*al-Jami‘ al-kabīr fi-l- shurūt*” and “*al-Jami‘ al-sag‘īr fi-l- shurūt*” written by Abū Ja‘far at-Tahawī (died. 321/933).

There are a lot of manuscript copies of “*Al- Jami‘ al-kabīr fi-l- shurūt*”. They were studied by many Western scholars. German scientist Joseph Schacht for the 1st time studied “*Adkar al-huqūq va-l-ruhūn*” (comments on guarantees and rights) (Schacht Joseph. *Das kitāb adkar al-huqūq wal-ruhūn aus dem al-gami‘ al-Kabīr fī-l- shurūt des Abū Ga‘far al-Tahawī*. Heidelberg: 1927. – 38 p.) and “*al-Shuf‘a*” (the right of privileged purchasing) (Schacht Joseph. *Das kitāb al-Shuf‘a aus dem al-gami‘ al-Kabīr fil-Shurūt des Abū Ga‘far al-Tahawī*. Heidelberg: 1930. 58 p.) chapters of “*Al-Jami‘ al-kabīr fi-l- shurūt*”⁷⁴. The “*Bay‘*”(trade) chapter of the work “*Al- Jomi‘ al-kabīr fi-l- shurūt*” was translated into English in 1972 by J.Wakin and published with original text (Wakin Jeanette A. *The Function of Documents in Islamic Law*. New York: 1972. - 203 p.). In 1996 Michael Tung (Michael. H. Thung. *Written obligations from the 2nd \ 8th to the 4th \ 10th century*. Journal, *Islamic Law and Society*, Vol. III. Leiden: 1996. - pp 3-13.) published a paper about the chapter “*Adkar al-huqūq va-l-ruhūn*” of the given work⁷⁵. Abū Ja‘far at-Tahawī’s another work on this theme “*al-Jomi‘ al-sag‘īr fī-l- shurūt*” was published in Bagdad as complete two volumes (Al-Tahawī. *Al-Shurūt al-sag‘īr*. Vol.II. Bagdad: 1974. 823p.)⁷⁶.

According mentioned researches, it can be concluded that Abū Ja‘far al-Tahawī’s *shurūt* works included *fatāwas* concerning *shurūt* science of the madhab founders as Abū Hanīfa, Muhammad al-Shaybanī, Abū Yusuf, Ibn Sāmā’a and Hassaf. Moreover, “*al-Jami‘ al-kabīr fī-l- shurūt*” is not completely studied yet, only certain chapters were studied by Western scholars. But the contracts concerning family and slavery are not still researched.

Hanafi scholars who n lived after 13th century C.E., as Abū Nasr al-Samarqandī’s (died. 550/1155) works “*Rusūm al-quḏat*” (*kaži*’s customs)(Bagdad: *Rusūm al-quḏat*. 1405/1985.- 450p) and “*Kitāb al- shurūt va-l-‘ulūm al-sukūk*” (Bagdad: *Kitāb al- shurūt va-l-‘ulūm al-sukūk*. 1407/1987.- 620p.), “*Kitāb al- shurūt va-l-wasa‘iq*” (Bagdad: *Kitāb al-shurūt va-l-wasa‘iq*. 1419/1998. - 226p.), Burhānuddīn Mahmūd al-Buhārī’s “*al-Muhīt*” (Tashkent: Fund of Manuscripts of the Institute of Oriental Studies under Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. Manuscript. №2861. 1241p.) and “*al-Zahīra al-burhāniyya*” (Istanbul, Suleymaniya. Manuscript. № 001170. 392p.), Muhammad Hasan al-Ustrushanī’s “*Kitāb al-fusul*” (Tashkent: Fund of Manuscripts. Manuscript. № 3245. 724p.) dedicated

⁷⁴ Joseph Schacht based on the manuscript of the work which is kept under # 140, at the department of Hanafi fiqh of “*Maktaba al-hidiwiyya al-misriyya*” library in Cairo. Nowadays the library *al-hidiwiyya al-misriyya* is united with the library of al-Azhar.

⁷⁵ Michael Tung based on the manuscript of the work which is kept in Public library in Vienna, Austriya.

⁷⁶ It was published on the basis of two volume manuscript under the # 212266 in Masul Central library, Irak.

their works to shurūt sciences. And it can be observed that while creating these works they used Abū Hanifa's, Muhammad al-Shaybanī, Abū Yusūf, Ibn Sama'a and Hassof, Abū Ja'far at-Tahowī's manuals as the initial source.

Malikī scholars differ from Hanafi scholars named that science "Ilm al-wasai'q" (Chalmeta P., Carriente F. *Formulario notarial Hispano* 1983. - P.15.). After the 13th century this science was called "Ilm al-šakk" in Osmanids country.

The initial researches showed that, shurūt is a complex of rules which teach the conditions of drawing up the contracts and is of valuable importance. The shurūt chapters met in fiqh sources studied the following social problems: trade "ashriyya" (اشرية), marriage "ankiha" (انكحة), divorce "talāq" (طلاق), to liberate the slave "itāq" (عتاق), to bound up the liberation with death "tadbīr" (تدبير), maidservant gave birth to a child of her master "ummahātu-l-awlād" (امهات الأولاد), to be free according to the contract "kitāba" (كتابة), to stay under the liberator's guardianship "muwālāt" (موالات), safe keeping "wadī'a" (وديعة), temporarily using "awārī" (عواري), give an evidence of smone's being free of dept obligation "ishhād 'ala-l-isqāṭ" (إشهاد على الإسقاط), gift and charity "hiba wa ṣadaqa" (هبة و صدقة), waqf-property at the disposal of religious organization "awqāf" (اوقاف), testaments "wasāyā" (وصايا), the right of privileged purchasing "shuf'a" (شفعة), division of property "qisma" (قسمة), renting "ijārāt" (إجارات), confessions "aqārīr" (اقرارير), authority "wakāla" (وكالة), guarantee "kafāla" (كفالة), to shift the responsibility to another person "hawāla" (حوالة), to solve the conflict basing on reconcile "sulh" (صلح), get rid of responsibility "barā'a" (براءة), deposit "rohn" (رهن), muzora'a and mu'omala partnership "muzāra'a and mu'āmala" (مزارعة و معاملة), muzāraba partnership "muzāraba" (مضاربة), partnership "sharikāt" (شركات), conditions of cancellation of relations "muqāṭ'āt" (مقاطعات), the norms of international contracts and safeness (to seek asylum) "muwāda'āt wa kutub al-āmān" (موادعات و كتب الأمان), decorations "hulliy" (حلي)

The work "Al-Muhīṭ al-burhānī" of the 13th century consisted of sample contracts concerning marriage issues in shurūt chapter. The following is father's agreement about the marriage of his full age daughter:

هذا ما تزوج فلان فلانة بتزويج وليها فلان إياه بإذنها ورضاها وأمرها إياه بمهرها كذا نكاحا صحيحا جائزا نافدا
حضره جماعة من العدول
وزوجها هذا كفو لها في الحسب وغيره قادر على إيفاء مهرها ونفقتها
ليس بينهما سبب يؤدي إلى نقض النكاح أو فساده
والمهر المسمى فيه مهر مثلها
وهي امرأته بهذا النكاح الموصوف فيه
وهذا الصداق لها عليه حق واجب ودين لازم, وذلك كله في تاريخ كذا.

"This (document) is about someone's marriage to some woman. The women's walī (a person responsible for her) basing on her permission, agree and order for some quantity of mahr (the property given to the bride by the bridegroom) married her with sahih (true) and jai'z (as shari'at orders) nikāh (marriage)

to him.

There were a group of honest witnesses during the process of *nikāh*. Her the very husband is *kufu'* (equal) in *hasab* (social status) and others and capable to give her *mahr* and compensation.

There is no reason to dissolve or cancel a marriage between them. The confirmed *mahr* (*mahri musamma*) in the contract is *mahri misliy*

She is his wife because of this narrated *nikāh*.

This *mahr* is her husband's responsibility *wājib haq* (obligatory fee) and compulsory debt.

All of this happened on ____ day (Confirmed by *kaži's stamp*)" (Tashkent: Fund of Manuscripts. Manuscript. № 2861. P. 946.)⁷⁷

There are widely spread contracts concerning buying and selling in Islam. That's why "shurūt" works dealt with this problem widely. For instance, the work "al-Muhīṭ al-Burhānī" deals with the rules of making the contract "*šakk*" (صك) which was used in central cities of Transoxiana. The following are the main features of it:

1. The sides;
2. Property and its components;
3. The right of property ownership;
4. The address and the form of property;
5. The amount of money given for property;
6. The evidence of the fact of the absence of another people's right for property;
7. The fact of acceptance the property by purchaser;
8. The fact of willingly signed contract by sides, without any interference by other people;
9. The date. (Tashkent: Fund of Manuscripts. "Al-Muhīṭ" Manuscript. № 2861. P. 972.).

All of the mentioned features should be given in the all kind of buying-selling contracts as the major rules. Some of the features changed depending on the type of contract, property and money.

The other documents of *kaži* court are *mahẓar* and *sijill*. These documents differ from contracts, were signed by *kadi* or his assistants during *mahkama* (court) process, and were of practical value.

The first case of officially registering *kaži* court proceedings in Islam, occurred in early period of Ummawiy Khalifate. That was realized by Egyptian *kaži* Sulaym ibn 'Atar at Tajabī (Muhammad al-Zuhaylī. *Tarīh al-qazā*. Beirut: 1415/1995. pp.179-180.). That was the beginning of registering the processes, witnesses and their testimony as document.

Beginning from Abbasids period, one of the followers of Abū Hanifa, Bagdad *kaži* Muhammad ibn Sama'a (died. 223/847) introduced *mahẓar* and *sijill* as an Independent science into *fiqh*. He occupied the rank "Kaži al-quẓat" after Abū Yusūf (died. 182/798) and paid much attention to official documents while putting in order *kaži* court activity. As the result he wrote a work "Kitāb al-mahāẓir wa-l-sijillāt" which was the first work in Islamic

⁷⁷ This work was studied by the author during 2007-2008 at Freiburg, Albert Ludwig University in Germany. And as a result in 2009 defended Ph.D. degree in History at Tashkent Islamic University.

History (Mustafa Muhammad. Rawḡat al-quḡat fi-l-mahāẓir wa-l-sijillāt. Istanbul, Suleymaniya. Manuscript. № 265. 157 p.).

And the period of Saljukids ruling it is observed that Transoxiana kaẓi courts used various types of contracts. Some of them are following:

1. *Mahẓar* (record of proceedings) is a document used in kaẓi court's activity. It reflected the sides' actions, defendant's attitude to action, witnesses testimony to the given action. It is known that "mahẓar" consisted of invocation, intitulation, inscription and salutation;

2. *Sijill* (registering) is an official document which included kaẓi's sentence, and there also was indicated the action;

3. *Hukmī kitāb* is desicion which was sent to kaẓi of the place where defendant lived in the case of the absence of defendant, in order to fulfill the proceedings;

4. The questionnaires which were sent to the certain places in order to check the fairness of testimonies given by witnesses to the actual action;

5. Kaẓi court decisions on guardianship and sponsorship affairs;

Moreover there was a condition of running the documents in kaẓi courts in Transoxiana. There was obligatory six rules which should be entered the document:

1. Kaẓi's sentence. The sentence was passed by kaẓi using the following word combinations: charged "*alzamtu*" (الزمت), delivered a judgement "*hakamtu*" (حكمت), passed a sentence "*qazaytu*" (قضيت), accused you "*anfaztu 'alayka alqazā'*" (انفذت عليك القضاء), sentenced "*amzaytu alqazā'*" (امضيت القضاء), executed the sentence "*aqamtu alqazā'*" (اقلت القضاء), it is right according to me "*sahha 'indi*" (صح عندي), it is correct according to me "*sabata 'indi*" (ثبتت عندي), I've found that the truth is on his side "*'alimtu anna alhaqqo lihaza alfulān*" (علمت ان الحق لهذا الفلان), I've seen that the truth is on his side "*aro alhaqqo lahu*" (ارى الحق له)⁷⁸;

2. Kaẓi and his deputy should be defined to their position by authorized person. The person who gave the case to deputy and the date should be entered as obligatory;

3. The evidence in Islamic Law, mainly consisted of documents, confession or refuse to swear an oath (*nukūl*);

4. Plaintiff;

5. Defendant;

6. Action; (Burhānuddīn Mahmūd. Al-Muhīṭ. Tashkent: Fund of Manuscripts. Manuscript. № 8781. P.2a.).

Medieval kaẓi courts used mostly mahẓar and sijill documents, and they were drawn up as following:

1. "*Basmala*" was written.

2. Kaẓi who takes the chair in certain kaẓi meeting "*majlis al-qazā'*" (مجلس القضاء) was introduced and his name, nickname and his origin was entered to document.

3. The place of holding kadi meeting was also indicated. Here, there was compulsory condition to indicate the region "*kura*" (كرة), the partial of region – district "*nāhiya*" (ناحية).

⁷⁸ Diplomacy has such terms as (prologue, preamble), publication, narration, disposition, sanction, corroboration.

4. There also was demande to indicate in the documents, who gave the kaži authority. If it is temporary authority or the power of authority was given to his deputy, his condition and position should be also entered.

5. There was recorded the territory where kadi sentence was valid.

6. There was also indicated the date of the case proceeding and the date when sentence was passed.

NURIDDIN SOBUNIY ASARLARINING O'ZIGA XOSLIGI

Abduvali Pardayev

Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimi.

Annotatsiya. Ahmad ibn Mahmud Nuriddin Sobuniy, Movarounnahr ilmiy an'alarining yorqin vakili va Islom ilmlarining rivojlanishida muhim o'rin tutgan olim sifatida tanilgan. U fiqh va kalom sohalarida yuqori ilmiy darajaga erishgan va o'z davrida yetuk mutaxassis bo'lgan. Sobuniy, o'zining ilmiy faoliyatini Movarounnahr madaniy markazlarida davom ettirgan va Hanafiylik hamda Moturidiylik ta'limotlarini tarqatishda muhim rol o'ynagan.

Kalit so'zlar: Ahmad ibn Mahmud Nuriddin Sobuniy, fiqh, kalom, hanafiylik.

Ahmad ibn Mahmud Nuriddin Sobuniy Movarounnahr ilmiy an'alarining yorqin vakili bo'lib, Islom ilmlarining rivojlanishida katta o'rin tutgan. U fiqh va kalom sohalarida yuqori ilmiy darajaga yetishgan va o'z davrining yetuk olimi sifatida tanilgan. Sobuniy o'sha davrdagi Movarounnahr madaniy markazlarida (Mukhamedov Nematullo, 2020:138) faoliyat ko'rsatib, Hanafiylik va Moturidiylik ta'limotlarini tarqatishda muhim rol o'ynagan.

Tarixiy ma'lumotlar hamda olimlarning hayoti va ijodi keltirilgan tabaqot kitoblarni o'rganish orqali Nuriddin Sobuniyning yozgan asarlarini ikki guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruhda olim yozgani aniq deb topilgan kitoblar keltirilgan bo'lsa, ikkinchi guruhda Sobuniyga nisbat berish xato bo'lgan kitoblar o'rin olgan. Olimga nisbat berish to'g'ri bo'lgan, birinchi guruh kitoblari tabaqot kitoblari va qo'lyozmalar saqlanadigan kutubxonalardan olingan ma'lumotlar yordamida aniqlandi. Ular uchta kitob bo'lib, quyida har biri to'g'risida yetarlicha ma'lumot berib o'tiladi:

1. "البداية في أصول الدين" – "Bidaya fi usulid din".

Tabaqot va tarojim janrida yozilgan kitoblarda ushbu kitob Nuriddin Sobuniy tomonidan yozilgani tasdiqlangan. Hatto ba'zi kitoblarda xususan, Abulhasanot Laknaviyning "aFavaidul bahiya fi tarojimil hanafiya" asarida, Abdulqodir Qurashiyning "Javahirul muziya fi tabaqotil hanafiya" asarida, Muhammad ibn Abdurrahmonning "Usulid din indal imam Abi Hanifa" nomli asarida Sobuniy "Sohibul Bidaya fi usulid din" ("Bidaya fi usulid din" kitobi muallifi), "Sohibul Bidaya" ("Bidaya" kitobi muallifi) taxallusi ostida qayd etilgan.

Muallifning "Bidaya fi usulid din" kitobi "Kifaya fil hidaya" kitobining talxisi (ya'ni qisqartmasi) hisoblanadi. Ushbu "Kifaya fil hidaya" kitobi "Bidaya" kitobidan oldin yozilgan bo'lib, olim kitob muqaddimasida bunga ishora qilib ketgan (Nuriddin Sobuniy, 1969:34).

Allomaning kitoblari orasida eng ko'p tarqalgani hamda ilm ahllari orasida mashhurrog'i "Bidaya" kitobi hisoblanadi. Ushbu kitobning ixcham va muxtasar tarzda yozilgani uni keng tarqalishiga sabab bo'lgan.

"Bidaya fi usulid din" kitobining bir qancha qo'lyozma nusxalari mavjud bo'lib, ular dunyoning turli kutubxonalarida saqlanib kelmoqda. Ulardan biri Turkiyadagi "Sulaymoniya" kutubxonasidagi, "Lalili" fondida 2271-raqam ostida saqlanayotgan

nusxasidir. Ushbu nusxa asl deb, e'tiborga olingan bo'lib, yigirma to'rt varaqdan iboratdir. Qolgan qo'lyozma nusxalar esa, quyidagi raqamlar ostida turli kutubxonalarda saqlanmoqda. "Sulaymoniya" kutubxonasi, "Ashur afandi" fondida 181-raqam ostida, "To'pqopi saroyi muzeyi" kutubxonasining "Ahmad III" bo'limida ikki qo'lyozma nusxa bo'lib, ular 1880, 1884-raqam ostida, "Boyazid Valiyuddin" kutubxonasida ham uchta qo'lyozma bo'lib, ular 2128, 2129, 2148-raqamlar ostida, "Shahid Ali posho" nusxasida 1704, "Asmahon Sulton" nusxasida 242, "As'ad afandi" nusxasida 432, "Qasidachi zoda" nusxasida 735, "Xoji Salim Og'a" nusxasida 657-raqam ostida saqlanadi.

"Bidaya minal kifaya fil hidaya fi usulid din" kitobining hajmi "Kifaya fil Hidaya" asarining to'rtidan bir qismiga to'g'ri keladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, "Kifaya fil Hidaya" asari "Bidaya minl kifaya fil hidaya fi usulid din" kitobining to'liq shakli hisoblanadi. Kitob o'z ichiga kalom ilmiga oid ilmiy meros hisoblanuvchi asarlarda keltirilgan barcha masalalarni qamrab olgan.

2. "المنتقى من عصمة الأنبياء" – "Muntaqo min ismatl anbiyo".

Nuriddin Sobuniyning hayoti va ijodi keltirilgan tabaqot kitoblarida ushbu kitob haqida biror bir ma'lumot aytilmagan. Hatto olimning tarjimaiy holini yozgan Hoji Xalifa, Kafaviy, Abdulhay Laknaviy kabi olimlar ham "Muntaqo" kitobini Sobuniyga nisbat berishmagan.

Bu kitob haqida faqat Sobuniyning o'zi, "Kifaya fil hidaya" kitobining nubuvvat masalalari mavzusida ishora qilib ketgan. Sharqshunos olim Brokkel'man ushbu kitobni "Ismatul anbiyo" nomi bilan keltirib o'tgan. Izlanishlar davomida, "Muntaqo min i'smatil anbiyo" kitobining muqaddimasida muallif ushbu kitobni o'zi yangidan alohida bir mavzu topib yozmaganini ta'kidlab, ushbu "Muntaqo" kitobi Abulhusayn Muhammad ibn Yahyo Boshag'oriyning (vaf. IV\X asr) "Ismatul anbiyo" nomi bilan mashhur bo'lgan "Kashf al-g'ovamiz li ahvali al-anbiyo" kitobining talxisi, ya'ni qisqartma shaklida yozilgan asar ekani ma'lum bo'ldi, (Nuriddin Sobuniy, 2014:22).

Nuriddin Sobuniy "Muntaqo" asarining muqaddimasida, "Kashful g'ovamid" asarini bilish istagida bo'lganlar uchun oson qilib sharhlab berganini aytib o'tadi. So'ngra tolibi ilmlar bilishi zarur bo'lgan masalalarni sodda, kichik hajmda keltirganini ta'kidlab, uning "Muntaqo" asari talxis janrida yozilgan asar ekaniga ishora qilib ketgan.

Ushbu kitob o'n beshta mavzudan iborat bo'lib, tadqiqotchi unda keltirilgan masalalarni uch qismga bo'lib keltirgan. Birinchi qism payg'ambarlarni afzal ko'rish, ularning adadi va gunoh-ma'siyatlardan ma'sum ekani haqida bo'lsa, ikkinchi qism Odam, Nuh, Ibrohim, Ya'qub, Yusuf, Muso, Dovud, Sulaymon, Ayyub, Yunus, Shu'ayb, Zakariyo alayhimussalom kabi payg'ambarlar to'g'risida bo'lib, ular haqida keltirilgan oyatlarni har birlarining sha'nlarigi mos tarzda tafsir qilib keltiriladi.

So'nggi uchinchi qism esa payg'ambarlarning sayyidi bo'lmish Muhammad (alayhissalom)ning ulug' darajalari va yuksak martabalari xususidadir. Bu bo'limda Nabiy (alayhissalom) borasida tanbeh deb keltiriladigan oyatlarning ba'zilarini boshqasi bilan solishtirib, u zotning sha'nlariga muvofiq uslub bilan tafsiri keltirilgan.

3. "الكفاية فى الهداية" – "Kifaya fil hidaya".

Nuriddin Sobuniy ushbu asarni "aBidaya fi usulid din" kitobining muqaddimasida zikr qilgan bo'lib, unda: "Allohga hamd-u sanolar bo'lsin, "Kifaya fil hidaya" kitobini yozib tugatganimdan so'ng, ba'zi yaqinlarim ushbu kitobdagi asosiy masalalarni mo'jaz so'zlar ila yozib, yodlashga oson bo'lsin uchun bir bobda jamlab berishimni so'rashdi..." (Nuriddin Sobuniy, 1969:34) degan so'zlarni keltirgan. Olimning ushbu muqaddimasidan "Kifaya fil hidaya" kitobi ham unga tegishli ekani ravshan bo'ladi.

Nuriddin Sobuniy "Kifaya" kitobini yozishda imom Abu Mansur Moturidiyning manhaji bilan deyarli bir xil uslubni qo'llagan bo'lib, olim ahli sunna mutakallimlari kabi kalom ilmiga doir bir masalani turli jihatlaridan ochib bergan. Uning uslubi aqliy dalillar bilan aqlning o'rni e'tiqodiy masalalarda nechog'lik muhim ekanini bayon qilib keltirishida namoyon bo'ladi. Olim o'z qarashlarini ahli sunna val jamoa aql va naql o'rtasida belgilab bergan chegaradan o'tmagan holda bayon qilib bergan. Nuriddin Sobuniy asarda Qur'oni karim oyatlari yoki hadisi sharifda kelgan ochiq masalalarni noo'rin ta'villar bilan sharhlashdan yiroq bo'lgan.

Xulosa qilinganda, Nuriddin Sobuniy asarlarida hanafiy mazhabi fiqhi va moturidiy aqidasi bo'yicha chuqur ilmiy izlanishlar olib borgan. U kalom sohasida ham yetuk mutaxassis bo'lib, Islom teologiyasi doirasidagi murakkab masalalarni yechishda o'zining teran fikrlari va dalillarini keltirgan. Sobuniy ilmiy munozaralarda ishtirok etib, aqida va fiqh masalalarida ko'plab muhim natijalar chiqargan.

Sobuniy nafaqat o'z ilmiy asarlari, balki talabalari orqali ham o'zidan keyingi avlodlarga bilim va meros qoldirgan. Uning talabalari va izdoshlari orqali hanafiylilik va moturidiylilik ta'limoti yanada keng tarqalib, butun musulmon dunyosida katta hurmat qozongan.

Shuningdek, Sobuniy movarounnahrning ilmiy maktablarini rivojlantirish va mustahkamlashda ham muhim rol o'ynagan. Uning asarlari va ta'limotlari hozirgi kunda ham musulmon olimlari va tadqiqotchilari tomonidan o'rganilib, islomiy ilmlar tarixida alohida o'rin egallaydi. Bu holat uning ilm-fan sohasidagi ulkan hissasi va merosining yuksak qiymatga ega ekanligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

1. Taqiyuddin ibn Abdulqodir G'oziy (nashr etilgan yili ko'rsatilmagan). Tobaqotus saniya fi tarojimilhanafiya. Halab: Dorur rifa'iy.
2. Mulla Ali Qori (2009). Asmarul janiya fi asmail hanafiya //Abdulmuhsin Abdulloh Ahmad tahqiqi. Bag'dod: Markazul buhus vad dirosatil islamiya.
3. Hoji Xalifa (1941). Kashfuz zunun a'n asmail kutub val funun. Bayrut: Dor ihyaut turos.
4. Abulhasanot Laknaviy (1906). Favaidul bahiya fi tarojimil hanafiya. Qohira: Dorus sa'adah.
5. Ismoil ibn Muhammad Poshsho (1951). Hadiyyatul orifin asmal muallifin va asarul musonnifin. Bayrut: Dor ihyaut turos.
6. Sadriddin Salim Buxoriy (2012). Buxoroning tabarruk ziyorotgohlari. Buxoro:

(Nashr etilgan joyi ko'rsatilmagan).

7. Mukhamedov Nematullo (2020). Medieval Scientists Of The Oasis Shash And Their Contribution To Islamic Civilization // The American Journal of Social Science and Education. Innovations (ISSN – 2689-100x). Published: August 14, 2020 | Pages: 137-143. Doi: <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume02Issue08-20>

8. Nuriddin Sobuniy (1969). Bidaya minal kifaya fil hidaya fi usulid din // Fathulloh Xulayf tahqiqi. Misr, Dorul maorif.

9. Nuriddin Sobuniy (2014). Muntaqo min i'smatil anbiya // Muhammad Bulut tahqiqi. Istanbul: Dor ibn Hazm.

10. Abdulqodir ibn Muhammad Qurashiy (1993). Javahirul muziya fi tobaqotil hanafiya // D. Abdulfattoh Muhammad tahqiqi. Qohira: Dor hijr.

11. Abulfido Zayniddin Qosim ibn Qutlubug'o (1992). Tajut tarojim // Muhammad Xoyr Ramazon Yusuf tahqiqi. Damashq: Dorul qalam.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ПСИХОЛОГИЮ ФУТБОЛИСТОВ 10-12 ЛЕТ

Назаров Рустам Нурали угли
*Узбекский государственный университет
физического воспитания и спорта
преподаватель кафедры «Спортивная
психология и педагогика»
Республика Узбекистан, г. Чирчик ш.*

Аннотация: *В данной статье описаны психологические факторы, влияющие на психическую устойчивость футболистов 10-12 лет.*

Ключевые слова: *спортивная подготовка, футболисты 10-12 лет, психическая устойчивость, физическое воспитание и спорт, спортивные психологи, черты характера.*

Цель исследования: состоит в изучении психологических факторов, влияющих на психическую устойчивость тренировочного процесса юных футболистов и внедрении в практику их методов устранения негативных результатов.

Задачи исследования: обеспечение стабильности тренировочных мотивов путем изучения черт характера у 10-12 юных футболистов, занимающихся футболом, с использованием выбранного психодиагностического опросника; Исследование психологических аспектов выявления и устранения негативных факторов, влияющих на черты характера юных игроков; Юные игроки контролируют правильную организацию тренировочного процесса вместе со спортивным тренером, изучая особенности характера; Разрабатывают психологические рекомендации, которые улучшают черты характера юных игроков.

Актуальность темы: футбол в Узбекистане считается одним из видов спорта, за которым наблюдают с большим интересом. В Республике многие занимаются этим видом спорта. В 1993 году был принят закон "О мерах по дальнейшему развитию футбола в Республике Узбекистан".

В нем была определена политика развития футбола в республике через систему профессиональных клубов. 4 декабря 2019 года Президентом Республики Узбекистан был издан указ "О мерах по развитию футбола" PF-5887, который выводит развитие футбола на совершенно новый уровень. Кабинет министров Республики Узбекистан в целях обеспечения исполнения настоящего указа и развития футбольной отрасли, повышения эффективности деятельности футбольных клубов о мерах по повышению эффективности деятельности футбольных клубов " 30 апреля 2021 года принял 261-е решение. [1]

Ни для кого не секрет, что физическое воспитание и спорт сегодня имеют

огромное значение в воспитании подрастающего молодого поколения физически здоровым, духовно зрелым, обладающим интеллектуальным потенциалом. Особое значение имеет, в частности, детский футбол, в котором одним из важных факторов является усиление работы молодежи по их постоянному вовлечению в футбол, строительство новых спортивных комплексов, обеспечение их современными технологическими средствами, обеспечение высококвалифицированными спортивными тренерами, спортивными врачами, спортивными диетологами и спортивными психологами.

Степень изученности проблемы: для юных игроков характерны значительные физические нагрузки, которые имеют место в сложных меняющихся ситуациях, требующих от спортсмена умения достигать скорости реакций, мгновенно принимать оптимальные решения, выполнять эффективные технические и тактические действия на самом высоком уровне. Это связано с тем, в какой степени черты характера спортсмена проявляются в спорте. Юные игроки из Узбекистана не отстают от других во владении мячом, индивидуальных бросках, выполнении некоторых финтов и дриблинге. Но, с точки зрения скорости, силы, ловкости, они проигрывают немного существенно. Если 10-12-летний игрок способен синхронизировать свои движения с движениями своего партнера, то могут быть достигнуты качество и результат, когда игрок занимает важные позиции, при которых также возможно достичь эффективности в позиции, которая гармонизирует координационные способности с движениями его партнера. Причиной популярности стало видео, на котором капитан "Ньюэллс Олд Бойз" U10, 10-летний мальчик Максимилиано Паренте, вдохновляет своих товарищей по команде перед футбольным матчем против "Росарио Централь". "Для нас это финал - мы весь год путешествовали только ради этой встречи. Вспомните тот день, когда мы надели эту футболку с Арни! Вспомните наши тренировки и дни, которые вымотали нас до предела! Ребята, все это подходит к концу. Сегодня мы станем чемпионами, что подарит нам победу! Мы должны сосредоточиться на поле и играть, выкладываясь на полную катушку. Независимо от того, каким результатом закончится встреча, мы останемся командой! Мы отдаем все, что у нас есть, за самую почетную форму одежды в Росарио, вперед! Все для "Ньюэллс Олд Бойз"!". В результате "Ньюэллс Олд Бойз", сыгравший вничью, выиграл чемпионат.[2]

Одной из задач спорта в целом и футбола в частности является социализация индивида, вовлечение его в командные взаимодействия. Доведение черт характера молодого игрока до психологически оптимального уровня позволяет преодолевать трудности в тренировочном процессе спортсмена и поддерживать высокий уровень мотивации. С. в связи с этим. Л. Рубинштейн, Б.Г. Ананьев, Б.М. Тепловес считают направленность личности главным качеством характера. [3] Достижением немецкой футбольной системы также является то, что она отслеживает каждый талант с раннего возраста. Система, состоящая из разных групп, не позволяет никому из них остаться в стороне. Именно плодами этой системы считаются Томас Мюллер, Месут Озил, Сами Хедира, Тони Кроос и Мануэль Нойер. Они находились под наблюдением уже в 5-6

лет. А у нас в Узбекистане с этим вопросом гораздо сложнее. Отправившись в футбольную школу, даже в случае наличия таланта у ребенка, тренерам придется потерять как минимум год времени, если они не смогут сдать экзамен. Если он не сломался морально, то позже может попытаться снова попасться на глаза другому специалисту. Но у 10-12-летнего мальчика в душе есть поговорка, что такую силу воли не всегда найдешь. Анализируя черты характера, отражающие отношение спортсменов к команде.

А.С. Пуни утверждает, что коллективизм характеризуется доброжелательностью, критичностью, требовательностью, честностью, целеустремленностью, внимательностью и готовностью помогать другим. Академик И.П.Павлов называл характер "сплавом" врожденных и приобретенных форм поведения. В то же время он подчеркивал решающее значение окружающей среды и воспитания в формировании характера. [4] также Р.Б. Кеттел, Н.Н. Обозов, Б.А. Вяткин, В.М. Русалов, Б. Смирнов, Е. Е. Туник, А. Белов, Г. Шмишек и К. Мы можем упомянуть исследования таких ученых, как Леонгард. Узбекские ученые З.Г. Гаппаров, Р.З. Гайнутдинов, О.Э. Хаитов, Р.А. Абдурасулов, Дж.М.Иштаев, А.У.Хаитов, З.Э. Газиева и другие на протяжении многих лет вносят свой вклад в проблему психологической подготовки спортсменов. [5] Устранение всех негативных аспектов, влияющих на развитие детей в возрасте 10-12 лет, играет важную роль в том, чтобы сделать их зрелыми игроками в будущем

Вывод. Можно сказать, что в каждом виде спорта, изучая особенности характера спортсмена, то, как он подходит к спортивной деятельности, не падает его мотивация в стремлении к поставленной цели, терпеливо преодолевает любые трудности, способен проявить характер для достижения победы в процессе соревнований, что приводит к положительному результату.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори 261-сонли
Футбол клублари фаолиятининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари
тўғрисида Тошкент ш.,2021 йил 30 апрель, <https://lex.uz/ru/docs/5410817>
- 2.<https://daryo.uz/k/2016/11/16/10-yoshli-futbolchi-bolaning-ilhombahsh-sozlari-internetda-mashhur-bolib-ketdi-jamoasi-esa-chempion-boldi-video>
- 3.Ильин Е. П., Мотивация и мотивы. //2011 год., — 54 с., Ильин Е. П., Психология спорта. //2012 год., — 50 с.,
4. Пономарева И.А., Физиология физической культуры и спорта. //2019 год., — 91 с.
- 5.А.У.Хайтов.,Sport psixodiagnostikasi va psixokorreksiya. //2020-yil.,96-98 b

АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ И СПОРТУ В УЗБЕКИСТАНЕ.

Нурали Назаров

*Ташкентский экономический
и педагогический институт*

, профессор кафедры

«Социальных наук и физического воспитания»

Как известно спорт – это одно из средств которая содействует воспитанию здорового, духовно развитого поколения. Задачи спорта заключается не только в том чтобы, соревноваться но и в том чтобы, человек был совершенен и которая становилась бы одним из действенных факторов, способствующих развитию его физического и духовного мировоззрения. В каждой стране существует идеологическое направление для укрепления здоровья населения, воспитания подрастающего поколения патриотически настроенных юношей и девушек, любящих и желающих защитить свою Родину и народ. Спорт особым образом влияет на всестороннее развитие личности, даёт возможность формированию жизненных умений и навыков, способствует духовному, нравственному и умственному росту и закаливанию таких качеств личности как смелость, воля, духовное развитие также воспитывает в людях чувство взаимоуважения, дружбы, доброжелательности, взаимопомощи, благородства, честности и интернационального духа.

Спорт в сочетании с игровым развлечением выполняет оздоровительную функцию. Его оздоровительные упражнения, направленные на расслабление и бодрое время препровождение считается основой здорового образа жизни. В данное время так много направлений спорта что, каждый из них отличается от друг друга видами соревнований, особым составом движений, правилами и способами оценки соревновательной деятельности. Сегодня одна из самых актуальных задач — это сделать такую трудоёмкую работу как, подготовка спортивных профессиональных тренеров, которые будут готовить спортсменов. Роль и значение подготовки спортивных специалистов неопределимы в нашем обществе. Как мы знаем реформирование сферы образования, полное избавление ее от идейных предрассудков и сарказмов прошлого заключается в создании на уровне развитых демократических преобразований национальной системы подготовки квалифицированных кадров, отвечающих высоким духовно-нравственным требованиям. В связи с этим в нашей стране принято постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 23 сентября 2010 года № 211 «О дальнейшем совершенствовании системы материального стимулирования деятельности спортивных школ и труда тренеров и специалистов спортивных школ».[1] Духовно-нравственный имидж руководящих кадров повышает интерес у людей путь уверенности в завтрашнем дне. Глобальные изменения в обществе происходят в образе мышления людей, особенно происходит мощное

развитие в народном духе зарождается вера в благополучие в будущей жизни. Этот тип мышления должен прежде всего полностью охватить лидеров в обществе. Проводимые в Узбекистане реформы, направленные на развитие спорта, образования, строительство и ввод в эксплуатацию спортивных сооружений в отдаленных селах республики, отвечающих современным требованиям, возлагают на молодежь еще большую ответственность за то чтобы, они стали специалистами в своей области. Основная цель привлечения молодежи в специализированные спортивные школы заключается в том что, молодые люди с детства были ознакомлены с проблемами, недостатками и достижениями спорта и то чтобы, стали настоящими обладателями своей специальности.[2]

На сегодняшнем этапе развития спорта мы видим такие особенности, что с тренером перед спортсменом ставятся все новые и новые сложные задачи. Выполнение этих задач и заданий заставляет специалистов искать наиболее подходящие способы организации тренировочного процесса и достижения высоких результатов. Подготовка высококвалифицированных спортсменов напрямую связана с полноценным воздействием на жизнеобеспечивающие функциональные органы в организме спортсмена и поднятием до предельно высокого уровня активности так что, сейчас крайне сложные задачи подготовки спортсмена современными методами невозможно решить без научно-методических подходов опираясь на здравый смысл. От уровня соревнований зависит и способ организации и проведения учебных сборов, и каждая работа, выполняемая на таких сборах, должна быть предельно продумана. Обязательным условием является доставка спортсменов к месту сбора, тщательно спланированный порядок тренировочных дней, отдыха, питания, точные места проведения тренировок. Также стоит отметить что, в местах сбора необходимо создать хорошие условия для спортсмена. Организаторы учебных сборов должны иметь хорошие связи с другими организациями на местах должны будут воплощены различные координационные услуги. Тренер, спортсмен, врач, психолог, и методист совместно решают такие вопросы как структурирование новых технических действий, функциональная подготовка к практическим сложным занятиям, психологическая подготовка. В настоящее время вопрос подготовки специалистов и гармонизации отношений между ними также должен быть решен положительно. Для того чтобы, обеспечить сборные команды такими специалистами, необходимо повсеместно проводить регулярную подготовку новых, а также переподготовку кадров. Для национальных команд открываются годовые курсы повышения квалификации тренеров высшей категории. Для тренеров проводятся научно-методические конференции, путем приглашения специалистов высшего уровня тренеры обмениваются опытом и периодически проходят переподготовку. Во время учебных сборов и соревнований необходимо правильно организовать и эффективно проводить досуг и отдых спортсменов. Идеино-политическая воспитательная работа [6] в сборной проводится по-разному в зависимости от возраста членов команды.

Немаловажное значение в системе подготовки спортсмена имеет материально-техническое обеспечение. Создание и пополнение спортивных баз, постоянное факторизованное правильное использование тренировочных площадок, приобретение спортивного инвентаря должны быть обеспечены специальным аппаратом которая должна иметь возможности информировать и анализировать. Привлечение спортивных специалистов, выполняющих вышеперечисленное дает положительный результат. Наибольшее значение имеют регулярные осмотры врача, лечебно-педагогические наблюдения, самоконтроль за состоянием здоровья и другие комплексные формы контроля применяемые в процессе подготовки спортсменов высокого уровня. Вся эта работа окажет огромную помощь каждому спортсмену в определении того, насколько он способен выдержать заданную нагрузку, нормировании нагрузок и планировании тренировочного процесса с учетом их тяжести, а также возраста и физических особенностей тренирующегося человека. Врачи обязаны заниматься профилактической работой, контролировать индивидуальные планы подготовки спортсменов, структурированные учебно-тренировочные нагрузки.[3] Для научно-методического обеспечения системы подготовки спортсмена в первую очередь необходимо построить модель будущего спортсмена. Разработаны модели для многих видов спорта (бег, плавание, метание диска и копья, прыжки в высоту и длину, велогонки). Между тем, она также является компонентом типов и размеров, на которые тренеры могут опираться при корректировке положения спортсменов в технике движений, а также при подготовке спортсмена к соревнованиям с помощью различных других средств. В процессе научного обеспечения национальной команды, подготовки к проведению ответственных международных соревнований необходимо получить максимально полную информацию о физических особенностях, методах тренировок, нагрузках, образе жизни и других аспектах каждого именованного спортсмена. В этой области специалист, знающий действия и возможности соперничающей команды или соперника должен быть все более продвинутом в своей работе. Желательно чтобы, в этом направлении велась отдельная работа по подготовке специалистов. Тренер осуществляет тренировочный процесс, направленный на формирование деятельности двигательных органов спортсмена, воспитание его физических качеств, решает с помощью тренировочного метода, вопрос упорядоченной подготовки спортсмена к соревнованиям и адаптивные задачи, представляющие педагогический процесс в управлении развитием деятельности спортсмена. Тренер, осуществляя тренировочный процесс должен только добросовестно отбирать в спортивном зале перспективных ребят, определять к какому виду спорта они подходят. [4] В Узбекистане в настоящее время тренеры сильно научились планировать тренировки и соревновательную нагрузку, но мало внимания уделяют планированию накопления сил спортсмена, то есть спортсмен сам ищет способы набора и восстановления сил с помощью массажа, сауны, пассивного отдыха, неконтролируемого питания ну и всего режима. Однако даже самый высококвалифицированный тренер сталкивается с рядом объективных

трудностей, когда имеет дело со спортсменом и выполняя свой основной профессиональный долг. Тренер, требуя от спортсмена спокойно реагировать на любые проблемы, которые могут произойти во время тренировки абсолютно не должен допускать, чтобы он был чрезмерно возбужден и раздражен. [5] Ключевым условием эффективного факторного управления тренировочным процессом является постоянный анализ компонентов тренировок.

Вместо вывода следует особо отметить что, освоение спортивными специалистами не только своей области, но и целого ряда областей служит основным фактором их достижения высоких спортивных результатов. Для того чтобы, достичь победы, требуется сотрудничество нескольких компетентных спортивных профессионалов которые в совершенстве овладели своей профессией, чтобы подготовить спортсменов, которые сделают себе имя в мировом спортивном сообществе. Их подготовка и рациональное использование их положительных достижений-требование времени.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 23 сентябрдаги 211-сонли Спорт мактаблари фаолиятини ҳамда спорт мактаблари тренерлари ва мутахассислари меҳнатини моддий рағбатлантириш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисидаги Қарори
2. Ф. Равшанов. Миллий раҳбаршунослик тарих ва тажриба.-Т.. Академия, 2017. – б. 15
3. А.Абдуллаев. Жисмоний тарбия ва спорт мутахассислари малакасини ошириш йўллари.// Фан-спортга 2021 йил 3-сон
4. А.Шоплатов.Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида малакали мутахассислар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш мезонлари.// Фан-спортга 2022 йил 1-сон
5. Аксарина И.Ю. Профессиональная подготовленность специалиста по физической культуре и спорту. //Вестник Югорского Государственного Университета 2017 г. № 1. 44. С.-
6. Mukhamedov, N., & Turambetov, N. (2023). HUMANISTIC IDEAS: KINDNESS, GENEROSITY, AND TOLERANCE IN THE WORK OF MAVERANNHAR SCIENTISTS. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 8(12), 322-325.

КРЕАТИВНОСТЬ КАК ОСНОВА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА .

Абдукаримова Шахноза Набиевна

преподаватель Наманганского государственного педагогического института

Аннотация *Статья посвящена исследованию влияния креативно-исследовательской среды на подготовку будущих педагогов*

Ключевые слова: *образовательная среда, готовность, креативность, интеллектуальная одаренность, исследовательская деятельность.*

The article is devoted to the study of the influence of creative research environment on the training of future teachers .

Key words: *educational environment, readiness, creativity, intellectual giftedness, research activity.*

Развитие системы образования, в идеале, должно идти по пути превращения ее в сферу полноценной жизнедеятельности участников образовательного процесса, создания условий для формирования и развития, а значит, проявления и реализации личности и творческой индивидуальности. Однако при этом часто упускается из виду, что без педагогов, обладающих творческой индивидуальностью, эта цель недостижима. В системе образования до сих пор господствует мнение, что для повышения эффективности обучения и воспитания главными являются профессиональное мастерство, правильное построение технологий. Не учитывается, что все усилия педагога достигнут цели только тогда, когда ученики, воспитанники примут его как личность, обладающую ярко выраженной индивидуальностью. Известно, что профессия педагога потенциально является одной из наиболее творческих видов деятельности. Предмет его творчества - это уникальная и неповторимая человеческая личность. Креативность помогает проникнуть в мир ребенка и воспитать его как творческого человека. Творческая деятельность включает «сеансы» любования природой и людьми, «уроки слушания» различных текстов: художественных, педагогических; слушание людей, которые окружают детей; рассматривание и обсуждение увиденного, выявление художественного мира каждого ребенка. Креативность самого педагога помогает адекватно воспринять творчески одаренного ребенка, найти к нему подход, поддержать развитие гибкости, оригинальности мышления. В зарубежной психологии выделяется позиция Абрахама Маслоу, который рассматривал креативность как фундаментальнейшую характеристику¹ человеческой природы, как потенциал, данный каждому человеку от рождения. Сего точки зрения, она связана с успешной самоактуализацией человека и является «универсальной характеристикой всех самоактуализированных людей; эта скорее особый способ мировосприятия, особый способ взаимодействия с реальностью. Креативность помогает здоровой личности выразить себя вовне, ее следы можно

обнаружить в любой деятельности, даже в самой обыденной, в самой далекой от творчества в обычном понимании этого слова. Креативность развивается от подражания – копирования через творческое подражание и подражательное творчество к подлинному творчеству. «естественно предположить – пишут В.А. Сластенин и Л.С. Подымова – что не все учителя характеризуются всеми стадиями развития креативности: кто достигает только первой стадии, хорошо копируя готовые методические рекомендации; отдельные педагоги, не меняя в целом какой-либо концепции, системы вносят некоторые модификации, методические приемы; третьи, беря за основу идею, полностью разрабатывают содержание, методы и формы ее реализации; а четвертые создают собственную оригинальную концепцию и методику обучения и воспитания». Проблема развития профессиональных компетенций будущих учителей вызывает большой интерес современных исследователей. Изменение образовательной системы в сторону полного соответствия вызовам современности является императивом. Большая часть трансформаций происходит в системе высшего образования, в виду подготовки конкурентно способных достойных специалистов на данном уровне. Интерес к творчеству, креативности всегда был многопланов. Очевидно, что и творчество, и креатив, являются деятельностью, результатом которой в обоих случаях будет новый продукт: новая форма знаний, идея, материальный объект. Такого рода продукт принято обозначать термином «инновация». Интерактивные творческие проекты являются инновационной деятельностью, к которой сегодня стремятся сферы образования, искусства, науки.

Понятие «креатив» очень близко понятию «творчество», но все же есть разделение, которое вначале определялось в контексте различия понятий «процесс» и «технология». Но этого разделения недостаточно, поскольку невозможно отрицать наличие технологического компонента и в творчестве. Главными составляющими креативного процесса, отличающими его от творчества, по мнению специалистов, являются изначально поставленная цель, сформулированные задачи, и детально разработанная технология достижения максимального эффекта. Способность разрушать стереотипы и находить нетрадиционные решения обыденных проблем является одной из наиболее ярких граней многомерного понятия «креативность». Имея богатый внутренний ресурс, человек обладает способностью отходить от стереотипных способов мышления, отдавая предпочтение абсолютно новым идеям, связям и последовательностям. Творчество, и креатив, являются деятельностью, результатом которой в обоих случаях будет новый продукт: новая форма знаний, идея, материальный объект. Такого рода продукт принято обозначать термином «инновация». Таким образом, креатив и творчество являются инновационной деятельностью, к которой сегодня стремятся сферы образования, искусства, науки, политики и другой общественной жизни.

Развитие креативности личности будущих преподавателей изобразительного искусства и формирование их профессиональных компетенций мы рассматриваем как их целенаправленное творческое развитие с учетом неповторимой человеческой

индивидуальности, обеспечение профессионального роста и выхода на эвристический и креативный уровни интеллектуальной активности, через построение такой образовательной среды, в условиях которой максимально используются и развиваются их природные способности.

Креативность характеризующая творческие способности индивида и его готовность к продуцированию принципиально новых идей, на современном этапе имеет высокий статус и востребовано на рынке труда. Но креативность как личностное качество, не является сегодня синонимом творчества, и тем более искусства. В настоящее время важно у молодых учителей изобразительного искусства развивать умение решать нестандартные задачи, генерировать оригинальные идеи, а главное мыслить проектно и уметь их реализовывать в образовательном пространстве. Под готовностью педагога к инновационной деятельности принято понимать сформированность необходимых для этой деятельности личностных (большая работоспособность, умение выдерживать действие сильных раздражителей, высокий эмоциональный статус, готовность к творчеству) и специальных качеств (знание новых технологий, овладение новыми методами обучения и воспитания, умение разрабатывать проекты, умение анализировать и выявлять причины недостатков). К инновационным формам методической работы относятся так называемые деловые игры, мозговые атаки, инициативные творческие микро группы педагогов, а также по-новому проводимые обучающие семинары на основе открытых занятий, педсоветы и другие методические мероприятия. Инновационная деятельность руководителя состоит в том, чтобы познавать и выявлять закономерности, прогрессивные тенденции в инновационном воспитательном и образовательном процессе, направлять (планировать, организовывать) данный процесс в соответствии с этими тенденциями, учетом объективных возможностей педагогов, уровня их профессиональной и методической компетентности, готовности осваивать, внедрять и разрабатывать инновации, востребованные современной образовательной практикой. Инновационная деятельность педагога состоит в том, чтобы начать освоение нововведений развивающего характера, внедрять новые формы, методы, методики, средства, технологии, программы в воспитательно-образовательный процесс. Применять и изучать на практике, использовать свой личный опыт и знания. Таким образом, инновации – усовершенствованные старые методы и технологии. Проблемы введения инноваций:

- недостаток ресурсного обеспечения (дидактического, материального, технического, информационного, компьютерного);
- негативное отношение педагогов к инновациям, связанное с устойчивостью стереотипов образовательной деятельности в учреждении;
- неумение работать коллективно в условиях инноваций;
- недостаток знаний в организации и внедрении инновационных процессов;
- недостаточная система стимулирования инновационного педагогического мастерства;

Профессиональная готовность Какие знания, умения, способности необходимы педагогу (воспитателю) для работы в режиме инновационной деятельности?

1. Мотивационно-творческая направленность личности: любознательность, творческий интерес, стремление к творческим достижениям и к самосовершенствованию, стремление к получению высокой оценки творческой деятельности от администрации.

2. Креативность: не стесняться выражать своё мнение, фантазия, воображение, способность отказаться от стереотипов в педагогической деятельности, преодолеть инерцию мышления, чувствительность к проблемам в педагогической деятельности, критичность мышления, способность к самоанализу, рефлексии, способность к оценочным суждениям.

3. Профессиональные способности педагога: знания методик, технологий и образовательных программ учреждения, правильное и творческое применение знаний в воспитательно-образовательном процессе, владение методами педагогического исследования, способность к созданию авторской концепции, способность к проведению педагогического эксперимента и к коррекции и перестройке деятельности, способность использовать опыт творческой деятельности других педагогов, способность творчески разрешать конфликты, способность к сотрудничеству и взаимопомощи в творческой деятельности.

4. Индивидуальные особенности личности: работоспособность, восприимчивость к новому, высокий инновационный потенциал, решительность, уверенность в себе, ответственное отношение к работе, честность и правдивость, способность к самоорганизации, убеждённость в социальной значимости творческой деятельности, постоянное стремление совершенствовать профессиональные умения и углублять знания об особенностях формирования личности ребёнка, методах и формах работы. Применение креативного мышления в образовании открывает широкие перспективы для улучшения навыков решения проблем и способствует личностному росту и саморазвитию студентов. Этот подход не только обогащает учебный процесс, но и готовит учащихся к успешной адаптации в быстро меняющемся мире, где традиционные решения часто оказываются неэффективными.

Креативность в обучении позволяет студентам видеть задачи под разными углами, находить нестандартные пути их решения, что является ключевым навыком в современной профессиональной среде. Она также способствует развитию уверенности в своих силах, когда учащиеся видят результаты своего творчества и инновационного мышления.

Кроме того, креативный подход к образованию стимулирует личностный рост, поскольку учащиеся учатся выражать свои мысли и идеи, развивая коммуникативные навыки и эмоциональный интеллект. Это формирует у студентов готовность к обучению на протяжении всей жизни, способность к саморефлексии и самосовершенствованию, что является важным аспектом успешной личности в любой сфере деятельности.

Внедрение креативного мышления в образование сталкивается с рядом препятствий, ключевыми среди которых является сопротивление традиционных учебных систем. Многие образовательные учреждения придерживаются проверенных временем методик, что может затруднять интеграцию инновационных подходов и креативных методов обучения.

Другой значительный вызов — поиск баланса между креативностью и учебными стандартами. Необходимо обеспечить, чтобы креативные методы обучения соответствовали образовательным стандартам и целям, что требует тщательного планирования и адаптации учебных программ. Однако, при правильном подходе, креативное мышление может усилить обучение, сделав его более глубоким и многоаспектным, способствуя развитию аналитических и критических навыков у студентов.

Преодоление этих препятствий требует совместных усилий учителей, студентов и администрации образовательных учреждений. Важно стремиться к созданию гибкой образовательной среды, где креативное мышление и инновации воспринимаются как ценные ресурсы, способные обогатить традиционные методы обучения и сделать процесс образования более эффективным и интересным.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА :

1. Технология и методы формирования креативного мышления студентов. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами. -Ташкент. - 2020. - С.34-37. (Соавтор Д.И.Рузиева. 60%). В статье освещается проблема реализации технологии и методов формирования креативности студентов с учетом функции креативного мышления

2. Современная интерактивно-креативная образовательная технология обучения. Материалы межд. конф. «Актуальные проблемы естествознания и естествонаучного образования» 7-8 ноября. - Кызылорда. -2019. - С.212-214. (Соавтор А.А.Жолдасбеков. 70%). В статье рассматриваются современные интерактивные методы обучения в контексте проблемы повышения креативности. В частности, описываются образовательные технологии в целях повышения креативности.

3. 1.Pedagogical conditions of formation of creativity at future teachers. Skopus. Opción, Año 35, Regular No.90 -(2019): -790-814 ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385. <https://doi.org/10.29333/iejme/3997> (A.Zholdasbekov, A.Septemirova, E.Myrzabekov, Y.Kozybaev, K.Zholdasbekova, G.Mussabekova.60%). В статье рассматривается, что формирование креативности будущих учителей реализуется на основе специально заданных педагогических условий.

4. Современная интерактивно-креативная образовательная технология обучения. Материалы межд. конф. «Актуальные проблемы естествознания и естествонаучного образования» 7-8 ноября. - Кызылорда. -2019. - С.212-214. (Соавтор А.А.Жолдасбеков. 70%). В статье рассматриваются современные интерактивные методы обучения в

контексте проблемы повышения креативности. В частности, описываются образовательные технологии в целях повышения креативности.

5. Инновационные процессы в педагогическом образовании как основа развитие креативности будущего учителя. Международная научно-практическая конференция: Вопросы образования и науки. - Россия. - 2021. - С.112-115. (100%). В статье рассматривается ключевая роль инновационного процесса педагогического образования в развитии креативных способностей будущих учителей.

6. Возможности профессиональной подготовки будущего учителя к инновационной деятельности в формировании креативности. Международная научно-практическая конференция: Наука и инновации. - Польша. - 2021. - С. 26-29. (100%). В статье в качестве ключевого вопроса рассматривается формирование креативности будущих учителей с учетом их инновационной деятельности в профессиональной подготовке.

GLOBAL KAPITAL OQIMI VA INNOVATSION LOYIHALARNING RIVOJLANISHIDAGI TENDENSIYALAR

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Abdullayev Jasurbek Ahrorjon o'g'li

Sayitmurotov Suxrobiddin Sirojiddinovich

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsiyalarni rivojlantirish jarayonida investitsiyalarning ahamiyati, ularning ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarga ta'siri hamda mamlakatlarning barqaror o'sishiga xizmat qilishi keng tahlil qilingan. Hozirgi davrning muhim statistik ma'lumotlari va olimlarning fikrlariga tayangan holda, innovatsion iqtisodiyot va investitsion strategiyalarning iqtisodiy rivojlanishdagi rolga alohida urg'u berilgan. Ushbu maqola global miqyosda iqtisodiy siyosatni takomillashtirishda innovatsiya va investitsiyalarning qamrovini tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, investitsiya, iqtisodiy rivojlanish, texnologik taraqqiyot, xalqaro hamkorlik, global iqtisodiyot, moliyaviy resurslar, ilmiy tadqiqotlar.

ASOSIY QISM

Innovatsiyalar va investitsiyalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik hozirgi global iqtisodiy tendensiyalarning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Innovatsiyalar iqtisodiyotga yangi texnologiyalarni olib kirib, ishlab chiqarishning sifatini oshiradi, xizmatlar sohasini kengaytiradi va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, investitsiyalar innovatsiyalarni amalga oshirish uchun moliyaviy poydevor yaratib beradi, yangi bozorlarni rivojlantiradi va xalqaro iqtisodiy hamkorlikning yangi ko'rinishlarini taklif etadi. Innovatsiyalar va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatish uchun ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofoti sovrindori Robert Solouning iqtisodiy o'sish modeli texnologik taraqqiyotning iqtisodiy o'sishdagi ahamiyatini asoslab berdi. U texnologik taraqqiyot iqtisodiy rivojlanishning 70 foizini tashkil qilishini ta'kidlaydi. Hozirgi davrda bu ko'rsatkich yanada ortib bormoqda. Masalan, Xitoy iqtisodiyoti so'nggi 20 yilda texnologik innovatsiyalarga asoslangan investitsiyalar tufayli o'rtacha yillik 9 foiz iqtisodiy o'sishga erishdi. Global texnologik sektorning iqtisodiy rivojlanishga qo'shayotgan hissasi juda muhimdir. 2023 yilda ushbu sektorning umumiy hajmi 5.2 trillion AQSh dollarini tashkil etdi va bu ko'rsatkich yildan-yilga o'sib bormoqda. Misol tariqasida, sun'iy intellekt sohasidagi yutuqlarni keltirish mumkin. Bu sohada amalga oshirilayotgan investitsiyalar sun'iy intellektga asoslangan texnologiyalarning qishloq xo'jaligi, sanoat, sog'liqni saqlash va moliya sohalarida keng qo'llanilishiga imkon yaratmoqda.

Investitsiyalar va iqtisodiy samaradorlik

Investitsiyalar iqtisodiy o'sish uchun zarur bo'lgan resurslarni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xususan, ular ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, ilmiy-

texnik tadqiqotlarni moliyalashtirish va infratuzilmani rivojlantirishga xizmat qiladi. Jahon bankining hisobotlariga ko'ra, 2022 yilda global to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi 1.58 trillion AQSh dollarini tashkil etdi. Ushbu investitsiyalar bir qancha muhim loyihalarni hayotga tatbiq etishga yordam berdi. Shu bilan birga, pandemiya sharoitida sog'liqni saqlash sohasiga qilingan investitsiyalar ijobiy natijalar berdi. Masalan, Pfizer va Moderna kompaniyalarining COVID-19 vaksinalarini ishlab chiqishi uchun kiritilgan katta miqdordagi investitsiyalar qisqa muddat ichida global pandemiyaga qarshi kurashda muhim ahamiyat kasb etdi. Olimlarning fikriga ko'ra, mRNA texnologiyasi orqali yaratilgan vaksinalar sog'liqni saqlash tarixida innovatsiyalar va investitsiyalar o'rtasidagi muvaffaqiyatli hamkorlikning yorqin namunasi hisoblanadi.

Investitsiyalarning global iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati

Investitsiyalar global iqtisodiy rivojlanishning asosi bo'lib, mamlakatlarning barqaror iqtisodiy o'sishiga zamin yaratadi. Ushbu iqtisodiy vosita yangi ishlab chiqarish obyektlarini qurish, infratuzilmani rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish orqali iqtisodiyotning turli tarmoqlarida yuksalish imkonini beradi. Investitsiyalar ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning dinamik rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi, bu esa nafaqat alohida davlatlarning, balki umuman dunyo iqtisodiyotining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Moliyaviy resurslarning oqimi va iqtisodiy barqarorlik

Investitsiyalar mamlakatlar o'rtasida moliyaviy resurslar oqimini ta'minlaydi. Xalqaro moliyaviy institutlar, transmilliy korporatsiyalar va davlat tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan investitsiyalar iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilda rivojlanayotgan davlatlarga yo'naltirilgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi 500 milliard AQSh dollaridan oshgan. Ushbu investitsiyalar orqali infratuzilma loyihalari moliyalashtirilib, transport, energetika va qishloq xo'jaligi sohalari rivojlantirildi. Bunday investitsiyalar, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan moliyaviy poydevorni ta'minlaydi. Rivojlangan davlatlardan kirib kelayotgan kapital yangi bozorlarni rivojlantiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Xususan, Osiyo davlatlarida amalga oshirilayotgan infratuzilma loyihalari global savdo-sotiq jarayonlarini yengillashtirishga xizmat qilmoqda.

Infratuzilmaning rivojlanishi va global savdo

Investitsiyalar infratuzilma rivojlanishini moliyalashtirishda katta ahamiyatga ega. Rivojlangan transport va logistika tizimlari global savdo jarayonlarini soddalashtiradi va xalqaro aloqalarni mustahkamlaydi. Xususan, Xitoy tomonidan amalga oshirilayotgan "Bir makon, bir yo'l" tashabbusi dunyo miqyosida yirik infratuzilma loyihalarining amalga oshirilishiga xizmat qilmoqda. Ushbu loyiha doirasida transport yo'llari, portlar va energetika infratuzilmasini rivojlantirish uchun milliardlab dollar investitsiya qilingan. Rivojlangan infratuzilma orqali xalqaro savdoning hajmi ortmoqda. Jahon savdo tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda global savdo hajmi 32 trillion AQSh dollariga yetgan. Bu ko'rsatkich xalqaro bozorlar o'rtasida investitsiyalarning o'sib borayotgan ahamiyatini ko'rsatadi.

Investitsiyalarning ijtimoiy ta'siri

Investitsiyalar iqtisodiy rivojlanish bilan birga ijtimoiy hayotni ham yaxshilashga yordam beradi. Ular ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, Afrikadagi bir qator davlatlarga xalqaro tashkilotlar tomonidan yo'naltirilgan investitsiyalar orqali ta'lim tizimi yaxshilandi va sog'liqni saqlash infratuzilmasi modernizatsiya qilindi. Bundan tashqari, global miqyosdagi iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda ham investitsiyalar muhim ahamiyatga ega. Masalan, qayta tiklanuvchi energiyaga qilingan investitsiyalar dunyo bo'ylab karbonat angidrid chiqindilarini kamaytirishga yordam bermoqda. 2023 yilda ushbu sohada amalga oshirilgan loyihalar global emissiyani 10 foizga qisqartirishga imkon berdi.

Innovatsiyalar va investitsiyalarning global iqtisodiy rivojlanishga ta'siri bo'yicha olimlarning fikrlari

Innovatsiyalar va investitsiyalar global iqtisodiy rivojlanishda asosiy omillar hisoblanadi. Olimlar ushbu ikki tushuncha o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilishda bir qancha muhim jihatlarni yoritib berganlar. Zamonaviy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyati shundaki, texnologik taraqqiyot va moliyaviy resurslarni to'g'ri boshqarish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, taniqli iqtisodchilar innovatsiyalar va investitsiyalarning global iqtisodiyotga qanday ta'sir qilishi bo'yicha turli nazariyalar ishlab chiqqan.

Pol Romer va innovatsion iqtisodiyot

Nobel mukofoti sovrindori Pol Romer innovatsion iqtisodiyot nazariyasida innovatsiyalarni iqtisodiy o'sishning asosiy manbai sifatida ta'kidlaydi. U texnologik rivojlanishni iqtisodiy barqarorlik va global o'sishni ta'minlashda eng muhim omil sifatida qaraydi. Romerning fikriga ko'ra, iqtisodiy resurslar cheklangan bo'lsa-da, texnologik innovatsiyalar cheksiz imkoniyatlar yaratadi. U shunday deydi:

"Innovatsiyalar iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi va resurslardan foydalanishni optimallashtiradi. Bu jarayon insoniyatni iqtisodiy qiyinchiliklardan ozod qilishga xizmat qiladi."

Uning tadqiqotlariga ko'ra, texnologik taraqqiyot ilmiy tadqiqotlarga kiritilgan investitsiyalar bilan uzviy bog'liq. Masalan, AQSh iqtisodiyotining so'nggi 50 yildagi yuksalishi ilmiy izlanishlarga ajratilgan katta hajmdagi mablag'lar bilan bog'liq.

Robert Solou va iqtisodiy o'sish modeli

Robert Solou o'zining iqtisodiy o'sish modelida texnologik taraqqiyotning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini tahlil qiladi. U iqtisodiy o'sishning katta qismi texnologik yangiliklar orqali amalga oshirilishini isbotlagan. Solouning nazariyasiga ko'ra, investitsiyalar texnologik taraqqiyot bilan uyg'unlashganda iqtisodiyotga maksimal foyda keltiradi. Uning fikricha, ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishda innovatsiyalar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Solouning modellari Xitoy, Germaniya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun keng qo'llanilgan. Misol tariqasida, Xitoy texnologiyaga kiritilgan investitsiyalar tufayli 2000 yildan 2020 yilgacha bo'lgan davrda yillik o'rtacha 9 foiz iqtisodiy o'sishni qayd etdi.

Jeffrey Sachs va barqaror rivojlanish

Jeffrey Sachs barqaror rivojlanishda investitsiyalarning ahamiyatiga alohida e'tibor qaratadi. U innovatsiyalar va investitsiyalarni global iqtisodiyotda resurslardan samarali foydalanishning kaliti sifatida ko'radi. Sachsning fikricha, rivojlanayotgan davlatlarda texnologik infratuzilmani rivojlantirish uchun xalqaro investitsiyalar muhim ahamiyatga ega. U shunday deydi: "Texnologiyaga yo'naltirilgan investitsiyalar qashshoqlikni kamaytirishga, ijtimoiy adolatni ta'minlashga va iqtisodiy tengsizlikni yo'q qilishga yordam beradi." Sachsning tadqiqotlari qishloq xo'jaligida texnologiyalarni rivojlantirish orqali Afrikadagi oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash loyihalarida qo'llanilgan. Ushbu loyihalar global iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shmoqda.

Keynsianning qarashlar va investitsiyalarning ahamiyati

Jon Meynard Keynes investitsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida ta'riflagan. U iqtisodiyotda investitsiyalarning asosiy vazifasi yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish va mehnat bozori talabini qondirish ekanligini ta'kidlagan. Keynsning fikricha, investitsiyalarning optimal boshqarilishi iqtisodiy tanazzullarning oldini olishga yordam beradi. Hozirgi davrda Keynsning nazariyalari pandemiyadan keyingi iqtisodiy tiklanish jarayonida qo'llanilmoqda. Masalan, AQSh hukumati tomonidan amalga oshirilgan 1 trillion dollarlik infratuzilma loyihasi COVID-19 pandemiyasidan keyin iqtisodiy tiklanishning muhim omillaridan biri bo'ldi.

XULOSA

Innovatsiyalar va investitsiyalar global iqtisodiy rivojlanishning bosh omillaridan biri bo'lib qolmoqda. Ularning uyg'unlashuvi nafaqat yangi texnologiyalarni yaratishga, balki iqtisodiy barqarorlikka ham xizmat qiladi. Hozirgi davrning iqtisodiy talablari va ekologik chaqiriqlari innovatsiyalar va investitsiyalarga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirib, ular o'rtasidagi aloqani mustahkamlashni taqozo etmoqda. Shu bois mamlakatlar kelajakda innovatsion iqtisodiyotning global poygasida muvaffaqiyatga erishish uchun uzoq muddatli investitsion strategiyalarni ishlab chiqishlari zarur. Olimlarning fikrlari shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalar va investitsiyalar global iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismi hisoblanadi. Ularning uyg'unlashuvi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi texnologiyalarni rivojlantirish va xalqaro savdoni kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsiyalar va investitsiyalarni global iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Olimlarning yondashuvlari turlicha bo'lsa-da, ularning barchasi ushbu ikki omilning iqtisodiy taraqqiyotdagi asosiy rolini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Axmedov, I., Qodirov, U. (2019). Innovatsion iqtisodiyot: rivojlanish tamoyillari va istiqbollari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Vahobov, A., Ergashev, B. (2020). Investitsiyalar va ularning iqtisodiy o'sishga ta'siri. Samarqand: Zarafshon nashriyoti.
3. Tursunov, H. (2021). Texnologik innovatsiyalar va ularning O'zbekistonda qo'llanilishi. Toshkent: Iqtisodiyot va ta'lim ilmiy markazi.

4. The World Bank. (2023). Global Economic Prospects 2023. Mavjud: <https://www.worldbank.org>

5. United Nations Development Programme (UNDP). (2023). Innovations and Sustainable Development. Mavjud: <https://www.undp.org>

**PVA ASOSLI ARALASHMANING BIOSINTEZLANGAN ZnO
NANOPARTIKULLARINI QO'SHISH ORQALI ANTIMIKROBIAL
XUSUSIYATLARINI YAXSHILASH**

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti magistranti
Odilov Hasanjon Ulug'bek o'g'li

Annotatsiya. PVA asosidagi aralashmalarga biosintezlangan sink oksid (ZnO) nanopartikullarini qo'shish orqali ularning antimikrobial xususiyatlarini yaxshilash usullari o'rganilgan. PVA o'zining ekologik xavfsizligi va biologik mosligi bilan ajralib turadi, ammo antimikrobial xususiyatlarga ega emas. ZnO nanopartikullari esa yuqori samarador antimikrobial moddalar sifatida tanilgan. Ushbu tadqiqotda PVA/ZnO nanokompozitlarining tayyorlanishi, ularning antimikrobial faolligini baholash usullari va mumkin bo'lgan ilovalari ko'rib chiqilgan. Natijalar ZnO nanopartikullarining biosintezi ekologik xavfsiz usul bo'lib, PVA asosidagi materiallarning antimikrobial xususiyatlarini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Polivinil spirti, ZnO nanopartikullari, biosintez, antimikrobial xususiyatlar, nanokompozitlar, ekologik xavfsizlik, biomeditsina, oziq-ovqat qadoqlash.

Polimer materiallar, xususan, polivinil spirti (PVA), zamonaviy ilmiy va texnologik tadqiqotlarda keng o'rganilmoqda. PVA (Polyvinyl Alcohol) — suvda eriydigan polimer bo'lib, u asosan bioehtiyotli materiallar va polimer aralashmalari sifatida ishlatiladi. U nafaqat ekologik toza, balki biokompatibilite va biodegradatsiya xususiyatlariga ega bo'lib, tibbiyotda ham qo'llaniladi.

PVA (поливинил спирт) asosli aralashmaning biosintezlangan ZnO (sink oksid) nanopartikullarini qo'shish orqali uning antimikrobial xususiyatlarini yaxshilash — bu zamonaviy materialshunoslik va nanoteknologiya sohasida katta ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqot yo'nalishidir.

PVA o'zining suvda eriydiganligi, ekologik xavfsizligi va biologik mosligi tufayli turli sohalarda, jumladan, biomeditsina, oziq-ovqat qadoqlash va atrof-muhitni muhofaza qilishda qo'llaniladi. Ammo, PVA ning mustaqil antimikrobial xususiyatlari yo'qligi uni ba'zi maxsus sohalarda cheklaydi. Shu bois, PVA asosli aralashmalarga antimikrobial qo'shimchalar qo'shish ularning qo'llanish doirasini kengaytirishga xizmat qiladi. Sink oksid (ZnO) nanopartikullari, ayniqsa, biologik mosligi va keng spektrli antimikrobial faolligi sababli, polimer materiallarni modifikatsiya qilishda katta ahamiyatga ega. ZnO Nanopartikullari — sink oksid nanopartikullari yuqori antibakterial va antifungal faolligi bilan tanilgan. Bu partikullar o'zining mikroblarga qarshi ta'siri bilan juda samarali bo'lib, ularni tezda tibbiyotda, kosmetikada, texnologiyada va boshqa sohalarda qo'llash mumkin.

ZnO nanopartikullari PVA bilan birgalikda ishlatilganda, olingan materiallar yuqori mexanik va antimikrobial xususiyatlarga ega bo'ladi. Shu bilan birga, biosintez usuli bilan ZnO nanopartikullarini ishlab chiqarish ekologik xavfsizlikni ta'minlab, toksik moddalarning paydo bo'lishini kamaytiradi.

PVA ning asosiy tavsifi

Polivinil spirti (PVA) suvda yaxshi eriydigan va biologik xavfsiz sintetik polimer hisoblanadi. U quyidagi xususiyatlarga ega:

- ✓ Suvga chidamli va mustahkam plyonka hosil qiladi;
- ✓ Biokompatibil, ya'ni tirik organizmlar bilan mos keladi;
- ✓ Termoplastik xususiyatga ega, ya'ni yuqori haroratda shakllanishi oson.

PVAning bu xususiyatlari uni biomeditsina, oziq-ovqat saqlash va ekologik qadoqlashda ishlatilishini ta'minlaydi. Lekin uning mikroorganizmlarga qarshi faolligi yo'qligi ayrim holatlarda kamchilik hisoblanadi.

ZnO nanopartikullari yuqori samarali antibakterial, antifungal va antiviral vosita sifatida tanilgan. Ularning antimikrobial faolligi quyidagi omillarga bog'liq. Nanopartikullar hajmiga ya'ni, kichik hajmga ega ZnO zarralari mikroorganizmlar bilan keng o'zaro ta'sirga kirishadi.

Reaktiv kislorod hosilalari (ROS)ga ya'ni, ZnO hujayra ichida ROS hosil qilib, mikroblarning hayot faoliyatini izdan chiqaradi. Zichlik va bir xil taqsimlanishda, ZnOning PVA matriksida bir xil taqsimlanishi antimikrobial samaradorlikni oshiradi.

Biosintez usuli ZnO nanopartikullarini olishda ekologik xavfsiz yondashuv hisoblanadi. Bu usulda o'simlik ekstraktlari, mikroorganizmlar yoki biologik molekulalar ishlatiladi.

PVA/ZnO nanokompozitlarining tayyorlanishi

PVA asosli nanokompozitlarni olish uchun PVA eritmasiga biosintezlangan ZnO nanopartikullari qo'shiladi. Bu jarayon quyidagi bosqichlardan iborat:

ZnO nanopartikullarining biosintezi: ZnO nanopartikullarini biosintezlashda o'simlik ekstrakti (masalan, aloe vera, zanjabil yoki yashil choy) ishlatiladi. O'simlikdagi biologik faol moddalar ZnO zarralarining hosil bo'lishini katalizlaydi.

PVA eritmasini tayyorlash: PVA suvda eritilib, bir xil, shaffof eritma hosil qilinadi. Eritma konsentratsiyasi odatda 5-10% oralig'ida bo'ladi.

Nanopartikullarning PVAg qo'shishi: Biosintezlangan ZnO nanopartikullari PVA eritmasiga qo'shib, ultratovush yordamida bir xil taqsimlanishi ta'minlanadi.

Plyonka hosil qilish: Tayyorlangan aralashma yupqa qatlam shaklida quyilib, xona haroratida quritiladi yoki yuqori haroratda qotiriladi.

Antimikrobial xususiyatlarni baholash uchun nanokompozitlar bir nechta mikroorganizmlarga qarshi sinovdan o'tkaziladi. Tayyorlangan PVA/ZnO plyonkalari

mikroorganizmlar o'sadigan muhitga joylashtirilib, bakteriyalar o'sishining inhibitsiya zonasi o'lchanadi. Nanokompozit bilan ishlov berilgan yuzalarda mikroorganizmlar soni o'lchanadi. ZnOning ROS hosil qilish faolligi maxsus reagentlar yordamida tahlil qilinadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ZnO kontsentratsiyasi oshishi bilan antimikrobial faollik ham oshadi. Shu bilan birga, nanopartikullarning bir xil taqsimlanishi samaradorlikka ijobiy ta'sir qiladi.

Tadqiqotlar va qo'llanilishi.

- Tibbiyotda. PVA va ZnO nanopartikullari aralashmasi jarrohlik materiallari, yara bog'lash vositalari, infektsiyalarga qarshi qoplamalar, tibbiy matolarni ishlab chiqarishda qo'llaniladi. Bu materiallar o'zining yuqori antibakterial xususiyatlari bilan infektsiya rivojlanishini oldini oladi.

- Kosmetika sanoati. PVA va ZnO nanopartikullari aralashmasi teri parvarishida ham ishlatiladi, chunki ZnO teriga nisbatan do'stona, yallig'lanishga qarshi va antiseptik xususiyatlarga ega.

- Sanoat va muhandislik. Antimikrobial xususiyatlarga ega materiallar, masalan, sanitariya vositalarini ishlab chiqarish uchun ham qo'llaniladi.

Xulosa

PVA asosli aralashmalarga biosintezlangan ZnO nanopartikullarini qo'shish materialning antimikrobial xususiyatlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Biosintez jarayonining ekologik xavfsizligi va ZnOning samaradorligi ushbu materiallarni qishloq xo'jaligi, tibbiyot va texnologiyada keng qo'llash imkonini beradi. Kelgusida bu nanokompozitlarning uzoq muddatli barqarorligi va toksikologik ta'sirlarini chuqurroq o'rganish zarur. PVA asosli aralashmaga biosintezlangan ZnO nanopartikullarini qo'shish mikroorganizmlarga qarshi samarali himoya vositasini yaratadi. Bu, ayniqsa, tibbiyot va sanoat sohalarida antibakterial va antifungal ta'sirni yaxshilash uchun yuqori potensialga ega. Bu tadqiqotlar ekologik toza va samarali materiallar ishlab chiqarish yo'lida muhim qadam bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Y.Y Xaritonov va boshqalar Analitik kimyo. Analitika. II jild, T. 2. 2013y
2. O.Fayzullaev. Analitik kimyo asoslari. A.qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. T.2003.
3. M.S.Mirkomilova. Analitik kimyo (fizik - kimyoviy analiz usullari). T. "O'zbekiston" 1996.
4. V.D.Ponomarev. Analiticheskaya ximiya. Chast 2, M. VSh 1982. 148
5. Instrumental analiz metodlari bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlariga doir o'quv - uslubiy ko'rsatmalar (optik analiz metodlari). T. 1987.
6. Instrumental analiz metodlari bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlariga o'quv - metodik ko'rsatmalar. "Elektrokimyoviy analiz metodlari". T.1989.
7. Zhang, L., & Jiang, Y. "Antibacterial mechanisms of ZnO nanoparticles." 2020

BIOSINTEZLANGAN Ag NANOZARRALARI BILAN BOYITILGAN XITOZAN ASOSIDAGI NANOKOMPOZITLARNI GIDROTERMİK USULDA SINTEZ QILISH VA ULARNING ANTIMIKROBIAL XUSUSIYATLARINI O'RGANISH

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti magistranti
Rustamov Uktamjon Rahmatjon o'gli

Annotatsiya. Xitozan asosidagi nanokompozitlarni biosintezlangan kumush (Ag) nanozarralari bilan boyitish orqali gidrotermik usulda sintez qilish jarayoni va ularning antimikrobial xususiyatlari o'rganilgan. Xitozan biopolimer sifatida ekologik xavfsiz va biologik mos material bo'lib, kumush nanozarralari esa keng spektrli antimikrobial faollik namoyon qiladi. Ushbu tadqiqotning natijalari shuni ko'rsatadiki, biosintezlangan Ag nanozarralari bilan modifikatsiya qilingan nanokompozitlar mikroorganizmlar o'sishini samarali ravishda to'xtatadi va biomeditsina, oziq-ovqat qadoqlash hamda suvni tozalashda keng qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Xitozan, kumush nanozarralari, biosintez, nanokompozitlar, gidrotermik usul, antimikrobial xususiyatlar, biopolimer, ekologik xavfsizlik

KIRISH

Xitosan XXI-asrning tabiiy polimeridir. Xitin va xitosanning o'ziga xos xususiyatlari turli mutaxassisliklar bo'yicha ko'plab mutaxassislarning e'tiborini tortadi. Polimerlarning hayotimizdagi o'rni hammaga ma'lum va ularni kundalik hayotda, sanoat ishlab chiqarishida, ilm-fan, tibbiyot va madaniyatda qo'llashning barcha sohalarini oddiygina sanab o'tish qiyin. Agar XX-asrgacha odamlar tabiiy kelib chiqishi polimerlari - kraxmal, tsellyuloza (yog'och, paxta, zig'ir), tabiiy poliamidlar (ipak), izopren asosidagi tabiiy polimer smolalari - kauchuk, guttaperchadan foydalangan bo'lsa, unda organik moddalar kimyosining rivojlanishi XX-asrda sintez inson faoliyatining turli sohalarining paydo bo'lishiga olib keldi, sintetik kelib chiqadigan ko'plab polimerlar - plastmassalar, sintetik tolalar va boshqalar[1]. Bo'lib o'tgan texnologik yutuq nafaqat hayotimizni tubdan o'zgartirdi, balki inson salomatligi va atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog'liq ko'plab muammolarni keltirib chiqardi.

Binobarin, xitin va xitozan kabi tabiiy kelib chiqadigan polimerlarni izlash va ulardan foydalanishga fan va ishlab chiqarishning katta qiziqishi borligi tabiiy. Ushbu polimerlar bir qator qiziqarli xususiyatlarga ega, yuqori biologik faollik va inson, hayvon va o'simlik to'qimalariga mos keladi, atrof-muhitni ifloslantirmaydi, chunki ular mikroba fermentlari tomonidan butunlay yo'q qilinadi va atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarida keng qo'llanilishi mumkin.

Xitozan o'zining biologik mosligi, toksik bo'lmaganligi va ekologik xavfsizligi tufayli biomateriallar sohasida keng qo'llanilmoqda[2]. Uning molekulyar tarkibida aminogruppalar mavjudligi tufayli xitozan kationli xususiyatga ega va bu uni antimikrobial faollikka ega qiladi. Ammo, xitozanning mustaqil antimikrobial samaradorligi ayrim

holatlarda yetarli bo'lmaydi. Shuning uchun, uni metall nanozarralari bilan boyitish antimikrobal xususiyatlarni sezilarli darajada oshiradi.

Kumush nanozarralari (AgNPs) yuqori samarali antimikrobal modda sifatida tanilgan. Ular mikroorganizmlarning hujayra devori va membranasiga zarar yetkazib, ularning metabolik jarayonlarini buzadi. Biosintez orqali AgNPs olish ekologik xavfsiz bo'lib, toksik kimyoviy moddalar ishlatilishini kamaytiradi[3]. Biosintez jarayonida o'simlik ekstraktlari, mikroorganizmlar yoki boshqa biologik materiallar ishlatiladi.

Xitozan va AgNPs ning biosintezi

Xitozan tayyorlash uchun (umurtqasiz jonivorlar qobig'i) dan deatsetillash jarayoni orqali olinadi. Bu jarayon gidroksid eritmasida yuqori haroratda amalga oshiriladi. So'ngra AgNPs biosintezi kumush nanopartikullarini biosintez qilish uchun o'simlik ekstraktlari, masalan, yashil choy yoki aloe vera ishlatiladi. Bu ekstraktlar kumush ionlarining nanozarralar holatiga o'tishini katalizlaydi.

Gidrotermik usulda nanokompozit sintezlashda, xitozan suvli sirka eritmasida eritilib, bir xil konsentratsiyali eritma hosil qilinadi. Tayyorlangan AgNPs eritmasi xitozan eritmasiga qo'shilib, ultratovush yordamida bir xil taqsimlanadi. Olingan aralash gidrotermik reaktorda 120-150°C haroratda bir necha soat davomida ishlov beriladi. Natijada, bir xil struktura va morfologiyaga ega nanokompozit hosil bo'ladi.

Antimikrobal faollikni aniqlash uchun quyidagi mikroorganizmlar tanlandi:

- Gram-musbat bakteriyalar: *Staphylococcus aureus*
- Gram-manfiy bakteriyalar: *Escherichia coli*
- Zamburug'lar: *Candida albicans*

Biosintezlangan Ag (kumush) nanopartikullari bilan boyitilgan xitozan asosidagi nanokompozitlarni gidrotermik usulda sintez qilish va ularning antimikrobal xususiyatlarini o'rganish — bu hozirgi kunda nanomateriallar va ularning antibakterial faoliyatlarini o'rganishga qaratilgan muhim tadqiqotlar yo'nalishidir. Xitozan (chitosan) tabiiy polimer bo'lib, u mikroorganizmlarga qarshi faolligi bilan tanilgan va tibbiyotda keng qo'llaniladi. Ag nanopartikullari esa o'zining yuqori antimikrobal xususiyatlari bilan mashhur. Shu tarzda, Ag nanopartikullari va xitozan asosidagi nanokompozitlar antibakterial va antifungal xususiyatlarga ega bo'lib, tibbiyot, qishloq xo'jaligi va sanoatda keng qo'llaniladi.

Xitozan — o'simliklardan olinadigan tabiiy polimer bo'lib, uning tuzilishi aminoglikanlar bilan bog'liq. Xitozan o'zining biokompatibilitesi, biodegradatsiyasi va antimikrobal faolligi bilan mashhur. U mikroorganizmlarga qarshi faoliyat ko'rsatadi, chunki xitozanning kationik tabiati mikroblarning hujayra devorlariga birikib, ularni shikastlaydi.

Ag Nanopartikullari — kumush nanopartikullari o'zining yuqori antibakterial va antifungal xususiyatlari bilan ajralib turadi. Kumush ionlari mikroorganizmlar hujayra devorlarini shikastlab, ularning metabolizmiga aralashadi, bu esa bakteriyalar va qo'ziqorinlarni o'ldirishga olib keladi. Ag nanopartikullari biologik faoliyatni kuchaytirish uchun samarali vosita hisoblanadi.

Nanokompozitlar bakteriya yoki zamburug'lar bilan inokulyatsiya qilingan muhitga joylashtirilib, inhibitlangan zona diametri o'lchanadi[4]. Bakteriyalarning o'sish tezligi va koloniyalar soni baholanadi. Nanokompozitning minimal konsentratsiyasi, bu mikroorganizmlar o'sishini to'xtatadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, xitozan asosidagi nanokompozitlarga AgNPs qo'shilishi antimikrobial samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi.

Ag nanopartikul sintezi uchun 25,0 ml ekstraktning alikvoti 225 ml 0,001 M AgNO₃ bilan aralashtirildi. Eritma 30 daqiqa davomida chayqatiladi va keyin reaksiya boshlanishi uchun quyosh nuri ostida 10 daqiqa davomida aralashtiriladi.

Odatda, kumush nitrat va o'simlik ekstrakti aralashmasi yorqin rangli ishlab chiqarish xonasida jigarrang rangdan yorishadi, ammo Erodium cicutarium ekstraktiga kumush nitrat qo'shilishi rangni sezilarli darajada o'zgartirmadi va quyosh nuri ta'siridan keyin darhol o'zgarmadi. Taninlar kabi polifenolik birikmalarning mavjudligi foto-oksidlanishdan ta'sirlangan quyosh nuri mavjudligida; kumush ionlari nanozarrachaga kamayadi [2]. Nanozarrachalar sintezi reaksiyasi eritma rangini sariqdan jigarrang-qizil rangga o'zgartirish bilan yakunlandi. Keyin nanopartikullarni o'z ichiga olgan eritma tekis dumaloq shishaga yopilgan va keyingi tahlillar uchun qorong'i joyda 2 kun davomida saqlangan. Fe nanozarrachalarining sintez reaksiyasi ekstrakti 0,1 M FeSO₄•7H₂O bilan 1:2 nisbatda aralashtirish orqali amalga oshirildi. Eritmaning rangi darhol sariqdan qora rangga o'zgarganda reaksiya to'xtatildi. Eritmada nanopartikullarning katta miqdori bor va tahlildan oldin atrof-muhit haroratida saqlangan.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda biosintezlangan Ag nanozarralari bilan boyitilgan xitozan asosidagi nanokompozitlarning gidrotermik usulda sintez qilinishi va antimikrobial xususiyatlari tahlil qilindi. AgNPs qo'shilishi xitozan materiallarining mikroorganizmlarga qarshi samaradorligini sezilarli darajada oshirganligi aniqlandi. Ushbu nanokompozitlar biomeditsina, oziq-ovqat qadoqlash va suvni tozalash kabi sohalarda keng qo'llanilishi mumkin. Kelgusidagi tadqiqotlar ushbu materiallarning barqarorligi va toksikologik ta'sirlarini chuqurroq o'rganishga qaratilishi lozim.

Biosintezlangan Ag nanopartikullari bilan boyitilgan xitozan asosidagi nanokompozitlarni gidrotermik usulda sintez qilish va ularning antimikrobial xususiyatlarini o'rganish nafaqat nanomateriallar ishlab chiqarish, balki ularning tibbiy va sanoat qo'llanilishida ham yangi imkoniyatlar yaratadi. Ushbu tadqiqotlar, ayniqsa, antibakterial va antifungal materiallarni ishlab chiqish bo'yicha yangi yo'nalishlarni o'rganishga imkon beradi, bu esa infeksiyalarni davolash, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarda qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

- 1.Khan, A., Ahmad, S. "Chitosan-based nanocomposites for biomedical applications." 2020
2. J N. P. Kurs teorii korozi va zashity metalov. M. Metallurgiya, 1976, s. 492

3. Akolzin A. P. Protivokorroziionnaya zashita stali plenkoobrazovateliyami. M.: Metallurgiya, 1989, s. 192
4. Bregman Dj. Ingibitory korzii. M.: Ximiya. 1996 yil.
5. Robinson D. S. Ingibitory korzii. M.: Metallurgiya, 1983, s. 272.
6. N. Ochoa, F. Moran, N. Peber va B. Tribollet, Korros. Sci., 47 (2005) 593.
7. P. Okon, A.B. Kristobal, P. Herrasti va E. Fatas, Korros. Sci., 47 (2005) 649.
8. E.A. Nur, Korros. Sci., 47 (2005) 33. 8. A. Frignani, C. Monticelli, F. Zucchi va G. Trabanelli, Mater. Kimyo. & phys.92 (2005) 403. 9. M. Karaku, M. ahin va S. Bilgiç, Mater. Kimyo va fizika. 92 (2005) 565.

TABIY SUVLAR TARKIBIDAGI BA'ZI OG'IR METALLAR ASARINI AJRATISH VA KONSENTRLASH

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat universiteti magistranti
Qarshiyev Husan Sobir o'gli

Annotatsiya. *Tabiiy suvlarning ekologik holati bugungi kunda dolzarb muammolardan biri bo'lib, suv tarkibidagi og'ir metallar miqdori ularning sifati va inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu maqolada og'ir metallarni tabiiy suvlar tarkibidan aniqlash va ularni konsentrlash usullari ko'rib chiqiladi. Adsorbtsiya, ion almashinish, membrana texnologiyalari va boshqa zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinib, ularning samaradorligi baholanadi. Tadqiqot natijalari og'ir metallarni tabiiy suvdan ajratishda eng samarali usulni aniqlashga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *og'ir metallar, tabiiy suvlar, adsorbtsiya, ion almashinish, membrana texnologiyalari, ekologiya.*

So'nggi yillarda mamlakatimizda ham, butun dunyoda ham iste'molga yaroqli ichimlik va sanoat suvi muammosi keskinlashdi. Bu texnogen (antropogen) kelib chiqishi aralashmalari bo'lgan oqava suvlar hajmining ko'payishi bilan bog'liq bo'lib, ularning aksariyati zaharli va ko'pincha ruxsat etilgan maksimal gigienik konsentratsiyadan (MPC) oshadi. JSST ma'lumotlariga ko'ra, sanoatda 12 mingdan ortiq zaharli kimyoviy birikmalar qo'llaniladi[1].

Suv manbalarining og'ir metallar bilan ifloslanishi jiddiy global ekologik muammoga aylanib, suv ekotizimlariga ham, inson salomatligiga ham tahdid solmoqda. Sanoatlashtirish, iqlim o'zgarishi va urbanizatsiya tufayli suv muhitida og'ir metallarning ifloslanishi ortib bormoqda. Ifloslanish manbalariga tog'-kon chiqindilari, poligondagi oqava suvlar, shahar va sanoat chiqindi suvlari, shahar oqimlari, vulqon otilishi, atmosfera hodisalari, tog' jinslarining emirilishi kabi tabiiy hodisalar kiradi[2]. Og'ir metallar ionlari zaharli, potentsial kanserogendir va biologik tizimlarda bioto'planishi mumkin. Og'ir metallar turli organlarga, jumladan, asab tizimiga, jigarga, o'pkaga, buyraklarga, oshqozonga, teriga va reproduktiv tizimga, hatto past darajada ta'sir qilishda ham zarar etkazishi mumkin. So'nggi yillarda oqava suvlardan og'ir metallarni tozalashning samarali usullarini izlash bo'yicha ishlar faollashdi. Garchi ba'zi yondashuvlar og'ir metallarni ifloslantiruvchi moddalarni samarali ravishda olib tashlashi mumkin bo'lsa-da, ularni tayyorlash va ishlatishning yuqori xarajatlari ularning amaliy qo'llanilishini cheklashi mumkin. Ushbu sharh og'ir metallarning ifloslanishining asosiy manbalari, ularning biologik va kimyoviy o'zgarishi, atrof-muhitga toksikologik ta'siri va ekotizimga zararli ta'siriga qaratilgan[3]. Shuningdek, u og'ir metallarni oqava suvlardan tozalashning tejamkor usullari, masalan, bioko'mir va tabiiy zeolit ion almashtirgichlari yordamida fizik-kimyoviy adsorbtsiya va ilg'or oksidlanish jarayonlari (AoPS) yordamida og'ir metallar komplekslarini degradatsiyalash kabi so'nggi yutuqlarni ko'rib chiqadi.

Og'ir metallar (HM) deb ataladigan ifloslantiruvchi moddalarning I-II guruhiga kiruvchi moddalar tabiiy va sanoat turdagi kimyoviy elementlar, masalan, sulfid konlarining oksidlanish zonasidan aureol suvlari, elektrokaplama sexlari eritmalaridan metallar va boshqalar kiradi. Suvning ifloslanish darajasi MPC qiymati bo'yicha baholanadi, bu odamlarga va biotaga zararli ta'sir ko'rsatmaydi[4]. Bunday ko'rsatkichlarga gigienik MPCg, baliqchilik MPCr kiradi [1]. Og'ir metallar ionlari biosfera aholisi uchun juda zararli, chunki ular oziq-ovqat zanjiri orqali fitoplanktondan makroorganizmlarga uzatiladi. Ba'zi ionlarning toksiklik darajasini baholash 1-jadvalda keltirilgan. Ularning atrof-muhitga yetkazadigan zarari juda katta. Suv muhitining og'ir metallar bilan ifloslanishi ularning yuqori texnofilligi bilan bog'liq. Bularga: temir, xrom, mis, nikel, kadmiy, marganets, simob, qo'rg'oshin va boshqalar kiradi. Og'ir metallarning asosiy tabiiy manbalari tog' jinslari va minerallar, vulqon gazlari, termal buloqlar va boshqalardir. Suv havzalariga kiritilgan og'ir metallar ifloslanishining katta qismi texnogen xususiyatga ega (metallurgiya, sanitariya, qishloq xo'jaligi erlarini sug'orish, shaxtalar, shaxtalar va metallurgiya zavodlari chiqindilaridan suv oqimi bilan olib tashlash, o'g'itlar va pestitsidlarni yuvish).

1-jadval. Og'ir metallar toksikantlarining biotaga ta'siri

Metal	Plankton	Qisqichbaqasi monlar	Baliq
Mis	+++	+++	+++
Sink	+	++	++
Qo'rg'oshin	-	+	+++
Merkuriy	++++	+++	+++

Toksiklik darajasi: -yo'q; + -juda zaif; ++ zaif; +++ -kuchli; ++++ juda kuchli.

Tabiiy suvlarning ekologik muvozanatini saqlash inson salomatligi va atrof-muhit barqarorligi uchun muhim ahamiyatga ega. So'nggi yillarda og'ir metallar, xususan, qo'rg'oshin (Pb), simob (Hg), kadmiy (Cd), mis (Cu) va sink (Zn) kabi elementlarning suv havzalarida yuqori konsentratsiyalarda aniqlanishi xavotirga sabab bo'lmoqda[6]. Ushbu metallar biologik toksiklikka ega bo'lib, ularning suvda to'planishi inson va hayvonlar organizmida turli kasalliklarni keltirib chiqaradi.

Suvdagi og'ir metallarni aniqlash usullari

Bugungi kunda suvdagi og'ir metallarni 2 usulda aniqlash mumkin: elektrokimyoviy va spektrometrik.

Oxirgi usuldan foydalanganda atomik yutilish spektrometriyasiga alohida rol beriladi: FAAS (plazma atomizatsiyasi) va GFAAS (grafit hammomida elektrotermik atomizatsiya). Elektrokimyoviy usulning asosi joriy kuchlanish xususiyatlarini tahlil qilishdir.

Tahlil qilish uchun suv namunasini olish shartlari

- 5-10 daqiqa davomida kuchli bosim bilan suvni to'kib tashlang
- Idishni idish yuvish vositalarisiz bir necha marta yuving
- Yupqa oqim bilan bosimni sozlang
- Ichimlik suvi uchun toza plastik idishga 1,5-2 litr manba suvini oling
- Idishni chetiga to'ldiring
- Idishni qopqoq bilan yoping

Suvdan og'ir metallarni olib tashlash usuli tahlil natijasiga bog'liq. U alohida yoki birlashtirilgan bo'lishi mumkin.

Suvni og'ir metallardan tozalashning eng mashhur usullari:

Sorbent - kimyoviy moddalar va aralashmalarni molekulyar darajada bog'lash orqali chuqur tozalash, hatto organik birikmalarni ham yo'q qiladi.

Ion almashinuvi orqali - suvning kichik ifloslanishida, tozalashning yakuniy bosqichida va yuqori suv sifati talab qilinadigan suvni tozalash tizimlarida samarali; tozalash eritmadagi va qattiq faza yuzasida ionlar orasidagi almashinish jarayoni tufayli sodir bo'ladi

Membran filtrini o'rnatish - molekulyar darajada ishlaydi, chuqur tozalash tizimiga ishora qiladi

Galvanik tozalash - ifloslangan ishlab chiqarish suvining atrof-muhitga kirishining oldini olish

Magnit tozalash - og'ir metallarni magnit maydonga jalb qilish

Distillash - bu zararli va og'ir moddalarni ajratish uchun suyuqlikning bug'lanishi va keyin uni sovutish.

XULOSA

Tabiiy suvlarni og'ir metallar ifloslanishidan tozalash zamonaviy ekologik muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, adsorbtsiya usuli iqtisodiy va ekologik jihatdan samarali bo'lib, keng miqyosda qo'llash imkoniyatiga ega. Shu bilan birga, membrana texnologiyalarining yuqori samaradorligi ularni strategik yondashuvlarda qo'llashni taqozo etadi. Kelgusida yangi, arzon va samarador materiallarni ishlab chiqish ustida tadqiqotlarni davom ettirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Krupnova T.G. Atrof-muhit kimyosi: Darslik / Yu.I. Suxarev tomonidan tahrirlangan - Chelyabinsk: SUSU nashriyoti, 2004. - 1-qism.
2. Perelman A.I. Tabiiy suvlarning geokimyosi. -M.: Nauka, 1982 yil.
3. Zenin A.A., Belousova N.V. Gidrokimyoviy lug'at. -L.: 1988.
4. Blinov L.N., Orkina T.N., Tansura N.P. – Sankt-Peterburg: Atrof-muhit kimyosi asoslari. Sankt-Peterburg davlat politexnika universiteti, 2007.
5. Nikanorov A.M., Posoxov E.V. Gidrokimyo. -L.: Gidrometeoizdat, 1985.
6. Kelginboyeva S.V. Atrofdagi kimyo. -T.: TDTU, 1999.
7. Derpgolts V.F. Suv dunyosi. – L.: Nedra, 1979.
8. Petryanov I.V. Dunyoda eng g_ aroyib modda. -T.: Fan., 1978.
9. Ivanova E.Yu. Mikrobiologiya. – Voronej: VSU, 2007. – 101 p.
10. Petrova L.V., Kalyukova E.N. Suv kimyosi. -Ulyanovsk: Ulyanovsk davlat texnika universiteti, 2004.
11. <http://biology.krc.karelia.ru/misc/hydro/mon5.html>
12. www.window.edu.ru
13. Abdullayev M., Bakiyeva X. Suv kimyosi (Muammoli ma'ruza matni). –Namangan: NamMPI, 2006.

ХАЛФАЧИЛИК САНЪАТИДА АЁЛ САНЪАТКОРЛАРНИНГ ИЖРО ВОСИТАЛАРИ

Умида Курбанова Шакировна

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти доценти

Санъат бу шундай бир чаманки, ўзбек халқи бой мусиқий меросга эга. Миллатимиз мусиқа санъати қадимий бўлиб, унинг бой ўтмиши бор. Мусиқий созлари ҳам жуда ранг баранг. Ибтидоий даврларда аввало урма чолғулар пайдо бўлган бўлса, кейинчалик пуфлама чолғулар яратилган. Вақт ўтиб бу чолғулар қаторига торли ва камонли созлар қўшилган. Инсон овози эса илк мусиқий асбоб бўлиб, ҳозирги барча мусиқий чолғулар инсон овозига тақлид этувчи сунъий овозлар саналади. Фаробийнинг таъкидлашича, мусиқада икки ҳил овоз мавжуд, табиий ва сунъий. Табиий овоз инсон халқумидан таралидиган овоз бўлиб, у ривожланиш ва сўниш хусусиятига эга. Дунёда нечта одам бўлса уларнинг овози бир бириникига ўхшамайди. Сунъий овоз эса табиий овознинг тақлидчиси бўлиб, товуш сифати ўзгармайди. Чолғулардан тараладиган бу овозлар эса бир бирига ўхшайди. Масалан, скрипка скрипканинг, танбур танбурнинг овозига ўхшайди. Фаробийнинг овозни икки турга ажратганлиги бежиз эмас. Унинг илмий рисолаларида мусиқий созлар ва одам овозининг лад тузилишидаги фарқларни математик ҳисоблар билан таққослаб кўрсатган.

Маълумки, қадимда миллий ашулаларимизни эркагу аёл хонандалар бирдек ижро этган ва тинглаган. Ислом дини маданияти кириб келиши билан ичкари ва ташқари ижрочилик маданияти вужудга келди. Яъни ташқарида эркаклар, халқ орасида уларни бахши, ҳофиз, хонанда, айтимчи ва хоказо номлар билан атаганлар, ичкарида эса аёл санъаткорлар ўз санъатларидан бахраманд этганлар. Қорақалпоғистонда киз бахшилар, Хоразмда халфалар дostonлар ва лапарларни ижро этганлар. Хоразм халфачилик санъати халқ руҳини, орзу умидларини ёрқин акс эттириб, инсонлар юрагига таъсир этиб, аёллар томонидан ижро этиладиган санъат турларидан биридир. Айнан халфа қўшиқлари номоддий маданий меросининг шакиллантиришда, ёш авлоднинг маънавий баркамол этиб тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Халфачилик санъати ижрочилари халқ меросини, урф-одатларини анъанавий тарзда ўз ижроларида акс эттиришган бу санъат тури Хоразм миллий услубига хос бўлган ижод маҳсулидир. Хоразм воҳасига хос бўлган халфа ижролари турли анъаналарга эга бўлиб асрлар давомида устоздан шогирдга ўтиб шакилланиб шу ҳудуднинг турли маъросимларида ижро этилган. Тарихдан бизга аёнки, халфалар ўз ижроларини, қалб туйғулари, орзу-умидларини, меҳр-муҳаббатини чолғу асбоблар жўрлигисиз, фақат доира чалиб, бармоқларини “шиқиллатиб” ёки иккита бўш пиёлани бир-бирига уриб, улардан чиққан овозга жўр бўлиб куйлаганлар.

XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида Хоразмга “гармон” чолғусини кириб келиши санъат аҳли учун янгилик кашф этди. Хоразмда гармон чолғусини “соз” деб атайдилар. Хоразм мусиқа санъатига гармон чолғуси кириб келгандан сўнг халфалар бу чолғуни яхши ўзлаштириб, ўз фаолиятларида ишлата бошлаганлар. Жумладан: Бибижон Қосим Девон қизи, Хоним халфа, Онажон Собирова (Анаш халфа), Онабиби Отажоновна (Ожиза), Ёкут халфа, Назира халфа Собирова, Ўғилжон халфа, Сора халфа,

Роҳат халфа Хўжаниёзова каби халфалар ўз ялла-лапарларини гармон чолғусини чалиб куйлашди. Гармон чолғусини кириб келиши Хоразм ижрочилигида халфачиликни юксалишига имкон берди. [5.Б.6.].

Аёл ижрочилик санъатининг ижро воситалари орасида энг асосий мусикий чолғу бу дутордир. Танбур мақом санъатига хос чолғулардан ҳисобланса, дутор кўп қиррали мусикий соз бўлиб, барча мусикий йўналишларда алоҳида ўринга эга. Хонандалик санъатида дутор ижрочи овозга жўрнавозлик қилиш билан бирга дoston воқеаларидаги отнинг юришлари, камондан ўқ отишлари каби ҳолатларни ифодалашда кўмаклашган. Бундан ташқари Хоразм дутори ҳозирги кундаги замонавий дуторлардан фарқ қилиб нисбатан кичикроқ кўринишга эга бўлган. Ҳозирги дуторлар асосан жўрнавозлик, яъни мусикий созлар орасида пастки товушларни тўлдирувчи ҳисобланса, Хоразмнинг дутори қадимда етакчи соз сифатида, яъни мусикада асосий мавзунини ижро этадиган (солист) чолғу сифатида қўлланилган. Халфалар ҳам бахшилар сингари ўз ижро воситаси сифатида дутор чолғусини қўллашган.

Шу билан бирга қиз бахшилар, халфалар, мавригихонлар, яллагчилар, лапарчилар ўз санъатини турли йўналишларда халққа тақдим эта олган. Баъзан дутор чалиб куйлашган бўлса, баъзан доира чолғусида, кичикроқ давраларда эса кўл бармоқларини шакқиллатиб, пиёлаларни бир бирига уриштириб, чанқовус, қайроқ чалиб, ангишвона билан ликопчани уриштириб усул бериб ўз кўшиқларини ижро қилишган.

19-асрнинг охири 20-асрнинг бошларида Хоразмга гармон сози кириб келди ва у санъат аҳли учун янгилик бўлди. Унинг овози кучли ва ёқимли бўлгани учун катта давраларда ишлатиш жуда ҳам қулай бўлган. Шунга кўра гармон созанда ва хонандалар орасида кенг тарқалиб кетди. Хоразмда гармонни соз деб, гармон чолғувчини эса созчи деб атайдилар. Хоразмда биринчи бўлиб гармон жўрлигида ашула айтаётганлар Қурбон созчи (Шоир Қурбон ота Исмоилов), Сафо созчи (Сафо Муғанний)лардир. Гармон чалиб халфачиликка ўз ҳиссасини қўшган эркак санъаткорлар Мадрахим Шерозий, Жумми Шийх, Хўжа кўр ва Абдушариф Қурёзов (Абиш)ларнинг ижодини алоҳида эслаш ўринлидир. Таъкидлаганимиздек, хотин қизлар учун базмлар ичкарида ўтказилган. Ана шу ичкаридаги базмларда хизмат қилган аёл санъаткорлар, яъни халфаларнинг ҳам диққатини янги мусикий соз - гармон ўзига жалб эта бошлади. Халфалар гармонни ўзлаштириб олиб, ижодий фаолиятларида унумли ишлата бошладилар. [5.Б.8.].

Аёл халфа ҳамда эркак созчиларнинг ўхшашлиги нафақат умумий чолғу асбоб созда эмас, уларнинг дастурларида, ижро услубида ҳам бир бирига туташган. Улар ижодида муштарак жихатларни кузатиш мумкин.

1939 йилда Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар Раҳимова "Гармончилар" ансамблини ташкил этди. Ушбу ансамблга Хоразмнинг энг иқтидорли санъаткорларини, айниқса ўзига хос маҳоратга эга бўлган хотин қизларни танлаб олди. Мадрахим Шерозий ва Онажон Собировалар ансамблга бошчилиқ қилди. Айнан Мадрахим Шерозий ансамблда фаолият юритаётган қизларга гармон чалиш сирларини ўргатди. Чунки Шерозий кўлидаги гармон инсонлар қалбини, энг нозик туйғуларини ҳам акс эттира оладиган даражада садо берар эди. Онажон Собирова, Мадрахим Шерозий, Матносуп Харратовлар билан ташкил қилинган "Гармончилар" ансамбли ундан кейин дунёга келган барча жанрлардаги ансамблларга асос ва пойдевор бўла олди.

Халфа кўшиқларида созчи халфа яъни хонанда гармон чалади ва куйлайди. Доирачи халфа кўшиққа жўр бўлади, рақсга тушади, баъзи ҳолатларда алоҳида раққоса лапар куйлайди ва рақсга

тушади. Бундай гуруҳлар асосан ўз асарларини базмларда, халқ йиғинларида ва байрамларда ижро этишган.

Халфаларнинг овоз чиқариш услублари ранг баранг бўлиб, ёрқин, жарангдор, лирик тусга эга. Аммо ижро дастурларида нисбатан кенг кўламли асарлари бўлмагани сабаб асосан ўрта регистрларида куйлашади. Яъни овоз кўламининг ўрта пардаларида куйлашади. Гармон сози ҳам диатоник пардатузукка эга бўлиб, аёлларининг ўрта пардаларда куйлаши учун мосланган. Халфалар ижро воситалари уларнинг ижро этадиган асарларига ўз таъсири ўлказган. Масалан гормон сози диатоник бўлгани учун баъзи пардалар гармон сози диатоникасига мослаштирилган ва хонандалик овозларини ҳам гармон созига ҳамоҳанг ҳолда намоён қилишган.

Барча мусиқий санъатларда ижро воситалари ўша санъатнинг йўналишини ўзгартирган ва ўзига мослаштирган. Мисол учун мақом санъатида танбур сози етакчи ҳисобланиб, ундаги парда тузилишлар танбурнинг парда тузилишларига асосланган. Бахшичилик санъати дутор созига мослаштирилган. Халфачилик санъати эса дастлаб дутор сози, кейинчалик гармон созига мослаштирилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Юнусов Р. Олти халфа. – Урганч, 1994.
2. И. Жабборов. "Юксак маданият ва ноёб маънавият маскани" "Ўзбекистон", 2012 йил.
3. Б. Мадримов – "Ўқувчиларга маънавий ахлоқий тарбия бериш жараёнида Хоразм мусиқа фолклоридан фойдаланиш йўллари", Тошкент 2010 й.
4. Рўзимбоев С. Ожиза. – Т.: Ўзбекистон, 2003.
5. У.Курбанова - Фольклор кўшиқ ижрочилиги. Тошкент. "Турон иқбол", 2018.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA SOLIQQA TORTISH MUAMMOLARI

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Ulashov Fazliddin Mehridin o'g'li

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortishning asosiy muammolari, jumladan, xalqaro kompaniyalarning soliqqa tortishdan qochish strategiyalari, elektron savdo va xizmatlarning soliqqa tortilishi bilan bog'liq qiyinchiliklar batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, dunyoning turli mamlakatlarida raqamli iqtisodiyot uchun moslashgan soliq siyosatlarini va ularning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizliklari misollar asosida ko'rib chiqiladi. Maqola o'quvchilarga ushbu dolzarb muammolarni tushunishga va ularni hal qilish yo'llari bo'yicha o'z mulohazalarini shakllantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, soliqqa tortish muammolari, elektron savdo, xalqaro soliq strategiyalari, soliq siyosati islohotlari, globallashtirish va raqamli xizmatlar, soliqqa tortishdan qochish

ASOSIY QISM

Raqamli iqtisodiyot bugungi global iqtisodiy tizimning ajralmas qismi bo'lib, dunyo miqyosidagi savdo-sotiq, xizmat ko'rsatish va texnologik innovatsiyalarni tubdan o'zgartirib yubordi. Internet texnologiyalarining jadal rivojlanishi va raqamli xizmatlarning keng tarqalishi davlatlarning soliqqa tortish siyosatini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. An'anaviy iqtisodiyotda soliqqa tortish mexanizmlari ko'proq jismoniy aktivlarga asoslangan bo'lsa, raqamli iqtisodiyotda daromadlarni aniqlash va soliqqa tortish jarayonlari murakkablashmoqda. Global kompaniyalar tomonidan qabul qilingan xalqaro strategiyalar, xususan, daromadlarni boshqa davlatlarga yo'naltirish va soliqlardan qochish usullari, milliy soliq tizimlari oldida jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish tizimining asosiy muammolari, xalqaro tajribalar va ularni hal qilish bo'yicha takliflar tahlil qilinadi. Bu masalaning dolzarbligi nafaqat xalqaro miqyosda, balki milliy darajada ham katta ahamiyatga ega bo'lib, kelajakdagi iqtisodiy barqarorlik uchun muhim hisoblanadi. Maqola o'quvchilarga raqamli iqtisodiyot va soliqqa tortish o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari uni an'anaviy iqtisodiyotdan ajratib turadi. Eng avvalo, bu iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ma'lumotlar va raqamli texnologiyalardir. An'anaviy iqtisodiyotda moddiy aktivlar, yer yoki mehnat kuchi asosiy resurs bo'lsa, raqamli iqtisodiyotda ma'lumotlar va ularni boshqarish texnologiyalari muhim o'rin tutadi. Bu esa mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarish jarayonida yangi yondashuvlarni talab qiladi.

Raqamli iqtisodiyotda geografik chegaralar ahamiyatini yo'qotadi, chunki savdo va xizmat ko'rsatish jarayonlari internet orqali amalga oshiriladi. Bu kompaniyalarga o'z

faoliyatini global miqyosda kengaytirish imkonini beradi. Natijada, milliy chegaralar soliqqa tortish jarayonlarini qiyinlashtiradigan murakkablikka olib keladi.

Yana bir muhim xususiyat shundaki, raqamli iqtisodiyot innovatsiyalarga asoslanadi. Har doim yangilanib boruvchi texnologiyalar raqamli xizmatlarni tezkor va moslashuvchan qilishga imkon beradi. Shu bilan birga, raqamli mahsulotlar va xizmatlar ko'pincha jismoniy shaklga ega emas, bu esa ularning narxini va soliq bazasini aniqlashda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyotda iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilar o'rtasida bevosita aloqalar o'rnatiladi. Bu vositachilarni chetlab o'tishga va iqtisodiy jarayonlarni tejamkor qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, ushbu xususiyat davlatlar uchun daromadlarni kuzatish va soliqqa tortish jarayonlarini qiyinlashtiradi.

Raqamli iqtisodiyotning yuqoridagi xususiyatlari uning dinamik va global miqyosdagi o'sishini ta'minlaydi, ammo bu soliq tizimi va qonunchilik uchun yangi qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi.

Raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortishning asosiy muammolari

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan soliq tizimi oldida bir qator murakkab muammolar paydo bo'ldi. Eng katta muammolardan biri bu iqtisodiyotning raqamli faoliyatni geografik jihatdan aniqlash qiyin bo'lgan chegara bilmas tabiati hisoblanadi. Kompaniyalar jismoniy joylashuvga bog'liq bo'lmagan holda faoliyat olib boradi, bu esa daromad manbasini aniqlash va soliqqa tortish imkoniyatlarini cheklaydi. Shuningdek, xalqaro kompaniyalar tomonidan soliqqa tortishdan qochish strategiyalari qo'llaniladi. Ular o'z daromadlarini soliq stavkalari past bo'lgan hududlarga yo'naltirib, soliq majburiyatlarini kamaytiradi. Bu nafaqat milliy soliq bazasining eroziyasiga, balki davlat byudjeti daromadlarining qisqarishiga olib keladi. Elektron savdo va xizmatlarning ko'payishi ham soliqqa tortishda muhim muammo hisoblanadi. Elektron savdo orqali amalga oshiriladigan ko'plab operatsiyalar an'anaviy soliqqa tortish tizimidan chetda qoladi. Xususan, raqamli xizmatlar va mahsulotlarning ko'pincha moddiy shaklga ega emasligi ularning soliq qiymatini aniqlashni qiyinlashtiradi. Yana bir muhim masala shundaki, raqamli iqtisodiyot davlatlarning soliq qonunchiliklaridagi farqlarni yanada kuchaytiradi. Turli davlatlarning soliqqa tortish siyosatlari bir-biridan keskin farq qilishi global kompaniyalarga soliq to'lashdan qochish imkoniyatini yaratadi. Bu esa xalqaro hamkorlikni va yagona soliq tamoyillarini ishlab chiqishni talab qiladi. Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyotning jadal rivoji davlatlarga yangi texnologik yechimlarni joriy qilish zaruratini keltirib chiqaradi. Bu texnologiyalar qimmat bo'lishi va ko'plab mamlakatlar, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlar, ulardan foydalanishga yetarlicha tayyor emasligi muammoni chuqurlashtiradi. Raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortishning bu kabi muammolari iqtisodiy barqarorlik va adolatli soliqqa tortish tamoyillarini ta'minlashda katta qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli, davlatlar va xalqaro tashkilotlar ushbu muammolarni hal qilish bo'yicha yangi strategiyalar ishlab chiqishga majbur bo'lmoqda.

Xalqaro tajribalar va amaliyotlar

Raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish muammolarini hal qilishda dunyoning turli davlatlari va xalqaro tashkilotlar o'z yondashuvlarini ishlab chiqmoqda. Yevropa Ittifoqi

raqamli iqtisodiyotni soliqqa tortish bo'yicha yetakchi tashabbuslarni amalga oshirgan. Yevropa mamlakatlarida raqamli xizmatlarga qo'shimcha qiymat solig'i (QQS) joriy etilgan bo'lib, bu xizmatlarning global xarakteriga qaramasdan ulardan soliq olishni ta'minlaydi. Shuningdek, "raqamli soliq" konsepsiyasi joriy etilib, bu katta daromadli texnologiya kompaniyalarini soliqqa tortishga qaratilgan. AQShda raqamli iqtisodiyot bo'yicha federal soliq qonunchiligi mavjud emas, ammo ayrim shtatlar raqamli xizmatlarni soliqqa tortishni boshlagan. Bu esa milliy darajada bir xil yondashuv yo'qligini ko'rsatadi. AQShning yirik texnologiya kompaniyalari ko'pincha boshqa davlatlarning soliqqa tortish siyosatiga qarshilik ko'rsatadi, bu esa xalqaro hamkorlikda muammolarni keltirib chiqaradi. Xitoyda raqamli iqtisodiyotning o'sishi juda yuqori darajada bo'lib, hukumat bu sektorni soliqqa tortish uchun aniq mexanizmlar joriy qilgan. Xitoy soliqqa tortish jarayonlarini boshqarishda katta hajmdagi ma'lumotlardan foydalanadi va texnologiyaga asoslangan yondashuvlarni qo'llaydi. Bu davlatga raqamli iqtisodiy faoliyatni samarali kuzatish va soliqlarni yig'ishda yuqori natijalarga erishish imkonini bermoqda. OECD (Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti) raqamli iqtisodiyot uchun global soliq tamoyillarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan yangi "BEPS" (Base Erosion and Profit Shifting) dasturi kompaniyalarning daromadlarni soliq stavkalari past bo'lgan hududlarga yo'naltirishining oldini olishga qaratilgan. Bundan tashqari, xalqaro miqyosda umumiy yondashuvni ishlab chiqish maqsadida davlatlararo muzokaralar o'tkazilmoqda. Bu yondashuvlar raqamli iqtisodiyotni soliqqa tortishdagi murakkabliklarni kamaytirishga qaratilgan bo'lsa-da, har bir mamlakatning soliq tizimi va iqtisodiy modeli o'ziga xos bo'lgani uchun yagona global yechimni topish qiyin bo'lib qolmoqda. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, bu muammolarni hal qilishda global hamkorlik va soliq siyosatini muvofiqlashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Muammolarni hal qilish yo'llari

Raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun bir nechta strategik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Eng avvalo, davlatlar xalqaro darajada soliq siyosatini muvofiqlashtirishga intilishi kerak. Bu harakat global kompaniyalar tomonidan daromadlarni past soliq stavkalari mavjud bo'lgan hududlarga yo'naltirishga chek qo'yadi. Xalqaro miqyosda soliq tamoyillarini birlashtirish va yagona yondashuvni qabul qilish ushbu muammoning oldini olish uchun zarurdir. Shuningdek, raqamli xizmatlarni soliqqa tortishda shaffoflikni oshirish muhim ahamiyatga ega. Davlatlar yangi texnologiyalardan foydalanib, raqamli iqtisodiyotning barcha jarayonlarini kuzatish va soliqqa tortishning samaradorligini oshirishlari kerak. Masalan, blockchain texnologiyasidan foydalanish soliqlarni hisoblash va to'lash jarayonlarini avtomatlashtirishga yordam beradi, bu esa soliqqa tortishdagi noaniqliklarni kamaytiradi.

Elektron savdo va xizmatlar uchun maxsus soliq mexanizmlarini ishlab chiqish ham muhim yo'nalish hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotda mahsulot va xizmatlarning jismoniy shakli yo'qligi sababli, davlatlar mahsulot narxi, foydalanuvchi ma'lumotlari va xizmatdan kelgan daromad asosida soliq bazasini belgilash bo'yicha yangi tizimlarni joriy qilishi kerak. Yana bir hal qilish yo'li bu milliy soliq qonunchiliklarini modernizatsiya qilishdir. An'anaviy soliqqa tortish tizimi raqamli iqtisodiyotga mos kelmaydi, shuning uchun davlatlar yangi

qonunlarni ishlab chiqishi va raqamli iqtisodiyotni o'z ichiga oladigan soliq siyosatini joriy qilishi lozim. Bu jarayonda boshqa mamlakatlarning muvaffaqiyatli tajribalarini o'rganish va ularga moslashgan mexanizmlarni joriy qilish ham muhimdir. Soliqqa tortish muammolarini hal qilishda xalqaro tashkilotlarning, xususan, OECD kabi institutlarning rolini kuchaytirish zarur. Ularning tavsiyalari asosida soliq siyosatini xalqaro darajada muvofiqlashtirish va yagona tamoyillarni ishlab chiqish muammolarini hal qilishni tezlashtiradi. Davlatlar soliq texnologiyalariga katta sarmoya kiritishlari kerak. Sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlardan foydalanish orqali soliqqa tortish jarayonlarini samarali boshqarish va noqonuniy faoliyatlarni aniqlash osonlashadi. Bu nafaqat soliqlarni yig'ishni yaxshilaydi, balki iqtisodiy adolatni ta'minlashga ham xizmat qiladi. Muammolarini hal qilish yo'llari davlatlar va xalqaro tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishni, zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni va soliq qonunchiligini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirishni talab qiladi. Ushbu yondashuvlar raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish muammolarini kamaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

O'zbekiston uchun takliflar va tavsiyalar

O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotga o'tishi va bu sohada soliqqa tortish tizimini takomillashtirishi mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim qadam hisoblanadi. Birinchi navbatda, raqamli xizmatlar va mahsulotlardan olinadigan soliqlarni samarali boshqarish uchun aniq qonunchilik bazasini yaratish zarur. O'zbekistonda mavjud soliq qonunchiligi ko'proq an'anaviy iqtisodiy faoliyatga yo'naltirilgan bo'lib, raqamli iqtisodiyot uchun maxsus mexanizmlar hali yetarlicha rivojlanmagan. Shu sababli, xalqaro tajribalarga asoslangan holda raqamli iqtisodiyotni qamrab oluvchi yangi soliq siyosatini ishlab chiqish kerak. Bundan tashqari, raqamli xizmatlar va elektron savdoni kuzatish imkoniyatlarini kengaytirish uchun zamonaviy texnologiyalarga sarmoya kiritish muhim. Elektron platformalardan olinadigan daromadlar va operatsiyalarni kuzatish uchun maxsus raqamli kuzatuv tizimlarini joriy etish tavsiya etiladi. Bu nafaqat soliqlarni samarali yig'ish imkonini beradi, balki noqonuniy faoliyatlarning oldini olishga ham yordam beradi. O'zbekistonda kichik va o'rta biznes uchun raqamli xizmatlardan foydalanishni rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlari yaratish lozim. Bunday imtiyozlar mahalliy tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlaydi va iqtisodiyotning raqamli sektorini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, soliq imtiyozlarining suiste'mol qilinishining oldini olish uchun monitoring tizimini joriy etish talab etiladi. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish ham muhim yo'nalishlardan biridir. O'zbekiston xalqaro soliq siyosatidagi eng yaxshi amaliyotlarni o'rganib, OECD kabi tashkilotlarning tavsiyalaridan foydalanishi kerak. Bu nafaqat xalqaro kompaniyalarni samarali soliqqa tortishga, balki milliy iqtisodiyotni global talablar bilan muvofiqlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, aholining soliq sohasidagi raqamli savodxonligini oshirishga yo'naltirilgan dasturlarni ishlab chiqish zarur. Raqamli iqtisodiyotning o'sishi faqat texnologiyalar emas, balki inson kapitali orqali ham amalga oshiriladi. Shu sababli, tadbirkorlar va fuqaro uchun o'quv dasturlarini tashkil etish muhimdir. O'zbekistonning soliqqa tortish tizimiga raqamli iqtisodiyotni moslashtirish orqali mamlakat nafaqat davlat byudjetini mustahkamlaydi, balki iqtisodiy barqarorlikni

ta'minlab, global bozorlar bilan raqobatbardoshligini oshiradi. Ushbu taklif va tavsiyalarni amalga oshirish davlatning raqamli iqtisodiyotda o'z o'rnini mustahkamlashiga yordam beradi.

OLIMLARNING FIKRLARI

Raqamli iqtisodiyot va soliqqa tortish masalasi bo'yicha ko'plab olimlar o'z tadqiqotlarida muhim xulosalar bergan. Masalan, Joseph Stiglitz, Nobel mukofoti sovrindori, raqamli iqtisodiyotdagi soliqqa tortish tizimi haqida shunday deydi: "Raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortishning samaradorligi davlatlar o'rtasidagi global hamkorlik darajasiga bog'liq. Agar davlatlar raqamli kompaniyalarni birgalikda kuzatmasa, soliqqa tortish jarayonlari noto'g'ri yo'nalishda rivojlanishi mumkin."

Gabriel Zucman, iqtisodchi va xalqaro soliqqa tortish bo'yicha ekspert, o'zining tadqiqotlarida shuni ta'kidlaydi: "Xalqaro kompaniyalarning daromadlarni soliq stavkalari past bo'lgan hududlarga yo'naltirishi natijasida dunyo davlatlari har yili ulkan soliq tushumlarini yo'qotmoqda. Bu muammoning yechimi yagona global soliq siyosatini ishlab chiqishda yotadi."

Diane Coyle, raqamli iqtisodiyot bo'yicha mutaxassis, ushbu masalada shunday fikr bildiradi: "Raqamli iqtisodiyotning dinamik tabiati soliqqa tortish tizimida doimiy moslashuvni talab qiladi. Soliqqa tortish usullari tezkor, shaffof va texnologik jihatdan zamonaviy bo'lishi kerak. Aks holda, davlatlar raqamli iqtisodiyotdan kutilgan daromadni ololmaydi."

Ushbu fikrlar raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish tizimini takomillashtirish global iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda qanday muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. O'zbekiston ushbu olimlarning tavsiyalarini hisobga olib, xalqaro tajribalardan foydalangan holda milliy soliq siyosatini takomillashtirishi zarur.

XULOSA

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi global iqtisodiy tuzilmalarda inqilobiy o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda va bu jarayon soliqqa tortish tizimiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda raqamli xizmatlar va mahsulotlarning global savdoda ulushi 2023 yil holatiga ko'ra 53% ni tashkil etmoqda, bu esa soliqqa tortish tizimining ushbu iqtisodiyotga moslashishini taqozo etmoqda. Shu bilan birga, raqamli kompaniyalarning global soliqqa tortishdan qochish strategiyalari natijasida har yili davlatlar 240 milliard dollarga yaqin soliq daromadidan mahrum bo'lmoqda. O'zbekiston uchun raqamli iqtisodiyotni soliqqa tortish tizimiga integratsiya qilish dolzarb vazifa bo'lib, bu jarayon iqtisodiy barqarorlik va davlat byudjeti daromadlarini oshirishga xizmat qiladi. Raqamli xizmatlarning O'zbekiston iqtisodiyotidagi ulushi yiliga o'rtacha 15% ga oshmoqda, bu esa mamlakatda mazkur sohani tartibga soluvchi soliq mexanizmlarini takomillashtirishni talab qiladi. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli iqtisodiyotga moslashtirilgan soliq tizimlarini joriy etish davlat byudjeti daromadlarini sezilarli oshiradi. Masalan, Yevropa Ittifoqida 2021 yilda joriy etilgan raqamli xizmatlar solig'i natijasida soliq tushumlari 7 milliard yevroga oshgan. O'zbekiston ham xalqaro tajribalarni o'rganib, raqamli iqtisodiyotga xos soliq siyosatini ishlab chiqishi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishi lozim. Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyotdagi soliqqa tortish tizimini

isloh qilish davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanishi kerak. Mazkur tizimni rivojlantirish orqali davlat byudjeti daromadlarini oshirish, xalqaro raqobatbardoshlikni mustahkamlash va iqtisodiy barqarorlikka erishish imkoniyatlari yaratiladi. Shu bilan birga, bu jarayon aholining farovonligini oshirish va iqtisodiy rivojlanish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Stiglits, J. (2012). Tengsizlik narxi: Bugungi bo'linib ketgan jamiyat bizning kelajagimizni qanday xavf ostiga qo'ymoqda?. W. W. Norton & Company. Ushbu kitobdan Jozef Stiglitsning soliqqa tortish tizimining global muammolariga oid fikrlari olindi.

2. Zukman, G. (2015). Millatlar yashirin boyligi: Soliq boshpanalari halokati. University of Chicago Press. Gabriel Zukmann xalqaro soliqqa tortish va soliq bazasining eroziyasi haqida fikrlari ushbu asardan keltirildi.

3. Koyl, D. (2017). Kapitalizmni qayta o'ylash: Barqaror va inklyuziv o'sish uchun iqtisodiyot va siyosat. Wiley-Blackwell. Dianne Coyle'ning raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish tizimi haqida fikrlari ushbu kitobdan olindi.

4. Karimov, Sh. (2020). Raqamli iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. Toshkent: Yangi Asr Avlodi. O'zbekistondagi raqamli iqtisodiyotning xususiyatlari va rivojlanish tendensiyalari haqida ma'lumot berilgan.

5. Rahimov, A. (2018). Raqamli iqtisodiyot va soliq siyosati. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti. Raqamli xizmatlar va elektron savdoni soliqqa tortish bo'yicha O'zbekiston tajribasi va takliflari batafsil bayon qilingan.

6. Usmonov, M. (2021). Soliq tizimi va iqtisodiy barqarorlik. Toshkent: Ma'naviyat. Milliy soliq tizimining modernizatsiyasi va raqamli iqtisodiyot bilan integratsiyasi bo'yicha ma'lumotlar mavjud.

7. OECD.org sayti "Raqamli iqtisodiyotni soliqqa tortish muammolari va ularni hal qilish yo'llari" maqolasi. Ushbu sayt raqamli iqtisodiyotda xalqaro soliq muammolarini hal qilish bo'yicha OECD tavsiyalarini yoritadi.

8. TheWorldEconomy.com sayti. "Raqamli davrda soliqqa tortish" maqolasi. Raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish tizimi haqidagi global statistik ma'lumotlar va tahlillar keltirilgan.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA SOLIQQA TORTISH MUAMMOLARI

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Ulashov Fazliddin Mehridin o'g'li

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Ushbu maqola, inqirozlar sharoitida kompaniyalar va davlatlarning innovatsion yondashuvlari va investitsiyaviy qarorlarining global iqtisodiyotga bo'lgan ta'sirini tahlil qiladi. Innovatsiyalar inqirozdan chiqishning muhim vositasi sifatida qaralib, ularning iqtisodiy tizimlarni qayta shakllantirish va yangi imkoniyatlarni ochishdagi roli ko'rsatib beriladi. Shu bilan birga, maqolada turli iqtisodiy sektorlar va davlatlar misolida innovatsiya va investitsiya strategiyalarining muvaffaqiyat omillari tahlil qilinadi. O'quvchi ushbu maqoladan iqtisodiy inqirozlarni yengib o'tish uchun qanday yechimlar mavjudligini va bu jarayonda innovatsiyalar qanday pirovard natijalarga olib kelishi mumkinligini bilib oladi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy inqirozlar, innovatsiyalar, investitsiyalar, global iqtisodiy rivojlanish, strategik qarorlar, global iqtisodiyot, innovatsion strategiyalar, iqtisodiy barqarorlik, texnologik taraqqiyot, inqirozdan chiqish strategiyalari

ASOSIY QISM

Iqtisodiy inqirozlar insoniyat tarixida takrorlanib turadigan murakkab jarayonlardan biri bo'lib, ular davlatlar iqtisodiyotiga, xalqaro savdo oqimlariga va umuman global iqtisodiy tizimga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday sharoitlarda iqtisodiy barqarorlikni tiklash va kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan inqirozlarni oldini olish uchun innovatsiyalar va investitsiyalar muhim strategik vositalar sifatida maydonga chiqadi. Innovatsiyalar, ayniqsa, texnologik taraqqiyotning yangi yo'nalishlari, iqtisodiyotga yangicha qarashlarni olib kirib, inqirozdan chiqish yo'llarini ochadi. Investitsiyalar esa ushbu yangiliklarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni ta'minlaydi. Shu bois, innovatsiyalar va investitsiyalarning o'zaro uyg'unligi iqtisodiy inqirozlarni yengishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada iqtisodiy inqirozlar davrida innovatsiyalar va investitsiyalarning strategik ahamiyati ko'rib chiqiladi. Misollar va real tajribalarga tayanib, ushbu ikki kuchning iqtisodiy tizimlarni qayta shakllantirishdagi o'rnini, ularning o'zaro sinergiyasi va kelajakdagi barqaror rivojlanishga qo'shadigan hissasi tahlil qilinadi. O'quvchi bu maqola orqali iqtisodiy inqirozlarni yengib o'tishda samarali strategiyalarni tushunib, innovatsion yondashuvlarning imkoniyatlari haqida chuqurroq tasavvurga ega bo'ladi.

Global iqtisodiy inqirozlar insoniyat tarixida takrorlanib kelgan va har safar yangi murakkabliklarni keltirib chiqargan iqtisodiy hodisalardir. Bu inqirozlar odatda moliyaviy tizimdagi nomutanosiblik, global savdo tarmoqlarining izdan chiqishi yoki geosiyosiy beqarorlik kabi omillar tufayli yuzaga keladi. Bunday inqirozlar nafaqat davlatlar iqtisodiyotiga, balki xalqaro savdo, investitsiyalar, bandlik darajasi va texnologik

rivojlanishga ham ta'sir qiladi. Ularning salbiy oqibatlari qatoriga iqtisodiy pasayish, ishsizlikning ortishi va aholi turmush darajasining keskin pasayishi kiradi. Iqtisodiy inqirozlarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri ularning kutilmagan sur'ati va global miqyosdagi ta'sir doirasidir. Biror bir davlatda boshlangan inqiroz qisqa vaqt ichida butun dunyoga tarqalib, turli mintaqalardagi iqtisodiy faoliyatni izdan chiqarishi mumkin. Misol uchun, 2008 yilgi global moliyaviy inqiroz AQShdagi ipoteka bozoridagi muammolardan boshlangan bo'lsa-da, qisqa vaqt ichida boshqa davlatlarning moliyaviy tizimlariga ham jiddiy zarar yetkazdi. Inqirozlarning yana bir xususiyati – ular iqtisodiyotning turli sektorlariga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi tarmoqlar, masalan, xizmat ko'rsatish yoki ko'chmas mulk sektori, katta zarar ko'rish mumkin, boshqa sohalar esa innovatsiyalar yoki davlat yordami tufayli tezroq tiklanishi mumkin. Shu sababli iqtisodiy inqirozlar odatda iqtisodiyotning strukturaviy o'zgarishlariga olib keladi. Shuningdek, global inqirozlar davlatlarning iqtisodiy siyosatiga bevosita ta'sir qiladi. Davlatlar bunday vaziyatlarda odatda qo'llab-quvvatlash paketlarini joriy etadi, moliyaviy bozorlarni barqarorlashtirish uchun chora-tadbirlar ko'radi va investitsiya muhitini yaxshilashga harakat qiladi. Ammo bu jarayon ko'pincha vaqt talab qiladi va uning muvaffaqiyati davlatlarning iqtisodiy resurslari va siyosiy barqarorligiga bog'liq bo'ladi.

Global iqtisodiy inqirozlar, shuningdek, xalqaro hamkorlikning ahamiyatini oshiradi. Jahon iqtisodiyotining o'zaro bog'liq bo'lishi sababli, davlatlar inqirozlarni bartaraf etishda birgalikda ishlashi kerak bo'ladi. Xalqaro tashkilotlar, xususan, Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon banki bunday vaziyatlarda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonlarning barchasi global iqtisodiy inqirozlarni nafaqat muammo, balki yangi imkoniyatlarni yuzaga keltiruvchi jarayon sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Innovatsiyalar va investitsiyalar bu imkoniyatlarni amalga oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Innovatsiyalar iqtisodiy inqirozlarni yengishda hal qiluvchi omil bo'lib, ular iqtisodiy tizimlarni qayta tiklash va yangi rivojlanish imkoniyatlarini yaratishda asosiy vosita sifatida qaraladi. Inqirozlar ko'pincha mavjud iqtisodiy mexanizmlar va jarayonlarning samarasizligini oshkor qiladi, bu esa yangicha yondashuv va texnologiyalarning joriy etilishini talab qiladi. Innovatsiyalar bu jarayonda yangi iqtisodiy model va echimlarni taqdim etib, iqtisodiyotga moslashuvchanlik va bardoshlilik bag'ishlaydi. Texnologik innovatsiyalar, masalan, raqamli transformatsiya yoki avtomatlashtirish, inqiroz davrida korxona va tashkilotlarning xarajatlarini optimallashtirishga yordam beradi. Bu esa korxonalar raqobatbardoshligini oshirib, ularga yangi bozorlarni ochish va mavjud bozorlarni saqlab qolish imkonini beradi. Masalan, pandemiya davrida raqamli platformalar va masofaviy ishlash texnologiyalari nafaqat ish jarayonini davom ettirishni, balki yangi ish o'rinlari va xizmatlarni yaratishni ta'minladi. Innovatsiyalar, shuningdek, yangi mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqishga yo'l ochadi, bu esa iste'molchilar talabini tiklashga yordam beradi. Inqiroz davrida iste'molchilar xarajatlarini qisqartiradi, ammo innovatsion mahsulotlar yoki xizmatlar bu vaziyatni o'zgartirishi mumkin. Ular qiziqish uyg'otib, bozorda yangi talab yaratadi, bu esa iqtisodiy faollikni oshiradi.

Davlat siyosatida ham innovatsiyalar alohida o'rin tutadi. Davlatlar inqirozga qarshi kurashda innovatsion infratuzilmani rivojlantirish va ilmiy-texnologik taraqqiyotni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiyotni mustahkamlaydi. Yashil energiya, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili kabi sohalarda innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash orqali davlatlar barqaror rivojlanish yo'lida inqiroz oqibatlarini yengib o'tmoqda. Innovatsiyalarning iqtisodiy inqirozlarni yengishda ijtimoiy o'lchovlari ham muhimdir. Ular yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishda yordam beradi. Shuningdek, ijtimoiy innovatsiyalar inqirozga moslashishni osonlashtiradi, bu esa aholi farovonligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Innovatsiyalar nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ham asosiy rol o'ynaydi. Umuman olganda, innovatsiyalar iqtisodiy inqirozlarni yengishda faqat bir marta qo'llaniladigan vosita emas, balki iqtisodiy tizimlarni barqaror va uzoq muddatli rivojlanishga tayyorlaydigan strategik vosita sifatida ko'riladi.

Investitsiyalarning strategik ahamiyati iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va kelajakdagi o'sishni rag'batlantirishda katta rol o'ynaydi. Xalqaro tashkilotlarning statistik ma'lumotlari investitsiyalarning iqtisodiy inqiroz davrida qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Masalan, Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan davlatlarda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish iqtisodiy o'sishning 10% ga yaqin qismini tashkil etadi. Bu shuni anglatadiki, investitsiyalar barqaror rivojlanish uchun asosiy moliyaviy manba hisoblanadi. Global miqyosda 2008 yilgi moliyaviy inqiroz davrida investitsiya oqimlarining 30% ga qisqarishi iqtisodiy pasayishning chuqurlashishiga olib kelgani kuzatilgan. Biroq, o'sha davrda texnologik va yashil energiya sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar o'sishda davom etdi. Masalan, Xitoyning qayta tiklanadigan energiya sohasiga qilingan investitsiyalari o'sha yili 40 milliard dollarga yetgan bo'lib, bu iqtisodiyotning muhim segmentlarini himoya qilish va yangi ish o'rinlarini yaratishga yordam berdi. Pandemiya davrida, 2020 yilning birinchi yarmida, xalqaro investitsiya oqimlari 49% ga kamaydi. Shunga qaramay, sog'liqni saqlash va raqamli texnologiyalar sohasiga investitsiyalar sezilarli darajada oshgan. Masalan, Jahon iqtisodiy forumi hisob-kitoblariga ko'ra, pandemiya davrida raqamli iqtisodiyotga yo'naltirilgan global investitsiyalar 700 milliard dollardan oshdi, bu esa inqiroz sharoitida yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratishda katta rol o'ynadi. Davlat investitsiyalarining strategik ahamiyati ham alohida ta'kidlanishi lozim. Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) tadqiqotlariga ko'ra, davlat infratuzilmasiga qilingan investitsiyalar, ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda, uzoq muddatda har bir dollar investitsiya uchun ikki barobar iqtisodiy samaradorlik keltiradi. Misol sifatida, Hindistonning raqamli infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha olib borgan dasturlari 2014-2021 yillar oralig'ida mamlakat iqtisodiyotiga qo'shimcha 1,2 trillion dollar daromad olib keldi. Ushbu statistik ma'lumotlar investitsiyalar nafaqat iqtisodiy inqiroz oqibatlarini yengillashtirishda, balki iqtisodiyotning uzoq muddatli o'sishini ta'minlashda ham strategik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Innovatsion tarmoqlarga yo'naltirilgan investitsiyalar esa iqtisodiy tizimlarni moslashuvchan va bardoshli qilishda asosiy vosita hisoblanadi.

Innovatsiyalar va investitsiyalar sinergiyasi

Innovatsiyalar va investitsiyalar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, birgalikda iqtisodiy o'sishni tezlashtirish va yangi imkoniyatlarni ochishda muhim rol o'ynaydi. Investitsiyalar innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun zarur bo'lgan resurslarni taqdim etsa, innovatsiyalar investitsiyalarning samaradorligini oshiradi va iqtisodiyotda yangi segmentlar yaratadi. 2021 yilda global miqyosda texnologik innovatsiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalar 1,6 trillion dollardan oshdi. Buning natijasida sun'iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalari sohasida sezilarli rivojlanish kuzatildi. McKinsey & Company ma'lumotlariga ko'ra, sun'iy intellektni joriy qilish orqali korxonalarning samaradorligi o'rtacha 20% ga oshgan, bu esa global ishlab chiqarishning yillik hajmiga qo'shimcha 3 trillion dollardan ziyod iqtisodiy samaradorlik olib kelgan. Yashil energiya sohasidagi innovatsion texnologiyalar ham investitsiyalar orqali keng ko'lamda rivojlanmoqda. 2022 yilda qayta tiklanadigan energiyaga yo'naltirilgan global investitsiyalar hajmi 495 milliard dollarga yetgan. Bu investitsiyalar natijasida 15 mingdan ortiq yangi yashil ish o'rinlari yaratilgan va karbonat angidrid chiqindilari hajmi yillik 7% ga kamaygan. Innovatsiyalar va investitsiyalarning sinergiyasiga texnologik startaplar misolida ham e'tibor qaratish mumkin. Startaplar odatda yuqori darajadagi innovatsion salohiyatga ega, lekin katta miqdordagi investitsiyalar talab qiladi. 2023 yilda butunjahon startap ekotizimiga qilingan investitsiyalar hajmi 250 milliard dollardan oshdi. Shu investitsiyalar tufayli Uber, Airbnb kabi gigant kompaniyalar dunyo bo'ylab xizmat ko'rsatish modellari va texnologik innovatsiyalarni kengaytira oldi. Xitoyning "Made in China 2025" strategiyasi ham innovatsiyalar va investitsiyalarning sinergiyasiga yorqin misoldir. Bu strategiya doirasida yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga qaratilgan investitsiyalar hajmi yiliga 300 milliard dollardan oshdi. Natijada, mamlakatning texnologik eksport hajmi 10 yil ichida ikki barobarga oshib, 2022 yilda 2 trillion dollarni tashkil etdi. Mazkur statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalar va investitsiyalar o'zaro uyg'unlashganida iqtisodiyotga kuchli turtki beradi. Bu sinergiya nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki global muammolarni hal qilishda ham samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Texnologik yangiliklarni moliyalashtirish orqali barqaror rivojlanishga erishishning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Iqtisodiy sektorlar va davlatlar misolida amaliy tajriba

Yashil energiya sektori

Yashil energiya texnologiyalariga qaratilgan investitsiyalar ko'plab davlatlarda iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam berdi. Masalan, Germaniya 2022 yilda qayta tiklanadigan energiya loyihalariga 60 milliard dollardan ortiq mablag' yo'naltirdi. Buning natijasida mamlakatning energiya ishlab chiqarishida qayta tiklanadigan manbalarning ulushi 50% ga yetdi. Shu bilan birga, 300 mingdan ortiq yangi ish o'rinlari yaratildi. Bu tajriba ko'rsatadiki, yashil energiyaga sarmoya kiritish iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta'minlaydi.

Texnologik ishlab chiqarish sektori

Xitoyning texnologik ishlab chiqarishga yo'naltirilgan investitsiyalari iqtisodiyotning rivojlanishida muhim rol o'ynadi. 2021 yilda mamlakat yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga 480 milliard dollar sarmoya kiritdi. Bu natijada Xitoyning texnologik

eksport hajmi 2,5 trillion dollarga yetdi, bu esa mamlakatning global texnologiya bozoridagi ulushini sezilarli darajada oshirdi. Huawei va Xiaomi kabi kompaniyalar innovatsiyalar va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan investitsiyalarning muvaffaqiyatli misoli sifatida e'tirof etiladi. Sog'liqni saqlash sektori

Pandemiya davrida sog'liqni saqlash sohasida innovatsiyalar va investitsiyalar iqtisodiy inqiroz oqibatlarini kamaytirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Masalan, AQSh 2020-2021 yillarda vaksina ishlab chiqarish va tarqatishga 18 milliard dollar sarmoya kiritdi. Bu mRNA texnologiyasi asosida Pfizer va Moderna kabi kompaniyalarning muvaffaqiyatli vaksinalar ishlab chiqishiga olib keldi. Vaksinalarning joriy etilishi iqtisodiy faollikni tiklashga yordam berdi va millionlab ish o'rinlarini saqlab qoldi.

AVTOMOBIL SANOATI

Elektr transport vositalari ishlab chiqarish sohasida Norvegiya yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. 2022 yilda Norvegiya avtomobil sanoatiga yo'naltirilgan investitsiyalarining 75% elektr transport vositalariga qaratildi. Shu yilning o'zida mamlakatda sotilgan avtomobillarning 80% dan ortig'i elektr transport vositalari bo'ldi. Bu Norvegiyaning uglerod chiqindilarini kamaytirish maqsadida amalga oshirilgan muvaffaqiyatli strategiyasi bo'lib, iqtisodiy barqarorlikni ham ta'minlaydi.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SEKTORI

Hindistonning raqamli iqtisodiyotga qaratilgan strategiyasi ham diqqatga sazovordir. 2014-2021 yillar oralig'ida mamlakat raqamli infratuzilmaga 200 milliard dollar sarmoya kiritdi. Natijada Hindistonning IT xizmatlari eksporti 2022 yilda 150 milliard dollarga yetdi, bu esa mamlakat iqtisodiyotining 10% ga yaqin qismini tashkil etdi. Shuningdek, 4 milliondan ortiq yangi ish o'rinlari yaratildi.

Innovatsiyalar va investitsiyalar sinergiyasi bo'yicha olimlarning fikrlari Joseph Schumpeter

Mashhur iqtisodchi Joseph Schumpeter innovatsiyalarning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini "kreativ yo'q qilish" nazariyasi orqali tushuntirgan. Uning fikricha, innovatsiyalar iqtisodiy tizimlarni yangilash va samaradorlikni oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi. U shunday deydi: "Innovatsiyalar iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchidir va ular investitsiyalar bilan uyg'unlashganda, iqtisodiy o'sishni yanada tezlashtiradi." Bu nazariya asosida texnologik yangiliklarga yo'naltirilgan investitsiyalar nafaqat mavjud sohalarni modernizatsiya qilishga, balki yangi bozorlar yaratishga olib keladi.

PAUL ROMER

Iqtisodiy o'sish nazariyasining otalaridan biri hisoblangan Paul Romer innovatsiyalarni iqtisodiy o'sishning asosiy omili sifatida ko'radi. Uning fikricha, texnologik taraqqiyot va ilmiy tadqiqotlarga qaratilgan investitsiyalar milliy iqtisodiyotlarni raqobatbardosh qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Romer shunday deydi: "Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan investitsiyalar milliy daromadni ko'paytirish va iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish uchun eng samarali vositadir." Nobel mukofoti sovrindori sifatida Romer innovatsiyalar va investitsiyalarni birgalikda rivojlantirishni iqtisodiy siyosatning markaziy elementi deb biladi.

ROBERT SOLOW

Robert Solow, iqtisodiy o'sish nazariyasi bo'yicha Nobel mukofoti sovrindori, texnologik taraqqiyot va kapital qo'yilmalar o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratadi. Uning fikricha, innovatsiyalar va investitsiyalar o'rtasidagi sinergiya iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi. Solow quyidagicha fikr bildirgan: "Kapital qo'yilmalar, agar ular yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan bo'lsa, ishlab chiqarishning barqaror o'sishini ta'minlaydi." Uning modeli innovatsiyalarni uzoq muddatli iqtisodiy o'sishning eng muhim omili sifatida tasvirlaydi.

Bu olimlarning fikrlari innovatsiyalar va investitsiyalarning o'zaro bog'liq jarayon ekanligini va bu sinergiya global iqtisodiy rivojlanishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Bu qarashlar turli davlatlarning muvaffaqiyatli iqtisodiy tajribalarida ham o'z isbotini topgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Innovatsiyalar va investitsiyalar iqtisodiy inqirozlarni yengib o'tishda va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlashda o'zaro uyg'unlashgan holda ishlaydi. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, texnologik yangiliklarni moliyalashtirish orqali iqtisodiyotga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkin. Masalan, 2022 yilda global texnologik innovatsiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi 1,6 trillion dollarga yetdi va bu investitsiyalar natijasida yangi texnologiyalar ishlab chiqarishdan qo'shimcha 3 trillion dollarlik iqtisodiy samaradorlik yaratildi. Bu ko'rsatkich innovatsiyalar va investitsiyalar o'rtasidagi sinergiyaning amaliy samaradorligini ochib beradi. Sog'liqni saqlash sohasida pandemiya davrida vaksina ishlab chiqarishga yo'naltirilgan 18 milliard dollarlik investitsiya qisqa vaqt ichida jahon iqtisodiyotini tiklash uchun asos bo'ldi. Bu jarayon investitsiyalarni ijtimoiy sohalarda innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratish muhimligini ko'rsatadi. Yashil energiya sektorida 495 milliard dollarlik investitsiyalar uglerod chiqindilarini kamaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda muvaffaqiyatli natijalarni olib keldi. Bu ma'lumotlar ko'rsatadiki, investitsiyalarni ekologik barqarorlikka yo'naltirish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy samaradorlikka ham hissa qo'shadi.

TAKLIFLAR QUYIDAGILARNI O'Z ICHIGA OLADI:

Innovatsiyalarga yo'naltirilgan davlat investitsiyalarini oshirish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish. Jahon bankining hisob-kitoblariga ko'ra, infratuzilma va texnologiyalarga qilingan har bir 1 dollar investitsiya iqtisodiyotga qo'shimcha 2-3 dollarlik samaradorlik olib keladi. Shuning uchun davlatlar bunday investitsiyalarni ko'paytirishi kerak.

Xususiy sektorni innovatsiyalarga jalb qilish. McKinsey ma'lumotlariga ko'ra, texnologik startaplarga qilingan investitsiyalar yillik 20-30% daromadlilikni ta'minlaydi. Bu ko'rsatkich xususiy kompaniyalar uchun innovatsion loyihalarni moliyalashtirishning iqtisodiy jihatdan foydali ekanligini ko'rsatadi.

Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish orqali innovatsiyalarni joriy etish. Pandemiya davrida global vaksina ishlab chiqarish jarayonida xalqaro hamkorlikning ahamiyati ko'rinib turdi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, xalqaro loyihalarga qilingan investitsiyalar pandemiya oqibatlarini 30% tezroq yengishga yordam berdi. Xulosa qilib aytganda, innovatsiyalar va investitsiyalarning uyg'unlashuvi nafaqat iqtisodiy o'sishni

ta'minlaydi, balki global muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan barqaror rivojlanish modelini yaratadi. Statistika va amaliy tajribalardan kelib chiqib, davlatlar va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, strategik investitsiyalar va texnologik taraqqiyotning uyg'un rivoji global iqtisodiy tizimni yanada mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qodirov, O. A. (2019). Investitsion strategiyalar va ularning iqtisodiy rivojlanishdagi roli. Toshkent: Iqtisodiyot va Biznes Nashriyoti.
2. Yunusov, A. T. (2021). Innovatsion jarayonlar va ularning iqtisodiy samaradorligi. Samarqand: Zarafshon nashriyoti.
3. Karimov, U. M. (2020). Global iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida investitsiyalarning ahamiyati. Toshkent: Fan va Taraqqiyot.
4. Uzbekistan Research Portal. (2022). "O'zbekiston iqtisodiyotida innovatsiyalarning o'rni". O'zbekiston Fanlar Akademiyasi sayti. www.academy.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar Vazirligi Sayti. (2023). "Davlat investitsiya loyihalari va ularning natijalari". www.invest.gov.uz
6. Muhammadiev, N. H. (2018). Iqtisodiy inqiroz va innovatsion strategiyalar. Qarshi: Nasaf Nashriyoti.
7. Bekmurodov, I. R. (2022). Investitsiyalarni boshqarish va innovatsiyalarni moliyalashtirish. Buxoro: Buxoro Universiteti Nashriyoti.
8. Sharopov, S. F. (2020). Texnologik taraqqiyotning iqtisodiy o'sishga ta'siri. Nukus: Qoraqalpoq Fan Nashriyoti.

SOLIQDAN QOCHISH VA UNING INVESTITSION MUHITGA SALBIY TASIRI

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Turg'unboyev Nurislom To'lqin o'g'li

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada soliqlardan qochish muammosi va uning investitsiyaviy muhitga salbiy ta'siri o'rganiladi. Soliqdan qochishning asosiy sabablari, uning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari, shuningdek, bu muammoning investitsiyalarni jalb qilishga salbiy ta'siri tahlil qilinadi. Maqolada soliq qonunchiligini takomillashtirish, xalqaro tajribani o'rganish va soliqlardan qochishni oldini olish bo'yicha samarali choralar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari O'zbekiston sharoitida investitsion muhitni yaxshilash uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Soliqdan qochish, investitsion muhit, soliq siyosati, soliq qonunchiligi, iqtisodiy ta'sir, xalqaro tajriba, investitsiya jalb qilish, soliq nazorati, raqamli iqtisodiyot, soliq islohotlari.

ASOSIY QISM

Soliqlardan qochish bugungi kunda ko'plab mamlakatlarda iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarayotgan dolzarb masalalardan biridir. Ushbu jarayon davlat byudjetiga sezilarli zarar yetkazishi bilan birga, milliy iqtisodiyotning rivojlanishiga to'siq bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, investitsiyaviy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatib, xorijiy va mahalliy investorlarning mamlakatga bo'lgan ishonchini pasaytiradi. Soliqdan qochishning sabablarini tahlil qilish, uning oqibatlarini o'rganish va bunday holatlarning oldini olish uchun samarali choralar ishlab chiqish iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola soliqdan qochish muammosi va uning investitsiyaviy muhitga salbiy ta'sirini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ushbu jarayonning iqtisodiyotga qanday ta'sir qilishi, bu boradagi muammolarni bartaraf etish yo'llari va xalqaro tajribaning ahamiyatini yoritadi.

Soliqlardan qochishning bir qancha asosiy sabablari mavjud.

Birinchidan, soliq stavkalarining yuqoriligi ko'plab soliq to'lovchilarni soliqlardan qochish yo'llarini izlashga undaydi. Masalan, O'zbekistonda 2019 yilda qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) stavkasi 20% dan 15% ga pasaytirilgan bo'lsa-da, QQS tushumlarining umumiy soliqlar tushumidagi ulushi 30,1% dan 23,3% gacha kamaygan.

Ikkinchidan, soliq tizimining murakkabligi va soliq qonunchiligidagi bo'shliqlar soliq to'lovchilarga soliqlardan qochish imkonini beradi. Masalan, 2019 yilda O'zbekistonda soliq to'lovchilar soni 7 500 dan 145 434 taga oshgan, bu esa soliq solish tizimlarining murakkabligi va soliq to'lovchilarning soliqdan qochish imkoniyatlarini oshirgan.

Uchinchidan, soliq ma'muriyatchiligining yetarli darajada samarali emasligi ham soliqlardan qochishga olib keladi. Masalan, 2021 yilda O'zbekistonda QQS samaradorligi 44,5% dan 48% gacha oshgan bo'lsa-da, bu ko'rsatkich hali ham past darajada qolmoqda.

To'rtinchidan,

korruptsiya va davlat boshqaruvi darajasining pastligi ham soliqlardan qochishning sabablaridan biridir. Bu esa davlat byudjetiga tushumlarning kamayishiga va iqtisodiy rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu omillarni bartaraf etish uchun soliq tizimini soddalashtirish, soliq stavkalarini optimallashtirish va soliq ma'muriyatchiligini kuchaytirish zarur.

Soliqlardan qochish davlat byudjetiga sezilarli zarar yetkazadi. Masalan, 2021 yilda O'zbekistonda qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) tushumlari 38,4 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, QQS qaytarish summasi 14,4 trillion so'mni yoki tushumlarning 27,3 foizini tashkil etdi.

Bu holat ijtimoiy sohalarning moliyalashtirilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki byudjet daromadlarining kamayishi sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqa ijtimoiy dasturlar uchun ajratiladigan mablag'larning qisqarishiga olib keladi. Shuningdek, soliqlardan qochish halol tadbirkorlar uchun nosog'lom raqobat muhitini yaratadi. Soliq to'lashdan bo'yin tovlagan korxonalar mahsulotlarini arzonroq narxlarda taklif qilib, bozorni egallashga harakat qiladi, bu esa halol tadbirkorlarning daromadlarini kamaytiradi va ularning bozorga kirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Bundan tashqari, soliqlardan qochish investitsiya muhitiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Davlat byudjetiga tushumlarning kamayishi infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatlarini cheklaydi, bu esa investorlar uchun qulay sharoitlarning yetishmasligiga olib keladi. Natijada, xorijiy investitsiyalar oqimi pasayishi mumkin, bu esa iqtisodiy o'sish sur'atlariga salbiy ta'sir qiladi. Soliqlardan qochishning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini kamaytirish uchun soliq tizimini soddalashtirish, soliq ma'muriyatchiligini kuchaytirish va soliq to'lovchilarning huquqiy madaniyatini oshirish zarur. Shuningdek, soliq qonunchiligidagi bo'shliqlarni bartaraf etish va korruptsiyaga qarshi kurashish ham muhim ahamiyatga ega.

Soliqlardan qochish davlat byudjetiga sezilarli zarar yetkazadi. Masalan, 2021 yilda O'zbekistonda qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) tushumlari 38,4 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, QQS qaytarish summasi 14,4 trillion so'mni yoki tushumlarning 27,3 foizini tashkil etdi.

Bu holat ijtimoiy sohalarning moliyalashtirilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki byudjet daromadlarining kamayishi sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqa ijtimoiy dasturlar uchun ajratiladigan mablag'larning qisqarishiga olib keladi. Shuningdek, soliqlardan qochish halol tadbirkorlar uchun nosog'lom raqobat muhitini yaratadi. Soliq to'lashdan bo'yin tovlagan korxonalar mahsulotlarini arzonroq narxlarda taklif qilib, bozorni egallashga harakat qiladi, bu esa halol tadbirkorlarning daromadlarini kamaytiradi va ularning bozorga kirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Bundan tashqari, soliqlardan qochish investitsiya muhitiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Davlat byudjetiga tushumlarning kamayishi infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatlarini cheklaydi, bu esa investorlar uchun qulay sharoitlarning yetishmasligiga olib keladi. Natijada, xorijiy investitsiyalar oqimi pasayishi mumkin, bu esa iqtisodiy o'sish sur'atlariga salbiy ta'sir qiladi. Soliqlardan qochishning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini kamaytirish uchun soliq tizimini soddalashtirish, soliq

ma'muriyatchiligini kuchaytirish va soliq to'lovchilarning huquqiy madaniyatini oshirish zarur. Shuningdek, soliq qonunchiligidagi bo'shliqlarni bartaraf etish va korrupsiyaga qarshi kurashish ham muhim ahamiyatga ega.

Soliqlardan qochish mamlakatning investitsiyaviy muhitiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatadi. Davlat byudjetiga tushumlarning kamayishi natijasida infratuzilma va ijtimoiy sohalarga ajratiladigan mablag'lar qisqaradi, bu esa investorlar uchun qulay sharoitlarning yetishmasligiga olib keladi. Masalan, 2021 yilda O'zbekistonda soliq imtiyozlari natijasida byudjetga 34 trillion 91 milliard so'm soliq tushumlari kelib tushmagan, bu esa yalpi ichki mahsulotning 4,6 foizini tashkil qiladi.

Bundan tashqari, soliqlardan qochish holatlari iqtisodiyotda nosog'lom raqobat muhitini yaratadi. Soliq to'lashdan bo'yin tovlagan korxonalar mahsulotlarini arzonroq narxlarda taklif qilib, bozorni egallashga harakat qiladi, bu esa halol tadbirkorlarning daromadlarini kamaytiradi va ularning bozorga kirish imkoniyatlarini cheklaydi. Masalan, 2022 yilda O'zbekistonda qurilish sohasida faoliyat yuritayotgan 20 303 ta korxonadan 5 mingga yaqinida rentabellik 0 foizdan past bo'lgan, bu esa soliqlardan qochish holatlarining keng tarqalganligini ko'rsatadi.

Shuningdek, soliqlardan qochish xalqaro investorlarda mamlakatning iqtisodiy barqarorligiga nisbatan ishonchsizlikni oshiradi. Soliq tizimidagi noaniqliklar va soliq to'lovlarining to'liq undirilmasligi investorlar uchun xavf omili sifatida baholanadi. Masalan, 2021 yilda O'zbekistonda 53 561 ta xo'jalik yurituvchi sub'yektga 70 644 ta holatda jami 34,9 trillion so'mlik soliq imtiyozlari qo'llanilgan, bu esa jami soliq tushumlarining 26,7 foizini tashkil etadi.

Ushbu omillarni bartaraf etish uchun soliq tizimini soddalashtirish, soliq ma'muriyatchiligini kuchaytirish va soliq to'lovchilarning huquqiy madaniyatini oshirish zarur. Shuningdek, soliq qonunchiligidagi bo'shliqlarni bartaraf etish va korrupsiyaga qarshi kurashish ham muhim ahamiyatga ega. Soliqlardan qochishning oldini olish uchun bir qator samarali choralarni ko'rish zarur.

Birinchidan, soliq tizimini soddalashtirish va soliq stavkalarini optimallashtirish muhim ahamiyatga ega. Masalan, 2020-yilda O'zbekiston Respublikasida soliq islohotlari natijasida qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) stavkasi 20% dan 15% ga pasaytirildi, bu esa soliq to'lovchilarning yukini kamaytirishga xizmat qildi. Ikkinchidan, soliq ma'muriyatchiligini kuchaytirish va soliq to'lovchilarning huquqiy madaniyatini oshirish lozim. Davlat soliq qo'mitasi tomonidan 2019-yilda o'tkazilgan 18 839 ta vaqtinchalik tekshiruvlar natijasida 69,09 milliard so'mlik soliq tushumlari ta'minlandi, bu avvalgi davrlarga nisbatan 38,2 milliard so'mga yoki 44,6% ga ko'pdir.

Uchinchidan, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va soliq sohasida axborot almashinuvini yo'lga qo'yish zarur. 2022-yilda O'zbekiston Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OECD) soliq maqsadlarida ochiqlik va axborot almashinuvi bo'yicha Global forumiga qo'shildi, bu esa soliq to'lashdan bo'yin tovlashga qarshi kurashda xalqaro standartlarni joriy etishga imkon beradi. Shuningdek, soliq xavfini boshqarish tizimini joriy etish muhimdir. Bu tizim soliq to'lovchilarning soliq majburiyatlarini bajarmaslik yoki to'liq bajarmaslik xavf darajasini baholash va ularni muayyan toifalarga

ajratish imkonini beradi. Bundan tashqari, soliq qarzlarini undirish mexanizmlarini takomillashtirish ham zarur. Yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar soliq organiga yozma ravishda murojaat qilib, soliq auditi natijalari bo'yicha qo'shimcha hisoblangan soliqlarni olti oy mobaynida teng ulushlarda to'lash imkoniyatiga ega.

Ushbu choralarni amalga oshirish soliqlardan qochishning oldini olish va davlat byudjetiga tushumlarni oshirishga xizmat qiladi.

1. Professor Jozef Stiglits (Nobel mukofoti sovrindori, iqtisodchi): Stiglitsning ta'kidlashicha, soliqdan qochish nafaqat davlat byudjetiga zarar yetkazadi, balki ijtimoiy adolatni buzadi va iqtisodiy tengsizlikni kuchaytiradi. U "2019-yilda global soliqdan qochish holatlari tufayli davlatlar 427 milliard AQSh dollari yo'qotdi" deya qayd etadi. Bu raqam rivojlanayotgan davlatlarning infratuzilma va ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi. Stiglits, shuningdek, soliqlardan qochishni kamaytirish uchun davlatlar o'rtasida ma'lumot almashinuvini kuchaytirish zarurligini ta'kidlaydi.

2. Gabriel Zucman (iqtisodchi va soliq masalalari bo'yicha mutaxassis): Zucmanning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, global soliqdan qochishning asosiy sababi yuqori soliq stavkalari va xalqaro soliq boshqaruvi tizimidagi bo'shliqlardir. U "Amerika kompaniyalari yiliga taxminan 700 milliard AQSh dollarini soliq to'lashdan qochish uchun offshor hisoblarda yashiradi," deb yozadi. Zucman soliq shaffofligini oshirish va soliqlarning adolatli taqsimlanishini ta'minlash orqali investitsiyaviy muhitni yaxshilash mumkinligini ta'kidlaydi.

Ushbu olimlar fikrlaridan kelib chiqib, soliqdan qochishni kamaytirish davlat byudjetining barqarorligi va investitsiya muhitining jozibadorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rish mumkin.

XULOSA

Soliqlardan qochish iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka jiddiy zarar yetkazadigan muhim muammolardan biridir. Davlat byudjetiga tushumlarning kamayishi nafaqat ijtimoiy sohalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini cheklaydi, balki mamlakatning investitsiyaviy muhitiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, 2021-yilda O'zbekistonda soliqdan qochish va noto'g'ri hisoblangan soliq imtiyozlari tufayli davlat byudjeti taxminan 34 trillion so'm mablag'dan mahrum bo'ldi, bu esa yalpi ichki mahsulotning qariyb 4,6 foizini tashkil etdi.

Soliqlardan qochish natijasida infratuzilma va iqtisodiy loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlari kamayib, bu xorijiy va mahalliy investorlarning mamlakatga bo'lgan ishonchini pasayishiga olib kelmoqda. Masalan, xalqaro miqyosda 2019-yilda davlatlar soliqlardan qochish tufayli 427 milliard AQSh dollaridan ko'proq mablag'ni yo'qotgan, bu esa global iqtisodiy o'sishning sekinlashishiga xizmat qilgan.

Muammoni bartaraf etish uchun soliq tizimini soddalashtirish, soliq stavkalarini optimallashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy qilish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish zarur. Xususan, 2020-yilda O'zbekistonda QQS stavkasining 20% dan 15% ga pasaytirilishi soliq tushumlarini oshirish va tadbirkorlik sub'yektlarining soliq yukini yengillashtirishga xizmat qilgan.

Shu sababli, soliqlardan qochishni oldini olish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va investitsion muhitni yaxshilash uchun muhim ahamiyatga ega. Kelajakda ushbu yo'nalishdagi islohotlarni davom ettirish davlatning moliyaviy mustahkamligini oshirishda hal qiluvchi omil bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. "Soliqlar va soliqqa tortish asoslari" (O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi nashri, Toshkent, 2021).
2. "O'zbekiston Respublikasida soliqlarni isloh qilish kontseptsiyasi" (Toshkent, "O'zbekiston" nashriyoti, 2019).
3. 3. Iqtisodiy islohotlarning soliqqa tortish tizimiga ta'siri (Akmal Saidov, Toshkent, "Yangi asr avlodi", 2020).
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi sayti: www.stat.uz.
5. Davlat soliq qo'mitasi rasmiy sayti: www.soliq.uz.
6. "O'zbekiston iqtisodiyoti: soliq islohotlari va investitsiyalarni jalb qilish" (G'ulomov Q., Toshkent, 2020).
7. "Soliqlar va investitsiyalar: iqtisodiy tahlil" (Erkinov M., Toshkent, "Fan va texnologiya", 2018).
8. "Soliq tizimining zamonaviy muammolari" (Ismailov A., Toshkent, 2017).

INVESTITSİYALAR VA SOLIQ YUKINING TA'SIRI: O'ZBEKISTON VA AQSH MISOLIDA

Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

SamDUKF assistant

Toshmurodov Ruslanjon O'rin o'g'li

SamDUKF talaba

Abdurashidov Shohjahon G'ayrat o'g'li

SamDUKF talaba

Annotatsiya: Investitsiyalar va soliq siyosati bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biridir. Mamlakatlarda amalga oshirilgan soliq islohotlari nafaqat soliq yukini kamaytirishga, balki investitsiyalarni jalb qilishga ham yordam beradi. O'zbekiston va AQSh misollarida soliq siyosatining investitsiyalar oqimiga qanday ta'sir ko'rsatgani, ularning iqtisodiy barqarorlik, raqobatbardoshlik va innovatsion rivojlanishga ta'siri o'rganiladi. Ushbu maqola, soliq islohotlarining va investitsion siyosatning iqtisodiy o'sishga qanday ta'sir qilishini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Investitsiyalar, Soliq Siyosati, Soliq Islohotlari, Xorijiy Investitsiyalar, Soliq Yuki, Ekonomik O'sish, Raqobatbardoshlik, Innovatsiyalar, Investitsion Muhit, O'zbekiston, AQSh, Soliq Imtiyozlari, Soliq Stavkalari, Soliq Tizimi, Iqtisodiy Barqarorlik.

Abstract: Investments and tax policies are closely interconnected and are among the key drivers of economic development. Tax reforms implemented in countries play a crucial role in not only reducing tax burdens but also in attracting investments. The article examines how tax policies in countries like Uzbekistan and the United States affect investment flows, and their impact on economic stability, competitiveness, and innovation. This paper analyzes how tax reforms and investment-driven policies influence economic growth.

Keywords: Investments, Tax Policy, Tax Reforms, Foreign Investments, Tax Burden, Economic Growth, Competitiveness, Innovations, Investment Environment, Uzbekistan, United States, Tax Incentives, Tax Rates, Tax System, Economic Stability.

Аннотация: Инвестиции и налоговая политика тесно связаны и являются одними из основных факторов экономического развития. Налоговые реформы, проводимые в странах, играют важную роль не только в снижении налоговой нагрузки, но и в привлечении инвестиций. Статья исследует, как налоговая политика в таких странах, как Узбекистан и США, влияет на потоки инвестиций и их воздействие на экономическую стабильность, конкурентоспособность и инновационное развитие. В статье анализируется влияние налоговых реформ и инвестиционной политики на экономический рост. Ключевые слова: Инвестиции, Налоговая Политика, Налоговые Реформы, Иностранные Инвестиции, Налоговая Нагрузка, Экономический Рост, Конкурентоспособность, Инновации, Инвестиционная Среда, Узбекистан, США,

Налоговые Льготы, Налоговые Ставки, Налоговая Система, Экономическая Стабильность.

KIRISH

Investitsiyalar va soliq siyosati iqtisodiyotning asosiy elementlaridan biridir. Ularning o'zaro ta'siri mamlakatlar rivojlanishining kaliti hisoblanadi, chunki investitsiyalar iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi, soliq siyosati esa bu jarayonga qanday yo'nalish berilishini belgilaydi. Investitsiya oqimlarining miqdori va sifatini belgilovchi omillardan biri – soliq yuki. To'g'ri soliq siyosati, o'z navbatida, yuqori darajadagi investitsiyalarni jalb etish, yangi texnologiyalarni kiritish, ish o'rinlari yaratish va iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda ko'plab rivojlanayotgan davlatlar, shu jumladan O'zbekiston, soliq tizimini modernizatsiya qilish orqali investitsiyalarni jalb etishga harakat qilmoqda. Biroq, soliq siyosatidagi o'zgarishlarning iqtisodiy o'sishga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida to'liq tushuncha shakllanishi zarur. AQSh tajribasi bu borada muhim o'rnak bo'lib, investitsiyalarni rag'batlantirishda soliq siyosatining qanday samarali ishlashi haqida ko'plab foydali ma'lumotlar taqdim etadi. Shu bois, ushbu maqolada investitsiyalar va soliq yukining o'zaro ta'siri, AQSh tajribasi asosida, iqtisodiyotga qanday ta'sir qilishini tahlil qilamiz. Tahlilning maqsadi – soliq siyosatining investitsiyalarni jalb qilishdagi rolini aniqlash va shu asosda O'zbekiston kabi mamlakatlar uchun samarali siyosat tavsiyalarini ishlab chiqishdir.

Investitsiyalar va Ularning Iqtisodiyotga Ta'siri

Investitsiyalar — iqtisodiy o'sish va taraqqiyotning asosiy manbai hisoblanadi. Ular nafaqat yangi ish o'rinlari yaratishga, balki texnologik yangilanish va infratuzilmaning rivojlanishiga ham olib keladi. Investitsiyalarni iqtisodiyotga ta'sir qiluvchi bir necha omillarga ajratish mumkin: davlatning investitsion muhitni yaratishdagi roli, xususiylar va davlat sektoridagi investitsiyalar, xorijiy va ichki kapital oqimlari. Investitsiyalar turlari

Ichki investitsiyalar: Bu turdagi investitsiyalar odatda mamlakatning ichki resurslari orqali amalga oshiriladi. Ular korxonalar, kichik va o'rta bizneslar tomonidan amalga oshiriladi va mamlakat ichidagi iqtisodiy faoliyatni jonlantiradi. Ichki investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, yangi texnologiyalarni kiritish va yangi bizneslar yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Xorijiy investitsiyalar: Xorijiy investitsiyalar mamlakatga tashqi kapitalni jalb qilish orqali iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga yordam beradi. Xorijiy investitsiyalar texnologiya transferi, innovatsiyalar va raqobatbardoshligini oshiradigan korxonalarni yaratishga xizmat qiladi. Ularning mamlakatga ta'siri faqat iqtisodiy o'sish bilan cheklanmaydi, balki eksport salohiyatini oshirish va yangi bozorlarni ochish imkoniyatlarini yaratadi.

Investitsiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'siri Investitsiyalar iqtisodiyotning barcha sohalariga ta'sir qiladi, ammo ularning eng katta ta'siri quyidagi yo'nalishlarda kuzatiladi:

Yangi ish o'rinlari yaratish: Investitsiyalar yangi korxonalarni tashkil qilish, ishlab chiqarishni kengaytirish va mavjud biznesni rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa yangi ish o'rinlari yaratadi va aholi bandligini ta'minlaydi. O'z navbatida, bu inflyatsiya va

iqtisodiy tengsizlikni kamaytiradi. Texnologik rivojlanish va innovatsiyalar: Xorijiy va ichki investitsiyalar texnologik yangilanishlarga olib keladi. Yangi texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va global bozorda raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Infratuzilma va sosial rivojlanish: Investitsiyalarni jalb qilish iqtisodiyotda infratuzilma tizimini, masalan, transport, energetika va kommunikatsiya sohalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, boshqa sohalaridagi iqtisodiy faoliyatni rivojlantiradi. Iqtisodiy o'sishni tezlashtirish: Investitsiyalar iqtisodiy o'sishning asosiy omili sifatida xizmat qiladi. Yangi investitsiyalar orqali ishlab chiqarish hajmi oshadi, ishlab chiqarish quvvatlari kengayadi, eksport salohiyati kuchayadi, natijada iqtisodiy o'sish tezlashadi. Investitsiyalarning ijtimoiy ta'siri Investitsiyalar ijtimoiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Yangi ish o'rinlari va yuqori sifatli xizmatlar yaratish orqali jamiyatning turmush darajasi yaxshilanadi. Shuningdek, investitsiyalar ta'minot zanjirlarini yaxshilash, sog'liqni saqlash va ta'lim tizimini rivojlantirishga yordam beradi, bu esa jamiyatning umuman rivojlanishiga xizmat qiladi.

Soliq Tizimi va Soliq Yukining Asosiy Aspektlari

Soliq siyosati mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Soliq tizimi, uning strukturasi va stavkalari mamlakatda investitsiyalarning qanchalik rag'batlantirilishini belgilaydi. Soliq yukining to'g'ri darajasi iqtisodiy o'sish, tadbirkorlik va ijtimoiy farovonlikni ta'minlash uchun juda muhimdir. Agar soliq stavkalari yuqori bo'lsa, tadbirkorlar va investorlarga qarshi bo'lgan iqtisodiy muhitni yaratishi mumkin. Aksincha, soliq yukining haddan tashqari kamaytirilishi davlatning iqtisodiy barqarorligini xavf ostiga qo'yishi mumkin. Soliq tizimi va uning tuzilishi, Soliq tizimi, umuman olganda, davlat byudjetini to'ldirishning asosiy vositasidir. Mamlakatlarda soliq tizimi bir nechta asosiy turlarga bo'linadi. To'g'ridan-to'g'ri soliq Bu turdagi soliqlar o'zgarimas stavka bilan to'lanadi va bevosita daromad yoki mol-mulkga nisbatan olinadi. Korporativ daromad solig'i, shaxsiy daromad solig'i va yer solig'i kabi soliq turlari to'g'ridan-to'g'ri soliq sifatida ajralib turadi. No-to'g'ridan-to'g'ri soliq Bu soliq turlari iste'molchilardan yoki mahsulot va xizmatlarni iste'mol qilish orqali olinadi. Masalan, qo'shimcha qiymat solig'i (QQS) va aksiz solig'i. Soliq tizimining samarali bo'lishi davlatning iqtisodiy rivojlanishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Samarali soliq tizimi iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi, investitsiyalarni jalb qiladi va umuman olganda mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Soliq yuki — bu iqtisodiy faoliyatni amalga oshiruvchi sub'ektlar, masalan, korxonalar va fuqarolar tomonidan to'lanadigan soliq miqdorining ularning daromadlari yoki aktivlariga nisbatan ulushidir. Soliq yuki ikki asosiy jihatdan o'lchanadi: Soliq stavkalarining yuqoriligi: Agar soliq stavkalari yuqori bo'lsa, bu tadbirkorlar uchun iqtisodiy og'irlikni yaratadi va ularni boshqa mamlakatlarga ko'chishga undaydi. Yuqori soliq stavkalari xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Soliq yukining tasiri: Yuqori soliq yuki investitsion muhitni yomonlashtirishi va ijtimoiy farovonlikni kamaytirishi mumkin. Biroq, adolatli va optimal soliq yukining joriy etilishi davlatga zarur infratuzilmani rivojlantirish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan mablag'larni taqdim etadi.

Soliq yukining iqtisodiyotga ta'siri, Soliq yukining iqtisodiyotga ta'siri ko'plab omillarga bog'liq. Bir tomondan, yuqori soliq yuki davlatga ko'proq mablag' keltirishi mumkin, lekin bu investitsiyalarni kamaytiradi, chunki tadbirkorlar o'z faoliyatlarini boshqa past soliq stavkali mamlakatlarga ko'chirishga harakat qilishadi. Ikkinchi tomondan, soliq yukining haddan tashqari pasayishi davlatning moliyaviy barqarorligini zaiflashtirishi va jamiyatning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli mablag'larni ta'minlashni qiyinlashtirishi mumkin. Soliq siyosatining to'g'ri yo'nalishi iqtisodiy rivojlanish uchun muhimdir. Agar soliq tizimi oddiy va tushunarli bo'lsa, bu tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlaydi va investitsion muhitni yaxshilaydi. Misol uchun, AQShda 2017-yilda amalga oshirilgan soliq islohotlari, korporativ soliq stavkasini pasaytirish orqali mamlakatga yanada ko'proq xorijiy investitsiyalarni jalb qildi. Bu kabi islohotlar soliq siyosatining iqtisodiyotga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

AQSh Misolida Investitsiyalar va Soliq Siyosatining Ta'siri

AQSh dunyodagi eng yirik iqtisodiyot sifatida, investitsiyalarni jalb qilishda soliq siyosatining qanday muhim rol o'ynashini ko'rsatib beradi. AQSh hukumati o'zining soliq siyosatini har doim iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va raqobatbardosh muhit yaratish maqsadida shakllantiradi. Xususan, 2017-yilda qabul qilingan Tax Cuts and Jobs Act (Soliq qisqartirish va ish o'rinlari to'g'risidagi qonun) AQShning soliq siyosatida katta o'zgarishlarni amalga oshirdi.

Soliq siyosatining o'zgarishi va korporativ soliq stavkalarining pasayishi 2017-yilda qabul qilingan Tax Cuts and Jobs Act qonuni AQShning korporativ soliq stavkasini 35% dan 21% ga kamaytirdi. Ushbu soliq islohoti mamlakatda korporatsiyalarni rag'batlantirish va investitsiyalarni jalb qilishda muhim qadam bo'ldi. 21% lik soliq stavkasi dunyo bo'yicha raqobatbardosh darajaga keldi va AQShni xorijiy investorlar uchun jozibador bozorga aylantirdi. Soliq stavkasining pasayishi AQShdagi korporatsiyalarni faol ravishda o'z faoliyatlarini kengaytirishga va yangi ish o'rinlarini yaratishga undadi. Shuningdek, korporatsiyalar uchun chet eldagi daromadlarni AQShga qaytarish uchun yanada qulay sharoitlar yaratildi. Bu esa mamlakatga ko'plab yangi investitsiyalarni olib keldi va iqtisodiy o'sishni tezlashtirdi.

Soliq imtiyozlari va investitsiyalarni jalb qilish AQShda investitsiyalarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlari ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, korporatsiyalar tadqiqot va rivojlanish (R&D) faoliyatlariga soliq kreditlari berish orqali ilmiy izlanishlarni rag'batlantiradi. Bu AQShdagi texnologik innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi va yangi startaplar tashkil etishga imkon yaratadi. Shuningdek, energiya samaradorligini oshirish va yashil energiya investitsiyalarini rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlari taqdim etiladi.

AQShda investitsiyalarni qo'llab-quvvatlashning yana bir yo'li – Opportunity Zones (Imkoniyat zonalari) dasturidir. Ushbu dastur orqali, iqtisodiy jihatdan zaif hududlarda investitsiyalarni rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlari taqdim etiladi. Bu esa ushbu hududlardagi iqtisodiy o'sishni tezlashtirishga yordam beradi va jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Xorijiy investitsiyalar va global iqtisodiy ta'sir AQShning soliq siyosati nafaqat

ichki, balki xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Xorijiy investitsiyalar, AQShning texnologik taraqqiyoti va yangi bozorlarni ochishda katta ahamiyatga ega. Soliq siyosatidagi islohotlar AQShni global investorlar uchun jozibador mamlakatga aylantirdi. Shu sababli, AQShga kirgan xorijiy investitsiyalar hajmi sezilarli darajada oshdi. Soliq siyosati o'zgarishlari, shuningdek, AQShning boshqa mamlakatlar bilan iqtisodiy aloqalarini mustahkamlashga yordam berdi. Mamlakatning xalqaro savdo va investitsion aloqalari kuchayib, global iqtisodiy o'sishning tezlashishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Soliq Yukining Investitsion Muhitga Ta'siri

Soliq yuki iqtisodiy faoliyatga ta'sir etuvchi muhim omil bo'lib, ayniqsa investitsion muhitni shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Soliq yuki — bu iqtisodiy sub'ektlar tomonidan to'lanadigan soliq miqdorining ularning daromadlari yoki aktivlariga nisbatan ulushidir. Soliq yukining darajasi yuqori bo'lsa, bu investitsiyalarni jalb qilishda salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki yuqori soliq yuklari investorlarga iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi.

Agar soliq yuki juda yuqori bo'lsa, tadbirkorlar va investorlar o'z faoliyatlarini boshqa mamlakatlarga ko'chirishga yoki o'z kapitalini boshqa bozorlarga yo'naltirishga qaror qilishlari mumkin. Yuqori soliq stavkalari korxonalar uchun iqtisodiy og'irlikni yaratadi, bu esa ularning raqobatbardoshligini pasaytiradi. Soliq yuki juda yuqori bo'lgan mamlakatlar ko'pincha xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda qiyinchiliklarga duch keladi, chunki investorlar iqtisodiy muhitni, soliq yukini va investitsion imkoniyatlarni o'rganib, boshqa imkoniyatlarni izlashadi.

AQShda 2017-yilda soliq stavkalarining pasaytirilishi, korporatsiyalarni yanada jozibador qilishda muhim rol o'ynadi. Soliq islohotlari soliq yukini kamaytirish orqali investitsion muhitni yaxshiladi va mamlakatga ko'proq xorijiy investitsiyalarni olib keldi.

Past soliq yukining ijobiy ta'siri Soliq yukining past darajasi investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay sharoitlar yaratadi. Past soliq stavkalari, ayniqsa, yangi startaplar va kichik bizneslar uchun iqtisodiy faoliyatni boshlashda qo'llab-quvvatlovchi omil hisoblanadi. Investorlar va tadbirkorlar soliq yukining pastligini ko'rib, yangi loyihalarni amalga oshirishga va iqtisodiy faoliyatni kengaytirishga qaror qilishadi. Shu bilan birga, bu davlatning ijtimoiy va infratuzilma rivojlanishiga olib keladi, chunki investitsiyalar iqtisodiyotning boshqa sohalarini ham rag'batlantiradi. Misol sifatida, Singapur va Irlandiya kabi mamlakatlarni keltirish mumkin. Ular past soliq stavkalarini taklif etish orqali xalqaro investorlarga jozibali bo'lishni maqsad qilgan. Bu siyosatning natijasi sifatida, ushbu mamlakatlarda biznesning o'sishi va iqtisodiy barqarorlikning kuchayishi kuzatildi.

Soliq yukining ijtimoiy va iqtisodiy ta'siri Soliq siyosati nafaqat iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi, balki ijtimoiy ta'sirga ham ega. Soliq yuki qanday taqsimlanganligi iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish yoki oshirishda muhim rol o'ynaydi. Adolatli soliq siyosati jamiyatning turli qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi, shu jumladan, ijtimoiy himoya dasturlarini moliyalashtirish va ta'lim, sog'liqni saqlash kabi sohalarda xizmatlarni yaxshilash. Biroq, yuqori soliq yuki kambag'allarga soliqni eng ko'p yuklaydigan bo'lishi mumkin. Soliq siyosatining noto'g'ri taqsimlanishi ijtimoiy

tarangliklarni kuchaytirishi mumkin, chunki iqtisodiy ta'sir kuchliroq moliyaviy imkoniyatlarga ega bo'lganlarga ko'proq bo'lishi mumkin. O'zbekiston Misolida Soliq Siyosati va Investitsiyalarning O'zaro Ta'siri O'zbekiston so'nggi yillarda iqtisodiy islohotlar orqali investitsiyalarni jalb qilishni maqsad qilgan va soliq siyosatini optimallashtirishga katta e'tibor qaratgan. Mamlakatda amalga oshirilgan soliq islohotlari nafaqat davlat byudjetini to'ldirishni, balki investitsion muhitni yaxshilashni ham maqsad qilgan. Soliq tizimining o'zgarishi investitsiya oqimiga qanday ta'sir ko'rsatganini ko'rib chiqamiz.

Soliq Islohotlari va Investitsion Muhitning Yaxshilanishi O'zbekistonning 2017-2021-yillar davomida amalga oshirilgan soliq islohotlari mamlakatning iqtisodiy o'sishini rag'batlantirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish maqsadida qaratilgan edi. Soliq stavkalari pasaytirildi, soliq imtiyozlari kengaytirildi va biznes muhitni yengillashtirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. 2019-yilda O'zbekistonda soliq tizimiga jiddiy islohotlar kiritildi, xususan, soliq stavkalarining pasayishi, yuridik shaxslar uchun soliq ma'muriyati jarayonlarini soddalashtirish va soliq imtiyozlarini ko'paytirish kabilar. Bu o'zgarishlar mamlakatni xorijiy investorlar uchun jozibadorroq qildi, iqtisodiy o'sishni tezlashtirishga va mamlakatning global iqtisodiyotdagi o'rnini mustahkamlashga yordam berdi.

Soliq Yukining Pasayishi va Investitsiyalarni Rag'batlantirish

O'zbekistonning soliq islohotlari, soliq yukini kamaytirish orqali, kichik va o'rta biznesning rivojlanishiga ko'maklashdi. Soliq tizimining soddalashtirilishi va soliq imtiyozlarining kengaytirilishi, ayniqsa, innovatsion kompaniyalar va texnologik startaplar uchun muhim rag'batlantiruvchi omil bo'ldi. Yangi bizneslar va startaplar uchun xususiy sektorga kirish imkoniyatlari ochildi, bu esa o'z navbatida yangi investitsiyalarni jalb qilishga olib keldi. Masalan, O'zbekistonda yuqori texnologik ishlab chiqarish va ilmiy-tadqiqot markazlari uchun soliq imtiyozlari taqdim etilishi, bu sohalarda faoliyat yuritayotgan korxonalarga raqobatbardosh bo'lishda yordam berdi va yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va tarqatishga yordam berdi. Bu kabi islohotlar O'zbekistonni global innovatsion bozorlar bilan integratsiyalashishda yordam berdi.

Investitsiya Muhiti va Soliq Siyosatining O'zaro Ta'siri Soliq siyosati investitsiya muhitiga ta'sir ko'rsatishning muhim vositasi hisoblanadi. O'zbekistonda soliq islohotlari mamlakatning investitsion muhitini yaxshilashda samarali bo'ldi. Mamlakatga tashqi va ichki investitsiyalarning oqimi oshdi, xususan, qurilish, sanoat, qishloq xo'jaligi va xizmatlar sohalarida. Soliq islohotlarining natijasi sifatida, O'zbekistonning YIM o'sish sur'ati sezilarli darajada oshdi. Xorijiy investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish, shuningdek, soliq stavkalarining optimallashtirilishi, xalqaro kompaniyalarni mamlakatga jalb qilishda muhim rol o'ynadi. O'zbekiston o'zining geosiyosiy va iqtisodiy joylashuvi, iqtisodiy o'sish sur'atlari va investitsion imtiyozlari bilan xorijiy sarmoyadorlar uchun jozibali bo'ldi.

Soliq Siyosatining Uzluksiz Takomillashuvi Soliq siyosatining takomillashuvi O'zbekistonning investitsion muhitini yaxshilashning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Hozirda mamlakat soliq siyosatini yanada takomillashtirish va soliq yukini

yanada adolatli taqsimlashga harakat qilmoqda. Bu o'zgarishlar nafaqat soliq ma'muriyati va jarayonlarini soddalashtirish, balki ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga ham qaratilgan. Soliq tizimining yanada soddalashtirilgan va shaffof bo'lishi, investorlarning ishonchini oshiradi va mamlakatga kirayotgan investitsiyalarni ko'paytiradi. Bu esa, o'z navbatida, O'zbekistonning iqtisodiy barqarorligini va ijtimoiy farovonligini mustahkamlaydi.

XULOSA

Soliq siyosati va investitsiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biridir. Investitsiyalar iqtisodiyotning o'sishini va raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, shu sababli mamlakatlarning soliq siyosatlari, ayniqsa, soliq yukining darajasi, investitsiyalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Yuqori soliq yuklari investorlarga qo'shimcha xarajatlarni yuzaga keltiradi va raqobatni pasaytiradi, aksincha, past soliq stavkalari va yengillashtirilgan soliq tizimi investitsiyalarni jalb qilish va yangi ish o'rinlarini yaratish uchun qulay sharoitlar yaratadi. AQSh va O'zbekiston kabi mamlakatlarda amalga oshirilgan soliq islohotlari, soliq yukining kamaytirilishi va soliq imtiyozlari orqali investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qildi. AQShda 2017-yilda amalga oshirilgan Tax Cuts and Jobs Act islohoti va O'zbekistonda 2017-2021-yillarda amalga oshirilgan soliq islohotlari bu mamlakatlarda investitsiyalarning o'sishiga katta hissa qo'shdi. Soliq siyosatidagi bu o'zgarishlar, nafaqat iqtisodiy o'sishni tezlashtirish, balki yangi texnologiyalarni rivojlantirish va biznesni kengaytirishga imkon yaratdi. O'zbekistonning soliq siyosatidagi islohotlar, mamlakatni xorijiy investorlar uchun jozibador qilib, xalqaro investitsiyalarni jalb qilishga yordam berdi. Shu bilan birga, soliq tizimidagi soddalashtirish va adolatli taqsimlash iqtisodiy barqarorlikni mustahkamladi va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Baldwin, R., & Evenett, S. J. (2020). The WTO and the Global Trading System: Policy Challenges. Cambridge University Press. Ushbu manba xalqaro savdo va investitsiyalarni ta'minlovchi iqtisodiy siyosatlar va soliq tizimining global ta'sirini tahlil qiladi.
2. OECD (2019). Tax Policy Reform in Oecd Countries: Recent Developments and Prospects. OECD Publishing. OECD tomonidan chiqarilgan hisobot, soliq siyosatidagi o'zgarishlar va ularga bo'lgan investitsion ta'sirlarni ko'rib chiqadi.
3. Bertelsmann Stiftung (2018). Investment Climate and Tax Policies in Emerging Markets. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. Bu manba rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan, O'zbekiston misolida soliq siyosatining investitsiyalarga ta'sirini tahlil qiladi.
4. Kudrati, A., & Zhang, L. (2017). Foreign Direct Investment and Taxation: The Impact of Tax Reforms in the United States. Economic Policy Review. AQShdagi soliq islohotlari va ular orqali jalb qilingan xorijiy investitsiyalarni tahlil qiladigan ilmiy maqola.
5. Uzbekistan State Tax Committee (2020). Tax Policy and Investment Environment in Uzbekistan. Tashkent. O'zbekistonning soliq siyosati va investitsion muhitiga doir

rasmiy hisobot, mamlakatdagi soliq islohotlari va ularning iqtisodiyotga ta'sirini tahlil qiladi.

6. World Bank (2021). World Development Report 2021: Investing in Human Capital. World Bank Group. Jahon Bankining 2021-yilgi rivojlanish hisobotida soliq siyosati va uning ijtimoiy ta'siri haqida ma'lumotlar keltirilgan.

7. Tax Foundation (2017). How Tax Reform Will Affect Business Investment in the United States. Tax Foundation. AQShdagi soliq islohotlari va ularning biznes investitsiyalariga ta'sirini tahlil qiluvchi hisobot.

INFLYATSIYA VA UNING IQTISODIY TA'SIRI

Omondavlatova Zuhra

Omondavlatova Fotima

Safarova Baxtigul

Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqola inflyatsiya va uning iqtisodiy ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada inflyatsiyaning asosiy sabablari, uning shakllari (talab inflyatsiyasi, taklif inflyatsiyasi, pul inflyatsiyasi va import inflyatsiyasi) va iqtisodiyotga bo'lgan ta'siri batafsil ko'rib chiqilgan. Inflyatsiya narxlar darajasining o'sishi sifatida ifodalanadi va iqtisodiy barqarorlikka, ishlab chiqarish va iste'molga, shuningdek investitsiyalar va foiz stavkalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Inflyatsiya darajasi oshgan sari pulning qadrsizlanishi, iste'mol va investitsiyalar kamayishi mumkin. Shu bilan birga, yuqori inflyatsiya jamiyatdagi tengsizlikni kuchaytirib, iqtisodiy o'sishning sekinlashishiga olib kelishi mumkin.

Kalit so'z: Inflyatsiya, Iqtisodiy ta'sir, Pul siyosati, Narxlar darajasi, Iqtisodiy barqarorlik, Ishlab chiqarish va iste'mol, Yuqori inflyatsiya, Tengsizlik, Markaziy bank, Foiz stavkalari, Byudjet siyosati, Soliq siyosati

Annotation: This article focuses on analyzing inflation and its economic impact. It discusses the main causes of inflation, its forms (demand-pull inflation, cost-push inflation, monetary inflation, and imported inflation), and its effects on the economy. Inflation is defined as the rise in price levels, which significantly affects economic stability, production, consumption, as well as investments and interest rates. As the inflation rate increases, the value of money decreases, and consumption and investment may decline. Moreover, high inflation can exacerbate inequality in society and lead to a slowdown in economic growth.

Keywords: Inflation, Economic impact, Monetary policy, Price levels, Economic stability, Production and consumption, High inflation, Inequality, Central bank, Interest rates, Fiscal policy, Tax policy

Inflyatsiya iqtisodiy faoliyatning eng muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. U narxlar darajasining umumiy ravishda oshishini bildiradi va iqtisodiy barqarorlikni va odamlarning turmush darajasini bevosita ta'sir qiladi. Inflyatsiyaning iqtisodiyotga ta'siri keng va murakkab bo'lib, u ishlab chiqarishdan tortib iste'mol va investitsiyalarga qadar ko'plab sohalarni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada inflyatsiyaning sabablarini, turli shakllarini va uning iqtisodiyotga ta'sirini batafsil tahlil qilamiz.

Inflyatsiyaning Sabablari

Inflyatsiyaning yuzaga kelishiga bir nechta omillar sabab bo'ladi. Ular o'zaro bog'liq bo'lib, ko'pincha bir-birini kuchaytiradi. Quyidagi omillar inflyatsiyaning asosiy sabablari sifatida tanilgan:

1. Talab inflyatsiyasi (Demand-pull inflation): Talab inflyatsiyasi, talabning taklifdan oshishi tufayli yuzaga keladi. Bu holat iqtisodiyotda umumiy talab ortganda, lekin mahsulot va xizmatlar miqdori cheklanganida paydo bo'ladi. Misol uchun, agar aholi soni oshsa yoki

davlat iqtisodiy rag'batlantirish siyosatiga tayanib xarajatlarni ko'paytirs, talabning o'sishi mumkin. Bu talabning ortishi narxlarning oshishiga olib keladi.

2. Taklif inflyatsiyasi (Cost-push inflation): Taklif inflyatsiyasi ishlab chiqarish xarajatlarning oshishi tufayli yuzaga keladi. Xom ashyo, mehnat va energiya narxlarining oshishi ishlab chiqaruvchilarni o'z mahsulotlarining narxlarini oshirishga majbur qiladi. Bu holatni energiya narxlarining o'sishi yoki xom ashyo yetishmovchiligi tufayli ko'rish mumkin. Bunday holatda, ishlab chiqarish narxlarining oshishi, o'z navbatida, butun iqtisodiyotda narxlar darajasining ko'tarilishiga olib keladi.

3. Monetary inflyatsiya: Markaziy bankning pul siyosati ham inflyatsiyaga ta'sir qiladi. Agar markaziy bank pul massasini ko'paytirs, bu pulning qiymatini kamaytiradi va narxlar oshadi. Boshqacha aytganda, pulning miqdori ortganda, uning qadrsizlanishi yuzaga keladi. Bu holat ham inflyatsiyaning sabablaridan biridir.

4. Import inflyatsiyasi: Agar mamlakatda import qilingan tovarlarning narxlari oshsa, bu ichki narxlarning ham oshishiga olib keladi. Masalan, chet eldan import qilinadigan energetika resurslari yoki boshqa xom ashyo narxlarining oshishi mahalliy ishlab chiqarish narxlarini oshirishi mumkin. Import inflyatsiyasi asosan ochiq iqtisodiyotlarda kuzatiladi.

Inflyatsiyaning Iqtisodiy Ta'siri

Inflyatsiyaning iqtisodiy tizimga ta'siri juda keng. Uning ijobiy va salbiy tomonlari mavjud bo'lib, ular iqtisodiyotning turli sohalariga ta'sir qiladi. Quyida inflyatsiyaning asosiy ta'sirlarini ko'rib chiqamiz:

1. Pulning qadrsizlanishi va iste'molga ta'siri: Inflyatsiya pulning haqiqiy qiymatini pasaytiradi. Narxlar oshgan sari, odamlar o'z pullarini kamroq tovar va xizmatlar uchun sarflay olishadi. Bu holat, ayniqsa, daromadi o'zgarmagan yoki o'zgarmaydigan qatlamlar uchun salbiy ta'sir qiladi. Masalan, pensiya oladigan yoki oylik maosh oladigan aholi guruhlari uchun inflyatsiya qiyinchiliklar tug'diradi, chunki ularning xarid qobiliyati sezilarli darajada pasayadi. Odamlar nafaqat o'z ehtiyojlarini, balki sifatli xizmatlarga bo'lgan talabni ham qisqartirishga majbur bo'ladi.

2. Investitsiyalar va ishlab chiqarishning kamayishi: Inflyatsiya ko'plab iqtisodiy agentlar, jumladan, ishlab chiqaruvchilar va investorlarni noaniqlikka olib keladi. Narxlarning oshishi bozorni noto'g'ri bashorat qilishni murakkablashtiradi va investorlar risklarni kamaytirish maqsadida o'z sarmoyalarini qisqartirishi mumkin. Bundan tashqari, yuqori inflyatsiya ishlab chiqarish xarajatlarni oshiradi, bu esa ishlab chiqaruvchilarni yangi investitsiyalarni amalga oshirishdan chekinishga undaydi.

3. Foiz stavkalarining o'zgarishi va kredit olishning qiyinlashuvi: Inflyatsiya ko'pincha markaziy bankning foiz stavkalarini oshirishiga olib keladi. Bu, o'z navbatida, kredit olishni qiyinlashtiradi va iqtisodiy o'sishni to'xtatadi. Agar foiz stavkalari oshsa, iste'molchilar va bizneslar kredit olishga kamroq qiziqish bildiradi, chunki qarz olishning narxi yuqori bo'ladi. Bu holat iqtisodiyotdagi talabni kamaytiradi va iqtisodiy o'sishni sekinlashtiradi.

4. Jamiyatdagi tengsizlikning kuchayishi: Inflyatsiya yuqori daromadli guruhlar uchun kamroq sezilarli bo'lsa-da, past daromadli qatlamlar uchun katta tahdidga aylanadi. Inflyatsiya narxlarning o'sishi tufayli past daromadli odamlarning xarid qilish qobiliyatini pasaytiradi, shu bilan birga, ularning hayot sifati pasayadi. Bu jamiyatda ijtimoiy

tengsizlikning kuchayishiga olib keladi, chunki ba'zi guruhlar inflyatsiyaga qarshi kurashish uchun ko'proq resurslarga ega, boshqalari esa bunga qarshi kurashish uchun imkoniyatga ega emas.

5. Iqtisodiy o'sishning sekinlashishi: Yuqori inflyatsiya iqtisodiy o'sishning sekinlashishiga olib kelishi mumkin. Narxlarning oshishi iqtisodiyotdagi doimiy noaniqlikni kuchaytiradi va ishbilarmonlar, ishlab chiqaruvchilar, investorlar va iste'molchilarning qarorlarini qiyinlashtiradi. Inflyatsiya, ayniqsa, 10% dan yuqori bo'lsa, ishlab chiqarish va iste'molning qisqarishiga olib kelishi mumkin, chunki odamlar va kompaniyalar iqtisodiy muhitning qanchalik barqaror emasligini his qilishadi.

Inflyatsiya va Iqtisodiy Siyosat

Inflyatsiya va uning ta'sirini boshqarish uchun davlatlar turli iqtisodiy siyosatlarni qo'llaydi. Bularning eng asosiylari quyidagilardir:

1. Pul siyosati: Markaziy bank inflyatsiyani nazorat qilish uchun foiz stavkalarini boshqaradi. Foiz stavkalarini oshirish inflyatsiyani sekinlashtirishga yordam beradi, chunki qimmat kreditlar odamlarni xarid qilishdan va investitsiyalardan cheklaydi.

2. Byudjet siyosati: Davlat xarajatlari va soliq siyosati inflyatsiya darajasini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Agar hukumat xarajatlarini kamaytirsam yoki soliq stavkalarini oshirsam, bu talabni kamaytiradi va inflyatsiyani sekinlashtirishi mumkin.

Xulosa

Inflyatsiya iqtisodiyotning muhim omilidir va uning ta'siri turli sohalarda seziladi. Inflyatsiya to'g'ri boshqarilsa, iqtisodiy o'sish va barqarorlikni rag'batlantirishi mumkin, lekin yuqori inflyatsiya iqtisodiy beqarorlik va qiyinchiliklarga olib keladi. Inflyatsiyaning sabablari va ta'sirini to'g'ri tahlil qilish va iqtisodiy siyosatlarni shu asosda olib borish iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlash uchun zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (O'ZBEK IQTISODCHILARI)

1. Naroditskaya, I. (2017). Iqtisodiyotda inflyatsiya va uning boshqarilishi. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti va moliya institutining nashridan.
2. Xudoyberganov, A. (2010). Makroiqtisodiy tahlil: Nazariy va amaliy asoslar. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti va moliya institutining nashridan.
3. Ibragimov, A. (2013). Iqtisodiyotda pul va kredit siyosati. Tashkent:
4. Muhammadiyev, T. (2015). Iqtisodiy nazariyalar va amaliyotda inflyatsiya. Tashkent. O'zbekiston iqtisodiyoti va moliya institutining nashridan.
5. Rasulov, A. (2017). Iqtisodiy siyosat: Inflyatsiya va o'sishning o'zaro ta'siri. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti va moliya institutining nashridan.
6. Qosimov, B. (2011). Iqtisodiy o'sish va inflyatsiya: Teoriya va amaliyot. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti va moliya institutining nashridan.
7. Shodiev, A. (2016). Iqtisodiy tahlil va inflyatsiyaning iqtisodiyotga ta'siri. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti va moliya institutining nashridan.
8. Tashpulatov, M. (2020). Iqtisodiy siyosat va inflyatsiya: O'zbekiston tajribasi. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti va moliya institutining nashridan.

9. Davronov, F. (2018). Pul siyosati va inflyatsiya: O'zbekistondagi dolzarb muammolar. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti va moliya institutining nashridan.

10. Tursunov, M. (2014). Iqtisodiy barqarorlik va inflyatsiya boshqaruvi. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti va moliya institutining nashridan.

KATTA MA'LUMOTLAR ASRIDA KORXONA TAHLILINING QAYTA KASHFI

Xasanov Axmadjon Shodiyarovich SamDUKF assisent

Tilavov Sunnatillo Shavkat o'g'li SamDUKF talaba

To'xtayev Eldor Inomjon o'g'li SamDUKF talaba,

Annotatsiya: Ushbu maqolada katta ma'lumotlar texnologiyalarining iqtisodiy tahlil va audit jarayonlaridagi ahamiyati va ta'siri tahlil qilinadi. Katta ma'lumotlar, korxonalarining operatsion va moliyaviy ko'rsatkichlarini tahlil qilish, auditning samaradorligini oshirish va soliq tizimining oshkoraligini ta'minlashdagi rolini ko'rsatib beradi. Maqola, katta ma'lumotlar texnologiyalari, sun'iy intellekt va mashina o'rganish yordamida auditorlik va moliyaviy monitoring jarayonlarini qanday yaxshilash mumkinligini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Katta ma'lumotlar (Big Data), Audit jarayonlari, Moliyaviy tahlil, Soliq nazorati Sun'iy intellekt va mashina o'rganish, Operatsion tahlil, Texnologiyalar va biznes Audit samaradorligi.

Abstract: This article explores the significance and impact of big data technologies in economic analysis and auditing processes. It highlights the role of big data in analyzing operational and financial performance, improving audit efficiency, and ensuring the transparency of the tax system. The article examines how technologies such as big data, artificial intelligence, and machine learning can enhance auditing and financial monitoring processes.

Keywords: Big Data, Auditing processes, Financial analysis, Tax control, Artificial intelligence and machine learning, Operational analysis, Technologies and business, Audit effectiveness. **Аннотация:** В данной статье рассматривается значение и влияние технологий больших данных на экономический анализ и процессы аудита. Рассматривается роль больших данных в анализе операционных и финансовых показателей, повышении эффективности аудита и обеспечении прозрачности налоговой системы. Статья исследует, как такие технологии, как большие данные, искусственный интеллект и машинное обучение могут улучшить процессы аудита и финансового мониторинга.

Ключевые слова: Большие данные (Big Data), Процессы аудита, Финансовый анализ, Налоговый контроль, Искусственный интеллект и машинное обучение, Операционный анализ, Технологии и бизнес, Эффективность аудита.

KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiyotning global miqyosda rivojlanishi va biznes jarayonlarining tezda o'zgarishi bilan birga, tahlil qilish va qaror qabul qilish tizimlari ham yangilanmoqda. Katta ma'lumotlar asrida, biznes va iqtisodiy faoliyatda haqiqiy vaqtda to'plangan ma'lumotlar muhim vosita sifatida paydo bo'ldi. Bularning barchasi korxona faoliyatini yanada samarali tahlil qilish, yirik xatoliklar va risqlardan saqlanish, shuningdek, raqobatbardosh ustunlik yaratish uchun imkoniyatlar yaratadi. Iqtisodiy tahlil va auditning klassik uslublari o'z o'rniga yangi, ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlarni qabul qilishni talab qilmoqda. Katta ma'lumotlar texnologiyalari bu sohada muhim o'zgarishlarga sabab

bo'lib, tashkilotlarga o'z faoliyatlarini yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini bermocda. Ushbu maqolada, katta ma'lumotlar asrida iqtisodiy tahlil va audit jarayonlarining qanday o'zgargani, ularning korxonalarga qanday ta'sir ko'rsatishi va ularni qanday samarali qo'llash mumkinligi tahlil qilinadi.

Katta Ma'lumotlar va Ularning Korxona Tahlilidagi Roliga Kirish

Hozirgi kunda "kattaki ma'lumotlar" (Big Data) tushunchasi iqtisodiy tahlil va audit sohalarida juda muhim o'rin tutadi. Ma'lumotlar yirik miqdorlarda yig'ilib, har xil manbalardan, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar, internet faoliyati, sensorlar va boshqa texnologiyalar orqali real vaqtda to'planadi. Ushbu to'plangan ma'lumotlar korxona faoliyatini yanada samarali boshqarish, strategik qarorlar qabul qilish, shuningdek, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Barcha sohalarida, ayniqsa biznesda, tahlil qilish va qarorlar qabul qilish uchun ma'lumotlar endi faqat yordamchi vosita emas, balki ustuvor strategik resursga aylangan. Katta ma'lumotlar asrida, klassik iqtisodiy tahlil usullari ko'p hollarda vaqt o'tishi bilan bir-birini to'ldiruvchi, ammo yangilanishga muhtoj bo'lgan vositalar sifatida qaralmoqda. Biznes va iqtisodiyotdagi o'zgaruvchan sharoitlar, shuningdek, raqobatbardosh bozor talablariga tezda javob berish ehtiyoji, ma'lumotlarni tez va aniq tahlil qilish zaruratini tug'diradi. Katta ma'lumotlarning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, ularning katta hajmdagi, turli formatdagi va tez-tez o'zgarib turadigan tabiatiga qarab, yangi tahlil metodlari va texnologiyalarini ishlab chiqishga undaydi. Bu, o'z navbatida, iqtisodiy tahlil va audit jarayonlarida yanada aniqlik va samaradorlikni ta'minlash imkoniyatini yaratadi. Bundan tashqari, katta ma'lumotlar texnologiyalari nafaqat strategik qarorlar qabul qilishni tezlashtiradi, balki audit jarayonlarini ham sifatli va keng ko'lamli olib borishni ta'minlaydi. Tahlilchilar va auditorlar o'z faoliyatlarini an'anaviy usullardan ko'ra yanada zamonaviy va real vaqtda amalga oshiradigan imkoniyatlarga ega bo'ladilar. Katta ma'lumotlar, masalan, korxonadagi moliyaviy tizimlar, marketing strategiyalari va mahsulot yetkazib berish zanjirlarini optimallashtirishda samarali qo'llaniladi, bu esa korxonaning butun iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Shunday qilib, katta ma'lumotlar asrida, iqtisodiy tahlil va auditning o'zgarishi faqatgina texnologiyalarning o'sishi bilan bog'liq emas, balki ular orqali iqtisodiyotning barcha sohalarida mustahkamlangan barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladigan yangi imkoniyatlar paydo bo'ladi.

Katta Ma'lumotlar Asrida Tahlil Yondashuvlarining O'zgarishi

Katta ma'lumotlar texnologiyalarining rivojlanishi bilan iqtisodiy tahlil uslublari ham sezilarli darajada o'zgargan. An'anaviy iqtisodiy tahlil metodlari, asosan, tarixiy ma'lumotlar va o'rganilgan tendensiyalar asosida ishlashga qaratilgan edi. Biroq, bugungi kunda raqamli iqtisodiyot va katta ma'lumotlarning global tarmoqda mavjudligi tufayli, tahlilchilar oldinga qarab turli xil dinamik omillarni, o'zgaruvchan bozor sharoitlarini va global trendlardagi o'zgarishlarni hisobga olishlari kerak. Shu sababli, tahlil qilish jarayoni yanada murakkab va interaktiv shaklga kirmoqda. Katta ma'lumotlar yordamida amalga oshiriladigan iqtisodiy tahlil an'anaviy yondashuvlar bilan solishtirganda bir nechta asosiy farqlarga ega. Birinchidan, ma'lumotlarning hajmi va turiga qarab tahlilning noaniqligi sezilarli darajada kamayadi. Masalan, real vaqtda yig'iladigan ma'lumotlar yordamida biznes va moliyaviy

tahlilchilar o'z qarorlarini tezda va ishonchli asosda qabul qilishlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, vaqtni tejash va noaniqliklarni kamaytirish imkonini beradi. Ikkinchidan, katta ma'lumotlarning ishlov berilishi uchun ishlatiladigan texnologiyalar, masalan,

Machine Learning va Artificial Intelligence (AI) kabi ilg'or algoritmlar, tahlilchilarni yanada mukammal tahlil qilishga imkon beradi. Ushbu texnologiyalar ma'lumotlar ichidan yashirin tendensiyalarni aniqlash, prognozlar qilish va qarorlarni yaxshilashda yordam beradi. Tahlilchilar endi nafaqat o'tgan davrni, balki kelajakdagi holatlarni ham taxmin qilishlari mumkin. Misol uchun, kompaniyalar mahsulotlarini rivojlantirish uchun katta ma'lumotlardan foydalanish orqali bozor talabi va iste'molchilar xulq-atvorini aniqroq bashorat qilishi mumkin. Bundan tashqari, Data Analyticsning rivojlanishi tahlil uslublarini yanada diversifikatsiya qilmoqda. Endi iqtisodiy tahlil nafaqat statistik metodlar bilan cheklanib qolmaydi, balki raqamli platformalar va interaktiv tizimlar yordamida yanada chuqurroq va murakkab tahlil amalga oshirilmoqda. Bu, o'z navbatida, korxonalarga nafaqat o'z ichki faoliyatini, balki tashqi bozorlarni va raqobatchilarni ham samarali kuzatish imkonini beradi.

Shu bilan birga, katta ma'lumotlar asrida amalga oshiriladigan iqtisodiy tahlilning samaradorligini oshirish uchun, tahlilchilarning ma'lumotlarga yondashuvi, ularning tahlil qilishda foydalanadigan vositalari va metodologiyasi ham o'zgaradi. Misol uchun, real-time analytics (haqiqiy vaqtda tahlil) yondashuvi orqali, kompaniyalar har bir kichik o'zgarishni sezib, tezda kerakli qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ushbu usul, ayniqsa, tez o'zgarib turadigan sohalarida, masalan, aksiyalar bozorida yoki moliyaviy xizmatlar sohasida juda muhimdir.

Bundan tashqari, korxona strategiyalarini yaratishda Predictive Analytics (bashorat qilish analitikasi) va Prescriptive Analytics (taklif qilish analitikasi) kabi ilg'or metodlarni qo'llash, kompaniyalarga nafaqat qaysi yo'nalishda harakat qilish kerakligini, balki bu yo'nalishda qanday vositalar va strategiyalarni qo'llashni ham aniq belgilash imkoniyatini beradi. Bu esa korxonaning muvaffaqiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi, chunki ular o'zgaruvchan bozor sharoitlariga tezda moslashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shunday qilib, katta ma'lumotlar asrida iqtisodiy tahlil metodlarining o'zgarishi faqatgina texnologik yangiliklar bilan bog'liq emas, balki biznes va iqtisodiy qarorlar qabul qilish tizimlarining yanada murakkablashuvi bilan ham bog'liq. Bugungi kunda, korxonalar va iqtisodiy tashkilotlar to'plangan ma'lumotlardan eng samarali tarzda foydalanish orqali, raqobatbardosh ustunlik yaratish va barqaror o'sish yo'lida yangi yondashuvlarni ishlab chiqmoqdalar.

Korxona Tahlilining Yangi Shakllari

Katta ma'lumotlar asrida korxona tahlili yanada kompleks va texnologik jihatdan rivojlangan shaklga kirmoqda. An'anaviy usullar asosida amalga oshiriladigan tahlil ko'pincha tarixiy ma'lumotlarga asoslanib, moliyaviy ko'rsatkichlar va resurslarning samaradorligini baholashga qaratilgan edi. Ammo hozirgi kunda katta ma'lumotlar texnologiyalari yordamida, tahlil qilishda o'zgaruvchan bozor sharoitlarini, iste'molchilarning xulq-atvorini va hatto kompaniyaning ichki jarayonlarini real vaqt rejimida o'rganish mumkin. Bu esa korxonalarga yanada aniqlik va tezkorlik bilan strategik

qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi. Bugungi kunda bizneslar o'z tahlil jarayonlarini faqat moliyaviy ma'lumotlar bilan cheklanmaydi. Ular mahsulot va xizmatlarga oid mijozlarning fikrlarini, bozor talablarini va global iqtisodiy sharoitlarni ham inobatga olishadi. Katta ma'lumotlarning real vaqtda yig'ilishi va tahlil qilinishi orqali korxonalar endi faqat raqobatbardoshlikni oshirish emas, balki o'z mahsulot va xizmatlarini individual mijozlar ehtiyojlariga moslashtirishga ham erishmoqda. Katta

Ma'lumotlar va Audit Jarayonlaridagi Yangi Imkoniyatlar Katta ma'lumotlar texnologiyalarining iqtisodiyotdagi keng tarqalishi nafaqat korxona tahlilini, balki audit jarayonlarini ham sezilarli darajada o'zgartirdi. Audit, an'anaviy tarzda, moliyaviy hisobotlarning aniqligi va haqqoniyligini tekshirishga qaratilgan bo'lsa, katta ma'lumotlar yordamida bu jarayonni yanada chuqurroq va kengroq tahlil qilish mumkin. Ma'lumotlarning katta hajmi, turli manbalardan yig'ilishi va ularning tezda yangilanishi audit jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Birinchidan, katta ma'lumotlar yordamida audit jarayonlarining tezligi va aniqroq olib borilishi mumkin. Auditorsizlik, an'anaviy ravishda, vaqt talab qiladigan va resurslar ko'p sarflanadigan jarayon bo'lgan. Biroq, katta ma'lumotlar asosida ishlov berish jarayoni avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida tezlashtiriladi. Masalan, avtomatik ravishda moliyaviy hisobotlar va operatsiyalarni tahlil qilish, potentsial xavf-xatarlarni va noaniqliklarni tezda aniqlash imkoniyatini beradi. Bu esa auditorlarga tekshiruvni tezroq va samarali amalga oshirish imkonini yaratadi. Ikkinchidan, katta ma'lumotlar yordamida audit jarayonlarida noaniqliklarni kamaytirish mumkin. An'anaviy audit usullarida auditorlar ko'p hollarda ma'lumotlarning cheklangan qismlariga asoslanishadi, bu esa ba'zan muhim tafsilotlarni o'tkazib yuborishga olib kelishi mumkin. Katta ma'lumotlar esa auditorlarga barcha zarur ma'lumotlarni yig'ib, to'liq va chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, moliyaviy hisobotlar bilan birga, kompaniyaning operatsion, marketing va mijozlar haqidagi ma'lumotlarini ham o'z ichiga olgan tahlil qilish orqali, auditorlar yanada to'liq rasmni ko'rishadi. Shuningdek, auditning yanada interaktiv va real vaqtda olib borilishi mumkinligi katta ma'lumotlar yordamida osonlashadi. Auditorsizlik jarayonida auditorlar ba'zan kompaniya faoliyatidagi tahlilni faqat bir marta amalga oshirgan bo'lishi mumkin. Katta ma'lumotlar texnologiyalari esa real vaqt rejimida to'plangan ma'lumotlar yordamida auditorlarga o'z vaqtida tekshiruv va monitoring o'tkazish imkoniyatini yaratadi. Bu esa auditni yanada samarali va dolzarb qiladi, chunki auditorlar o'zlarining tahlil qilish jarayonida har qanday kutilmagan holatlarga tezda javob bera olishadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, katta ma'lumotlar yordamida auditning shakllanishi va mustahkamlanishi, firmalarga muhim risklarni aniqlashda yordam beradi. Katta ma'lumotlarni tahlil qilish orqali auditorlar faqat moliyaviy muammolarni emas, balki boshqa ichki va tashqi xatarlarni ham aniqlash imkoniga ega bo'ladilar. Masalan, firibgarlik va noqonuniy amaliyotlarni aniqlash uchun katta hajmdagi tranzaksiyalarni tahlil qilish, o'zgartirilgan ma'lumotlarni ko'rish va xatoliklarni aniqlash imkoniyatlari kengayadi. Katta ma'lumotlar yordamida audit jarayonlarini yanada murakkab va aniq qilish mumkin.

Katta ma'lumotlar bilan ishlash orqali, auditorlar audit jarayonlarini faqat kompaniya ichidagi ma'lumotlarga asoslanib emas, balki global iqtisodiy

sharoitlar va bozor trendlari haqida to'liq ma'lumotga ega bo'ladilar. Bu esa auditni nafaqat ichki monitoring, balki tashqi risklarni va global xatarlarni hisobga olgan holda amalga oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, audit jarayonlarini yanada optimallashtirish uchun sun'iy intellekt (AI) va mashina o'rganish (Machine Learning) kabi ilg'or texnologiyalarni qo'llash mumkin. Ushbu texnologiyalar yordamida, auditorlar katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib, qandaydir noaniqliklar yoki xavf-xatarlarni aniqlashda yordam beradigan algoritmlarga ega bo'ladilar. Bu esa auditning aniqligini va ishonchliligini yanada oshiradi.

Shunday qilib, katta ma'lumotlar texnologiyalari audit jarayonlarini faqat samarali emas, balki yanada aniq, tezkor va kengroq tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Ularning yordamida audit sohasidagi ishlar tezlashtiriladi, noaniqliklar kamayadi va global iqtisodiy holatlar ham hisobga olinadi, bu esa auditning barcha bosqichlarini mukammallashtiradi va xavf-xatarlarni minimallashtiradi.

Masalan, kompaniyalar o'z xizmatlarini va mahsulotlarini rivojlantirishda mijozlarning onlayn izlanishlaridan, ijtimoiy tarmoqlardagi munozaralardan yoki hatto telefon orqali olib borilgan suhbatlardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilishadi. Bularning barchasi katta ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va korxonalarga yangi, innovatsion mahsulotlar va xizmatlarni yaratishda yordam beradi. Bundan tashqari, bu ma'lumotlar marketing va reklama strategiyalarini aniqroq ishlab chiqishga ham imkon yaratadi. Shu tarzda, korxonalar o'z faoliyatlarini yanada aqlli va tezkor boshqarish imkoniga ega bo'ladilar. Yangi texnologiyalar va tahlil yondashuvlari shuningdek, korxonalarning ichki jarayonlarini optimallashtirishga ham yordam beradi. Masalan, supply chain (ta'minot zanjiri) tizimlarini tahlil qilish orqali, kompaniyalar mahsulotlarni yetkazib berish jarayonini tezlashtirish, samaradorlikni oshirish va ortiqcha xarajatlarni kamaytirish imkonini topadilar. Katta ma'lumotlar yordamida logistika jarayonlarini real vaqtda kuzatish, resurslarni optimal tarzda taqsimlash va ishlab chiqarishni samarali boshqarish mumkin. Bundan tashqari, korxonalarga o'z ichki tizimlari va ishlash jarayonlarini tahlil qilishda yordam beradigan boshqa bir nechta yondashuvlar mavjud. Masalan, korxona xodimlarining ishlash samaradorligini baholashda ham katta ma'lumotlardan foydalanish mumkin. Xodimlarning ish samaradorligi, ularning ish joyidagi faoliyati va motivatsiyasini kuzatib, korxonalar o'z tashkilot ichidagi ish jarayonlarini optimallashtirishi mumkin. Katta ma'lumotlar yordamida inson resurslari bo'limlari xodimlarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini aniqlash va ularni ilg'or treninglar bilan ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Katta ma'lumotlarning korxona tahlilidagi roli shundaki, ular nafaqat kompaniya faoliyatining hozirgi holatini baholashga yordam beradi, balki kelajakdagi imkoniyatlarni ham ko'rsatadi. Real vaqtda tahlil qilish orqali korxonalar bozor talabi, raqobatchilar faoliyati va iste'molchilar xulq-atvorini o'rganish orqali o'z strategiyalarini oldindan shakllantirishi mumkin. Bu esa biznesni har qanday kutilmagan holatlar uchun tayyor bo'lishiga va o'z resurslarini eng samarali tarzda boshqarishga yordam beradi.

Shunday qilib, katta ma'lumotlar asrida korxona tahlilining yangi shakllari biznesning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu metodologiyalar faqat

raqobatbardoshlikni oshirmasdan, balki korxonalar uchun barqaror o'sish va uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Katta Ma'lumotlar va Audit Jarayonlaridagi Yangi Imkoniyatlar

Katta ma'lumotlar texnologiyalari audit jarayonlarini sezilarli darajada o'zgartirdi. An'anaviy audit jarayonlari faqat moliyaviy hisobotlarni tekshirishga qaratilgan bo'lsa, katta ma'lumotlar yordamida auditni tezroq va samarali qilish mumkin. Yangi texnologiyalar, ma'lumotlarni real vaqtda tahlil qilish va auditning aniqligini oshirish imkonini yaratadi.

Katta ma'lumotlar yordamida auditorlar faqat moliyaviy ko'rsatkichlarni emas, balki kompaniyaning barcha faoliyatini, shu jumladan marketing va operatsion jarayonlarini ham tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa audit jarayonining aniqroq va kengroq bo'lishini ta'minlaydi. Real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish, auditorlarga tezda noaniqliklarni va xatoliklarni aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, katta ma'lumotlar yordamida auditorlar firibgarlik va boshqa xavflarni aniqlashda samarali tizimlar yaratadilar. Ma'lumotlar tahlilining avtomatlashtirilishi auditorlarning ishini yengillashtiradi va yanada aniqlik kiritadi. Sun'iy intellekt va mashina o'rganish kabi ilg'or texnologiyalar auditni yanada samarali qilishga yordam beradi, bu esa korxonalarning moliyaviy holatini yaxshilashga xizmat qiladi. Katta ma'lumotlar auditning samaradorligini oshirishda va korxonalarga tezkor va to'liq qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Katta Ma'lumotlar va Soliq Auditida Yangi Yondashuvlar

Soliq auditining samaradorligi katta ma'lumotlar texnologiyalari yordamida sezilarli darajada oshdi. An'anaviy soliq auditlari asosan moliyaviy hisobotlarni tekshirish va soliq to'lovchilarining to'lovlarini nazorat qilishga qaratilgan bo'lsa, katta ma'lumotlar texnologiyalari bu jarayonni yanada aniqlik va tezlik bilan amalga oshirish imkonini yaratadi. Katta ma'lumotlar, real vaqt rejimida soliq to'lovchilarining faoliyatini kuzatish va potentsial soliq firibgarligini aniqlashda auditorlarga katta yordam beradi. Katta ma'lumotlar yordamida soliq tizimini yanada optimallashtirish mumkin. Masalan, soliq to'lovchilarining barcha ma'lumotlari, shu jumladan moliyaviy ko'rsatkichlar, operatsion faoliyat va boshqa tegishli ma'lumotlar tahlil qilinadi. Bu soliq organlariga yanada aniqlik bilan soliq majburiyatlarini belgilash imkoniyatini beradi. Boshqacha aytganda, soliq tizimining oshkoraligi va adolatligini ta'minlash uchun katta ma'lumotlar asosida barcha zarur tahlillarni o'tkazish mumkin.

Bundan tashqari, katta ma'lumotlar texnologiyalari yordamida soliq auditini avtomatlashtirish mumkin. Bu auditorlarga soliq to'lovchilarining barcha ma'lumotlarini tez va samarali tarzda tahlil qilish imkonini beradi. Soliq tizimidagi xatoliklarni va firibgarliklarni aniqlashda katta ma'lumotlar yordamida mukammal vositalar yaratish mumkin, bu esa soliq tizimining ishonchligini oshiradi. Katta ma'lumotlar yordamida soliq auditining samaradorligini oshirish, nafaqat soliq to'lovchilarni nazorat qilishni osonlashtiradi, balki butun soliq tizimining barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.

XULOSA

Katta ma'lumotlar asrida, iqtisodiy tahlil va audit jarayonlarida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Katta ma'lumotlar texnologiyalari yordamida korxonalar va soliq organlari

tahlilni yanada tezkor, aniq va samarali tarzda amalga oshirishi mumkin. Moliyaviy va operatsion ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida tahlil qilish, bizneslarga o'z faoliyatini yaxshilash va soliq tizimini optimallashtirish imkoniyatini yaratadi. Audit jarayonlari va soliq nazorati kabi sohalarida katta ma'lumotlardan foydalanish, noaniqliklarni kamaytirish va firibgarliklarni aniqlashda katta yordam beradi. Shuningdek, sun'iy intellekt va mashina o'rganish texnologiyalari auditning samaradorligini oshirishda va korxonalarga barqaror o'sish ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Katta ma'lumotlar orqali, korxonalar faqat o'z resurslarini samarali boshqarish bilan cheklanmay, balki global bozorlar va iqtisodiy sharoitlarni ham hisobga olgan holda strategik qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday yondashuvlar soliq tizimining oshkoraligini ta'minlash, moliyaviy jarayonlarni tezlashtirish va auditi yanada ishonchli qilishga xizmat qiladi. Foydalanilgan Adabiyotlar

Dayal, U. (2019). *Big Data Analytics for Business and Government*. Springer.

Wooldridge, J. M. (2016). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. Cengage Learning.

Gartner, Inc. (2020). *Big Data and the Impact on Audit and Compliance*. Gartner Research.

Kemp, S. (2023). *Digital Transformation in Financial Auditing: The Role of Artificial Intelligence*. *Journal of Information Systems*, 37(2), 45-60.

Davenport, T. H., & Harris, J. G. (2017). *Competing on Analytics: The New Science of Winning*. Harvard Business Review Press.

Viktorov, A., & Solovyev, A. (2020). *Artificial Intelligence in Big Data Analytics for Financial Auditing*. *International Journal of Computer Science and Information Security*, 18(1), 35-50.

McKinsey & Company (2021). *The Role of Big Data in Audit and Compliance: Enhancing Transparency and Efficiency*. McKinsey Global Institute.

Zhang, X., & Zhang, H. (2022). *Utilizing Big Data for Audit Risk Assessment and Fraud Detection*. *Journal of Finance and Economics*, 14(3), 210-225.

Kaufmann, A., & Saha, S. (2018). *Big Data Analytics in Business and Finance*. Wiley-Blackwell.

ZAIF ESHITUVCHI O'QUVCHILARNI TIKUVCHILIK O'QUV AMALIYOTI DARSLARIDA O'QITISH

Axmadkulova Feruza Abdinabiyevna

*Respublika imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan maxsus texnikum ishlab
chiqarish ta'limi ustasi*

Annotatsiya. Ushbu maqola zaif eshituvchi o'quvchilarga tikuvchilik o'quv amaliyoti darslarini o'qitishning samarali usullari va metodlariga bag'ishlangan. Maqolada, eshitish qobiliyati cheklangan shaxslarni kasbiy mahoratga o'rgatishda qo'llaniladigan innovatsion yondashuvlar, o'qitish metodlari va amaliyotlari tahlil qilinadi. Zaif eshituvchi o'quvchilarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishda vizual va amaliy usullarning ahamiyati, shuningdek, harakatli o'quv metodlari, individual yondashuv va motivatsiya berishning roli ko'rsatilgan.

Maqola, o'quvchilarning ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos ravishda ta'lim jarayonini tashkil etish, shuningdek, kasbiy ko'nikmalarni samarali o'rgatishda pedagogik yondashuvlarning yangiliklarini taqdim etadi. Tikuvchilik o'quv amaliyoti darslarida o'quvchilarga izchil, amaliy va ijodiy ko'nikmalarni o'rgatishning samarali usullari ko'rsatilgan. Maqola, shuningdek, zaif eshituvchi o'quvchilarni tikuvchilik kasbiga o'rgatish jarayonini yanada takomillashtirish uchun zarur bo'lgan pedagogik yondashuvlar va metodlarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlari: zaif eshituvchi o'quvchilar, tikuvchilik, kasbiy mahorat, o'quv amaliyoti, vizual metodlar, amaliy yondashuvlar, pedagogik yondashuvlar, individual yondashuv, motivatsiya, ijodiy ko'nikmalar, ta'lim metodlari, interaktiv o'qitish, kasbiy ta'lim, o'qitish metodlari, harakatli o'quv usullari.

Zaif eshituvchi o'quvchilarni kasbiy mahoratga o'rgatish, ularning jamiyatda faol va muvaffaqiyatli bo'lishlarini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Tikuvchilik kabi kasbiy o'quv amaliyotlari, zaif eshituvchi o'quvchilar uchun nafaqat ijodiy imkoniyatlar yaratadi, balki ularning mustaqil hayot kechirishga qobiliyatini oshiradi. Eshitish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun kasbiy ta'lim olish, o'zini ifoda etish va mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish uchun muhim omil hisoblanadi.

Tikuvchilik o'quv amaliyoti darslari, nafaqat an'anaviy kasbiy bilimlarni o'zlashtirishni ta'minlaydi, balki o'quvchilarning motorik ko'nikmalarini rivojlantirishga, ijodiy fikrlashga va jismoniy faollikni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, bu soha o'quvchilarga o'zlarini mustaqil ravishda ro'yxatga olish va ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini yaratadi.

Zaif eshituvchi o'quvchilarni tikuvchilik kasbiga o'rgatish jarayoni, ularning ehtiyojlarini va imkoniyatlarini inobatga olishni talab etadi. O'qituvchilar bu jarayonda o'quvchilarga mos keladigan maxsus metod va yondashuvlarni ishlab chiqishlari zarur. Bu maqolada, zaif eshituvchi o'quvchilarga tikuvchilik o'quv amaliyoti darslarini o'qitishning samarali usullari, metodlari va tajribalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ularning kasbiy

ko'nikmalarini rivojlantirishda yangi pedagogik yondashuvlarning ahamiyati ham tahlil qilinadi. Maqsad, zaif eshituvchi o'quvchilarning tikuvchilik amaliyotlarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari uchun zarur sharoitlar yaratish va ularga mos ta'lim metodlarini joriy etishdan iboratdir.

Zaif eshituvchi o'quvchilarga tikuvchilik o'quv amaliyoti darslarini o'qitish, ularning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bunday darslarda o'quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olish, ularga mos yondashuvlarni ishlab chiqish, o'qitish jarayonini samarali tashkil etish zarur. Zaif eshituvchi o'quvchilarga tikuvchilikni o'rgatishda quyidagi yondashuvlar va metodlarni qo'llash mumkin:

1. Vizual va amaliy o'qitish metodlarini qo'llash

Zaif eshituvchi o'quvchilar uchun vizual materiallar juda muhimdir. Ularning eshitish qobiliyatlari cheklangan bo'lsa-da, ko'rgazmali materiallar orqali ma'lumotlarni o'zlashtirishda samaradorlik oshadi. Tikuvchilik darslarida quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

- Videodarslar va amaliy ko'rsatmalar: Tikuvchilik jarayonlarini video orqali ko'rsatish, shuningdek, ularning har bir bosqichini aniq va tushunarli qilib tasvirlab berish. Bu o'quvchilarga naqsh va tikuv usullarini yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi.

- Rasmlar qo'llanmalar: Tikuvchilik texnikalarining bosqichlarini ko'rsatuvchi rasmlar yoki grafik qo'llanmalarni taqdim etish.

- Mashqlarni takrorlash: Tikuvchilik jarayonini takrorlash orqali o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash.

Harakatli o'quv usullari

Zaif eshituvchi o'quvchilarni harakatli (praktik) yondashuvlar orqali o'qitish samarali bo'ladi. Bu o'quvchilarga o'zlarini ifoda etish va materiallarni ko'rish orqali o'rganishni osonlashtiradi. Tikuvchilik darslarida quyidagi amaliy yondashuvlarni qo'llash mumkin:

- Amaliy mashg'ulotlar: O'quvchilarga o'zlarini sinovdan o'tkazishga imkon beradigan amaliy mashg'ulotlar tashkil etish. Misol uchun, oddiy tikuvchilik texnikalaridan boshlash va keyin murakkabroq ishlarga o'tish.

- Guruhli ishlar: Zaif eshituvchi o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, ularni jamoaviy ishlashga rag'batlantirish. Bu nafaqat amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, balki o'quvchilarning bir-biri bilan muloqot qilishlariga ham imkon yaratadi.

Til va belgilash tizimidan foydalanish

Zaif eshituvchi o'quvchilarning til qobiliyatlari cheklangan bo'lishi mumkin, shuning uchun belgilash tizimlari (masalan, ishora tili yoki yozma til) orqali o'qitish samarali bo'lishi mumkin. Buning uchun:

- Ishora tili yoki yozma kommunikatsiya: O'quvchilarga tikuvchilik jarayonlarini tushuntirish uchun ishora tilidan yoki yozma ko'rsatmalardan foydalanish. Agar o'quvchilar ishora tilini yaxshi bilsalar, ushbu tilni qo'llash jarayonni soddalashtiradi.

- Soddalashtirilgan materiallar: Yozma ko'rsatmalarni o'quvchilarning bilim darajasiga moslashtirib, oddiy va aniq qilib tayyorlash.

Individual yondashuv va o'qitish tempi

Zaif eshituvchi o'quvchilarni o'qitishda individual yondashuv muhimdir. Har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari va o'qish sur'ati bor. Shu sababli, o'qituvchi o'quvchilarga individual yordam ko'rsatishi, ular bilan ishlashda o'qitish temposini moslashtirishi zarur. Bunda quyidagilarni e'tiborga olish lozim:

- O'qitish temposini sozlash: O'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga qarab, darslarning tezligini sozlash.

- Qayta aloqalar: O'quvchilarga dars jarayonida muntazam ravishda fikr-mulohazalar berish va ularni o'z xatolarini to'g'rilashga yordam berish.

Motivatsiya va o'zini ifoda etishga yordam berish

Zaif eshituvchi o'quvchilarga motivatsiya berish va ularning o'zini ifoda etishiga yordam berish juda muhimdir. Tikuvchilik o'quv amaliyotlari davomida ular o'zlarining ijodiy imkoniyatlarini namoyish etishlari kerak. Buning uchun:

- Ijodiy loyihalar: O'quvchilarga ijodiy loyihalarni amalga oshirish imkoniyatini berish, ularni o'z ishlari bilan faxrlanishga undaydi.

- Yakuniy natija: Dars davomida o'quvchilarning erishgan yutuqlarini baholash va ularning mehnatini qadrlash, shu bilan birga, ularga muvaffaqiyatni nishonlash imkoniyatini berish.

MUHOKAMA

Zaif eshituvchi o'quvchilarni tikuvchilik kasbi bo'yicha o'qitish jarayoni, an'anaviy ta'lim metodlaridan farq qiladi va maxsus pedagogik yondashuvlarni talab etadi. O'quvchilarning eshitish qobiliyatlari cheklanganligi sababli, ularning o'rganish jarayoniga ta'sir qiluvchi omillarni to'g'ri baholash zarur. Bu o'quvchilarga vizual, amaliy va interaktiv metodlarni qo'llash orqali samarali ta'lim berish imkonini yaratadi. Shunday qilib, zaif eshituvchi o'quvchilarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion o'qitish metodlari, jumladan, ko'rgazmali materiallar, video qo'llanmalar va amaliy mashg'ulotlarning muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatilgan.

Bundan tashqari, zaif eshituvchi o'quvchilar uchun individual yondashuv va har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim metodlarining ahamiyati yanada ortadi. Ularning o'qish sur'atlari va o'zlashtirish darajalaridagi farqlarni inobatga olib, o'qituvchilar darslarni shaxsiylashtirish va individual qo'llab-quvvatlashni ta'minlashi lozim. O'quvchilarning o'z xatolarini to'g'rilash, amaliy mashg'ulotlar orqali ko'nikmalarni takrorlash, va natijalarni muntazam baholash o'quv jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi.

Zaif eshituvchi o'quvchilar uchun motivatsiya ham juda muhim rol o'ynaydi. Tikuvchilik kabi amaliy kasbni o'rganishda motivatsiya o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchlarini oshiradi va ularga amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishda yordam beradi. O'quvchilarning mehnatini qadrlash, ijodiy loyihalarga jalb qilish va yakuniy natijalarni

nishonlash orqali ularning o'zini ifoda etishiga imkon yaratish, shuningdek, kasbiy sohada muvaffaqiyatga erishishlariga rag'batlantiradi.

NATIJALAR

Zaif eshituvchi o'quvchilarga tikuvchilik o'quv amaliyoti darslarini o'qitishning samarali metodlari va yondashuvlari, o'quvchilarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. O'qitish jarayonida vizual, amaliy va interaktiv usullarni qo'llash, shuningdek, individual yondashuvni joriy etish zaif eshituvchi o'quvchilarning o'qish jarayonini ancha samarali va qulay qiladi. Amaliy mashg'ulotlar va ko'rgazmali materiallar orqali o'quvchilar tikuvchilik texnikalarini tez va samarali o'zlashtiradilar.

Shuningdek, o'qitishda motivatsiya va o'zini ifoda etishga imkon berish, o'quvchilarning muvaffaqiyatga erishishiga va o'z xatolarini to'g'irlashga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ularga o'z kasblarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni ta'minlaydi. O'qituvchilarning ta'lim jarayonini individuallashtirish va o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirishlari, darslar samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Natijada, zaif eshituvchi o'quvchilarga tikuvchilik o'quv amaliyoti darslarini o'qitishda yuqori samaradorlikka erishish uchun innovatsion pedagogik metodlar va texnologiyalarni joriy etish zarurligi ko'rsatilgan. Bu yondashuvlar o'quvchilarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishda, ularni mehnat bozoriga tayyorlashda va shaxsiy salohiyatlarini ro'yobga chiqarishda muhim o'rin tutadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, zaif eshituvchi o'quvchilarga tikuvchilik o'quv amaliyoti darslarini o'qitishda vizual, amaliy va interaktiv usullarni qo'llash, individual yondashuvni ta'minlash va motivatsiya berish juda muhimdir. Bularning barchasi o'quvchilarga nafaqat kasbiy ko'nikmalarni, balki ijodiy va amaliy mahoratlarni rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan to'g'ri metod va yondashuvlar tikuvchilik sohasida zaif eshituvchi o'quvchilarning muvaffaqiyatini ta'minlashga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. ORQ-641-sonli "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi", 8-modda, 21.12.2020, www.lex.uz
2. Murakkab nuqsonli kar bolalarda nutqni rivojlantirishning psixologik-pedagogik, psixolingvistik asoslari. Muzaffarova Xayitgul Nesibovna, Erxonova Shaxnoza.
3. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Surdopedagogika>
4. <https://arxiv.uz/uz/documents/diplom-ishlar/pedagogika-psixologiya/eshitishda-nuqsoni-bo-lgan-bolalarni/bolalarni-maktab-ta-limiga-tayyorlashning-samarali-yollari>
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/eshitishda-nuqsoni-bo-lgan-bolalarni-tadqiqotlarda-o-rganilishi/viewer>

SOLIQ QONUNCHILIGI VA INNOVATSION INVESTITSİYALARNI BOSHQARISHNING UYG'UNLIGI

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Abdug'aniyev Mirjalol Jamshid o'g'li

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Ushbu maqola soliq qonunchiligi va innovatsion investitsiyalarni boshqarish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalar iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etiladi, ammo bu jarayonda soliqlar muhim ta'sir ko'rsatadi. Maqolada soliq qonunchiligining innovatsion faoliyatga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari, soliq imtiyozlari va rag'batlantirish choralari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, turli davlatlarning soliq siyosatidagi innovatsion yondashuvlari tahlil qilinib, mamlakatimizda bu boradagi imkoniyatlar va to'siqlar yoritiladi. Tadqiqot natijalari innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va soliqqa oid siyosatni optimallashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalarni taklif etadi. Ushbu maqola soliq tizimi va innovatsion investitsiyalarni boshqarish jarayoniga qiziquvchilar uchun foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar: Soliq qonunchiligi, innovatsion investitsiyalar, soliq imtiyozlari, soliq siyosati, innovatsion faoliyat, raqobatbardoshlik, investitsiya muhitini yaxshilash, innovatsiyalarni moliyalashtirish, soliq tizimini modernizatsiyasi, iqtisodiy rivojlanish.

ASOSIY QISIM

Zamonaviy iqtisodiyotda innovatsion rivojlanish raqobatbardoshlikning asosiy omili sifatida e'tirof etiladi. Texnologik yangiliklar va ilm-fan yutuqlari mamlakatlarning iqtisodiy o'sishini tezlashtirishda katta ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonda investitsiyalar va soliqqa oid siyosat muhim rol o'ynaydi. Soliq qonunchiligi esa nafaqat davlat budjetini shakllantirish vositasi, balki iqtisodiy faoliyatni boshqarishning samarali mexanizmlaridan biri sifatida ko'riladi. Innovatsion investitsiyalarni jalb qilish va rivojlantirishda soliqqa oid yondashuvlarning to'g'ri tashkil etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Davlatlarning soliq siyosatidagi innovatsion yondashuvlari kompaniyalarning yangi texnologiyalar va mahsulotlarga sarmoya kiritishiga imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, noto'g'ri soliqqa tortish mexanizmlari iqtisodiyotning ushbu muhim yo'nalishiga jiddiy to'sqinlik qilishi mumkin.

Mazkur maqola soliq qonunchiligi va innovatsion investitsiyalarni boshqarish o'rtasidagi uyg'unlikni tahlil qilishga qaratilgan. Turli davlatlar tajribasi, soliq siyosatidagi innovatsion yondashuvlar hamda mamlakatimizda bu sohadagi imkoniyatlar va to'siqlar yoritiladi. Ushbu maqola orqali soliqqa oid siyosatni modernizatsiya qilish va investitsion muhitni yaxshilash bo'yicha muhim xulosalar hamda amaliy takliflar ilgari suriladi.

Soliq qonunchiligi va innovatsion investitsiyalar iqtisodiy tizimning bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ikki muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Innovatsiyalarni rivojlantirish va texnologik o'sishni rag'batlantirish uchun qulay investitsion muhit yaratish

zarur bo'lib, bunda soliq qonunchiligi muhim rol o'ynaydi. Soliqlar innovatsion faoliyatga ta'sir ko'rsatish orqali sarmoyadorlar uchun rag'batlantiruvchi yoki cheklovchi omilga aylanishi mumkin.

Soliq qonunchiligidagi yengilliklar, masalan, innovatsion loyihalar uchun soliq imtiyozlari yoki tadbirkorlik subyektlarini rag'batlantirish dasturlari, investorlarni yangi texnologiyalarga mablag' kiritishga undaydi. Bu esa iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, soliq qonunchiligida aniqlik va barqarorlikning mavjudligi sarmoyadorlar uchun ishonchli muhitni shakllantiradi.

Agar soliq yuklari haddan tashqari yuqori yoki soliqqa oid jarayonlar murakkab bo'lsa, bu innovatsion faoliyatning rivojlanishiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Investorlar noqulay soliq tizimidan qochib, boshqa mamlakatlarga sarmoya kiritishni afzal ko'radilar. Shuning uchun soliq siyosati innovatsiyalarni qo'llab quvvatlashga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Innovatsion investitsiyalarni jalb qilishda davlatning soliq qonunchiligini yangilash va optimallashtirishga qaratilgan siyosati muhim o'rin tutadi. Xalqaro tajribaga qaraganda, texnologik taraqqiyot va ilmiy izlanishlarga qaratilgan soliq yengilliklari davlatlararo iqtisodiy raqobatda ustunlikka erishishga imkon beradi. Shu sababli soliq qonunchiligi va innovatsion investitsiyalarni uyg'un boshqarish iqtisodiyotning barqaror va samarali rivojlanishiga xizmat qiladi.

Innovatsion investitsiyalarni rag'batlantiruvchi soliq siyosati mamlakatlar iqtisodiyotining barqaror va jadal rivojlanishini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Bu siyosat sarmoyadorlarni yangi texnologiyalar va ilmiy izlanishlarga yo'naltirish orqali iqtisodiy o'sishni tezlashtirish va raqobatbardoshlikni oshirishni maqsad qilgan. Innovatsion faoliyatga soliq imtiyozlarini qo'llash orqali davlatlar iqtisodiyotning turli sohalarida sezilarli o'zgarishlarga erishmoqda.

Masalan, AQShda "R&D Tax Credit" (ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarga soliq kreditlari) orqali kompaniyalar o'z tadqiqot loyihalari uchun katta hajmda moliyaviy rag'bat oladi. Ushbu tizim natijasida 2023-yilda faqatgina texnologik tadqiqotlarga yo'naltirilgan investitsiyalar 500 milliard dollardan oshgan. Shu bilan birga, Yevropa Ittifoqida soliq siyosati innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan bo'lib, ilmiy izlanishlar va innovatsion startaplar uchun soliq yengilliklari joriy etilgan. Germaniyada, masalan, kompaniyalarning ilmiy-tadqiqot ishlanmalari uchun qilgan har bir evro investitsiyasi uchun 25 foiz soliq qaytariladi. Bu yondashuv mamlakatdagi innovatsion faoliyatni rivojlantirishga katta turtki berdi.

Xitoyda innovatsion texnologiyalarni qo'llash bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar uchun maxsus soliq yengilliklari joriy etilgan bo'lib, ayrim texnologik korxonalarga korporativ soliq stavkalari 25 foizdan 15 foizga tushirilgan. Bu, o'z navbatida, Xitoyning texnologiya eksporti hajmini so'nggi besh yilda ikki barobarga oshirishga yordam berdi.

O'zbekiston misolida, so'nggi yillarda innovatsion faoliyatni rag'batlantirish maqsadida qator soliq imtiyozlari joriy qilindi. Jumladan, Innovatsion rivojlanish vazirligi orqali amalga oshiriladigan loyihalar uchun soliq yengilliklari taqdim etilmoqda. Bu esa mahalliy tadbirkorlarni yangi texnologiyalarga sarmoya kiritishga undaydi va milliy iqtisodiyotda innovatsion loyihalar hajmini oshiradi. Soliq siyosati innovatsion sarmoyalarni jalb qilishning asosiy mexanizmlaridan biri bo'lib, bu orqali davlatlar nafaqat

mahalliy, balki xalqaro sarmoyadorlarni ham o'z iqtisodiyotiga jalb qilmoqda. To'g'ri ishlab chiqilgan soliq yengilliklari iqtisodiy faoliyatni jonlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish va milliy raqobatbardoshlikni oshirishga imkon beradi. Shu sababli, soliq siyosati va innovatsion investitsiyalarni uyg'un boshqarish strategiyasi global iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Soliq qonunchiligining innovatsiyalarni boshqarishga to'sqinlik qiluvchi jihatlari iqtisodiyotning rivojlanish sur'atiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ko'plab davlatlarda innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun soliq yengilliklari va rag'batlantirish mexanizmlari mavjud bo'lsa-da, ayrim holatlarda soliq tizimidagi murakkabliklar, yuqori soliqlar yoki noaniq qonunchilik innovatsiyalarni rivojlantirishga salbiy ta'sir qiladi.

Xalqaro valyuta jamg'armasining 2023-yilda o'tkazilgan tadqiqotiga ko'ra, rivojlanayotgan davlatlarning 40 foizida murakkab soliq qonunchiligi va yuqori soliqqa tortish innovatsion loyihalarni boshlashni qiyinlashtiradi. Misol uchun, Afrika va Osiyoning ayrim davlatlarida soliq yukining yuqori bo'lishi innovatsion faoliyatga sarflanishi mumkin bo'lgan mablag'larning sezilarli qismini yo'qotilishiga olib keladi. Shu sababli, bu davlatlarda texnologik rivojlanish darajasi sustroq bo'lib, xalqaro raqobatbardoshlikda orqada qolish kuzatilmoqda. Yevropa Ittifoqi davlatlari o'rtasida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, qonunchilikdagi soliq imtiyozlari haqida noaniqlik innovatsion loyihalarni moliyalashtirishga bo'lgan ishonchni kamaytiradi. Masalan, Italiyada soliq qonunchiligida tez-tez kiritiladigan o'zgarishlar sababli innovatsion kompaniyalarning 25 foizi soliqqa oid barqaror siyosat yo'qligidan shikoyat qilgan. Shu bilan birga, Germaniya kabi davlatlarda soliq tizimining barqarorligi va aniq qoidalari innovatsion sarmoyalarni jalb qilishda muhim o'rin tutadi.

Xitoy va Hindiston kabi davlatlarda esa yuqori soliq stavkalari ko'plab startaplarning rivojlanishiga to'sqinlik qilgan. Hindistonda amalga oshirilgan tahlillarga ko'ra, 2022-yilda texnologik startaplarning qariyb 30 foizi yuqori soliq yukidan qochish uchun o'z faoliyatini boshqa davlatlarga ko'chirishga majbur bo'lgan. Bu esa milliy iqtisodiyotda innovatsion rivojlanish imkoniyatlarini pasaytirgan.

O'zbekiston misolida, so'nggi yillarda qator ijobiy o'zgarishlarga qaramay, ayrim innovatsion loyihalarning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillar hanuzgacha mavjud. Xususan, soliqqa oid murakkab hisob-kitoblar va byurokratik jarayonlar mahalliy tadbirkorlarning innovatsion faoliyatini cheklab kelmoqda. Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yilda innovatsion loyihalarning 15 foizi aynan moliyaviy va soliqqa oid qiyinchiliklar tufayli to'xtatilgan.

Ushbu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, soliq qonunchiligidagi murakkabliklar, noaniqlik va yuqori soliq yuklari innovatsion faoliyatni boshqarishga sezilarli to'sqinlik qilishi mumkin. Ushbu to'sqinliklarni bartaraf etish uchun soliqqa oid siyosatni soddalashtirish, barqaror qoidalar joriy etish va byurokratik jarayonlarni kamaytirish zarur.

Mamlakatimizda innovatsion investitsiyalarni rivojlantirish uchun so'nggi yillarda qator muhim qadamlar tashlandi. Davlat tomonidan iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, texnologik yangiliklarni joriy etish va xalqaro investitsiyalarni jalb qilishga alohida e'tibor

qaratilmoqda. Innovatsion rivojlanish bo'yicha qabul qilingan dasturlar va strategiyalar milliy iqtisodiyotda texnologik taraqqiyotni jadallashtirishga zamin yaratmoqda.

2022-yilda Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatimizda ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar uchun ajratilgan mablag'lar umumiy yalpi ichki mahsulotning 0,5 foizini tashkil etgan. Bu raqam kichik bo'lib tuyulsa-da, keyingi yillarda uni 1,5 foizgacha oshirish rejalashtirilmoqda. Bunday o'sish texnologik startaplar, ilmiy markazlar va innovatsion loyihalarni moliyalashtirishni kengaytirishga imkon beradi.

So'nggi uch yilda O'zbekiston texnologik rivojlanish bo'yicha xalqaro reytinglarda o'z o'rnini yaxshiladi. 2023-yilda Global Innovatsiyalar Indeksida mamlakatimiz 2020-yilga nisbatan 12 pog'onaga yuqorilab, texnologiyalarni joriy qilish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash borasida ijobiy natijalarga erishdi. Bu ko'rsatkich mamlakatdagi qulay investitsion muhit va soliq imtiyozlari bilan bog'liq. Ayniqsa, Texnoparklar va Erkin Iqtisodiy Zonalar (EIZ) doirasida texnologik loyihalarni qo'llab-quvvatlash sezilarli darajada kuchaygan. Innovatsion faoliyatni rivojlantirishda soliq siyosatining o'rne katta bo'lib, 2021-yilda innovatsion faoliyatga qaratilgan loyihalar uchun soliqqa oid maxsus imtiyozlar joriy etilgan. Buning natijasida 2022-yilda mamlakatda qariyb 150 ta yangi startap ro'yxatga olindi, bu esa 2020-yilga nisbatan ikki barobar ko'pdir. Bu startaplarning aksariyati IT va texnologiya sohalarida faoliyat olib borib, raqamli texnologiyalar va onlayn xizmatlar yaratishga yo'naltirilgan.

O'zbekistonning xalqaro hamkorlik doirasida Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya va Xitoy kabi davlatlar bilan texnologik transfer va innovatsiyalarni rivojlantirish bo'yicha memorandumlar imzolangan. Janubiy Koreya bilan hamkorlikda tashkil etilgan Texnoparkning 2022-yildagi hisobotiga ko'ra, ushbu markaz orqali qariyb 100 million dollarlik texnologik loyihalar moliyalashtirilgan. Bunday tashabbuslar mahalliy investorlar uchun yangi imkoniyatlar ochib beradi.

Mahalliy darajada Innovatsion rivojlanish jamg'armasi faoliyat ko'rsatmoqda, u ilmiy va texnologik ishlanmalarni moliyalashtirish bilan shug'ullanadi. Ushbu jamg'arma orqali 2023-yilda 500 dan ortiq loyiha uchun mablag' ajratildi, bu esa tadqiqotchilar va startaplar uchun qo'shimcha rag'bat yaratmoqda. Shuningdek, universitetlarda ilmiy markazlar va laboratoriyalar tashkil etilishi talaba va yosh mutaxassislarga innovatsion loyihalarda ishtirok etish imkoniyatini beradi.

Xalqaro ekspertlarning fikricha, O'zbekistonning geografik joylashuvi va resurs salohiyati innovatsion investitsiyalarni rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Transport infratuzilmasining rivojlanishi va savdo yo'llarining kengayishi texnologik mahsulotlarning eksportini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, IT Park tashabbuslari doirasida yaratilgan dasturiy mahsulotlar 2023-yilda 80 million dollarlik eksport hajmiga erishdi, bu esa innovatsion investitsiyalarning natijadorligini ko'rsatadi.

Biroq, ba'zi to'siqlar ham mavjud. Byurokratik jarayonlarning murakkabligi va innovatsion loyihalarga ajratiladigan mablag'larning cheklanganligi hali ham innovatsion faoliyatni to'liq rivojlantirishga xalaqit bermoqda. Ushbu masalalarni hal qilish uchun qonunchilikni soddalashtirish, xalqaro ekspertlarni jalb qilish va ilmiy ishlanmalarni qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish zarur. Shu bilan birga, davlat tomonidan qo'llab-

quvvatlanayotgan investitsion loyihalar innovatsion muhitni rivojlantirishda asosiy o'rin egallaydi.

O'zbekistonning innovatsion sarmoyalar bo'yicha kelajak istiqbollari ijobiy ko'rinadi. Yangi texnologiyalarni joriy etish va ularni xalqaro standartlarga moslashtirish bo'yicha qabul qilingan strategiyalar natijasida mamlakat mintaqadagi texnologik yetakchilardan biriga aylanishi mumkin. Bu esa innovatsion investitsiyalar hajmini oshirish va iqtisodiyotni yuqori texnologiyali yo'nalishga yo'naltirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Innovatsion investitsiyalar va soliqqa oid siyosatni uyg'unlashtirish iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish uchun muhim strategiya hisoblanadi. Bunda davlat siyosati innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlash bilan birga soliq tizimini moslashuvchan va rag'batlantiruvchi holatga olib kelishga qaratilgan bo'lishi kerak. Soliq siyosati orqali innovatsiyalarni rivojlantirishga erishish uchun xalqaro tajriba va ichki iqtisodiy ehtiyojlar hisobga olinadi.

Jahon Bankining 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida soliq yengilliklarini joriy etgan davlatlarda investitsion faollik sezilarli darajada oshgan. Misol uchun, Singapurda tadqiqot va ishlanmalarga yo'naltirilgan xarajatlar uchun kompaniyalarga 250 foizli soliq yengilligi taqdim etiladi, bu esa yillik innovatsion sarmoyalar hajmini 12 milliard dollarga yetkazdi. Shunga o'xshash yondashuv O'zbekistonda ham amalga oshirilishi mumkin.

O'zbekiston kontekstida innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va soliqqa oid siyosatni uyg'unlashtirish bo'yicha bir nechta qadamlar tashlandi. 2022-yilda davlat tomonidan innovatsion tadqiqotlar uchun ajratilgan mablag'lar qariyb 1,2 trillion so'mni tashkil etdi. Soliq tizimida esa startap loyihalar va IT kompaniyalar uchun 7 yilgacha soliq imtiyozlari joriy etildi. Bunday strategiyalar innovatsion faoliyatni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi va mamlakatda texnologik startaplar soni 2021-yilga nisbatan 45 foizga oshdi.

Xalqaro tajribaga ko'ra, soliqqa oid siyosatni innovatsion investitsiyalar bilan uyg'unlashtirishning samarali yo'llaridan biri texnoparklar va erkin iqtisodiy zonalar tashkil etishdir. Janubiy Koreyaning "Daedeok" texnoparki modeli bunda yorqin misol bo'la oladi. Ushbu texnoparkda soliq imtiyozlari orqali tadqiqot institutlari va innovatsion kompaniyalar uchun maxsus qulay sharoitlar yaratilgan. O'zbekistonda ham shunga o'xshash IT Park va boshqa texnoparklar orqali texnologik loyihalarni rivojlantirishga ko'mak berilmoqda. 2023-yilda IT Park rezidentlari tomonidan amalga oshirilgan loyihalar eksport hajmi 100 million dollardan oshdi, bu soliq siyosati va innovatsion faoliyatni uyg'unlashtirish samaradorligini ko'rsatadi.

Innovatsion investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun soliqqa oid siyosatning yana bir muhim jihati bu soddalik va shaffoflikdir. Davlatlarning soliqqa oid tartib-qoidalarini soddalashtirish orqali tadbirkorlik subyektlari uchun vaqt va mablag' tejash imkoniyati yaratiladi. Misol uchun, Estoniyada raqamli soliq tizimi orqali kompaniyalar o'z soliq hisobotlarini avtomatlashtirish orqali 30 foizgacha kamroq vaqt sarflashmoqda. Bunday tizim O'zbekistonda ham joriy qilinishi soliqqa oid operatsion xarajatlarni kamaytirib, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun qo'shimcha resurslarni yaratadi.

Mamlakatda soliq tizimini innovatsion investitsiyalar bilan uyg'unlashtirishning yana bir istiqbolli yo'nalishi ilmiy-tadqiqot institutlari va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishdir. Norvegiyada ushbu model muvaffaqiyatli qo'llanilib, 2022-yilda tadqiqot va ishlanmalar uchun ajratilgan umumiy sarmoya hajmi yalpi ichki mahsulotning 3 foiziga yetgan. O'zbekistonda ham ilmiy markazlar bilan birgalikda ishlaydigan kompaniyalarga soliq imtiyozlari berilishi innovatsion loyihalarni rag'batlantirishga yordam beradi.

O'zbekistonning iqtisodiy strategiyasida innovatsion investitsiyalarni soliqqa oid siyosat bilan uyg'unlashtirish kelajakda iqtisodiy o'sishning muhim omili bo'lib qoladi. Soliq tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro tajribani o'rganish va mahalliy ehtiyojlarga moslashtirish orqali mamlakat texnologik rivojlanishning yangi bosqichiga o'tishi mumkin. Bunday yondashuv uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash bilan birga, milliy iqtisodiyotning global bozorlar bilan integratsiyasini ham mustahkamlaydi.

Xulosa

Innovatsion investitsiyalar va soliqqa oid siyosatni uyg'unlashtirish mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirish uchun muhim strategik yo'nalishdir. Innovatsiyalarni rag'batlantiruvchi soliq tizimi nafaqat texnologik taraqqiyotni jadallashtirish, balki sarmoyadorlar uchun qulay muhit yaratish orqali iqtisodiyotga yangi turtki beradi. O'zbekiston misolida, so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlashda muhim natijalar bermoqda. Soliq imtiyozlari, texnoparklar, va davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash dasturlari innovatsion faoliyatning kengayishiga yordam berdi.

Shunga qaramay, hali yechilishi lozim bo'lgan qiyinchiliklar, jumladan, soliqqa oid murakkab jarayonlar va innovatsion faoliyatni rag'batlantirishning yetarlicha soddalashtirilmagan tartib-qoidalari mavjud. Soliq siyosatini soddalashtirish, shaffoflikni oshirish va xalqaro tajribani o'zlashtirish orqali ushbu to'siqlarni yengib o'tish mumkin. Xalqaro amaliyot ko'rsatib turibdiki, soliq siyosati va innovatsion investitsiyalarni uyg'unlashtirish orqali mamlakat nafaqat texnologik taraqqiyotga, balki xalqaro bozorlar bilan muvaffaqiyatli integratsiyaga ham erishadi.

Kelgusida O'zbekiston iqtisodiyotining texnologik yo'nalishda rivojlanishi uchun soliqqa oid siyosatni innovatsion investitsiyalar bilan uzviy bog'lab, tadbirkorlik subyektlariga yanada qulay sharoitlar yaratish muhimdir. Bu nafaqat milliy iqtisodiyotning modernizatsiyasini ta'minlaydi, balki global texnologik poygada mamlakatning o'z o'rniga ega bo'lishiga ham yordam beradi. Ushbu yondashuv uzoq muddatli iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashning asosiy omillaridan biri sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi rasmiy sayti – www.mininnovation.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (2023-yilgi tahriri). Toshkent: "Adolat" nashriyoti, 2023.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi hisobotlari – www.stat.uz.

4. “Investitsiya va innovatsiyalarni rivojlantirishda soliq siyosatining o‘rni” (ilmiy maqola). Toshkent moliya instituti ilmiy jurnali, 2022.
5. Jahon Bankining “Innovatsion iqtisodiy rivojlanish” bo‘yicha 2023-yilgi hisobotlari. Toshkentdagi ofitsial nashrlar.
6. Global Innovatsiyalar Indeksi (2023-yilgi tahliliy hisobot). BMT Iqtisodiy va Ijtimoiy bo‘limi, www.globalinnovationindex.org.
7. “Soliq tizimining modernizatsiyasi va innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash” (monografiya). T.M. Ergashov. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021.
8. IT Park O‘zbekiston hisobotlari. Toshkent: IT Park rasmiy nashriyoti, 2023.

ADOBE PHOTOSHOP DASTURI VA PARAMETRLARI

Kenjayev Akbarali Abduraxmonovich

*Respublika imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan
maxsus texnikumi maxsus fan o'qituvchisi*

Berdiyeva Zulfiya Murodullo qizi

*Respublika imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan
maxsus texnikum aniq fanlar o'qituvchisi*

Annotatsiya: Hozirgi kunda har bitta inson dunyoga keldimi, kelajakda o'z o'rnini topishi lozim. Bunday holatlarda imkoniyati cheklangan shaxslarda ozgina qiyinchiliklar tug'iladi. Axborot texnologiyalarining kirib kelishi, bunday insonlarga dars jarayonlarida, masofaviy ta'limda nazariy va amaliy ko'nikmalarni olishlarida qulayliklar yaratadi. Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan o'quvchilarning kompyuter texnologiyalari asosida ta'lim olishi haqida mulohaza yuritilgan, shuningdek Adobe PhotoShop dasturi va uning parametrlari haqida, undan o'quvchilar foydalanish usullari to'g'risida malumot berilgan.

Kalit so'zlar: imkoniyati cheklangan o'quvchilar, kompyuter, Adobe PhotoShop, dars, Windows, grafika, rastr, fotosurat, oyna, menyu, sarlavha, fayl, uskuna, maydon, panel, bo'lim.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar va nogiron bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonida kompyuterdan maqsadli foydalanish o'quvchilarning individual ta'lim imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, bolalarda huquqbuzarliklarni tuzatish va qoplash uchun maqbul psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Informatika darslarida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning axborot texnologiyalaridan foydalanishining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarning kuchli kompyuter ko'nikmalarini egallashlariga yordam berish, chunki ko'pchilik o'quvchilar uyda ta'lim olgan va ularda bilim yetishmaydi;

- elektron tashuvchilarda taqdim etilgan o'quv materialini o'rganish va tahlil qilish. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun barcha ma'ruza materiallari shriftni oshirish imkoniyati bilan elektron shaklda taqdim etiladi;

- "Adobe PhotoShop" va boshqa dasturlardan foydalanish orqali o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini oshirish, bilim va ko'nikmalarini oshirishda qulaydir;

- kompyuter taqdimotini, shu jumladan interaktiv taqdimotni namoyish qilish. Imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalashda axborot texnologiyalaridan foydalanishning asosiy afzalliklaridan biri ularning taqdim etilayotgan o'quv materialini tasavvur qilish qobiliyatining kattaligidir va ma'lumotlarni vizual ko'rsatish insonning har qanday faoliyati samaradorligini oshirishga yordam beradi:

- elektron darsliklardan, internetdan, AKTdan foydalanish;
- virtual laboratoriyalar, muzeylar;
- masofaviy ta'lim, elektron pochta.

O'qituvchi uchun darsning barcha bosqichlarida interfaol doskadan foydalanish, xususan, uni aks ettirish bosqichida foydalanish imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Tayanch-harakat tizimida nuqsonlari bo'lgan o'quvchilar uchun "Adobe PhotoShop", MS Word matn muharririda, MS Excel elektron jadvalarida va hokazolarda ma'lumotlarni kiritishni osonlashtiradigan maxsus ishlab chiqilgan elektron laboratoriya va amaliy ishlar qo'llaniladi.

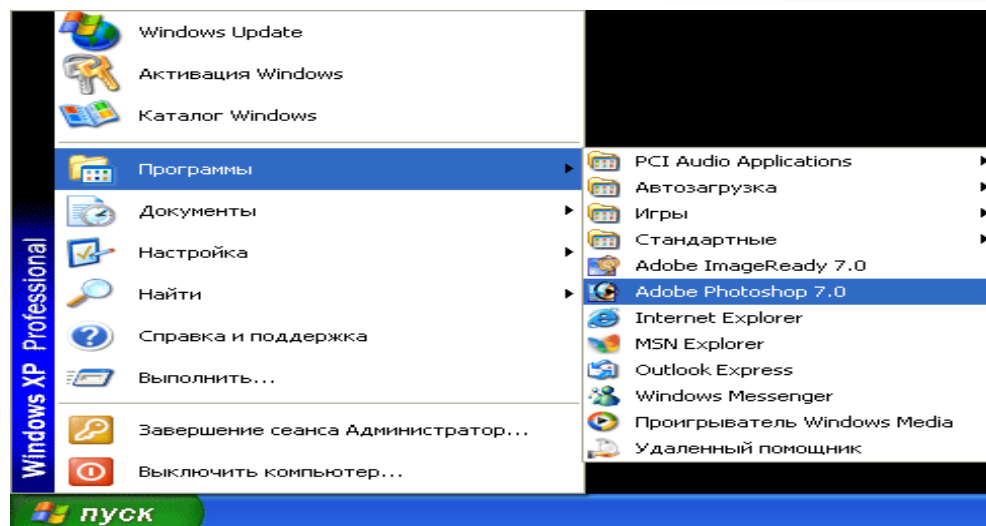
Informatika darslarida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlarini tatbiq etish o'quv faoliyati turlarini kengaytiradi, mavjudlarini takomillashtirish imkonini beradi va yangi tashkiliy shakllar va o'qitish usullarini yaratadi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda dars individuallikni rivojlantirishga, kasbiy reabilitatsiyaga yordam beradi.

«Adobe PhotoShop» dasturi Adobe System, Inc kompaniyasi tomonidan ishlab chiqarilgan bo'lib, ishlatishdagi alohida qulayliklari bilan mashxur. «Adobe PhotoShop» tasvir tahrirlagichi yordamida fotosuratlariga ko'shimchalar kiritish, fotosuratdagi dog'larni o'chirish va eski rasmlarni qayta ishlash va tiklash, rasmlarga matn kiritish, qo'shimcha maxsus effektlar bilan boyitish, bir fotosuratdagi elementlarni ikkinchi fotosuratga olib o'tish, suratdagi ranglarni o'zgartirish, almashtirish mumkin.

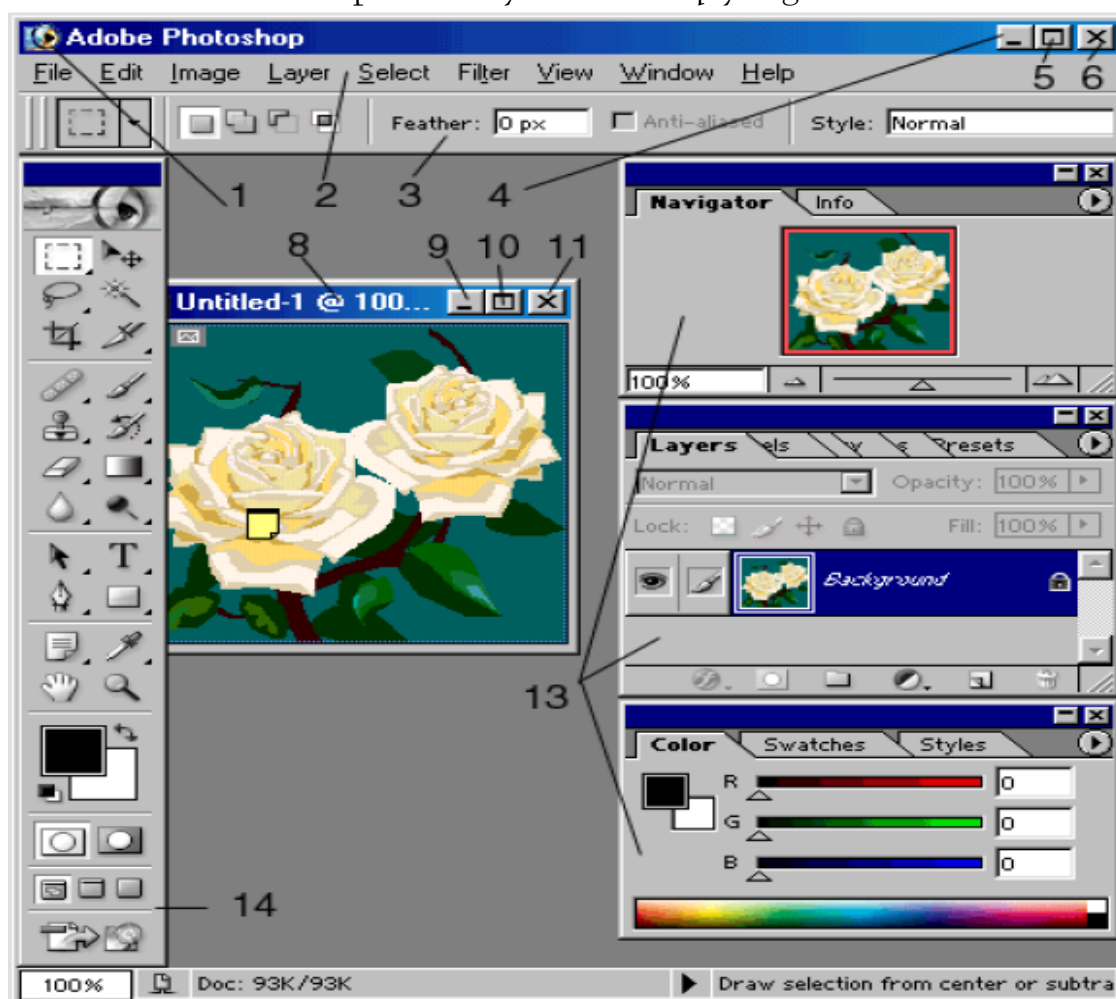
Hujjatlar va fayllarning yaratilishi va ular bilan ishlashda oyna, panel, uskunalar kabi elementlardan foydalaniladi. Ushbu elementlarning ixtiyoriy majmuasiga ish sohasi deyiladi. Foydalanuvchi Photoshop dasturini o'z ehtiyojlarida kelib chiqqan holda oldindan belgilangan ish soha andozalaridan foydalanib yoki yangi ish soha andozasini yaratib sozlab olishi mumkin.

Photoshop dasturining boshlang'ich ish sohasi foydalanuvchining oxirgi ishlatgan fayllari, bibliotekalari va o'lcham andozalariga tezda murojaat qilish imkonini beradi. Photoshop dasturida boshlang'ich ish sohasi dastur ishga tushirilganda yoki xech qanday hujjat ochiq bo'lmaganda aks ettiriladi.

Boshlang'ich ish sohasidan chiqib ketish uchun klaviaturaning *Esc* tugmasini bosish kerak. Boshlang'ich ish sohasini aks ettirishni boshqarish dasturning *Edit* menyusining *Preferences* bo'limidan *General* qatori tanlanadi. Natijada ochilgan dialog oynasida *Disable the Home Screen* elementini belgilash kerak. Adobe Photoshop dasturini ishga tushirish quyidagicha bo'ladi

Adobe Photoshop dasturi oyna tuzilishi quyidagicha bo'ladi.

Bunda 1 – sarlavha satri; 2 – menyular satri; 3 – opsiyalar satri; 4/9 – ilovani /xujjatni yig'ish; 5/10 ilovani/xujjatni yoyish; 6/11 – ilovani/xujjatni yopish
7 – xujjatni boshqarish menyusi; 8 – tasvir sarlavhasi.

Dasturning ish maydoni quyidagilardan tashkil topadi:

1. Dastur oynasining yuqori qismida dasturning menyusi joylashgan;
2. Dastur oynasining chap qismida rasm va hujjat elementlarini yaratish va tahrirlash uchun mo'ljallangan uskunalar paneli joylashgan. Bog'liq uskunalar

guruhlangan;

3. Dastur menyusining ostida joriy tanlangan uskunaning xususiyatlarni boshqarish paneli joylashgan;

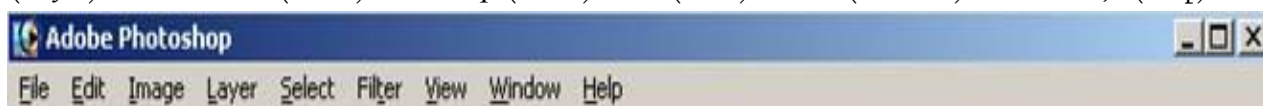
4. Dastur oynasining markaziy qismida joriy ishlanib turilgan faylni aks ettiruvchi hujjat oynasi joylashgan;

5. Dastur oynasining o'ng qismida ish bajarilishini kuzatish va o'zgartirish imkonini beruvchi panellar joylashgan.

Photoshop dasturida barcha panellarni yashirish yoki aks ettirish uchun klaviaturaning *Tab* tugmasini bosish kerak. Uskunalar paneli va uskuna xususiyatlarini boshqarish panelidan tashqari barcha panellarni yashirish yoki aks

ettirish uchun klaviaturadan *Shift+Tab* tugmalar kombinatsiyasini bosish kerak.

Menyular satri quyidagilardan iborat: *Файл (File), Правка (Edit), Рисунок (Image), Слой (Layer), Выделение (Select), Фильтр (Filter), Вид (View), Окно (Window) va Помощь (Help).*

Oynalar va panellarni boshqarish. Foydalanuvchi hujjat oynasi va panellar joylashishini o'zgartirib o'zi istagan ko'rinishdagi ish maydonini hosil qilib olishi mumkin. Hosil qilib olingan ish maydonini saqlab olish va bir nechta ish maydonlar o'rtasida o'tish mumkin.

Ish sohalarni saqlash va almashtirish. Photoshop dasturi joriy ochilgan panellar, ularning o'lchamlari va joylashishini saqlab olish imkoniyatini beradi. Saqlab olingan ish sohasini istalgan vaqtda qayta tiklab olish mumkin. Saqlangan ish sohalari nomlari dasturing *Windows* menyusi *Workspace* bo'limida aks ettiriladi.

Foydalanuvchi ish sohasini saqlash uchun quyidagilarni bajarish kerak:

1. Dastur *Windows* menyusining *Workspace* bo'limidan *New Workspace* qatorini tanlash;

2. Ochilgan *New Workspace* dialog oynasida ish soha nomi kiritiladi;

3. Qo'shimcha sifatida joriy klavishlar kombinatsiyalari, menyular va uskunalar panellari to'plamlarini dialog oynasidagi tegishli *Keyboard Shortcuts*, *Menus*, *Toolbar* elementlarini belgilab saqlab olish mumkin.

Uskunalar paneli tuzilishi quyidagicha bo'ladi.

Joriy ish sohasini almashtirish uchun dastur *Windows* menyusining *Workspace* bo'limidan kearkli ish soha nomi tanlanadi. Biror bir saqlangan ish sohasini o'chirish uchun dastur *Windows* menyusining *Workspace* bo'limidan *Delete Workspace* qatorini tanlash kerak. Ochilgan dialog oynasidan o'chirish kerak bo'lgan ish soha nomi tanlanadi.

Dastur bilan ishlash vaqtida foydalanish uchun turli panellar ochiladi. Photoshop dasturi ish sohasida bajarilgan oxirgi o'zgarishlarni saqlab qoladi va navbatdagi ish tushirilganda ish sohasini ushbu o'zgarishlar bilan aks ettiradi. Joriy ish sohasida panellar joylashishining dastlabki holatiga qaytarish uchun dastur *Windows* menyusining *Workspace* bo'limidan *Reset [ish soha nomi]* qatorini tanlash kerak.

Photoshop dasturida muayyan bir uskuna qanday vazifa bajarishini bilib olish uchun uskunalar panelida joylashgan uskuna ustiga sichqon ko'rsatkichi joylashtirib turilsa dastur ushbu uskuna bajaradigan amallar to'g'risidagi qisqa animatsion videoni namoyish etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Adobe Photoshop CC Help, <http://help.adobe.com>, 2018
2. Rafael Concepcion, Adobe Photoshop CC and Lightroom CC for Photographers, Second Edition, Classroom in a Book, 2019
3. Andrew Faulkner, Conrad Chaves, Adobe Photoshop CC, Classroom in a Book, 2019
4. Роберт Шафлботэм, Photoshop CC для начинающих, Эксмо, 2017
5. Mark Myers, Adobe Photoshop CC Advanced and basics of photo editing techniques, Independently published, 2018

6. Katherine A. Hughes, Graphic Design: Learn It, Do It, CRC Press, 2019
7. Jeff Carlson, Adobe Photoshop Elements 2019 Classroom in a Book, Adobe Press, 2019
8. Martin Evening, Adobe Photoshop CC for Photographers, Routledge, 2018
9. Scott Kelby, The Adobe Photoshop CC, book for digital photographers, 2014

3-SINF TABIIY FAN DARSIDA "O'ZBEKISTONNING HAYVONOT DUNYOSI" MAVZUSINI 5 E TA'LIM MODEL ASOSIDA O'QITISH

*Namangan viloyati Mingbuloq tumani
MMTB ga qarashli 8-sonli maktabning
boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Mirzakarimova Nigora Abdumuminovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda tabiiy fan darslarida innovatsion usullardan foydalanish, darslarni qiziqarli va mazmunli tashkil etish davr talabidir. O'sib kelayotgan yoshlar tabiiy fanlardan egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olishlari uchun ushbu maqolada ta'lim tizimimizga yangilik sifatida kiritilgan 5 E ta'lim modeli va uning ahamiyati hamda darsning samaradorligini oshirish usullari haqida ustozlarga tarqatilgan. 5E ta'lim modeli — bu o'quvchilarga faol ishtirok etish, bilimlarni kashf etish va ularga mustahkamlash imkoniyatini yaratish uchun yaratilgan ta'lim strategiyasidir. Bunda o'quvchilar maktabda o'rgangan bilimlarini hayotda qo'llay olish, mustaqil va jamoada ishlash, tadqiqotchilik kabi ko'nikmalarini rivojlantirish kabi xususiyatlarga ega bo'ladi.

Kalit so'zlar: 5 E ta'lim modeli, «O'zbekistonning hayvonot dunyosi», 5 E ta'lim modeli va uning ahamiyati

5 E ta'lim modelining boshqa ta'lim usullaridan ahamiyati

5 E ta'lim modeli, o'quvchilarga bilimlarni faqat eslab qolish emas, balki ularni chuqur tushunish va amalda qo'llashni o'rgatishga yo'naltirilgan samarali o'quv metodidir. Ushbu model, Amerikaning bilim va pedagogika sohasidagi yirik tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan va dunyo bo'ylab keng qo'llanilmoqda. 5 E ning qisqartmasi - **Engagement** (qiziqtirish), **Exploration** (tadqiqot), **Explanation** (tushuntirish), **Elaboration** (rivojlantirish), **Evaluation** (baholash).

1. **Qiziqtirish yoki jalb qilish (Engagement):** Ushbu bosqichda o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini uyg'otish maqsad qilinadi. O'quvchi, o'rganiladigan mavzu bilan bevosita tanishishdan oldin, o'z fikrlarini ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa, o'quvchilarni mavzuga jalb qilishda samarali metod bo'ladi.

2. **Tadqiqot (Exploration):** O'quvchilar, yangi bilimlarni o'zlari mustaqil ravishda kashf qilishlari uchun o'zlarining amaliy va nazariy tajribalari bilan bog'langan faoliyatlarga jalb qilinadi. Bu, o'quvchilarda analitik fikrlash va mustaqil o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

3. **Tushuntirish (Explanation):** O'quvchilarga o'rgangan bilimlarini tizimli va izchil ravishda tushuntirish imkoniyatini beradi. Bu bosqichda o'quvchilar o'zlarining fikrlarini boshqalar bilan almashish orqali, yangi tushunchalarni yaxshiroq o'zlashtiradilar.

4. **Rivojlantirish (Elaboration):** O'quvchilarga o'z bilimlarini kengaytirish va yangi holatlarga nisbatan qo'llash imkoniyati beriladi. Bu bosqichda ular o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash orqali yanada mustahkamlashadi.

5. Baholash (Evaluation): Bu bosqichda o'quvchilarning o'rgangan bilimlari va ko'nikmalariga baho berish orqali, ularning o'zlashtirish darajasi aniqlanadi. Baholash jarayoni o'quvchilarga o'z bilimlarini qayta ko'rib chiqish va rivojlantirish uchun zarur ehtiyojlarni (qayta aloqa) beradi.

Ahamiyati: 5 E modeli, boshqa pedagogik metodlardan o'zining interaktivligi, mustaqil fikrlashni rag'batlantirishi va o'quvchilarning faolligini oshirishi bilan farq qiladi. Dastlabki bosqichda qiziqitirish va tadqiqot qilish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, o'qituvchi esa passiv emas, balki o'quvchilarga yo'naltiruvchi vazifalar beradi. Tushuntirish va rivojlantirish bosqichlari orqali o'quvchilar o'z bilimlarini amaliyotga tatbiq etishadi, bu esa ularni yanada mustahkam va uzoq muddatli bilimga erishishlariga yordam beradi. Baholash jarayoni esa o'quvchilarga o'z o'rganish jarayonlarini kuzatish va takomillashtirish imkonini beradi.

Shu sababli, 5 E ta'lim modeli o'quvchilarning faolligini oshirib, mustaqil o'rganishga, amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishga va o'qishning samaradorligini yaxshilashga qaratilgan eng samarali metodlardan biridir.

5 E TA'LIM MODELINI TABIIY FAN DARSLARIDA QO'LLASH.

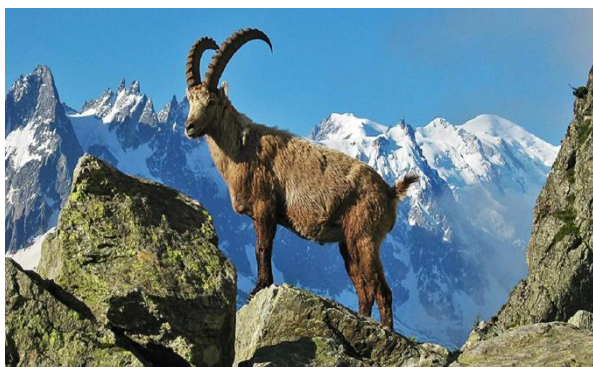
O'zbekistonning boy hayvonot dunyosi o'quvchilarga nafaqat ekologiya, balki tabiatni sevish va unga hurmat ko'rsatish kabi muhim axloqiy qadriyatlarni o'rgatishga xizmat qiladi. O'zbekistonning tabiiy hududlari, go'zal o'rmonlari, cho'llari va tog'lari o'ziga xos flora va faunaga ega. O'quvchilarga hayvonot dunyosini o'rgatish, ekologik bilimlarni oshirish, tabiatni asrab-avaylashga undash, hozirgi zamonda juda muhimdir. Bunday mavzularni samarali o'rgatishning samarali usullaridan biri — 5E ta'lim modeli bo'lib, u o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va bilimni mustahkamlashda yordam beradi. Ushbu maqolada O'zbekistonning hayvonot dunyosini 3-sinfda o'qitish metodikasi, 5E ta'lim modeli asosida tahlil qilinadi.

5E Ta'lim Modelining Tushunchasi

5E ta'lim modeli, bilimlarni o'rganish jarayonini besh bosqichga ajratadi: **Engage (Jalb qilish)**, **Explore (Tadqiq qilish)**, **Explain (Tushuntirish)**, **Elaborate (Chuqurlashtirish)**, **Evaluate (Baholash)**. Ushbu model o'quvchilarning o'quv jarayonidagi faoliyatini oshirish, ta'limni interaktiv va samarali qilishga xizmat qiladi. 5E modeli nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, va tajriba qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

1. Engage (Jalb qilish): O'quvchilarning Qiziqishini Uyush "Engage" bosqichida, o'quvchilarning oldingi bilimlarini yuzaga chiqarish va yangi mavzu bo'yicha qiziqishini uyg'otish kerak. Masalan, O'zbekistonning hayvonot dunyosiga kirishish uchun o'quvchilarga qiziqarli rasmlar yoki video materiallar ko'rsatish mumkin. Misol uchun, O'zbekistonda yashovchi o'ziga xos hayvonlar, masalan, qizil bo'ri, yovvoyi qo'ylari yoki gurda xonadoni kabi hayvonlarning surati yoki video kliplari o'quvchilarning diqqatini jalb qilishga yordam beradi.

“Rasmdagi hayvonlar qanday sharoitlarda yashaydilar? Tog', cho'lda, daryo bo'yida, o'rmonlarda qanday hayvonlar yashaydi ?” deya o'quvchilarni jalb qilish mumkin.

O'quvchilarga "O'zbekistonning eng qiziqarli hayvonlari qaysilar?" degan savolni berish mumkin. Bu savol orqali o'quvchilarni mavzu bilan tanishtirib, ularni suhbatga jalb qilish mumkin.

2.Explore (Tadqiq qilish): Amaliy Tadqiqotlar va Tajriba "Explore" bosqichi o'quvchilarga mavzu bo'yicha mustaqil faoliyat ko'rsatishga imkon beradi. Bu bosqichda o'quvchilarga O'zbekistonning turli hududlaridagi hayvonlar va ularning yashash sharoitlari haqida qisqacha ma'lumot beriladi. Misol uchun, o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, har bir guruhga O'zbekistonning ma'lum bir hududidagi hayvonlar haqida tadqiqot olib borishni topshirish mumkin. O'quvchilar guruhlariga bo'linadilar va 1-guruh sirkda yashaydigan hayvonlarni, 2-guruhga internet-do'konlarda yoki bozorlarda sotiladigan hayvonlarni, 3-guruhga "Qizil kitob"ga kiritilgan hayvonlar, 4-guruhga insonlarning tabiatni, hayvonlarni asrash bo'yicha amalga oshirayotgan ishlari haqida guruh bo'lib poster tayyorlash vazifasi beriladi. Dars so'ngida guruhlar o'zlari tayyorlagan posterlarini taqdimot qilib berishadi hamda bu posterdagi mavzuning salbiy, ijobiy tomonlarini ko'rsatib berishlari kerak.

1-guruh sirkda yashaydigan hayvonlarni

Sotiladi

2-guruhga internet-do'konlarda yoki bozorlarda sotiladigan hayvonlarni

3-guruhga "Qizil kitob"ga kiritilgan hayvonlar

4-guruhga insonlarning tabiatni, hayvonlarni asrash bo'yicha amalga oshirayotgan ishlari haqida guruh bo'lib poster tayyorlash vazifasi beriladi. Dars so'ngida guruhlar o'zlari tayyorlagan posterlarini taqdimot qilib berishadi hamda bu posterdagi mavzuning salbiy, ijobiy tomonlarini ko'rsatib berishlari kerak. Shuningdek, o'quvchilarga turli xil materiallar (kitoblar, internet manbalar, atlaskalar va boshqalar) yordamida o'z izlanishlarini amalga oshirishga yo'l ochish kerak. O'quvchilar o'rgangan hayvonlarining turli xususiyatlarini, ularning yashash muhitini, ozuqa zanjiridagi o'rnini va ekologik roli haqida o'rganishlari kerak.

3. Explain (Tushuntirish): O'rgangan Ma'lumotlarni Tushuntirish "Explain" bosqichi o'quvchilarning o'rgangan bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Bu bosqichda o'quvchilar tayyorlagan posterlarini tushuntirib beradilar. O'qituvchi mavzuni chuqurroq tushuntiradi va o'quvchilarning javoblarini to'g'rilaydi. O'quvchilar tomonidan o'rgangan hayvonlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning yashash sharoitlari, va O'zbekiston tabiatidagi roli haqida qisqacha taqdimot qilishlarini so'rash mumkin.

Shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarga turli vazifalarni bajarishni taklif qiladi, masalan, hayvonlarning yashash muhitini tasvirlab berish yoki o'rgangan hayvonlarning ozuqa zanjiridagi o'rnini tushuntirish. Bu o'quvchilarga o'rganganlarini yanada puxta tushunishga yordam beradi.

5. Elaborate (Chuqurlashtirish): Bilimlarni Mustahkamlash "Elaborate" bosqichida o'quvchilarga hayvonot dunyosiga oid yanada murakkab vazifalar yoki masalalar beriladi.

Misol uchun, o'quvchilarni hayvonlarning ekologik muhitdagi o'rnini aniqlash yoki O'zbekistonning hayvonot dunyosini saqlash uchun qanday choralar ko'rish kerakligini muhokama qilishga undash mumkin.

Bundan tashqari, o'quvchilarga qo'shimcha bilimlarni taqdim etish, masalan, O'zbekistonning hayvonlarni muhofaza qilish qonunlari yoki tabiatni asrab-avaylashda O'zbekistonning olib borayotgan sa'y-harakatlari haqida ma'lumot berish mumkin. Bu, o'quvchilarning mavzu bo'yicha chuqurroq bilim olishlariga yordam beradi.

5. Evaluate (Baholash): O'quvchilarning Bilimlarini Baholash "Evaluate" bosqichi o'quvchilarning mavzu bo'yicha qanchalik bilimga ega ekanliklarini baholashni ta'minlaydi. Bu bosqichda o'quvchilarga o'rganganlarini mustahkamlash uchun qisqacha testlar yoki so'zlashuvlar o'tkazish mumkin. Masalan, o'quvchilarga hayvonlarning yashash muhitini aniqlash yoki O'zbekistonning ekologik muammolarini baholashga oid savollar berish mumkin.

Shuningdek, o'quvchilarni guruh bo'lib ishlashga va o'rganganlarini bir-biriga tushuntirishga chaqirish mumkin. Bu o'quvchilarga o'rgangan bilimlarini amaliyotda qo'llash va mustahkamlash imkoniyatini yaratadi.

6. O'qitishning Samaradorligi va Natijalari

5E modeli orqali 3-sinf o'quvchilari nafaqat O'zbekistonning hayvonot dunyosiga oid bilimlarga ega bo'lishadi, balki ular mustaqil fikrlash, o'zaro hamkorlik qilish, va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar. Bu modelning asosiy afzalligi — o'quvchilarning faol ishtiroki, amaliy tajribalar va interaktiv faoliyatlar orqali bilimlarni chuqur o'zlashtirishga yordam berishidir.

XULOSA

O'zbekistonning hayvonot dunyosini o'qitishda 5E ta'lim modeli o'quvchilarga mavzuni chuqurroq tushunish, faol ishtirok etish va mustaqil fikrlash imkoniyatini beradi. Bu model nafaqat o'quvchilarning ekologik bilimlarini oshirish, balki tabiatga hurmatni shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega. 3-sinfda bu modelni qo'llash o'quvchilarga ekologik mas'uliyatni o'rgatish va ularda ijobiy axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Quyida O'zbekistonning hayvonot dunyosi va 5E ta'lim modeli bo'yicha o'qitish metodikasi haqida *maqola yozishda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatini taqdim etaman. Bu ro'yxat o'zbek manbalariga asoslanadi va o'qitish metodikasini o'rganish hamda hayvonot dunyosini taqdim etishda foydali bo'lishi mumkin.*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Z. I. Sodiqov, S. T. Nazarov.** (2010). O'zbekistonning hayvonot dunyosi. Tashkent: Fan.
○ Ushbu kitobda O'zbekistonning turli tabiiy hududlaridagi hayvonot dunyosi va uning ekologik muhimligi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan.
2. **A. Sh. To'raqulov.** (2015). Tabiatni muhofaza qilish va ekologiya. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
○ Tabiatni asrab-avaylashga oid ilmiy va amaliy tavsiyalar, shuningdek, O'zbekistonning ekologik muammolari haqida ma'lumotlar keltirilgan.
3. **M. M. Sayidov.** (2012). Hayvonlar va ekologiya: O'zbekiston misolida. Tashkent: O'zbekiston Davlat Geografiya Instituti.
○ Kitobda O'zbekistonda yashovchi hayvonlar va ularning yashash muhitlari haqidagi ilmiy izlanishlar yoritilgan.
4. **J. A. Akramov, M. A. Karimov.** (2017). Boshqaruv tizimida 5E ta'lim modeli. Tashkent: O'qituvchi.
○ 5E ta'lim modelining ta'lim jarayonida qo'llanilishi, metodikasi va samaradorligi haqida batafsil tahlillar va tavsiyalar.
5. **D. M. Oripov.** (2020). 3-sinfda ekologiya va hayvonot dunyosini o'qitish metodikasi. Tashkent: Akademnashr.
○ 3-sinf o'quvchilari uchun ekologiya va hayvonot dunyosini o'qitish metodikasi va 5E ta'lim modelining qo'llanilishi haqida praktika va metodik tavsiyalar.
6. **O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.** (2018). Tabiatni muhofaza qilish va ekologiya bo'yicha o'quv dasturi. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
○ O'zbekistonda ekologiya ta'limini rivojlantirish va ekologik ta'limni samarali tashkil etish bo'yicha o'quv dasturi.

YUQUMLI KASALLIKLAR (COVID-19)

Askarova Nilufar Yunusaliyevna

Namangan viloyati Mingbuloq tumani 8- sonli umumiy o'qituvchi maktabi

Oliy toifali geografiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Yuqumli kasalliklar — patogen mikroorganizmlarning inson organizmiga kirib ko'payib, zararli ta'sir ko'rsatishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklardir. Yuqumli kasallik har qanday odam organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Patogen mikroorganizmga karshi kurashish uchun insonning immunitet tizimi yuqoriligi katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada yuqumli kasalliklarni keltirib chiqaruvchilar haqida, asosan COVID-19 kelib chiqishi, tarqalishi va xususiyatlari haqida malumot berilgan.

Kalit so'zlar: yuqumli kasallik, COVID-19, mikroorganizm, zarar, harorat, mikroob, qo'zg'atuvchi, kasallik, SARS-CoV-2, virus, koronavirus, qon.

Inson tug'ilganidan to umrining oxirigacha tashqi muhitning turli omillariga duch keladi. Ana shunday omillardan biri - mikroddunyo deb atalmish ko'pdan-ko'p turlari, ko'z ilg'amas mikroblar olamidir. Mikroblarning ayrim turlari inson tanasiga tushganida, bu holatga befarq qarab turmaydi. Boshqa somatik

kasalliklardan farqli o'laroq, mikroblar ta'siri natijasida kelib chiqqan xastalik bemordan atrofdagi sog'lom odamlarga ham tarqalishi mumkin. Shu bois bu xastaliklar yuqumli kasalliklar deb ataladi. Yer kurrasida uchraydigan yuqumli kasalliklar g'oyat ko'p bo'lib, ularni turli mikroblar qo'zg'atadi.

Yuqumli kasalliklarning insoniyat orasida kelib chiqishi, tarqalishi va tugatilishining o'ziga xos qonuniyatlari mavjud. Kuzatuvlardan ma'lum bo'lishicha, yuqumli kasalliklarning butunlay yo'q bo'lib ketishi yaqin yillar ichida kuzatilmaydi. Zeroki, ba'zi kasalliklar tugatilayotgan bo'lsa, o'rniga yangilari kelib chiqmoqda.

Hozirgi davrda bir qator yuqumli kasalliklar mavjud bo'lib bularni o'rganishimiz va bilishimiz juda zarurdir. Har qanday yuqumli kasallik avj olsa epidemiyani keltirib chiqaradi. *Epidemiya* - yuqumli kasalliklarning biror o'lka, viloyatda yoki mamlakatda keng tarqalib ketishi. Bunda bemorlar soni odatdagidan 5-10 marta ko'p bo'ladi.

Odamlarda uchraydigan ko'pchilik kasalliklar yuqumli (infektsion) hisoblanadi. Ularning kelib chiqishi kishi organizmiga tirik kasallik qo'zg'atuvchilar kirishi va ma'lum shart-sharoitlarda ko'payishi, hamda tashqi muhitga qaytib chiqishi bilan bog'liq. Natijada kasallangan odam kasallik mikrobi (qo'zg'atuvchisi)ni boshqalarga tarqatuvchi-kasallik manbaiga aylanadi.

Yuqumli kasalliklarni ko'zga ko'rinmaydigan o'ta kichik tirik mavjudotlar, ya'ni viruslar keltirib chiqaradi. Ular juda oddiy tuzilgan bo'lishiga qaramasdan boshqa tirik organizmlar kabi nafas oladi, oziqlanadi va ko'payadi. Yuqumli kasalliklar qo'zg'atuvchilarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shuki ular organizmga tushib

ko'payganda o'zlaridan toksin (zahar) ajratib chiqaradi va to'qimalar xujayralarining faoliyatini buzadi.

Har bir kasallik qo'zg'atuvchi o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lib "o'z" kasalligini keltirib chiqaradi. Har xil kasallik qo'zg'atuvchi organizmga har xil ta'sir ko'rsatuvchi har xil toksin chiqaradi va inson tanasida o'z "yashash joyi" ga ega bo'ladi ya'ni kasallik qo'zg'atuvchi mikroob ko'payishi uchun eng qulay to'qimani tanlaydi. Bir tur mikroobga taalluqli bo'lgan ushbu xususiyatlar spetsifik xususiyatlar deb yuritiladi.

Kasallik qo'zg'atuvchilarning ushbu spetsifik xususiyatlari muayyan yuqumli kasallik mavjudligini belgilab beradi. Masalan, ich terlama mikrobi faqat ich terlama kasalligini keltirib chiqaradi. Demak har qanday yuqumli kasallik organizmga tirik spetsifik qo'zg'atuvchi kirishi va uning ko'payishi natijasida kelib chiqadi. Agarda viruslar ko'payishiga hech qanday to'siq bo'lmaganda edi, ular ajratib chiqargan zaharlar ta'sirida odamlar halok bo'lib ketgan bo'lar edi. Biroq inson organizmi mikroblarga qarshi kurashish, ya'ni ularni o'ldirish va ular tomonidan chiqarilgan zaharlarni neytrallash (zararsizlantirish) qobiliyatiga ega. Bu qobiliyat- yuqumli kasalliklarga nisbatan chidamlilik yoki *immunitet hisoblanadi*.

Butun dunyoni larzaga solgan COVID-19 yuqumli kasalliklar orasida eng ko'p kasallanish va o'lim holatlarini keltirib chiqardi. Ko'pchilik davlatlarda pandemiya joriy qilindi va odamlarni uyiga qamab qo'yishga majbur qildi.

COVID-19 bu - 2019 koronavirus kasalligi, koronavirusning yangi shtammidan kelib chiqqan bo'lib, "CO" tojni, "VI" virusni va "D" kasallikni anglatadi.

SARS-CoV-2 shtami 2019 yil dekabrda Uxanda shifoxonaga yotqizilgan bemorda klayd I ko'rinishda bo'lgan. 2020-yil yanvar oyida u o'zgarib (mutatsiyaga uchrab) klayd S korinishida tarqaldi. Keyinchalik klayd O va omikron shtami ajralib chiqdi va kasallantirishni davom ettirdi. Xona haroratida (20-25 °C) SARS-CoV-2 ning yashovchanlik qobiliyati, quruq yuzalarda 3 kun, suyuqliklarda 7 kungacha saqlanib qoladi. Virus pH 5 dan 9 kungacha bo'lsa, pH4 yoki pH 11 bo'lsa 6 kungacha tirik qoladi. Xarorat +4 °C bo'lsa 14 kun, 37 °C bo'sa 1 kun, 56 °C da 45 minut, 70 °C da 5 yashab qoladi. Virus ultrabinafasha nurlari va dezinfeksiyalovchi moddalarning ishchi eritmalariga sezgir hisoblanadi.

Qo'zg'atuvchining kirish yo'li- yuqori nafas yo'llarining epiteliysi va oshqozon va ichak epiteliy hujayralari hisoblanadi. SARS-CoV-2 angiotenzinni o'zgartiruvchi II-toifa fermenti (APF2) retseptorlari bo'lgan nishon hujayralarga bog'lanib organizmga kiradi. Zamonaviy tushunchalarga muvofiq, APF2 va TSP2 nafas olish organlari, qizilo'ngach, ichak, yurak, buyrak usti bezlari, siydik pufagi, miya (gipotalamus) va gipofiz bezining, shuningdek, endoteliy va makrofaglarning turli hujayralari yuzasida joylashadi.

Biroq, SARS-CoV-2 ning turli a'zolar va to'qimalarni zararlash xususiyatidan kelib chiqib, APF2 dan tashqari virusning qo'shimcha retseptorlari va koretseptorlari ham mavjud degan fikr ilgari suriladi. Ko'pincha, SARS-CoV-2 ning asosiy va tez kirib borish yo'li o'pkaning alveolyar II-tip hujayralari bo'lib, diffuz alveolyar shikastlanishni rivojlanishiga olib keladi. Virus kataral gastroenterokolit rivojlantirishi mumkin, chunki

virus APF2 retseptorlari bo'lgan oshqozon, ingichka ichak va yo'g'on ichakning epitelial hujayralarini zararlaydi. Biroq uning morfologik xususiyatlari yetarlicha o'rganilmagan.

Koronavirus infeksiyasi COVID-19 odamlarning turli guruhlariga turli darajada ta'sir qiladi. Ko'pgina infeksiya yuqtirgan odamlarda kasallik yengil va o'rtacha darajada bo'lib, kasalxonaga yotqizishni talab qilmaydi. SARS-CoV-2 normal immunitet reaksiyalarini buzadi, bu esa immunitet tizimining zaiflashishiga va COVID-19 bilan og'rikan bemorlarda nazoratsiz yallig'lanish reaksiyalariga olib keladi. Bu bemorlarda limfopeniya, limfositlar faollashuvi va dizfunktsiyasi, granulositlar va monositlar anomaliyalari, sitokinlarning yuqori darajasi, immunoglobulin G va umumiy antikorlarning ko'payishi kuzatiladi.

Tez-tez kuzatiladigan alomatlar:

- ☐ haroratning oshishi;
- ☐ yo'tal;
- ☐ charchoq;
- ☐ hid va ta'm sezgilarining yo'qolishi;
- ☐ Ba'zi infeksiya yuqtirgan odamlarda kuzatilgan holatlar:
- ☐ tomoq og'rig'i;
- ☐ bosh og'rig'i;
- ☐ turli xil og'riqli hislar;
- ☐ diareya;
- ☐ terida toshmalar toshishi yoki teri rangining o'zgarishi;
- ☐ ko'zning qizarishi.

SARS-CoV-2 da qon tomirlari (endoteliy), shuningdek, miokard, buyraklar va boshqa organlarning o'ziga xos zararlanishi haqida dalillar mavjud. Immunokompleksga ega bo'lgan organlardagi o'zgarishlar yetarli darajada o'rganilmagan. Hozirda limfotsitlarning apoptozi va piroptozi bilan o'ziga xos zararlanishi, makrofag giperaktivligi sindromi va tarqalgan intravaskulyar koagulyatsiya sindromi (DVS) muhokama qilinmoqda.

SARS-CoV-2 qon aylanishi tizimidan yoki etmoidal suyak plastinkasi orqali tarqalishi miya shikastlanishiga olib kelishi mumkinligi aniqlandi. Kasallikning dastlabki bosqichida bemorlarda hid sezish hissi (anosmiya) o'zgarishi hidlov nervi orqali kirib boradigan virus bilan markaziy asab tizimining shikastlanishini ham, burun shilliq qavatining hujayralariga morfologik jihatdan ko'rsatilgan virusli shikastlanishni ham ko'rsatishi mumkin, hozirda virusli miya qontomirlari vaskulitining roli ham istisno qilinmaydi. Chunki o'pkaning qon tomir tizimining zararlanishi(endotelit) va alveolyar-gemorragik sindrom SARS-CoV-2ga xosdir, lekin o'pkaning o'tkir to'laqonliligi va diffuz siqilishi, cho'chqa grippida (2009 yilda va keyingi yillarda) kuzatilganidan deyarli farq qilmaydi.

Yengil COVID-19 da morfologik o'zgarishlarning tabiati noma'lum. Klinik simptomlarni tahlil qilish asosida virusning halqum epiteliysiga, butun nafas yo'llarining kirpiksimon epiteliysiga, I va II turdagi alveolsitlarga trop tasirini taxmin qilish mumkin. Ko'rinishidan, bunday bemorlarda virusli zararlanish ko'pincha ekssudativ yallig'lanish va shunga mos ravishda kataral hodisalarning rivojlanishiga olib kelmaydi.

COVID-19 ning kritik shakli sitokin bo'ronining bir ko'rinishi bo'lib, uning namoyon bo'lishi birlamchi va ikkilamchi gemofagotsitik limfogistiyositoz yoki makrofag faollashuv sindromi kechishiga o'xshaydi. COVID-19 ning kritik kechishida tug'ma va orttirilgan immunitetning patologik faollashuvi, "yallig'lanishga qarshi", immunoregulyatsion, "yallig'lanishga qarshi" sitokinlar va hemokinlar sintezining "disregulyatsiyasi" rivojlanadi. COVID-19 tomonidan qo'zg'atilgan sitokin bo'ronining boshqa shakllari o'rtasidagi farq shundaki, sitokin bo'ronining ushbu variantida maqsadli organ o'pka bo'lib, u koronavirusning o'pka to'qimalariga tropizmi bilan bog'liq. COVID-19 da immun javobning giperaktivlashuvi ko'pincha o'pka parenximasi, qo'shni bronxial va alveolyar limfoid to'qimalar bilan chegaralanadi.

COVID-19 pnevmoniyasining dastlabki davrida qonda fibrinogenning normal darajasi, mahalliy fibrinolizning yuqori darajasi kuzatiladi. Bu jarayonga mahalliy tomir disfunktsiyasining og'irligini kuchaytiruvchi mikrotromboz va qon ketishini kuchaytiruvchi o'pka ichidagi yallig'lanish sifatida qaralishi mumkin, bu esa o'pka qon tomirlari ichidagi tarqalgan koagulopatiyaga qaraganda ko'proq zararlanish yoki o'lim rivojlanishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Yuqumli kasalliklar: darslik. M.D.Ahmedova va boshq. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Toshkent: Noshir 2012.
2. Профилактика, диагностика и лечение новой коронавирусной инфекции (COVID-19). Версия 9 от 26.10.20. Временные методические рекомендации Министерства здравоохранения Российской Федерации.
3. Xu K, Cai H, Shen Y, Ni Q, Chen Y, Hu S, Li J, Wang H, Yu L, Huang H, Qiu Y, Wei G, Fang Q, Zhou J, Sheng J, Liang T, Li L. Management of corona virus disease-19 (COVID-19): the Zhejiang experience. Zhejiang Da Xue Xue Bao Yi Xue Ban.
4. Шамансурова Ш.Ш. Клинико эпидемиологические особенности и профилактика коронавирусной инфекции. Метод.пособие. Ташкент. 2020.
5. Ивашкин В.Т., Шептулин А.А., Зольникова О.Ю., Охлобыстин А.В., Полуэктова Е.А., Трухманов А.С., Широкова Е.А., Гоник М.И., Трофимовская Н.И. Новая коронавирусная инфекция (COVID-19) и система органов пищеварения. Российский журнал гастроэнтерологии, гепатологии, колопроктологии.
6. To'ychiev L.N. va boshqalar. Koronavirus infektsiyasining etiologiyasi, epidemiologiyasi, klinik xususiyatlari, davolash va oldini olish chora-tadbirlari. Uslubiy qo'llanma. Toshkent, 2020.
7. Internet malumotlari.

SEMANTIC AND GRAMMATICAL APPROACH TO THE INTERPRETATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK

Turg'unboyeva Umida Fayzullojon qizi

Student of Andizhan state institute of foreign languages, Uzbekistan

Scientific supervisor: Toshtemirov Elyor Nuraliyevich

Senior teacher, Andizhan state institute of foreign languages, Uzbekistan

email: elyor75@mail.ru

Abstract. *The article contains the semantic ordering of Uzbek and English antonymic phraseological units based on the information given by the modern linguistic treatises concerning the problems of lexical and phraseological antonymy. The combined semantic and grammatical approach to the interpretation of phraseological meaning is taken into account by the developers of this semantic organization.*

Keywords: *antonymic paradigm, antonymy criteria, semantic structure of a phraseological unit, antonymic phraseological units, antonymic features of phraseological units.*

The increased interest in the study of systemic relations in the field of phraseology, in particular, in the problems of phraseological antonyms, is a characteristic feature of modern studies of the semantics of nominative units. Initially, antonymy in linguistics was considered only on the basis of lexical material, although it was noted that this phenomenon also covers the phraseological composition of the language.

The essence of antonymy as a linguistic phenomenon is that it is a way of lexical expression of the category of opposition in the language, based on the semantic opposition of nominative units. But, adhering to the authoritative opinion of most researchers of the antonymic paradigm, we note that the logical model of opposition, built "on opposite specific concepts, representing the limit of the manifestation of the quality (property) determined by the generic concept" [1, 35], is a necessary but not sufficient condition of antonyms in language. Only taking into account the nature and features of the semantics of linguistic units makes it possible to distinguish antonyms from other oppositions of nominative units that do not form antonyms. It is known that the semantic structure of language units is a strictly ordered hierarchical structure of semes - the smallest components of the meaning of language units. Semantically, antonyms are structurally homogeneous units of the language, different paradigmatically based on only one differential feature.

This feature is pointed out by many researchers. So, R. Sirbu writes: "in the semantic structure of the members of an antonymic pair, there are two types of semantic components: common semes for both members of the antonymic paradigm and incompatible counter-semes that mutually exclude and mutually presuppose each other. Common semes determine the connection of antonyms into one paradigm (pair), and counter-semes determine the presence of a diametrical opposite. [5, 37] Based on this, we

believe that the first criterion of antonymy is the homogeneity of the semantic structure of nominative units in the presence of opposite components in the composition of their meanings, giving reason to oppose data units to each other.

As the second criterion, we have identified the presence of the ultimate negation in the semantic structure of the compared nominative units, which determines the ability of antonyms to express the true opposite, in contrast to contradictory (contradictory) concepts.

So, the antonymic paradigm, built on the opposition of correlative concepts, is a union of nominative language units with opposite meanings, the semantic correlation of which is based on a common integral feature (or features) and a differential feature (or features) that carries the ultimate opposition of meanings.

In his speech practice, a person often opposes the meaning of one language unit to the value of another, however, speaking abstractly theoretically, one can oppose the meanings of any pair of words or phraseological units to each other. But in the language there are such nominative units that are perceived by human consciousness as constantly opposed to each other in meaning. Such a perception is a reflection of the real features of the values of such units. This feature lies in the fact that the mutual opposition (or, in other words, mutual negation) of the meanings of these words and phraseological units has a formal linguistic expression and is assigned to the meaning of a linguistic unit as part of its own denotative meaning. Thus, opposition turns into a linguistic phenomenon - antonymy, and only those nominative units whose meanings are antonymous form a special group in the language called antonyms.

Drawing a parallel between lexical and phraseological antonymy, one should not, however, forget that any phraseological unit has a certain property that qualitatively distinguishes it from a word: it always represents a syntactic construction - a model of a phrase, sentence, or combination of words. In view of the separate form, phraseological units behave in a peculiar way during antonymization. From the point of view of syntactic organization, phraseological

antonyms can be monostructured and multi-structured. The antonymy of monostructural phraseological units is usually based on the semantic opposition of the components of a phraseological unit, which, as a rule, have a partially coinciding component composition and the same syntactic model: *birinchi navbatda* - *so'nggi navbatda*, *kunu-tun* - *na kun na tun*, *o'z o'rniga* - *o'z o'rnidan tashqariga*, in hot blood ('*qizig'ida*') - in cold blood ('*sovuq qonlik bilan*'), in a good / happy hour ('*rosa vaqtida*') - in an ill / evil hour ('*vaqtdan tashqarida*') and etc.

Multi-structural (diversely structured) phraseological antonyms have a non-matching component composition and excellent syntactic models: *burniningtagida* - *dunyoning narigi burchagida*, *ko'ngli hotirjam* - *yuragi g'ash*, *qo'l yetmas joyda* - *burni tagida*; beyond praise ('*juda yaxshi*') - in a tin-pot way ('*juda yomon*'), to one's teeth ('*ochqchasiga*') - when smb.'s back is turned ('*yashirin*', '*sirli ravishda*'), etc.

Summarizing all of the above and proceeding to the description of the actual semantic organization of phraseological units-antonyms in Uzbek and English, we will offer our own

definition of phraseological antonyms: these, in our opinion, are at least two comparable nominative, separately-shaped, monostructural and multi-structural units that characterize objects or phenomena of objective reality from different, but common sides, which determines in the semantic structure of their

associative contrasted meanings the presence of a common categorical meaning, a single semantic (logical) basis and polar individual sem. Antonymy is included in the meaning of a phraseological unit along with its substantive component and is reproduced when this phraseological unit is used under certain conditions. In its position in the semantic structure, the antonymic characteristic of the meaning is similar to its stylistic characteristic, which is always reproduced together with the subject-logical meaning of the nominative unit. The signs of antonymy of phraseological units, from our point of view, include:

- 1)Correlation of phraseological units-antonyms with one type of categorical meaning;
- 2)Belonging to one semantic-grammatical class;
- 3)The obligatory presence in the semantic structure of antonymous phraseological units of incompatible contra semes, which mutually exclude and mutually presuppose each other, with the general semantic content of the opposed units;
- 4)Identical syntactic and lexical-semantic compatibility of phraseological units-antonyms;
- 5)(Sometimes) the presence of phraseological synonyms, to the meaning of antonymous phraseological units, which, in turn, will also be antonyms.

In the field of phraseology, antonymy as a whole is represented insignificantly and unevenly by class. Antonymic relations are more characteristic of qualitative and circumstantial, procedural, to a lesser extent - quantitative and attributive phraseological units, and to a small extent - objective and auxiliary.

We include phraseological units that are the designation of a sign or circumstance of an action, as well as the degree of manifestation of an action or a sign of an object, to the qualitativecircumstantial class. Examples of such phraseological units in the Uzbek language are units of the type: 'gapni cho'zmasdan' – immediately, without wasting time talking, 'nima bo'lsa, bo'lsin – 'thoughtlessly, naridan beri, apil-tapil – '1) quickly, without spending a lot of time; 2) hastily, somehow ', betiga aytmoq - 'to say openly, directly', 'hech narsasiz, osongina' - 'independently, without auxiliary means', ingliz tilida: fair and square - 'chin dildan, samimiy', by leaps and bounds - 'tezlik bilan, ko'z yumguncha; hammer and tongs – 'qizishib ketgan', tooth and nail – 'tish-tirnogi'igacha', etc.

The necessary components of the semantic structure of the analyzed units are, first of all, categorical semes - "sign of action" and "sign of sign". The categorical seme "sign of action" is represented by subcategorical semes "quality of action" and "circumstance under which the action is performed". In the subcategory with the meaning of "quality", one can single out the semantic group of phraseological units of the "mode of action", expressing the actual qualitative feature of the action: ochiq, ro'yi-rost, dangal – 'openly, without hiding true intentions', gapning dangali - 'openly, directly, frankly', kinoya yoki nafrat bilan - 'hostile', serrayib, qaqqayib - 'without movement'; in English: by fits and starts - 'goh g'ayrat

bilan, goh imillab', in the twinkling of an eye – 'ko'z ochib yumguncha', in two shakes (of a lamb's tail) – 'bir lahzada'; and the semantic group "intensity of the manifestation of action", which includes phraseological units expressing a qualitative and quantitative sign of action: suyak-suyagigacha – "completely, through and through", butun vujudi bilan – "very strongly, passionately", with one eye – 'ozgina', lock, stock and barrel – 'butunlay', from A to Z – 'batafsil, ipidan-ignasigacha'.

Thus, the theory and practice of comparative studies of phraseological systems has already proved the inappropriateness of classifying the entire phraseological composition of a particular language only as national-individual, national-peculiar. [9, 142] When comparing the phraseological systems of two unrelated languages, not only different features are revealed between them, but also many common ones. In general, antonymy is a universal phenomenon of natural languages, which is based on some common reasons that lie in the very nature of human thinking.

REFERENCES:

1. Miller E.N. Nature of Lexical and Phraseological Antonymy [Text] / E.N. Miller. – Saratov, 1990. – 211 p.
2. Toshtemirov E. (2023). THE PROBLEM OF THE RELATIONSHIP OF PHRASEOLOGISMS AND PROVERBS IN THE LANGUAGE. Educational Research in Universal Sciences, 2(4). –P.285-287.
3. Nuraliyevich T. E., Ismoilovna M. A., Abdurahimovna Z. H., & Ergashevna T. E. (2023). Some Peculiarities of Semantic Organization of Phraseological Antonyms In The English And Uzbek Languages. Journal of Positive School Psychology. –P.307-311.
4. Toshtemirov E.N. & Ziyayeva H.A. (2022). ANTONYMY OF PHRASEOLOGICAL UNITS: FORMAL AND SEMANTIC SIMILARITY AS A CRITERION OF OPPOSITION. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6). –P.390-394.
5. Nuraliyevich T.E. (2022). SEMANTIC ORGANIZATION OF UZBEK AND ENGLISH ANTONYMIC PHRASEOLOGICAL UNITS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(3). –P.485-489.
6. Toshtemirov E. & Karimova Z. (2020). IDIOMATIC REPRESENTATION OF BINOMIAL WORDS IN ENGLISH. Интернаука (41-2). –P.50-51.
7. Тоштемиров Э.Н. & Абдужабборовна Ш.А. (2017). Phraseologisms expressing intellectual abilities of the man in English, Russian and Uzbek languages. Филология и лингвистика, (2). –P.80-81.
8. Vasilyeva E.A. Combined Phonetics and Semantic Characteristics of Dominant Lexical Categories (Antonymy and Synonymy): Research Work ... Cand. Degree in Philology [Text] / E.A. Vasilyeva. – Tula, 2004. – 170 p.
9. Vvedenskaya L.A. Antonymy Between a Word and a Free Word-Combination [Text] / L.A. Vvedenskaya // Philological Scatches, Linguistics Series, Issue 1, Rostov-on-Don, 1972. – P. 33 – 43.

XALQARO SOLIQ TIZIMI VA TRANSMILLIY INVESTITSIYALARNING INNOVATSION RIVOJLANISHGA TA'SIRI

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Toshtemirov Nodirjon Sayidazim o'g'li

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Ushbu maqola xalqaro soliq tizimi va transmilliy investitsiyalarning innovatsion rivojlanishga ta'sirini tahlil qilishga bag'ishlangan. Bugungi global iqtisodiyot sharoitida xalqaro soliq siyosati transmilliy kompaniyalar faoliyatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Soliq yukini optimallashtirish, soliqlardan qochish va "soliq jannatlari"dan foydalanish kabi masalalar innovatsion rivojlanishga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy-nazariy va amaliy nuqtai nazardan o'rganiladi. Maqolada investitsiyalar oqimini rag'batlantirishga qaratilgan xalqaro soliq islohotlari va ular iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishdagi o'rni haqida chuqur tahlillar o'tkazilgan. Ushbu maqola o'quvchilarga xalqaro soliq tizimining murakkab mexanizmlari va transmilliy investitsiyalarning dunyo bo'ylab iqtisodiy taraqqiyotga ijobiy ta'sirini anglashda yordam beradi. Shu bilan birga, maqolada taqdim etilgan ilg'or fikrlar va amaliy takliflar iqtisodiy siyosat yuritishda muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Xalqaro soliq tizimi, transmilliy investitsiyalar, innovatsion rivojlanish, soliq jannatlari, global iqtisodiyot, soliq islohotlari, iqtisodiy siyosat, transmilliy kompaniyalar, investitsiyalar oqimi, ilmiy tahlil.

ASOSIY QISM

Bugungi global iqtisodiyot sharoitida xalqaro soliq tizimi va transmilliy investitsiyalar mamlakatlararo iqtisodiy aloqalarning uzviy qismi bo'lib, iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda hal qiluvchi omillar sifatida maydonga chiqmoqda. Transmilliy kompaniyalarning faoliyati dunyoning turli burchaklarida iqtisodiy taraqqiyotga turtki bo'layotgan bir paytda, xalqaro soliq siyosati ularning innovatsion loyihalarni amalga oshirishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bilan birga, xalqaro soliq tizimidagi murakkab mexanizmlar va "soliq jannatlari" kabi omillar ko'pincha mamlakatlarning iqtisodiy manfaatlariga qarama-qarshi ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonda investitsiyalar oqimini rag'batlantirish va iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish uchun davlatlar tomonidan muvozanatli soliq siyosatini ishlab chiqish zaruriyati yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

Mazkur maqola xalqaro soliq tizimi va transmilliy investitsiyalarning innovatsion rivojlanishga qanday ta'sir ko'rsatishini ilmiy va amaliy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan. Bu mavzuni o'rganish, iqtisodiy islohotlarni samarali amalga oshirish va global iqtisodiyotdagi raqobatbardoshlikni oshirish uchun dolzarb ahamiyatga ega.

XALQARO SOLIQ TIZIMINING MOHIYATI

Xalqaro soliq tizimi davlatlararo iqtisodiy aloqalarni tartibga soluvchi murakkab mexanizmlar yig'indisi bo'lib, u transmilliy kompaniyalar, investorlar va davlatlar

o'rtasidagi soliqqa tortish munosabatlarini boshqaradi. Uning asosiy vazifasi — mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy manfaatlar muvozanatini ta'minlash, soliqlarni yig'ishda adolatli tamoyillarni qo'llash va investitsiyalar uchun qulay muhit yaratishdan iborat.

ASOSIY TAMOIYILLAR:

1. Soliqqa tortish huquqi: Xalqaro soliq tizimida davlatlar ma'lum darajada soliqqa tortish huquqiga ega. Masalan, kompaniya qaysi mamlakatda faoliyat yuritayotgan bo'lsa, o'sha davlat soliqqa tortish vakolatiga ega bo'ladi. Bu tamoyil rezidentlik va manba mamlakatlariga asoslanadi.

2. Ikki tomonlama soliqqa tortishni oldini olish: Xalqaro soliq tizimining muhim jihatlardan biri bu bir xil daromad uchun ikki marta soliq solinmasligini ta'minlashdir. Buning uchun davlatlar o'rtasida ikki tomonlama soliq shartnomalari tuziladi.

3. Soliq bazasini yemirish va foydani ko'chirish (BEPS): BEPS muammosi transmilliy kompaniyalar tomonidan soliqqa tortiladigan daromadni kamaytirish yoki uni "soliq jannatlari" deb ataladigan mamlakatlarga ko'chirish holatlarini nazarda tutadi. Bu xalqaro soliq tizimining eng dolzarb muammolaridan biridir.

Funktsiyalari: Soliq daromadlarini taqsimlash: Davlatlar xalqaro biznes faoliyatidan tushadigan soliqlarni o'zaro taqsimlab, adolatli moliyaviy manfaatga ega bo'lishga harakat qiladi.

Investitsiyalarni rag'batlantirish: Investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay soliq rejimlarini yaratish orqali mamlakatlar o'z iqtisodiy salohiyatini oshiradi. Tartibga solish: Xalqaro soliq tizimi kompaniyalarning soliqqa oid huquqiy bo'shliqlardan foydalanishini cheklash va soliqqa tortishda shaffoflikni ta'minlashni maqsad qiladi.

Murakkabliklar: Xalqaro soliq tizimida asosiy muammolardan biri bu turli mamlakatlarda qo'llaniladigan soliq qonunchiliklarining farqlanishidir. Bu holat soliqqa tortishning adolatsiz bo'lishiga, ba'zi mamlakatlarning soliq daromadlaridan mahrum bo'lishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, "soliq jannatlari" deb ataluvchi davlatlar boshqa mamlakatlarning soliq bazasini yemirishga yordam beradigan qulay sharoitlarni yaratib, global iqtisodiy adolatsizlikka sabab bo'ladi.

Transmilliy investitsiyalar, xususan, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI), mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ular yangi texnologiyalarni joriy etish, ish o'rinlari yaratish va eksport salohiyatini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi.

Jahon miqyosidagi tendensiyalar:

So'nggi yillarda global TXI oqimlari sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Masalan, 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi tufayli dunyo bo'yicha TXI oqimi 42% ga kamaydi. AQShda bu ko'rsatkich 1% ga, Yevropada 77% ga, Rossiyada 71% ga, Yaponiyada 49% ga va Xitoyda 20% ga qisqardi. Biroq, Turkiya (6%), Avstraliya (125%), Fransiya (14%), Finlyandiya (15%) va Indoneziyada (33%) TXI oqimida o'sish kuzatildi.

O'ZBEKISTON MISOLIDA:

O'zbekiston Respublikasi TXI jalb qilish va iqtisodiyotni rivojlantirish borasida faol choralarni ko'rmog'da. 2022-yilning yanvar-mart oylarida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hisobidan 8,0 trillion so'm asosiy kapitalga investitsiyalar o'zlashtirilib, 2021-

yilning mos davriga nisbatan 167,9% ni tashkil etdi. Bu esa, TXI ulushining jami investitsiyalardagi ulushi 15,9% ga yetganini ko'rsatadi. Iqtisodiy rivojlanishga ta'siri:

TXI iqtisodiy o'sishga quyidagi yo'llar bilan ta'sir ko'rsatadi:

Texnologik yangilanish: TXI ilg'or texnologiyalarni mamlakatga olib kirib, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

Ish o'rinlari yaratish:

Yangi korxonalar va loyihalar orqali bandlik darajasi oshadi.

Eksport salohiyatini oshirish:

TXI eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytiradi, bu esa valyuta tushumini oshiradi.

Mahalliy investitsiyalarni rag'batlantirish: TXI mahalliy investorlar uchun ham qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi va ularning faolligini oshiradi. Xalqaro soliq tizimi va innovatsion rivojlanish o'rtasidagi o'zaro aloqalar mamlakatlarning iqtisodiy siyosati va global raqobatbardoshligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Soliq tizimining innovatsiyaga ta'siri:

Soliq tizimlari innovatsion faoliyatni rag'batlantirish yoki to'sqinlik qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, soliq imtiyozlari va kreditlari tadqiqot va rivojlantirish (R&D) faoliyatini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Biroq, yuqori soliq stavkalari yoki murakkab soliq qonunchiligi innovatsion faoliyatni susaytirishi mumkin.

Xalqaro soliq raqobatbardoshligi indeksi:

Xalqaro soliq raqobatbardoshligi indeksi (ITCI) mamlakatlarning soliq tizimlarini biznes investitsiyalari uchun qulaylik darajasi bo'yicha baholaydi. 2020-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, Estoniya eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan. Uning soliq tizimi kompaniyalarga o'z daromadlarini soliqsiz qayta investitsiya qilish imkonini beradi, bu esa innovatsion faoliyatni rag'batlantiradi.

O'zbekistonning soliq siyosati va innovatsion rivojlanish:

O'zbekiston Respublikasi soliq tizimini isloh qilish orqali iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Soliq ma'muriyatchiligining yangi tartibi joriy etilishi natijasida mahalliy byudjetlar ixtiyorida qo'shimcha mablag'lar qoldirildi. Bu mablag'lar ijtimoiy rivojlanish va innovatsion loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirilishi mumkin.

Xalqaro hamkorlik va soliq shaffofligi:

O'zbekiston xalqaro soliq shaffofligi va ma'lumot almashish standartlarini joriy etish orqali investitsion jozibadorligini oshirishga intilmoqda. Bu esa mamlakatga yuqori texnologik investitsiyalarni jalb qilish va innovatsion rivojlanishni tezlashtirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi xalqaro soliq tizimiga integratsiyalashuv va innovatsion rivojlanishni qo'llab-quvvatlash borasida muhim qadamlar tashlamoqda. Soliq tizimini isloh qilish orqali mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish va investitsion muhitni yaxshilashga erishilmoqda.

Soliq tizimidagi islohotlar va ularning natijalari:

2020-yilda O'zbekistonda soliq tizimi isloh qilinib, xalqaro standartlarga moslashtirildi. Bu islohotlar natijasida soliq ma'muriyatchiligi soddalashtirildi, soliq yukini kamaytirish orqali

biznes uchun qulay sharoitlar yaratildi. Masalan, 2020-yilda qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi 20% dan 15% ga tushirildi, bu esa tadbirkorlik sub'ektlari uchun soliq yukini sezilarli darajada kamaytirdi. Innovatsion rivojlanish ko'rsatkichlari:

Soliq tizimidagi islohotlar va investitsion muhitning yaxshilanishi natijasida O'zbekistonda innovatsion faoliyat sezilarli darajada faollashdi. 2024-yilning yanvar-sentabr oylarida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi o'tgan yilning mos davriga nisbatan 131% ni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich iqtisodiyotning turli sohalarida, jumladan, innovatsion loyihalarda ham investitsiyalar hajmining oshganini ko'rsatadi.

Xalqaro hamkorlik va statistik ma'lumotlar:

O'zbekiston xalqaro statistik standartlarga muvofiq holda o'z statistik tizimini takomillashtirmoqda. Bu esa xalqaro soliq tizimi va innovatsion rivojlanish o'rtasidagi o'zaro aloqalarni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi tomonidan xalqaro standartlarga muvofiq statistik ma'lumotlar shakllantirilmogda va e'lon qilinmogda. .

1. D.G. Chernik:

D G. Chernik xalqaro soliq tizimining ikki tomonlama soliqqa tortishni oldini olishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bunday soliq bitimlari davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlaydi va transmilliy investitsiyalarni rag'batlantirish orqali innovatsion rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

E2. A.I. Pogorletskiy:

A.I.

Pogorletskiy xalqaro soliq tizimlarining soddaligi va shaffofligi innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam berishini aytadi. U xalqaro soliq bitimlarining standartlashtirilishi davlatlar o'rtasidagi soliq raqobatini kamaytirib, transmilliy kompaniyalar uchun innovatsion loyihalarni amalga oshirishda qulay sharoit yaratishini ta'kidlaydi.

2. Marjona Jumanova:

Marjona Jumanova turli mamlakatlarning soliq tizimlarini o'rganib, soliq yukining pastligi va soliq tizimining qulayligi innovatsion rivojlanishni rag'batlantirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi. U Estoniya tajribasini misol qilib keltirib, kompaniyalarga daromadlarini soliqsiz qayta investitsiya qilish imkoniyati berilishi innovatsiyalarni tezlashtirishini ta'kidlaydi.

XULOSA

Xalqaro soliq tizimi va transmilliy investitsiyalar innovatsion rivojlanishning asosiy omillaridan biri bo'lib, u mamlakatlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro soliq siyosati orqali transmilliy kompaniyalar uchun qulay sharoit yaratish, ikki tomonlama soliqqa tortishni oldini olish va soliq shaffofligini oshirish innovatsion loyihalarni amalga oshirishni rag'batlantiradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, xalqaro soliq tizimidagi islohotlar texnologik yangiliklarni joriy etish, yangi ish o'rinlarini yaratish va eksport salohiyatini oshirish orqali iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi. Shu bilan birga, soliq jannatlaridan foydalanish kabi muammolar davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy tenglikni buzishi va innovatsion faoliyatga to'sqinlik qilishi mumkin.

O'zbekiston misolida soliq tizimidagi islohotlar va xalqaro hamkorlik mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirib, innovatsion rivojlanishni tezlashtirish imkonini

bermoqda. Soliq yukining kamaytirilishi va soliq ma'muriyatchiligining soddalashtirilishi natijasida iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va texnologik rivojlanishni jadallashtirish uchun qulay zamin yaratildi. Kelgusida xalqaro soliq tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish orqali innovatsion taraqqiyot uchun yanada keng imkoniyatlar ochilishi kutilmoqda. Bu jarayon O'zbekistonning global iqtisodiyotdagi o'rnini mustahkamlashga va barqaror iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Statistika qo'mitasi rasmiy sayti - O'zbekiston Respublikasida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar bo'yicha statistik ma'lumotlar. <https://www.stat.uz>.
2. 2. Fan va ta'lim jurnalining rasmiy sayti - Xalqaro soliq tizimi va innovatsion rivojlanish mavzusidagi maqolalar va ilmiy tahlillar. <https://fanvatalim.uz>.
3. 3. Soliq qo'mitasi rasmiy sayti - O'zbekistonda amalga oshirilayotgan soliq islohotlari va xalqaro hamkorlik bo'yicha ma'lumotlar. <https://soliq.uz>.
4. Sciencetechnology.uz sayti - Xalqaro soliqqa tortish va uning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri bo'yicha ilmiy maqolalar. <https://sciencetechnology.uz>.
5. 5. D.G. Chernikning "Soliqqa tortish nazariyasi va tarixi" asari - Xalqaro soliq tizimining nazariy jihatlari va davlatlar o'rtasidagi soliq aloqalarining ahamiyati.
6. A.I. Pogorletskiyning "Xalqaro soliqqa tortish" asari - Xalqaro soliq tizimlarining soddaligi va innovatsion rivojlanishga ta'siri bo'yicha tahlillar.
7. Marjona Jumanova maqolalari - Innovatsion rivojlanish va soliq tizimi o'rtasidagi bog'liqlik haqida tahliliy maqola. <https://fanvatalim.uz>.

MURAKKAB SIRTILI ISHCHI ORGANLI CHUQURYUMSHATKICH QURILMASINING GEOMETRIK SIRTINI QURISH

Umedova Umeda Xayrullayevna

tayanch doktorant "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti Buxoro tabiiy resurslarini boshqarish instituti.

Egamberganov Rasulbek Farxod o'g'li

"Qishloq xo'jalik suv ta'minoti muhandislik tizimlari va inshootlari" yo'nalish magistri 1-kurs.

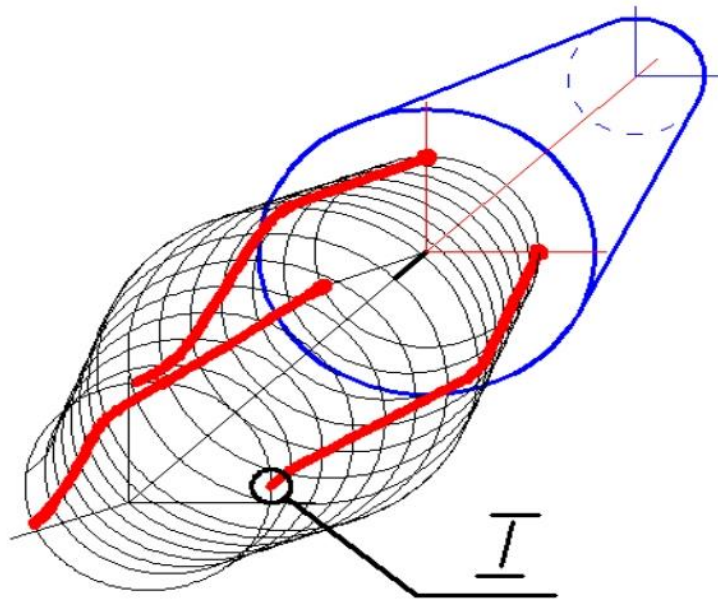
Annotatsiya: Yerlarning meliorativ holatini yaxshilashda, ya'ni gipsli tuproqlarni yumshatish uchun mo'ljallangan chuquryumshatkich ish organlarini asoslashda ularning ish ustuni yon profili shaklini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Murakkab sirtli ishchi organlar chuquryumshatkich ishlov bergan qatlamda sho'r suvlar yaxshi shimilishi uchun g'ovakliklar hosil qilish uchun qo'llaniladi. Bu qurilmaning ishchi organlari ya'ni murakkab sirtli ishchi organ bilan jihozlangan chuquryumshatkich, tuprog'ining qattiqligi 3 – 5 MPa ga teng bo'lgan dalalarda ishlashini hisobga olgan holda tayyorlangan.

Kalit so'zlar: chuquryumshatkich, tuproqning qattiqligi, splayn, geometrik model, qishloq xo'jaligi, chiziqli-diskret.

Qishloq xo'jaligi mashinalari, agregatlari, shu jumladan, yumshatkichni loyihalash amaliyotida murakkab sirtlarni hisobga olgan holda ko'pincha agregat, yumshatkich yuzasidagi diskret nuqtalar to'plamining koordinatlarini aniqlash muammosi paydo bo'ladi, masalan: ishchi yoki statsionar holatda yumshatkichni hisoblashda o'rta sirtning rejada berilgan to'rt bo'ylab nuqtaviy karkas bilan belgilash talab etiladi: qurilayotgan yumshatkich shaklini nazorat qilishda sirtidagi nazorat nuqtalarining koordinatlarini bilish kerak.

Yumshatkichning fazoviy tuproqli yuzalarini mavjud usullar bilan konstruksiyalashda bunday masala har bir holda turlicha yechiladi. Murakkab sirtlar uchun uni yechish ko'p mehnat talab qiladi. Ko'pincha sirt birdaniga planda ixtiyoriy to'rtli nuqtaviy karkas ko'rinishida beriladi.

Biroq ko'p hollarda agregatlarni konstruksiyalash, hisoblash va tayyorlash muhandislik masalalarini yechishda yumshatkichlar soniga nisbatan berilgan tarmoqni bazaviy tarmoq sifatida qabul qilib bo'lmaydigan vaziyat yuzaga kelishi mumkin. U holda loyihalovchi oldida boshlang'ich karkasni yangi karkasga, shu jumladan maxsus chiziqlardan (geodezik, asimptotik, turli xil Gauss egriliklari, Frane moduli va boshqalardan) qayta berish masalasi tug'iladi. Masalan, karkas yuzasining ikki nuqtasidan o'tuvchi siniq geodezik chiziqni qurishda mavjud algoritmlar dastlabki parametrlarni ketma-ket tanlash orqali berilgan yuza nuqtalari juftligini birlashtiruvchi geodezik karkaslarni, yumshatkichni qurishga imkon beradi (1-rasm).

1-rasm. Yumshatkich ishchi organining murakkab geometrik sirtini qurish.

Biroq, bunday karkaslarning muhim kamchiligi shundaki, ular haddan tashqari muntazam bo'ladi, muhandislik maqsadlarida esa, qoida tariqasida, tartibga solingan karkas bilan tavsiflangan geometrik tuzilmalarni o'rganish vazifasi paydo bo'ladi. Shu munosabat bilan, karkasni qayta berish masalasini amalga oshiruvchi dasturlar algoritmlari majmuasiga splayn - approksimatsiyalovchi [1,2] algoritmi kiritildi.

Bu yuza (yumshatkich) ning muntazam chiziqli (yoki nuqtali) karkasini olish imkonini beradi, bu esa o'z navbatida dastlabki ma'lumotlar hajmini minimallashtirish, ma'lumotlarni kompyuterda qayta ishlash va aks ettirish algoritmlarini yaratishni osonlashtirish, shuningdek ishlab chiqilgan dasturlar majmuasidan foydalanish imkonini beradi. Yumshatkich shaklini loyihalash jarayonini tadqiqotchining intellektual faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan ancha murakkab axborot-hisoblash majmuasi deyish mumkin.

Ushbu faoliyatni yumshatkich shaklini loyihalashning real tizimi doirasida tahlil qilib, loyihalash ishlarining quyidagi bosqichlarini ajratish mumkin.

1. Texnik topshiriqni (loyihalashtirish topshirig'ini) o'rganish;
2. Konstruktiv yechimni tanlash;
3. Texnik (geometrik, mustahkamlik va boshqa) va iqtisodiy hisob-kitoblarni aniqlash.

4. Zamonaviy kompyuterlarda va SAPR kichik tizimlarida chizma-grafik ishlarni bajarish. Loyihalovchilar ish vaqtining yarmiga yaqini avtomatlashtirish mumkin bo'lgan sof texnik ishlarga sarflanadi, shuning uchun bu ishlarni aniqlash va ularni avtomatlashtirishni ta'minlaydigan chora-tadbirlar ko'rish zarurati paydo bo'ladi. Ushbu muammoni hal qilish mumkin bo'lgan uchta asosiy yo'nalishni ta'kidlash mumkin:

- loyihalash tizimlarini ratsionallashtirish (optimallashtirish);
- loyihalovchining mehnat sharoitlarini yaxshilash;
- loyihalash jarayonida loyihalovchining ijodiy bo'lmagan funksiyalarini kompleks avtomatlashtirish.

Kompyuter texnikasining matematik usullari va vositalarining jadal rivojlanishi va qo'llanilishi tufayli sirtlarni loyihalash, shakl hosil qilish, geometriyani tavsiflashni kompleks avtomatlashtirish eng istiqbolli yo'nalish bo'lib, ularni shartli ravishda ikkita asosiy sinfga ajratish mumkin.

1. Sirtlarning geometrik konfiguratsiyasini shakllantirish va tavsiflash va ularda amaliy masalalar majmuasini yechish (texnik, iqtisodiy hisoblar, fazalarni approksimatsiyalash va diskretlashtirish, sirtlar tarmoqlarini qurish, differensial, metrik va pozitsion masalalarni yechish).

2. Kirish, chiqish va oraliq ma'lumotlarni turli bosqichlar bo'yicha chizmalar, grafiklar va jadvallar ko'rinishida aks ettirish. Kompyuterga yo'naltirilgan masalalarni yechish usullari analitik va differensial geometriya usullari, grafik usullarni kompyuterda modellashtirish, approksimatsiya usullari sintezi sifatida tushuniladi. Texnologiklarni tanlash aniq vazifaning qo'yilishi bilan belgilanadi. Yumshatkichning vazifasini amalga oshiradigan shakl hosil qilishning matematik modelini yaratishda unga nafaqat yumshatkich qobig'ining shaklini boshqarish, balki uning sirtini tasvirlash uchun (geometrik strukturalar, algebraik, bo'lakli-analitik, kinematik, karkasli) kompyuter uchun yetarlicha sodda va qulay (tuproq qarshiligi hisobiga) shaklini ta'minlash, bunday konstruksiyalarning geometrik mohiyatini to'liq aks ettiruvchi talablar qo'yiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo'raev F.O'. Energiya-resurstejamkor chizelli yumshatgichni qo'llash texnika va texnologiyasi. Monografiya. –Tashkent: FAN nashriyoti, 2012. -165 b.
2. Juraev F.U., Umedova U.X. Shodiyev, S.B., Fayziyev, A.A., Savriddinov, A.A. Deep tillage using biosolvent preparation before soil washing BIO Web of Conferences, 2024, 82, 01016.
3. Patent RUz No. UZ IAP 20220664. Deep tillage device/ Jurayev F.U, Umedova U.X, Urinov E.F, Murodullaeva SH.J //Official bulletin. -2022. No. IAP-5-II
4. Испытания сельскохозяйственной техники. Машины и орудия для глубокой обработки почвы. Программа и методы испытаний. Tst. 63.02.2001 // Издание официальное. – Ташкент: 2001. – 122 с.
5. Испытания сельскохозяйственной техники. Методы энергетической оценки машин. Tst 63.03.2001// Издание официальное. – Ташкент, 2001. – 59 с.
6. Лобачевский Я.П. Разработка технологических основ создания фронтальных плугов для гладкой вспашки: Дисс... кан. тех. наук. – Москва: МГАУ, 1987. – 245 с.
7. Agaua K., Kawanishi K. Draft reduction of sub-soiler by injection to break down soil. // Journal of the society of Agricultural Machinery, Japan, 1981, June, –vol. 43. –N 1 (N 156), 19-30 b.
8. Agaua K., Kawanishi K. Soil failure by introducing air under pressure. Trans. of ASAE, 1984, Sept-Okt., –vol. 27. –N 5. 1292-1297 b.

KATTA MA'LUMOTLAR ASRIDA KORXONA TAHLILINING QAYTA KASHFI

Berdiyev Nazirjon Abduvoseyevich

SamDUKF o'qtuvchi

Tilavov Sunnatillo Shavkat o'g'li

SamDUKF talaba

To'xtayev Eldor Inomjon o'g'li

SamDUKF talaba,

Annotatsiya: Ushbu maqolada katta ma'lumotlar texnologiyalarining iqtisodiy tahlil va audit jarayonlaridagi ahamiyati va ta'siri tahlil qilinadi. Katta ma'lumotlar, korxonalarining operatsion va moliyaviy ko'rsatkichlarini tahlil qilish, auditning samaradorligini oshirish va soliq tizimining oshkoraligini ta'minlashdagi rolini ko'rsatib beradi. Maqola, katta ma'lumotlar texnologiyalari, sun'iy intellekt va mashina o'rganish yordamida auditorlik va moliyaviy monitoring jarayonlarini qanday yaxshilash mumkinligini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Katta ma'lumotlar (Big Data), Audit jarayonlari, Moliyaviy tahlil, Soliq nazorati Sun'iy intellekt va mashina o'rganish, Operatsion tahlil, Texnologiyalar va biznes Audit samaradorligi.

Abstract: This article explores the significance and impact of big data technologies in economic analysis and auditing processes. It highlights the role of big data in analyzing operational and financial performance, improving audit efficiency, and ensuring the transparency of the tax system. The article examines how technologies such as big data, artificial intelligence, and machine learning can enhance auditing and financial monitoring processes.

Keywords: Big Data, Auditing processes, Financial analysis, Tax control, Artificial intelligence and machine learning, Operational analysis, Technologies and business, Audit effectiveness.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение и влияние технологий больших данных на экономический анализ и процессы аудита. Рассматривается роль больших данных в анализе операционных и финансовых показателей, повышении эффективности аудита и обеспечении прозрачности налоговой системы. Статья исследует, как такие технологии, как большие данные, искусственный интеллект и машинное обучение могут улучшить процессы аудита и финансового мониторинга.

Ключевые слова: Большие данные (Big Data), Процессы аудита, Финансовый анализ, Налоговый контроль, Искусственный интеллект и машинное обучение, Операционный анализ, Технологии и бизнес, Эффективность аудита.

KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiyotning global miqyosda rivojlanishi va biznes jarayonlarining tezda o'zgarishi bilan birga, tahlil qilish va qaror qabul qilish tizimlari ham yangilanmoqda. Katta ma'lumotlar asrida, biznes va iqtisodiy faoliyatda haqiqiy vaqtda to'plangan ma'lumotlar muhim vosita sifatida paydo bo'ldi. Bularning barchasi korxona faoliyatini yanada samarali tahlil qilish, yirik xatoliklar va risqlardan saqlanish, shuningdek,

raqobatbardosh ustunlik yaratish uchun imkoniyatlar yaratadi. Iqtisodiy tahlil va auditning klassik uslublari o'z o'rniga yangi, ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlarni qabul qilishni talab qilmoqda. Katta ma'lumotlar texnologiyalari bu sohada muhim o'zgarishlarga sabab bo'lib, tashkilotlarga o'z faoliyatlarini yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini bermoqda. Ushbu maqolada, katta ma'lumotlar asrida iqtisodiy tahlil va audit jarayonlarining qanday o'zgargani, ularning korxonalarga qanday ta'sir ko'rsatishi va ularni qanday samarali qo'llash mumkinligi tahlil qilinadi.

Katta Ma'lumotlar va Ularning Korxona Tahlilidagi Roliga Kirish

Hozirgi kunda "kattaki ma'lumotlar" (Big Data) tushunchasi iqtisodiy tahlil va audit sohalarida juda muhim o'rin tutadi. Ma'lumotlar yirik miqdorlarda yig'ilib, har xil manbalardan, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar, internet faoliyati, sensorlar va boshqa texnologiyalar orqali real vaqtda to'planadi. Ushbu to'plangan ma'lumotlar korxona faoliyatini yanada samarali boshqarish, strategik qarorlar qabul qilish, shuningdek, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Barcha sohalarida, ayniqsa biznesda, tahlil qilish va qarorlar qabul qilish uchun ma'lumotlar endi faqat yordamchi vosita emas, balki ustuvor strategik resursga aylangan. Katta ma'lumotlar asrida, klassik iqtisodiy tahlil usullari ko'p hollarda vaqt o'tishi bilan bir-birini to'ldiruvchi, ammo yangilanishga muhtoj bo'lgan vositalar sifatida qaralmoqda. Biznes va iqtisodiyotdagi o'zgaruvchan sharoitlar, shuningdek, raqobatbardosh bozor talablariga tezda javob berish ehtiyoji, ma'lumotlarni tez va aniq tahlil qilish zaruratini tug'diradi. Katta ma'lumotlarning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, ularning katta hajmdagi, turli formatdagi va tez-tez o'zgarib turadigan tabiatiga qarab, yangi tahlil metodlari va texnologiyalarini ishlab chiqishga undaydi. Bu, o'z navbatida, iqtisodiy tahlil va audit jarayonlarida yanada aniqlik va samaradorlikni ta'minlash imkoniyatini yaratadi.

Bundan tashqari, katta ma'lumotlar texnologiyalari nafaqat strategik qarorlar qabul qilishni tezlashtiradi, balki audit jarayonlarini ham sifatli va keng ko'lamli olib borishni ta'minlaydi. Tahlilchilar va auditorlar o'z faoliyatlarini an'anaviy usullardan ko'ra yanada zamonaviy va real vaqtda amalga oshiradigan imkoniyatlarga ega bo'ladilar. Katta ma'lumotlar, masalan, korxonadagi moliyaviy tizimlar, marketing strategiyalari va mahsulot yetkazib berish zanjirlarini optimallashtirishda samarali qo'llaniladi, bu esa korxonaning butun iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Shunday qilib, katta ma'lumotlar asrida, iqtisodiy tahlil va auditning o'zgarishi faqatgina texnologiyalarning o'sishi bilan bog'liq emas, balki ular orqali iqtisodiyotning barcha sohalarida mustahkamlangan barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladigan yangi imkoniyatlar paydo bo'ladi.

Katta Ma'lumotlar Asrida Tahlil Yondashuvlarining O'zgarishi

Katta ma'lumotlar texnologiyalarining rivojlanishi bilan iqtisodiy tahlil uslublari ham sezilarli darajada o'zgargan. An'anaviy iqtisodiy tahlil metodlari, asosan, tarixiy ma'lumotlar va o'rganilgan tendensiyalar asosida ishlashga qaratilgan edi. Biroq, bugungi kunda raqamli iqtisodiyot va katta ma'lumotlarning global tarmoqda mavjudligi tufayli, tahlilchilar oldinga qarab turli xil dinamik omillarni, o'zgaruvchan bozor sharoitlarini va global trendlardagi o'zgarishlarni hisobga olishlari kerak. Shu sababli, tahlil qilish jarayoni

yanada murakkab va interaktiv shaklga kirmoqda. Katta ma'lumotlar yordamida amalga oshiriladigan iqtisodiy tahlil an'anaviy yondashuvlar bilan solishtirganda bir nechta asosiy farqlarga ega. Birinchidan, ma'lumotlarning hajmi va turiga qarab tahlilning noaniqligi sezilarli darajada kamayadi. Masalan, real vaqtda yig'iladigan ma'lumotlar yordamida biznes va moliyaviy tahlilchilar o'z qarorlarini tezda va ishonchli asosda qabul qilishlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, vaqtni tejash va noaniqliklarni kamaytirish imkonini beradi. Ikkinchidan, katta ma'lumotlarning ishlov berilishi uchun ishlatiladigan texnologiyalar, masalan,

Machine Learning va Artificial Intelligence (AI) kabi ilg'or algoritmlar, tahlilchilarni yanada mukammal tahlil qilishga imkon beradi. Ushbu texnologiyalar ma'lumotlar ichidan yashirin tendensiyalarni aniqlash, prognozlar qilish va qarorlarni yaxshilashda yordam beradi. Tahlilchilar endi nafaqat o'tgan davrni, balki kelajakdagi holatlarni ham taxmin qilishlari mumkin. Misol uchun, kompaniyalar mahsulotlarini rivojlantirish uchun katta ma'lumotlardan foydalanish orqali bozor talabi va iste'molchilar xulq-atvorini aniqroq bashorat qilishi mumkin. Bundan tashqari, Data Analyticsning rivojlanishi tahlil uslublarini yanada diversifikatsiya qilmoqda. Endi iqtisodiy tahlil nafaqat statistik metodlar bilan cheklanib qolmaydi, balki raqamli platformalar va interaktiv tizimlar yordamida yanada chuqurroq va murakkab tahlil amalga oshirilmoqda. Bu, o'z navbatida, korxonalar nafaqat o'z ichki faoliyatini, balki tashqi bozorlarni va raqobatchilarni ham samarali kuzatish imkonini beradi.

Shu bilan birga, katta ma'lumotlar asrida amalga oshiriladigan iqtisodiy tahlilning samaradorligini oshirish uchun, tahlilchilarning ma'lumotlarga yondashuvi, ularning tahlil qilishda foydalanadigan vositalari va metodologiyasi ham o'zgaradi. Misol uchun, real-time analytics (haqiqiy vaqtda tahlil) yondashuvi orqali, kompaniyalar har bir kichik o'zgarishni sezib, tezda kerakli qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ushbu usul, ayniqsa, tez o'zgarib turadigan sohalarida, masalan, aksiyalar bozorida yoki moliyaviy xizmatlar sohasida juda muhimdir.

Bundan tashqari, korxona strategiyalarini yaratishda Predictive Analytics (bashorat qilish analitikasi) va Prescriptive Analytics (taklif qilish analitikasi) kabi ilg'or metodlarni qo'llash, kompaniyalarga nafaqat qaysi yo'nalishda harakat qilish kerakligini, balki bu yo'nalishda qanday vositalar va strategiyalarni qo'llashni ham aniq belgilash imkoniyatini beradi. Bu esa korxonaning muvaffaqiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi, chunki ular o'zgaruvchan bozor sharoitlariga tezda moslashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shunday qilib, katta ma'lumotlar asrida iqtisodiy tahlil metodlarining o'zgarishi faqatgina texnologik yangiliklar bilan bog'liq emas, balki biznes va iqtisodiy qarorlar qabul qilish tizimlarining yanada murakkablashuvi bilan ham bog'liq. Bugungi kunda, korxonalar va iqtisodiy tashkilotlar to'plangan ma'lumotlardan eng samarali tarzda foydalanish orqali, raqobatbardosh ustunlik yaratish va barqaror o'sish yo'lida yangi yondashuvlarni ishlab chiqmoqdalar.

Korxona Tahlilining Yangi Shakllari

Katta ma'lumotlar asrida korxona tahlili yanada kompleks va texnologik jihatdan rivojlangan shaklga kirmoqda. An'anaviy usullar asosida amalga oshiriladigan tahlil

ko'pincha tarixiy ma'lumotlarga asoslanib, moliyaviy ko'rsatkichlar va resurslarning samaradorligini baholashga qaratilgan edi. Ammo hozirgi kunda katta ma'lumotlar texnologiyalari yordamida, tahlil qilishda o'zgaruvchan bozor sharoitlarini, iste'molchilarning xulq-atvorini va hatto kompaniyaning ichki jarayonlarini real vaqt rejimida o'rganish mumkin. Bu esa korxonalarga yanada aniqlik va tezkorlik bilan strategik qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi. Bugungi kunda bizneslar o'z tahlil jarayonlarini faqat moliyaviy ma'lumotlar bilan cheklanmaydi. Ular mahsulot va xizmatlarga oid mijozlarning fikrlarini, bozor talablarini va global iqtisodiy sharoitlarni ham inobatga olishadi. Katta ma'lumotlarning real vaqtda yig'ilishi va tahlil qilinishi orqali korxonalar endi faqat raqobatbardoshlikni oshirish emas, balki o'z mahsulot va xizmatlarini individual mijozlar ehtiyojlariga moslashtirishga ham erishmoqda. Katta Ma'lumotlar va Audit Jarayonlaridagi Yangi Imkoniyatlar

Katta ma'lumotlar texnologiyalarining iqtisodiyotdagi keng tarqalishi nafaqat korxona tahlilini, balki audit jarayonlarini ham sezilarli darajada o'zgartirdi. Audit, an'anaviy tarzda, moliyaviy hisobotlarning aniqligi va haqqoniyligini tekshirishga qaratilgan bo'lsa, katta ma'lumotlar yordamida bu jarayonni yanada chuqurroq va kengroq tahlil qilish mumkin. Ma'lumotlarning katta hajmi, turli manbalardan yig'ilishi va ularning tezda yangilanishi audit jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Birinchidan, katta ma'lumotlar yordamida audit jarayonlarining tezligi va aniqroq olib borilishi mumkin. Auditorsizlik, an'anaviy ravishda, vaqt talab qiladigan va resurslar ko'p sarflanadigan jarayon bo'lgan. Biroq, katta ma'lumotlar asosida ishlov berish jarayoni avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida tezlashtiriladi. Masalan, avtomatik ravishda moliyaviy hisobotlar va operatsiyalarni tahlil qilish, potentsial xavf-xatarlarni va noaniqliklarni tezda aniqlash imkoniyatini beradi. Bu esa auditorlarga tekshiruvni tezroq va samarali amalga oshirish imkonini yaratadi. Ikkinchidan, katta ma'lumotlar yordamida audit jarayonlarida noaniqliklarni kamaytirish mumkin. An'anaviy audit usullarida auditorlar ko'p hollarda ma'lumotlarning cheklangan qismlariga asoslanishadi, bu esa ba'zan muhim tafsilotlarni o'tkazib yuborishga olib kelishi mumkin. Katta ma'lumotlar esa auditorlarga barcha zarur ma'lumotlarni yig'ib, to'liq va chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, moliyaviy hisobotlar bilan birga, kompaniyaning operatsion, marketing va mijozlar haqidagi ma'lumotlarini ham o'z ichiga olgan tahlil qilish orqali, auditorlar yanada to'liq rasmni ko'rishadi. Shuningdek, auditning yanada interaktiv va real vaqtda olib borilishi mumkinligi katta ma'lumotlar yordamida osonlashadi. Auditorsizlik jarayonida auditorlar ba'zan kompaniya faoliyatidagi tahlilni faqat bir marta amalga oshirgan bo'lishi mumkin. Katta ma'lumotlar texnologiyalari esa real vaqt rejimida to'plangan ma'lumotlar yordamida auditorlarga o'z vaqtida tekshiruv va monitoring o'tkazish imkoniyatini yaratadi. Bu esa auditni yanada samarali va dolzarb qiladi, chunki auditorlar o'zlarining tahlil qilish jarayonida har qanday kutilmagan holatlarga tezda javob bera olishadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, katta ma'lumotlar yordamida auditning shakllanishi va mustahkamlanishi, firmalarga muhim risklarni aniqlashda yordam beradi. Katta ma'lumotlarni tahlil qilish orqali auditorlar faqat moliyaviy muammolarni emas, balki

boshqa ichki va tashqi xatarlarni ham aniqlash imkoniga ega bo'ladilar. Masalan, firibgarlik va noqonuniy amaliyotlarni aniqlash uchun katta hajmdagi tranzaksiyalarni tahlil qilish, o'zgartirilgan ma'lumotlarni ko'rish va xatoliklarni aniqlash imkoniyatlari kengayadi. Katta ma'lumotlar yordamida audit jarayonlarini yanada murakkab va aniq qilish mumkin.

Katta ma'lumotlar bilan ishlash orqali, auditorlar audit jarayonlarini faqat kompaniya ichidagi ma'lumotlarga asoslanib emas, balki global iqtisodiy sharoitlar va bozor trendlari haqida to'liq ma'lumotga ega bo'ladilar. Bu esa auditni nafaqat ichki monitoring, balki tashqi risklarni va global xatarlarni hisobga olgan holda amalga oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, audit jarayonlarini yanada optimallashtirish uchun sun'iy intellekt (AI) va mashina o'rganish (Machine Learning) kabi ilg'or texnologiyalarni qo'llash mumkin. Ushbu texnologiyalar yordamida, auditorlar katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib, qandaydir noaniqliklar yoki xavf-xatarlarni aniqlashda yordam beradigan algoritmlarga ega bo'ladilar. Bu esa auditning aniqligini va ishonchliligini yanada oshiradi.

Shunday qilib, katta ma'lumotlar texnologiyalari audit jarayonlarini faqat samarali emas, balki yanada aniq, tezkor va kengroq tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Ularning yordamida audit sohasidagi ishlar tezlashtiriladi, noaniqliklar kamayadi va global iqtisodiy holatlar ham hisobga olinadi, bu esa auditning barcha bosqichlarini mukammallashtiradi va xavf-xatarlarni minimallashtiradi.

Masalan, kompaniyalar o'z xizmatlarini va mahsulotlarini rivojlantirishda mijozlarning onlayn izlanishlaridan, ijtimoiy tarmoqlardagi munozaralardan yoki hatto telefon orqali olib borilgan suhbatlardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilishadi. Bularning barchasi katta ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va korxonalarga yangi, innovatsion mahsulotlar va xizmatlarni yaratishda yordam beradi. Bundan tashqari, bu ma'lumotlar marketing va reklama strategiyalarini aniqroq ishlab chiqishga ham imkon yaratadi. Shu tarzda, korxonalar o'z faoliyatlarini yanada aqlli va tezkor boshqarish imkoniga ega bo'ladilar. Yangi texnologiyalar va tahlil yondashuvlari shuningdek, korxonalarning ichki jarayonlarini optimallashtirishga ham yordam beradi. Masalan, supply chain (ta'minot zanjiri) tizimlarini tahlil qilish orqali, kompaniyalar mahsulotlarni yetkazib berish jarayonini tezlashtirish, samaradorlikni oshirish va ortiqcha xarajatlarni kamaytirish imkonini topadilar. Katta ma'lumotlar yordamida logistika jarayonlarini real vaqtda kuzatish, resurslarni optimal tarzda taqsimlash va ishlab chiqarishni samarali boshqarish mumkin. Bundan tashqari, korxonalarga o'z ichki tizimlari va ishlash jarayonlarini tahlil qilishda yordam beradigan boshqa bir nechta yondashuvlar mavjud. Masalan, korxona xodimlarining ishlash samaradorligini baholashda ham katta ma'lumotlardan foydalanish mumkin. Xodimlarning ish samaradorligi, ularning ish joyidagi faoliyati va motivatsiyasini kuzatib, korxonalar o'z tashkilot ichidagi ish jarayonlarini optimallashtirishi mumkin. Katta ma'lumotlar yordamida inson resurslari bo'limlari xodimlarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini aniqlash va ularni ilg'or treninglar bilan ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Katta ma'lumotlarning korxona tahlilidagi roli shundaki, ular nafaqat kompaniya faoliyatining hozirgi holatini baholashga yordam beradi, balki kelajakdagi imkoniyatlarni ham ko'rsatadi. Real vaqtda tahlil qilish orqali korxonalar bozor talabi, raqobatchilar faoliyati va iste'molchilar xulq-atvorini o'rganish orqali o'z strategiyalarini oldindan

shakllantirishi mumkin. Bu esa biznesni har qanday kutilmagan holatlar uchun tayyor bo'lishiga va o'z resurslarini eng samarali tarzda boshqarishga yordam beradi.

Shunday qilib, katta ma'lumotlar asrida korxona tahlilining yangi shakllari biznesning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu metodologiyalar faqat raqobatbardoshlikni oshirmasdan, balki korxonalar uchun barqaror o'sish va uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Katta Ma'lumotlar va Audit Jarayonlaridagi Yangi Imkoniyatlar

Katta ma'lumotlar texnologiyalari audit jarayonlarini sezilarli darajada o'zgartirdi. An'anaviy audit jarayonlari faqat moliyaviy hisobotlarni tekshirishga qaratilgan bo'lsa, katta ma'lumotlar yordamida auditni tezroq va samarali qilish mumkin. Yangi texnologiyalar, ma'lumotlarni real vaqtda tahlil qilish va auditning aniqligini oshirish imkonini yaratadi.

Katta ma'lumotlar yordamida auditorlar faqat moliyaviy ko'rsatkichlarni emas, balki kompaniyaning barcha faoliyatini, shu jumladan marketing va operatsion jarayonlarini ham tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa audit jarayonining aniqroq va kengroq bo'lishini ta'minlaydi. Real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish, auditorlarga tezda noaniqliklarni va xatoliklarni aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, katta ma'lumotlar yordamida auditorlar firibgarlik va boshqa xavflarni aniqlashda samarali tizimlar yaratadilar. Ma'lumotlar tahlilining avtomatlashtirilishi auditorlarning ishini yengillashtiradi va yanada aniqlik kiritadi. Sun'iy intellekt va mashina o'rganish kabi ilg'or texnologiyalar auditni yanada samarali qilishga yordam beradi, bu esa korxonalarning moliyaviy holatini yaxshilashga xizmat qiladi. Katta ma'lumotlar auditning samaradorligini oshirishda va korxonalarga tezkor va to'liq qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Katta Ma'lumotlar va Soliq Auditida Yangi Yondashuvlar

Soliq auditining samaradorligi katta ma'lumotlar texnologiyalari yordamida sezilarli darajada oshdi. An'anaviy soliq auditlari asosan moliyaviy hisobotlarni tekshirish va soliq to'lovchilarining to'lovlarini nazorat qilishga qaratilgan bo'lsa, katta ma'lumotlar texnologiyalari bu jarayonni yanada aniqlik va tezlik bilan amalga oshirish imkonini yaratadi. Katta ma'lumotlar, real vaqt rejimida soliq to'lovchilarining faoliyatini kuzatish va potentsial soliq firibgarligini aniqlashda auditorlarga katta yordam beradi. Katta ma'lumotlar yordamida soliq tizimini yanada optimallashtirish mumkin. Masalan, soliq to'lovchilarining barcha ma'lumotlari, shu jumladan moliyaviy ko'rsatkichlar, operatsion faoliyat va boshqa tegishli ma'lumotlar tahlil qilinadi. Bu soliq organlariga yanada aniqlik bilan soliq majburiyatlarini belgilash imkoniyatini beradi. Boshqacha aytganda, soliq tizimining oshkoraligi va adolatligini ta'minlash uchun katta ma'lumotlar asosida barcha zarur tahlillarni o'tkazish mumkin.

Bundan tashqari, katta ma'lumotlar texnologiyalari yordamida soliq auditini avtomatlashtirish mumkin. Bu auditorlarga soliq to'lovchilarining barcha ma'lumotlarini tez va samarali tarzda tahlil qilish imkonini beradi. Soliq tizimidagi xatoliklarni va firibgarliklarni aniqlashda katta ma'lumotlar yordamida mukammal vositalar yaratish mumkin, bu esa soliq tizimining ishonchligini oshiradi. Katta ma'lumotlar yordamida soliq

auditining samaradorligini oshirish, nafaqat soliq to'lovchilarni nazorat qilishni osonlashtiradi, balki butun soliq tizimining barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.

XULOSA

Katta ma'lumotlar asrida, iqtisodiy tahlil va audit jarayonlarida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Katta ma'lumotlar texnologiyalari yordamida korxonalar va soliq organlari tahlilni yanada tezkor, aniq va samarali tarzda amalga oshirishi mumkin. Moliyaviy va operatsion ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida tahlil qilish, bizneslarga o'z faoliyatini yaxshilash va soliq tizimini optimallashtirish imkoniyatini yaratadi. Audit jarayonlari va soliq nazorati kabi sohalarda katta ma'lumotlardan foydalanish, noaniqliklarni kamaytirish va firibgarliklarni aniqlashda katta yordam beradi. Shuningdek, sun'iy intellekt va mashina o'rganish texnologiyalari auditning samaradorligini oshirishda va korxonalarga barqaror o'sish ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Katta ma'lumotlar orqali, korxonalar faqat o'z resurslarini samarali boshqarish bilan cheklanmay, balki global bozorlar va iqtisodiy sharoitlarni ham hisobga olgan holda strategik qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday yondashuvlar soliq tizimining oshkoraligini ta'minlash, moliyaviy jarayonlarni tezlashtirish va auditi yanada ishonchli qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

- 1.& Dayal, U. (2019). Big Data Analytics for Business and Government. Springer.
- 2.Wooldridge, J. M. (2016). Introductory Econometrics: A Modern Approach. Cengage Learning.
- 3.Gartner, Inc. (2020). Big Data and the Impact on Audit and Compliance. Gartner Research.
- 4.Kemp, S. (2023). Digital Transformation in Financial Auditing: The Role of Artificial Intelligence. Journal of Information Systems, 37(2), 45-60.
- 5.Davenport, T. H., & Harris, J. G. (2017). Competing on Analytics: The New Science of Winning. Harvard Business Review Press.
- 6.Viktorov, A., & Solovyev, A. (2020). Artificial Intelligence in Big Data Analytics for Financial Auditing. International Journal of Computer Science and Information Security, 18(1), 35-50.
- 7.McKinsey & Company (2021). The Role of Big Data in Audit and Compliance: Enhancing Transparency and Efficiency. McKinsey Global Institute.
- 8.Zhang, X., & Zhang, H. (2022). Utilizing Big Data for Audit Risk Assessment and Fraud Detection. Journal of Finance and Economics, 14(3), 210-225.
- 9.Kaufmann, A., & Saha, S. (2018). Big Data Analytics in Business and Finance. Wiley-Blackwell.

МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШИШ ОСТОНАСИДАГИ ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ЎЗГАРИШЛАР

Кувватов Н.Б.

фалсафа фанлари доктори

Мустақил тараққиёт йўлини танлаётган мамлакатда ўзига хос ўтиш даврига ўтиш босқичи бўлади. Бунинг ўзига хос сабаблари бўлиб, улар бизнингча қуйидагилар:

1) мамлакатнинг мустақил бўлмасдан, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ҳаёти мустабид, тоталитар сиёсий тизим таркибида бўлганлиги;

2) мустабид совет давлати таркибидаги давлатларнинг ўз халқининг хоҳиш-иродасидан келиб чиққан ҳолда уларни мустақил тараққиёт йўлига олиб чиқишга бўлган интилишнинг ифодаси сифатида муайян ташкилий ишларни амалга ошириш, “тайёргарлик кўриш”ни тақозо этиши;

3) “ўтиш давригача бўлган босқич” ёки бевосита “ўтиш даврига ўтиш босқичи” мустақилликнинг арафасида содир бўлиши ва характери жиҳатидан сиёсий маъно-мазмунга эга эканлиги билан белгиланади.

Мустақил Ўзбекистоннинг мустақилликни қўлга киритиш жараёни ҳам юқорида қайд этилган босқични ёки “ўтиш давригача бўлган босқич”ни бошидан кечирганлиги билан умумий ва ўзига хос хусусиятларга эга. Бу босқич ўзига хос мураккаб ва беқарор воқеа ҳамда ҳодисаларга бойлиги билан ажралиб туради. Ўзбекистонда ўтиш даврига тайёргарлик босқичи унинг яхлит ҳолда олганда барча мураккабликлари, амалга оширилган стратегик ва тактик ўзгаришларни тақозо этган сиёсий-ижтимоий шарт-шароит ва омилларни фалсафий таҳлил этишда Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.Каримовнинг “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” асарининг чоп этилгани муаммони ўрганишда муҳим назарий-методологик аҳамиятга эга бўлади. Бу мустақилликни осонликча қўлга киритилмаганлиги, у шунчаки инъом этиладиган тўхфа эмаслигини асослашга хизмат қилади. Ўзбекистонда бу босқич 1989–1991 йилларни ўз ичига олади ва мустақиллик нуктаи назаридан қараганда, собиқ мустабид совет даврининг барбод бўлиши жараёнларининг объектив қонунияти эди. Чунки, ҳар қандай кўринишдаги мустабид тузум мустақилликка, халқнинг хоҳиш-иродасига зид, эркинликларига зид сиёсат олиб боради. Бу эса мустақиллик ва озодликка бўлган эҳтиёжнинг яшаб қолишига ва уни сиёсий вазият пишиб етилганда амалга оширишга бўлган ҳаракатнинг бошланишига олиб келади.

“Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» асари 1989–1991 йилларда мамлакатимизда вужудга келган ижтимоий-иқтисодий вазиятни ҳолисона баҳолашда ҳамда унинг шарт-шароит ва сабабларини англашда муҳим манба эканлигини қуйидаги йўналишларда кўриш мумкин:

биринчидан, мамлакатдаги мураккаб ижтимоий-иқтисодий аҳвол узоқ йиллар давомида амал қилиб келган мустабид совет даври иқтисодий тизими, хусусан режали

иқтисодиёт ва яқка мулкчиликка асосланган советча иқтисодий муносабатларнинг натижаси эканлиги билан характерланади;

иккинчидан, халқ хўжалиги, хусусан қишлоқ хўжалигида пахта яккахокимлигининг зўриқтирилиши, бу соҳада меҳнат унумдорлигини паст даражага тушиб қолганлиги мамлакатда сиёсатни иқтисодиётдан устун қўйилганлигининг оқибати бўлиб, иқтисодиёт ўз негизларида ривожланмай келганлигини англатади;

учинчидан, аҳоли реал даромадлари паст даражага тушиб қолгани, ижтимоий ҳаёт тарзининг ёмонлашиб бориши оқибатида турли миллат вакиллари ўртасида айрим ихтилофли вазиятларнинг пайдо бўлганлиги билан боғлиқ воқеалар ва уларнинг оқибатлари "Фарғона воқеалари" мисолида чуқур таҳлил этилганлиги ҳамда чоратадбирлар ишлаб чиқилиб, амалга оширилганлиги билан характерланади;

тўртинчидан, оғир ижтимоий-иқтисодий шароит туфайли кўпгина социал объектлар, тиббий муассасалар, мактаблар шунчаки мослаштирилган биноларда аҳолига хизмат кўрсатиб келганлиги ва таълим-тарбия ишлари олиб борилганлиги шу даврда аҳолига хизмат кўрсатишнинг паст даражада бўлганлигидан далолат беради;

бешинчидан, мамлакатни мустақил тараққиёт йўлига олиб чиқишни, ўз ерига, мулкига ўзи эгалик қилиш, ижтимоий-иқтисодий ҳаётда туб ислохотларни амалга оширишни тақозо этиши асосида ҳар томонлама ўзининг таҳлилини топганлиги;

олтинчидан, ижтимоий-иқтисодий ҳаётда амалга оширилган ислохотлар мамлакатнинг сиёсий мустақиллиги сари ташланган муҳим қарорлар бўлди, сиёсий мустақилликни қўлга киритишнинг ижтимоий-иқтисодий асосларини бозор иқтисодиёти, мулк хилма-хиллиги асосида ислох этишга қаратилганлиги муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатда 1989–1991 йилларда содир бўлган сиёсий воқеа ва ўзгаришларни таҳлил этганда бу йиллар Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиш оstonаси ёки бевосита ўтиш давригача бўлган билвосита муҳим бир босқич бўлганлигини кўриш мумкин. Тараққиётнинг бу босқичига хос мураккабликлар, эришилган ютуқлар асарнинг кириш қисмида батафсил баён қилиб берилган. Шундай бўлса-да, биз унга тадқиқот мавзуимизнинг мазмуни ва талабидан келиб чиққан ҳолда ёндашиб, унга илмий нуқтаи назардан баҳо бериш, шу босқични аниқлашга, уни мустақилликкача, "мустақилликка эришиш оstonаси"да амалга оширилган тарихий босқич, бевосита ўтиш давригача бўлган ўтиш босқичи сифатида кўриш лозимлигини таъкидлаймиз. "Ўтиш даври" мустақилликни қўлга киритиш ва мамлакатнинг ўз негизида эволюцион ривожланиб келаётган яхлит давр бўлса бу босқич (1989–1991 йиллар) унга тайёргарлик босқичи, ўтиш даврининг бошланиши учун муҳим босқич бўлганлигини тушуниш, англаш қийин эмас. Бу "ўтиш даврини" тўғри тушунишга ҳам ёрдам беради. Шу жиҳатдан назарий-тарихий ва илмий аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда ўтиш давригача бўлган 1989–1991 йилларда амалга оширилган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, жамиятнинг тараққиётига, маънавий-мафкуравий ҳаётига янги ўзгаришларни, янги даврга янгича қараш, ёндашиш бўлганлиги ва у советча қарашлардан тубдан фарқ қилганлигини кўриш ва иқдор

бўлиш мумкин. Ўтиш даврининг бошланишига бўлган бу босқич мустабид совет давлати сиёсий тизими расман йўқ бўлмаган, лекин ичидан пароканда бўлиб бораётган йиллар эди. Шунингдек, бу йиллар собиқ совет давлати таркибида бўлган республика мавжуд сиёсий тизимни янгилаш, мустақил демократик давлат куриш йўлида ривожлантиришдан мақсадларини белгилаб олаётган босқич бўлганлиги билан характерлидир. Мамлакат ичкарасида кучлар нисбати ўзгараётган, бир томондан эски тоталитар тузум тарафдорлари, иккинчи томондан янги, мустақиллик, эркинлик, демократик ўзгаришларга мойил, янгича фикрлайдиган кучлар ўртасида икки хил кайфият "консерватив" ва "демократик" ўзгаришлар тарафдорлари аниқ сезилиб турган босқич эди.

Аслида демократия янгича фикр, янги ғоя, янги ташаббуслар манбаи ҳисобланади. Бироқ, барча замон ва маконларда ҳам эскича, консерватив фикрловчилар ҳам бўлган. Айниқса ўтиш даври ва унинг арафасида янгича, илғор фикрловчилар эса дастлаб озчилик бўлиб, кейин уларнинг сафи ортиб борган. Бу даврда янги жамият истиқболини белгилаб берувчи, кучли иродали одамлар масъулиятни ўз зиммаларига оладилар ва аниқ мақсад – буюк келажак учун курашадилар. Улар янги тизимга мансуб кадрият ва қарашларни бошқаларнинг тез ўзлаштириб олиши учун аввало уларнинг қалбида ишонч, жамиятда эса ижтимоий шарт-шароит яратадилар. Биз буни ўтиш даврига бўлган мураккаб ўтиш босқичида тўғри ва тезкор қарорлар қабул қилиш ва уларни бажаришдаги мамлакатимиз раҳбариятининг амалий фаолиятида кўрамыз.

Ҳар бир жамиятнинг бир тузумдан иккинчисига ўтиши олдиан режалаштирилаётган келажакнинг асослари ҳам аниқланади. Бу шуниси билан мураккаб-ки, жамиятда интеграция заифлашган ва у ўзининг кадриятлари ва идеалларини ёки йўқотган, ёхуд мавжуд кадриятлар ва идеалларни танқидий идрок этишга улгурмаганлиги билан хусусиятлидир. Ўзбекистон ана шу мураккаб босқични ўз бошидан кечирганлиги билан характерлидир. Бунга Фарғона воқеаси, Паркент, Бўқада бўлган ихтилофли чиқишлар, Тошкентда ёшлар шаҳарчасидаги ёшларнинг чиқишлари ташкил этилганлиги далил бўлади. Кучларнинг бўлиниб кетиши, фуқаролар урушларини келтириб чиқаришга бўлган ички ва ташқи кучларнинг, урушларнинг олдини олиш – бу босқичдаги асосий вазифа бўлганлигини тушуниш зарур. Ўтиш даврининг бошланиши, давлатчилиكنинг шаклланиши билан боғлиқ комплекс муаммоларни ҳал этилиши Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислон Абдуғаниевич Каримовнинг сиёсий фаолияти билан чамбарчас боғлиқ бўлганлиги боис Ш.Мирзиёев: "Замонавий Ўзбекистон тарихи – бу мамлакатимизнинг ҳақиқий мустақилликка эришиш йўлида Ислон Абдуғаниевич Каримов раҳнамолигида олиб борилган ўта мураккаб ва оғир курашлар тарихидир"¹. – деб таъкидлаган эди.

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.

1-жилд. –Т. «Ўзбекистон», 2017. 3 б.

И.Каримовнинг 1989 йил 24 июндаги Ўзбекистоннинг раҳбари сифатида “Биз бундан буён эскича яшай олмаймиз ва бундай яшашга замоннинг ўзи йўл қўймайди” мавзусидаги нутқи алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, унда мамлакатни чуқур инқироздан олиб чиқиш, тўпланиб қолган ижтимоий-иқтисодий муаммоларни зудлик билан ҳал этишнинг янгича стратегик йўналишлари, бошқарувни тубдан ўзгартириш, ёшлар билан ишлаш каби масалаларни ҳал этишнинг тубдан фарқ қиладиган янгича йўналишлари, Ўзбекистоннинг тараққиёт йўлининг асослари ифода этилган бўлиб, жамиятни янгилаш учун курашаётган барча соғлом кучларни бирлаштириш бу мураккаб босқичнинг чигалликларини ечишда ўзига хос омил бўлди². Ўзбекистон компартиясининг 1989 йил 19 августдаги XVI пленумида қилинган маърузада мамлакат олдида турган стратегик вазифаларни аниқлаб, вазиятга муносабат билдирилганлиги муҳим аҳамиятга эга бўлди. Маърузада “Шу нарса мутлақо равшанки, қийин аҳволдан чиқишнинг йўли, энг аввало, ишларнинг аҳволига холис баҳо бериш, республикадаги вазиятни соғломлаштиришнинг конкрет ва аниқ пухта программасини ишлаб чиқишдан иборат”, – деб таъкидланган эди³. Зудлик билан бажариладиган ишлар қаторида қуйидагилар асосланади:

–барча соҳаларда тартиб ва интизом ўрнатиш, раҳбар кадрларни жой-жойига қўйиш ва уларга талабчанликни ошириш;

–аҳолига ер участкаларини қандай изчиллик билан, қанча ва қайси муддатларда ажратишни ижтимоий адолат нуқтаи назаридан кўриб чиқиш;

–ишсизлик муаммосини ҳал этиш йўллари;

–аёлларни иш билан бандлиги муаммоси;

–ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш.

Ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш ўтиш даврига ўтиш босқичидаги ҳал қилувчи масала сифатида намоён бўлади. Мамлакатимизда бу даврда ижтимоий муаммолар бош-адоғини топиб бўлмас даражада чигаллашган эди. Иқтисодий ва сиёсий ислохотларга шитоб бағишлай оладиган баъзи бир, гоҳида деярли эришиб бўлмайдигандай бўлиб кўринадиган тадбирларни узлуксиз излаб топиш, уларнинг реал шароитга мақбуллиги алоҳида аҳамият касб этади. Республика Ҳқуматининг 1989 йил 17 августдаги “Қишлоқда яшовчи ҳар бир оилани томорқа билан таъминлаш ва уларга яқка тартибда уй-жой қуриш учун барча шарт-шароитларни яратиб бериш ҳақида”ги Қарорида қишлоқда яшовчи ҳар бир кишига 25 сотихдан ер ажратиб бериш ва томорқа ерларини қарийб 4,5 барабар кўпайтириш назарда тутилган эди. Шу мақсадда 1989–1990 йилларда бир ярим миллиондан кўпроқ оилага қўшимча ер ажратилганлиги, 700 минг оилага янги томорқа ерлари берилганлиги натижасида минглаб оилалар уй-жойли бўлиб, иш билан таъминланган, бозорлардаги нарх-наво бирмунча арзонлашган эди⁴. Бунда шахсий хўжаликдаги ернинг бир гектари жамоат

² Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон мустақиллик остонасида. –Т.: «Ўзбекистон», 2011. –32–45-б.

³ Каримов И.А. Ўша асар. 51-б.

⁴ Каримов И.А. Ўша асар. –12-б.

секторидагига нисбатан тўрт баробар кўп самара бериши назарда тутилган эди. Амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида ижтимоий кескинликнинг олди олинди.

Ўтиш даврига ўтиш босқичининг бошларидаёқ халқимизнинг қаддини кўтариш, ҳурматини жойига қўйиш масаласи мустақиллик учун кураш жараёни билан ҳамоҳанг кечганлигида кўринади. "... Марказда ва жойларда ўтмиш сарқитларига қарши кураш ниқоби остида асрлар бўйи қарор топиб келган халқ анъаналарини, масалан, баҳор байрами "Наврўз"га доғ тушириш ва уни бекор қилишга бўлган уринишлар, уларнинг ўрнига эса ясама маросимларни, янги шаклдаги кийим-кечаклар ва бошқаларни тикиштиришга бўлган интилишлар одамларнинг ғзабини кўзғатди – деган эди Ўзбекистон раҳбари 1989 йил 27 сентябрь куни "Совет Ўзбекистони" ва "Правда Востока" газеталари мухбирларининг саволларига жавобларда. – Бунинг қанчалик салбий таъсир кўрсатишини англаб етмаган кишилар шуни тушуниб олишлари керакки, башарти улар асрлар давомида қарор топган миллий анъаналарни (масалан, яқин кишисини дафн этиш маросими) ўзларича ўзгартиришга, қайта кўриб чиқишга интиладиган бўлсалар, бунинг устига бу анъаналар ўрнига ҳеч нарса таклиф этмасалар – фақат бир нарсага, одамларнинг ўз анъанавий маданиятларини ҳимоя қилиш, сақлаб қолиш ва тиклашга қаратилган (баъзан агрессив шаклда ҳам намоён бўладиган) қонуний ва тобора зўрайиб борадиган қаршилигига дуч келадилар. Ҳар бир миллат ва элат, сони ва мавқеидан қатъий назар, ўз анъаналарига, тили ва маданиятига иложи борида кўпроқ ҳурмат ва эътибор билан қарашини талаб этишини таъкидлаб ўтиш жоиздир"⁵. Бу даврда халқимизнинг маънавий негизларини тиклашга қаратилган саъи-ҳаракатлардан бири қадимий халқ байрами – «Наврўз»нинг тикланиши ва уни республикаимизнинг бутун аҳолиси мамнуният билан маъқуллаб, кўтаринки руҳда кутиб олганлигидир. "Наврўз"нинг байрам қилиниши теран халқ анъаналири ва табиатга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш, деҳқон меҳнатини ҳурмат қилиш, одамларнинг тинчликка ва яхшиликка, меҳр-мурувватга ва бошқаларнинг дардига малҳам бўлишга интилишларининг ифодаси сифатида халқимиз руҳияти тикланишининг қудратли омили бўлди. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентининг 1990 йил 2 майдаги Фармони билан Ўзбекистон аҳолиси хоҳиш-иродасини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, халқнинг чинакам тараққиёти ва гуллаб-яшнашини таъминлаш, унинг маънавий имкониятларини бойитиш зарурлигига асосланиб, Ўзбекистон ҳудудида ҳар йили 21 мартни дам олиш куни ва умумхалқ "Наврўз" байрами куни деб эълон қилинди"⁶.

Мазкур тараққиёт босқичидаги ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эга бўлган энг муҳим тадбирлар хронологиясида мамлакат аҳолиси ўртасида тилга бўлган эътибор кучайган, Давлат тили тўғрисидаги масала кун тартибида турган босқич сифатида мураккабликларни намоён этди. Тараққиётимизнинг бу босқичи мамлакат халқларини бирлаштириб қолиш учун, халқни халқ, миллатни миллат сифатида дунёда ўз ўрни ва

⁵ «Совет Ўзбекистони» газетаси, 1989 йил 27 сентябрь сони.

⁶ ЎзССР Президентининг Фармони. «Наврўз» халқ байрамини ўтказиш яқунлари тўғрисида. 1990 йил 2 май. // Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Президенти. Хабарнома. 1-сон. –Т.: 1991. –13-б.

мавқеига эга бўлган мустақил Ўзбекистон давлатини ташкил этиб, ривожлантириш йўлида 1989 йил 21 октябрда “Давлат тили” тўғрисидаги Қонуннинг қабул қилиниши тарихий аҳамият касб этади. Бу ўтиш даврига амалга оширилган, мазмун ва моҳияти билан мустақил давлатнинг муҳим белгиси, шарт сифатидаги алоҳида ўрни билан характерлидир. Бу ҳали мустабид совет тузуми яшаб турган бир шароитда амалга оширилганлигига эътиборни қаратиш ва унга баҳо бериш керак. Мамлакатимиз тараққиётининг бу босқичи нисбатан қисқа йилларни ўз ичига олган бўлса-да, унда ҳал этилган вазифалар кўлами ва аҳамияти билан бевосита ўтиш даври вазифаларини амалга оширишда пойдевор вазифасини ўтаган босқич бўлди.

Ўтиш даврига бўлган босқичда илгари сурилган муҳим чора-тадбирлардан яна бири Ўзбекистоннинг интеллектуал салоҳиятини, ёш авлодни баркамол қилиб тайёрлашнинг махсус миллий дастурининг зарурлиги масаласи бўлиб, унда мактабларда дарс бериш сифатини ошириш, ўқитувчи ва методистларни кўшимча равишда моддий рағбатлантириш, олий таълим муассасаларининг мактабларни оталиққа олишни йўлга қўйиш, энг истеъдодли болалар учун мактаблар очиш, корхоналар билан мактаблар ўртасида сифат жиҳатдан янги муносабатларни ўрнатиш, оммавий касбларни тайёрлаш сифатини кескин ошириш, олий малакали кадрлар тайёрлаш системасини қайта қуриш, юқори малакали миллий кадрлар тайёрлаш каби масалаларнинг илгари сурилганлиги бўлди ва Ўзбекистон раҳбари “Бизга кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури керак” – деб таъкидлаган⁷. Илм-фан ютуқларидан тўлиқ фойдаланиш мақсадида белгилаб берилган вазифаларни олдиндан белгилаб олишнинг аниқ стратегик вазифаларини ишлаб чиқилиши (1989 йил ноябрь) Ўзбекистоннинг келажагида жаҳон мамлакатлари билан ҳамжиҳатликда, жаҳон фани эришаётган ютуқларидан фойдаланишга қаратилган демократик қараш эди. Бу стратегик йўналиш ўтиш даврида “Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, “Мактаб таълимини ривожлантириш умуммиллий дастури” каби ўнлаб стратегик дастур ва лойиҳаларни амалга оширишда ўзининг амалий ифодасини топди.

Ўтиш даврига ўтиш босқичида амалга оширилган энг муҳим сиёсий воқеа – мамлакатда давлат ҳокимиятини амалга оширишнинг Президентлик Республикасига асос солиниб, ҳуқуқий ва амалий жиҳатдан таъминланганлиги бўлди. 1990 йил 24 март куни 12-чақириқ Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг биринчи сессиясида қабул қилинган мазкур қарор давлат қурилишида умумэътироф этилган демократик принципларга асосланган ҳолда жамият бошқаруви соҳаларида туб ўзгаришларга кенг йўл очиб берди. Бу Мустақилликка эришиш учун ташланган аниқ мақсадли, катта сиёсий қадам эди. Бу Ўзбекистоннинг тараққиётидаги, истикболини, сиёсий мақсадларини белгилаб берди. Бу қадам қанчалик улуғ, халқнинг хоҳиш-иродасига мос келишини, айни пайтда “қалтис” бўлганлигини таъкидлаш лозим. Уни ҳаётга тадбиқ этиш ишлари яна мустақиллик даври билан бевосита боғлиқ бўлган даврнинг мазмунини белгилашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди. “Бинобарин, энг муҳими

⁷ Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон мустақиллик остонасида. –Т.: «Ўзбекистон», 2011. –16–17-б.

шундан иборатки, Президент институтининг жорий этилиши, – деган эди И.Каримов, – республикамиз учун суверенитет ва давлатчиликда принцип жиҳатдан янги босқичга ўтилишини билдиради”⁸.

Мураккаб, айтиш мумкин бўлса, таҳликали бу йилларда мамлакат Мустақиллиги йўлидаги вазифалар қуйидаги йўналишларда белгиланиб, амалга оширилди: 1) Ўзбекистоннинг сиёсий мустақиллигини мустаҳкамлаш ва янада такомиллаштириш, уни янги ҳаётий мазмун билан бойитиш; 2) Президент бошқарувининг муҳим вазифаларидан бири республиканинг иқтисодий мустақиллигини, ўзини ўзи идора қилишга ва ўзини ўзи пул билан таъминлашга ўтишини таъминлаш; 3) меҳнаткашларнинг, аҳолининг ҳамма табақалари фаровонлигини ошириш, одамларнинг талаб-эҳтиёжларини қондириш, ижтимоий соҳани тез суръатлар билан ривожлантириш – давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари Президентнинг доимий эътиборидаги вазифа эканлиги; 4) Президент фаолиятининг, республика партия, совет, давлат ташкилотларининг энг муҳим вазифаларидан бири халқни маънавий юксалтириш, инсонни ахлоқий ва жисмоний такомилли эканлиги; 5) юқоридаги вазифаларни фақат демократияни, ҳуқуққа асосланган давлат қурилишини ривожлантириб, тартиб ва интизомни мустаҳкамлаб ва ниҳоят республиканинг миллий-ижтимоий тараққиёти йўлида барча соғлом кучларни бирлаштириб ҳал этиш⁹.

Эски тузум сиёсатдонлари ва амалиётчилари томонидан йигирманчи асрнинг 60-йиллари бошида қилинган башоратларга кўра асрнинг охирига келиб “социализмнинг юқори босқичи”га ўтилиши керак эди. Реал шароитда эса барча постсовет республикаларда, жумладан Ўзбекистонда ҳам унинг акси барча соҳаларда комплекс намоён бўлди. Ўша вақтда ижтимоий-иқтисодий аҳвол шундай эди-ки, мамлакатимиз иқтисодий ва ижтимоий кўрсаткичлар бўйича собиқ иттифоқдаги ўртача даражадан ҳам орқада бўлиб, ҳар бир киши бошига ялпи ижтимоий маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича 12-ўринда, аҳоли жон бошига миллий даромад ишлаб чиқариш бўйича кўрсаткич собиқ иттифоқдаги ўртача даражадан икки ҳисса паст даражага тушиб қолган эди¹⁰. Шу боис ижтимоий масала ўтиш даврига бўлган даврда энг муҳим долзарб, устувор соҳа деб қаралди, зудлик билан чора-тадбирлар белгиланиб амалга оширилди. Шу ўринда Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Президенти лавозимидаги биринчи рақамли Фармони айнан 1990 йил 3 майдаги “Кўп болали оналарга нафақа миқдорини кўпайтириш тўғрисида” эканлиги диққатга сазовордир. Фармонга кўра кўп болали оналарнинг моддий аҳволини, ёш авлоднинг ўсиш шароитларини яхшилаш муҳим аҳамиятга эга эканлиги ҳисобга олиниб, кўп болали оналарга ҳар ойда тўланадиган нафақа миқдори 1990 йил 1 июлдан бошлаб икки баравар кўпайтирилди¹¹.

⁸ Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон мустақиллик оstonасида. –Т.: «Ўзбекистон», 2011. Ўша асар. –147-б.

⁹ Қаранг: Ўша асар –149–162-б.

¹⁰ Қаранг: Ўша асар –Т.: «Ўзбекистон», 2011. –5-б.

¹¹ Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Президенти. Хабарнома. 1-сон. –Т.: 1991. –12-б

Ўтиш давригача бўлган босқичдаги муҳим сиёсий ҳужжат бу – Ўзбекистон ССР Олий Советининг 1990 йил 20 июнда бўлиб ўтган иккинчи сессиясида “Мустақиллик декларацияси”нинг қабул қилиниши бўлди. Мазкур ҳужжат Мустақиллик сари ташланган яна бир муҳим қадам бўлиб, у Мустақилликни қўлга киритишдан қарийб ўн беш ой олдин тасдиқланиб, амалиётга жорий этилди.

Шу йилларда мамлакатнинг давлат қурилиши ҳаётида ҳам муҳим ютуқларга эришилди. Ўзбекистон Президентининг 1991 йил 25 августдаги Фармонида биноан Республика Ички ишлар вазирлиги, Давлат хавфсизлиги комитети Ўзбекистоннинг юрисдикциясига ўтказилди¹². КПССнинг Ўзбекистон ССР ҳудудидаги мулки Ўзбекистон халқининг мулкига айлантирилди¹³. Ўзбекистоннинг мустақил давлат сиёсати асослари ишлаб чиқилди, унда инсонийлик ва эзгулик мақсадлари муҳим принцип қилиб белгилаб берилди. Бу босқичда “Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари” тўғрисида 17 моддадан иборат Қонун қабул қилинди¹⁴. Ўзбекистон Республикаси Президентининг сайланиши, Ўзбекистоннинг мустақил давлат деб эълон қилиниши шу қисқа босқичнинг оламшумул ютуқларидан ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда ўтиш давригача бўлган 1989–1990 йилларни ўтиш даврига ўтиш шарт-шароитларини яратиб берган, мамлакатимиз ва халқимиз тарихида ўтиш даври билан боғлиқ алоҳида босқич эканлиги ўзига хос характерли хусусиятлари билан ажралиб туради. Ўтиш даври бевосита 1991 йил сентябридан бошланса-да, унгача бўлган 1989–1990 йилларда унинг асосий пойдевори қурилганлиги, бу даврга бевосита “ўтиш давригача бўлган босқич” ёки “ўтиш даврига ўтиш босқичи” деб қараш мумкин. Бу босқич собиқ совет давлатининг парчаланишининг охирига етган, янги мустақил давлатимиз ташкил этилиши билан боғлиқ босқичдир. Шунинг учун ҳам мамлакатимиз тараққиётининг бу босқичи “ўтиш даври”ни фалсафий таҳлил этиш учун назарий-методологик аҳамиятга эга.

Мустақиллик арафасида, “ўтиш даврига ўтиш босқичи”да амалга оширилган ислохотлар фақат ижтимоий-иқтисодий мазмунга эга бўлиб қолмасдан, ижтимоий-сиёсий характерга эга бўлганлиги, бир ижтимоий-сиёсий тизимдан иккинчи, ундан бутунлай фарқ қиладиган ижтимоий-сиёсий тизимга ўтишда ўзига хос тайёргарлик босқичи бўлганлиги, Мустақиллик учун кураш жараёни билан боғлиқ ўтиш босқичи ҳисобланиб, ўтиш даврини тушуниш ва ўрганишга ёрдам беради.

¹² Республика Ички ишлар вазирлиги, Давлат хавфсизлиги комитетини Ўзбекистоннинг юрисдикциясига ўтказиш тўғрисидаги Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Президенти Фармони. 1991 йил 25 август. <https://lex.uz/docs/188475>

¹³ Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Президенти Фармони. КПССнинг Ўзбекистон ССР ҳудудидаги мулки тўғрисида. 1991 йил 29 август. Т.: «Ўзбекистон», 2011. –392-б. <https://lex.uz/docs/192026>

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Қонуни. Ўзбекистон Республикасининг Давлат Мустақиллиги асослари тўғрисида. 1991 йил 31 август. <https://lex.uz/acts/127899>

MASOFAVIY TALIM TEXNOLOGIYALARI.

O'tkirov Islombek Oybek o'g'li

ANDIJON QISHLOQ XO'JALIGI VA AGROTEXNOLOGIYALARI INSTITUTI
TUPROQ BANITIROFKASI YO'NALISHI 1- BOSQICH TALABASI

Annotatsiya: Masofaviy ta'lim bu Texnologiyalar davriga kelib ommalashgan dars o'tish bo'limi bo'lib bunda Talabalar xohlagan davlatidan bo'la turib darslarda qatnashishi mumkin bunda talaba o'z kundalik turmushidan kelib chiqib darsga qatnashish vaqtini belgilashi mumkin bunda talabalar asosan mustaqil darsda qatnashib o'qishni yakunlashi mumkin o'qishni yakunlash talabaning o'zi darslarda qatnashishiga bo'g'liq bo'lib bunda talaba 2 yildan 8 yilgacha bo'lgan vaqtda darsni yakunlashi mumkin bu muddat bundanda uzoqqa cho'zilish ham mumkin bu albatta talabaning o'zlashtirishiga bog'liq masofaviy ta'limning qulayliklari juda ko'p masalan bizning yurtimiz O'zbekistonda ham epidemiya vaqtida an'anaviy ta'limdan masofaviy ta'limga o'tishga majbur bo'ldik ya'ni kasallik hamma joyga tarqab ketganligi sababdan masofaviy ta'lim karantin qoidalariga roya qilgan holatda hamma o'z uyidan chiqmagan holatda darslarda online qatnashishdi bizning yurtimizda hozircha bu ta'lim yo'li ommalashgani yo'q bunga asosiy sabablardan biri bu O'zbekistonning turli joylarida internet aloqasi kamligidandir.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, ta'lim, texnologiya, online, an'anaviy, internet, raqamli texnologiya, pedagogika, axborot, axborot texnologiyalari, O'zbekiston, shakillari, texnika, texnik vositalar

Masofaviy ta'lim bu turli ta'lim muassasalariga, xususan ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy sohalarga tatbiqi o'quvchi-talaba va o'qituvchi (pedagog)larning dunyoning ilg'or ilmiy maktablarining yuqori sifatli o'quv uslubiy ishlanmalari, zamonaviy va so'ngi axborotlaridan, qayerda bo'lishidan qat'i nazar, to'g'ridan-to'g'ri foydalanish imkoniyatini beradi. Bularning barchasini e'tiborga olgan holda oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi «Ustoz» fondi qiyofasida jahon institutlari bilan oliy ta'limda masofaviy o'qitish usuli komponentlarini tatbiq qilish haqida kelishuv tuzildi.

Bu nafaqat O'zbekiston uchun balki O'rta Osiyoning barcha hududlari va Qozog'iston hamda MDH davlatlari uchun masofaviy o'qitish sohasida jahon banki institutining ilg'or loyihalaridandir.

Jahon banki loyihasi masofaviy o'qitish tizimini rivojlantirish uchun boshlang'ich maydon bo'ladigan masofaviy o'qitish tarmoqlari infratuzilmasi baza elementlarini yaratish masofaviy o'qitish usullarini qo'llash sohasini kengaytirish va masofaviy o'qitishni amalga oshiruvchi zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirishni ko'zda tutadi. Toshkent shahrida joylashgan universitetlarda Jahon banki loyihasining muvaffaqiyatli qo'llanilishi uning hayotiyligi va yuqori ko'rsatkichga erishilganligini tasdiqladi.

Masofaviy o'qitishning an'anaviy o'qitish shakllaridan quyidagi xususiyatlarini farqlash mumkin:

Egiluvchanlik. O'ziga qulay vaqtda, Istalgan joyda va Istalgan sharoitda o'qitish imkoniyatini beradi;

Modullik. O'quv kursiga bog'liq bo'lmagan holatda shaxsiy hamda guruh talabiga javob beradigan o'quv rejasini amalga oshiradi;

Qurshov. Bir vaqtda ko'p ishtirokchilarga o'quv axboroti bo'yicha murojaat qilish. Tarmoq yordamida o'zaro axborot almashinuvini to'g'ri tashkil qilish;

Tejamkorlik. O'quv maydonlari, texnik vositalari, transport vositalaridan unumli foydalanish, o'quv axborotlarini to'plangan va bir xillikka keltirilgan holda ifodalash hamda ularga erishilgan mutaxassislarni tayyorlash xarajatlarni kamaytiradi;

Texnologiyalilik. Ta'lim berish jarayonida insonni jahon industrial fazoga kiritishga imkon beradigan yangi erishilgan axborot va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish;

Ijtimoiy teng huquqlik. O'qituvchining turar joyidan, salomatligi, moddiy ta'minlanganligidan kelib chiqib mustaqil ta'lim uchun teng imkoniyat yaratiladi;

Baynalmillik. Ta'lim xizmatlari bozorida erishilgan yutuqlarning eksporti va importi ta'minlanadi.

Bu o'quv modulimizda masofaviy ta'lim jarayonini tashkillashtirish imkoniyatini beruvchi erkin va ochiq kodli dasturlar majmuasining tahlili keltiriladi. O'quv modulida keltirilgan dasturiy majmualar tahlili ko'p yillar davomida olib borilgan ilmiy-tadqiqotlar natijasidir. Bugungi kunda taraqqiyot juda tez rivojlanmoqda va juda tez o'zgarmoqda. Deyarli har daqiqada sayyoramizning turli burchaklarida o'zgarishlar, yangilanishlar va kutilmagan voqea hodisalar sodir bo'lmoqda. Har bir kunimiz kuchli informatsiya oqimi ostida kechmoqda. Informatsiya oqimi bizni uyda, ishxona va ta'tilda ta'qib etadi. Inson informatsiya ta'siridan xoli normal faoliyat yurita olmaydi. Hayotni anglash, uni o'rganish informatsiyalarni yig'ish va o'zlashtirishi orqali kechadi. Insonning bilimlilik darajasi ham ma'lum davr ichida shaxs tomonidan o'zlashtirilgan informatsiyalarga bog'liq.

Quyida masofaviy ta'lim jarayonini tashkillashtirish imkoniyatini beruvchi erkin va ochiq kodli LMS dasturiy majmualarning nomlari va ularning asosiy imkoniyatlari bo'yicha ma'lumotlarni bayon qilamiz. Atutor — Ochiq kodli ta'lim jarayonini boshqaruvchi LMS tizimi hisoblanadi. Tizimda mavjud o'qitish modullari: Forums, Materials, Messenger, Chat, Exercises, Group work, Student tracking va boshqa modullari mavjud. Tizim bir necha standartlarni qo'llab-quvvatlaganligi sababli, internet orqali jismoniy nuqsonga ega bo'lgan o'quvchi-talabalar tizim orqali o'quv resurslardan foydalanishlari mumkin. Xususan, ko'zi ojiz talabalar maxsus veb-ilovalar orqali tizimga bog'langan holda o'quv kontentdagi so'zlarni audio formatga o'tkazgan holda tinglashi mumkin. Shu bilan birga LAMS IMS Learning Design standarti asosida 2003-yilda yaratilgan. JAVA dasturlash tilida yozilgan. Kross-platformali, 32ta tilga dastur interfeysi tarjima qilingan va GPLv2 asosida bepul foydalanish mumkin. LAMS dasturiy majmuasining boshqa LMS'lardan farqi shundaki, o'qituvchilarga o'quv jarayonini strukturalashda vizual vositalardan foydalanish imkoniyatini beradi, bu vositalar o'quv jarayonida o'quv resurslarini (elektron o'quv resurslarni, chat, so'rovnomalar, topshiriqlar) va nazorat turlarini qanday ketma-ketlikda bo'lishning vizual ko'rinishini ta'minlaydi. Bunda o'qituvchi «sinchqoncha» orqali bu

ketmaketliklarni hech qanday qiyinchiliksiz joylarini o'zgartirishi mumkin bo'ladi. LAMS — elektron o'quv resursini vizual ravishda o'quv kontentlarni o'zgartirish, boshqarish va yaratishdagi imkoniyatlarining mavjudligi sababli yangi revolyusion ilova hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» gi qonuni ham zimmamizga shu ma'suliyatni yuklaydi. Ma'lumki, har bir universitet yoki ta'lim muassasasi o'z ta'lim jarayonini boshqarish uchun zamonaviy texnologiyalardan kelib chiqqan holda, o'zining virtual axborot ta'lim muhitini yaratishga harakat qiladi. Hozirgi vaqtga kelib, virtual axborot ta'lim muhitini yaratishning hojati qolmagan, chunki Web muhitiga moslashgan har xil turdagi dasturiy majmualar jonkuyar dasturchi va ta'lim sohasida ishlab kelayotgan xodimlarning hamkorlikda ishlashlari, shuningdek, ta'limga yo'naltirilgan fondlar tomonidan qo'llab-quvvatlanishi natijasida, erkin va ochiq kodli dasturiy ta'minotlar yaratilgan. Bu o'quv modulimizda masofaviy ta'lim jarayonini tashkillashtirish imkoniyatini beruvchi erkin va ochiq kodli dasturlar majmuasining tahlili keltiriladi. O'quv modulida keltirilgan dasturiy majmualar tahlili ko'p yillar davomida o'ylangan va dasturchilar tomonidan olib borilgan ilmiy-tadqiqotlar natijasidir. Baholamki bu dastur o'ylangan natijani berdi ya'ni oliy talimda barcha talabalar an'anaviy o'qisa oliy ta'lim muassasalarida va turar joylarda talabalar soni ko'pligi sababli joy muammosi bo'ladi bunga yechim esa albatta masofaviy o'qitish tizidir bugungi kunda masofaviy talim butun jaxon hamjayita kutilgan natijani bera oldi.

Xulosa: Masofaviy ta'lim tizimi biz yoshlarga yana bir imkoniyat bo'lib bunda o'quvchilar an'anaviy ta'limda o'qishga oilaviy sharoiti yetmasligi mumkin bunday hollarda masofaviy ta'lim juda qo'l keladi bunda har bir o'quvchi va talabalar o'zi mustaqil ta'lim olish imkoniga ega bo'ladi, masofaviy ta'lim tizimi ta'lim tizimiga qo'shilganiga ko'p bo'lmagan bo'lsada ta'lim tizimida sezilarli o'zgarishlarga sababchi bo'ldi bunga sabab bu tizimda talaba va o'quvchilarga uy sharoitidan chiqmagan holatda o'qish imkonini beradi bu nogironligi bor bo'lgan yoshlarga ham keng ochilgan imkoniyat desak mubolag'a bo'lmaydi masofaviy ta'lim axborot texnologiyalari bilan o'zaro bog'liq bo'lganligi sababli bugungi kunda axborot texnologiyalari bo'yicha mutaxasislarga talab ortmoqda bu degani oliy ta'limda birgina qo'shilgan masofaviy ta'lim tizimi bilan birgalikda boshqa fan resurslar ham onlayn bazalar ham boyitib boriladi bunga asosiy sabab talabalar masofaviy o'qiyotganda faqat gina o'zi harakat qiladi bunda ularga kerakli malumotlarni topin berish uchun albatta axborot resurslari yordamga keladi bu rasulslar bilan ularni taminlashda IT boyicha mutaxasislar yordamga keladi chunki bazani dasturchilar yaratadi bularni barchasini jamlasak hozirgi kunda IT yani bugungi texnologiyalar davrida insoniyatga foyda uchun qulayliklar yaratilib borilmoqda bu soxaga bevosita aloqador bo'gan yani yuqorida yoritib bergan Masofaviy ta'lim tizimidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1."Axborot-Kommunikatsiya texnologiyalari Qishloq xo'jaligida"-Toshkent,2022
Axborot Komunikatsiya Texnologiyalari-Toshkent,2017

2. O.Abduraxmonov "Development of a structure for implementation of parallel algorithms based on cubic splines in a multiple nuclear processor" International Journal of Engineering and Information Systems //Vol. 5,Issue 5.,Pages: 63-66,2021 y.

3.O.Abduraxmonov "Ko'p yadroli protsessorda kubik bazisli splaynlar asosida parallel algoritmlarni amalga oshirish tuzilmasini ishlab chiqish" Academic Research In Educational Sciences Scientific Journal // Vol.2,Issue3.,Pages: 628-633,2021 y.

4.O.Abduraxmonov "Some methods of signals digital operation" International journal for advanced research in science & technology // Vol.10,Issue 06.,Pages: 1-4, 2020 y.

5.Abduraxmonov Odiljon Qobulovich: Pandemiya sharoitida "Axborot-kommunikatsion texnologiyalari"dan foydalanib,elektron ta'lim shakliga o'tishning o'ziga xos xususiyatlari. "International scientific-online conference on innovation in the modern education system.Washington University in St.Louis.

6.Usmanova Mavluda Soyibjon qizi,Karimov Otabek Raximovich,Mamatov Shohruxbek Muhammadjon o'g'li "OLIY TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYARDAN FOYDALANISHNING ILMIY METODIK ASOSLARI" "XALQ TA'LIMI XODIMLARINI "UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISH"GA MOSLASHISH JARAYONINING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK MUAMMOLARI" MAVZUSIDAGI ILMIYAMALIY ANJUMANI 2022-yil 31-oktyabr.

7.Usmonova Mavludaxon Soyibjon qizi "TA'LIM MUASSASALARIDA ELEKTRON O'QUV ADABIYOTLARIDAN FOYDALANISH" INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM VA TADQIQOTLAR JURNALI JOURNAL OF INTEGRATED EDUCATION AND RESEARCH MAY 2023 8.Усмонова Мавлудaxon Сойибжон қизи, Каримов Отабек

Рахимович, Маматов Шохрухбек Муҳаммаджон ўғли "ИҚТИСОДИЁТДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ" «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya 2022

9.Usmonova Mavludaxon Soyibjon qizi "Library of Programming Languages Python"Easy Delivery Methods Using Modern Information

Communication Tools" European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625 Volume 1, Issue 1, April, 2023

10.Usmonova Mavludaxon "Operating Principles and Applications of Blockchain Technology" European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625 Volume 1, Issue 9, December, 2023

ALEXANDR FEINBERG

Sevinch Bozorova Hasanovna

1st year of the English philology faculty Uzbekistan State of World Languages Tashkent, Uzbekistan

Abstract; *Alexandr Feinberg. When we think of this human, a series of majestic and rich work will surely come to our eyes. He revealed the works of many Uzbek poets to Russian speaking readers. Feinberg is not only a translator and poet, but also a member of the Cinematography association.*

As for, the love for the country, the air and soil of the motherland people are bowing in his poems.

Аннотация: *Александр Файнберг. Если мы вспомним этого человека, то увидим достойного и продуктивного переводчика. Он открыл русскоязычному читателю творчество многих узбекских поэтов. Фейнберг не только переводчик и поэт, но и член Ассоциации кинематографистов. Воздух, почва и любовь к земле веют в его стихах.*

Annotatsiya; *Aleksandr Faynberg. Bu zotni eslaganimizda, ko'z oldimizga viqorli, sermahsul asarlar tarjimoni keladi. U rusiy zabon kitobxonlarga ko'plab o'zbek shooirlarining ijodini ochib berdi. Faynberg nafaqat tarjimon hamda shoir undan so'ng kinomatografiya uyushmasi a'zosi hamdir. She'rlarida yurt havosi, tuprog'i, elga bo'lgan mehr ifori u furib turadi.*

Key words: *Alexandr Feinberg, borning works, poets, translations,*

Ключевые слова: *Александр Файнберг, рождение, работа, стихи, переводы.*

Kalit so'zlar: *Aleksandr Faynberg, tug'ilish, ishlar, she'rlar, tarjimalar.*

Aleksandr Feinberg was born in Tashkent capital of Uzbekistan in 1939 on November. His parents moved there from Novosibersk two years before his born. Writer's father graduated Technology university and worked in alcoghol fabric as a main architect. His mather Anastasiya Aleksandrova (1904) was born in Moscow. She also worked as a machinic in alcoghol fabric.

Aleksandr Feinberg entered in Tashkent topographic technical university since he graduated 7 years school. Then he served in the military. Also he studied at the part – time department of the Faculty of Journalism and worked in a newspaper. In 1961 he got married with Inna Glebovna.

Aleksandr Feinberg was member of Union of Writeres of Uzbekistan. He was author fifteen poets collections. His poets were published "Smena" "Yoshlik", "Yangi dunyo", "Sharq yulduzi", "Yangi Volga" magazines also in foreign countries: USA, Canada. He worked as a consultant in Union of Writeres of Uzbekistan, between 1965 and 1969, He was author of poets named "Etyud", "Soniya", "She'rlar", "Olis ko'priklar", "Ijobat", "Qisqa to'lqin", "Yoyma to'r", "Erkin sonetlar".

A. Feinberg was a senior translator. He revealed the works of many Uzbek poets to Russian readers. The poems of well-known poet translated in to Uzbek language reached thousands of readers in the book "Chigar". In addition he was awarded the Pushkin Medal for his contribution to the cultural relations between Russia and Uzbekistan by Presidential degree (2009). The work of poet is profilic and wide-ranging. In his poems, color,

brightness , philosophy , depth , clarity of feelings played on attractive roles . The poets feels the word deeply and the reader accompanies this feeling . The air , sky , soil , life in a word , the whole existence of his country is as dear to the poet as poetry.

In conclusion , it should be noted that Alexandr Feinberg left Uzbeks with wonderful poems and translations. Especially the act of Uzbeks showing their creativity to the Russian nation will remain un forgettable act.

REFERENCES:

- <https://Sciencebox.uz>
- <https://ziyouz.com>
- <https://uz.m.wikipedia.org>

MAKTABGACHA YOSH DAVRDA PSIXOLOGIK TARAQQIYOTNING UMUMIY TAVSIFI

Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabalari

Karimova Ruksora Begimqul qizi

Xidirov Temur Qurbonmurod o'g'li

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yosh davrida bo'lgan bolalarning psixologik taraqqiyoti haqida gap ketadi. Bolaning yoshlik davridan boshlab ulardagi ta'lim sifatini yaxshilash va maqsadi tomon yo'naltirish haqida fikr yuritiladi. Bolaning yoshligidan ko'p narsalarni idrok etishi haqida bir necha sabablar aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Pedagog, ijtimoiy, psixologiya, jismoniy, intensiv, aktivlik, ko'nikma.

Annotation: This article talks about the psychological development of children in the pre-school age. It is thought about improving the quality of education and directing it towards the goal of the child from the youth period. Give some reasons why the child perceives many things from a young age raised.

Key words: pedagogue, social, psychology, physical, intensive, activity, skill.

Аннотация. В данной статье речь пойдет о психологическом развитии детей дошкольного возраста. С раннего возраста ребенка размышляют о том, как улучшить качество образования в нем и направить его к своей цели. Было упомянуто несколько причин, по которым ребенок воспринимает многое с раннего возраста.

Ключевые слова: педагог, социальное, психологическое, физическое, интенсивное, активность, умение.

KIRISH

Hozirgi zamonaviy ta'limizda maktabgacha yosh davri bolaning aqliy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim bosqich hisoblanadi. Asosan bu davrda maktabgacha bo'lgan yosh bolalarning individual psixologik xususiyatlari shakllanib boradi. O'zlikni anglash, dunyoni anglash va ijtimoiy munosabatlarni o'rganishni davom etadi. Asosan maktabgacha yosh davri 3 yoshdan 7 yoshgacha organizmning intensiv o'sishi davom etadi. Asosan bola shaxsining rivojlanishida ham o'zgarishlar yuz beradi. Bolalarda shaxsiy xulq-atvori aktivligida esa motivlar sharxiyasi namoyon bo'la boshlaydi. O'zini yoshiga teng bo'lgan va o'zidan bir yosh katta bo'lgan bolalarni ishlarini baholay boshlaydi. Bu davrda ya'ni maktabgacha yosh davr davomida maktab ta'limiga tayyorgarlik kuchayadi, o'ziga e'tibor kuchayadi. Shu sababli bolalarda o'z-o'zini baholash namoyon bo'ladi. Kichik maktabgacha bo'lgan bolalarga tarbiyani to'g'ri berish, ularga ta'sir qilish. Qo'ygan maqsadiga qarab yo'naltirish orqali ularda mustaqil ovqatlanish, ko'nikmalarini tarkib toptirishga alohida e'tibor beriladi. Bolaga tarbiya berish ta'lim berish muhimdir. Shuning uchun ham ularga ta'lim berishda ularga o'qituvchi psixologik bo'lib yondashi kerak. Bolaning ruhiyati har doim ta'lim olishda ahamiyatli bo'lgan va ularni har doim rag'batlantirib turish ularni qiziqishlarini yanada kuchaytirishdir. Asosan bolada to'g'ri maqsad qo'yishni o'rgatishimiz kerak. Buning quyidagi turlari mavjud:

1. Hissiy va irodaviy rivojlanish bo'lib, bunda bolalarda emotsiyalarni nazorat qilish qobiliyati rivojlanadi. Ular sevinch g'azab, qo'rquv va boshqa hissiyotlarni anglay boshlaydilar. Iroda ko'rsatkichlari paydo bo'ladi. Avvalo sabr qilish, maqsadga intilish va qiyinchiliklarni yengishga urunish. Qiziqishlar aniq shakllanadi va bolalar atrof-muhitni o'rganishga ko'proq intiladilar.

2. Nutq va fikrlash rivojlanishi jarayonida esa, bola nutqi juda tez rivojlanadi. Lug'at boyligi kengayadi va murakkab gaplarni tuzish qobiliyati rivojlanadi. Bundan tashqari fikrlashning intuitiv bosqichi shakllanadi. Bolalar sabab va natija o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga boshlaydi. Tasavvur va ijodiy fikrlash kuchayadi ular ertak va o'yinlarida o'zining aksini topadi.

3. Ijodiy va estetik rivojlanish bosqichida maktabgacha bo'lgan bolalarda ranglar, shakllar va tovushlarga sezgir bo'lishi ahamiyatlidir. Shuningdek rasm chizish, qo'shiq aytish va raqsga tushish kabi ijodiy faoliyat turlarida faol qatnashadilar. Bolaning ongida tasavvur shakllanadi.

4. O'yin faoliyati maktabgacha yosh bolalar psixologik rivojlanishining markaziy faoliyati hisoblanadi. Ular orqali atrof-muhitni bilib oladilar ijtimoiy qoidalarini o'rganishi va idrok etishi aytib o'tilgan.

5. Ijtimoiy va axloqiy rivojlanish bosqichida, bolalar oila va yoshiga nisbatan teng bo'lgan o'z-o'zini anglashni boshlaydilar. Ta'lim-tarbiya tushunchalari shakllanadi.

6. O'zlikni anglash va shaxsiy rivojlanish jarayonida esa maktabgacha bo'lgan bolalar o'zini alohida shaxs sifatida anglashni boshlaydi. Mustaqillikka intilish kuchayadi bola o'z harakatlarini boshqarishga va o'z qarorlarini qabul qilish ahamiyatlidir. Maktabgacha bo'lgan bolalarni yosh davrida ahamiyatli narsa ularni to'g'ri yo'naltirish, ularni idrok etish ahamiyatlidir.

Maktabgacha yoshidagi bolalar shaxsining shakllanishiga ko'rsa, bu davrni uch bosqichga ajratish mumkin: birinchi davr -3-4 yosh oraliqda bo'lib, bola emosional jihatdan o'z-o'zini boshqarishning mustahkamlanishi bilan bog'liqdir; ikkinchi davr -bu 4-5 yoshni tashkil qilib axloqiy o'z-o'zini boshqarish; uchinchi davr -esa shaxsiy ishchanlik va tadbirkorlik xususiyatining shakllanishi bilan xarakterlanadi.

Maktabgacha davrda axloqiy tushunchalar brogan sari qat'iylasha boradi. Axloqiy tushunchalar manbai sifatida, ularning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan kattalar, shuningdek, tengdoshlari ham bo'lishi mumkin. Axloqiy tajribalar asosan muloqot, kuzatish, taqlid qilish jarayonida, shuningdek, kattalarning ayniqsa, onalarning maqtovi va tanqidlari ta'sirida o'tadi va mustahkamlanadi. Bola doim baho, ayniqsa maqtovlari olishga harakat qiladi. Bu baho va maqtovlar bolaning muvaffaqiyatga erishishga bo'lgan xarakterlarining rivojlanishida, shuningdek, uning shaxsiy hayoti hamda uning kasb tanlashida ahamiyati juda kattadir.

Maktabgacha yosh davri bolalar uchun kattalar beradigan baho juda muhim. Bolalar birinchi navbatdagi ma'naviy axloq me'yor va qoidalarini, o'z majburiyatlariga munosabat, kun tartibiga rioya etish, hayvon va narsalar bilan muomala qilish me'yorini egallaydilar. Bunday me'yorlarni egallash bu yoshdagi bolalar uchun qiyin hisoblanib, ularni yaxshi o'zlashtirishi uchun syujetli-rolli o'yinlar yordam berishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsi rivojlanishining asosiy o'zgarishlari, ularning o'z shaxsiy sifatlari, layoqatlari, muvaffaqiyatsizliklarini anglash, o'z-o'zini anglashi kabi xislarning yuzaga kelishi hisoblanadi.

Yuqorida keltirib o'tilgan ma'lumotlardan shuni bilishimiz kerakki, har bir rivojlanish jarayonidagi yuzaga keladigan o'zgarishlar, bolalarning hayoti uchun muhim jarayonlar hisoblanadi.

XULOSA

Maktabgacha yosh davrda bolaning psixologik ahamiyatlidir jadal rivojlanishi bosqichiga kiradi. Bola o'zini atrofdagi odamlardan o'zini farqlay boshlaydi. U o'zining xatti-harakatlari va natijalari o'rtasidagi farqni ahamiyatlidir. Bola fikrlash, xotira va ongni shakllantirishda bir necha uslublari haqida fikr yuritildi. Ushbu davrda yana o'yin faoliyati intellectual rivojlanishi ahamiyatlidir, muhim rol o'ynaydi. Bola o'z ehtiyojlarini qondirishda mustaqilroq bo'lishga harakat qiladi. Bu o'zini o'zi boshqarish qobiliyatlarining rivojlanishiga olib keladi. Maktabgacha yosh psixologik taraqqiyotning eng muhim davrlaridan biridir. Bu bosqichda bolaning shaxsiyati, intellekti va ijtimoiy ko'nikmalari shakllanadi. To'g'ri pedagogik va psixologik yondashuv bolaning keying rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ota-onalar va tarbiyachilar bola rivojlanishini nazorat qilish va qo'llab-quvvatlashlari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yosh davrlar psixologiyasi Sh.A.Do'stmuhammedova, Z.T.Nishanova, S.X.Jalilova, Sh.K.Karimova, Sh.T.Alimbayeva
2. Petrovskiy.A.V. Yosh psixologiya va pedagogic psixologiya. M.1979
3. M.G.Davletshin. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. "Pedagogika va psixologiya" (ilmiy ommabop seriya). T.Nizomiy nomidagi TDPU, 1991/1

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ВА РАНГ-ТАСВИРНИНГ МАЗМУН МОҲИЯТИ.

Mamatova Nilufar Rimbaevna

"Moda va dizayn" kafedrasining katta o'qituvchisi

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

Маълумки, санъатнинг турлари ниоьтда куп булиб, уларнинг энг асосийлари сифатида адабиёт, мусика, кино, театр, меъморчилик, амалий безак, цирк, телевидение, тасвирий санъат кабиларни алохида эътироф этиш мумкин. "Тасвирий" атамаси "тасвирлаш" сузидан олинган булиб, унда турли материал, хусусан, буёк, тош, гипс, ёғоч, шунингдек, бошқа бадий ва турдош материаллар ёрдамида ҳар хил тимсолларнинг ва нарсаларнинг рас ми хайкалини ифодалаш тушунилади. Тасвирий санъат илм-фан каби дунёни, ҳаётни, табиатни, халқдар тарихини урганишга хизмат қилади.

Тасвирий санъатнинг пайдо булиши ибтидоий жамоа даврига бориб тақалади. Бу вақтда кишилар теварак атрофда содир булаётган воқеаларни, одам ва ҳайвонларнинг тасвирини тошларга чизиб, уларни кесиб турли куриниш ва мазмундаги хайкалларни ясаганлар. Қадимдан кишилар санъат, табиат ходисалари ва кишиларнинг узаро муносабатлари, фаолиятларига, ҳулқига ижобий таъсир курсатади, деб ҳисоблаганлар. Айни пайгда тасвирий санъат асарлари кишиларнинг хис туйғуларига кучли таъсир курсатиш имкониятига ҳам эгадир. Кишилар тасвирий санъат асарларини томоша қилиш орқали, уларда ифодаланган гузалликни куриш орқали уз ҳаётларига ана шундай гузалликни киритишга ҳаракат қиладилар, асарлардаги қахрамонларни куриб эса уларга ухшашга интиладилар.

Санъат асарларида ифодаланган салбий воқеалар, ҳунук хатти-ҳаракатларни куриб, улар дан муайян ҳулосалар чиқарадилар, бундай ходисалардан йироқ булишга интиладилар. Айниқса, тарихий мавзудаги санъат асарларини томоша қилганда, уша даврдаги табиат манзаралари, нарса ва буюмлар, меҳнат ва жанг куруллари, кишилар ҳаёти, уларнинг кийимлари, урф-одатлари билан танишадилар, қурилишлар, бинолар ҳақида тасаввурга эга буладилар.

Рассомлар уз асарларида ҳаётни қандай курсалар ушандай эмас, балки ундаги алохида эътиборга молик характерли куринишларни танлаб оладилар, эътиборсиз, иккинчи даражати куринишларни тушириб кўрсатадилар, энг муҳимларини эса бурттириб курсатадилар. Танлаш ва бурттириш орқали рассомлар нарса ва ходисаларнинг кишилар тафаккури ва ҳиссиётларига самарали таъсир курсатишга эришадилар.

Рассом борлиқни шунчаки биладиган кишигина эмас, балки у аввало, бой тасаввур ва тафаккур қилиш қобилиятига эга булган ижодкордир. У уз ижодида борлиқни шунчаки акс эттирибгина қолмай, балки унга асосланган ҳолда нималарнидир узи уйлаб топади, тасаввур этади ва туқийди. Демак, санъат асарлари уз мазмунида борлиқни акс эттирибгина қолмасдан, айни пайтда улар рассомнинг

ғояларини ифодалайди, томошабин онгини бойитади. Шу билан бирга бундай асарлар кишилар рухиятига таъсир курсатиб, улар маънавий оламини, билим ва тажрибасини кенгайтиради.

Ранг-тасвир – тасвирий санъат тури,

-бирор қаттиқ юзада рангли ашёларда, масла, буёқлар ёрдамида яратиладиган бадиий асар.

Рассомнинг воқеликни бадиий тасвирлаш ва талқин қилиш,

- томошабин фикри ва туйғуларига таъсир эътишнинг муҳим воситаси;

- муҳим ижтимоий мазмун ва ранг-баранг ғоявий вазифаларга эга.

Ранг-тасвир асарининг ғоявий мазмуни унинг мавзу ва сюжетида мужассамлашади, сюжет рассом Рассомнинг ифода воситалари (композиция, расм, ранг, ритм ва ҳозаказо) орқали руёбга чиқади. Рассом асарлари асос (махсус ишлов берилган мато, ёғоч, қоғоз, картон, шиша, металл ва ҳозаказо), ранг қатлами (мойбўйоқ, гуашь, темпера, аквариль, рангли шиша, рангли тош ва ҳозаказо.), айрим ҳолларда уни сақлаш учун устидан берилган юпка лок қатламидан иборат бўлади.

Асар дастлаб ижодкор тасаввури ва онгида пайдо бўлган ғоя қораламаси тарзида қалам ёки кумирқаламда бирор юза (кўпинча қоғоз ва картон) да ишлаб олинади. Сўнг шунга мос асос танланиб, унга бажариладиган ишнинг моҳиятига кўра ишлов берилади. Шундан сўнг тасвир ўрни белгилаб расми ишланади.

Ранг-тасвир қадимда сўнги палеолит (милоддан аввалги 40-8 минг йиллар) да пайдо бўлган. Франция (Фон де Гом, Ласко), Шимолий Испания (Альтамира), Ўрта Осиё ва бошқаларда Ранг-тасвир асарлари сақланиб қолган, соз тупроқли бёқлар, қоракуя, писта кумир билан, расмлар текис шапка сифат (силуит), баъзиларида эса ҳажмли қилиб ишлашга ҳаракат қилинганлиги сезилади, мезолит ва неолит даврида бажарилган ибтидоий расмларда мураккаб композициялар, абстракт тушунчалар пайдо бўла бошлаган. Қулдорлик даврида ривожланган техник воситаларга бой образлар тизими шаклланди. Қадимий шарқ мамлакатлари(Миср, Ҳиндистон, Ўрта Осиё, жанубий шарқий Европа(Юнонистон, Италия, шунингдек Америка қитаси (Марказий Америка) монументал ранг-тасвир ривожланди. Мақбара ибодатхона, сарой ва бой зодагонларнинг уйлари деворларига турли мавзу ва йуналишда асарлар ишланди.

Ўрта асрларда Шарқ мамлакатларида монументал ранг-тасвир санъти ўзининг ҳақиқий гуллаш даврини бошидан кечирди. Ҳиндистон (Ажанта), Ўрта Осиё (Тупроққалъа, Варахша, Афросиёб, Болаликтепа) ва бошқаларда нозик бўёқлар, нафис безак ритми ҳаётий кузатишларнинг ёрқинлигига хос бўлган минатюра санъти ривожланди, Хитой, Япония, Капаяда шойи ва қоғозга тушь, акварил ва гуашь бўёғига расм ишлаш соҳасида юқори чўққиларга эришишди. Уйғониш даврида ранг-тасвирнинг янги қирралари юзага келди, илмий асосга таянган реалистик санъат камол топди ва жаҳон санъати ривожига муҳим ўринни эгаллади: ифода тизими ҳамда унинг илмий асоси яратилди.

Перспектива, оптика, пластик анатомий борасида ютуқларга эришилди, монеминтал ранг-тасвир юксак чўққисига кўтарилди, ғоявий бойиди, ранг тасвир ижтимоий ҳаётга кенг кўламда кириб борди. Техникада сув бўёқ ўрнини мойбўёқ эгаллай бошлади, лесировка, валёр услубига қизиқиш ортди, лак-бўёқ техникаси мураккаблашди, кўп қатламли ранг-тасвир ривожланди.

Фойдаланган адабиётлар

1. Авесян О.А. Натура и рисование по представлению. — Москва: Изо. искусство, 1985.
2. Алехин А. Д. О языке изобразительного искусства. — Москва: Знание, 1983.
3. Валиулина Н. Рузи Чориев — Тошкент: Бафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.
4. Веймарн Б. В. Живопись молодых художников Узбекистана. — Ташкент, 1985.
5. Веймарн Б. В. Искусство Средней Азии. — Москва: Искусство, 1940.
6. Владимирский Г. А. Перспектива. — Москва: Просвещение, 1969.
7. Илҳрмова С. Мусаввир Алишер Аликулов портрет га чизгилар. Санъат. - Тошкент. — 2002. — 4-сон.
8. Каримов Х. Урол Тансиқбоев. — Тошкент: Ёш гвардия, 1978.
9. Каримов Х. Табиат куйчиси (У.Тансиқбоев). - Тошкент: Гафур Гулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1970.
10. Краснов Н. В. Беседа об искусстве. - Ленинград: Учпедгиз, 1969.
11. Коллектив. Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. - Москва: Сов. Художник, 1976.
12. Р.Хасанов "Тасвирий санъат асослари". Гафур Гулом номидаги нашрият матбаа-ижодий уйи Тошкент – 2009 й. 4-5 бет.
13. Такташ Ранг-Тасвир, Изобразительное искусство Узбекистана, Т., 1972; Искусство Советского Узбекистана, М., 1976.
14. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-k/kolorit-uz/>

MAGNOLIYASIMON O'SIMLIKLAR URUG'LARINING TUZILISHI VA XILMA-XILLIGI

Andijon Davlat Pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo'nalishi 1-bosqich talabalari

Yunusaliyev Diyorbek Rustamjon o'g'li

Bahromov Asliddin Azizjon o'g'li

To'ychiyev Ubaydulloh Xasanboy o'g'li

Annotatsiya. Magnoliyasimon o'simliklar urug'lari o'ziga xos tuzilishi va xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Ushbu mavzuda urug'larning tuzilishi, shakli va ekologik moslashuvi hamda ularning tarqalishdagi biologik ahamiyati o'rganiladi. Magnoliyasimonlar urug'lari o'simliklar xilma-xilligida muhim o'rin tutadi va ularning evolyutsion xususiyatlarini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: Magnoliyasimon o'simliklar, urug' tuzilishi, urug' xilma-xilligi, ekologik moslashuv, biologik ahamiyat, urug'larning tarqalishi, evolyutsion xususiyatlar, o'simliklar sistematikasi, biologik xilma-xillik, ekologik rol.

Annotation: Magnolia-like plant seeds are distinguished by their unique structure and diversity. This topic examines the structure, shape, and ecological adaptation of seeds, as well as their biological significance in dispersal. Magnolia seeds play an important role in plant diversity and highlight their evolutionary characteristics.

Keywords: Magnoliales, seed structure, seed diversity, ecological adaptation, biological significance, seed dispersal, evolutionary traits, plant systematics, biological diversity, ecological role.

Аннотация: Семена магнолиеобразных растений отличаются особым строением и разнообразием. В данной теме изучаются структура, форма, экологическая адаптация семян, а также их биологическая значимость в распространении. Семена магнолиеобразных играют важную роль в разнообразии растений и освещают их эволюционные особенности.

Ключевые слова: Магнолиеобразные, строение семян, разнообразие семян, экологическая адаптация, биологическая значимость, распространение семян, эволюционные особенности, систематика растений, биологическое разнообразие, экологическая роль.

KIRISH

Magnoliyasimon o'simliklar qadimgi va keng tarqalgan yopiq urug'li o'simliklar toifasiga kiradi. Ular asosan o'zlarining murakkab tuzilishdagi gullari va xilma-xil ko'rinishlari bilan ajralib turadi. Magnoliyasimonlar (Magnoliaceae) oilasi vakillari Yer yuzida keng tarqalgan bo'lib, ayniqsa, tropik va subtropik hududlarda uchraydi. Ushbu o'simliklar o'ziga xos urug' tuzilishi va ko'p shakllari bilan biologlar, botanika mutaxassislari va tadqiqotchilar uchun alohida qiziqish uyg'otadi. Magnoliyasimonlar urug'larining tuzilishi o'ziga xos bo'lib, ular ko'pincha katta va ko'rinishi jozibador bo'lgan urug'lardan iborat. Bu o'simliklar urug'larining xilma-xilligi ularning evolyutsion

rivojlanishida muhim rol o'ynagan va ulardan tabiiy sharoitlarda ko'payishda hamda ko'plab o'simlik turlarini saqlab qolishda foydalaniladi. Mazkur mavzuda magnoliyasimon o'simliklar urug'larining anatomik tuzilishi, biologik xususiyatlari va xilma-xilligi haqida batafsil ma'lumot beriladi. Bu mavzu nafaqat o'simliklar evolyutsiyasini o'rganishda, balki ekologik tizimlarni tushunishda ham katta ahamiyatga ega. Shuning uchun magnoliyasimon o'simliklarning urug'lari va ularning xilma-xilligi haqida ilmiy yondashuvda tahlil qilish zarur hisoblanadi.

Urug'larning tuzilishi va xilma-xilligi

Urug' - yopiq urug'li o'simliklarda generativ ko'payish organi bo'lib, unda kelajakdagi o'simlik embrioni, ozuqa moddalari va himoya qobig'i joylashgan. Urug' tuzilishi va xilma-xilligi o'simliklarning evolyutsiyasi, yashash muhitiga moslashuvi va ko'payish strategiyalariga bog'liq.

Urug'larning tuzilishi Har qanday urug' asosiy uchta tarkibiy

qismdan iborat. Embrion: Bu urug'ning asosiy qismi bo'lib, kelajakdagi o'simlik boshlang'ichi hisoblanadi.

Tarkibiy qismlari: Radikula (ildizcha) – birinchi ildiz hosil qiladi. Plumula (o'qcha) – birinchi poyani hosil qiladi. Kotiledonlar (urug' pallalari) – ozuqa moddalarini saqlaydi. Endosperm: Ozuqa moddalari to'plangan to'qima. Urug' o'sa boshlaganida, endosperm ozuqa manbai sifatida xizmat qiladi. Ba'zi urug'larda endosperm yaxshi rivojlangan (masalan, donli o'simliklarda: bug'doy, makkajo'xori), ba'zilarida esa urug' pallalari asosiy ozuqa saqlovchidir (ikkilamchi endosperm).

Urug' qobig'i: Urug'ni tashqi muhit ta'siridan himoya qiluvchi qalin qavat. Qobiq ikki qismdan iborat. Tashqi qavat (testa) – qattiq va suv o'tkazmaydigan. Ichki qavat – ko'pincha yupqa va himoyaviy rol o'ynaydi.

Urug'larning xilma-xilligi Urug'larning xilma-xilligi turli o'simliklarning evolyutsion moslashuvlari, yashash muhiti va tarqalish mexanizmlariga bog'liq. Xususiyatlari quyidagicha:

O'lchami va shakli. Urug'lar o'lchami juda kichik (masalan, orkide urug'i) yoki yirik (masalan, kokos yong'og'i) bo'lishi mumkin.

Shakli xilma-xil: dumaloq, uzunchoq, yassi yoki havo oqimida uchishga moslashgan qanotli shakl.

Tarqalish usullari bo'shakl. Shamol yordamida: Urug'lar yengil,

qanotcha yoki tuklarga ega bo'ladi (masalan, chinor, terak) Hayvonlar yordamida: etli urug'lar – hayvonlar tomonidan yeyilib tarqaladi (masalan, olma, o'rik). Ilashuvchan urug'lar – hayvonlarning tukiga yopishib tarqaladi (masalan, qoqio't). Suv yordamida: Urug'lar suvda uzoq vaqt suzib, boshqa joylarga yetib boradi (masalan, kokos). O'z-o'zidan tarqaluvchi: Ba'zi o'simliklar urug'larini mexanik usulda sochadi (masalan, sholiq).

Endosperm rivojlanishi bo'yicha. Endospermi bor urug'lar: Donli o'simliklar (bug'doy, jo'xori). Endospermi yo'q urug'lar: Ko'p ozuqa moddasi kotiledonlarda saqlanadi (loviya, no'xat).

Ko'payish holatiga ko'ra. Uyqudagi urug'lar: Nomaqbul sharoitlarda uzoq vaqt unib chiqmay, «uyqu» holatiga o'tadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR:

1. B.H. Ismailov — “O'simliklar anatomiyasi” (1970-yillar)
2. S.M. Shomuradov — “O'simliklar fiziologiyasi” (1980-yillar)
3. Z.X. Tursunov — “O'simliklar morfologiyasi” (2000-yillar)
4. Sh.X. Rahimov — “O'simliklar ekologiyasi” (1990-yillar)
5. M.H. Normatov — “O'simliklar tizimatikasi” (2005-yillar)
6. A.B. Sharipov — “O'simliklar biologiyasi” (2010-yillar)
7. Wikipediya

МЕТОДИКА РАСЧЕТА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В РЕГИОНЕ, АНАЛИТИРУЕМОГО НА ОСНОВЕ МОДЕЛЕЙ ДИНАМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Бекмуродова Саодат Икромовна

независимый исследователь,

Университет экономики и педагогики НТМ

Annotatsiya. Социально-экономические показатели регионов Узбекистана имеют разную динамику. Тенденции инновационного развития экономики регионов направлены на повышение конкурентоспособности регионов и обеспечение устойчивого развития за счет внедрения современных экономических моделей и технологий. Опережающее развитие механизма финансово-экономической поддержки инновационного развития экономики региона, создание благоприятной инвестиционной среды для субъектов предпринимательства, поддержка отраслей экономики и социальной сферы, а также строительство новых инфраструктурных объектов на основе государственно-частного партнерства, на этой основе определены такие важные задачи населения, как обеспечение занятости и дальнейшее повышение уровня его жизни». Для эффективного решения этих задач необходимо изучить природный и экономический потенциал территорий республики, определить их специфические особенности, увеличить масштабы производства и провести углубленные исследования по развитию инновационной деятельности и развитие перспективы определяет актуальность темы.

Ключевые слова: *инновационный, инновационный, конкурентоспособный, кооперация, модель концентрации, кластер, экспорт, агропромышленный комплекс, агрокластер, тенденции.*

Введение: Оценка эффективности каждого вида инноваций необходима на каждом этапе инновационного процесса. Таким образом, реальные ценности могут быть дополнены силой эффективной инновационной деятельности. Пятый способ — изменить метод моделирования или динамические настройки. Анализ всей траектории генерации и распространения предполагает технологический подход к оценке эффективности всех видов инноваций в рамках кластерных структур.

Для обеспечения эффективности на всех этапах необходимо учитывать инновационные процессы, которые имеют особое значение в инновационных структурах сети. Неэффективность инновационной деятельности любого элемента научно-производственного кластера приводит, как минимум, к потере конкурентных преимуществ и потере «Конкуренции во времени». Без эффективности невозможны вся траектория создания и распространения инноваций в кластерных структурах, быстрое формирование и быстрое развитие национальной инновационной системы.

Качественные методы исследования используются мировыми учеными для классификации факторов эффективности инновационных кластеров, поскольку такой подход более гибок для понимания сложных социально-экономических явлений. Данное исследование основано на интерпретативном подходе и основано на построении моделей динамических систем для определения положительного и отрицательного влияния факторов эффективности промышленного кластера.

Динамическая системная модель 4 групп факторов эффективности инновационных кластеров строится на основе следующих факторов: трудовых, технологических, финансовых (инвестиционных) и маркетинговых. Построены модели динамических систем, отражающие влияние каждого упомянутого фактора на кластеры. Построенные модели помогли изучить динамическое влияние факторов на эффективность промышленных кластеров и определить их характеристики, а также помогли поставить стратегические цели по повышению эффективности кластеров и обеспечению глобальных конкурентных преимуществ.

Литературный обзор. Современные мировые экономические тенденции и приоритетные направления развития мирового сообщества показывают стратегическую перспективу обеспечения устойчивого социального развития в регионах страны. Следует отметить, что вопросы экономической кластеризации рассматриваются в течение многих лет исследований различными зарубежными и отечественными специалистами, однако существует еще множество проблем с этой концепцией, не изученных до настоящего времени. Кузнецова Н.В., (2016) [1,2]

Модели динамических систем, разработанные для того, чтобы помочь корпоративным менеджерам улучшить понимание промышленных процессов, в настоящее время широко используются для анализа и разработки политики в государственном и частном секторах [3].

Эффективность управления в сфере инноваций зависит от интеллектуальной собственности и научных знаний. Инфраструктура, в том числе университетская, из правовых и экономических отношений, возникающих в научно-исследовательских институтах, университетах, формирования патентной политики и охраны продукции, представляют собой научные и творческие работы, интеллектуальную собственность внутри организаций. [5].

Существенное отличие предлагаемого подхода ориентировано не только на получение прибыли, но и на обеспечение постоянного или растущего потенциала инновационной деятельности, увеличение доли рынка в стоимости предприятий кластера (создание стоимости для акционеров), создание и внедрение инноваций, повышение качества существующих продуктов, показатели увеличения стоимости компании, такие как привлечение нового капитала для выхода на рынки или создания новых, увеличение количества рабочих мест, входят в самые популярные рейтинги мира. [6].

Анализ и обсуждение результатов.

Динамическая системная модель 4 групп факторов эффективности инновационных кластеров строится на основе следующих факторов: трудовых, технологических, финансовых (инвестиционных) и маркетинговых. Построены модели динамических систем, отражающие влияние каждого упомянутого фактора на кластеры. Построенные модели помогли изучить динамическое влияние факторов на эффективность промышленных кластеров и определить их характеристики, а также помогли поставить стратегические цели по повышению эффективности кластеров и обеспечению глобальных конкурентных преимуществ.

Помимо оценки, инновационная деятельность и эффективность управления должны анализироваться по видам инноваций в рамках инновационной структуры сети. Создание и реализация инновационной продукции по этапам инновационного процесса внутри кластера представлены различными типами организаций: от университетов до сбытовых и маркетинговых организаций. Поэтому важно систематически анализировать эффективность управления инновациями. При кластерном подходе к управлению необходимо анализировать все инновационное пространство по всей траектории создания и распространения всех видов инноваций.

В качестве достижения с помощью современных экономических знаний можно повысить эффективность управления. Определенный уровень затрат для контроля, управления или достижения хороших результатов за счет обеспечения минимальных затрат. Управление также зависит от эффективности управляемого объекта, эффективность работы которого обеспечивает система управления объектом. При таком подходе управление инновациями является необходимостью, связанной с такими требованиями, как системность, контроль, эффективность инноваций. Эффективность инновационного менеджмента представляет собой способность удовлетворять спрос, а также обеспечивает результативность инновационного процесса. Отсутствие эффективной системы управления инновациями является одной из основных причин коммерческой неудачи инноваций. Для эффективного контроля необходимо анализировать показатели траекторий генерации и распространения на основе системы управления.

Определение успешных инновационных методов стратегического управления является одним из важнейших вопросов деятельности предприятия. Методы должны соответствовать целям анализируемой деятельности. Важнейшими целями и, соответственно, критериями успеха традиционно являются прибыль, доход, рентабельность. Эффективность управления инновациями в кластерах определяется финансовыми показателями, которые включают в себя общие и предельные значения. Большое значение имеют индекс рентабельности инноваций и другие общепризнанные показатели эффективности. Он выражается отношением прироста выручки от реализации инновационной продукции к приросту затрат на ее производство и реализацию по формулам с расчетом предельной эффективности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Словом, эти реформы могут принести плоды в Узбекистане, используя имеющиеся возможности, основанные на принципах реформ в аграрном секторе развитых стран. На основе достаточного опыта дальнейшее развитие сельского хозяйства и организация работы по кластерному методу, апробированному в практике развитых стран мира, давшее хорошие результаты, создадут возможность найти эффективное решение проблем экономической, социальной и безработицы. проблемы. Это, в свою очередь, создает основу для роста потребности в кадрах существующих производственных предприятий Узбекистана и развития инноваций в производстве необходимых специалистов. В то же время производственные предприятия и институты привносят новый подход в развитие науки.

В развитии экономики Кашкадарьинской области важными считаются уровень инвестиций и квалификация рабочей силы. При этом необходимо расширять промышленный сектор экономики, развивать перерабатывающую промышленность с учетом специфики региона. В этом случае необходимо обратить особое внимание на расширение инновационной деятельности при одновременном увеличении капитала. Для увеличения объема иностранных средств под инвестиционный фактор необходимо развивать инновационное производство. В этих процессах участвуют исследователи, производители, производители промежуточных продуктов, поставщики, переработчики и поставщики услуг, пока продукт не станет готовым продуктом. Он обеспечивает распределение того, сколько труда потребуется на каждом участке изготавливаемого изделия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-yanvardagi "2020 — 2022-yillarda O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4565-son qarori// <https://lex.uz/docs/5188512>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853-son Farmoni.
3. Кузнецова Н.В, Н.А. "Кластеризация экономики зарубежный опыт развития и перспективы России" // Экономика науки 2016
4. Porter, M. 1998. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review. Available at:
5. Азгальдов, Г. Г. Интеллектуальная собственность, инновации и квалиметрия [Текст] / Г. Г Азгальдов, А. В. Костин // Экономические стратегии, 2008. — № 2(60). — С.162-164.

6. Титова, М. Н. Система оценки результативности и эффективности различных типов инноваций в рамках научно-производственного кластера /М.Н. Титова, Е. М. Ильинская.О. В. Кириллова // Научный журнал. Известия ГУАП. – 2013. - №3. – с 47-57.
7. Kurbanov, A. B. (2020). The role of small business in innovation. Economics, 2(02).
8. Султонов, С. (2024). Аҳоли даромадлари табақалашувини камайитириш борасидаги ислохотларни такомиллаштириш йўналишлари. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(4), 526-532.
9. Жўраев Ф.Д. (2021). Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни қисқа муддатли прогноزلантириш. // Инновацион технологиялар, (2 (42)), 92-95.
10. Rakhimov A.N. & Jo'raev F.D. (2022). A Systematic Approach To The Methodology Of Agricultural Development And The Strategy Of Econometric Modeling. resmilitaris, 12(4), 2164-2174.
11. Juraev F.D.S. (2021). Problems Of Informatization Of Management Of Agricultural Industry And Modeling Of Agronomic System In A Market Economy. The American Journal of Applied sciences, 3(02), 49-54.
12. Mukhitdinov K.S. & Juraev F.D. Methods of Macroeconomic Modeling. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD), e-ISSN, 2456-6470.
13. Rakhimov A.N., Makhmatkulov G.K. & Rakhimov A.M. (2021). Construction of econometric models of development of services for the population in the region and forecasting them. The American Journal of Applied sciences, 3(02),
14. Raximov, A. N. (2023). Dehqon xo'jaliklari faoliyatining istiqbolli rivojlantirishga tasir etuvchi omillar. Экономика и социум, (3-2 (106)), 255-262.-48.
15. Jo'rayev, F. D. S., & Normurolovich, S. S. (2024). Agrosanoat sohasiga yangi bozor mexanizmlarini joriy qilish, mahalliy mahsulotlarning raqobatdoshligini oshirish. Journal of innovations in scientific and educational research, 7(11), 158-163.
16. Mukhitdinov, K. S., & Rakhimov, A. N. (2020). Empirical models which were built for each sector of the service sector to the population of the region. South Asian Journal of Marketing & Management Research, 10(12), 72-85.
17. Maxmatqulov, G. X. (2023). Savdo xizmatlarini innovatsion rivojlantirishning zamonaviy uslubiy yondoshuvlari. Innovative Development in Educational Activities, 2 (9), 378-386.
18. Rahimov, A. (2023). Mehmonxona va umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini ekonometrik modellashtirishda zamonaviy uslubiy yondashuvlar. Iqtisodiyot va ta'lim, 24(6), 245-250.

MAKTABGACHA TA'LIMDA QO'LLANILADIGAN O'YINLAR VA ULARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Ashurova Nafisa Qudratovna

SHERABOD TUMANI 33-SONLI DMTT TARBIYACHISI

Anotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tizimiga yangicha yondashuv asosida noan'anaviy darslarni tashkil etishning mazmun-mohiyati, bog'cha yoshidagi bolalarga ingliz tilini o'rgatishda yangi texnologiyalardan foydalanishning o'rni va ahamiyati bayon qilingan. Dars jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish, uning bolalar tomonidan mavzularni samarali o'zlashtirilishiga ta'siri asoslangan.

Tayanch so'zlar: bolalar, didaktik o'yinlar, noan'anaviy, interfaol o'yinlar, mantiqiy fikrlash, rivojlantirish, faollik. Maktabgacha ta'lim muassasasi uzluksiz ta'limning birinchi qadami bo'libgina qolmay, balki faol, ijodkor va ma'naviy jihatdan boy shaxsni shakllantiruvchi ilk pog'ona hamdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori bunga dalildir. Maktabgacha ta'lim muassasa (MTM)larida ta'lim-tarbiya jarayonini yuqori saviyada tashkil etish tarbiyalanuvchilarga ta'limning keyingi bosqichlarida qiynalmasdan davom ettirishga imkoniyatlar yaratadi. Bugunga kelib xorijiy mamlakatlarda, maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilarini ingliz tiliga o'rgatish borasida ko'plab ta'lim dasturlari ishlab chiqarilmoqda. Masalan, Rossiya mutaxassislari M.N. Yevseyeva, Zemchenkova, L.L. Likova, I.A. Shishkova va boshqalar tomonidan maktabgacha ta'lim muassasasi bolalariga ingliz tilidan saboq beruvchi dastur ishlanmalari taklif etildi. Ushbu dasturlar o'zida bolalarga mo'ljallangan ingliz tilidagi so'z va iboralarni, she'rlar, qo'shiqlar va turli xil interfaol o'yinlarni mujassamlashtirgan. Kitobdagi mavzular ko'proq fonetika va leksikaga qaratilgan. Dastur ishlanmasi "Firststeps" ("Birinchi qadam") deb nomlangan va u 2007–2010 yillari tahrirlangan "Step by step" nomli o'quv dasturini amalga oshirishga asoslangan. "Step by step" o'quv dasturi 5–7 yoshli maktabgacha ta'lim muassasasirig tarbiyachilariga mo'ljallangan. Rossiyaning «Pchelka» nomli bog'chasida amalda sinovdan o'tgan ushbu o'quv dasturi bolalarga ingliz tilini o'rgatishda yuqori ko'rsatkichlarga erishish mumkinligini isbotladi. "Firststeps" ("Birinchi qadam") dasturining o'ziga xos xususiyatlaridan biri – unga asoslangan ta'lim jarayoni ingliz ertak qahramonlari (Winnie the Pooh, Tiger, Piglet, Donkey) bilan sirli o'rmoniga sayohat tarzida tashkil etilgan. Har bir mavzu qiziqarli hikoyalarga boy bo'lib, avvalgi darsni mantiqan davom ettiradi. Bolalarda ingliz tiliga kuchli qiziqish uyg'otish maqsadida, turli ko'ngilochar o'yinlar, qiziqarli topishmoqlar, she'rlar, qo'shiqlar, dialogli suhbatlar ishlatilgan. Bolalar sonining 5-8 tadan 10-12 tagacha bo'lishi talab etiladi. Muallifning dasturi doirasida 4-5 daqiqa davomida tanaffus e'lon qilinib, qo'shiq kuylash, raqsga tushish majburiy hisoblanadi. Undan tashqari xorijiy tajribadan kelib chiqib quyidagi tartibni keltirish mumkin. O'yin qoidasini bolalar o'zlari o'yin jarayonida belgilashadi. Qoidali o'yinlarning mazmuni va qoidasi kattalar tomonidan belgilanadi. Qoidali o'yinlarga

quyidagilar kiradi: didaktik o'yinlar, harakatli o'yinlar, musiqaviy o'yinlar, ermak o'yinlar. Bolalarga ta'lim-tarbiya berish maqsadida kattalarning o'yinni tanlay bilishi, unga to'g'ri rahbarlik qilish "Bolajon"da belgilangan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlaydi. O'yin bolalarni rivojlantirish va tarbiyalash vositasidir. Psixologlar o'yinni maktabgacha yosh davrida etakchi faoliyat deb hisoblaydilar. O'yin tufayli bolaning yuqori rivojlanish bosqichiga o'tishini ta'minlovchi sifatlar shakllanadi, uni ruhiyatida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. O'yinda bola shaxsi ning hamma tomoni bir-biriga o'zaro ta'sir etgan holda shakllanadi. O'ynayotgan bolani kuzatayotib uning qiziqishlarini, tevarakatrof to'g'risidagi tasavvurini, kattalarga va o'rtoqlariga bo'lgan munosabati ni bilib olish mumkin. Shaxsdagi biron sifatni tarbiyalash uchun uning boshqa tomonlarini ham rivojlantirish kerak. Masalan, bolaning o'yiniga qiziqishini, tashqilotchilik qobiliyatini rivojlantirish uchun mazmun jihatidan boy o'yinlar yaratilishi kerak. Bolalarning ijodiy o'yinlarini rivojlantirish uchun esa o'z navbatida yaxshi tashkil etilgan bolalar jamoasi zarur bo'ladi. O'yin bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalash sistemasida, MTMning ta'lim-tarbiya ishida, axloqiy, mehnat va estetik tomonlama tarbiyalashda katta o'rin tutadi. O'yinda bola organizmiga xos bo'lgan talab va ehtiyojlar qoniqtiriladi, hayotiy faollik ortadi, bardamlilik, tetiklik, guvnoqlik tarbiyalanadi. Shuning uchun ham bolalarni jismoniy tarbiyalash sistemasida o'yin munosib o'rin egallaydi. O'yin ta'lim va mashg'ulotlar bilan, kundalik hayotdagi kuzatishlar bilan uzviy bog'liq bo'lib juda katta ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ijodiy o'yinlarda muhim bilim egallash jarayoni yuzaga keladi. bu bolaning aqliy kuchini ishga soladi, tafakkurini, hayolini, diqqatini, xotirani faollashtirishni talab qiladi, bola masalalarni mustaqil hal qilishga o'rganadi, o'ylagan narsasini amalga oshirish uchun yaxshiroq va osonroq usul o'ylab topadi, o'z bilimlaridan foydalanish va uni so'z bilan ifodalashga o'rganadi. O'yinda aks ettirayotgan narsani bili bolishga qiziqish uyg'onadi. Ko'pincha o'yin bolalarga yangi bilim berish va ularning fikrini. bilim doirasini kengaytirish uchun xizmat qiladi. Ijodiy o'yni nni tor didaktik maqsadlarga bo'ysindirib bo'lmaydi, bu o'yin yordamida juda katta vazifalar hal qilinadi. Qoidali o'yin bolaning sensor rivojlanishini, taffakkur va nutqini, ixtiyorsiz diqqatini va xotirasini, har xil harakatlarini muntazam ravishda mashq qildirib borish imkonini beradi. Har bir qoidali o'yin ma'lum didaktik maqsadga ega bo'lib, bolani umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Ta'limning o'yin shaklida bo'lishi muhim ahamiyaiga ega bo'lib bolaning umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Ta'limning o'yin shaklida bo'lishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bolaning yosh xususiyatlariga mos keladi. Qiziqarli o'yin bolaning aqliy faolligini oshiradi, o'yinda bola mashg'ulotdagiga nisbatan murakkabroq masalani hal qilishi mumkin. Bu ta'lim butunlay o'yin shaklida bo'lishi kerak degan gap emas. Ta'lim turli usullar va metodlarni qo'llashni talab etadi. O'yin ta'limning shakllaridan biri bo'lib, boshqa bir metod bilan qo'shib olib borilgandagina yaxshi natija beradi, bular kuzatish, suhbat, so'zlab berish va hokozolar. Bola o'ynayotib o'z bilimidan foydalanishni, uni har xil sharoitda ishlata bilishni o'rganadi. Ijodiy o'yinlarda bolalarning fantaziyasi, buyum yasashi, tajriba qilishiga keng yo'l ochiladi. O'yinda aqliy rivojlanish bilan birga axloqiy sifatlar ham shakllanadi. O'yin jarayonida yuz bergan kechilmalar bola ongida chuqur iz qoldiradi, shuning uchun o'yin bolada yaxshi hislarni, ulug'vor orzular va intilishlarni, qiziqishlarni

tarbiyalashga yordam beradi. O'yin mustaqil faoliyat bo'lib, bu jarayonda bolalar o'z tengdoshlari bilan aloqa qilishga kirishadilar. Ularni umumiy maqsad, unga erishishdagi umumiy kechilmalar birlashtiradi. Shuning uchun o'yin do'stona munosabatlarni tarbiyalashda, jamoa hayoti malakalarini, tashkilotchilik qobiliyatlarini shakllantirishda muhimdir. Birgalikdagi o'yin bilan birlashgau kichik bolalar jamoasida murakkab munosabatlar vujudga keladi. Tarbiyachining vazifasi har bir bolani faol o'yinga jalb qilish, bolalar o'rtasida do'stlikka, haqqoniylikka, o'rtoqlarini javobgarligini sezishga asoslangan munosabatlar o'rnatishdan iborat. O'yin mehnat tarbiyasi vazifasini bajarishga ham yordam beradi. Bolalar o'z o'yinlarida har xil kasbdagi qishilarni aks ettiradilar. Bu bilan ular kattalarning harakatlariga taqlid qilib qolmay, shu bilan bir qatorda ularning ishiga mehnatiga bo'lgan munosabatlarini ham aks ettiradilar. O'yin bolada ko'pincha mehnat qilish xoxishini uyg'otadi, o'yin uchun keraqli narsalarni tayyorlash va yasashga majbur qiladi. Bolalar har xil mashinalar yasaydilar va texnik o'yinchoqlar bilan o'ynaydilar. O'yin estetik tarbiyaning muhim vositasidir. O'yinda ijodiy hayol, fikrlash qobiliyati yuzaga keladi va rivojlanadi. To'g'ri tanlangan o'yinchoq badiiy didni tarbiyalashga yordam beradi. Harakatli o'yinlarda harakatning go'zalligi va maromi bolalarni o'ziga maftun qiladi. O'yinning katta tarbiyalovchi ahamiyati o'z-o'zidan amalga oshmaydi. O'yin befoyda, hatto zarali bo'lishi, ba'zan yomon hislarni qo'zg'atishi mumkin. Tarbiyachi o'yin yordamida bolalarni har tomonlama rivojlantirish vazifasini amalga oshirish uchun unga muntazam ravishda ta'sir etib borishi zarur. Bu vazifani hal etishda o'yin bolalar bog'chasidagi ta'lim-tarbiyaviy ishning hamma tomonlari bilan bog'langan bo'lishi kerak. O'yinda bolalarning mashg'ulotlarda olgan bilim va malakalari aks etadi va rivojlantiriladi, ular orqali esa bola hayotga o'rgatiladi. Ikkinchi tomondan, o'yinda tarbiyalangan sifatlar faoliyatning boshqa turlariga ko'chi riladi. Bolalarning narsalar, ularni sifati to'g'risida bilimlarni mustaxkamlash uchun har xii o'yinchoqlar, suratlar, uy-ro'zg'or buyumlaridan foydalaniladi. O'yinchoqlar bilan o'ynaladigan o'yinlar. "Xaltachada nima bor?" o'yinning maqsadi o'yinchoqlarning nomlari bilan tanishtirish va bu o'yinchoqlar to'g'risida bilimlarni mustaxkamlash, tovushlar talaffuzini mashq qildirishdir. "Bu nima?" o'yinida bolalar qo'g'irchoqqa har xii narsalar va ularni ishlatilishi to'g'risida gapirib beradilar. Bunday o'yin guruhda, bog'cha maydonchasida, uxlash xonasida o'tkazilishi mumkin. Didaktik o'yinlarda tarbiyachi bolalarni faqat narsalarning nomi va ular nimaga keraqligi bilan tanishtiribgina qomay, balki shu narsalarning shakli, rangi, katta kichikligi, fazoda tutgan o'rni xaqida ham tanishtiradi. Har bir buyum va o'yinchoq o'zining aniq tashqi ko'rinishiga ega bo'lishi kerak, o'yinda esa qo'yilgan maqsad narsaning asosiy begisini ajrata bilishga imkon tug'dirishi lozim. Bunday talabga xalq o'yinlari o'z shakliningi aniqligi, rangining tiniqligi bilan ko'proq javob bera oladi. Bolalarni aqliy vazifalanii bajarishga undaydigan o'yinlar ham katta ahamiyatga ega. Bolalarning rang xaqidagi tushunchalarini mustaxkamlash va aniqlash uchun quyidagi o'yinlar o'tkaziladi: sharlarni rangiga qarab to'plash, "Dumaloqni dumalatish", xalqachalarni ipga o'tkazish, "Shu rangdagi dumalaoqni dumalatish", "Kimda mana bu rangdagi xalqacha bor", "Kim mana bu rangdagi xaltachani topa oladi" va x.k .. Qo'g'irchoq bolalarning eng sevimli o'yinchoqlaridan biri. Har bir bolalar bog'chasida didaktik jixozlangan o'yinchoq bo'lishi kerak. Qo'g'irchoq jixozlariga kiyim, ichki kiyim,

poyafzal, idish-tovoq, mebel o'yinchoqlar kiradi. Qo'g'irchoq bilan quyidagi o'yinlarni o'tkazish mumkin: "Qo'g'irchoqni kiyintirarniz", "Qo'g'irchoqni sayrga otlantiramiz", "Qo'g'irchoqni mexmon qi lamiz". "Qo'g'irchoqlar bayrami", "Qo'g'irchoqning tug'ilgan kuni", "Qo'g'irchoqni uxlatamiz". O'yinlar topishmoqlar bilan qo'shib olib borilganda qiziqarli bo'ladi. Masalan, "Qo'g'irchokni uxlatamiz" o'yinida qo'g'irchoqqa karovat tayyorlayotganda tarbiyachi "Uzun , yumshoq, yo'l-yo'l... .." (matras), "Oq, toza, to'rt burchak ..." (yastiq), "Paxtali issiq ..." yoki "junli issiq"(adyol) va boshqa topishmoqlarni aytishi mumkin. Qo'g'irchoqning karovati tayyor bo'lgandan keyin qo'g'irchoqni yotqizib, "alla aytadi. Mebellarning nimaga ishlatilishi, o'yinchoqlarning nomini mustaxkamlash uchun "Qo'g'irchoqqa xona yasatamiz", "Qo'g'irchoqqa o'yinchoq sovg'a qilamiz" kabi o'yinlarni o'tkazish mumkin. Tarbiyachi bolalarni narsalar, ularning nomlari, belgi sifatleri, nimaga ishlatilishi bilan tanishtiribgina qolmay, muayyan predmetlar orqali ularni oddiy turlarga ajratishni o'rgatib boradi; ayiq, qo'g'irchoq , quyon-o'yinchoqlar; kastyulka, tarelka, choynak-idish-tovoq. O'yinlarni narsa va buyumlarni tasvirovsi rasmlar orqali ham o'tkazish mumkin. Bo' larga "Bu narsa o'zi to'g'risida nima deydi?", "Kim birinchi bo'lib aytib beradi?" (bolalarni diqqatini rivojlantirishga qaratilgan qo' g' irchoq, narsa va ularning shakli, rangi to'g'risida), "Kim bo'ladi?" "Qaysinisi bir xil ?" kabi o'yinlarni ko'rsata bo'ladi. Bolalarning tabiat to' g'risidagi bilimlarini mustaxkamlash uchun "Hidiga qarab top", "Mazasiga qarab top, "Ushlab ko'rib top "!"Kim nimani eshityapti" kabi o'yinlarni o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Kichik yoshdagi bolalar bilan so'zli o'yinlar o'tkazilmaydi Katta va tayorlov guruhlarida didaktik o'yinlar o'zining mazmun va g'oyasi jixatidan ancha murakkabdir. Bu yoshdagi bolalar bilan buyum va rasmlar bilangina didaktik o'yinlar o'tkaza qolmay, so'zli didaktik o'yinlar ham o'tkaziladi. Buyumlar va rasmlar bilan o'tkaziladigan didaktik o'yi nlarda bolalarning narsalar sifati, xususiyati, nimadan yasalgani, qayerda qilingani, nima uchun keraqligi va xakozolar to'g'risidagi bilimi aniqlanadi hamda mustaxkamlanadi. Bunday o'yinlaga quydagilarni misol qilib keltirish mumkin: "Nima nimadan yasalgan?", "Guruh xonasiga sayoxat", "Ovoziga qarab top" va boshqalar. Umumlashtirishga o'rgatish bo'yicha turlarga ajratishni o'rgatuvchi o'yinlar katta o'rin egallaydi. "qaysi fabrikada nima ishlar bajariladi?", "Fabrikada nima ish qilinadi, dalada nima etishtiriladi?", "Kimga nima kerak" "Kim nima bilan ishlaydi?", "Qayerda o'sadi?", "Sayoxat"(shahar bo'lab, dalaga maktabga va hokazo), "Pochta" va boshqalar. O'yinni tashkil etishda muhim masalalardan biri – o'ynovchilarni guruhlariga birlashtirishdir. Guruhlarni tuzishda quyidagi talablarga rioya qilinadi: 1) guruhlardagi bolalar soni – besh kishidan oshmasligi; 2) har bir guruhdagi bolalarning bir-birini yaxshi tanishi, o'zaro munosabatlarining yaxshi bo'lishini hisobga olish; 3) o'ynovchilarga vazifalarni taqsimlashda ularning qiziqish va qobiliyatini hisobga olish. Xulosa chiqaruvchi yoki hakamlar qilayotgan tarbiyachi o'yin tugagandan so'ng natijalarni umumlashtiradi, yakunlaydi va xulosalarini bayon qiladi. Xullas, maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim berishda didaktik loyihalashtirish keng qamrovli yaxlit muammo va uni o'rganish, amaliyotga tatbiq qilish lozim. Chunki, yoshlar uchun mo'ljallangan mashg'ulotlar bolalarda jarayonga qiziqish uyg'otishi hamda sog'lom shakllanishi uchun zamin bo'lishi lozim.

ADABIYOTLAR:

1. Yusupov O.N. Cognitive semantics in context. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe 7 (2), 84-87.
2. Юсупов О.Н. Ўзбек адабиётининг инглиз тилидаги таржималарининг лингвокогнитив тадқиқи. Сўз санъати халқаро журналі. 3 сон,
3 жилд. Б.102-105. 3. Юсупов О.Н. O'zbek poeziya namunalari tarjimasining ingliz tilidagi interpretatsiyasi. Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборатлари. 3 жилд, 19 сон, - ТДПУ, 2019. Б.146-150.
4. Юсупов О.Н. Анализ проблемы стиля в художественном переводе. The Way of Science, 94. 2014.
5. Юсупов О.Н. Бадиий матннинг лингвокогнитив хусусиятлари. Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборатлари, 1 (10), 35 - 37. 2017.
6. Юсупов О.Н. Специфика художественного перевода. Наука и Мир 2 (3), 170 - 172. 2014.
7. О.Н. Юсупов. Pride of Uzbek nation. The Way of Science 9 (31), 80-81
8. ОН Юсупов. Чет тили дарсларида таржима муқобиллигини яратиш асосида тилни ривожлантириш. Тил ва адабиёт таълими 2 (2), 96-99
9. О.Н. Юсупов. Стилистика. I том, Ташкент, ТДПУ, 2017. 320 стр.
10. О.Н. Юсупов. Лексикология. I том, Ташкент, ТДПУ, 2017. 344 стр. 11. O.Yusupov, I.Mirzaeva, A.Mukhamedaminov, D.Shigabutdinova, S.Nazarov, U.Muradov, T.Toshpulatov, Sh.Fayziev, Sh.Fayziev. Phraseological Units with Colour Designation Component as a Means of Reflecting the Self-Consciousness of the English People. LINGUISTICA ANTVERPIENSIA, 2021. P. 719-731 12. Yusupov O.N. Subtleties Of Literary Translation. İlköğretim Online (IOO) - Elementary Education Online 4 (4), 1987-1991

ICHKI ISHLAR XODIMLARINI STRESSGA CHIDAMLILIKNING PSIXOLOGIK TAHLILI

Muinova Farangiz Nuritdinovna

*IIV huzuridagi jazoni ijro etish departamenti birinchi mintaqaviy muvofiqlashtirish markazi
psixologik ta'minlash guruhi psixologi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining stressga chidamliligini psixologik tahlil qilishning ahamiyati va usullari yoritilgan. Stressga chidamlilik – bu xodimlarning murakkab va favqulodda sharoitlarda ruhiy muvozanatini saqlash va ishchanlikni yuqori darajada ushlab turish qobiliyatidir. Maqolada stressga chidamlilikni aniqlash uchun qo'llaniladigan psixometrik testlar, intervyu va kuzatish usullari, shuningdek, simulyatsion mashg'ulotlar haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, stressga chidamlilikni rivojlantirishda psixologik tayyorgarlik, jismoniy mashqlar va relaksatsiya texnikalarining ahamiyati ta'kidlangan. Ushbu maqola ichki ishlar xodimlarining psixologik barqarorligini oshirishda tahlil va amaliy choralar ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: stress, stressga barqarorlik, kasbiy faoliyat, psixologik xususiyat, kasbiy sifatlar, psixologik o'ziga xoslik, jismoniy zo'riqish, psixik zo'riqish, IIB xodimlari, tafakkur.

Har bir kasbiy faoliyat insonga ma'lum talablarni qo'yadi va uning shaxsiyati va turmush tarzida iz qoldiradi. Xodimning kasbiy faoliyati samaradorligini aniqlash uchun qanday shaxsiy fazilatlar ega bo'lishi kerakligini aniqlash uchun ushbu faoliyatni psixologik tahlil qilish, uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va uning tuzilishini aniqlash kerak. Kasbiy faoliyat qonuniyatlarini aniqlash nafaqat uni o'rganishga, balki uni takomillashtirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqishga imkon beradi.

Hozirgi vaqtda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining psixologik xususiyatlari huquqiy psixologiyada batafsil o'rganilmoqda. Shu bilan birga, ushbu muammoning rivojlanishi huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining kasbiy faoliyati tarkibini psixologik tahlil qilish nuqtai nazaridan ham, o'ziga xos psixologik xususiyatlar to'plamining psixologik xususiyatlari nuqtai nazaridan ham sodir bo'ldi.

Mamlakatimizda olimlar Goziev E., Ruhiyeva X., Umarov B., Kamilova N., Qodirov U., Mahmudova X. kabi ushbu problematika bilan shug'ullanishgan va yuridik psixologiya sohasidagi ko'plab muammolarni o'rganishgan. Bundan tashqari, gametodologik bazur-rus chet ellik olimlar huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining psixologik xususiyatlarini aniqladilar. Ushbu tadqiqotlar mualliflarining fikriga ko'ra (Vasilev V., Dulov A., Konovalova V., Ratinov A., Stolyarenko A. va boshqalar) [1,3,4]), huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining faoliyati quyidagi o'ziga xos psixologik xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- faoliyatni huquqiy tartibga solish;
- kuchning mavjudligi;
- manfaatdor tomonlar o'rtasidagi doimiy qarama-qarshilik va qarama-qarshilik;

- keng kommunikativlik keng ko'lamli kasbiy faoliyat bilan aloqa qilish qobiliyati sifatida;

- vaqt etishmasligi va ortiqcha yuk;

Birinchidan, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining faoliyatini huquqiy tartibga solish kasbiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Xodimlarning huquqiy faoliyati (Qonunchilik, ichki ishlar organlarining normativ hujjatlari va boshqalar). Bu xususiyat huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining ishini inson amaliyotining ko'plab sohalaridan ajratib turadi, bu erda ishning bajarilishi aniqlanadi, umumiy rejalar yoki ko'rsatmalar beradi va ishni eng samarali tashkil etish bo'yicha shaxsiy g'oyalarni erkin amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Huquqiy tartibga solish xodimning faoliyatini qonun hujjatlarida belgilangan qoidalarga muvofiq tartibga soladi. Xodim tomonidan xizmat vazifalarini bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmaslik har doim u yoki bu qonunni buzishdir. Bularning barchasi oxir-oqibat xodimning o'z qarorlari va harakatlari uchun javobgarligini oshiradi.

Biroq, bu xodim faoliyatni amalga oshirish vositalarini tanlashda, uni eng oqilona va samarali tarzda tashkil etishda erkin emas degani emas. Huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining kasbiy faoliyatining psixologik xususiyatlari qonun va kasbiy etika doirasida ularga berilgan taktikalarning keng doirasi mavjudligini o'z ichiga olishi kerak [3].

Huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining faoliyatining yana bir psixologik xususiyati bu hokimiyatning mavjudligi. Ish manfaati uchun xodimlarga, agar kerak bo'lsa, odamlarning shaxsiy hayotiga tajovuz qilish, ko'pincha boshqalardan yashirishga harakat qiladigan vaziyatlarni aniqlash, fuqarolarning uylariga kirib borish, shaxsiy erkinlikni cheklash, agar kerak bo'lsa, fuqarolar va hatto undan mahrum bo'lish huquqi beriladi. Ushbu vakolatga ega bo'lgan xodimning psixologik holati, birinchi navbatda, javobgarlikning yuqori darajasi bilan belgilanadi va uning vakolatlaridan foydalanish harakatlarning zarurligi va qonuniyligini, ularning qonuniyligini va asosini belgilaydigan bir qator aqliy muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi. Ko'pincha, ushbu variantlardan biri to'xtash zarurati bilan bog'liq va shuning uchun ma'lum bir keskinlik bilan tavsiflanadi. Huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari uchun eng muhim kasbiy talablardan biri bu o'z vakolatlaridan oqilona va qonuniy foydalanishdir. Hokimiyatdan foydalanishning qonuniyligi va maqsadga muvofiqligi ko'p jihatdan xodimning shaxsiy xususiyatlariga bog'liq.

Xodimlarning kasbiy faoliyatining muhim psixologik xususiyati manfaatdor tomonlar o'rtasidagi doimiy qarama-qarshilik va qarama-qarshilikdir. Bu ofitserga jinoyatlarni aniqlash, tergov qilish va oldini olish uchun kurash xarakterini beradi va ba'zida juda keskin shakllarni oladi. Xodimning yo'lida maxsus yaratilgan xavfli vaziyatlarni engib o'tish, unga turli xil hissiy reaksiyalarni keltirib chiqaradigan to'siqlarni engib o'tish zarurati doimiy ixtiyoriy kuch va faol aqliy faoliyatni talab qiladi. Faol mojaro sharoitida murakkab intellektual ishlarga, maqsadlaringizni shifrlashga, haqiqiy ijtimoiy rollarni yashirishga doimiy ehtiyoj paydo bo'ladi.

Keyingi xarakterli xususiyat-bu keng kasbiy faoliyat bilan aloqa qilish qobiliyati sifatida keng kommunikativlik. Bu ko'p qirrali va noyobdir. Buning uchun umuman inson psixologiyasini va xususan, muloqotning psixologik asoslarini bilish kerak.

Xodimlarning muloqoti turli xil tergov, tezkor va profilaktik tadbirlarni ishlab chiqarishni to'g'ri tashkil etish uchun zarur vositadir. Xodimning kasbiy faoliyatining xususiyatlariga vaqt etishmasligi va ortiqcha yuk kiradi. Tezlik va chaqqonlik jinoyatlarni ochish va tergov qilishning asosiy tamoyillaridan biridir. Jinoyatchi qancha ko'p ozod qilinsa, u jinoiy javobgarlikka tortilmaslik, jinoiy faoliyatini yashirish va tergovdan uzoqlashish imkoniyatiga ega bo'ladi. Vaqt har doim uning tomonida. Kechikish har doim muvaffaqiyatsizlikka olib keladi [3].

Boshqa tomondan, vaqt etishmasligi jinoiy ishlarni tergov qilish, fuqarolarning murojaatlarini ko'rib chiqish va hokazolar uchun belgilangan protsessual va boshqa muddatlarga rioya qilish zarurati bilan ifodalanadi. Xodim doimo oyoq barmoqlarida. Boshqa faoliyat turlarida huquqni muhofaza qilish organlari xodimi ishida faqat "Favqulodda vaziyatlar" keng tarqalgan.

Stress, shuningdek, xodim o'z faoliyatining haddan tashqari holatlari, ziddiyatli vaziyatlardagi harakatlar, turli xil stress omillarining ta'siri, tartibsiz ish kuni, faoliyatning salbiy hissiy rangining mavjudligi sababli boshdan kechiradigan katta jismoniy va ruhiy stresslar bilan bog'liq, chunki xodim insoniy azob-uqubatlarning namoyon bo'lishi, uning xizmat faoliyatining og'ir sharoitlari bilan shug'ullanishi kerak.

Va, albatta, xodimning kasbiy faoliyati aniq kognitiv xususiyat bilan ajralib turadi, bu nafaqat har xil turdagi va murakkablikdagi aqliy muammolarni turli xil hal qilishni, balki ularni amaliy amalga oshirishni tashkil qilishni ham talab qiladi. Shu bilan birga, turli xil variantlarni, operatsion va rasmiy faoliyatni amalga oshirish rejalarini, umuman ish rejalarini tuzishga qaratilgan sof aqliy faoliyat mehnatni amaliy tashkil etish, aqliy sxemalar va echimlarni amalga oshirish bilan birlashtirilgan.

Atrof-muhitni muhofaza qilish organlari xodimlarining kasbiy faoliyatida quyidagi asosiy elementlarni ajratish mumkin:

- kognitiv faoliyat;
- konstruktiv;
- tashkiliy va tashkiliy;
- kommunikativ.

Albatta, xodimlarning haqiqiy ishlarida bu tarkibiy qismlarning barchasi sof shaklda topilmaydi: ularning barchasi organik birlikda ishlaydi. Kognitiv faoliyat. Uning xodimning barcha faoliyati uchun ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin. Kognitiv faoliyatsiz jinoyatchilikka qarshi kurashning yagona maqsadiga erishish mumkin emas, tushunmasdan na barcha faoliyatni, na uning tarkibiy qismlarini amalga oshirish mumkin emas. Faqat o'quv jarayoni natijasida xodimning boshqa harakatlarini maqsadli ravishda bajarish mumkin bo'ladi.

Jinoyatchilikka qarshi kurashish muammosini hal qilish uchun xodimning kognitiv faoliyati hozirgi, o'tmish va kelajakdagi voqealar bilan faktlar, holatlar, sabab-oqibat

munosabatlarini aniqlashni ta'minlashi kerak. Masalan, tezkor sub'ektlarni aniqlash va oldini olish uchun ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish, umumlashtirish bo'yicha noqonuniy harakatlar amalga oshiriladi, kelajakda huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha barcha ishlar olib boriladi va sodir etilgan jinoyatlarni ochish bo'yicha ishlar olib boriladi.

Amaliy ijodiy fikrlash-bu xodim tomonidan hal qilinadigan vazifalarning murakkabligi, ko'p qirraliligi, ko'p qirraliligi, ularning sharoitlarining nomuvofiqligi va ko'pincha qarama-qarshiligi, dastlabki ma'lumotlarning o'zgaruvchanligi, kutilmagan hodisalar mavjudligi va boshqalar.

Ichki ishlar organlari xodimlari juda mas'uliyatli va kuchli psixologik bosim ostida ishlaydigan kasb egalaridir. Ularning samarali ishlashi ko'pincha stress holatlariga chidamlilik darajasiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli, ichki ishlar xodimlarining stressga chidamliligini psixologik tahlil qilish muhim masala hisoblanadi.

Stressga chidamlilik – bu insonning murakkab yoki favqulodda sharoitlarda ruhiy muvozanatini saqlash, salbiy ta'sirlarga bardosh berish va ishchanlikni saqlab qolish qobiliyatidir. Bu qobiliyat ichki ishlar xodimlari uchun muhim, chunki ular ko'pincha xavfli va oldindan kutilmagan vaziyatlarda ishlaydilar.

Ichki ishlar xodimlarining stressga chidamliligini baholash uchun turli psixologik usullar va testlar qo'llaniladi. Bular jumlasiga quyidagilar kiradi:

1. Psixometrik Testlar: Stressga chidamlilik darajasini aniqlash uchun ma'lum psixometrik testlar qo'llaniladi, masalan, Spielbergerning davlat va shaxsiy tashvish shkalasi, Kobasining stressga qarshilik shkalasi va boshqalar.

2. Intervyu va Kuzatish: Xodimlarning stressga reaksiyasini aniqlash uchun ular bilan suhbatlar o'tkaziladi va ish faoliyatidagi harakatlari kuzatiladi.

3. Simulyatsion Mashg'ulotlar: Real vaziyatlarga yaqin sharoitlar yaratilib, xodimlar stressga qanday munosabat bildirishlarini tekshirish usuli.

Ichki ishlar xodimlari uchun stressga chidamlilikni oshirish bo'yicha quyidagi psixologik usullar va dasturlar qo'llanilishi mumkin:

- Psixologik tayyorgarlik: Stressni oldini olish va undan chiqish usullarini o'z ichiga oluvchi treninglar.

- Jismoniy mashqlar: Tana holatini mustahkamlash orqali ruhiy chidamlilikni oshirish.

- Dam olish va relaksatsiya texnikalari: Meditatsiya, chuqur nafas olish mashqlari va boshqalar.

XULOSA

Ichki ishlar xodimlari uchun stressga chidamlilik juda muhimdir. Bu ularning o'z ishlarini samarali va xavfsiz bajarishiga yordam beradi. Shuning uchun psixologik taxlillar va tayyorgarlik mashg'ulotlari orqali stressga bardoshlikni muntazam baholab borish va rivojlantirish zarur.

BENZINLI DVIGATELLARNING TA'MINLASH TIZIMI

Abdurazakov Farruh

Razov Marat

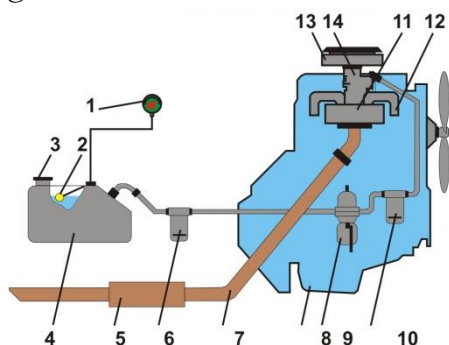
Toshkent viloyati Bo'stonliq tumani 1-son kasb hunar maktabi

Ishlab chiqarish ta'limi ustalari

Annotatsiya: Avtomobillarda yonilg'i bilan ta'minlash bilan tizimi ma'lum miqdordagi yonilg'ini o'zida saqlash, yonilg'i bilan havoni tozalash, ularda kerakli tarkibda yonuvchi aralashma tayyorlash, aralashmani silindrga kiritish va ishlatilgan gazlarni tashqariga chiqarib yuborish uchun xizmat qiladi. Ushbu maqolada benzinli dvigatellarning ta'minlash tizimi tuzilishi va parametrlari haqida malumot berilgan.

Kalit so'zlar: avtomobil, yonilg'i, benzin, sifat, aralashma, karbyurator, salt ishlash, detanattsiya, yonilg'i, etil, dvigatel, oktan, diafragma, rejim, havo, silindr.

Karbyuratorli dvigatellarda yonilg'i sifatida asosan benzin ishlatiladi. Benzinning sifati uning issiqlik berish qobiliyati, solishtirma og'irligi, bug'lanuvchanligi va zudlik bilan portlashga (detonattsiyaga) moyilligi bilan aniqlanadi. Benzinning solishtirma og'irligi $700\text{--}760\text{ kg/m}^3$, muzlash harorati -250°C .

1-rasm. Karbyuratorli dvigatelning yonilg'i bilan ta'minlash tizimi asboblarning joylashish chizmasi

1 kg benzin to'la yonib bo'lganda hosil bo'lgan issiqlik miqdori $44000\text{--}46000\text{ kJ}$, buni issiqlik berish qobiliyati deyiladi. Benzinning suyuq holatdan bug' holatga o'tishi uning haroratini belgilaydi. Bu harorat qancha past bo'lsa, benzinning sifati va bug'lanuvchanligi shuncha yuqori bo'ladi.

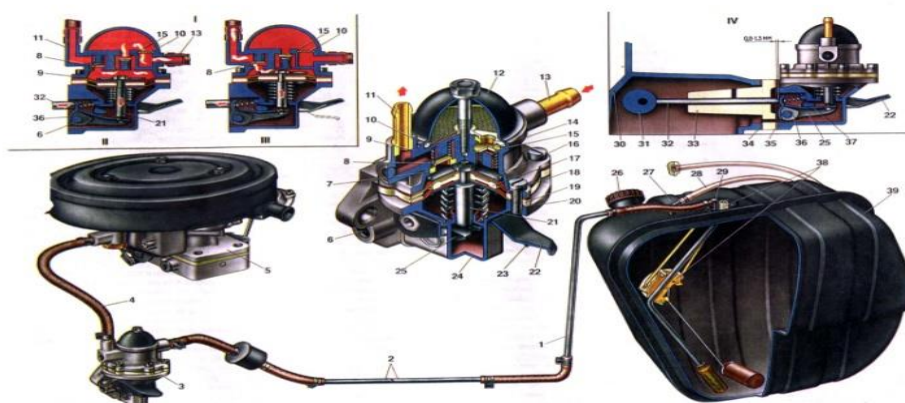
Benzinning detanattsiyaga moyilligi deb yonilg'i aralashmaning $25\text{--}35\text{ m/s}$ tezlikda to'liqsiz detonattsiyasiz yonishiga aytiladi. Yonilg'i aralashmasining bir qismi $1500\text{--}2000\text{ m/s}$ tezlikda zarbali to'lqin hosil qilib shiddat bilan yonishini portlab (detonattsiyal) yonish deyiladi.

Benzinning portlashga qarshi chidamliligini oktan soni bilan aniqlanadi. Benzinning oktan soni qancha yuqori bo'lsa, u portlashga shuncha chidamli bo'ladi. Avtomobil benzinlarining oktan soni $66\text{--}96$ bo'ladi. Benzin portlashga chidamliligini oshirish uchun uncha portlashni susaytiruvcha modda antidetektor qo'shiladi. Antidetektor moddaga etil suyuqligi kiradi, bir litr benzina $1,0\text{ sm}^3$ etil suyuqligi qo'shiladi. Bunday benzin etillangan

benzin deyiladi. Etil suyuqligi o'ta zaharli bo'lgani sababli, etillangan benzin ham zaharli bo'ladi. Etillangan benzinni oddiy benzindan ajratish oson bo'lishi uchun unga qizg'ich-sariq yoki ko'k-yashil bo'yoq qo'shib rangi o'zgartiriladi.

Avtomobil dvigatellari uchun GOST bo'yicha quyidagi belgili benzinlar ishlab chiqariladi: A-72, A-76, AI-93, AI-98.

Benzin belgilaridagi A harfi avtomobil benzini ekanligini, raqamlar esa oktan sonini ko'rsatadi.

2-rasm. Yonilg'i nasosi, filtrlar, yonuvchi aralashmasining xususiyatlari

Karbyuratorli dvigatellarda diafragma turidagi yonilg'i nasosi ishlatiladi. Diafragmali yonilg'i nasosi yonilg'ini bakdan karbyuratorning qalqovichli bo'linmasiga uzatish uchun xizmat qiladi. Diafragma turidagi yonilg'i nasosi eng ko'p tarqalgan. Nasos qopqog'i bilan g'ilof orasiga diafragma o'rnatilgan bo'lib, uning o'rta qismi sterjingga tutashgan. Sterjenning pastgi uchi ishlatish koromislosining uchiga maxkamlangan.

Karyubratorga kirayotgan havo tarkibidagi rang silindrlarga kirishi natijasida dvigatel qismlari tez yeyiladi. SHuning uchun ta'minlash tizimiga havo tozalagich o'rnatilgan. U dvigatel silindrlariga kirayotgan havoni rangdan tozalash uchun xizmat qiladi. Havo tozalagich karbyuratorning yuqorigi qismiga o'rnatilgan. Avtomobil dvigatellarida enertsiyali-moyli havo tozalagich keng tarqalgan.

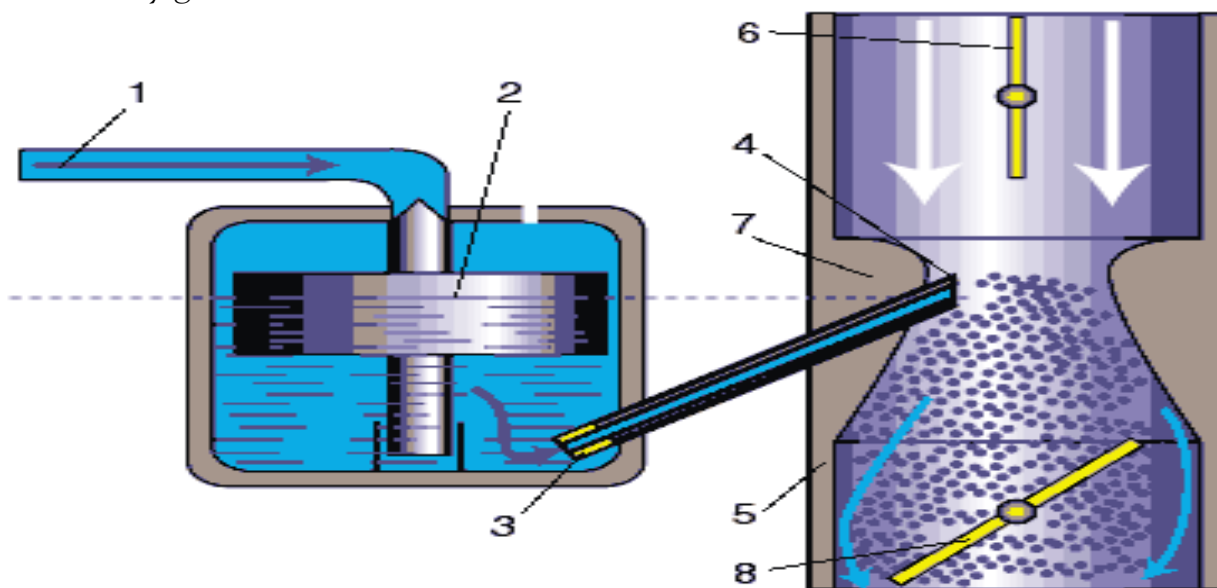
Benzin dvigatel silindrlarda yonish jarayoni vaqtida to'la yonishi uchun uni havo bilan yaxshi va bir tekis aralashtirish lozim. Bu jarayon tirsakli 2500-4000 ayl/min aylanishida sodir bo'ladi va har bir takt taxminan 0.01s davom etadi.

Dvigatelning ish rejimiga muvofiq yonuvchi aralashmaga qo'yilgan talablar ichki yonuv dvigateli ish sharoitiga qarab 5 xil bo'ladi: sovuq dvigatelni yurgizish, dvigatelni salt yurgizish, o'rta yuklanish, eng yuqori yuklanish va tezlanish rejimlari.

Sovuq dvigatelni yurgizish uchun quyuq aralashma zarur, chunki bu holatda tirsakli valning aylanishlar soni kichik bo'lganligi sababli havo oqimining tezligi kichik bo'ladi, aralashmaning alanganishi uchun aralashmadagi yonilg'i bug'lari yetarli bo'ladi. Dvigatel yuklanishsiz va tirsakli val sekin aylanib, salt ishlaganda, silindrlarga kirishayotgan aralashmaning miqdori juda kam, sifati past bo'ladi. SHuning uchun bu rejimga quyuqlashgan yonuvchi aralashma kerak bo'ladi. Dvigatel o'rtacha yuklanish bilan

ishlaganda undan to'la quvvat talab etilmaydi, shu sababli suyuqlashgan aralashma ishlatiladi, bu esa aralashmaning to'la yonishini ta'minlaydi va yonilg'i sarfini tejaydi. Eng katta yuklanishlar uchun quyuqlashgan aralashma kerak, chunki bu rejimda dvigateldan to'la quvvat talab etiladi. Tezlanish rejimida tirsakli valning aylanishlar soni tezda ortishi kerak, buning uchun aralashmani qisqa muddatda quyuqlantiriladi, aks holda dvigatel o'chib qoladi. Bu ishlarning hammasini karbyurator bajaradi.

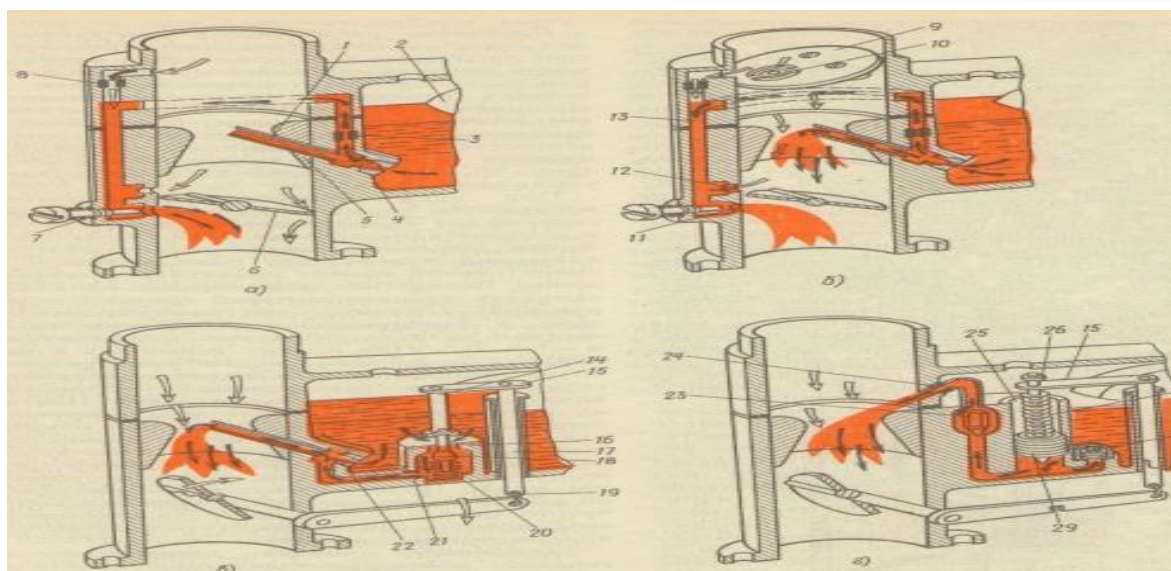
Atomobillarda asosan havo oqimi yuqoridan pastga yo'nalgan karbyuratorlar ishlatiladi. Karbyurator yonuvchi aralashmani tayyorlaydigan qurilma bo'lib, u dvigatelning kiritish nayiga o'rnatiladi.

3-rasm. Oddiy karbyuratorning chizmasi: 1-asosiy jiklyor, 2-qalqovich, 3-ignali klapan, 4-to'zitgich, 5-havo tozalagich, 6-havo zaslanikasi (to'stqich), 7-diffuzor, 8-drossel zaslonkasi (yonuvchi aralashmani to'sgich), 9-kiritish naychasi, 10-kiritish klapani, 11-porshen, 12-bo'shliq.

Dvigatelning turli ish rejimlarida qanoatlantiradigan yonuvchi aralashma tayyorlash uchun zamonaviy karbyurator konstruksiyasiga bir nechta qo'shimcha tuzilma va moslamalar o'rnatilgan. Bular yurgizib yuborish tuzilmasi salt ishlash tuzilmasi, aralashma tarkibini bir xilda saqlab turish (kompensatsiya) tuzilmasi, boyitgich va tezlashgich tuzilmalari.

Dvigatelni yurgizib yuborishda tirsakli valning aylanishlar soni juda kichik bo'ladi, shu sababli tuzitgichning jiklyoridan yonilg'i oqib chiqishi uchun aralashma tayyorlash bo'linmasida siyraklashish yetarli bo'lmaydi. Sovuq dvigatelni yurgizib yuborishda va qizdirishda aralashmani quyuqlantirish zarur. Quyuq yonuvchi aralashma hosil qilish uchun havo zaslanikasi yopiladi, bunda aralashtirish bo'linmasida siyraklanish oshadi. Aralashma haddan tashqari quyuqlik dvigatelga yopishib qolmasligi uchun klapan mavjud bo'lib, u aralashtirish bo'linmasida aralashma haddan tashqari quyuqlashishiga yo'l qo'ymaslik uchun havo bosimi ta'sirida ochiladi. Haydovchi zaslonkasini tros va zaslonka o'qiga mahkamlangan richak yordamida yopadi yoki ochadi. Havo zaslonkasi yopilishi bilan bir vaqtda drossel zaslonkasi bir muncha ochiladi. Zaslonkaning ikkala tomonida havo bosimining farqi ta'sirida zaslonka ochilishi uchun havo zaslonkasining o'qi kiritish nayigiga ekstsentririk o'rnatiladi

4-rasm. Karbyuratorning tuzilmalari: A-aralashmani kompensatsiyalash tuzilmasi; B-salt ishlash tuzilmasi; V-tezlatgich tuzilmasi; D-yurgizib yuborish tuzilmasi.

Salt ishlash tuzilmasi dvigatel yuklanishsiz va tirsakli val kichik aylanishlar sonida ishlaganda yonuvchi aralashma tayyorlab berishga mo'ljallangan. Bu rejimda dvigatel silindrlarda ko'p miqdorda ishlatilgan gaz qoladi, ish aralashmasining yonish tezligi sekinlashadi, shu sababli dvigatel ishlashishi uchun quyuq yonuvchi aralashma zarur.

Tezlatish nasosi. Avtomobil qiyalikka ko'tarilishi yoki oldida ketayotgan avtomobilni quvib o'tishda dvigatel tirsakli valining aylanishlar sonini yoki yuklanishni tezlik bilan oshirishga to'g'ri keladi. Bu holda yonuvchi aralashma suyuqlashib, natijada dvigatel o'chib qolishi mumkin. Tezlatish nasosi drossel zaslonka tez ochilganda yonuvchi aralashmaning ortiqcha suyuqlashmasligi uchun qo'shimcha miqdorda yonilg'i berish yo'li bilan qisqa vaqtda aralashmani quyuqlashtirish vazifasini bajaradi.

Yuk avtomobillarida dvigatelning eng katta quvvati yoki tirsakli valning aylanishlar chastotasining maxsus havoli cheklagich yordamida rostlanadi, ya'ni cheklanadi. Dvigatelning aylanishlar chastotasini cheklash maqsadida karbyuratorga havoli yuritmaga ega bo'lgan cheklagich moslamasi o'rnatiladi. Bu turdagi cheklagich markazdan qochirma datchik va diafragmalı mexanizmdan tuziladi.

Hozirda benzinni purkab beruvchi tizim jadallik bilan an'anaviy karbyuratorli tizimlarni siqib chiqarmoqda. Benzinni purkab beruvchi tizimning karbyuratorli tizimga nisbatan afzalliklari quyidagilardan iborat:

- yonilg'i va havoni ajratilgan holda me'yorlash, berilayotgan havoga mos ravishda yonilg'ini turlicha berilishi;
- me'yorlashning asosiy dasturini ko'plab omillar bo'yicha korrupsiyalash (yuklanishlar va tezliklar rejimiga, havo va sovitish suyuqligining haroratiga, atmosfera bosimiga va boshqalarga qarab);
- ishlatilgan gazlarni λ - zondli tizimlarda neytrallash uchun aralashmani talab etilgandek aniq moslash;
- dvigatelning tejamkorligi, quvvati foiz ko'rsatkichlarini 5-15 foizga yaxshilash, tashxislash, o'ziga-o'zi tashxis qo'yish.

Purkab beruvchi tizim karbyuratorli tizimga nisbatan qimmatligi, tuzilishi va foydalanish jarayonida xizmat ko'rsatishning murakkabligi bu tizimning kamchiligidir.

Benzin yuborilishiga siklik (davriy) purkash davomiyligini o'zgartirish yo'li bilan rostlanadigan, elektron boshqariladigan tizimlar ko'proq qo'llanilgan. Foydalaniladigan elektromagnit forsunkalar soniga qarab bu tizimlar quyidagicha tasniflanadi:

- har bir silindr uchun alohida forsunkali bo'ladi, (taqsimlangan purkash);
- barcha silindrlar uchun bitta forsunkali (markaziy purkash) bo'ladi;

To'rt taktli dvigatellarda kiritish taktida benzinni 0,15-0,4 MPa bosim ostida elektromagnit forsunkalar bilan purkovchi tizimlar keng tarqalgan.

Avtomobil dvigatellari silindrlariga benzinni bevosita purkash amaliy jihatdan ham qo'llanilmoqda. Bunga asosiy sabab forsunkaning ishlash sharoitini yomonligi, uni yonish kamerasiga joylashtirish qiyinligi hamda purkash bosimini yuqoriligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Avtomobillar texnik ekspluatatsiyasi. Qayta ishlangan va to'ldirilgan ruscha 4-nashridan (prof. Kuznetsov Ye.S. tahriri ostida. M.:Nauka 2004y. 535 b.) tarjima prof. Sidiqnazarov Q.M. umumiy tahriri ostida, Toshkent "VORIS-NASHRIYOT", 2006.

2. Avtomobillar texnik ekspluatatsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi avtotransport oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etgan. Prof. Sidiqnazarov Q.M. umumiy tahriri ostida, Toshkent "VORIS-NASHRIYOT", 2008.

3. Боровских Ю.И. и др. Автомобилларнинг техник тузилиши, техник хизмат кўрсатиш ва таъмирлаш. Тошкент: «Мехнат», 2001.

4. O.Hamraqulov, Sh.Magdiyev. Avtomobillarning texnik ekspluatatsiyasi. Toshkent, 2005 yil.

5. O.Xamrakulov, Sh.Magdiev. Avtomobillarning texnik ekspluatatsiyasi. Toshkent. 2005 y.

6. Xusanjonov A., Qobulov M., Abdubannopov A. Avtotransport vositalaridagi shovqin so'ndiruvchi moslamalarda ishlatilgan konstruksiyalar tahlili.

7. Magdiyev Sh.P. Rasulov H.A. Avtomobil va dvigatellarga texnik xizmat ko'rsatish, ta'mirlash. Toshkent, "ILM ZIYO" -2006 yil.

AYOLLARNING IJTIMOIIY HAYOTDAGI ROLI VA AHAMIYATI

Andijon davlat pedagogika insituti Ijtimoiy fanlar kafedrasii o'qituvchilari

Usmonova Shohsanam Shavkatovna

Jabborova Sayyora Muxammadqobilovna

Maktabgacha ta'lim 202-gruh talabalari

Mo'minova Zarnigorxon Sherzodbek qizi

Qobiljonova Mumtozbegin Odiljon qizi

Muxtorova Mavludaxon Murodjon qizi

Ne'matjonova Zuxra Farxodjon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamiyatning madaniy darajasi va ma'naviy barkamolligini tavsiflaydigan ayollarga bo'lgan e'tibor va munosabat ifodalangan. Jamiyatimizda ayollarning ijtimoiy va siyosiy jabhalarda yetakchi o'rinlarni egallashiga qaratilgan tizimli islohotlar yoritilgan. Shuningdek, Gender tenglik masalasida amalga oshirilayotgan davlat siyosati to'g'risida ma'lumotga ega bo'lamiz.

Kalit so'zlar: Jamiyat, gender tenglik, xotin – qizlar, ayollarga e'tibor, ta'lim, bandlik, kasb – hunar.

KIRISH

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev "Biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik-xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat bo'lmog'i zarur", deb alohida ta'kidlagan. Buyuk ma'rifatparvar Abdurauf Fitrat: "Farzandlarimizni yaxshi xulq egalari qilib tarbiyalashimiz uchun avvalo, millat onalari tarbiya va ilm olishlari lozim", deb yozgan edi. Biz Uchinchi Renessans poydevorini qurish, jamiyatda yangi ma'naviy makon yaratish haqida gapirar ekanmiz, bu ishlarni otalar, onalar, ustozlar ma'naviyati bilan uzviy amalga oshirishimiz zarur. Bugun biz ochiq jamiyatda yashayapmiz. Bu imkoniyatdan to'g'ri foydalanib, ilg'or g'oyalarni o'zlashtirishimiz kerak. Lekin, milliy qiyofamizga putur yetkazadigan illatlardan ehtiyot bo'lishimiz, o'zligimizni yo'qotmasligimiz shart"⁷⁹.

Oila va jamiyat ustuni, hayotimizning ko'rki bo'lgan xotin – qizlarga hurmat va ehtirom ko'rsatish xalqimiz uchun azal – azaldan buyuk qadriyat bo'lib kelgan. Vatanimizning bugungi taraqqiyotida, oila va jamiyat hayotida xotin –qizlar muhim o'rin va mavqeni egallashmoqda. Xususan, "Ayollga e'tibor – kelajakka e'tibor" naqillarimiz bejiz emas. Hozirda aksariyat xotin – qizlar yuqori intellekt, nufuzli dunyoviy bilim va malakaga ega ijtimoiy faol qatlam sifatida jamiyat farovonligi yo'lida xizmat qilishmoqda. Mustaqillik

⁷⁹ Sh.M.Mirziyoev raisligida o'tkazilgan videoselektor yig'ilishidagi asosiy ma'lumotlar. 2022yil 2 mart.

yillariga nazar tashlasak, datstlab xotin – qizlarning jamiyat hayotida ijtimoiy faolligini oshirishga alohida e'tibor berilgan.

Hozirgi davrda ayollarga munosabat masalasida talab qilinayotgan qoidalar islom dinining ezgu g'oyalari bilan sug'orilgan, xalqimizda azaldan mavjuddir. Darhaqiqat, diniy tomonlama e'tibor bersak, Islom qonunchiligida ham ayollarning huquqlari himoya qilingan. Islom dini ayolga mehnatni man etmadi, balki ayolni o'z tabiatiga munosib, shaxsiyatiga to'g'ri keladigan mehnat bilan shug'ullanishini targ'ib qilgan. Ayni vaqtda jamiyatimizda ayollar katta ijtimoiy kuchga aylanmoqda Mamlakatimizda o'tkazilayotgan barcha tadbirlar bugun ayollarimizning ishtirokisuz o'tmaydi. Ayniqsa, fan, ta'lim, madaniyat sohasida minglab olima-yu, fozila ayollar mehnat qilmoqdaki, ular jamiyat taraqqiyotida o'z mavqeyi va munosib ish o'rinlariga egadirlar. Shu jihatdan olganda O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentimiz I. A Karimov xotin – qizlar masalasiga alohida to'xtalib "Bugun ma'rifiy dunyoda xotin – qizlar manfaati degan alohida masala bor va uni o'rganish, yechimini topishga juda katta ahamiyat berilishi bejiz emas. Agar ayollarga yetarli e'tibor berilmasa, bunday jamiyatning kelajagi bo'lmaydi" deb ta'kidlagan. Ushbu jumalarning izohi sifatida xotin – qizlarimizni ta'limga jalb qilishimiz, oliy ma'lumotga ega bo'lishiga imkoniyatlar bugun yetarlicha. Oliy ma'lumotga ega qilishimizdan asosiy maqsad barkamol yosh avlodni har tomonlama salohiyatli, keng dunyoqarash, intellektual qobiliyatlarini shakllantirishda onalarimizda yetarli bilim va salohiyat bo'lsagina farzandiga tarbiya va ta'limni uyg'un tarzda olib borishi mumkin. Farzandga ta'lim va tarbiya berishda ayollarimizning roli erkaklarga nisbatan ustunroqdir. Boisi shundaki, farzand dunyoga kelibon to voyaga yetgunga qadar ilk ijtimoiy munosabat va jamiyatdagi mavjud me'yorlarni onasi orqali anglaydi. Zamonaviy ayolga shunchaki o'qish, yozish, hisobni bilish yetarli emas, uning oldida ta'lim sifati muammosi paydo bo'lib, doimo mustaqil tarzda o'z ustida tinimsiz ishlab, o'z bilimini orttirib chuqurlashtirib borishni talab etadi. Shu sababli ham ayni paytda nafaqat qizlarimizni ta'limga jalb qilish, balkida oliy ma'lumotga ega bo'lmagan xotin – qizlarimizni davlat budjetidan imtiyozlar ko'rinishida ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, yokida maxsus "Monomarkaz" larda kasb – hunarning barcha turlariga o'qitishni ko'zda tutadi. Ayollarimiz oilada bugun oilaviy budjetga ham o'z hissalarini qo'shmoqda. Bu albatta yaxshi holat. Ammo biz ta'kidlab o'tishimiz kerakki, ba'zi hollarda ayollar o'z oilasining asosiy boquvchisiga aylanib qolayotganligi sir emas. Oilada ayolning reguliatorlik funksiyasini oshirishini kuzatishimiz mumkin. Bu ham oilada bir qancha sotsial muammolarni yuzga kelishida omil bo'la oladi. Jamiyatimizda ayollarning ham turli ijtimoiy ehtiyojmand toifalari mavjud. Yurtboshimiz Sh. M. Mirziyoyev tomonidan ijtimoiy jihatdan yordamga muhtoj xotin – qizlarimizni bugun faol qilib, qiyin vaziyatida ularni o'qitib, kasb – hunarli qilib, muammolarini o'zlari yengishga asosiy e'tibor qaratilmoqda, va ijtimoiy xodim sifatida bu bizning ustuvor maqsadimiz. Zamonamizni o'tmish tarix bilan taqqoslasak, xotin – qizlarimizning bugungidek erkinligi, huquq va imkoniyat jihatidan tengligi taqsiqsa sazovordir. Bugun xotin – qizlarimiz uchun mavjud imtiyozlarni ko'rib chiqamiz.

Xotin- qizlar o'qishga kirishida qo'shimcha davlat granti va imtiyozli kreditlar.

- Kam ta'minlangan oilalardagi xotin qizlar;

- To'liqsiz oilada tarbiyalanayotgan yoxud ota – onasining ikkisi ham vafot etgan ijtimoiy himoya muhtoj qizlar;
- Turmush o'rtog'i vafot etgan. Voyaga yetmagan farzandini yolg'iz tarbiyalayotgan ijtimoiy himoyaga muhtoj ayollar;
- Nogironligi bo'lgan ehtiyojmand oilalardagi xotin – qizlar.

Yuqoridagi ehtiyojmand toifalarga tavsiyanoma Mahalla va Nuroniyarlarni qo'llab – quvvatlash vazirligi tomonidan beriladi hamda bu toifalar "Ayollar daftari" ga ham tegishlidir. "Ayollar dafari" ga 30 yoshdan oshgan xotin va qizlarimizni qamrab oladi. Qo'llab – quvvatlash asosan (moddiy tomonlama, natura shaklida, dori- darmon bilan ta'minlash, jarroxlik amaliyoti uchun mablag'lar bilan qo'llab – quvvatlash) ni o'z ichiga oladi. OTM uchun 4 % kvotani olishi mumkin. Bundan tashqari 2020 – yil 18- fevraldagi PF-5938 "Jamiyatda ijtimoiyma'naviy muhitni sog'lomlashtirish mahalla institutini yanada qo'llab – quvvatlash hamda oil avaxotin – qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora – tadbirlari to'g'risida" gi farmoni qabul qilindi. Bunda yordamga muhtoj va og'ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin – qizlar, nogironligi bo'lgan ayollarga ijtimoiy – huquqiy, xotin – qizlarning bandligi, mehnat sharoitlarini yaxshilash, qishloq joylarda xotin – qizlarning oilaviy tadbirkorlik, hunarmandchilikka jalb qilishga ham atroflicha to'xtab o'tilgan⁸⁰.

Aytishimiz joizki, 2019–yil 2- sentabrda "Xotin qizlar va erkaklar uchun teng huquq va hamda imkoniyatlar kafolatlari" to'g'risidagi qonun mavjud bo'lib, 5- moddasida jins bo'yicha kamsitishga yo'l qo'ymaslik, ya'ni har bir faoliyat turida ayollarimiz erkaklar kabi istgan kasbida ishlashi va o'z karyerasini tashkil qilishi mumkin.

Hozirda yangilanayotgan bosh qomusimiz hisoblanganKonstitutsiyamizning yangi tahririning 58- moddasida – xotin –qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar. Davlat xotin – qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek jamiyat va davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlaydi. Xo'sh, aslida erkak va ayol rahbarlar muvaffaqiyatga erishishlarida ma'lum darajada tafovut mavjud .Taniqli daniyalik olim F. Denmark katta hajmdagi tatqiqotlar natijasida shunday xulosaga keldiki, hususan insoniy munosabatlar, kongilchanlik, boshqaruvda demokratik tamoyillarga suyanish ayollarda ko'proq uchraydi. Va bu ko'rsatkichlar ma'lum ma'noda ijobiy omilni ifodalaydi.

Mamlakatimizda 7 mln dan ortiq ishchi, xizmatchi, talabalarni o'zida mujassamlashtirgan 14 ta yirik kasaba uyushmalari a'zolarining yarmidan ko'pini ayollar tashkil etadi. Ko'rishimiz mumkunki, davlat boshqaruvi faoliyatida xotin – qizlarimizdan "Deputat", "Vazir", "Senator", "Vazir o'rinbosari", "Akademik", "Tadbirkor", "Direktor", lavozimlarda faoliyat olib borayotganlari gender tengligining yaqqol misolidir . 2030 – yilga qadar tenglik strategiyasi orqali barcha uchun teng huquq va sifatli ta'limni ta'minlash, qizlarning oliy ma'lumotga ega bo'lishi , zo'ravonlikka yo'l qo'ymaslik kabi masalalarni qamrab olgan. 2023 – o'quv yilidan boshlab, magistraturada o'qiyotgan barcha xotin-

⁸⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 – yil 18- fevraldagi PF-5938-son Farmoni

qizlarning kontrakt pullarini to'liq budjetdan qoplab berish uchun har yili 200 mlrd so'm mablag' va doktoranturada ilmiy tadqiqotlar olib borishlari uchun xotin – qizlarga har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratilyapti. 2022 – 2026 –yillarga xotin –qizlar ta'limini qo'llab –quvvatlash dasturi qabul qilinishi ko'zda tutilmoqda. 2021 –yilda ayollar tadbirkorligi dasturi doirasida mingdan ziyod xotin –qizlarga oilalar tadbirkorligi doirasida 200 mingdan ziyod loyihalarga 2 trillion kredit va subsidiya ajratilib, 320 ming xotin – qizlar doimiy ish o'rinlariga ega bo'ldi. 2021 –yilda 190 ming nafar ayollar kasb – hunarga o'qitildi. Bundan tashqari, 4 mingdan ziyod xotin –qizlarga uy –joy to'lovining boshlang'ich badaliga mablag' ajratilmoqda. Yildan yilga inson qadri yuksak darajalarga ko'tarilmoqda⁸¹.

2020- yil 1 – iyuldan o'zini – o'zi band qilgan shaxslar ro'yxati shakllantirildi. Bunda xotin – qizlarimizni hamshiralik ishi o'zini o'zi band qilish faoliyati turi hisoblanadi. Mazkur faoliyatni o'rta tibbiy yoki oliy hamshiralik ishi yo'nalishi bo'yicha oliy ma'lumotga ega tegishli axborot tizimida ro'yxatdan o'tgan shaxslar amalga oshiradi. Har bir hududda o'z – o'zini boshqarish organlarida "Ijtimoiy himoya yagona reestr" elektron tizimi tashkil etilgan. Mazkur tizimda har bir tumandagi MFY da istiqomat qiluvchi kam ta'minlangan oilalar, ishsiz xotin – qizlar, ijtimoiy yordamga muhtoj yolg'iz ayollar ro'yxati shakllantirilgan bo'ladi. Bu jarayon bilan mahallada xotin qizlar faoli ehtiyojmand ayol qizlarimizni har tomonlama qo'lab – quvvatlaydi. Ushbu yordam ijtimoiy psixologik, huquqiy, sog'lom turmush tarzini ta'minlash, tibbiy – ijtimoiy xizmatlar sifati shu kabi yoki yanada jiddiy muammolarini aniqlash va manzilli ko'mak berishni o'z vakolatiga oladi. Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, ta'lim olayotgan, mehnatda band bo'lgan xotin – qizlarimizning intilishlari va qobiliyatlarini inobatga olishimiz, ularni jamiyatda erkaklar bilan faoliyatini uzviy va uyg'un tarzda davom ettirish, imkoniyatlarini kengaytirish lozim. Ayollarimizning huquq va manfaatlarini himoya qilishimiz va jamiyatimizda ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish maqsadga muvofiq strategiyadir. Zero, unutmaylik, "Kelajak tarbiyasi olima ayollarimiz qo'lidadir"⁸².

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. SH.M.Mirziyoev raisligida o'tkazilgan videoselektor yig'ilishidagi asosiy ma'lumotlar. 2022yil 2 mart. Elektron resurs
- 2.<https://islomkarimov.uz/en/news/ayolni-uluglamoq-vatanni-hayotni-uluglamoqdeganidir-islom-karimov> 07.03.2019
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 – yil 18- fevraldagi PF-5938-son Farmoni
- 4.<https://daryo.uz/2019/03/07/shavkat-mirziyoyev-ayollarning-jamiyatdagi-orniniozbekiston-erishayotgan-yutuqlardagi-beqiyos-hissasini-hech-narsa-bilan-olchabbolmaydi/>

⁸¹ <https://daryo.uz/2019/03/07/shavkat-mirziyoyev-ayollarning-jamiyatdagi-orniniozbekiston-erishayotgan-yutuqlardagi-beqiyos-hissasini-hech-narsa-bilan-olchabbolmaydi/>

⁸² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik faoliyati va o'zini o'zi band qilishni davlat tomonidan tartibga

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik faoliyati va o'zini o'zi band qilishni davlat tomonidan tartibga

6.Jabborova, S., Erkinova, I., & Shokirova, Z. (2024). VIRTUAL O'YINLARNING YOSHLAR ONGIGA TA'SIRI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).

7.Jabborova, S., Mirzadavlatova, U., & Kozimova, G. (2024). TA'LIM VA TARBIYA JARAYONIDA AXBOROTNING O'RNI VA AHAMIYATI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).

8.Jabborova, S., Ismatillayeva, I., Fozilova, R., & Sultonboyev, A. (2024). TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING ISTIQBOLLARI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).

9.Jabborova, S., Daminjonova, S., Ismoilova, G., & Mamatqodirova, M. (2024). AXBOROTNING INSON HAYOTIGA TA'SIRI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).

10.Jabborova, S., Olimjanova, H., & Shodmonova, S. (2024). INTERNETDAN SAMARALI FOYDALANISH-DAVR TALABI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).

Bahodir o'g'li, V. S. (2024). YURTIMIZDA ARABLAR BOSQINI VA ISLOM DININING KIRIB KELISHI. *WORLD OF SCIENCE*, 7(10), 40-44.

11.Asadbek, M., & Davronbek, I. (2023). O'ZBEKISTON-2030 STRATEGIYASINING YANGI O'ZBEKISTONNI BARPO ETISHNING KAFOLATI. *Ustozlar uchun*, 24(1), 204-207.

12.Dilshodbek o'g'li, I. D. (2023). O'ZBEKISTONDA SIYOSIY PARTIYALARNING JAMIYAT HAYOTIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI. *Journal of new century innovations*, 29(4), 115-120.

13.Dilshodbek o'g'li, I. D. (2023). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA'LIM TIZIMIDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARI, METODLARI VA TEXNOLOGIYALARINI JORIY QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 21(7), 102-110.

14. Ahmedov, A. T. (2024). KASABA UYUSHMA TASHKILOTINING HUQUQIY ASOSLARI-DEMOKRATIYA VA OSHKORALIK PRINSIPLARINI SHAKLLANISHI. *Экономика и социум*, (4-1 (119)), 54-59.

15. AHMEDOV, A. (2024). KASABA UYUSHMA TASHKIOTLARINING BOSHQA JAMOAT TASHKIOTLARI BILAN O'ZARO HAMKORLIKLARI. *News of the NUUZ*, 1(1.9), 60-63.

GLOBAL IQTISODIY INQIROZLAR DAVRIDA INNOVATSIYALAR VA INVESTITSIYALARNING O'RNI

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi

Ulashov Fazliddin Mehridin o'g'li

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya: Ushbu maqola, inqirozlar sharoitida kompaniyalar va davlatlarning innovatsion yondashuvlari va investitsiyaviy qarorlarining global iqtisodiyotga bo'lgan ta'sirini tahlil qiladi. Innovatsiyalar inqirozdan chiqishning muhim vositasi sifatida qaralib, ularning iqtisodiy tizimlarni qayta shakllantirish va yangi imkoniyatlarni ochishdagi roli ko'rsatib beriladi. Shu bilan birga, maqolada turli iqtisodiy sektorlar va davlatlar misolida innovatsiya va investitsiya strategiyalarining muvaffaqiyat omillari tahlil qilinadi. O'quvchi ushbu maqoladan iqtisodiy inqirozlarni yengib o'tish uchun qanday yechimlar mavjudligini va bu jarayonda innovatsiyalar qanday pirovard natijalarga olib kelishi mumkinligini bilib oladi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy inqirozlar, innovatsiyalar, investitsiyalar, global iqtisodiy rivojlanish, strategik qarorlar, global iqtisodiyot, innovatsion strategiyalar, iqtisodiy barqarorlik, texnologik taraqqiyot, inqirozdan chiqish strategiyalari

ASOSIY QISM

Iqtisodiy inqirozlar insoniyat tarixida takrorlanib turadigan murakkab jarayonlardan biri bo'lib, ular davlatlar iqtisodiyotiga, xalqaro savdo oqimlariga va umuman global iqtisodiy tizimga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday sharoitlarda iqtisodiy barqarorlikni tiklash va kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan inqirozlarni oldini olish uchun innovatsiyalar va investitsiyalar muhim strategik vositalar sifatida maydonga chiqadi. Innovatsiyalar, ayniqsa, texnologik taraqqiyotning yangi yo'nalishlari, iqtisodiyotga yangicha qarashlarni olib kirib, inqirozdan chiqish yo'llarini ochadi. Investitsiyalar esa ushbu yangiliklarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni ta'minlaydi. Shu bois, innovatsiyalar va investitsiyalarning o'zaro uyg'unligi iqtisodiy inqirozlarni yengishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada iqtisodiy inqirozlar davrida innovatsiyalar va investitsiyalarning strategik ahamiyati ko'rib chiqiladi. Misollar va real tajribalarga tayanib, ushbu ikki kuchning iqtisodiy tizimlarni qayta shakllantirishdagi o'rni, ularning o'zaro sinergiyasi va kelajakdagi barqaror rivojlanishga qo'shadigan hissasi tahlil qilinadi. O'quvchi bu maqola orqali iqtisodiy inqirozlarni yengib o'tishda samarali strategiyalarni tushunib, innovatsion yondashuvlarning imkoniyatlari haqida chuqurroq tasavvurga ega bo'ladi.

Global iqtisodiy inqirozlar insoniyat tarixida takrorlanib kelgan va har safar yangi murakkabliklarni keltirib chiqargan iqtisodiy hodisalardir. Bu inqirozlar odatda moliyaviy tizimdagi nomutanosiblik, global savdo tarmoqlarining izdan chiqishi yoki geosiyosiy beqarorlik kabi omillar tufayli yuzaga keladi. Bunday inqirozlar nafaqat davlatlar

iqtisodiyotiga, balki xalqaro savdo, investitsiyalar, bandlik darajasi va texnologik rivojlanishga ham ta'sir qiladi. Ularning salbiy oqibatlari qatoriga iqtisodiy pasayish, ishsizlikning ortishi va aholi turmush darajasining keskin pasayishi kiradi. Iqtisodiy inqirozlarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri ularning kutilmagan sur'ati va global miqyosdagi ta'sir doirasidir. Biror bir davlatda boshlangan inqiroz qisqa vaqt ichida butun dunyoga tarqalib, turli mintaqalardagi iqtisodiy faoliyatni izdan chiqarishi mumkin. Misol uchun, 2008 yilgi global moliyaviy inqiroz AQShdagi ipoteka bozoridagi muammolardan boshlangan bo'lsa-da, qisqa vaqt ichida boshqa davlatlarning moliyaviy tizimlariga ham jiddiy zarar yetkazdi. Inqirozlarning yana bir xususiyati – ular iqtisodiyotning turli sektorlariga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi tarmoqlar, masalan, xizmat ko'rsatish yoki ko'chmas mulk sektori, katta zarar ko'rish mumkin, boshqa sohalar esa innovatsiyalar yoki davlat yordami tufayli tezroq tiklanishi mumkin. Shu sababli iqtisodiy inqirozlar odatda iqtisodiyotning strukturaviy o'zgarishlariga olib keladi. Shuningdek, global inqirozlar davlatlarning iqtisodiy siyosatiga bevosita ta'sir qiladi. Davlatlar bunday vaziyatlarda odatda qo'llab-quvvatlash paketlarini joriy etadi, moliyaviy bozorlarni barqarorlashtirish uchun chora-tadbirlar ko'radi va investitsiya muhitini yaxshilashga harakat qiladi. Ammo bu jarayon ko'pincha vaqt talab qiladi va uning muvaffaqiyati davlatlarning iqtisodiy resurslari va siyosiy barqarorligiga bog'liq bo'ladi.

Global iqtisodiy inqirozlar, shuningdek, xalqaro hamkorlikning ahamiyatini oshiradi. Jahon iqtisodiyotining o'zaro bog'liq bo'lishi sababli, davlatlar inqirozlarni bartaraf etishda birgalikda ishlashi kerak bo'ladi. Xalqaro tashkilotlar, xususan, Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon banki bunday vaziyatlarda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonlarning barchasi global iqtisodiy inqirozlarni nafaqat muammo, balki yangi imkoniyatlarni yuzaga keltiruvchi jarayon sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Innovatsiyalar va investitsiyalar bu imkoniyatlarni amalga oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Innovatsiyalar iqtisodiy inqirozlarni yengishda hal qiluvchi omil bo'lib, ular iqtisodiy tizimlarni qayta tiklash va yangi rivojlanish imkoniyatlarini yaratishda asosiy vosita sifatida qaraladi. Inqirozlar ko'pincha mavjud iqtisodiy mexanizmlar va jarayonlarning samarasizligini oshkor qiladi, bu esa yangicha yondashuv va texnologiyalarning joriy etilishini talab qiladi. Innovatsiyalar bu jarayonda yangi iqtisodiy model va echimlarni taqdim etib, iqtisodiyotga moslashuvchanlik va bardoshlilik bag'ishlaydi. Texnologik innovatsiyalar, masalan, raqamli transformatsiya yoki avtomatlashtirish, inqiroz davrida korxona va tashkilotlarning xarajatlarini optimallashtirishga yordam beradi. Bu esa korxonalar raqobatbardoshligini oshirib, ularga yangi bozorlarni ochish va mavjud bozorlarni saqlab qolish imkonini beradi. Masalan, pandemiya davrida raqamli platformalar va masofaviy ishlash texnologiyalari nafaqat ish jarayonini davom ettirishni, balki yangi ish o'rinlari va xizmatlarni yaratishni ta'minladi. Innovatsiyalar, shuningdek, yangi mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqishga yo'l ochadi, bu esa iste'molchilar talabini tiklashga yordam beradi. Inqiroz davrida iste'molchilar xarajatlarini qisqartiradi, ammo innovatsion mahsulotlar yoki xizmatlar bu vaziyatni o'zgartirishi mumkin. Ular qiziqish uyg'otib, bozorda yangi talab yaratadi, bu esa iqtisodiy faollikni oshiradi.

Davlat siyosatida ham innovatsiyalar alohida o'rin tutadi. Davlatlar inqirozga qarshi kurashda innovatsion infratuzilmani rivojlantirish va ilmiy-texnologik taraqqiyotni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiyotni mustahkamlaydi. Yashil energiya, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili kabi sohalarda innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash orqali davlatlar barqaror rivojlanish yo'lida inqiroz oqibatlarini yengib o'tmoqda. Innovatsiyalarning iqtisodiy inqirozlarni yengishda ijtimoiy o'lchovlari ham muhimdir. Ular yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishda yordam beradi. Shuningdek, ijtimoiy innovatsiyalar inqirozga moslashishni osonlashtiradi, bu esa aholi farovonligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Innovatsiyalar nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ham asosiy rol o'ynaydi. Umuman olganda, innovatsiyalar iqtisodiy inqirozlarni yengishda faqat bir marta qo'llaniladigan vosita emas, balki iqtisodiy tizimlarni barqaror va uzoq muddatli rivojlanishga tayyorlaydigan strategik vosita sifatida ko'riladi.

Investitsiyalarning strategik ahamiyati iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va kelajakdagi o'sishni rag'batlantirishda katta rol o'ynaydi. Xalqaro tashkilotlarning statistik ma'lumotlari investitsiyalarning iqtisodiy inqiroz davrida qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Masalan, Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan davlatlarda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish iqtisodiy o'sishning 10% ga yaqin qismini tashkil etadi. Bu shuni anglatadiki, investitsiyalar barqaror rivojlanish uchun asosiy moliyaviy manba hisoblanadi. Global miqyosda 2008 yilgi moliyaviy inqiroz davrida investitsiya oqimlarining 30% ga qisqarishi iqtisodiy pasayishning chuqurlashishiga olib kelgani kuzatilgan. Biroq, o'sha davrda texnologik va yashil energiya sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar o'sishda davom etdi. Masalan, Xitoyning qayta tiklanadigan energiya sohasiga qilingan investitsiyalari o'sha yili 40 milliard dollarga yetgan bo'lib, bu iqtisodiyotning muhim segmentlarini himoya qilish va yangi ish o'rinlarini yaratishga yordam berdi. Pandemiya davrida, 2020 yilning birinchi yarmida, xalqaro investitsiya oqimlari 49% ga kamaydi. Shunga qaramay, sog'liqni saqlash va raqamli texnologiyalar sohasiga investitsiyalar sezilarli darajada oshgan. Masalan, Jahon iqtisodiy forumi hisob-kitoblariga ko'ra, pandemiya davrida raqamli iqtisodiyotga yo'naltirilgan global investitsiyalar 700 milliard dollardan oshdi, bu esa inqiroz sharoitida yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratishda katta rol o'ynadi. Davlat investitsiyalarining strategik ahamiyati ham alohida ta'kidlanishi lozim. Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) tadqiqotlariga ko'ra, davlat infratuzilmasiga qilingan investitsiyalar, ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda, uzoq muddatda har bir dollar investitsiya uchun ikki barobar iqtisodiy samaradorlik keltiradi. Misol sifatida, Hindistonning raqamli infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha olib borgan dasturlari 2014-2021 yillar oralig'ida mamlakat iqtisodiyotiga qo'shimcha 1,2 trillion dollar daromad olib keldi. Ushbu statistik ma'lumotlar investitsiyalar nafaqat iqtisodiy inqiroz oqibatlarini yengillashtirishda, balki iqtisodiyotning uzoq muddatli o'sishini ta'minlashda ham strategik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Innovatsion tarmoqlarga yo'naltirilgan investitsiyalar esa iqtisodiy tizimlarni moslashuvchan va bardoshli qilishda asosiy vosita hisoblanadi.

Innovatsiyalar va investitsiyalar sinergiyasi

Innovatsiyalar va investitsiyalar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, birgalikda iqtisodiy o'sishni tezlashtirish va yangi imkoniyatlarni ochishda muhim rol o'ynaydi. Investitsiyalar innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun zarur bo'lgan resurslarni taqdim etsa, innovatsiyalar investitsiyalarning samaradorligini oshiradi va iqtisodiyotda yangi segmentlar yaratadi. 2021 yilda global miqyosda texnologik innovatsiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalar 1,6 trillion dollardan oshdi. Buning natijasida sun'iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalari sohasida sezilarli rivojlanish kuzatildi. McKinsey & Company ma'lumotlariga ko'ra, sun'iy intellektni joriy qilish orqali korxonalarining samaradorligi o'rtacha 20% ga oshgan, bu esa global ishlab chiqarishning yillik hajmiga qo'shimcha 3 trillion dollardan ziyod iqtisodiy samaradorlik olib kelgan. Yashil energiya sohasidagi innovatsion texnologiyalar ham investitsiyalar orqali keng ko'lamda rivojlanmoqda. 2022 yilda qayta tiklanadigan energiyaga yo'naltirilgan global investitsiyalar hajmi 495 milliard dollarga yetgan. Bu investitsiyalar natijasida 15 mingdan ortiq yangi yashil ish o'rinlari yaratilgan va karbonat angidrid chiqindilari hajmi yillik 7% ga kamaygan. Innovatsiyalar va investitsiyalarning sinergiyasiga texnologik startaplar misolida ham e'tibor qaratish mumkin. Startaplar odatda yuqori darajadagi innovatsion salohiyatga ega, lekin katta miqdordagi investitsiyalar talab qiladi. 2023 yilda butunjahon startap ekotizimiga qilingan investitsiyalar hajmi 250 milliard dollardan oshdi. Shu investitsiyalar tufayli Uber, Airbnb kabi gigant kompaniyalar dunyo bo'ylab xizmat ko'rsatish modellari va texnologik innovatsiyalarni kengaytira oldi. Xitoyning "Made in China 2025" strategiyasi ham innovatsiyalar va investitsiyalarning sinergiyasiga yorqin misoldir. Bu strategiya doirasida yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga qaratilgan investitsiyalar hajmi yiliga 300 milliard dollardan oshdi. Natijada, mamlakatning texnologik eksport hajmi 10 yil ichida ikki barobarga oshib, 2022 yilda 2 trillion dollarni tashkil etdi. Mazkur statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalar va investitsiyalar o'zaro uyg'unlashganida iqtisodiyotga kuchli turtki beradi. Bu sinergiya nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki global muammolarni hal qilishda ham samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Texnologik yangiliklarni moliyalashtirish orqali barqaror rivojlanishga erishishning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Iqtisodiy sektorlar va davlatlar misolida amaliy tajriba

Yashil energiya sektori

Yashil energiya texnologiyalariga qaratilgan investitsiyalar ko'plab davlatlarda iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam berdi. Masalan, Germaniya 2022 yilda qayta tiklanadigan energiya loyihalariga 60 milliard dollardan ortiq mablag' yo'naltirdi. Buning natijasida mamlakatning energiya ishlab chiqarishida qayta tiklanadigan manbalarning ulushi 50% ga yetdi. Shu bilan birga, 300 mingdan ortiq yangi ish o'rinlari yaratildi. Bu tajriba ko'rsatadiki, yashil energiyaga sarmoya kiritish iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta'minlaydi.

Texnologik ishlab chiqarish sektori

Xitoyning texnologik ishlab chiqarishga yo'naltirilgan investitsiyalari iqtisodiyotning rivojlanishida muhim rol o'ynadi. 2021 yilda mamlakat yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga 480 milliard dollar sarmoya kiritdi. Bu natijada Xitoyning texnologik

eksport hajmi 2,5 trillion dollarga yetdi, bu esa mamlakatning global texnologiya bozoridagi ulushini sezilarli darajada oshirdi. Huawei va Xiaomi kabi kompaniyalar innovatsiyalar va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan investitsiyalarning muvaffaqiyatli misoli sifatida e'tirof etiladi. Sog'liqni saqlash sektori

Pandemiya davrida sog'liqni saqlash sohasida innovatsiyalar va investitsiyalar iqtisodiy inqiroz oqibatlarini kamaytirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Masalan, AQSh 2020-2021 yillarda vaksina ishlab chiqarish va tarqatishga 18 milliard dollar sarmoya kiritdi. Bu mRNA texnologiyasi asosida Pfizer va Moderna kabi kompaniyalarning muvaffaqiyatli vaksinalar ishlab chiqishiga olib keldi. Vaksinalarning joriy etilishi iqtisodiy faollikni tiklashga yordam berdi va millionlab ish o'rinlarini saqlab qoldi.

AVTOMOBIL SANOATI

Elektr transport vositalari ishlab chiqarish sohasida Norvegiya yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. 2022 yilda Norvegiya avtomobil sanoatiga yo'naltirilgan investitsiyalarining 75% elektr transport vositalariga qaratildi. Shu yilning o'zida mamlakatda sotilgan avtomobillarning 80% dan ortig'i elektr transport vositalari bo'ldi. Bu Norvegiyaning uglerod chiqindilarini kamaytirish maqsadida amalga oshirilgan muvaffaqiyatli strategiyasi bo'lib, iqtisodiy barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Raqamli texnologiyalar sektori

Hindistonning raqamli iqtisodiyotga qaratilgan strategiyasi ham diqqatga sazovordir. 2014-2021 yillar oralig'ida mamlakat raqamli infratuzilmaga 200 milliard dollar sarmoya kiritdi. Natijada Hindistonning IT xizmatlari eksporti 2022 yilda 150 milliard dollarga yetdi, bu esa mamlakat iqtisodiyotining 10% ga yaqin qismini tashkil etdi. Shuningdek, 4 milliondan ortiq yangi ish o'rinlari yaratildi.

Innovatsiyalar va investitsiyalar sinergiyasi bo'yicha olimlarning fikrlari
Joseph Schumpeter

Mashhur iqtisodchi Joseph Schumpeter innovatsiyalarning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini "kreativ yo'q qilish" nazariyasi orqali tushuntirgan. Uning fikricha, innovatsiyalar iqtisodiy tizimlarni yangilash va samaradorlikni oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi. U shunday deydi: "Innovatsiyalar iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchidir va ular investitsiyalar bilan uyg'unlashganda, iqtisodiy o'sishni yanada tezlashtiradi." Bu nazariya asosida texnologik yangiliklarga yo'naltirilgan investitsiyalar nafaqat mavjud sohalarni modernizatsiya qilishga, balki yangi bozorlar yaratishga olib keladi.

PAUL ROMER

Iqtisodiy o'sish nazariyasining otalaridan biri hisoblangan Paul Romer innovatsiyalarni iqtisodiy o'sishning asosiy omili sifatida ko'radi. Uning fikricha, texnologik taraqqiyot va ilmiy tadqiqotlarga qaratilgan investitsiyalar milliy iqtisodiyotlarni raqobatbardosh qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Romer shunday deydi: "Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan investitsiyalar milliy daromadni ko'paytirish va iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish uchun eng samarali vositadir." Nobel mukofoti sovrindori sifatida Romer innovatsiyalar va investitsiyalarni birgalikda rivojlantirishni iqtisodiy siyosatning markaziy elementi deb biladi.

ROBERT SOLOW

Robert Solow, iqtisodiy o'sish nazariyasi bo'yicha Nobel mukofoti sovrindori, texnologik taraqqiyot va kapital qo'yilmalar o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratadi. Uning fikricha, innovatsiyalar va investitsiyalar o'rtasidagi sinergiya iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi. Solow quyidagicha fikr bildirgan: "Kapital qo'yilmalar, agar ular yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan bo'lsa, ishlab chiqarishning barqaror o'sishini ta'minlaydi." Uning modeli innovatsiyalarni uzoq muddatli iqtisodiy o'sishning eng muhim omili sifatida tasvirlaydi.

Bu olimlarning fikrlari innovatsiyalar va investitsiyalarning o'zaro bog'liq jarayon ekanligini va bu sinergiya global iqtisodiy rivojlanishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Bu qarashlar turli davlatlarning muvaffaqiyatli iqtisodiy tajribalarida ham o'z isbotini topgan.

Xulosa va takliflar Innovatsiyalar va investitsiyalar iqtisodiy inqirozlarni yengib o'tishda va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlashda o'zaro uyg'unlashgan holda ishlaydi. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, texnologik yangiliklarni moliyalashtirish orqali iqtisodiyotga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkin. Masalan, 2022 yilda global texnologik innovatsiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi 1,6 trillion dollarga yetdi va bu investitsiyalar natijasida yangi texnologiyalar ishlab chiqarishdan qo'shimcha 3 trillion dollarlik iqtisodiy samaradorlik yaratildi. Bu ko'rsatkich innovatsiyalar va investitsiyalar o'rtasidagi sinergiyaning amaliy samaradorligini ochib beradi. Sog'liqni saqlash sohasida pandemiya davrida vaksina ishlab chiqarishga yo'naltirilgan 18 milliard dollarlik investitsiya qisqa vaqt ichida jahon iqtisodiyotini tiklash uchun asos bo'ldi. Bu jarayon investitsiyalarni ijtimoiy sohalarda innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratish muhimligini ko'rsatadi. Yashil energiya sektorida 495 milliard dollarlik investitsiyalar uglerod chiqindilarini kamaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda muvaffaqiyatli natijalarni olib keldi. Bu ma'lumotlar ko'rsatadiki, investitsiyalarni ekologik barqarorlikka yo'naltirish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy samaradorlikka ham hissa qo'shadi.

Takliflar quyidagilarni o'z ichiga oladi: Innovatsiyalarga yo'naltirilgan davlat investitsiyalarini oshirish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish. Jahon bankining hisob-kitoblariga ko'ra, infratuzilma va texnologiyalarga qilingan har bir 1 dollar investitsiya iqtisodiyotga qo'shimcha 2-3 dollarlik samaradorlik olib keladi. Shuning uchun davlatlar bunday investitsiyalarni ko'paytirishi kerak.

Xususiy sektorni innovatsiyalarga jalb qilish. McKinsey ma'lumotlariga ko'ra, texnologik startaplarga qilingan investitsiyalar yillik 20-30% daromadlilikni ta'minlaydi. Bu ko'rsatkich xususiy kompaniyalar uchun innovatsion loyihalarni moliyalashtirishning iqtisodiy jihatdan foydali ekanligini ko'rsatadi. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish orqali innovatsiyalarni joriy etish. Pandemiya davrida global vaksina ishlab chiqarish jarayonida xalqaro hamkorlikning ahamiyati ko'rinib turdi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, xalqaro loyihalarga qilingan investitsiyalar pandemiya oqibatlarini 30% tezroq yengishga yordam berdi. Xulosa qilib aytganda, innovatsiyalar va investitsiyalarning uyg'unlashuvi nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki global

muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan barqaror rivojlanish modelini yaratadi. Statistika va amaliy tajribalardan kelib chiqib, davlatlar va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, strategik investitsiyalar va texnologik taraqqiyotning uyg'un rivoji global iqtisodiy tizimni yanada mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qodirov, O. A. (2019). Investitsion strategiyalar va ularning iqtisodiy rivojlanishdagi roli. Toshkent: Iqtisodiyot va Biznes Nashriyoti.
2. Yunusov, A. T. (2021). Innovatsion jarayonlar va ularning iqtisodiy samaradorligi. Samarqand: Zarafshon nashriyoti.
3. Karimov, U. M. (2020). Global iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida investitsiyalarning ahamiyati. Toshkent: Fan va Taraqqiyot.
4. Uzbekistan Research Portal. (2022). "O'zbekiston iqtisodiyotida innovatsiyalarning o'rni". O'zbekiston Fanlar Akademiyasi sayti. www.academy.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar Vazirligi Sayti. (2023). "Davlat investitsiya loyihalari va ularning natijalari". www.invest.gov.uz
6. Muhammadiev, N. H. (2018). Iqtisodiy inqiroz va innovatsion strategiyalar. Qarshi: Nasaf Nashriyoti.
7. Bekmurodov, I. R. (2022). Investitsiyalarni boshqarish va innovatsiyalarni moliyalashtirish. Buxoro: Buxoro Universiteti Nashriyoti.
8. Sharopov, S. F. (2020). Texnologik taraqqiyotning iqtisodiy o'sishga ta'siri. Nukus: Qoraqalpoq Fan Nashriyoti.

УЎТ 632.4.01/08

**САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДА СОЯ ЎСИМЛИГИ ЕР УСТКИ ВА ЕР ОСТКИ
ҚИСМЛАРИНИ ЧИРИШ КАСАЛЛИКЛАРИ.**

Пирназарова Махзуна Шавкат қизи,

Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети

Агробиотехнологиялар ва озиқ овқат хавфсизлиги институти таянч докторанти,

Умурзаков Элмурод

*Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар
университети профессори, қ.х.ф.д.*

Аннотация. Мақолада соя экинни илдиз чириш, оқ поя чириш, қора чириш ва қўнғир чириш замбуруғ касалликларини биологик хусусиятлари, тарқалиши, ривожланиши ва кўпайиши ҳақидаги маълумотлар берилган. Шу билан бирга, соя экини ҳосили миқдори ва сифатига касалликларни салбий таъсири ҳам ёритилган.

Калит сўзлар: соя, илдиз чириш, оқ поя чириш, қора чириш, қўнғир чириш, касаллик, замбуруғ.

Аннотация. В статье приведены сведения о биологических особенностях, распространении, развитии и размножении болезней корневой гниль, стеблевая гниль, черной гниль и бурой гнили. При этом также подчеркивается негативное влияние болезней на количество и качества урожая.

Ключевые слова: соя, болезнь, грибок, корневой гниль, стеблевая гниль, черной гниль, бурой гнили.

Annotation. The article provides information about the biological characteristics, distribution, development and reproduction of diseases root rot, stem rot, black rot and brown rot. It also emphasizes the negative impact of diseases on the quantity and quality of harvest.

Key words: soybean, disease, fungus, root rot, stem rot, black rot, brown rot.

КИРИШ

Соя бугунги кунда дунёда муҳим озиқ-овқат ўсимлиги ҳисобланади. Дон таркибида 50% гача оксил ва 20-23% мой бўлишлиги унга бўлган қизиқишни янада ортишига сабабчи бўлмоқда. Экиннинг фойдали жиҳатлари жуда кўп ва унинг таркибидаги аминокислоталар бошқа ўсимликларда учрамайди. Шу сабабли соя инсон озиқланишида истиқболли экин ҳисобланмоқда. Суғориладиган шароитда соя экинига кулай шароит яратилиши билан бирга унинг зарарли организмларини тарқалиши ва ривожланишига ҳам яхши шароит пайдо бўлади. Бу эса ҳосилнинг миқдори ва сифатига салбий таъсир кўрсатади [1,2, 3,4].

Тадқиқот мақсади ва услублари. Самарқанд вилояти шароитида соянинг кенг тарқалган чириш касалликларини тур таркибини ўрганиш, уларни морфологик хусусиятлари ва идентификация қилиш асосида уларга қарши самарали усулларини

ишлаб чиқиш тадқиқотнинг асосий вазифаси ҳисобланади. Тадқиқотнинг дастлабки вазифаси ўсимлик органларини чириш касалликлари бўйича хорижий ва маҳаллий манбалар маълумотларни таҳлил қилиш ва соя майдонларидаги ушбу касалликларни пайдо бўлиши, уларни тарқалиш манбалари ҳамда уларни аниқлаш усулларини ўрганишдан иборат.

Тадқиқот натижалари ва уларни таҳлили. Соя ўсимлиги бир қатор касалликлар билан шикастланади, уларни замбуруғлар, бактериялар ва вируслар келтириб чиқаради. Улар майсаларни nobуд қилади, баргларда доғлар ҳосил қилади, дуккак, уруғ ва пояни чиришига олиб келади.

Соянинг жуда кўп касалликлари қаторида энг кўп тарқалган ва зарар келтирадигани замбуруғлар келтириб чиқарадиган чириш касалликлари ҳисобланади.

Илдиз чириш касаллиги. Соя экилган майдонларда илдиз чириш касаллиги жиддий зарар етказади, униб чиқган майсаларни nobуд қилишга олиб келади. Касаллик ер юзасига униб чиқиш ҳолатида бўлган ўсимталарни ва ўниб чиқган ёш ўсимликларни зарарлайди. Майса илдизчаларини, поясини ва уруғпалларини чиритади. Асосий илдиз ва поя буғзи ташқи кўриниши қизғич-кўнғир тусга киради. Иккиламчи илдизларининг кўп қисми nobуд бўлади. Ўсимлик сўлийди ва nobуд бўлади. Уруғпалларнинг учки ва пастки томонларида чуқур, юмалоқ кўнғир доғлар пайдо бўлади. Айрим ҳолатларда ўсимликни ўсиш нуқтаси қораяди, шикастланган ўсимликни ташқи кўриниши ўчган шамни эслатади. Кўпгина ҳолатларда соянинг илдиз чириш касаллигини қўзғатувчиси *Fusarium* ва *Rhizoctonia* авлодига мансуб замбуруғлар ҳисобланади, айрим ҳолатларда *Puthium* ва *Thielaviopsis* замбуруғлари ҳам қўзғатувчиси бўлиши мумкин [5]. *Fusarium* замбуруғи майсаларни зарарлаши оқибатида очиқ пушти рангли ёстиқчалар пайдо бўлади, улар 4-5 кўндаланг кесимли ўроқсимон конидиялардан таркиб топган [6].

Rhizoctonia замбуруғи шикастлаган жойларда кигизсимон оқ ғубор, *Thielaviopsis* замбуруғи шикастлаганда худди шундай кўнғир ғубор ҳосил бўлади. Ғубор қора минцелийдан, конидия ташувчи ва бочкасимон кўнғир макроконидиялардан иборат бўлиб, улар занжир бўлиб жойлашади. Улар тупроқда бир неча йил сақланади ва бирламчи касаллик қўзғатувчиси ҳисобланади. *Thielaviopsis* замбуруғининг микроконидиялари бундан ташқари майсаларни иккиламчи шикастланишини ҳам келтириб чиқаради [7].

Puthium замбуруғи зоопоронгийлардан иборат кучсиз, нозик ғубор ҳосил қилади, кейинчалик бу ғубор ооспоралар ҳам ҳосил қилади.

Касаллик қулай об-ҳаво шароитида майса пайдо бўлиши даврида майдонни ҳар-ҳар жойида пайдо бўлади. Тупроқ намлигини ошиши, қатқалокни пайдо бўлиши, майса ўсиш даврида намликни етишмаслиги каби вазиятлар касалликни авж олдиради. Илдиз чириш касаллигини қўзғатувчилари тупроқдаги ўсимлик қолдиқларида сақланади ва улар асосий инфекция манбаи ҳисобланади.

Жанубий склероциал чириш. Асосан поянинг пастки қисмини зарарлайди, бунда поя чирийди ва ипаксимон оқ мицелий билан қопланади, унинг юзасида юмалоқ

ёки эллипссимон замбуруғ склероцияси пайдо бўлади. Унинг склероциялари кичик 0,5-3 мм бўлиб, осон ажралади, текис ялтироқ зич этли, пушти ранг, кейинчалик қорамтир сарғиш тусга киради. Касалланган ўсимликлар барвақт уруғ ҳосил бўлмасдан нобуд бўлади [2].

Оқ поя чириши. Ушбу касалликни қўзғатувчиси *Sclerotinia sclerotiorum* (sci. Libertiana) халтали замбуруғ бўлиб кўпгина ҳолларда поянинг пастки қисмида нам, қўнғир доғ пайдо қилади. Доғ зич паға-паға ёки момиқ ғубор билан қопланади. Ғуборларда йирик (1см гача) шиллимшиқ, қора ўртасида оқ склероций ҳосил бўлади. Вақт ўтиши билан ўсимлик пояси тола-тола бўлиб титилиб кетади, барглар сўлиб осилиб қолади ва қуриydi. Замбуруғ дукакк ва уруғларни ҳам шикастлайди [3].

Қора чириш касаллиги. Касалликни *Macrophomina phaseoli* такомиллашмаган замбуруғ қўзғатади. Соя ўсимлигининг илдиз ва асосий поясини зарарлайди. Бошқа чириш касалликларидан ушбу касаллик склероцийлари шикастланган ўсимлик пўстлоғи тагида бўлишлиги билан фарқ қилади. Склероциялари жуда кичик ва шунчаки кўпки уларнинг сони кўплигидан ўсимлик пўстлоғи тагидаги тўқималар кулранг қора тус олади. Айрим ҳолатларда шикастланган поя қисмларида қора нукта кўринишидаги пикнидалар пайдо бўлади [4].

Қўнғир поя чириши. Касаллиги қўзғатувчиси *Cephalosporium gregetum* такомиллашмаган замбуруғ ҳисобланади. Асосан замбуруғ поянинг ички қисмини зарарлайди. Касалликнинг ташқи белгилари кўринмайди, агар шикастланган пояни ички қисми кўрилганда унинг пастки қисми қорайганлигини кўрамиз. Вақт ўтиши билан бутун ўсимлик пояси тўлиқ қорайиб кетади. Натижада барглар қуриб қолади, барглар худди совуқ ургандай кўриниш олади. Соя майдонларида аксарият ўсимликлар ётиб қолади [3].

Соянинг илдиз чириш касалликларига қарши кураш чора тадбирлари тизимида уруғларни униб чиқиши учун қулай шароит яратиш муҳим. Бунда тупроқ намлигини бошқариш, суғоришини меъёрий ўтказиш, тупроқ қатқалоғини борона ёрдамида йўқотиш, уруғ экишни қулай муддатда ўтказиш ва бошқа тадбирларни ўз вақтида сифатли ўтказилиши касалликни олдини олади. Бундан ташқари сояни нисбатан касаллигига чидамли навларини экиш тавсия қилинади. Соя уруғидаги инфекцияларни йўқотиш учун уруғ экиш олдидан турли фунгицидлар билан ишланиши яхши натижа беради.

Хулоса. Соя озуқавийлик жиҳатдан қимматбаҳо экин бўлиб, ўзининг ўсиш ва ривожланиш даврида илдиз чириш, оқ поя чириши, қора чириш, қўнғир чириш каби замбуруғ касалликлари билан шикастланади. Айниқса соя майдонларида илдиз чириш касаллиги кўп учрайди. Уларга қарши самарали кураш воситаларини ишлаб чиқишда касалликларни биологик ва морфологик хусусиятларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР:

1. Хасанов Б.А. ва бошқа. Қишлоқ хўжалик экинлари касалликлари ва уларга қарши кураш чоралари//Тошкент.-2011.-208 б.
2. Иванова А. И., Холопова З.Б. Вредители и болезни сои и меры борьбы с ними //Владивосток.-1986.-76 с.
3. Абрамов И.Н. Грибные болезни соевых бобов на Дальнем Востоке// Владивосток.-1961.-51 с.
4. Jones I. Survival of *Cereospora kikuchii* on soyebean stems in the field//Plant. Dis. Report.-1978.- № 52. pp.312-336.
5. Благовещенская Е.Ю. Фитопатогенные миксомицеты: учебный определитель//Москва.-Ленанд.-2015.-215 с.
6. Гарибова Л.В., Лекомцева С.Н. Основы микологии. Морфология и систематика грибов и грибоподобных организмов//Москва.-2015.-196 с.
7. Котова В.В. Корневые гнили гороха и вики и меры защиты//Санкт-Петербург.- ВИЗР.-2011.-203 с.